

การศึกษาวិเคราะห์จารึกยโสธรราศรมของพระเจ้ายโสธรมั่งที่ 1

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาวิเคราะห์จารึกยโสธรราชธรรมของพระเจ้ายโสธรมั่งที่ 1

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

AN ANALYTICAL STUDY OF YAŚODHARĀŚRAMA INSCRIPTIONS OF KING
YAŚOVARMAN I

By
Phramaha Thavorn NGAMCHAN

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Master of Arts (EPIGRAPHIC IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES)

Department of Oriental Languages
Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2021

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ การศึกษาวิเคราะห์จารึกยโสธรราศรมของพระเจ้ายโศวรมันที่ 1
โดย พระมหาถาวร งามจันทร์
สาขาวิชา จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับ
ปริญญามหาบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชชิมา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

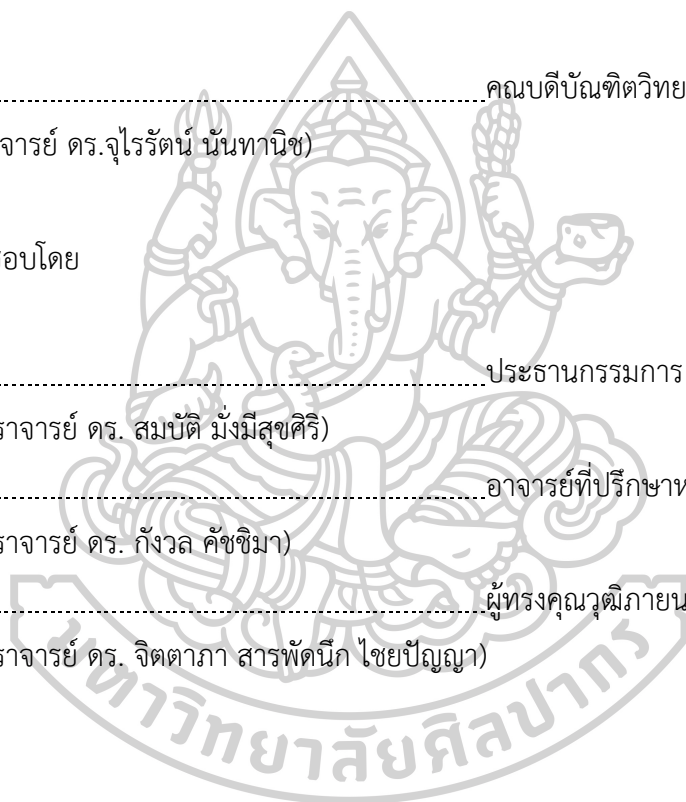
.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชชิมา)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิตตภา สารพัฒน์ ไชยปัญญา)

60114202 : จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทบัณฑิต

คำสำคัญ : จารึกยโสธรราชธรรม, พระเจ้ายโสธรมณีที่ 1, อลังการ, ระเบียบอาศรม

พระมหา ถาวร งามจันทร์: การศึกษาวิเคราะห์จารึกยโสธรราชธรรมของพระเจ้ายโสธรมณีที่ 1
 อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชชิมา

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์อลังการและสารัตถะในจารึกยโสธรราชธรรม
 ของพระเจ้ายโสธรมณีที่ 1 จำนวน 5 หลัก ได้แก่ จารึกเขาพระบาท K.95, จารึกโลเลย K.323, จารึก
 ไพรปราสาท K.279, จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290, จารึกปราสาทกอมันับ K.701 โดยแปลเนื้อหา
 ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย ใช้ทฤษฎีอลังการวิเคราะห์เนื้อหาบทสวดศึกษาศาสตร์ และวิเคราะห์สารัตถะ
 ด้านต่างๆ

ผลการศึกษาพบว่า เนื้อหาจารึกในบทสวดศึกษาศาสตร์มีความงามทางเสียงและความหมาย
 ปรากฏอลังการทางเสียง 2 ชนิด คือ ยมกและอนุปราสะ กวีนิยมใช้อุปราสะในการเล่นเสียง
 พยัญชนะคู่และเดี่ยวซ้ำกันในคำหรือระหว่างคำในบท ปรากฏอลังการทางความหมายที่เด่น 14 ชนิด
 ได้แก่ อุปมา รุปกะ สันเทหะ อุตเปรกษา อติศโยกติ ประติวิสตูปมา วยติเรก สโหกติ เศลษะ วิโรธ กา
 รณมาลา ปรัตยนิก อรรถานตรันยาสะ และอุทาทตะ ในจำนวนนี้ กวีนิยมใช้อุปมาในการเปรียบ
 กษัตริย์กับเทพและวีรบุรุษในตำนานเทพปรณัมสันสกฤตเพื่อเสริมคุณค่าให้เด่นชัด รองลงมาใช้อุ
 เปรกษาจินตนาการคุณสมบัติด้านนามธรรมให้ปรากฏภาพพจน์เป็นรูปธรรม

การศึกษาสารัตถะในบทสวดพบว่า กวีศึกษาศาสตร์มีบทบาทเด่นตามหลักราชธรรม ใน 4
 ด้าน ได้แก่ บทบาทด้านวิชาการความรู้ บทบาทด้านการปกครอง บทบาทด้านพิธีกรรม และบทบาท
 ด้านสงคราม สอดคล้องตามหลักในคัมภีร์ธรรมศาสตร์, สารัตถะด้านระเบียบการบริหารอาศรม
 จำแนกเป็น 6 ด้าน (1) หัวหน้าอาศรมพร้อมผู้ช่วยแผนกอื่นๆ (2) แยกอาศรมตามฐานันดรศักดิ์ (3)
 พิธีกรรมในอาศรม (4) กิจกรรมการเรียนการสอน (5) ระเบียบข้อห้ามและบทลงโทษ (6) การแสดง
 ความประสงค์ การสาปแช่งและการอวยพร การศึกษาครั้งนี้ ทำให้เห็นภาพสะท้อนและเข้าใจวิถีชีวิต
 ของสังคมเขมรโบราณได้ชัดเจนขึ้น โดยอาศรมเป็นสถานที่พบปะสังสรรค์ของประชาชนทุกหมู่เหล่าที่
 พระราชาพระราชทานไว้เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกัน

60114202 : Major (EPIGRAPHIC IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES)

Keyword : Yaśodharāśrama inscriptions, King Yaśovarman I, Alaṅkāras, Ashrama Regulation

PHRAMAHA THAVORN NGAMCHAN : AN ANALYTICAL STUDY OF YAŚODHARĀŚRAMA INSCRIPTIONS OF KING YAŚOVARMAN I THESIS ADVISOR : ASSISTANT PROFESSOR KANGVOL KHATSHIMA, Ph.D.

The objective of this thesis is to study the Alaṅkāras and the essences in the five Yaśodharāśrama inscriptions of King Yaśovarman I: the Phnom Preah Bat inscription K.95, the Lolei inscription K.323, the Prei Prasat inscription K.279, the Prasat Tep Pranam inscription K.290 and the Prasat Kamnap inscription K.701. The study is conducted by translating the Sanskrit texts into Thai, using the Alaṅkāra theories to analyze the panegyric contents and analyzing the essences in various aspects.

The findings of the study are that the panegyric contents of inscription are adorned with the Śabdālaṅkāra (verbal figure of speech) and Arthālaṅkāra (meaning figure of speech). There are 2 categories of Śabdālaṅkāra namely, the Chime (yamaka) and the Alliteration (anuprāsa) in which poets favored the Alliteration to repeat pairs of similar letters or one similar letter in the same word or in the different words of the verse. There are the outstanding 14 categories of Arthālaṅkāra, namely Simile (upamā), Metaphor (rūpaka), Doubtful (sasandeha), Fancy (utprekṣā), Hyperbole (atiśayokti), Typical Comparison (pratīvastūpamā), Dissimilitude (vyatireka), Connected Description (sahokti), Paronomasia (śleṣa), Contradiction (virodha), String of Cause (kāraṇamāla), Hostile (paratyanīka), Transition (arthāntaranyāsa) and Exalted (udātta) in which poets favored using the Simile for delineating the king by comparison with deities and heroes in Sanskrit mythology to enhance values of king and using the Fancy for imaging the abstract attributes to give rise to intelligible concrete forms.

With regards to the essences of panegyric, poets eulogized the king's roles according to the kingship principle (rājadharmā) in 4 sections, namely the role in academics and knowledge, the political role, the ritual role and the battle role agreeing with the kingship principles in the Smṛiti scriptures. With regards to the essences of Ashrama (monastery) administrative regulation, it is classified into 6 sections, namely 1)

Ashrama head (Kulapati) and assistants, 2) Ashrama guests, 3) Ceremony in Ashrama, 4) Educational management in Ashrama, 5) Prohibition and punishment regulations, 6) and Supplication, imprecation and blessing. This study shows that the Ashramas, bestowed by the King for mutual benefit, were the center of assembly for all groups of people and reflect the way of life of the ancient Khmer society clearer.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ เพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์ จากครูอาจารย์หลายท่าน ได้รับการช่วยเหลือและสนับสนุนจากเพื่อนๆ และผู้มีพระคุณหลายท่าน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณยิ่ง ดังนี้

ขอบพระคุณ ผศ.ดร.กังวล คิชชิตมา ครูผู้มอบความรู้ด้านจารึก ชี้นะประเด็นหัวข้อ เมตตารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา คอยประกบผู้วิจัยช่วยแปลขัดเกลาสำนวนภาษาจนเกิดความมั่นใจ ในท้ายสุดยังชี้นำแนวทางให้กำลังใจในการเขียนงานจนสำเร็จ ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ครูผู้เมตตารับเป็นประธานสอบวิทยานิพนธ์ ช่วยชี้แนะแก้ไขข้อบกพร่องงานให้สมบูรณ์ ผศ.ดร.จิตตภา สारพัตติก ไชยปัญญา อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ครูผู้ช่วยชี้แนะแก้ไขข้อบกพร่องงานวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์ ผศ. ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ครูผู้ริเริ่มให้รู้จักคำว่าอสังการศาสตร์และความรู้ด้านสันสกฤต

ขอบพระคุณ อ.ดร.อุเทน วงศ์สถิตย์ ครูผู้ให้ความรู้ด้านอักษรวิทยา พร้อมกับช่วยเหลือในเรื่องคำแปล อ.ดร.จตุพร โคตรกนก ครูผู้ให้ความรู้ภาษาเขมรเบื้องต้น อ.ดร.ทรงธรรม ปาณสกุณ ครูผู้ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์เขมร อ.ดร.ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง ครูผู้ให้ความรู้ด้านจารึกภาษาไทย รศ.ดร. อรรวรรณ บุญฤทธิ์ ครูผู้ให้ความรู้ด้านภาษาศาสตร์ภาษาเขมร ความรู้ด้านการเขียนงานวิจัย คอยถามด้วยความห่วงใยและให้กำลังใจเสมอ รวมทั้งสนับสนุนเรื่องอาหารและปัจจัยยามจำเป็น

ขอบคุณกัลยาณมิตร พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์ เพื่อนผู้ชี้แนะแหล่งข้อมูลในเบื้องต้น ช่วยในการแปลทุกครั้งที่มีโอกาส ตลอดถึงคำปรึกษาอื่นๆ พระมหาพรภวิทย์ อุปัชฌาย์ เพื่อนผู้แลกเปลี่ยนความรู้ด้านสันสกฤต ช่วยในการแปลยามมีโอกาสร่วมทั้งช่วยในเรื่องข้อมูลไอทีที่ช่วยให้ผู้วิจัยหายใจได้สะดวกในการแก้ไขงาน เพื่อนจารึกฯ 60 คุณปิยพงษ์ โพธิ์เย็น คุณปรีศนิภรณ์ พลายนิกานต์ คุณกมลรัตน์ วิเศษสิริวรกุล คุณเฟิร์ล โปมิล คุณวรดี วารีผล คุณประติรพ พรหมบุตร คุณภาณุวิชญ์ หนูยิ้มชัย ผู้ร่วมเดินทางสายจารึกและรับฟังปัญหาแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็น

ขอบพระคุณ คุณหญิงอารยา พิบูลนครินทร์ ผู้อุปถัมภ์ปัจจัยในการเรียน พระมหาบุญเฮียง ปัญญาสิริ ช่วยสนับสนุนทุนการศึกษาและกำลังใจ พระมหาพล พลญาโณ ช่วยเหลือปัจจัยเมื่อจำเป็น พระครูสิริพุทธวิงศ์วิเทศ สนับสนุนปัจจัยและกำลังใจ พระมหาชาญชิต อุตตมเมธี ผู้แลกเปลี่ยนความรู้ จิปาถะ คุณโยมดุขฎิ ธรรมศิริโรจน์ และครอบครัวธรรมศิริโรจน์ ช่วยสนับสนุนปัจจัยหลักในการเรียน คุณณฐมน ผู้รับฟังปัญหาทุกด้าน ขอบคุณแม่บ้านศูนย์สันสกฤตศึกษาในเรื่องอาหาร

สุดท้ายขอระลึกถึงพระคุณพ่อแม่ผู้ประเสริฐ ญาติโยมผู้ถวายอาหารบิณฑบาต สถานถิ่นพำนัก วัดจักรวรรดิราชาวาส

หากวิทยานิพนธ์นี้จักเกิดเป็นผลดีบ้าง ผู้วิจัยขออุทิศและระลึกถึงคุณูปการ Abel Bergaigne, Auguste Barth และ George Coedès นักบูรพคดีศึกษารุ่นบุกเบิกผู้เนรมิตรอยขีดบนศิลาให้ปรากฏ

เป็นอักษรบรรณพิภพเป็นแสงสว่างให้ผู้วิจัยนำมาต่อยอดศึกษา

พระมหา ถาวร งามจันทร์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	๗
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	9
1.3 ขอบเขตของการศึกษา.....	10
1.4 ข้อตกลงเบื้องต้น.....	10
1.5 คำนิยามศัพท์เฉพาะ.....	11
1.6 วิธีดำเนินการศึกษา.....	12
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	12
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	13
2.1 แนวคิดทฤษฎี.....	13
2.1.2 ทฤษฎีกีวินิพนธ์สันสกฤต.....	13
2.1.3 ความเป็นมาของทฤษฎีอสังการ.....	16
ความหมายตามรูปศัพท์.....	16
วิวัฒนาการทฤษฎีอสังการ.....	16
กรอบแนวคิด.....	32
2.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	33

บทที่ 3 การแปลจารึกยโสธรราศรมเป็นภาษาไทย.....	40
3.1 ผู้ประพันธ์และวัตถุประสงค์ของการประพันธ์.....	40
3.2 อักษร ภาษา และการกำหนดอายุจารึก.....	41
3.3 การใช้ฉันทลักษณ์.....	42
3.4 โครงสร้างและเนื้อหาโดยย่อของจารึกยโสธรราศรม.....	44
3.5 ความสัมพันธ์ด้านเนื้อหาระหว่างจารึก.....	52
3.6 การแปลจารึกยโสธรราศรม.....	53
3.7 ข้อมูลทั่วไปและบทแปลจารึกยโสธรราศรม.....	55
ข้อมูลทั่วไปจารึกเขาพระบาท K.95.....	55
บทแปลและอธิบายจารึกเขาพระบาท K.95.....	56
ข้อมูลทั่วไปจารึกโลเลย K.323.....	71
บทแปลและอธิบายจารึกโลเลย K.323.....	72
ข้อมูลทั่วไปจารึกไพรปราสาท K.279.....	91
บทแปลและอธิบายจารึกไพรปราสาท K.279.....	92
ข้อมูลทั่วไปจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290.....	113
บทแปลอธิบายจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290.....	114
ข้อมูลทั่วไปจารึกปราสาทกอมันับ K.701.....	133
บทแปลอธิบายจารึกปราสาทกอมันับ K.701.....	134
3.8 สรุปท้ายบท.....	151
บทที่ 4 การศึกษาวิเคราะห์ห่อลังการในจารึกยโสธรราศรม.....	152
4.1 ความหมายและความสำคัญของอลังการ.....	152
4.2 ศัพท์อลังการ.....	153
4.2.1 ยมก.....	154
4.2.2 อนุปราสะ.....	159

4.2.3	สรุปการใช้ศัพท์พาลังการ	166
4.3	อรรถพาลังการ	167
4.3.1	การจัดกลุ่มอรรถพาลังการ	167
4.3.2	การจัดกลุ่มอรรถพาลังการที่ปรากฏในจารึกยโสธรพาลังการ	168
4.3.2.1	อรรถพาลังการกลุ่มแสดงพาลังการเปรียบเทียบ	169
1)	อรรถพาลังการกลุ่มที่มีคุณสมบัตินี้เปรียบเทียบเท่ากัน	169
	อุปมาพาลังการ 169	
2)	อรรถพาลังการกลุ่มที่มีคุณสมบัตินี้เปรียบเทียบซ้อกัน	187
	รูปพาลังการ 188	
	สสันเทพาลังการ	191
3)	อรรถพาลังการกลุ่มที่มีคุณสมบัตินี้เปรียบเทียบกลมกลืนกัน	193
	อรรถพาลังการ	193
	อรรถพาลังการ	200
4)	อรรถพาลังการกลุ่มที่มีการเปรียบเทียบโดยการแฝงพาลังการ (คัมพาลังการ)	202
	พาลังการ	202
5)	อรรถพาลังการกลุ่มที่มีอุปมาและอุปนัยซ้อกัน	203
	อรรถพาลังการ	203
	อรรถพาลังการ	206
6)	อรรถพาลังการกลุ่มที่มีคุณสมบัตินี้เปรียบเทียบเด่นที่คัมพาลังการ	208
	อรรถพาลังการ	208
4.3.2.2	กลุ่มอรรถพาลังการแสดงพาลังการซ้อกัน	212
	อรรถพาลังการ 212	
4.3.2.3	กลุ่มอรรถพาลังการแสดงพาลังการซ้อกัน	214
	อรรถพาลังการ	214

4.3.2.4	กลุ่มอสังการแสดงความหมายโดยใช้เหตุผล	215
	ปรัตยนีกาลังการ	215
	อรรณานตรันยาสาลังการ	217
4.3.2.5	กลุ่มอสังการแสดงความหมายปกปิด	219
	อุทาทตาลังการ	219
4.3.3	สรุปการใช้อรรณาลังการในจารึกยโสธรราชกรม	222
บทที่ 5	วิเคราะห์สารัตถะในจารึกยโสธรราชกรม	225
5.1	สารัตถะด้านการสดุดีกษัตริย์ตามหลักราชธรรม	225
5.1.1	แนวคิดหลักราชธรรม	225
5.1.2	ราชธรรมในจารึกยโสธรราชกรม	226
	1) การสดุดีกษัตริย์ด้านการศึกษา	227
	2) การสดุดีกษัตริย์ด้านการปกครอง	230
	3) การสดุดีกษัตริย์ด้านพิธีกรรม	235
	4) การสดุดีกษัตริย์ด้านสงคราม	237
	สรุปสารัตถะด้านการสดุดีกษัตริย์ตามหลักราชธรรม	238
5.2	สารัตถะด้านระเบียบการบริหารอาศรม	239
5.2.1	บุคลากรในอาศรม	240
5.2.2	แขกในอาศรม	247
5.2.3	พิธีกรรมในอาศรม	255
5.2.4	การศึกษาในอาศรม	258
5.2.5	ระเบียบและบทลงโทษในอาศรม	272
5.2.6	การแสดงความประสงค์ การสาปแช่ง และการอวยพร	281
	สรุประเบียบการบริหารอาศรม	285
บทที่ 6	สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	287

6.1 สรุปลงการศึกษา	287
6.2 ข้อเสนอแนะ	292
รายการอ้างอิง	293
ภาคผนวก.....	302
ภาคผนวก ก บทปริวรรตจารึกยโสธรราชธรรมเป็นอักษรไทย.....	303
ประวัติผู้เขียน.....	349

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ข้อมูลจารึกยโสธรราศรม.....	4
ตารางที่ 2 ข้อมูลชื่อเทพประจำอาศรม จารึกกลุ่มอักษร 2 แบบ (digraphic).....	5
ตารางที่ 3 ข้อมูลจารึกกลุ่มอักษรนาครี	7
ตารางที่ 4 แสดงอสังการที่ปรากฏก่อนหน้ามัมมภูษะ.....	19
ตารางที่ 5 แสดงชื่อและคำนิยามศัพทาลังการในกายประกาศะ	23
ตารางที่ 6 แสดงชื่อและคำนิยามอรรถาลังการในกายประกาศะ	24
ตารางที่ 7 โครงสร้างอนุษฎุฉันท์.....	43
ตารางที่ 8 แสดงการวิเคราะห์อนุษฎุฉันท์ในจารึก	44
ตารางที่ 9 แสดงโครงสร้างและเนื้อหาโดยย่อในแต่ละจารึก	45
ตารางที่ 10 แสดงอรรถาลังการที่ปรากฏในจารึกยโสธรราศรม	168
ตารางที่ 11 แสดงอุปมาที่ปรากฏในจารึกยโสธรราศรมเป็นกลุ่ม	172

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

อาศรม เป็นคำสันสกฤตหมายถึงสถานที่อยู่ของฤๅษีหรือนักบวช, ห้องหรือกุฏิของนักบวช หรือมุนีผู้ปลื้กวิเวก, ขั้นตอนการดำเนินชีวิตของศาสนาพราหมณ์ 4 ได้แก่ พรหมจารี, คฤหัสถ์, วานปรสัถ์, สันยาสี (Williams, 2011: 158) พจนานุกรมศัพท์สถาปัตยกรรมอินดู ให้ความหมายคำว่า ‘อาศรม’ หมายถึง วัด, อาราม, สถานที่พำนักนักบวช, ที่อยู่อาศัย, สิ่งปลูกสร้างทางศาสนาอันประกอบด้วยวัดอารามเป็นส่วนประกอบหลัก มีบ่อน้ำ, ห้องครัว, โรงทาน, เรือนรับแขก, ภัณฑาคาร, โรงเลี้ยงโค, หอประชุม, ห้องประดับตกแต่งสำหรับบูชาเทพ, เรือนนอน, โรงเรือนอื่นๆ, สวนดอกไม้, สวนผลไม้, และกำแพงล้อมรอบเป็นส่วนประกอบรอง (Acharya, 1927: 72)

ภาษาเขมรยืมคำว่า ‘อาศรม’ จากสันสกฤตมาใช้ ปรากฏในจารึกเขมรสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนคร เช่น จารึก Neak Ta Bak Ka K.940¹ เป็นจารึกสมัยก่อนพระนคร กล่าวถึงเรือ 2 ลำ สมบัติของศรวาศรม บรรทุกสินค้าเกลือ 4 กณัญ (Coedès, 1953: 73) จารึก Phnom Preah Net Preah K.215 สมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 กล่าวถึงผู้นำชื่อว่า โสญ อับ ทำการซื้อที่ดินมาแล้วทำการสร้างอาศรม (Coedès, 1951: 35) จารึก Prasat Trapreang Ropou K.691 สมัยพระเจ้าชัยวริวรรมัน กล่าวถึงห้องที่ใช้เป็นอาศรมพระเพลิง (Coedès, 1952: 151) จารึก O Smach K.1198 สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 กล่าวถึงอาจารย์ชื่อ พระ กัมรแดง อัญ วิทยาศรม มาทำพิธีสถาปนาควิลิ่งค์ (Pou, 2001: 243) จารึก Vat Phu K.366 (Coedès, 1953: 291) สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 กล่าวถึงการสถาปนาควิลิ่งค์ที่ภเวศวราศรมและกล่าวถึงทรัพย์สินสมบัติต่างๆ ในอาศรม

จากข้อมูลความหมายและข้อมูลที่ปรากฏในบริบทจะเห็นได้ว่า อาศรมหมายถึงสถานที่พำนักของนักบวชประกอบด้วยอาคารสถานที่ อาศรมสร้างขึ้นจากผู้นำชุมชนโดยการซื้อและแลกเปลี่ยนที่ดิน อาศรมมีการประดิษฐานสิ่งเคารพบูชา ชื่ออาศรมอาจตั้งตามชื่อสิ่งเคารพบูชา เช่นพระเพลิงหรือรูปเคารพเทพต่างๆ เช่นพระศิวะ นักบวชผู้อยู่ในอาศรมอาจตั้งชื่อตามอาศรมนั้นๆ เช่น พระ กัมรแดง อัญ วิทยาศรม อาศรมมีสิทธิ์เป็นเจ้าของทรัพย์สินสมบัติ

อาศรมมีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์กัมพูชาสมัยพระนคร โดยเฉพาะช่วงเริ่มต้นอาณาจักร จารึก Phnom Bayang K.853 กล่าวถึงพราหมณ์ชื่ออมรภาวะซึ่งพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1

¹ ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างชื่อจารึกหลักอื่นๆ นอกจากจารึกยโสธรศรมจำนวน 5 หลัก ที่ผู้วิจัยใช้เป็นข้อมูลต้นฉบับในการศึกษาเป็นอักษรโรมันตาม Chhom Kunthea ซึ่งให้รายชื่อจารึกไว้ในภาคผนวกของดุษฎีนิพนธ์ ชื่อ ‘Le rôle du Sanskrit dans le développement de la langue khmère: Une étude épigraphique du VIe au XIVe siècle.’ ตามด้วยทะเบียนจารึก K. และหมายเลขจารึก.

แต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าอินทราศรม มีความฉลาดสามารถ เป็นบัณฑิต ได้ขุดสระสร้างรูปเคารพพระศิวะ สร้างศาลาประดิษฐานไว้ ภายหลังพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 แต่งตั้งให้ท่านดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ใน อาศรมนี้ (Coedès, 1937: 257) ในจารึก Sdok Kak Thom K.235 ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ย้อนหลัง โดยกล่าวถึงพราหมณ์วามศิวะและพราหมณ์ศิวโสมะซึ่งเป็นศิษย์อาจารย์กัน ได้ร่วมกันสร้างอาศรมชื่อว่า ‘ศิวาศรม’ พราหมณ์วามศิวะรับช่วงต่อเป็นเจ้าของอาศรมแห่งนี้ มีบทบาทสำคัญในการทำพิธีสถาปนา ศิวลึงค์ที่ปราสาทบาแคง ซึ่งเป็นปราสาทประจำรัชกาลของพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 (Chakravarti, 1980: 107-10) จากข้อมูลแสดงให้เห็นว่าพราหมณ์ผู้อยู่ประจำอาศรมแต่ละแห่งล้วนมีบทบาทสำคัญ

พระเจ้ายโศวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1432-1453) เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราช บิดาแล้ว นอกจากทรงสร้างสิ่งปลูกสร้างทางศาสนาและสิ่งปลูกสร้างที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะแล้ว พระองค์ยังให้ความสำคัญกับการสร้างอาศรมด้วย ตามข้อมูลจารึก Thnal Baray K.280 และจารึก Lolei K.323 พระองค์ทรงสร้างอาศรม 100 แห่ง ประดิษฐานไว้ในแต่ละสถานที่ทั่วอาณาจักร (Bergaigne, 1893: 434, 398)

อาศรมอยู่ติดกับปราสาท อาศรมแต่ละแห่งมีกฎระเบียบสำหรับบริหารตนเองภายใต้ผู้นำ หรือหัวหน้าอาศรม ที่มีชื่อว่า ‘กุลธยักษะ’ หรือ ‘กุลปติ’ ซึ่งอาจจะเป็นนักบวชอาศัยอยู่ภายใน บริเวณอาศรมนั้น และหัวหน้าอาศรมอยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์อีกที พระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ทรงสถาปนาอาศรมไว้หลายแห่งภายในอาณาจักรของพระองค์ ทรงประดิษฐานจารึกไว้ประจำอาศรม แต่ละแห่งด้วย ในจารึกที่ทรงพระราชทานไว้ประจำอาศรมมีชื่อเทพซึ่งเป็นองค์ประธานประจำ ปราสาทในแต่ละแห่ง ชื่อเทพประจำปราสาทแต่ละแห่งที่มีอาศรมตั้งอยู่จะมีชื่อแตกต่างกันตามชุมชน นั้นๆ แต่อาศรมทุกแห่งที่พระองค์ทรงสร้างพระราชทานมีชื่อว่า ‘ยโศธราศรม’ ซึ่งตั้งชื่อตามพระนาม ของพระองค์ และอาศรมเหล่านี้ที่อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของพระองค์ด้วย (Maxwell, 2014) ปัจจุบัน นักวิชาการพบจารึกที่ยืนยันถึงการมีอยู่ของอาศรมเหล่านี้ 21 แห่ง แบ่งเป็นอาศรมในบริเวณ เมืองพระนคร 4 แห่ง และอาศรมนอกเมืองพระนคร หรืออาศรมที่อยู่ชายแดนอีก 17 แห่ง (Vachon, 2015)

อาศรมเหล่านี้ตามข้อมูลสถานที่พบจารึกแต่ละแห่งตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ในสมัยปัจจุบันซึ่งยึด เอาจังหวัดเสียมเรียบเป็นแกนกลาง ได้แก่ ด้านทิศตะวันตกสุดตั้งอยู่ที่จังหวัดจันทบุรี ประเทศไทย ด้านทิศเหนือตั้งอยู่ที่แขวงจำปาสัก ประเทศลาว ด้านทิศตะวันออกตั้งอยู่ที่จังหวัดตบุงฆุม (เขตกูญ์) กัมพูชา และด้านทิศใต้ตั้งอยู่ที่จังหวัดกำปอต (เขตกูญ์) กัมพูชา ในจำนวนจารึกยโศธราศรม 21 หลัก นักวิชาการตั้งชื่อจารึกแต่ละหลักตามสถานที่พบในบริเวณนั้นๆ Auguste Barth และ Abel Bergaigne (1893) ให้ข้อมูลจารึกกลุ่มยโศธราศรมไว้ 13 หลัก ได้แก่ จารึก Preah Ongkar K.42²

² Abel Bergaigne เรียกชื่อจารึกหลัก K.42 นี้ว่า จารึก Moroum อยู่ในอำเภอ Banteay Meas และรอยต่ออำเภอ Treang จังหวัดตาแก้ว (เขตกูญ์) จารึกพบที่ภูเขา Moroum (Bergaigne, 1893: 387)

และจารึก Kuhear Preah Vihear K.45³ พบที่จังหวัดกำแพงเพชร ทิศใต้สุดกัมพูชา, จารึก Vat Kandal K.47 และจารึก Vat Ha K.57 พบที่จังหวัดเปรยเวง (เขตกูตัม) อำเภอบาพนม ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกัมพูชา, จารึก Phnom Preah Bat K.95 พบที่อำเภอเชิงไพร (บุรุกเข็ง) จังหวัดกำแพงเพชร, จารึก Preah Theat Preah Srei K.101 และจารึก Preah Theat Kthom K.110⁴ พบที่จังหวัดตบุงฆุม ทิศตะวันออกกัมพูชา, จารึก Prasat Ta Siev K.223⁵ พบที่จังหวัดบันทายมีชัย (เขตกูตัม) , จารึก Prasat Neak Buos K.346 พบที่จังหวัดพระวิหาร (เขตกูตัม), จารึก Huei Thmo K.362 พบที่แขวงจำปาสัก ประเทศลาว, จารึก Preah Ko K.309, จารึก Lolei K.323, และจารึก Prei Prasat K.279 จารึก 3 ลำดับท้ายนี้ พบที่จังหวัดเสียมเรียบ (เขตกูตัม)

มีการพบจารึกยโสธรราศมอีกหลายหลักหลังสมัยนักวิชาการทั้ง 2 ดังกล่าว ได้แก่จารึก Vat Phu K.1005 พบที่แขวงจำปาสัก ประเทศลาว ในปี พ.ศ. 2516 กรมศิลปากรส่งเจ้าหน้าที่ไปทำสำเนาจารึกนี้ (ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร, 2521) จารึก Pa'niet K.479 Étienne Lunet de Lajonquière ให้ข้อมูลว่าพบในประเทศไทย ในปี พ.ศ.2454 (Estève and Soutif, 2010: 332) ในหนังสือจารึกในประเทศไทยเล่ม 3 ให้ข้อมูลว่าพบที่เมืองเพนียด ตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี (หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529) จารึก Prasat Tep Pranam K.290 พบที่ปราสาทเทพปรณัม ห่างจากประตูด้านเหนือทางเข้าปราสาทนครธม 100 เมตร (Coedès, 1908: 203) จารึก Prasat Kamnap K.701 พบที่ปราสาทกอมัน บริเวณทิศใต้บารายตะวันออก จังหวัดเสียมเรียบ (Coedès, 1932) จารึก Preah Ko K.1223 พบที่ตรงข้ามทางเข้าปราสาทพระโค พ.ศ. 2537 (Pottier, 2005: 479 n.47) จารึก Kok Ta Sœung K.1228 จารึกหลักนี้ Julia Estève และ Dominique Soutif (2010: 331 n.5) ให้ข้อมูลว่าพบที่โบราณสถานตามชื่อจารึกนี้ ที่จังหวัดเสียมเรียบ โดยสันนิษฐานว่าที่ตั้งจารึกเดิมอยู่ที่ปราสาทกอมันเหนือ จารึกนี้ยังไม่มี การตีพิมพ์เผยแพร่, จารึก K.1092 และจารึก K.1093 จารึก 2 หลักนี้ Estève และ Soutif (2010) ให้ข้อมูลว่าพบใน

³ Bergaigne เรียกชื่อจารึกหลัก K.45 นี้ว่า จารึก Phnom Trotoung ตามสถานที่พบจารึก ซึ่งตั้งอยู่ในอำเภอ Banteay Meas และรอยต่ออำเภอ Treang จังหวัดตาแก้ว จารึกพบที่ด้านล่างภูเขา ที่เชิงเขาที่ต้องปีนลงไปในลำห้วย 1 ในหลายๆ ถ้ำของภูเขาหินปูนนี้ (Bergaigne, 1893: 386)

⁴ Bergaigne เรียกชื่อจารึกหลัก K.110 นี้ว่า จารึก Srey Krup Léak จารึกหลักนี้ กับจารึกหลัก K.101 พบที่จังหวัดตบุงฆุม (Bergaigne, 1893: 384) ในอดีตเป็นอำเภอของจังหวัดกำแพงเพชร ปัจจุบันแยกเป็นจังหวัดเมื่อวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2556 (<https://th.wikipedia.org/wiki/>, เข้าถึงเมื่อ 5 เมษายน 2563)

⁵ ปราสาท Prasat Ta Siev ตั้งอยู่ที่อำเภอ Svay Chek (Bergaigne, 1893: 376)

ประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2521 (ค.ศ.1978) จากข้อมูลการสัมภาษณ์ Claude Jacques แต่ยังไม่มีการตีพิมพ์เผยแพร่ จารึกทั้ง 21 หลัก มีข้อมูลชื่อจารึกและสถานที่พบตามข้อมูลตาราง ดังนี้

ตารางที่ 1 ข้อมูลจารึกยโสธรราชธรรม

ที่	ทะเบียน K.	ชื่อจารึก	สถานที่พบ
1	K.42	Preah Ongkar	กำปอต
2	K.45	Kuhear Preah Vihear	กำปอต
3	K.47	Vat Kandal	เปรยเวง
4	K.57	Vat Ha	เปรยเวง
5	K.95	Phnom Preah Bat	กำปงจาม
6	K.101	Theat Preah Srei	ตบุงฆมม
7	K.110	Preah Theat Kthom	ตบุงฆมม
8	K.223	Prasat Ta Siev	บันทายมีชัย
9	K.279	Prei Prasat	เสียมเรียบ
10	K.290	Prasat Tep Pranam	เสียมเรียบ
11	K.309	Preah Ko	เสียมเรียบ
12	K.323	Lolei	เสียมเรียบ
13	K.346	Prasat Neak Buos	พระวิหาร
14	K.362	Huei Thmo	จำปาสัก
15	K.479	Pa'niet	จันทบุรี
16	K.701	Prasat Kamnap	เสียมเรียบ
17	K.1005	Vat Phu	จำปาสัก
18	K.1092	—	นครราชสีมา
19	K.1093	—	นครราชสีมา
20	K.1223	Preah Ko	เสียมเรียบ
21	K.1228	Kok Ta Sœung	เสียมเรียบ

จารึกยโสธรราชธรรม 21 หลักดังกล่าว เป็นจารึกกลุ่มสำคัญที่สร้างขึ้นประดิษฐานไว้ประจำอาคารในแต่ละแห่ง บันทึกด้วยภาษาสันสกฤต มีลักษณะเฉพาะที่สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มตามลักษณะของอักษรที่ใช้ในจารึก ได้แก่

กลุ่มที่ 1 จารึกอักษร 2 แบบ (digraphic)

จารึกยโสธรราชกรมกลุ่มนี้มี 17 หลัก ในจำนวนดังกล่าว มีจารึก 16 หลักปรากฏข้อความเนื้อหาเดียวกันในแต่ละด้าน คือด้านที่ 1 จารด้วยอักษรขอมโบราณ ที่ปรับใช้จากอักษรราชวงศ์ปัลลวะ อินเดียใต้ และด้านที่ 2 จารข้อความเดียวกันด้วยอักษรนาครี ซึ่งคล้ายกับอักษรที่ใช้กันอยู่ในภาคเหนือของอินเดีย (Briggs, 1999: 107) โดยจารึกแต่ละหลักมีข้อความ 49-50 โสลก ยกเว้น โสลกที่ 36 มีชื่อเทพประจำอาศรมแตกต่างกัน ส่วนจารึกยโสธรราชกรมอีก 1 หลัก คือจารึก Lolei K.323 มีเนื้อหามากกว่าจารึกยโสธรราชกรมอีก 16 หลักดังกล่าวข้างต้น โดยมีเนื้อหาข้อความจำนวน 93 โสลกจารด้วยอักษร 2 แบบในแต่ละด้านเหมือนกัน เป็นจารึกที่พระเจ้ายโสธรมั่งที่ 1 สร้างประดิษฐานและวางกฎระเบียบอาศรมไว้ประจำปราสาทโลเลย (Bergaigne, 1893: 391-93) จารึกกลุ่มนี้ มีรายละเอียดและชื่อเทพประจำอาศรมตามข้อมูลตาราง ดังนี้

ตารางที่ 2 ข้อมูลชื่อเทพประจำอาศรม จารึกกลุ่มอักษร 2 แบบ (digraphic)

ที่	ทะเบียน K.	ชื่อจารึก	ชื่อเทพประจำอาศรม	อักษร
1	K.42	Preah Ongkar	ศรีพรหมรักษะ	ขอม/นาครี
2	K.45	Kuhear Preah Vihear*	—	ขอม/นาครี
3	K.47	Vat Kandal	นารายณะ	ขอม/นาครี
4	K.57	Vat Ha	ศรีการตติเกยะ	ขอม/นาครี
5	K.95	Phnom Preah Bat	จันทนาทริคเณศ	ขอม/นาครี
6	K.101	Theat Preah Srei	ปัญจลึงเคศวร	ขอม/นาครี
7	K.110	Preah Theat Kthom	เราทรบรรพต	ขอม/นาครี
8	K.223	Prasat Ta Siev	นิทรา	ขอม/นาครี
9	K.309	Preah Ko	ปรเมศ	ขอม/นาครี
10	K.323	Lolei	ศรีอินทรวรเมศวร	ขอม/นาครี
11	K.346	Prasat Neak Buos	จันทนาทริคเณศ	ขอม/นาครี

ตารางที่ 2 ข้อมูลชื่อเทพประจำอาศรม จารึกกลุ่มอักษร 2 แบบ (digraphic) (ต่อ)

ที่	ทะเบียน K.	ชื่อจารึก	ชื่อเทพประจำอาศรม	อักษร
12	K.362	Huei Thmo	รุทราณี	ขอม/นาครี
13	K.479	Pa'niet*	—	ขอม/นาครี
14	K.1005	Vat Phu	ภัทเรศวร	ขอม/นาครี
15	K.1092**	—	—	ขอม/นาครี
16	K.1093**	—	—	ขอม/นาครี
17	K.1223**	Preah Ko	—	ขอม/นาครี

*จารึกชำรุดโคลกที่ 36 ขาดหาย ไม่สามารถระบุชื่อเทพได้ **จารึกยังไม่มีการตีพิมพ์เผยแพร่

กลุ่มที่ 2 จารึกอักษรนาครี⁶

จารึกกลุ่มนี้ใช้อักษรนาครีล้วนในการจารข้อความ มี 4 หลัก⁷ ได้แก่ จารึกไพรปราสาท K.279 (Prei Prasat), จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 (Prasat Tep Pranam), จารึกปราสาทกอม นับ K.701 (Prasat Kamnap), และจารึก Kok Ta Sceng K.1228 จารึก 4 หลักดังกล่าว ในแต่ละหลักมีข้อความ 4 ด้าน ด้านละ 27 โศลก รวม 4 ด้านมี 108 โศลก (Bergaigne, 1893:412-14; Cœdès, 1908: 203-08, 1932: 88) จารึกทั้ง 4 หลักสร้างไว้ประจำอาศรมแต่ละแห่งที่ตั้งอยู่ในเมืองพระนคร อาศรมแต่ละแห่งสร้างไว้สำหรับผู้นับถือลัทธิในแต่ละศาสนาสมัยนั้น ได้แก่ ลัทธิผู้นับถือพระวิษณุ, ลัทธิผู้นับถือพุทธ, และอีก 2 แห่ง ลัทธิผู้นับถือพระศิวะ โดยหัวหน้าหรือเจ้าอาศรมแต่ละแห่งต้องช่วยกันดูแลรักษาบารายยโคธรรตฎากะ หรือบารายยตะวันออก ซึ่งเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจของเมืองหลวงด้วย (Estève and Soutif, 2010: 332) จารึกทั้ง 4 หลักดังกล่าวมีชื่ออาศรมซึ่งตั้งชื่อตามลัทธิศาสนา ตามข้อมูลตาราง ดังนี้

⁶ อักษร 'นาครี' เป็นอักษรที่พัฒนามาจากอักษรสมัยราชวงศ์คุปตะ หรืออักษรพรหมคุปตะ มีใช้อยู่ในอินเดียแถบเหนือ นักวิชาการเรียกอักษรชนิดนี้อีกชื่อ 1 ว่า 'อักษรแบบอินเดียเหนือ' อักษรที่พัฒนามาจากสมัยคุปตะนี้ แยกออกเป็น 3 สาขาปรากฏตามถิ่นต่างๆ ของอินเดีย สาขาคะวันตคเฉียงเหนือมีชื่อว่า 'อักษรศรททา' สาขาคะวันตคเฉียงใต้และตอนกลาง มีชื่อว่า 'นาครี' อักษรนาครีนี้ ต่อมาพัฒนาเป็นอักษรนันทนาครีและเทวนาครีตามลำดับ สาขาคะวันออก มีชื่อว่า 'กฤลิละ' ดูเพิ่มเติมใน Richard Solomon (1998: 33-47).

⁷ นอกจากจารึกยโคธรรตฎากะ 4 หลักที่จารด้วยอักษรนาครีล้วน ยังมีจารึกที่จารด้วยอักษรนาครีล้วนอีก 5 หลัก ในสมัยพระเจ้ายโคธรมันที่ 1 ได้แก่ จารึก Thnal Baray K.280, K.281, K.282, K.283; จารึก Prasat Takeo K.534 (Briggs, 1951: 107).

ตารางที่ 3 ข้อมูลจารึกกลุ่มอักษรนาครี

ที่	ทะเบียน K.	ชื่อจารึก	ชื่อลัทธิประจำอาศรม	อักษร
1	K.279	Prei Prasat	พราหมณาศรม	นาครี
2	K.290	Prasat Tep Pranam	เสาคตาศรม	นาครี
3	K.701	Prasat Kamnap	ไวษณวาศรม	นาครี
4	K.1228	Kok Ta Sœng	มาเหศวราศรม	นาครี

จารึกยโสธรราชศรมทั้ง 2 กลุ่ม ดังกล่าว เป็นจารึกสำคัญ มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ทำให้นักวิชาการจากหลายศาสตร์สาขา นำจารึกยโสธรราชศรมมาปริวรรต รวบรวม แปลข้อความ สันเคราะห์ข้อมูล ศึกษาวิเคราะห์ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดยสามารถแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ 1

กลุ่มนักวิชาการที่ปริวรรต รวบรวม แปลข้อความจารึก และให้รายละเอียดจารึกไว้เป็นเบื้องต้น ได้แก่ Abel Bergaigne (1893) รวบรวมจารึกยโสธรราชศรมไว้บางส่วน ปริวรรตเป็นอักษรโรมัน พร้อมกับแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส ให้ข้อมูลรายละเอียดเบื้องต้นเกี่ยวกับจารึกแต่ละหลัก George Coedès (1908, 1932) รวบรวมจารึกปราสาทเทพปรัมม K.290 และจารึกปราสาทกอมนัม K.701 แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส พร้อมกับให้รายละเอียดจารึกไว้เป็นเบื้องต้น R. C. Majumdar (1953) ปริวรรตจารึกยโสธรราชศรม 14 หลักเป็นอักษรเทวนาครี พร้อมกับให้รายละเอียดข้อมูลจารึกแต่ละหลักไว้เป็นเบื้องต้น

กลุ่มที่ 2

กลุ่มนักวิชาการที่สันเคราะห์ข้อมูลจารึกยโสธรราชศรมเพื่อศึกษาด้านประวัติศาสตร์ ได้แก่ Majumdar (1944), Lawrence Palmer Briggs (1951), Coedès (1971), Chandler (1983) ฯลฯ ศึกษาประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชาโดยอาศัยข้อมูลจากจารึกสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนคร เอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง จารึกยโสธรราชศรมเป็นจารึกสมัยพระนครให้ข้อมูลประวัติศาสตร์ช่วงสมัยพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 นักวิชาการดังกล่าวอาศัยข้อมูลจารึกกลุ่มนี้ ทำให้ทราบขอบเขตอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนครตอนต้น ทราบลำดับวงศ์ของพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ที่สัมพันธ์กับกษัตริย์และดินแดนสมัยก่อนพระนคร ทราบถึงสิ่งก่อสร้างอันเนื่องกับศาสนาและสิ่งก่อสร้างเกี่ยวกับการพัฒนา

อาณาจักรและเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังทราบรายละเอียดปลีกย่อยเกี่ยวกับการบริหารจัดการภายใน อาศรมด้วย

กลุ่มที่ 3

กลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาจารึกยโสธรราชธรรมด้านประวัติศาสตร์ควบคู่กับด้านโบราณคดี ได้แก่ Christophe Pottier (2003), Julia Estève และ Dominique Soutif (2010), Chea Socheat (2018) ฯลฯ นักวิชาการดังกล่าวอาศัยข้อมูลจารึกยโสธรราชธรรมในการศึกษาควบคู่กับข้อมูลด้านโบราณคดี โดยวิธีการขุดค้นแหล่งโบราณคดีซึ่งเป็นสิ่งปลูกสร้างที่เชื่อว่าเป็นสถานที่ตั้งอาศรมและใช้เครื่องมือสแกนระยะไกล (Remote Sensing) และภาพถ่ายดาวเทียม (Aerial Photos) ในการระบุตำแหน่งที่ตั้งอาศรม ศึกษาข้อมูลในจารึกเปรียบเทียบกับสถานที่ตั้งอาศรม ทำให้ทราบขอบเขตอาณาจักร ทราบข้อมูลว่า กษัตริย์ใช้อาศรมซึ่งถือเป็นเครื่องมือในการแพร่ขยายอาณาเขตและเผยแพร่อารธรรมด้วย ข้อมูลในจารึกสามารถบอกรายละเอียดเกี่ยวกับการบริหารจัดการภายในชุมชนอาศรมนั้น ทำให้ทราบข้อมูลด้านสังคมและศาสนา เช่นการประกอบพิธีกรรมของนักบวชผู้นับถือความเชื่อและลัทธิในแต่ละอาศรม

แม้ว่านักวิชาการดังกล่าวข้างต้น ได้ทำการศึกษาจารึกยโสธรราชธรรมมาบ้างแล้ว แต่ก็จำกัด การศึกษาบางประเด็น เช่น ประเด็นด้านประวัติศาสตร์, ด้านโบราณคดี ผู้วิจัยพบว่ายังไม่มีการศึกษา จารึกยโสธรราชธรรมในด้านภาษาและวรรณศิลป์โดยเฉพาะเนื้อหาส่วนที่สดุดีกษัตริย์ซึ่งใช้ภาษาสันสกฤต ได้ตั้งคำถามมีการประดิษฐ์ถ้อยคำและสำนวนใช้ภาษาที่เป็นอลังการ จารึกยโสธรราชธรรมกระจายอยู่ ทั่วอาณาจักรสมัยพระเจ้าโยศวรมันที่ 1 การที่จารึกของพระองค์ปรากฏตามสถานที่ต่างๆ แสดงว่า อำนาจของพระองค์มีอิทธิพลไปถึงที่นั่นด้วย หน้าที่ของจารึกยโสธรราชธรรม นอกจากสามารถบอก ขอบเขตอาณาจักรในสมัยนั้นได้แล้ว ยังมีหน้าที่ในการเผยแพร่ประกาศเกียรติคุณ, ชื่อเสียงของ กษัตริย์ โดยอาศัยภาษาสันสกฤตเป็นสื่อ ซึ่งมีถ้อยคำความหมายที่สละสลวย เป็นภาษาสันสกฤต มาตรฐานที่ได้รับการประดับตกแต่งเข้าขั้นเป็นวรรณคดีกาวยะ มีเนื้อหาจารึกขนาดยาว ดังตัวอย่าง โศลกที่ 40 ด้านที่ 2 ในจารึกไพรปราสาท K.279 (Bergaigne, 1893: 421)

pr̥thukīrttiḥ pr̥thugunaḥ

pr̥thusrīḥ pr̥thuvikramaḥ |

pr̥thupr̥thviḥ pratinidhiḥ

pr̥thivyām iva yaḥ pr̥thoḥ || (K.279.40)

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้าโยศวรมัน) มีชื่อเสียงแผ่ไพศาล มีคุณสมบัติมากมาย มีทรัพย์โชค วาสนามากมาย มีความกล้าหาญยิ่งใหญ่ ครอบครองแผ่นดินกว้างใหญ่ไพศาล เปรียบเหมือน ตัวแทนของพระเจ้าปฤถุบนโลกมนุษย์

ข้อความในโคลงดังกล่าว กวีเปรียบพระเจ้ายโสธรมันท์ 1 กับพระเจ้าปฤถุ⁸ ปฐมกษัตริย์ในตำนานของชาวฮินดู มีคุณสมบัติต่างๆ เช่น มีเกียรติยศชื่อเสียง มีคุณูปการมากมาย มีความเจริญมาก มีความกล้าหาญยิ่งยวด ครอบครองแผ่นดินทั่วสากลจักรวาล การเปรียบเทียบดังกล่าว เป็นวิธีการใช้ อรรถาธิบายการชนิดอุปมา โดยนำพระเจ้าปฤถุ (อุปัมานะ) มาเปรียบกับพระเจ้ายโสธรมันท์ 1 (อุปัเมยะ) นอกจากนี้ก็วิยงใช้ศัพท์พาลังการ ชนิดอนุปราสะ โดยการซ้ำเสียงที่ศัพท์ ‘ปฤถุ-’ ในบาทที่ 1 และบาทที่ 2 ซ้ำเสียงพยัญชนะ ‘ปฤถุ’ ในบาทที่ 3 และบาทที่ 4 นอกจากนี้ข้อความในโคลงดังกล่าว ยังสะท้อนภาพของกษัตริย์ว่าทรงปกครองประชาชนของพระองค์อย่างไรโดยการเปรียบกับพระเจ้าปฤถุผู้ซึ่งปกครองประชาชนของพระองค์ให้อยู่เย็นเป็นสุข พระเจ้ายโสธรมันท์ 1 ก็เช่นเดียวกันทรงปกครองประชาชนของพระองค์เช่นเดียวกับพระเจ้าปฤถุ

ข้อมูลดังกล่าว จะเห็นได้ว่าจารึกยโสธรธรรมมีความสำคัญในฐานะที่ใช้ภาษาโดดเด่น สละสลวยมีองค์ประกอบด้านวรรณศิลป์ตามหลักออลังการ เข้าลักษณะเป็นวรรณคดีกาวะ มีคุณค่าควรแก่การศึกษา เมื่อได้ศึกษาประเด็นด้านภาษาโดยเฉพาะออลังการและสาร์ตละเพิ่มขึ้นแล้ว จะทำให้มีการตีความอธิบายความได้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาจารึกยโสธรธรรม ด้านออลังการและสาร์ตละซึ่งเป็นประเด็นที่แตกต่างออกไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อแปลและเรียบเรียงเนื้อหาภาษาสันสกฤตในจารึกยโสธรธรรมของพระเจ้ายโสธรมันท์ 1 เป็นภาษาไทย
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ออลังการในจารึกยโสธรธรรมของพระเจ้ายโสธรมันท์ 1
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์สาร์ตละในจารึกยโสธรธรรมของพระเจ้ายโสธรมันท์ 1

⁸ ข้อมูลตามคัมภีร์วิษณุปุราณะ พระเจ้าปฤถุเป็นโอรสของเวณะกับอังคะ เหล่าฤๅษีผู้มีใช้มนตร์ทำให้พระองค์เกิดขึ้นโดยการชุบสัมผัสน้ำที่พระหัตถ์ขวาด้วยหญ้ากู่สะ การเกิดขึ้นของกษัตริย์พระองค์นี้ทำให้เหล่าสัตว์หลุดพ้นจากนรกขุมปุตระ เมื่อแผ่นดินแห้งแล้งไร้พืชผล ธัญญาหาร ทำให้ประชาชนเดือดร้อนเกิดจากการที่แผ่นดิน (ปฤถิวี) ระงับการผลิดอกออกผลหรือกลืนระงับการออกผลไว้ พระองค์จึงดำเนินการปราบปรามปฤถิวีโดยใช้ศรตามยิง ปฤถิวีร้องขอชีวิต โดยสัญญาว่าจะคายพืชผลธัญญาหารทุกอย่างที่ต้องการ โดยมีข้อแม้ว่า พระเจ้าปฤถุต้องประทานวัวให้ ด้วยวิธีนี้จึงจะสามารถคายน้ำนมออกมาได้ พระเจ้าปฤถุจึงสร้าง ‘สวยาม์-ณู- วัว’ มาเพื่อคีมกินปฤถิวี(แผ่นดิน)เกิดเป็นพืชพรรณธัญญาหารเลี้ยงประชาชนของพระองค์ (Dowson, 1957: 242-43) ตำนานดังกล่าวอาจตีความได้ว่า วัวที่พระเจ้าปฤถุสร้างขึ้น-เป็นสัญลักษณ์แห่งธรรม-เมื่อปกครองด้วยธรรมแผ่นดินก็จะร่มเย็นเป็นสุข

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

ผู้วิจัยใช้ข้อมูลจารึกยโสธรราชกรมจำนวน 5 หลัก เป็นเอกสารต้นฉบับในการศึกษาวิเคราะห์ มีรายละเอียดดังนี้

(1) จารึกเขาพระบาท K.95⁹ รวบรวมโดย Auguste Barth และ Abel Bergaigne ตีพิมพ์ปี พ.ศ. 2436 (1893) ในหนังสือ ‘Inscriptions Sanscrites de Campa et du Cambodge’

(2) จารึกโลเลีย K.323 รวบรวมโดย Auguste Barth และ Abel Bergaigne ตีพิมพ์ปี พ.ศ. 2436 (1893) ในหนังสือ ‘Inscriptions Sanscrites de Campa et du Cambodge’

(3) จารึกไพรปราสาท K.279 รวบรวมโดย Auguste Barth และ Abel Bergaigne ตีพิมพ์ปี พ.ศ. 2436 (1893) ในหนังสือ ‘Inscriptions Sanscrites de Campa et du Cambodge’

(4) จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 ตีพิมพ์ปี พ.ศ. 2451 (1908) ในวารสาร ‘Journal asiatique’

(5) จารึกปราสาทกอมันบ K.701 ตีพิมพ์ปี พ.ศ. 2475 (1932) ในวารสาร ‘Bulletin de l’École Française d’Extrême-Orient (BEFEO)’

1.4 ข้อตกลงเบื้องต้น

ผู้วิจัยกำหนดการใช้อักษรย่อในงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ดังนี้

1. การอ้างทะเบียนจารึก

ผู้วิจัยอ้างข้อมูลจากจารึกยโสธรราชกรมจำนวน 5 หลัก ได้แก่ จารึกเขาพระบาท K.95, จารึกโลเลีย K.323, จารึกไพรปราสาท K.279, จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290, จารึกปราสาทกอมันบ K.701 ซึ่งเป็นข้อมูลต้นฉบับที่นำมาศึกษา โดยอ้างทะเบียนจารึก K. อักษรโรมัน = Khmer ตามด้วยหมายเลขจารึกหลังอักษร K. ได้แก่ 95, 323, 279, 290, 701 เป็นหมายเลขทะเบียนจารึกประจำ

⁹ จารึกยโสธรราชกรมสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 1 ที่มีการค้นพบในปัจจุบันจำนวน 21 หลัก มีการตีพิมพ์เผยแพร่แล้วจำนวน 17 หลัก ในจำนวนนี้มีจารึกยโสธรราชกรมจำนวน 13 หลักที่ปรากฏข้อความซ้ำกัน ได้แก่ จารึก Preah Ongkar K.42, จารึก Kuhear Preah Vihear K.45, จารึก Vat Kandal K.47, จารึก Vat Ha K.57, จารึก **Phnom Preah Bat K.95**, จารึก Preah Theat Preah Srei K.101, จารึก Preah Theat Kthom K.110, จารึก Prasat Ta Siev K.223, จารึก Preah Ko K.309, จารึก Prasat Neak Buos K.346, จารึก Huei Thmo K.362, จารึก P’aniet K.479, และจารึก Vat Phu K.1005

หลักนั้นๆ ตัวอย่าง K.95 หมายถึงจารึกเขาพระบาท K.95, ตัวเลขหลังทหะเบียนจารึก ตัวอย่าง เช่น K.95.26 หมายถึงจารึกเขาพระบาท K.95. โศลกที่ 26 เมื่อทำการอ้างอิงผู้วิจัยจะใส่ไว้ในวงเล็บ (.....)

2. การอ้างอิงอักษรย่อในคัมภีร์อื่น

Kāp. = Kāvyaṅprakāśa of Maṃmaṭa รวบรวมและแปลโดย Sir Ganganatha Jha ฉบับรวบรวมใหม่ตีพิมพ์ปี 2005 ตัวอย่างการอ้างอิง **Kāp.**83.324 = คัมภีร์กาวยประกาศะ การิกาที่ 83 หน้า 324 **Kāp.**462.397 = คัมภีร์กาวยประกาศะ อุทาหรณ์ที่ 462 หน้า 397

Mdh. = Mānava Dharmaśātra รวบรวมแปลโดย Patrick Olivelle ตีพิมพ์ปี 2005 ตัวอย่างการอ้างอิง **Mdh.**2.6 = คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ อธิบายที่ 2 โศลกที่ 6

Yājñ. = Yājñavalkya Smṛti รวบรวมโดย Wāsudev Laxmaṅ Śāstrī Pnśīkar ตีพิมพ์ปี 1936 ตัวอย่างการอ้างอิง **Yājñ.**1.1.7 = คัมภีร์ยาชญวาลกยสมฤติ อธิบายที่ 1 ประการณะที่ 1 โศลกที่ 7

3. อักษรย่อชื่อคัมภีร์อื่นๆ

- AK.** = Arthaśāstra of Kautilya
- Kād.** = Kāvyaṅdarśa of Daṅḍin
- Mbh.** = Mahābhārata
- Nāṭ.** = Nāṭyaśāstra of Bharatamuni
- Rgh.** = Raghuvamśa

1.5 คำนิยามศัพท์เฉพาะ

ผู้วิจัยใช้คำว่า ‘จารึกยโศตราศรม’ ในงานวิจัยวิทยานิพนธ์นี้ หมายถึง จารึกที่จารขึ้นประดิษฐานไว้ประจำอาศรมสมัยพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 (พ.ศ.1432-1453) จำนวน 21 หลัก

คำว่า ‘พระเจ้ายโศวรมัน’ หมายถึงพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ครองราชย์ประมาณปี พ.ศ. 1432-1453

คำว่า ‘กวี’ หมายถึง ชื่อเรียกรวมผู้ประพันธ์จารึกยโศตราศรมและจารึกหลักอื่น โดยไม่เจาะจง และรวมทั้งเป็นชื่อเรียกกวีไม่เจาะจงนาม

1.6 วิธีดำเนินการศึกษา

การวิจัยในหัวข้อ “การศึกษาวิเคราะห์จารึกยโสธรราชธรรมของพระเจ้ายโสธรมณีที่ 1” เป็น การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผู้วิจัยใช้ระเบียบการวิจัยเอกสาร (Documentary research) นำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical description) โดยมี ขั้นตอนการวิจัยตามลำดับ ดังนี้

1. รวบรวมข้อมูลและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยรวบรวมข้อมูลเอกสารชั้นต้น ได้แก่ จารึกยโส ธรราชธรรมจำนวน 5 หลัก สมัยพระเจ้ายโสธรมณีที่ 1 โดยอาศัยข้อมูลจากหนังสือ ‘Inscriptions Sanscrites de Campa et du Cambodge’, ข้อมูลจากหนังสือ ‘Inscriptions of Kambuja’, ข้อมูลจากวารสาร ‘Journal asiatique’, และวารสาร ‘Bulletin de l’École Française d’Extrême-Orient (BEFEO)’ และข้อมูลเอกสารชั้นรอง ได้แก่ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง อื่น ๆ

2. ปರಿวรรตจารึกยโสธรราชธรรมสมัยพระเจ้ายโสธรมณีที่ 1 จากอักษรโรมันเป็นอักษรไทย
3. แปลข้อมูลภาษาสันสกฤตจากที่ปರಿวรรตไว้เป็นภาษาไทย
4. ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลด้านอสังการและสารัตถะ
5. เรียบเรียงผลการวิจัย
6. สรุปผลการวิจัย

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ได้คำแปลจารึกยโสธรราชธรรมของพระเจ้ายโสธรมณีที่ 1 เป็นภาษาไทยที่ครบถ้วนสมบูรณ์
2. ทำให้เข้าใจอสังการในจารึกยโสธรราชธรรมของพระเจ้ายโสธรมณีที่ 1
3. ทำให้เข้าใจสารัตถะในจารึกยโสธรราชธรรมของพระเจ้ายโสธรมณีที่ 1

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดทฤษฎี

ในบทนี้จะกล่าวถึงทฤษฎีอสังการที่ใช้ในการวิเคราะห์กวีนิพนธ์สันสกฤต นักวิชาการลงความเห็นว่างทฤษฎีกวีนิพนธ์ มี 8-10 สำนัก ทฤษฎีอสังการเป็นทฤษฎีที่กวีหลายท่านเสนอแนวคิดนี้ ผู้วิจัยอาศัยทฤษฎีอสังการของมัมมภูกะ กวีชาวแคชเมียร์ ราวศตวรรษที่ 11 เป็นหลักและประยุกต์แนวคิดทฤษฎีอสังการของกวีสำคัญท่านอื่นๆ ประกอบในการศึกษวิเคราะห์จารึกยโสธรราชม เพื่อเข้าใจแนวคิดและทฤษฎีอสังการในเบื้องต้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤตสำนักต่างๆ จากนั้นจะกล่าวถึงความเป็นมาของทฤษฎีอสังการเพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาเนื้อหาบทสวดดีในจารึกยโสธรราชม ในบทที่ 4 ต่อไป นอกจากนี้ยังจะทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้วย

2.1.2 ทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤต

นักกวีสันสกฤตให้คำจำกัดความ ‘กวีนิพนธ์’ ด้วยมุมมองและความเห็นแตกต่างกัน บางท่านให้คุณค่าเสียง (ศพท) และความหมาย (อรถ) มีคุณสมบัติเด่นเท่ากันในกวีนิพนธ์ บางท่านเน้นคุณค่าเสียงมากกว่าความหมายในกวีนิพนธ์ (Kane, 2002: 352) ด้วยความเห็นของกวีอันหลากหลายเหล่านี้ทำให้เกิดทฤษฎีกวีนิพนธ์ขึ้นหลายสาขา ดังนี้

(1) ทฤษฎีรส

รสเป็นรากฐานสุนทรียภาพหรือความงามในกวีนิพนธ์ ภารตมุนีเสนอว่ารสเป็นหัวใจสำคัญของกวีนิพนธ์ กวีสมัยหลังภารตมุนี ได้แก่ งามหะ, ทัณจิน, วามนะ, อานันทวรรณะ, อภินวคูปตะ, กุนตกะ, มัมมภูกะ, วิศวานาละ, ชคันนาละ ได้ให้ความสำคัญกับทฤษฎีรสโดยมีมุมมองว่า ‘รส’ เป็นสาระและหัวใจสำคัญของกวีนิพนธ์ แม้วกวีคนอื่น ๆ เช่น อานันทวรรณะ, มัมมภูกะ, ชคันนาละ จะมีมุมมองว่า **รสนิ** เป็นหัวใจสำคัญของกวีนิพนธ์ แต่ก็ล้วนกล่าวถึงทฤษฎีรสสำคัญไม่น้อยกว่าทฤษฎีรสนิ จนอาจกล่าวได้ว่า ‘กลุ่มทฤษฎีรส-รสนิ’ (Tiwari, 1995: 22)

(2) ทฤษฎีคุณ

คุณในบริบทกวีนิพนธ์หมายถึงสิ่งเสริมคุณค่ากวีนิพนธ์ให้เด่นชัด มี 10 ชนิด ได้แก่ โอชะ, ปราสาทะ, เศลชะ, สมตา, สมာธิ, มาธูรยะ, เสากุมารยะ, อุทารตา, อรรถยักตา, กานติ วามนะเป็นกวีคนแรกที่แบ่งคุณเป็น 2 ประเภท คือ คุณทางเสียงและคุณทางความหมาย เสนอว่าอสังการกับคุณมีความแตกต่างกัน ฤดีเป็นหัวใจกวีนิพนธ์และหัวใจของฤดีคือคุณ (Kane, 2002: 378)

(3) ทฤษฎีฤดี

ฤดีคือลีลารูปแบบของภาษาได้ชื่อตามลักษณะการประพันธ์ของกวีในแต่ละถิ่นของภูมิภาคประเทศนั้นๆ (Gupta, 1970: 133) วามนะเสนอแนวคิดความสำคัญของกวีนิพนธ์ว่า ฤดีเป็นหัวใจของกวีนิพนธ์ ‘ฤดีราตมา กาวยสย’ แนวคิดฤดีของวามนะ คือ ‘เสียงและความหมายเป็นสรีระแห่งกวีนิพนธ์ซึ่งมีฤดีเป็นหัวใจ’ ฤดีคือการรจนาถ้อยคำทำให้มีความพิเศษขึ้น ‘วิศิษฎา ปทรจนา ฤดีชะ’ (Mishra, 2005: 143)

(4) ทฤษฎีอสังการ

ภามหะเสนอแนวคิดเรื่องอสังการว่า ‘อสังการคือเครื่องมือประดับกวีนิพนธ์’ เหมือนกับหน้าต่างที่สวยงามและส่องใส แต่ถ้าไม่มีเครื่องประดับก็ไม่เด่นสง่า ‘น กานตมปี นิรุญษ์ วิภาติ วินิตานนม’ (Karan, 1988: 4) กวีในสำนักนี้มีแนวคิดที่ว่า กวีนิพนธ์อันประกอบด้วยคำ (ศพท) และความหมาย (อรถ) เป็นเหมือนร่างกาย (กาวยสรีร) ส่วนนี้สามารถสื่อความหมายได้ทั่วไป (โหวหารชาวโลก) ส่วนอสังการเป็นเหมือนเครื่องประดับ ส่วนนี้สามารถทำให้กวีนิพนธ์สวยงามขึ้น (โหวหารกวี) (De, 1925: 46-47)

(5) ทฤษฎีธvani

ทฤษฎีนี้เป็นการศึกษาทฤษฎีรส (Kane, 2002: 387) กวีกลุ่มนี้ถือว่า เสียง ความหมาย คุณ และอสังการ เป็นองค์ประกอบภายนอกของกวีนิพนธ์ แต่ธvaniเป็นองค์ประกอบภายใน ธvani แปลว่า ‘เสียง’ ในบริบทกวีนิพนธ์ หมายถึง ‘คำซึ่งมีศักยภาพในการสื่อความหมาย 3 ระดับ ได้แก่ (1) อภิธา (2) ลักษณา (3) วัยัญชนา (Mishra, 2005: 28)

(6) ทฤษฎีวโกรคติ

ภามหะกล่าวถึงวโกรคติมีปรากฏอยู่ในทุกอสังการ (Kane, 2002: 385) กุนตกะ เสนอแนวคิดเรื่องวโกรคติเป็นหัวใจของกวีนิพนธ์ว่า ‘คำที่บ่งบอกว่าเป็นกวีนิพนธ์ไม่ใช่เพียงแค่การใช้คำธรรมดาแต่เป็นคำที่แสดงออกต่างจากคำธรรมดาสามัญ ซึ่งสามารถทำให้รสปรากฏขึ้นในใจของผู้เสพกวีนิพนธ์’ (Bhattacharya, 2016: 20)

(7) ทฤษฎีอนุมิติ

มหิมภักฎฐะ แสดงความเห็นค้านกับทฤษฎีธวินิ โดยเฉพาะศักยภาพการแสดงความหมายของคำชนิด ‘วัญชุนา’ ของกวีอานันทวารรณะในธวินยาโลกะ (Kane, 2002: 428) มหิมภักฎฐะยอมรับความหมายของคำประเภทอภิเษยะเท่านั้น ไม่ยอมรับความหมายของคำประเภทลักษณะและวัญชยะแยกต่างหากจากคำประเภทอภิเษยะตามทฤษฎีธวินิ ดังนั้น มหิมภักฎฐะจึงกล่าวถึงความหมายของคำ 2 ประเภท คือ (1) อภิธา คำที่สื่อความหมายโดยตรง และ (2) อนุมานะ การอนุมานเอา คือตามแนวคิดเรื่องอนุมานะ มหิมภักฎฐะไม่เห็นด้วยกับแนวคิดธวินิที่วิกิกลุ่มธวินิเสนอ โดยเสนอแนวคิดเรื่องอนุมานะว่า ‘อนุมานะคือหัวใจของกวีนิพนธ์ คือ กระบวนการที่ความหมายหนึ่งจะปรากฏโดยความหมายที่มี (อภิธา) หรือความหมายที่อนุมานเอาจากคำประเภทอภิธา (Tarafder, 1987: 32-33)

(8) ทฤษฎีเอาจิตยะ

เอาจิตยะหมายถึงความเหมาะสม ในบริบทกวีนิพนธ์ เกษเมนทระเสนอว่า ‘เมื่อเงื่อนไขที่เหมาะสมกัน คือเมื่อสิ่งหนึ่งเหมาะกับอีกสิ่งหนึ่ง หรือเมื่อหลายๆ สิ่งเหมาะสมกันหรือลงรอยกันจะทำให้เกิดความงามขึ้นในกวีนิพนธ์’ เหมือนสร้อยคออันสวยงามใช้ประดับสะโพก เข็มขัดใช้ประดับคอที่ไม่สวยงาม เช่นเดียวกันคุณและอสังการหากใช้ไม่เหมาะสมก็ไม่เกิดความงามในกวีนิพนธ์ เกษเมนทระกล่าวถึงเอาจิตยะ 27 ชนิด ซึ่งเป็นองค์ประกอบให้เกิดความเหมาะสมในกวีนิพนธ์ (Tarafder, 1987: 36)

2.1.3 ความเป็นมาของทฤษฎีอลังการ

ในหัวข้อข้างต้นได้กล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤตสำนักต่างๆ แต่พอสังเขป ส่วนในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงความเป็นมาของทฤษฎีอลังการ โดยจะกล่าวถึงความเป็นมาของแนวคิดอลังการที่เป็นส่วนหนึ่งในองค์ประกอบของกวีนิพนธ์สันสกฤต

ความหมายตามรูปศัพท์

คำว่า ‘อลังการ’ ในพจนานุกรมสันสกฤตให้ความหมายว่า ‘การประดับ, การตกแต่ง, เครื่องประดับ’ ในบริบทกวีนิพนธ์หมายถึง ‘เครื่องประดับเสียงและความหมาย’ (Williams, 2011: 94) ในอริธานศัพท์อมรโกเศศให้ความหมาย คำว่า ‘อลังการ’ โดยให้คำจำกัดความของศัพท์ว่า ‘อลม’ ซึ่งเป็นหน่วยคำเต็มหน้า ไว้ 3 ความหมาย ได้แก่ *ภุชณ* ในความประดับ *ปรยาบต* ในความหมายว่าพอ ใช้เป็นกริยาวิเศษ, *วารณ* ในความหมายว่าการห้าม ใช้เป็นกริยาวิเศษ อลังการที่ประกอบรูปศัพท์จาก อลม + √กฤ + ฌณ ปัจจัย ฌณ ใช้ในความหมาย กรณ= เหตุ และ ภาว= สภาพ ฉะนั้น ‘อลังการ’ หมายถึง ‘ความงาม’ (Misra, 2015: 128-29) คำว่า ‘อลังการ’ นอกจากมีความหมายตามรูปศัพท์แล้ว ความหมายของศัพท์ยังขยายครอบคลุมหมายถึงศาสตร์ว่าด้วยอลังการหรือเป็นคำพ้องความหมายกับคำว่า ‘กาวยศาสตร์’ ด้วย (Tiwari, 1995: 31) จากข้อมูลจะเห็นได้ว่า คำว่า ‘อลังการ’ ตามรูปศัพท์หมายถึงความสวยงาม การประดับ ต่อมาความหมายขยายออกหมายถึงความงามของกวีนิพนธ์ ต่อมาความหมายครอบคลุมศาสตร์ที่ว่าด้วยกวีนิพนธ์

วิวัฒนาการทฤษฎีอลังการ

ร่องรอยทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤตปรากฏศัพท์เฉพาะที่นับเป็นองค์ประกอบกวีนิพนธ์คือคัมภีร์นิรุกตะกล่าวถึง ‘อุปมา’ จำแนกประเภทและให้ตัวอย่างไว้ ยาสกะอธิบายข้อความในคัมภีร์นิษนุที่เก็บรวบรวมศัพท์จากคัมภีร์พระเวทจำนวนหนึ่งซึ่งระบุว่าเป็นอุปมา ได้อ้างคำจำกัดความอุปมาของกวีชื่อคารคยะ (Gargya) ซึ่งมีชีวิตอยู่ก่อนหน้าตน ปาณินิอ้างถึงนฎกสูตร ของศิลาติ และกฤตาควะ 2 กวีก่อนหน้าตน ไว้ในอักษฎาธยายี (Kane, 1970: 4) แสดงให้เห็นว่าร่องรอยกวีนิพนธ์มีปรากฏอยู่นานก่อนหน้ายาสกะและปาณินินานแล้ว

ภรตมุนี ประพันธ์คือมือบทละครชื่อนาฏยศาสตร์มี 36 บท ทฤษฎีกวีนิพนธ์ปรากฏในบทที่ 6-7 กล่าวถึงทฤษฎีรส-ภาวะ, บทที่ 17 มีกล่าวถึงทฤษฎีอลังการ-คุณ (Gerow, 1977: 226) ภรตมุนีกล่าวถึงอลังการ 4 ชนิด ในบทนี้ ได้แก่ อุปมา, รูปกะ, ทิปกะ, ยมกะ (Barata muni (Ghosh

Trans.), 1951:308) นอกจากนี้กล่าวถึงลักษณะ 36 ชนิด ซึ่งควรจะมีปรากฏในบทละคร (นาฏยะ) ลักษณะบางชนิดไม่เป็นที่นิยม แต่บางชนิดได้รับความนิยมและยอมรับว่าเป็นอลังการ เช่น ลักษณะ เหตุ, ลักษณะเลศะ อลังการและคุณก็รวมอยู่ในลักษณะทั้ง 36 ชนิดดังกล่าว (Kane, 2002: 373) ตามมุมมองของภรตมุนี ‘องค์ประกอบที่จัดเรียงกันอย่างดีเหมือนกับเครื่องประดับในร่างกาย ชื่อว่า อลังการ’ (Barata muni (Ghosh Trans.), 1951: 300) กวีที่สำคัญในสำนักทฤษฎีอลังการได้แก่ งามหะ, ทัณติน, อุทภฏะ, รุทรภฏะ, วามนะ ถือว่าอลังการเป็นองค์ประกอบสำคัญในกวีนิพนธ์

งามหะ เป็นตัวแทนสำนักทฤษฎีอลังการเป็นท่านแรกมีความเห็นว่า ‘กวีนิพนธ์จะไม่สวยงามหากปราศจากอลังการ’ ประพันธ์คู่มือกวีนิพนธ์ชื่อว่า ‘กาวยาลังการ’ มี 6 ปริจเฉท พร้อมด้วยอุทาหรณ์ 400 บท ปริจเฉทที่ 2-3 กล่าวถึงทฤษฎีคุณและทฤษฎีอลังการ งามหะ กล่าวถึง อลังการ 38 ชนิด แนวคิดทฤษฎีหลักของงามหะคือกวีนิพนธ์ประกอบด้วย 2 ส่วน คือคำและความหมาย ซึ่งเปรียบเสมือนสร้อยหรือร่างกาย ส่วนอลังการเปรียบเหมือนเครื่องประดับที่ทำให้กวีนิพนธ์สวยงาม (Kane, 2002: 81-82)

ทัณติน ประพันธ์คู่มือกวีนิพนธ์ชื่อ ‘กาวยาศระ’ มี 3 ปริจเฉท พร้อมด้วยอุทาหรณ์ 663 บท ปริจเฉทที่ 1 ว่าด้วยคำจำกัดความของกาวยะและการแบ่งประเภทกาวยะ ปริจเฉทที่ 2 ว่าด้วยเรื่องอลังการซึ่งทัณตินกล่าวถึงอลังการ 35 ชนิด กล่าวถึงอลังการชนิดยมกะไว้ในปริจเฉทที่ 3 แนวคิดของทัณตินเกี่ยวกับอลังการคือ ‘องค์ประกอบที่ทำให้กวีนิพนธ์สวยงามชื่อว่าอลังการ’ ‘กาวย-โศภากราน ธรรมานลงกราน ปรจกษเต’ (Kane, 2002: 89)

อุทภฏะ มีแนวคิดเกี่ยวกับอลังการไม่ต่างจากงามหะและมองทฤษฎีอลังการและทฤษฎีคุณมีความสำคัญต่อกวีนิพนธ์เท่ากันเพราะทำให้เกิดความสวยงาม (Karan, 1988:17) อุทภฏะประพันธ์คู่มือกวีนิพนธ์ชื่อว่า ‘อลังการสารสังครหะ’ มี 6 บท (วรรค) กล่าวถึงอลังการ 41 ชนิด พร้อมด้วยตัวอย่างประกอบกว่า 90 ตัวอย่าง (Kane, 2002: 133) อุทภฏะเป็นกวีท่านแรกที่จัดอลังการเป็นกลุ่มแต่ไม่ได้กล่าวชื่อกลุ่มไว้ (Mishra, 2005: 150)

รุทรภฏะ ประพันธ์คู่มือกวีนิพนธ์ชื่อว่า ‘กาวยาลังการ’ มี 16 บท ในแต่ละบทกล่าวถึงอลังการ รุทรภฏะเป็นกวีคนแรกที่พยายามจำแนกอลังการอย่างเป็นระบบโดยจำแนกออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ วาสตว, โอปมย, อติศย, เศลช จากการจัดกลุ่มทำให้อลังการบางชนิดมีหลายประเภทเช่น

สโหคตยลังการและสมุจยาลังการ อยู่ในกลุ่มวาสวะและโอปัมยะจึงมี 2 ประเภทตามกลุ่มที่ถูกจัด
เข้า (Kane, 2002: 152-54) รุทระกล่าวถึงจำนวนอลังการกว่า 66 ชนิด

วามนะประพันธ์คือมือกวีนิพนธ์ชื่อ ‘กาวยาลังการสูตร’ เป็นคู่มือกวีนิพนธ์แบบสูตร
มี 5 บท (อธิกรณะ) แต่ละอธิกรณะแบ่งย่อยเป็น อัธยายะ ทั้งหมด มี 12 อัธยายะ 319 สูตร อธิกรณะ
ที่ 1 กล่าวถึงประโยชน์ของกาวยะ, ผู้ที่เหมาะสมแก่ความเป็นกวี, กล่าวถึงวิธีเป็นหัวใจของกวีนิพนธ์
อธิกรณะที่ 2 กล่าวถึงโทษของบท, วากยะ, วากยารณะ อธิกรณะที่ 3 กล่าวถึงข้อแตกต่างระหว่างคุณ
กับอลังการ จำกัดความและให้ตัวอย่างคุณ 10 ชนิดของคำและความหมาย อธิกรณะที่ 4 กล่าวถึง
ยมกะ อนุปราสะ อุปมา และโทษ 6 ชนิดของอุปมา และกล่าวถึงอลังการประเภทอื่นๆ อธิกรณะที่ 5
กล่าวถึงหลักประพันธ์กวีนิพนธ์ให้ถูกหลัก (กาวยสมยะ) (Kane, 2002: 140-41) แนวคิดเรื่อง
อลังการของวามนะคือ ‘กวีนิพนธ์จะโดดเด่นเพราะมีอลังการ กวีนิพนธ์จะสวยงามเพราะมีคุณและ
อลังการจะช่วยเสริมความงามกวีนิพนธ์’

ภักฎีกาวยะเป็นคู่มือกวีนิพนธ์ประพันธ์ขึ้นเพื่อแสดงหลักไวยากรณ์สันสกฤต มี 22
บท (สรรค) แบ่งเป็น 4 ตอน ได้แก่ ปรกิรณกาณท์ (สรรค 1-5), อธิการณกาณท์ (สรรคที่ 5-9)
ปรสันนกาณท์ (สรรคที่ 10-13), ตังันตกาณท์ (สรรคที่ 14-22) หัวข้อที่เกี่ยวกับกวีนิพนธ์ปรากฏใน
ปรสันนกาณท์ สรรคที่ 10 กล่าวถึงอลังการ 38 ชนิด (Kane, 2002: 72)

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่าทฤษฎีอลังการมีวิวัฒนาการมาเป็นลำดับ ในวรรณคดีพระเวท
ปรากฏร่องรอยภาษาที่มีลักษณะเป็นอลังการ นักไวยากรณ์ เช่นปาณินิกล่าวถึงคำศัพท์ที่เป็น
องค์ประกอบของอลังการ ภรตมุณีได้กล่าวถึงอลังการ 4 ชนิด ไว้ในศาสตร์ว่าด้วยบทละคร กวีภามหะ
เป็นกวีคนแรกที่พยายามแยกอลังการออกจากบทละคร กวีทัณตินได้เสนอเรื่องอลังการอย่างเป็น
ระบบมากขึ้น กวีอุทภฏะและรุทระพยายามที่จะจัดระบบอลังการเป็นกลุ่ม กวีดังกล่าวข้างต้นได้
กล่าวถึงอลังการประเภทต่างๆ ดังข้อมูลในตาราง ดังนี้

ตารางที่ 4 แสดงอาการที่ปรากฏก่อนหน้ามีมณะ

ที่	ชื่ออาการ	ภตมุนี	ภัญญิ	ทัณฑิน	ภามหะ	อุทภฏ	วามนะ	รุทธนะ
1	อดีตโยกติ	-	√	√	√	√	√	√
2	อนนวย	-	√	√	√	√	√	√
3	อนุปราส	-	√	√	√	√	√	√
4	อปฺรสุตฺตปรคฺสา	-	-	√	√	√	√	√
5	อรฺถานฺตรนฺยาส	-	√	√	√	√	√	√
6	อาเกฺษป	-	√	√	√	√	-	√
7	อาวฤตฺติ	-	-	√	-	-	-	√
8	อาคิฺส	-	√	√	√	-	-	√
9	อุตฺเปรฺกษา	-	√	√	√	√	√	√
10	อุตฺเปรฺกษาวย	-	√	-	√	-	√	√
11	อุทาทต	-	√	√	√	√	-	√
12	อุปนฺยาส	-	-	-	-	-	-	-
13	อุปฺมา	√	√	√	√	√	√	√
14	อุปฺมารูปก	-	√	-	-	√	√	√
15	อุปฺเมโยปฺมา	-	√	-	√	-	√	√
16	อฺรุชฺสว	-	√	√	√	√	-	√
17	กาวยลิ่งค	-	-	-	-	√	-	√
18	กฺรม	-	-	ยถาสํชย	-	-	√	√
19	เณกานฺอุปฺราส	-	-	-	-	√	-	√
20	ชาติ-สฺวภาโวกฺติ	-	-	√	-	-	-	√
21	ตุลยโยคิตา	-	√	สฺตฺตนินฺทารถ	√	√	√	√
22	ทิปก	√	√	√	√	√	√	√
23	ทฤชฺฌานต	-	-	-	-	√	-	√
24	นิทฺรศน	-	√	√	√	วิทฺรศนา	√	√

ตารางที่ 4 แสดงอสังการที่ปรากฏก่อนหน้ามัมมภู (ต่อ)

ที่	ชื่ออสังการ	ภรตมุนี	ภัญญิ	ทัณฑิน	ภามหะ	อุทภฏ	วามนะ	รุทรภู
25	นิปุณ	-	✓	-	-	-	-	✓
26	ปริฤตติ	-	-วตี	✓	-วตี	✓	✓	✓
27	ปรยาโยกติ	-	✓	✓	✓	✓	-	✓
28	ปรติวสตุปมา	-	อุปมา	อุปมา	อุปมา	✓	✓	✓
29	เปรยส	-	✓	✓	✓	✓	-	✓
30	ภาวิก	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
31	ยถาสัมขย	-	✓	✓	✓	✓	กรรม	✓
32	ยมก	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓
33	รสวต	-	✓	✓	✓	✓	-	✓
34	รูปก	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
35	ลว-เลศ	-	-	✓	#	-	-	✓
36	วโกกรกติ	-	-	+	+	-	✓	✓
37	วารุต	-	✓	-	-	-	-	✓
38	วิภาวนา	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
39	วิโรธ	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
40	วิเศโขกติ	-	✓	✓	✓	✓	รูปก	✓
41	วยติเรก	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
42	วยาซสตุติ	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
43	วยาโซกติ	-	มาโยกติ	มาโยกติ	มาโยกติ	มาโยกติ	✓	✓
44	ศลิษฏ	-	✓	✓	✓	✓	เศลษ	✓
45	สัสถุษฏิ	-	✓	สงกักรณ	✓	✓	✓	✓
46	สงกร	-	-	-	-	✓	-	✓
47	(ยถ)สัมขยาน	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓

ตารางที่ 4 แสดงอาการที่ปรากฏก่อนหน้ามีมณะ (ต่อ)

48	สมาโสภา	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
49	สมาหิต	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
50	สสนเทห	-	✓	สํศโยปมา	✓	✓	✓	✓
51	สโหฤติ	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
52	สุกษม	-	-	✓	#	-	-	✓
53	สวภาโวฤติ	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
54	เหตุ	-	-	✓	#	-	-	✓

ปรับใช้ข้อมูลจาก P.V. Kane (2002: 148-51)

ทฤษฎีอสังการของมัมมฏะ

หัวข้อที่แล้วผู้วิจัยได้กล่าวถึงความเป็นมาของทฤษฎีอสังการและแนวคิดที่ว่าด้วยอสังการของกรีกก่อนหน้ามัมมฏะ ในหัวข้อต่อไปจะกล่าวถึงทฤษฎีอสังการของมัมมฏะ¹ เป็นกวีชาวแคชเมียร์ (Kashmir) ประพันธ์คู่มือกวีนิพนธ์ชื่อกาวยปรกาสะ คู่มือกวีนิพนธ์สันสกฤตที่สำคัญและเป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มกวี ในวรรณคดีสันสกฤตแบบแผนนอกจากภควัทคีตาแล้ว ยังไม่มีวรรณคดีเล่มใดที่มีการอธิบายความมากเท่ากาวยปรกาสะ (Kane, 2002: 274-75) มัมมฏะประมวลทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤตประเภทกาวยะซึ่งมีขอบเขตกว้างขวางมาไว้ในเล่มเดียวโดยย่อ คัมภีร์กาวยปรกาสะทำให้เกิดการตีความทฤษฎีกวีนิพนธ์ต่างๆ ต่อกรีกุณหลัง มัมมฏะพูดถึงอสังการมีเนื้อหาขนาดยาวไว้ในกาวยปรกาสะ (Kane, 2002: 375) คัมภีร์นี้นำเสนอเนื้อหาโดยวิธียกสูตรหรือการึกามีทั้งสิ้น 143 การึกา, ตามด้วยคำอธิบายจำกัดความในแต่ละการึกา (วฤตติ), พร้อมกับยกอุทาหรณ์ประกอบให้เข้าใจ (อุทาหรณ์) ข้อมูลอุทาหรณ์นี้ส่วนมากมัมมฏะอ้างอิงจากผลงานของกวีท่านอื่นมีมากกว่า 620 ตัวอย่าง โครงสร้างของคัมภีร์กาวยปรกาสะมี 10 อุลลาสะ มัมมฏะอธิบายทฤษฎีอสังการไว้ในอุลลาสะที่ 9 และอุลลาสะที่ 10 ซึ่งผู้วิจัยอาศัยแนวทฤษฎีอสังการใน 2 อุลลาสะทำนี้เป็นกรอบในการศึกษาจาริกยไศธราศรม ดังนี้

อุลลาสะที่ 9 กล่าวถึงศัพทสังการ อสังการทางเสียงไว้ 6 ชนิด ได้แก่ (1) **วโภกรกติ** เล่นคำโดยบิดเบือนความหมาย แบ่งย่อยเป็น 2 ชนิด คือ **เศลชะ**, และ **กาคุ** (2) **อนุปราส** การสัมผัสอักษร (3) **ยมกะ** การซ้ำกลุ่มอักษร (4) **เศลชะ** การเล่นคำ (5) **จิตรา** อักษรภาพ (6) **ปุนรูกตวทาภาส** ความคล้ายกันเพราะเกิดจากการซ้ำ ศัพทสังการดังกล่าว มีคำจำกัดความ ตามตาราง ดังนี้

¹ ประวัติเกี่ยวกับตัวตนของมัมมฏะไม่เป็นที่ชัดเจน แต่กวีภิมเสนผู้ประพันธ์คัมภีร์สุธาสาคร ให้ข้อมูลว่ามัมมฏะเป็นพี่ชายของภิกษุผู้ประพันธ์คัมภีร์มหาภาษาขยปรทีปะและอุฎฐะผู้ประพันธ์คัมภีร์อธิบายความฤกปราติสาขยะ คัมภีร์กาวยปรกาสะตามหลักฐานและข้อสันนิษฐานของ P.V. Kane คาดว่าประพันธ์ขึ้นราวปลายศตวรรษที่ 11 ฉะนั้นมัมมฏะน่าจะมีชีวิตอยู่ช่วงนี้

ตารางที่ 5 แสดงชื่อและคำนิยามศัพท์พาลังการในกาวยปรกาศะ

ศัพท์พาลังการ อลังการทางเสียง		
ที่	ชื่ออลังการ	นิยามศัพท์พาลังการ
1	วโกรภทิต (Equivoque)	ยทุกตมณยถา วากยมนยถานยน โยชยุเต । เศลเชณ กากวา วา เซณยา सा วโกรภทิตสุ ตถา ทวิธา ॥ (Kāp.78.317) การกล่าวถึงบางสิ่งด้วยความหมายที่อีกคนเข้าใจเป็นอีกความหมาย มี 2 ชนิด โดยวิธีเล่นคำและเน้นน้ำเสียง
2	อนุปราส (Alliteration)	วรรณสามยมนูปราสเส เณกวฤตติคโต ทวิธา (Kāp.79.320) การซ้ำอักษรที่เหมือนกัน มี 2 ชนิด คือเณกานุปราสเสและวฤตตยมนูปราสเส
3	ยมก (Chime)	อรเถ สตยรรณินนানা วรรณานา सा पुनः ऋति यमग्म । (Kāp.83.324) การซ้ำกลุ่มอักษรชุดเดียวกัน มีความหมายต่างกัน
4	เศลษ (Pun)	วากยเณเทน ภันนาย ทท युคपทภาษาณस्पृष्टะ ศลิษยนติ ศพทาः ॐसावराथिर्षण्णुथा ॥ (Kāp.84.330) ศัพท์เดียวสามารถสื่อความหมายได้หลายอย่างในบริบท 1 แบ่งย่อยเป็น 8 ชนิด ตามอักษรและปัจจัยต่างๆ
5	จิตร (Figure Pictorial)	ตจจิตร यत्र ॐन्नाना ङकाथयाकृदिहेतुता ॥ (Kāp.85.344) เมื่ออักษรมีรูปภาพคล้ายรูปตาเป็นต้น
6	ปุนรุกตวาทภาส (Semblance of Repetition)	ปุนรุกตวาทภาसा विगिनानास्त्पत्ता ऐकारुत्तेव (Kāp.86.346) ความหมายเดียวกันปรากฏด้วยคำต่างกัน คล้ายกับว่าจะกล่าวซ้ำอีก

อุลลสาสะที่ 10 มัมมฐะอธิบายเรื่องอลังการความหมายพร้อมยกตัวอย่างประกอบอย่างละเอียด อรรถาลังการในบทนี้ มี 61 อลังการ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 6 แสดงชื่อและคำนิยามอรรถาঙ্การในกาวยปรกาศะ

อรรถาঙ্การ อঙ্การว่าด้วยความหมาย		
ที่	ชื่ออঙ্การ	นิยามอรรถาঙ্การ
1	อุปมา (simile)	สาธรมยมุปมา เกเท ปุรณา ลุปตา จ (Kāp.87.349) คุณสมบัตินี้เหมือนกันระหว่าง 2 สิ่ง มี 2 ชนิด คือ ‘ปุรโณปมา’ 6 ชนิด และ ‘ลุปโตปมา’ 19 ชนิด
2	อนนวย (comparison absolute)	อุปมานโนปเมยตเว เอกสโยไวกวากยเคเ อนนวยะ (Kāp.91.365) คุณสมบัตินี้เด่นของอุปมานะและอุปเมยะในบริบท
3	อุปเมโยปมา (Reciprocal Comparison)	วิปฺรยาส อุปเมโยปมา ตโยะ (Kāp.91.365) การสับเปลี่ยน (คุณสมบัตินี้) ระหว่างอุปเมยะกับอุปมานะ
4	อุตฺเปรกษา (Fancy)	สมภาวนมโถตฺเปรกษา ปฺรกฺตสย สเมน ยต (Kāp.92.366) การจินตนาการสิ่งที่จะพรรณนาให้ปรากฏมีขึ้นเสมือนอีกสิ่งหนึ่ง โดยความสามารถของกวี
5	สสนเทห (Doubtful)	สสนเทหสฺ ตฺ เกโทกเตา ตทนุกเตา จ สฺสยะ (Kāp.92.367) การกล่าวถึงสิ่งที่สงสัยความต่างกันคือยืนยันและไม่ยืนยัน
6	รูปก (Metaphor)	ตทฺรูปกเกโท ย อุปมานโนปเมโยะ (Kāp.93.369) การกล่าวอุปเมยะกับอุปมานะไม่มีความแตกต่างเป็นอันเดียวกัน
7	อปหฺนุติ (Concealment)	ปฺรกฺตํ ยนฺนิชิตานฺยตฺ สาธยเต สา ตวปหฺนุติะ (Kāp.96.377) การปฏิเสธสิ่งที่เจตนาและยืนยันสิ่งที่ไม่เจตนา
8	เศลษ (Paronomasia)	เศลษะ ส วากย เอกสมินิ ยตราเนการฤตา ภาเวต (Kāp.96.379) ใน 1 บริบทแต่สื่อความหมายได้หลายนัย
9	สมาโสกฺติ (Modal Metaphor)	ปโรกฺตฺริ เกทโกะ ศลฺโษฏะ สมาโสกฺติะ (Kāp.97.380) การสื่อให้รู้ถึงความหมายโดยวิธีเล่นคำ

ตารางที่ 6 แสดงชื่อและคำนิยามอรรถาลังการในกาวยปรกาสะ (ต่อ)

อรรถาลังการ อลังการว่าด้วยความหมาย		
ที่	ชื่ออลังการ	คำอธิบาย
10	นิทรศนา (Illustration)	นิทรศนา อภานวสุตส์พนธ อุปมาปริกल्पกะ (Kāp.97.381) การยกตัวอย่างมาเป็นอุปมานะที่ไม่สามารถเป็นไปได้
11	อปรสตุปรศสา (Indirect Description)	อปรสตุตปรศสา ยา सा โสว ปรสตุตาศรยา (Kāp.98.383) การกล่าวถึงสิ่งที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ตั้งใจจะกล่าว
12	อดิศโยกติ (Hyperbole)	นิจิรยาธยวसानํ तु प्रकृतस्य प्रेण यत् ปรสตุตस्य यत्नयत्वं यत्परिगेता ज गल्पनम् (Kāp.100.390) การยการณร้อยศจ เปารวาปรยวิปรยยะ วิเชยยาติศโยกติ (Kāp.101.390) การกล่าวเกินจริง มี 4 ชนิด ได้แก่ (1) สิ่งทีกล่าวถึงถูกอีกสิ่งกลบ (2) กล่าวแทนด้วยอีกสิ่ง (3) สมมติโดยใช้ศัพท์ว่า ‘ถ้า’ (4) เปลี่ยนลำดับก่อนหลัง
13	ปรติวสตุปมา (Typical Comparison)	ปรติวสตุปมา तु सा (Kāp.101.392) สามานยสย ทวิเรกสย ยตฺร วากยทวये สติติ คุณสมบัติเหมือนกัน ปรากฏ 2 ครั้ง ใน 2 ประโยค
14	ทฤษฏานต (Exemplification)	ทฤษฏานต पुनरेतेषां सर्वेषां प्रतिपिपणम् (Kāp.102.393) ตัวอย่างหรือการสะท้อนภาพ
15	ทีปก (Illuminator)	สภทวฤตติสตุ ธรรมสย ปรกฤตาปรกฤตาตมนาม โสว กรियासु वृषिषु कारकस्येति ทีปก (Kāp.103.394) คุณสมบัตินี้มีอยู่ในหลายๆสิ่งซึ่งตั้งใจจะกล่าวถึงหรือไม่กล่าวถึงและนามตัวเดียวกระทำกริยาหลายตัว

ตารางที่ 6 แสดงชื่อและคำนิยามอรรถาลังการในกาวยปรกาศะ (ต่อ)

อรรถาลังการ อลังการว่าด้วยความหมาย		
ที่	ชื่ออลังการ	คำอธิบาย
16	ตุลยโยคิตา (Equal Pairing)	นียตานำ สกฤทธรมะ สา ปุณสฺ ตุลยโยคิตา (Kāp.104.396) การกล่าวถึงคุณสมบัติซึ่งอยู่ในจำนวนสมาชิกเดียวกัน
17	วยุติเรก (Dissimilitude)	อุปมานาทุยทนุยสฺย วยุติเรก ะ ส เอว สะ (Kāp.105.396) ความแตกต่างของสิ่งที่ถูกเปรียบกับสิ่งที่นำมาเปรียบ
18	อาเก्षป (Hint)	นิเชโร วกตุมิษฏฺสย โย วิเศษากิริตฺสยา วกษยมาโณกตุวิษยะ ส อาเก्ष โป ทฺวิธา มตะ (Kāp.106.402) การกล่าวถึงบางสิ่ง แต่ปกปิดซ่อนความหมายที่แท้จริงไว้ จุดประสงค์เพื่อจะสื่อความหมายพิเศษบางอย่าง มี 2 ชนิด คือ (1) ประชานกำลังถูกกล่าวถึง (2) ประชานถูกกล่าวถึงแล้ว
19	วิภาวนา (Peculiar Causation)	กฺริยาเย ปฺรติเชเชปี ผลวฺยกฺติโร วิภาวนา (Kāp.107.404) การกล่าวถึงผลแต่ปฏิเสธเหตุ
20	วิเศโฆกฺติ (peculiar allegation)	วิเศโฆ กฺติรชณฺเตษุ การณฺษุ ผลาวจะ (Kāp.108.404) ไม่กล่าวถึงผลเพราะเหตุมีปรากฏอยู่แล้ว
21	ยถาสงฺขย (Symmetrical)	ยถาสงฺขย กฺรเมโณว กฺรมิกานฺวา สมนวฺยะ (Kāp.108.405) การกล่าวถึงความสัมพันธ์ของสิ่งซึ่งเนื่องต่อเป็นลำดับกัน
22	อรถานฺตรนฺยาส (Transition)	สามานยํ วา วิเศโฆ วา ตทนฺยเณ สมนฺรถยเต ยตฺตุ โสธฺรถานฺตรนฺยาสะ สาธรมเยณฺตเรณ วา (Kāp.109.406) สิ่งสามัญถูกเสริมด้วยสิ่งเฉพาะด้วยคุณสมบัติที่เหมือนและไม่เหมือนกัน
23	วิโรธ (Contradiction)	วิโรธ ะ โสวิโรธ 'ปี วิรุทฺตเวณ ยทวจะ (Kāp.110.407) การพรรณนาให้ขัดแย้งกันแม้ไม่มีความขัดแย้งกัน
24	สวภาโวกฺติ (Natural Description)	สวภาโวกฺติสฺตุ ชฺมิภาทะ สวกฺริยารูปวฺรณฺนํ (Kāp.111.411) สภาวะการณ์ที่เกิดเองเป็นเอง

ตารางที่ 6 แสดงชื่อและคำนิยามอรรถาঙ্การในกาวยปรกาสะ (ต่อ)

อรรถาঙ্การ อลังการว่าด้วยความหมาย		
ที่	ชื่ออลังการ	คำอธิบาย
25	วยาชสตุติ (Dissembling Eulogy)	วยาชสตุติรุ มุเข นินทา สตุติรุ วา รุติรมนยธา (Kāp.112.411) การสรรเสริญกลายเป็นตำหนิ หรือการตำหนิกลายเป็นสรรเสริญ
26	สโหฤติ (Connected Description)	สา สโหฤติสะ สหรรณสย พลาเทกั ทวีวาจกม (Kāp.112.412) เมื่อคำหนึ่งแสดงสิ่งสองสิ่งโดยมีคำว่าพร้อมกันช่วยหนุนความหมาย
27	วิโนฤติ (Privative Description)	วิโนฤติสะ สา วินานเยน ยตราณยะ สนน เนตระ (Kāp.113.413) การพรรณนาสิ่งหนึ่งไม่มีอีกสิ่งหนึ่ง
28	ปริวฤติ (Exchange)	ปริวฤติรุ วินิมโย โยธานา สยาต สมาสไมะ (Kāp.113.414) การสับเปลี่ยนระหว่างสิ่งที่มีคุณสมบัติเท่ากันและไม่เท่ากัน
29	ภาวิก (Visualisation)	ปรตยक्षा อิว ยทภาวะ กรियเนเต ฤตภาวินะ ตทภาวิกม (Kāp.114.415) การพรรณนาสิ่งที่เป็นอดีตและอนาคตให้เห็นภาพราวกับว่าเกิดขึ้นต่อหน้า
30	กาวยลึงค (Poetical reason)	กาวยลึงคั เหโตรี วากยปหารธตา (Kāp.114.416) เหตุผลที่กล่าวออกมาโดยประโยคและบท
31	ปรยาโยกต (Periphrasis)	ปรยาโยกตั วินา วาจยวาจกตเวเน ยทวจะ (Kāp.115.418) การแยกขาดจากกันระหว่างคำที่สื่อความหมายธรรมดากับความหมายที่ต้องการสื่อ พูดไปอีกแบบ
32	อุทาดต (Exalted)	อุทาดตั วสตุณะ สंपต (Kāp.115.419) การยกย่องกล่าวถึงโดยรูปวัตถุ ความร่ำรวย
33	สมุจจย (Concatenation)	ตตสิทธิเหตาเวกสมินิ ยตราณยตตตกริ ภาเวต สมุจจโยเสา (Kāp.116.420) เมื่อสาเหตุอันนำไปสู่ผลมีอยู่แล้ว และสาเหตุอื่นๆ ก็ถูกกล่าวถึงด้วย คือ การเชื่อมหลายๆ เหตุการณ์เข้าด้วยกัน

ตารางที่ 6 แสดงชื่อและคำนิยามอรรถาลังการในกาวยประกาศะ (ต่อ)

อรรถาลังการ อลังการว่าด้วยความหมาย		
ที่	ชื่ออลังการ	คำอธิบาย
34	ปรยาย (Sequence)	เอกั กุรเมณานะกสมินิ ปรยายะ (Kāp.117.424) การเกิดขึ้นสืบเนื่องมากกว่าหนึ่ง
35	อนุมาน (Inference, induction)	อนุมานั ตทุกตึ ยต สาธยสาธนโยรวจะ (Kāp.117.426) การกล่าวถึงสิ่งที่ต้องพิสูจน์และข้อพิสูจน์
36	ปริกร (Insinuation)	วิเศษไณรยตสาकुไตรुकติะ ปริกรस्तु สะ (Kāp.118.427) การพรรณนาโดยใช้คำคุณศัพท์พิเศษเหมาะสม
37	วยาโขกติ (Artful Assertion)	วยาโขกติศ ฉทมนโททินนวสตุรูปนิคูนม (Kāp.118.428) การปกปิดด้วยอุบาย แม้ความจริงปรากฏชัด
38	ปริสงขยา (Exclusion)	กิลจิต ปลูกุมปลูกูมิ วา กิลิตึ ยต ปกรกปเต ตาทุกคนยวโยไปหาย ปริสงขยา ตู सा समुदा (Kāp.119.429) การแยกแยะกำหนดพิจารณาความหมาย
39	การณมาลา (String of Cause)	ยโถตตรี เจต ปูรวสย ปูรวสยารุสย เหตุตา ตทา การณมาลา สยาด (Kāp.120.431-431) เหตุการณ์ปรากฏสืบเนื่องเหตุการณ์ก่อนเป็นสาเหตุของเหตุการณ์ที่ตามมา
40	อนโยนย (Reciprocal)	กรียยา ตู ปรสปรม วสตุโนรชนเนนโยนย (Kāp.121.433) สิ่งที่ส่งผลแก่กันโดยการกระทำ
41	อตุตร (Answer)	อตุตรศรุติมาตฺรตะ ปรศนสโยนยนิ ยตฺร กรียเต ตตฺร วา สติ (Kāp.121.434) อสกฤทฺ ยทสมภาวยมตุตฺร สยาด ตตฺตฺร (Kāp.122.434) การสันนิษฐานเอาคำถามจากการได้ฟังเพียงคำตอบ หรือเมื่อมีการถามก็จะ มีคำตอบซึ่งไม่สามารถเข้าใจได้ทันที

ตารางที่ 6 แสดงชื่อและคำนิยามอรรถาลังการในกาวยปรกาศะ (ต่อ)

อรรถาลังการ อลังการว่าด้วยความหมาย		
ที่	ชื่ออลังการ	คำอธิบาย
42	สุกษม (Subtle)	กฺโตปี ลกษิตะ สุกษมโฆปยโรณยสโม ปรกาศยเต (Kāp.122.436) ธรมณ เกนจิตฺ ยตร ตตฺ สุกษมํ ปริจกษเต (Kāp.123.436) ลักษณะเล็กน้อยปรากฏให้เห็นโดยอ้อมต่ออีกบุคคลหนึ่งที่อยู่ใกล้
43	สาร (Climax)	อุตตโรตตรมุตฺกรโฆ ภาเวตฺ สาระ ปราวริเ (Kāp.123.437) คุณสมบัติของหลายสิ่งเกิดสืบเนื่องกัน จนถึงระดับสูงสุด
44	อสงคติ (Disconnection)	ภินนเทศยตายนตฺ การยการณภูตโยะ ยฺคปทฺธรมโยรยตร ขยาติะ สา สฺยาทสงคฺติะ (Kāp.124.437) การปรากฏคุณสมบัติไม่สัมพันธ์กันด้วยเหตุและผล
45	สมาธิ (Convenience)	สมาธิ สฺกฺรํ การยํ การณานตรโยคเต (Kāp.125.439) เพราะมีเหตุมาช่วยผลจึงสำเร็จง่ายขึ้น
46	สม (Compatible)	สมํ โยคฺยตยา โยโค ยทิ สมภาวิตะ กฺวจิตฺ (Kāp.125.440) ความเกี่ยวข้องสอดคล้องกันอย่างเหมาะสม
47	วิชม (Incongruous)	กฺวจิทฺ ยทตีไวธรมยนฺน เศลโฆ ฆฺณนามิยาต กรฺตุะ กฺริยาผลาวาปฺติโรนวานรฺลศฺจ ยทฺกเวตฺ (Kāp.126.441) คุณกริยาภยํ การยสย การณสย คุณกริเย กรฺเมณ จ วิรุทฺเธ ยตฺ ส เอษ วิชม มตะ (Kāp.127.441) (1) ความไม่สอดคล้องกันระหว่างคุณสมบัติของ 2 สิ่ง เพราะต่างกันสุดขีด (2) ผู้ทำไม่ได้ผลที่ทำแต่ได้ผลตรงข้าม (3)-(4) คุณสมบัติและการกระทำ ของเหตุไม่สอดคล้องกับคุณสมบัติและการกระทำของผล
48	อธิก (Exceeding)	มทฺโตรยนฺมทียาสาวาศฺริตาศฺรยโยะ กรฺมาต อาศฺรยาศฺรยิเณ สฺยาตํ ตนฺตเวปยธิกํ ตฺ ตตฺ (Kāp.127.443) เมื่อสิ่งอาศรัยและสิ่งที่ถูกอาศรัยใหญ่เกินไป สิ่งที่ถูกอาศรัยและสิ่งอาศรัย เล็กกว่าถูกพรรณนาให้ใหญ่ขึ้น

ตารางที่ 6 แสดงชื่อและคำนิยามอรรถาঙ্การในกาวยปรกาสะ (ต่อ)

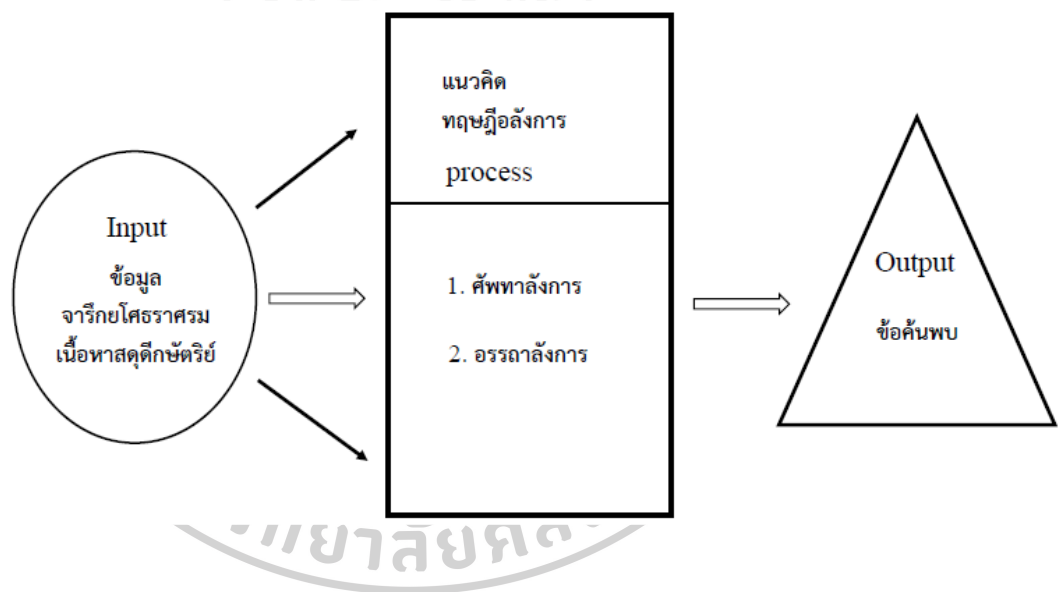
อรรถาঙ্การ อลังการว่าด้วยความหมาย		
ที่	ชื่ออลังการ	คำอธิบาย
49	ปรตยนิก (Hostile)	ปรตปิภษมศกเตน ปรตปิกรตุ์ ติรสุกรียา ยา ตทียสย ตตสตุตโย ปรตยนิกั ตทุจยเต (Kāp.129.444) เมื่อไม่สามารถทำลายศัตรูได้โดยตรง จึงทำลายบริวารศัตรูแทน แบบนี้เป็น การกล่าวสรรเสริญศัตรูมากกว่า
50	มีลิต (Obscured)	สเมน ลภษมณา วสตุ วสตุณา ยนนิคุหยเต นิเชนาคนตุนา วาปี ตนมิลิติมิติ สมฤตม (Kāp.130.446) การปกปิดมีลักษณะเหมือนกันทั้งรูปลักษณะภายในและภายนอก
51	เอกาวลี (Necklace)	สธาปยเต 'โปหยเต วาปี ยถาปุรวุ ปรึ ปรม วิเชษณตยา ยตฺร วสตุ สៃกาวลี ทวิธา (Kāp.131.447) สิ่งที่อยู่หลังถูกยืนยันหรือถูกปฏิเสธเพื่อขยายคุณสมบัติของสิ่งที่อยู่ก่อน เรียงร้อยเป็นลำดับกัน มี 2 ชนิด คือ (1) ยืนยัน และ (2) ปฏิเสธ
52	สมรณ (Reminiscence)	ยถานุภวมรตสย ทฤษฏู ตตสทฤเศ สมฤติเช สมรณม (Kāp.132.449) การรับรู้สิ่งที่ดูคล้ายกันแล้วหวนระลึกถึงสิ่งที่เคยรับรู้
53	ภรานติมาน (Illusion)	ภรานติมานนยสวิตตตตุลยทฺรศเน (Kāp.132.450) การรับรู้สิ่งหนึ่ง เมื่อเห็นสิ่งที่คล้ายกัน
54	ปรตีป (Converse)	อาเกษป อูปมานสย ปรตีปมูเปยตา ตสไยว ยทิ วา กลุปลา ติรสุการนิพนธนม (Kāp.133.451) การลดความสำคัญของอุปมานะ หรืออุปมานะเป็นอุปเมยะ ในเชิงตำหนิ
55	สามานย (Identification)	ปรสตุตสย ยทนเยน คุณสามยวิวกษยา เอกาตมยั พหยเต โยคาคต ตต สามานยมิติ สมฤตม (Kāp.134.454) การกล่าวถึงคุณสมบัติที่คล้ายกันของสิ่งหนึ่งเพื่อจะให้เหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยการมุ่งสรรเสริญ

ตารางที่ 6 แสดงชื่อและคำนิยามอรรถาลังการในกาวยประกาศะ (ต่อ)

อรรถาลังการ อลังการว่าด้วยความหมาย		
ที่	ชื่ออลังการ	คำอธิบาย
56	วิเศษ (Extraordinary)	วินา ปริสิทธิมาธารมาเธยสย วยวสุถิตะ เอกาตมา ยุคปทวฤตติเรกสยานกโคจรา (Kāp.135.456) อนยต ปฺรกรวตตะ การยมศกยสยานยวสตุณะ ตไถว กรณิ เจติ วิเศษ สุ ตริวิระ สมฤตะ (Kāp.136.456) วิเศชาลังการ 3 ชนิด คือ (1) สิ่งที่อาศัยอยู่แต่ไม่มีสิ่งรองรับแต่ปรากฏมีอยู่ (2) สิ่ง 1 ปรากฏเหมือนกัน เวลาเดียวกัน สถานที่เหมือนกัน (3) บางสิ่งทำ สิ่ง 1 ให้ปรากฏ แต่อีกสิ่ง 1 ซึ่งไม่สามารถปรากฏก็ปรากฏมี
57	ตทคุณ (Quality borrowing)	สวุมตสฤชย คุณิ โยคาทตยชชวลคุณสย ยต วสตุ ตทคุณ ตามเตติ ภาณยเต ส ตุ ตทคุณะ (Kāp.137.458) สิ่งที่อยู่ใกล้กันมีคุณสมบัติเด่นได้คุณสมบัติกัน
58	อตทคุณ (Non- borrowing of Qualities)	ตทฺรฺพานนุหารศเจทสย ตต สยา ตทคุณ ะ (Kāp.137.459) สิ่งที่อยู่ใกล้กันแต่ไม่ได้รับอิทธิพลจากกัน
59	วยาฆาต Frustration	ยทฺยถา สาธิตฺ เกนาปยปรเณ ตทฺนยถา ตไถว ยทฺวิธิต ส วยาฆาต อิติ สมฤตะ (Kāp.138.461) สิ่งหนึ่งสำเร็จด้วยวิธีการหนึ่ง แต่อีกคนทำจะกลายเป็นอย่างอื่นด้วยวิธีการ เดียวกัน
60	สมสฤชย Collocation	เสชฎา สฤชย เรเตชา เภเทน ยทฺิท สฤถิตะ (Kāp.139.461) อลังการต่างชนิดปรากฏอยู่ด้วยกัน
61	สงฺกร commixture	อวิศฺรานติชฺชามาตมนยงคางคิตฺวํ ตุ สงฺกร ะ (Kāp.140.463) อลังการที่ช่วยเสริมกันไม่สามารถอยู่ต่างหากจากกันได้

กรอบแนวคิด

อาศัยแนวคิดทฤษฎีอสังการที่มีวิวัฒนาการความเป็นมาอย่างต่อเนื่องยาวนานจนเป็นที่ยอมรับของกวี โดยเฉพาะทฤษฎีอสังการของกวีम्मมฐะเป็นหลักและอาศัยทฤษฎีอสังการของนักกวีท่านอื่นช่วยเสริมเป็นกรอบในการวิเคราะห์ข้อมูลภาษาสันสกฤตในส่วนเนื้อหาสดุติกษัตริย์ในจารึกยโสธรราศรม น่าจะทำให้ทราบว่า ภาษาสันสกฤตในเนื้อหาส่วนนี้มีความไพเราะและสื่อสารเหตุการณ์ให้เกิดภาพพจน์ด้วยภาษาที่งดงามอย่างไร และน่าจะทำให้ทราบกลวิธีการนำอสังการมาช่วยเสริมใจความเนื้อหาที่กวีต้องการสื่อที่แท้จริงให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างไร ผู้วิจัยจะใช้กรอบแนวคิดอสังการดังกล่าวศึกษาเนื้อหาจารึกส่วนสดุติกษัตริย์นี้ โดยจัดกรอบแนวคิดตามรูปภาพ ดังนี้

2.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้ผู้วิจัยทำการสำรวจงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยเริ่มด้วยการสำรวจเอกสารขั้นต้นที่เกี่ยวข้อง สำรวจงานวิจัยและบทความที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

จารึกเขมรที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณตั้งแต่สมัยอาณาจักรพูนันจนถึงสมัยสิ้นอาณาจักรพระนคร Mahesh Kumar Sharan (1974) ได้กล่าวถึงนักวิชาการผู้มึบบทบาทด้านจารึกในยุคเริ่มต้น มีรายนามและบทบาท ดังนี้ มีนักวิชาการได้รวบรวมตีพิมพ์ ศึกษาค้นคว้าตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน มีจำนวนมากกว่า 1300 หลัก Jules Harmand (1845-1921) อดีตนักสำรวจชาวฝรั่งเศส เริ่มต้นรวบรวมทำสำเนาจารึกเขมรโบราณไว้ ต่อมา Johan Hendrik Caspar Kern (1833-1917) นักภาษาศาสตร์และผู้เชี่ยวชาญด้านบรรพคดีศึกษาชาวดัตช์ได้แปลจารึกที่ Harmand เตรียมไว้บางส่วน แต่อย่างไรก็ตาม ชุดจารึกเขมรที่มีการรวบรวมอย่างเป็นระบบได้ดำเนินการโดย Étienne Aymonier (1844-1929) นักภาษาศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ต่อมา Auguste Barth และ Abel Bergaigne ได้อาศัยข้อมูลที่ Aymonier ดำเนินการรวบรวมไว้ ได้สานต่อรวบรวมจารึกภาษาสันสกฤตตีพิมพ์รวมเล่ม 2 ส่วน แยกหน้ากัน ส่วนแรก Barth ได้ดำเนินการรวมและตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2428 (1885) และต่อมา Bergaigne ได้ดำเนินการรวบรวมส่วนที่ 2 แต่โครงการยังไม่เสร็จสิ้นก็ได้ถึงแก่กรรมก่อน Barth จึงได้ดำเนินการและตีพิมพ์ส่วนนี้แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2436 (1893) (Sharan, 1974: 50-51)

นอกจากนี้ Sharan ยังได้ให้รายชื่อนักวิชาการผู้มึบบทบาทด้านจารึกในสมัยต่อมา คือ ในต้นศตวรรษที่ 20 มีการรวบรวมและตีพิมพ์จารึกซึ่งดำเนินการโดยสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (L'Ecole Francaise d'extreme-Orient) สมาคมวิจัยแห่งฮานอย ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2443 (1900) ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินการพิมพ์เผยแพร่จารึก ได้แก่ M. Finot และ ยอร์ช เซเดส์ (G. Coedès) และนักวิชาการท่านอื่นๆ เซเดส์ (Coedès) ได้มีบทบาทสำคัญในการรวบรวมจารึกทั้งภาษาสันสกฤตและเขมรโบราณตีพิมพ์เป็นเล่มครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2480 (1937) และได้ดำเนินการต่อมาจนครบ 8 เล่ม ทะเบียนจารึกแต่ละหลักกำหนดเป็นอักษรโรมัน K. เริ่มแต่ K. 1 เป็นต้นไป (Sharan, 1974: 52) ต่อมา R.C. Majumdar (1952) ได้รวบรวมจารึกภาษาสันสกฤตโดยอาศัยข้อมูลที่นักวิชาการก่อนหน้าได้ดำเนินการไว้ ได้สรุปย่อจารึกแต่ละหลัก จัดเรียงข้อมูลจารึกตามลำดับเวลาที่ปรากฏในจารึกและเลือกจารึกที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ปรีวรรตเป็นอักษรเทวนาครีเพื่อสะดวกต่อผู้สนใจภาษาสันสกฤต รวมเป็นจารึก 300 กว่าหลัก

การรวบรวมจารึกของนักวิชาการรุ่นบุกเบิกดังกล่าวข้างต้น ถือว่าเป็นคุณูปการต่อวงวิชาการในสมัยต่อมาอย่างมาก ช่วยเป็นเข็มทิศนำทางให้เกิดการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการ ด้านประวัติศาสตร์ ด้านโบราณคดี ฯลฯ เกี่ยวกับอาณาจักรเขมรโบราณ และภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ การศึกษาวิจัยในสมัยต่อมาได้มีนักวิชาการจากหลากหลายศาสตร์ สาขาวิชา อาศัยหลักฐานทางจารึกเขมรโบราณในการศึกษาค้นคว้าทางด้านโบราณคดี ศิลปะ ประวัติศาสตร์ นักวิชาแต่ละท่านเน้นศึกษาวิจัยข้อมูลในจารึกบางหลัก บางท่านเน้นจำกัดขอบเขตข้อมูลพื้นที่บริเวณที่ บางท่านเน้นศึกษาข้อมูลจารึกที่สร้างขึ้นบางช่วงสมัย

Adhir Chakravarti (1978) ศึกษาวิเคราะห์จารึกสต็อกกักรม K.235 ศึกษาในด้านอารยธรรมเขมร-อินเดีย ที่ปรากฏในจารึกสมัยพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 ซึ่งเป็นจารึกมีเนื้อหาขนาดยาว ได้ศึกษาในด้านประวัติศาสตร์สังคม เศรษฐกิจ โดยอาศัยข้อมูลจารึกสต็อกกักรมเป็นหลักและหลักอื่นๆ ในการวิเคราะห์ศึกษาประกอบ ด้านสังคมศึกษารูปแบบการปกครอง สถาบันกษัตริย์ ระบบวรรณะ ระบบทาส ด้านการเศรษฐกิจศึกษาการจัดสรรที่ดิน การค้า ได้ข้อสรุปว่า สถาบันกษัตริย์มีการสืบทอดอำนาจที่ไม่แน่นอน การสืบทอดอำนาจค่อนข้างจะเป็นปีตาธิปไตย โดยมีศาสนาพราหมณ์เป็นตัวหนุน ระบบการปกครองมีกษัตริย์เป็นใหญ่ มีเทพประจำศาสนสถานเป็นที่เคารพสูงสุด ชื่อ 'กัมรเตง ชคัต' ได้รับความเคารพในการตั้งชื่อให้เทพประจำศาสนสถานมากกว่าชื่อ 'วระ กัมรเตง อัญ' ระบบวรรณะในกัมพูชาค่อนข้างแตกต่างจากระบบวรรณะที่ปรากฏในธรรมศาสตร์ โดยเฉพาะระบบทาส ในจารึกเขมรโบราณ ทาสบางคนมีตำแหน่ง เช่น โขลญ สุรก, จำคลัง แต่ทาสในระบบวรรณะในคัมภีร์ธรรมศาสตร์แทบจะไม่มีคุณค่าในสังคมเลย ด้านการเศรษฐกิจ การจัดสรรที่ดิน พระราชาจะให้สิทธิ์ในการจับจองที่ดินแก่พราหมณ์ และพราหมณ์มีสิทธิ์เหนือที่ดินโดยมีศาสนสถานที่มีเทพประจำอยู่เป็นที่เคารพ ทรัพย์สินที่เกิดขึ้นในศาสนสถานรวมทั้งสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ มีพราหมณ์ประจำศาสนสถานเป็นใหญ่ในการจัดการ

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา (2544) ศึกษาอสังการประเภทอูตเปรกษา เป็นบทความตีพิมพ์เนื่องในงานเกษียณอายุราชการ ในภาษา-จารึก ฉบับที่ 7 โดยภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ใช้ข้อมูลจารึกปราสาทพระขรรค์และปราสาทสต็อกกักรมในการวิเคราะห์ โดยใช้ทฤษฎีวรรณะคตินันสกฤตด้านอสังการประเภทอูตเปรกษา จากคำจำกัดความของวิวัฒนาณะ ได้ข้อสรุปว่า อูตเปรกษา เป็นอสังการชนิด 1 เป็นจินตนาการของกวีที่มองเห็นภาพสิ่งหนึ่ง

เป็นอีกสิ่งหนึ่งโดยอาศัยคุณลักษณะของสิ่งนั้น เช่น ตัวอย่าง **อุตเปรกษา** ในจารึกปราสาทพระขรรค์ โศลกที่ 19 ‘*พรหมานุชกานติมุปาจิตย สุธาภิษิตาม! อาธารธามนิ จ นิธาย สุลักษณ์ ยม! เปรมณายถา สวกุศล วิทเธ วิธาดตา นูนถ จิกรัษรนวนทยคุณาธิราชม! อรรถาลังการดังกล่าว กวีมองเห็นพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพียงพร้อมด้วยคุณสมบัติทุกอย่างบนโลก จึงจินตนาการให้พระองค์เป็นเหมือนว่าถูกสร้างโดยพระพรหมโดยใช้น้ำอมฤตรดแล้วประดิษฐานไว้บนภาชนะคือโลก*

ตัวอย่างอรรถาลังการประเภท **อุตเปรกษา** ในจารึกสตอกกัทธม โศลกที่ 16 ‘*ยสฺยงมฺริปฺงกช-ยุคฺ ปรณฺยิปฺริยตฺวม! ปรชฺยาปยนนชมนิปรติวิมวตานาม! วถฺณชานนิ นมฺรคฺริสสามวณิควฺรณนํ! สุววงเคนฺยเวศยทฺพาลิทยาสุ มนฺเย! ‘ข้าพเจ้าคิดว่า พระบาทที่เหมือนดอกบัวทั้งคู่มิมีความกรุณาต่อผู้กราบไหว้ของพระเจ้าอุทยาทิตยวรมัน เป็นเหมือนกับว่าจะแสดงความรักที่ตนมีต่อผู้จงรักภักดีให้ปรากฏออกมา จึงได้ทำให้หมู่พระราชาน้ำนมเคียรลงกราบแทบบาท ปรากฏเป็นภาพสะท้อนบนพระนขาที่เหมือนแก้วมณีในตนเอง’ อรรถาลังการดังกล่าว กวีมองเห็นภาพที่หมู่พระราชามาก็กราบกรานแทบบาทของพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันปรากฏที่พระนขาของพระองค์ จึงจินตนาการให้พระนขาของพระองค์มีชีวิตและแสดงความรักดีโดยนำเหล่ากษัตริย์เข้าไปอยู่กับตัวเองคือการสะท้อนให้เห็นเป็นภาพจากพระนขา*

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา (2544) ศึกษาบรรยายอสังการประเภทต่างๆ ในจารึกอินเดียและกัมพูชา ในบทความคำบรรยายเรื่อง ‘จารึกสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา’ เป็นบทความตีพิมพ์เนื่องในงานเกษียณอายุราชการ ในภาษา-จารึก ฉบับที่ 7 โดยภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ใช้ข้อมูลจารึกในอินเดีย ได้แก่จารึกพระเจ้ารุทรทามัน พ.ศ. 693 (150) จารึกพระเจ้าสมุทรรุคฺปต์ พ.ศ.878-919 (335-376) จารึกในกัมพูชา ได้แก่ จารึกสตอกกัทธมสมัยพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2, จารึกปราสาทพระขรรค์สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตด้านอสังการในการศึกษาได้ข้อสรุปว่า จารึกเหล่านี้มีลักษณะที่ตรงตามไปด้วยอสังการประเภทต่างๆ ที่กวีใช้จินตนาการและความสามารถประพันธ์ขึ้น ตัวอย่างอสังการชนิดศัพทาลังการในจารึกพระเจ้าสมุทรรุคฺปต์ บรรพที่ 25 ‘*สาธฺวสาธฺวทฺยปรลยเหตุปฺรชฺยสฺยาจินฺตยสฺย ‘พระเจ้าสมุทรรุคฺปต์ไม่สามารถจินตนาการได้ว่าเป็นบุคคลเช่นไรเพราะเหตุที่สร้างคนดีให้เกิดขึ้นและทำลายคนชั่วให้พินาศ’ ข้อความดังกล่าวกวีใช้ความสามารถด้านอสังการ เช่น **อนุปราสะ** และ**เศลชะ** ในการประพันธ์ ข้อความดังกล่าวมีการใช้อักษร เป็นอสังการประเภทศัพทาลังการ ชนิด**อนุปราสะ** คือ **สุธ** และ **สฺย***

ใช้ศัพท์หลังการประเภท**เคลษะ** คือเล่นคำที่มี 2 ความหมาย เช่น คำว่า ‘**บุรุษ**’ ในข้อความ แปลว่า ‘บุรุษ, คน’ กับแปลว่า ‘บุรุษคู่กับปกฤติ’

ตัวอย่างอสังการประเภท**อุตเปรกษา**ในจารึกสต็อกกัทธม โศลกที่ 6 ‘*ลักษมีปติรวโว*’ *วตุ ยสฺย ลักษมีรุ* *วทษสฺสฤติตา เกาสฺตฤภษาญา* *สนิหฺยามิ สาทํ กจินฺสวภาเวษฺว-* *-อปฺยาคริเตษฺวตร สเทติ นฺนฺม*’ คำแปล ‘*ขอผู้เป็นเจ้าของพระลักษมี จงคุ้มครองพวกเรา แม้บรรดาผู้มีจิตใจเข้มแข็งหนักแน่น ยังต้องขอพึ่งพาอาศัยพระองค์ ไฉนข้าพเจ้าผู้เป็นพระลักษมีใจอ่อนไหวง่ายยังดำรงอยู่ที่พระอุระเป็น เครื่องประดับของพระองค์ตลอดเวลาเลย*’ อรรถาสังการดังกล่าวเป็นจินตนาการของกวีที่มองว่าผู้คน แม้ใจเข้มแข็งยังกราบไหว้พระวิษณุขอเป็นที่พึ่ง พระลักษมีเองมีใจอ่อนไหวไม่อยู่กับใครนานยังไป พึ่งพึ่งเกาะอยู่ที่พระอุระตลอดเวลา

อรรถาสังการประเภท**เคลษะ**ในจารึกปราสาทพระขรรค์ โศลกที่ 21 ‘*สาธูปริยสฺ สทฺคุณ วฤทฺธิวฤทฺธ-* *สฺชละ กฤติ สฺสฤทฺทวฺรณฺริติ-* *นิปาทยนฺ ทฺรฺหฤทฺหมิตฺวโนทฺโย* *โย วิครฺตฺตะ ปาณินิรา กุมารม*’ คำแปล ‘*พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีชื่อเสียง เปรียบดั่งปาณินิตั้งแต่ยังเยาว์ คือ เป็นเด็กที่น่ารัก ใคร่ [รู้ภาษาที่เป็นระเบียบแบบแผน] รู้พร้อมถึงสิ่งที่เจริญเพราะเพิ่มพูนด้วยความดีและคุณธรรม [รู้กฎเกณฑ์ไวยากรณ์ดี คือ กฏสฺต, คุณ, วฤทฺธิ] มีคุณธรรม [มีความชำนาญ] มีแบบแผนในการ ปกครองคือจัดระเบียบคนในวาระต่างๆให้เรียบร้อยดี [มีกฎเกณฑ์อักษรเรียงร้อยอย่างดี] ปราบศัตรู [พิจารณาตุกฏที่ไม่เป็นระบบ] ผู้อันเหล่ากษัตริย์มากราบไหว้ [อันเหล่าอาจารย์ยกย่อง]* อรรถาสังการ ดังกล่าว กวีใช้อสังการประเภท**เคลษะ** คือการใช้คำเดียวในบริบทแล้วตีความหมายได้หลายอย่าง ในข้อมูลดังกล่าวข้างต้นกวีกล่าวถึงคุณสมบัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เปรียบกับปาณินิ โดยใช้ศัพท์ เดียวกันมี 2 ความหมาย เช่น ‘*สาธูปริย*’ โปรดปรานคนดี-เป็นที่รัก ‘*สทฺคุณวฤทฺธิวฤทฺธสฺชละ*’ มีความทรงจำดีเพราะเพิ่มพูนด้วยคุณสมบัติ-มีความรู้ดีในกฎไวยากรณ์ เช่น *สฺต, คุณ, วฤทฺธิ* ‘*กฤติ*’ ผู้มีบุญ-ผู้มีความชำนาญ ‘*สฺสฤทฺทวฺรณฺริติ*’ มีแบบแผนจัดระเบียบคนในวาระได้เรียบร้อย- มีวิธีจัดเรียงตัวอักษรได้ระเบียบถูกต้อง ‘*นิปาทยนฺ ทฺรฺหฤทฺ*’ ทำลายหมู่ศัตรู-แก้ไขข้อบกพร่อง ‘*อิศวโนทฺโย*’ อันเหล่ากษัตริย์ยกย่องกราบไหว้-เหล่าอาจารย์ยกย่องสรรเสริญ

Indana Supatra (สุพัตรา อินทนะ) (2003) ศึกษาวิเคราะห์ภาวะจารึกภาษาสันสกฤตใน อินเดียและกัมพูชา เป็นงานวิจัยคุณนินพนธ์ สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยปุเน อินเดีย งานวิจัยใช้ข้อมูลจารึกในประเทศอินเดียหลังสมัยเมารยะและสมัยคุปตะ 21 หลัก และข้อมูลจารึกใน

ประเทศกัมพูชา 48 หลัก ใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตประเภทอสังการ **รส คุณ ฤติ** ในการศึกษาวิเคราะห์ ในประเด็นที่จารึกเป็นงานวรรณคดีประเภทหนึ่ง ได้ข้อสรุปว่า จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชาสะท้อนลักษณะงานประพันธ์ที่เป็นกาวะ เช่น ด้านภาษา อสังการ ลีลาการประพันธ์ ฉันทลักษณ์ คุณค่ารส โดยจารึกแต่ละหลักแสดงถึงการมีทักษะในการประพันธ์แบบกวีนิพนธ์ ลักษณะความเป็นกาวะในจารึกทำให้เกิดความประทับใจเรียกว่า '**รส ฤติ หรือลีลา**ลักษณะการนำเสนอข้อความในจารึกเป็นลีลาแบบ**เคาที**หรือการแสดงถ้อยคำแบบตะวันออก (เบ็งกอล) อสังการที่กวีชอบใช้ในจารึกคืออุตเปรกษา ตัวอย่าง 'กษัตริย์เปรียบเหมือนพระอาทิตย์ผู้ทำลายศัตรูคือความมืด' ฉันทลักษณ์ที่กวีใช้ในจารึกมีหลากหลาย ที่ปรากฏมากที่สุด คือ **อนุษฏุก** ใช้ในการดำเนินเรื่องราวในจารึกเป็นหลัก **วสันตดิถ** ใช้ในการสรรเสริญเมื่อขึ้นต้นคำประพันธ์จารึก จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชามีข้อมูลทางวรรณคดีปรากฏทำให้ทราบเนื้อหาวรรณคดีที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ลักษณะการประพันธ์แสดงให้เห็นว่าจารึกมีรูปแบบร้อยกรองเป็นส่วนมากเข้าลักษณะลีลาแบบกาวะหรือเป็นกวีนิพนธ์

ณัฐพล จันทร์งาม (2550) ศึกษาวิเคราะห์จารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา เป็นวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร อาศัยข้อมูลจารึกตวลปราสาท K.158 เป็นข้อมูลหลักโดยศึกษาข้อความที่ปรากฏในจารึกในด้านวรรณคดีเชิงวรรณศิลป์ วิเคราะห์ข้อมูลตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ศึกษาภาพสะท้อนด้านวัฒนธรรมที่ปรากฏในจารึก ผลการวิจัยพบว่า จารึกตวลปราสาทบันทึกด้วยภาษาสันสกฤตประพันธ์เป็นร้อยกรอง 41 โศลก ใช้ฉันทลักษณ์ 4 ชนิด คือ อุปชาติ, อินทรวัชรา, วสันตดิถ, และอนุษฏุก และบันทึกด้วยภาษาเขมรโบราณ ประพันธ์เป็นร้อยแก้วสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1546 บันทึกการอ้างสิทธิ์ในที่ดินของขุนนางสมัยพระเจ้าชัยวรมัน ชื่อว่า**สทเทวะ**หรือ วาป สหะ จารึกแบ่งเนื้อหาเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนนำและส่วนดำเนินเรื่อง ส่วนนำสรรเสริญพระศิวะและธรรมกายต่อด้วยสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมัน ส่วนดำเนินเรื่องเล่าถึงการครอบครองที่ดินของสายตระกูล**สทเทวะ**และการอ้างสิทธิ์ในที่ดินเพื่อให้ได้สิทธิ์นั้น ด้านทฤษฎีรสในวรรณคดีสันสกฤตผู้ประพันธ์คืออาจารย์ **วาป รัจ** ประพันธ์ผูกเรื่องราวของ**สทเทวะ**ผู้มีบทบาทหลักในจารึกมีความอดุสหาหะ (สถายีภาวะ) ในการแย่งสิทธิ์ที่ดิน (วิภาวะ) จึงมีความกล้าหาญต่อสู้ให้ได้สิทธิ์ในที่ดิน (อนุภาวะ) เกิดเป็น**วีระรส** ด้านวรรณศิลป์ผู้ประพันธ์ใช้ศาสตร์อสังการประพันธ์ข้อความในจารึกให้เกิดความงามโดยการใช้คำที่มีเสียงสัมผัส เช่น อนุปราสะ ยมกะ

ด้านความงามทางความหมายใช้รรรถาลังการประเภทต่างๆ เช่น อุตเปรกษา, อุปมา, รูปกะ และ สวภาโวคติ

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และอุเทน วงศ์สถิตย์ (2557) ศึกษาวิจัยจารึกหันไชย ด้วยทฤษฎี อลังการ เป็นรายงานวิจัย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร ใช้ข้อมูลจารึกหันไชย K.81 เป็นข้อมูลหลักในการวิเคราะห์ ได้ผลสรุปการวิจัยว่า จารึกหันไชยประพันธ์ด้วยภาษาสันสกฤต 47 โศลก บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้าวรมันที่ 2 ภาษาที่ปรากฏในจารึกมีความสวยงามด้านอลังการ มีการใช้อลังการอย่างหลากหลายปรากฏในจารึก คืออรรถาลังการ 15 ชนิด ได้แก่ อุทาตตะ พบบมากที่สุดปรากฏใน 13 โศลก อุตเปรกษา ปรากฏใน 7 โศลก, อุปมา ปรากฏใน 6 โศลก, เกลษะ ปรากฏใน 5 โศลก, สโหคติ ปรากฏใน 4 โศลก, รูปกะ ปรากฏใน 5 โศลก, วิภาวนา ปรากฏใน 2 โศลก, ปริกร ปรากฏใน 2 โศลก, อปรีสตุตประสังศา ปรากฏใน 1 โศลก, อติศโยคติ ปรากฏใน 1 โศลก, วยติเรก ปรากฏใน 1 โศลก, วยาชัสตติ ปรากฏใน 1 โศลก, ปริณาม ปรากฏใน 1 โศลก, นิพัศรณะ ปรากฏใน 1 โศลก, และลักษณะ ปรากฏใน 1 โศลก เช่น ตัวอย่างอลังการประเภทอติศโยคติในโศลกที่ 6 ‘*ครตกาลาภียาตสย ปราณาวฤตเตชชะ | ทวิชามสทโย ยสไยว ปรตาโป น รเวรปี* || อลังการประเภทอติศโยคติ คือการกล่าวยกย่องเกินจริง หรืออติพจน์ในภาษาไทย ในบทดังกล่าวได้ยกย่องพระรัศมีของพระเจ้าวรมันที่ 2 (ปรตาป) ซึ่งศัตรูหรือแม้กระทั่งพระอาทิตย์ที่มีรัศมีร้อนแรงก็ทนด้านทานไม่ได้

นิพัทธ์ แยมเดช (2558) ศึกษาอลังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจารึกศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร ในงานวิจัยอาศัยข้อมูลจารึกปราสาทตาพรหม K.273 ใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตด้านอลังการมาศึกษาภาษาที่ปรากฏในจารึก ได้ผลสรุปว่า จารึกปราสาทตาพรหมประพันธ์โดยเจ้าชายศรีสุรยกุมาร พระโอรสพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จารึกประพันธ์ขึ้นเพื่อสรรเสริญเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวถึงรายการสิ่งของที่ถวายแก่ศาสนสถาน จารึกประพันธ์เป็นร้อยกรองภาษาสันสกฤต 145 โศลก ใช้ฉันทลักษณ์ 6 ชนิด คือ วสันตฉลิต, อุปชาติ, อินทรวัชรา, ศารทูลวิกริทธิ, อารยา, และอนุษฏุก เนื้อหาของจารึกประกอบด้วยบทสรรเสริญพระรัตนตรัย (โศลก 1-5) บันทึกสายราชวงศ์ของกษัตริย์ (โศลก 6-28) บันทึกการสร้างรูปเคารพถวายสิ่งของแก่ศาสนสถาน เป็นต้น (โศลก 29-140) ส่วนท้ายบันทึกพระราชประณิธานของกษัตริย์ (โศลก 141-145) ด้านภาษาที่ใช้ทฤษฎีสันสกฤตประเภทอลังการศึกษา

วิเคราะห์ปรากฏผลว่า จารึกประพันธ์ตามแบบแผนกวีนิพนธ์ประเภทสรรเสริญกษัตริย์ มีการใช้ฉันทลักษณ์ เปิดเรื่องด้วยประณามพจน์ ดำเนินเรื่องโดยเชิดชูกษัตริย์เป็นหลัก ปิดท้ายด้วยพระราชปณิธานหรือเจตจำนงของผู้สร้างจารึก ด้านอঙ্กการมีการใช้อঙ্กการทางเสียงคือ **อนุปราสา**และ**ยมก** เป็นจุดเด่น มีการใช้อঙ্กการทางความหมายที่โดดเด่นคือ อุปมา, รูปกะ, อุตเปรกษา, สวภาโวคติ

พระมหาปราโมทย์ แก้วนา (2558) การศึกษาวิเคราะห์จารึกแม่บุญตะวันตก K.528 งานวิจัยดุขฎฐิบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร อาศัยข้อมูลจารึกแม่บุญตะวันตก สมัยพระเจ้าราราชนทรวรมันที่ 2 เป็นข้อมูลหลัก งานวิจัยนี้ศึกษาข้อมูลทางด้านวรรณศิลป์ โดยใช้หลักทฤษฎีภาษาสันสกฤตในการวิเคราะห์ ศึกษาวิเคราะห์ภาพสะท้อนด้านวัฒนธรรมที่ปรากฏในจารึก พร้อมกับศึกษาวิเคราะห์รูปแบบศิลปะที่ปรากฏตามศาสนสถานที่จารึกปรากฏอยู่ด้วย ได้ผลวิจัยคือ ด้านรูปแบบศิลปะที่ปรากฏในศาสนสถานได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ **ลัทธิไศวนิกาย** ด้านภาษาที่ปรากฏในจารึกใช้ภาษาสันสกฤตประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์ 7 ชนิด ด้านอঙ্กการปรากฏการใช้ศัพทาลังการประเภท อนุปราสา, ยมกะ ด้านอรรธการกวีนิยมใช้อঙ্กการประเภท อุตเปรกษา, รูปกะ, อุปมา ภาพสะท้อนด้านวัฒนธรรม สะท้อนทั้งความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ สะท้อนทางด้านปรัชญาฮินดู 6 สำนัก สะท้อนด้านวรรณกรรมอินเดียโดยเฉพาะมหากาพย์มหาภารตะและรามายณะ ด้านการเมืองการปกครองกษัตริย์ปกครองประชาชนตามหลักคัมภีร์อรรธศาสตร์อินเดีย ด้านสังคมส่วนใหญ่กล่าวถึงการทำสงคราม กล่าวถึงระบบวรรณะ 3 วรรณะตามระบบสังคมอินเดียโบราณ

บทที่ 3

การแปลจารึกยโศตราศรมเป็นภาษาไทย

ในบทนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อแปลจารึกยโศตราศรมจำนวน 5 หลัก ซึ่งบันทึกด้วยภาษาสันสกฤต เรียบเรียงเป็นภาษาไทย ก่อนที่จะเสนอคำแปลจะกล่าวถึงรายละเอียดภาพรวมจารึก เนื้อหาจารึกโดยย่อของจารึกในแต่ละหลัก ความสัมพันธ์ด้านเนื้อหาในแต่ละจารึก ก่อนที่จะเสนอคำแปลจารึกยโศตราศรมแต่ละหลักเป็นลำดับต่อไป โดยมีหัวข้อ ดังนี้

1. ผู้ประพันธ์และวัตถุประสงค์
2. อักษร ภาษา และการกำหนดอายุจารึก
3. การใช้ฉันทลักษณ์
4. โครงสร้างและเนื้อหาโดยย่อของจารึก
5. ความสัมพันธ์ด้านเนื้อหาระหว่างจารึกแต่ละอาศรม
6. การแปลจารึกยโศตราศรม

3.1 ผู้ประพันธ์และวัตถุประสงค์ของการประพันธ์

จารึกยโศตราศรมไม่ปรากฏนามผู้ประพันธ์ จารึกจัดอยู่ในประเภทกัลปนา คำว่า ‘กัลปนา’ เป็นคำนามสตรีลิงค์ แปลว่า ‘การทำ, การสร้าง, การเตรียม’ (Williams, 2011: 263) ซึ่งมาจากรากศัพท์ ‘√กฤ’ แปลว่าทำให้เป็นระบบ, จัดการให้เป็นระเบียบอย่างดี, ทำให้เหมาะสมและสอดคล้อง (Williams, 2011:308) วัตถุประสงค์จารึกพิจารณาได้จากเนื้อหาส่วนที่เป็นระเบียบอาศรม ประพันธ์ขึ้นเพื่อชี้แจงรายละเอียดกฎระเบียบที่ต้องปฏิบัติในชุมชนอาศรมซึ่งมีคนหมู่มากอาศัยอยู่ให้สอดคล้องกับเจตนาของผู้เป็นเจ้าของอาศรม จารึกให้ข้อมูลว่ากษัตริย์คือพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 พระราชทานอาศรมแต่ละแห่ง (K.95.36, K.279.50, K.701.51, K.290.47) ระเบียบนี้เป็นคำสั่งของกษัตริย์ซึ่งใช้ศัพท์เฉพาะทางว่า ‘ศาสน’ (K.279.51, K.701.52., K.290.48) ในตอนท้ายจารึกพระองค์มีคำสั่งเชิงขอร้องให้กษัตริย์องค์ต่อไปในอนาคตดำเนินตามและรักษาสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างไว้ให้ดำรงอยู่ตลอดไป (K.323.90-91, K.701.104-106, K.290.102-106) อาศรมแต่ละแห่ง โดยเฉพาะนอกเมืองพระนครได้ชื่อตามพระนามของพระองค์ ส่วนอาศรมในเมืองพระนครตั้งชื่อตามเทพและผู้ให้กำเนิดลัทธิในขณะนั้น แต่อย่างไรก็ตาม ในแต่ละอาศรมต้องขึ้นอยู่กับกฎระเบียบที่กษัตริย์ให้บันทึกและตราไว้ในจารึก ดังที่ระเบียบในจารึกให้ข้อมูลว่า ‘หากมีความผิดเกิดขึ้นในอาศรมให้

มนตรี และเหล่าหัวหน้าคัมภีร์กำลังพลถวายรายงานความผิคนั้นแก่องค์กษัตริย์' (K.290.106) พระองค์จะรับบรรดาศักดิ์ไว้พิจารณา แต่ถึงอย่างไรก็ตามระเบียบที่ได้จารึกไว้ก็มีความสำคัญอยู่ในตัวเนื้อหาเอง ซึ่งบุคคลผู้เกี่ยวข้องต้องปฏิบัติตาม เพราะกษัตริย์ได้แสดงเจตนาไว้ชัดเจนในจารึกอยู่แล้ว ดังที่ปรากฏข้อมูลที่มีที่มาในคัมภีร์มหาภารตะซึ่งได้นำมาปรับใช้เพื่อเสริมคุณค่าย้ำเตือนในจารึกว่า 'พึงทำตามพระราชประสงค์ของกษัตริย์ เพราะพระองค์เป็นที่เคารพสักการะในโลก ตามที่ท่านฤๅษีเวทได้กล่าวสอนไว้ว่า คนที่หมิ่นพระบรมเดชานุภาพของกษัตริย์ผู้เป็นที่เคารพสักการะ จะไม่ได้รับผลแห่งทาน ผลแห่งการทำดี และผลจากการทำบุญประกอบพิธีกรรมเลย' (K.279.55-56, K.701.56-57, K.290.52-53) ดังนั้น แม้จารึกไม่ได้ระบุผู้สร้างจารึกและวัตถุประสงฆ์ที่สร้างโดยตรง แต่เนื้อหาจารึกก็บ่งชี้วัตถุประสงฆ์เป็นนัยอยู่แล้วว่าสร้างขึ้นเพื่อการใดและเกี่ยวข้องกับใครบ้าง

3.2 อักษร ภาษา และการกำหนดอายุจารึก

จารึกยโสธรราชมรรคใช้อักษร 2 ชนิดในการจารบันทึกข้อความ ได้แก่

(1) อักษรนาครี

อักษรชนิดนี้คล้ายกับอักษรที่ใช้กันอยู่ในภาคเหนือของอินเดีย เป็นอักษรที่พัฒนามาจากอักษรสมัยราชวงศ์คุปตะ หรืออักษรพรหมคุปตะ นิยมใช้ในอินเดียแถบเหนือ (Solomon, 1998: 33-47) นักวิชาการเรียกอักษรชนิดนี้อีกชื่อว่า 'อักษรแบบอินเดียเหนือ' จารึกไพรปราสาท K.279, จารึกปราสาทกอมันับ K.701, และจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 จารึกใช้อักษรชนิดนี้ในการจารบันทึกข้อความทั้งหมด และจารึกอีก 2 หลัก ได้แก่ จารึกเขาพระบาท K.95 และจารึกปราสาทโลเลย K.323 ใช้อักษรชนิดนี้ในการจารบันทึกข้อมูลซ้ำอีกด้าน

(2) อักษรขอมโบราณ

อักษรชนิดนี้ใช้สำหรับจารบันทึกข้อมูลจารึกยโสธรราชมรรค 2 หลักที่นำมาศึกษา ได้แก่ จารึกเขาพระบาท K.95 และจารึกปราสาทโลเลย K.323 จารึกยโสธรราชมรรคทั้ง 5 หลัก ดังกล่าวข้างต้นใช้ภาษาสันสกฤตในการบันทึก จารึกปรากฏศักราช 811 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 1432 ในโคลกที่ 36 จารึกเขาพระบาท K.95 และโคลกที่ 58 จารึกปราสาทโลเลย K.323 ซึ่งเป็นปีที่กษัตริย์ผู้ถวายอาศรมขึ้นครองราชย์ เพราะฉะนั้นจารึกน่าจะสร้างขึ้นเนื่องในโอกาสนี้ ส่วนจากอีก 3 หลัก ได้แก่ จารึกไพรปราสาท K.279, จารึกปราสาทกอมันับ K.701, และจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 ไม่ปรากฏศักราช แต่ก็สามารถกำหนดช่วงอายุจารึกในสมัยที่กษัตริย์ผู้ถวายอาศรมครองราชย์ประมาณ พ.ศ. 1432-1453 เป็นช่วงระยะเวลาที่สร้างจารึก

3.3 การใช้ฉันทลักษณ์

องค์ประกอบในงานวรรณคดีสันสกฤตโดยเฉพาะวรรณคดีประเภทกวีนิพนธ์ ฉันทลักษณ์ถือว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญ การเลือกใช้ฉันทลักษณ์ที่เหมาะสมในงานกวีนิพนธ์จะช่วยทำให้เกิดอารมณ์หรือรสในการเสพวรรณคดีได้ไพเราะขึ้น จาริกยโศตราศรมแม้ว่าจะจะเป็นจาริกประเภทกัลปนา ซึ่งมีเนื้อหาให้รายละเอียดในการจัดแจงระเบียบสิ่งของ ทรัพย์สิน บุคคลภายในบริเวณอาศรมเป็นหลัก แต่ก็ปรากฏเนื้อหาส่วนอื่นๆที่เป็นภาษากวีนิพนธ์ ฉันทลักษณ์ถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญที่กวีเลือกใช้ในการสร้างงานประพันธ์ซึ่งจะช่วยเสริมให้งานประพันธ์จาริกเป็นระเบียบแบบแผนและช่วยให้เกิดความไพเราะ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นกวีนิพนธ์ เพราะฉันทลักษณ์เกิดจากการใช้รูปแบบคำสั้นยาวในตำแหน่งที่แน่นอนและเป็นจังหวะ ฉันทลักษณ์มีความสำคัญในอดีตอันยาวนานโดยเฉพาะในยุคพระเวท ฉันท์ถือว่าเป็น 1 ใน 6 องค์ประกอบของพระเวท เป็นเครื่องมือช่วยให้เข้าใจเนื้อหาในคัมภีร์พระเวท ฉันท์ถือว่าเป็นบาทหรือเท้าของพระเวทเปรียบเหมือนมนุษย์ต้องใช้เท้าในการก้าวเดินหากปราศจากเท้าก็ไม่สามารถเดินได้ คัมภีร์พระเวทก็เช่นกันจะไม่สามารถสวดมนต์ระในพระเวทได้ถูกต้องและเหมาะสมได้หากปราศจากความรู้เรื่องฉันท์ซึ่งเปรียบเหมือนเท้าของพระเวท (Morgan, 2011:28)

ในจาริกยโศตราศรมกวีใช้ฉันทลักษณ์เป็นเครื่องมือในการประพันธ์จาริกซึ่งถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของจาริกเพราะช่วยให้งานประพันธ์มีระเบียบแบบแผน ผู้วิจัยพบการใช้ฉันทลักษณ์หลายรูปแบบ แม้ว่าจะพบการใช้ฉันทลักษณ์อันจำกัดในบางทีในจาริก แต่ก็แสดงให้เห็นว่ากวีชาวเขมรโบราณมีความรู้และเข้าใจฉันทลักษณ์อย่างดี และแสดงความสามารถของตนในการเลือกใช้ฉันทลักษณ์ในที่บางแห่งเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้อ่านได้อย่างเหมาะสม ฉันทลักษณ์ที่ปรากฏในจาริกยโศตราศรมมี 8 ชนิด ได้แก่ **อนุชฎฉันท์** ฉันท์ชนิดนี้เป็นฉันท์ที่กวีเลือกใช้เป็นเครื่องมือหลักในการประพันธ์จาริก **อินทรวชิราฉันท์**, **อุเปนทรวชิราฉันท์**, **อุปชาติฉันท์**, **วสันตติลกฉันท์**, **มัทนากรานตาฉันท์**, **ศิขรินฉันท์**, และ**มาลินีฉันท์** ฉันทลักษณ์ 7 ชนิดท้าย กวีใช้เป็นเครื่องมือประพันธ์เนื้อหาบทท่อนอบน้อมเทพ สดุดีวงศ์กษัตริย์ และแสดงความปรารถนา สาปแช่ง อำนาจพร แต่ส่วนมากกวีเลือกใช้อนุชฎฉันท์เป็นรูปแบบหลักในการประพันธ์จาริก การได้ทราบลักษณะฉันท์ชนิดนี้พอสังเขปจะทำให้เข้าใจจังหวะเนื้อหาของจาริกเพิ่มขึ้นรวมทั้งอาจทำให้สามารถพิจารณาข้อความเนื้อหาส่วนที่ขาดหายไปเนื่องจากจาริกชำรุด สำหรับคาตเดาศัพท์บางศัพท์เพื่อเติมเต็มใจความสำคัญในจาริกให้สมบูรณ์ขึ้น

อนุษฏุกฉันท

อนุษฏุกฉันท เป็นฉันทประกอบด้วยบาท 4 บาท โดยแต่ละบาทประกอบด้วยเสียง 8 พยางค์ ดังนั้น อนุษฏุกฉันท 1 บท จะประกอบด้วยเสียง 32 พยางค์ อนุษฏุกฉันทอาจเรียกชื่อว่าโคลกก็ได้ คำนิยามอนุษฏุกฉันทนี้ปรากฏในโคลกที่นิยมอ้างอิงถึงเพื่อถ่ายทอดการจดจำ (Morgan, 2011:77) ดังนี้

śloke ṣaṣṭham guru jñeyam sarvatra laghu pañcamam |

dvicatuḥpādayoḥ hrasvaṃ saptamaṃ dīrghamanyayoḥ ||

คำแปล: ใน 1 โคลก พยางค์ที่ 6 พึงกำหนดว่าเป็นพยางค์เสียงยาว (คุรุ) ส่วนพยางค์ที่ 5 ในทุกบาทพึงกำหนดว่าเป็นพยางค์เสียงสั้น (ลหุ) พยางค์ที่ 7 ในบาทที่ 2 และบาทที่ 4 พึงกำหนดรู้ว่าเป็นเสียงสั้น และในบาทที่ 1 และบาทที่ 3 พึงกำหนดรู้ว่าเป็นเสียงยาว

จากข้อมูลโคลกข้างต้นสามารถกำหนดตำแหน่งเสียงสั้น-ยาวของฉันทอนุษฏุก โดยใช้สัญลักษณ์ ‘ ˘ ’ แทนตำแหน่งเสียงสั้นในพยางค์ที่ 5 ของทุกบาทในโคลก และพยางค์ที่ 7 ในบาทที่ 2 และบาทที่ 4 ด้วย, สัญลักษณ์ ‘ – ’ แทนตำแหน่งเสียงยาวในพยางค์ที่ 6 ของทุกบาทในโคลก และพยางค์ที่ 7 ในบาทที่ 1 และบาทที่ 3 ด้วย นอกจากตำแหน่งดังกล่าวข้างต้น ใช้สัญลักษณ์ ‘ ˘ ’ แทนตำแหน่งเสียงสั้นหรือยาวก็ได้ในทุกบาท ดังข้อมูลตาราง ดังนี้

ตารางที่ 7 โครงสร้างอนุษฏุกฉันท

บาทที่ 1	บาทที่ 2
˘ ˘ ˘ ˘ ˘ – – ˘	˘ ˘ ˘ ˘ ˘ – ˘ ˘
บาทที่ 3	บาทที่ 4
˘ ˘ ˘ ˘ ˘ – – ˘	˘ ˘ ˘ ˘ ˘ – ˘ ˘

ตัวอย่างการใช้อนุษฏุกฉันทในจารึกยโสธรราชกรม

utpattisthitisañhāra-

karaṇāñ jagatām patīn |

namantu manmathārāti-

murāricaturānanān || (K.95.1)

คำแปล: ขอนอบน้อมพระผู้เป็นศัตรูของกามเทพ (พระศิวะ) พระผู้เป็นศัตรูของมูระ (พระวิษณุ) พระผู้มี 4 พักตร์ (พระพรหม) ผู้เป็นใหญ่แห่งสัตว์โลกหลาย ผู้เป็นอุปบัติการณ ผู้ธำรงรักษา ผู้ทำลาย

ข้อมูลโคลกข้างต้นเป็นอนุษฏกฉันท์จากจารึกเขาพระบาท K.95 สามารถวิเคราะห์เสียงแต่ละตำแหน่งในโคลกได้ ดังนี้

ตารางที่ 8 แสดงการวิเคราะห์อนุษฏกฉันท์ในจารึก

พยางค์ บาท	1	2	3	4	5	6	7	8
1	ut — —	pat — —	ti — —	sthi — —	ti — —	sañ — —	hā — —	ra- — —
2	ka — —	ra — —	ṇañ — —	ja — —	ga — —	tām — —	pa — —	tīn — —
3	na — —	man — —	tu — —	man — —	ma — —	thā — —	rā — —	ti- — —
4	mu — —	rā — —	ri — —	ca — —	tu — —	rā — —	na — —	nān — —

3.4 โครงสร้างและเนื้อหาโดยย่อของจารึกยโคธราศรม

จารึกเป็นบทประพันธ์ที่ประกอบขึ้นจากคำศัพท์ ถ้อยความวลี และประโยครวมกันเป็นเนื้อหาแต่ละตอนเพื่อสื่อความหมายและวัตถุประสงค์ให้บรรลุเป้าหมายตามเจตนาของผู้ประพันธ์ จารึกยโคธราศรมเป็นบทประพันธ์สันสกฤตซึ่งได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย นอกจากนี้ได้รับอิทธิพลด้านภาษาและวัฒนธรรมซึ่งแสดงให้เห็นได้ชัดในเนื้อหาจารึกแล้ว ยังได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบการประพันธ์ด้วย ดังจะเห็นได้จากจารึกหลายๆหลักในเขมรโบราณมีลักษณะเช่นเดียวกับวัฒนธรรมอินเดีย ที่เห็นได้ชัดคือมีการกล่าวสรรเสริญสิ่งที่ตนเองนับถือไว้ตอนต้นจารึกเช่นเดียวกับการประพันธ์คัมภีร์ต่าง ๆ เช่น ตำราบทละคร ส่วนมากเป็นชื่อเทพที่ตนนับถือ ฯลฯ บทที่ขึ้นต้นในการประพันธ์จารึกและตำรามีชื่อว่า ‘ประณามพจน์’ ‘นันทิ’ ภารตมุณี (อ้างถึงใน อนงค์ นาคสวัสดิ์, 2522: 20) กล่าวไว้ว่า ‘การกระทำนานานั้นเพื่อหลีกเลี่ยงและขจัดอุปสรรคทั้งหลายที่อาจเกิดขึ้นได้ในการแสดงละคร’ ส่วนการประพันธ์จารึกมีการวางรูปแบบโครงสร้างโดยกล่าวบทประณามพจน์ไว้ตอนต้นจารึกจุดประสงค์ก็เพื่อขอพร เพื่อความเป็นสิริมงคล ซึ่งถือเป็นการเริ่มต้นอันเป็นมงคลทั้งเวลาเริ่มสร้างงานประพันธ์ และทั้งเวลาอ่านบทกวีและทำความเข้าใจเนื้อหาในจารึกซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการสร้างจารึกประดิษฐานไว้เพื่อแจกแจงรายละเอียด นอกจากนี้บทลงท้ายจารึกแต่ละหลักในวัฒนธรรมเขมรจะแสดงความประสงค์ของผู้ประพันธ์ คำสาปแช่ง และอำนวยการพร ซึ่งเป็นการส่งสารเพื่อแสดงจุดมุ่งหมายของผู้ประพันธ์หลังจากได้สร้างผลงานไว้เสร็จแล้วให้คงอยู่ตลอดไป แสดงให้เห็นอิทธิพลที่มีลักษณะรูปแบบเดียวกันกับในงานประพันธ์บทละครสันสกฤตและวรรณคดีประเภทอื่นในวัฒนธรรม

อินเดียซึ่งมักลงท้ายด้วยการขอพรเสมอ จารึกยโสธรราชมเป็นจารึกประเภทกัลปนา สิ่งทีกัลปนาหรือจัดแจงไว้ต้องแสดงรายละเอียดและข้อความเป็นลายลักษณ์อักษรอันถือเป็นสาระสำคัญ ทั้งผู้กัลปนา ก็เป็นกษัตริย์ด้วยเนื้อหาในจารึกจึงมีการบันทึกสถิติวีรกรรมของกษัตริย์อันเป็นเนื้อหาหลักของจารึก การเริ่มต้นจารึกกล่าวบนน้อมเทพ และจบลงด้วยการสาปแช่งและขอพร ถือว่าเป็นรูปแบบการประพันธ์ที่ใช้ห่อหุ้มเนื้อหาส่วนหลักไว้

เมื่อพิจารณารูปแบบการประพันธ์และเนื้อหาจารึกยโสธรราชมทั้ง 5 หลัก ดังกล่าว สามารถจัดโครงสร้างจารึกเป็น 5 โครงสร้าง ได้แก่ (1) บทพระนามพจน์ (2) การเสริญเสริญวงศ์กษัตริย์ (3) การสรรเสริญสุตติกษัตริย์ (4) ระเบียบการบริหารอาศรม (5) การแสดงความประสงค์ คำสาปแช่ง และคำอวยพร ในแต่ละโครงสร้างมีเนื้อหาโดยย่อ ดังที่แสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 9 แสดงโครงสร้างและเนื้อหาโดยย่อในแต่ละจารึก

โครงสร้างที่	ลำดับโคลงแต่ละจารึก	เนื้อหาโดยย่อแต่ละจารึก
1	K.95. โคลงที่ 1 K.323. โคลงที่ 1-2 K.279. โคลงที่ 1-2 K.701. โคลงที่ 1-2 K.290. โคลงที่ 1-3	กล่าวแสดงความนอบน้อมเทพตรีมูรติ (K.95.1) -กล่าวแสดงความนอบน้อมพระศิวะ และแสดงความนอบน้อมแม่เทพตรีมูรติ (K.323.1-2, K.279.1-2 , K.701.1-2)-กล่าวแสดงความนอบน้อมแม่พระพุทเจ้า (K.290.3)
2	K.95. โคลงที่ 2-16 K.323. โคลงที่ 3-17 K.279. โคลงที่ 3-17 K.701. โคลงที่ 3-17 K.290. โคลงที่ 4-18	กล่าวถึงวงศ์ของกษัตริย์ วงศ์ฝ่ายพระราชมารดา กล่าวถึงพระเจ้าปุชกรากษะเดิมครองราชย์ที่เมืองอนินทิตปุระ ภายหลังได้ครองราชย์ที่เมืองคัมภีปุระ (K.95.2) หลังจากนั้นกล่าวถึงพระเจ้าราเชนทรวรมัน (ที่ 1) เป็นทายาทจากสายพระมารดาแห่งเมืองวยาธปุระและสืบวงศ์จากกษัตริย์ปุชกรากษะ (K.95.3) พระองค์กับพระเหสีนามว่า ‘นฤปตินทรเทวี’ ให้ประสูตพระโอรสนามว่า ‘มหิปติวรมัน’ (K.95.4) กษัตริย์องค์นี้อภิเษกสมรสกับ ‘พระนางราเชนทรเทวี’ (K.95.7) ผู้สืบสายมาจากตระกูลพราหมณ์อัสตยะกับพระนางยโศมตี (K.95.5) โดยมารดาของพระนางชื่อ ‘นเรนทรลักษมี’

ตารางที่ 9 แสดงโครงสร้างและเนื้อหาโดยย่อในแต่ละจารึก (ต่อ)

โครงสร้างที่	ลำดับโคลกแต่ละจารึก	เนื้อหาโดยย่อแต่ละจารึก
2 (ต่อ)		<p>ผู้เป็นธิดาของกษัตริย์นาม ‘ศรีนเรนทรวรมัน’ (K.95.6) ซึ่งเป็นโอรสของพราหมณ์ดังกล่าว อภิเษกสมรสกับกษัตริย์นาม ‘ราชปติวรมัน’ (K.95.7) กษัตริย์มหิปติวรมันกับพระนางราเชนทรวเทวีนี้ให้ การประสูตพระนาง ‘อินทรวเทวี’ ผู้เป็นพระมารดาของพระเจ้าโยศวรมัน (K.95.8)</p> <p>วงศ์ข้างฝ่ายพระบิดา กล่าวถึงกษัตริย์นาม ‘ศรีรุทรวรมัน’ (ที่ 1) เป็นพระอนุชาของพระอัยยิกา (แม่ของแม่) ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (K.95.9-11) กษัตริย์รุทรวรมันนี้มีพระราชนัดดานามว่า ‘ศรีปฤถิวินทรวรมัน’ และมีธิดาผู้เป็นนัดดาของกษัตริย์นาม ‘ศรีนฤปตินทรวรมัน’ (K.95.12-13) พระราชนัดดาและธิดาของพระเจ้าศรีรุทรวรมันดังกล่าว อภิเษกสมรสกันได้ประสูตพระราชโอรสนามว่า ‘ศรีอินทรวรมัน’ ผู้เป็นพระราชบิดาของพระเจ้าโยศวรมัน (K.95.14)</p>
3	<p>K.95 โคลกที่ 17 - 35</p> <p>K.323 โคลกที่ 18-57</p> <p>K.279 โคลกที่ 18-49</p> <p>K.290 โคลกที่ 19-46</p> <p>K.701 โคลกที่ 18-50</p>	<p>จารึกเขาพระบาท K.95 เริ่มต้นสดุดีความสูงส่งของกษัตริย์, สดุดีกษัตริย์เป็นครูเหนือเหล่าบัณฑิตเป็นกามเทพงามเหนือบรรดาสตรีเป็นพระมหานทรพระเหนือราชาทั้งปวง, สดุดีวีรกรรมในการทำลายศัตรูของกษัตริย์, จินตนาการกษัตริย์ถูกสร้างมาเหนือกามเทพ, สรรเสริญพระเกียรติยศเหนือทะเลน้ำนม, สรรเสริญการประกอบยัชฌุพิธี, อุปลักษณ์คุณสมบัติของกษัตริย์เป็นเทพีประจำทิศ, จินตนาการอธรรมให้มีชีวิต, สดุดีกษัตริย์เคารพภูสงคราม, (K.95.17-25) สดุดีกษัตริย์เป็นพระปรเมศวรคู่แข่งพระพรหม, สดุดีการปกครองกษัตริย์เทียบพระอินทร์,</p>

ตารางที่ 9 แสดงโครงสร้างและเนื้อหาโดยย่อในแต่ละจารึก (ต่อ)

โครงสร้างที่	ลำดับโคลกแต่ละจารึก	เนื้อหาโดยย่อแต่ละจารึก
3 (ต่อ)		<p>สดุดีการถวายสิ่งของในรัชสมัยพริชิต, อุปลักษณะพระพาทาเป็นกำแพง, สดุดีดวงพักตร์อันงดงามเหนือกว่าพระจันทร์, สรรเสริญเดชานุกาภาพกับดวงอาทิตย์, สดุดีความสามารถกษัตริย์ในการใช้อาวุธ, สดุดีบารายดงามเหมือนดวงจันทร์ (K.95.26-35)</p> <p>จารึกโลเลย K.323 เริ่มต้นสรรเสริญกษัตริย์ตั้งแต่โคลกที่ 18-โดยเริ่มสดุดีเดชานุกาภาพกษัตริย์เปรียบกับไฟในมหาสมุทรผืนเดียว-และใช้กลวิธีอสังการหลายชนิดพรรณนากษัตริย์เปรียบกับเทพปกรณัมต่างๆ จนถึงโคลกที่-57 จบลงด้วยการสดุดีพระเกียรติคุณกษัตริย์ดั่งการสัมผัสเขาพระสุเมรุ</p> <p>จารึกไพโรปราสาท K.279 เริ่มเนื้อหาสดุดีกษัตริย์ในโคลกที่ 18 แต่เนื้อหาโคลกขาดหายไปเป็นเศษจารึกจับใจความไม่ได้-จนถึงโคลกที่ 28 จึงเริ่มเนื้อหาสดุดีกษัตริย์ โดยเริ่มสดุดีกษัตริย์ในรัฐอื่น น้อมเศียรเคารพพระบาท-และในระหว่างเนื้อหาสดุดีนี้นักวิใช้อสังการชนิดต่างๆ เป็นเครื่องมือพรรณนาพระเกียรติคุณและความสามารถด้านต่างๆ ของกษัตริย์-เนื้อหาสดุดีจบลงถึงโคลกที่ 49 สดุดีกษัตริย์เปรียบพระวิษณุ</p> <p>จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 เริ่มเนื้อหาสดุดีกษัตริย์ในโคลกที่ 19 โดยเริ่มสดุดีกษัตริย์เปรียบกับดวงจันทร์-ในระหว่างเนื้อหาสดุดีกษัตริย์นี้ นักวิใช้อสังการชนิดต่างๆ เป็นเครื่องในการพรรณนาเกียรติคุณความสามารถของกษัตริย์ในด้านต่างๆ จบลงถึงโคลกที่ 46</p>

ตารางที่ 9 แสดงโครงสร้างและเนื้อหาโดยย่อในแต่ละจารึก (ต่อ)

โครงสร้างที่	ลำดับโคลงแต่ละจารึก	เนื้อหาโดยย่อแต่ละจารึก
3 (ต่อ)		จารึกปราสาททอมนับ K.701 เริ่มเนื้อหาสดุดีกษัตริย์โคลงที่ 18 สดุดีกษัตริย์เปรียบกับดวงอาทิตย์-ในระหว่างเนื้อหาสดุดีนี้นักวิใช้ถ้อยคำการขนิทต่าง ๆ สรรเสริญเกียรติคุณและความสามารถด้านต่างๆของกษัตริย์-จบเนื้อหาสดุดีโคลงที่ 50
4	K.95 โคลงที่ 36-38 K.323 โคลงที่ 58-89 K.279 โคลงที่ 50-96 K.290 โคลงที่ 47-101 K.701 โคลงที่ 51-103 (ว่าด้วยระเบียบอาศรม) K.279 โคลงที่ 51-59 K.290 โคลงที่ 57-58 K.701 โคลงที่ 61-62 (แขกอาศรม-ฐานันดร) K.279 โคลงที่ 60-62 K.290 โคลงที่ 57-59 K.701 โคลงที่ 61-63 (แขกอาศรม-อาจารย์) K.279 โคลงที่ 63 K.290 โคลงที่ 60 K.701 โคลงที่ 64 (คุณสมบัติตามฐานันดร)	กล่าวถึงการถวายอาศรมและปิ่นครองราชย์, กล่าวถึงทรัพย์สินที่ถวายแก่อาศรม, (K.95.36-38) กล่าวถึงระเบียบการเข้าใช้ศาสนสถานสำหรับบุคคลชั้นต่างๆ ตั้งแต่กษัตริย์จนถึงสามัญชน (K.95.39-44) กล่าวถึงหัวหน้าอาศรมมีหน้าที่ต้อนรับแขกที่เข้ามาใช้อาศรม (K.95.45-47) กล่าวถึงการสถาปนารูปเคารพ (K.323.58-59) กล่าวถึงทรัพย์สินที่ถวายแก่ศาสนสถาน (K.323.60-64) ระเบียบห้ามนำคนของศาสนสถานไปใช้งานนอกจากเวลาเกิดสงคราม (K.323.65-66) ระเบียบและข้อปฏิบัติสำหรับการเข้าใช้ประโยชน์ในศาสนสถาน (K.323.67-77) โทษสำหรับแขกในอาศรม (K.323.78-82) โทษสำหรับบุคลาการ (K.323.83-89) เริ่มระเบียบอาศรมกล่าวถึงการถวายอาศรมให้แก่ศาสนิกแต่ละลัทธิ (K.279.50, K.290.47, K.701.51) กล่าวถึงแขกอาศรมตามฐานันดรศักดิ์ตั้งแต่พระราชา-พราหมณ์-สมาชิกราชวงศ์-ขุนนางเหมือนกันทุกอาศรม (K.279.51-59, K.290.48-56, K.701.52-60) กล่าวถึงแขกอาจารย์นักบวช-แขกอาจารย์คฤหัสถ์ (K.279.60-62, K.290.57-59, K.701.61-63) เกณฑ์คุณสมบัติของแขกแต่ละฐานันดรศักดิ์ (K.279.63, K.290.60, K.701.64) กล่าวถึงสามัญชนลำดับสุดท้ายในฐานะแขก

ตารางที่ 9 แสดงโครงสร้างและเนื้อหาโดยย่อในแต่ละจारीก (ต่อ)

โครงสร้างที่	ลำดับโคลกแต่ละจारीก	เนื้อหาโดยย่อแต่ละจारीก
4 (ต่อ)	<p>K.279 โคลกที่ 64-70 K.290 โคลกที่ 61-69 K.701 โคลกที่ 65-72 (แขกสามัญชน-พิธีศราทซ์-พิธีอาบ)</p> <p>K.279 โคลกที่ 71-72 K.290 โคลกที่ 69-70 K.701 โคลกที่ 72-73 (การดำรงชีพ-อาจารย์ของนักบวช)</p> <p>K.290 โคลกที่ 71 K.701 โคลกที่ 74 (ระเบียบเฉพาะอาศรม)</p> <p>K.279 โคลกที่ 73 K.290 โคลกที่ 72 K.701 โคลกที่ 75 (นักบวชเอาใจใส่เล่าเรียน)</p> <p>K.279 โคลกที่ 74-75 K.290 โคลกที่ 73-74 K.701 โคลกที่ 76-77 (อาจารย์-นักศึกษา)</p> <p>K.279 โคลกที่ 76 (ระเบียบเฉพาะอาศรม)</p>	<p>การบูชาวัวกปีลา พิธีกรรมศราทซ์และกำหนดวันประกอบพิธี ศราทซ์พิธีสำหรับผู้ภักดีและไร้ญาติ พิธีอาบ (K.279.64-70, K.290.61-69, K.701.65-72) กล่าวถึงการดำรงชีพและอาจารย์นักบวชในแต่ละอาศรม (K.279.71-72, K.290.69-70, K.701.72-73) ระเบียบห้ามนักบวชไวษณพอยู่กับสตรีบริเวณอาศรมและขับไล่ภิกษุทุศีลในอาศรมพุทธ (K.290.71, K.701.74) ระเบียบแต่ละอาศรมเริ่มกำหนดถวายปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพแก่นักบวชผู้ศึกษาเล่าเรียนแต่ละอาศรมทุกวัน K.279.73, K.290.72, K.701.75)-กล่าวถึงการถวาย ไม้ชำระฟัน 4 ด้าม หมาก 8 ผล อาหารครึ่งอาตมะ ใบพลู 60 ใบ ไต้ไฟ และเชื้อเพลิงอย่างละ 1 อัน แก่อาจารย์และนักศึกษา(K.279.74-75, K.290.73-74, K.701.76-77) -เนื้อหาไม่ครบ(K.279.76) ระเบียบกำหนดไม้สีฟัน 3 ด้าม อาหาร 1 ปรัสถะ ใบพลู 40 ใบ หมาก 6 ลูก ไต้ไฟและเชื้อเพลิงอย่างละ 1 แก่นักบวชสูงอายุ (K.279.77-78, K.290.75-76, K.701.78-79) ระเบียบกำหนดไม้สีฟัน 2 อาหาร 1 ปรัสถ ใบพลู 30 หมาก 4 ไต้ไฟ-เชื้อเพลิงอย่างละ 1 สำหรับนักบวชหนุ่ม (K.279.79-80, K.290.77-78, K.701.80-81) ระเบียบกำหนดอาหาร 2-3 กุชวะ หมาก 2 ใบพลู 20 ไต้ไฟ 1 สำหรับนักเรียนคฤหัสถ์ผู้เยาว์ (K.279.81-82, K.290.79-80, K.701.82-83) ระเบียบกำหนดอาหารสำหรับแขก ข้าวสุกจากข้าวสาร 1 ขาริกาครึ่ง อาหารในภาชนะ 3 ใบ (K.279.83-84, K.290.81-82, K.701.84-85) ระเบียบกำหนดอุปกรณ์เครื่องใช้สอย มี กระจกงรูปเตาไฟ หม้อน้ำ</p>

ตารางที่ 9 แสดงโครงสร้างและเนื้อหาโดยย่อในแต่ละจารึก (ต่อ)

โครงสร้างที่	ลำดับโคลกแต่ละจารึก	เนื้อหาโดยย่อแต่ละจารึก
4 (ต่อ)	K.279 โคลกที่ 77-78 K.290 โคลกที่ 75-76 K.701 โคลกที่ 78-79 (นักบวชสูงอายุ) K.279 โคลกที่ 79-80 K.290 โคลกที่ 77-78 K.701 โคลกที่ 80-81 (นักบวชหนุ่ม) K.279 โคลกที่ 81-82 K.290 โคลกที่ 79-80 K.701 โคลกที่ 82-83 (นักเรียนคฤหัสถ์ผู้เยาว์) K.279 โคลกที่ 83-84 K.290 โคลกที่ 81-82 K.701 โคลกที่ 84-85 (อาหารสำหรับแขก) K.279 โคลกที่ 85-87 K.290 โคลกที่ 83-85 K.701 โคลกที่ 86-87 (อุปกรณ์การศึกษา-เครื่องใช้ สอย-พิธีกรรม) K.279 โคลกที่ 88 K.290 โคลกที่ 86	สำหรับอาจารย์ทรงคุณวุฒิ-อาจารย์สูงวัย ถวายใบ ลาน หมึก เหล็กจาร จัดอาหารพิเศษในช่วงเทศกาล และถวายภษาณะแก่อาจารย์ไศวะ (K.279.85- 87, K.290.83-85, K.701.86-87) ระเบียบ กำหนดให้ถวายเตียงนอนในกุฏิทุกปี (K.279.88, K.290.86, K.701.88) ระเบียบห้ามจับกุมคนไร้ ความผิดในบริเวณอาศรม ห้ามทำร้ายกันในบริเวณ อาศรม ห้ามทำร้ายสัตว์ในบริเวณอาศรมและบริเวณ รอบบารายยโคธรรตฎากะ (K.279.89-91, K701. 89-91, K.290.87-89) ระเบียบห้ามพระราชธิดา พระราชนัดดา สตรีสูงอายุของพระราชอาเข้าไปใน ราชกุฏิ สตรีผู้ต่ำทรามและมีชื่อเสียงฉาวโฉ่ห้ามเข้า มาในบริเวณอาศรม (K.279.92-93, K701. 92-93, K.290.90-91) ระเบียบกำหนดให้หัวหน้าอาศรม ทั้งสี่ช่วยกันดูแลบารายยโคธรรตฎากะ ระเบียบห้าม นำทรัพย์สินของอาศรมไปใช้ในที่อื่น (K.279.94-95, K701. 94-96, K.290.92-94) ระเบียบจัดคนรับใช้ แผนกต่างๆในอาศรม ตำแหน่งจารใบลาน ตำแหน่ง รักษาราชกุฏิ ตำแหน่งรักษาห้องสมุด ตำแหน่งหา ใบพลู ตำแหน่งหาน้ำดื่ม ตำแหน่งหาใบลาน ตำแหน่งหาไต้ไฟ ตำแหน่งหาวัตถุดิบประกอบ อาหาร ตำแหน่งผลิตอาหาร แผนกผลิตข้าวสาร คน รับใช้ประจำตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ ระเบียบกำหนด อุปกรณ์เครื่องใช้สอยและคนรับใช้ประจำตำแหน่ง หัวหน้าอาศรม บทลงโทษสำหรับหัวหน้าอาศรม (K.290.95-101, K.701.97-103)

ตารางที่ 9 แสดงโครงสร้างและเนื้อหาโดยย่อในแต่ละจารึก (ต่อ)

โครงสร้างที่	ลำดับโคลกแต่ละจารึก	เนื้อหาโดยย่อแต่ละจารึก
4 (ต่อ)	<p>K.701 โคลกที่ 88 (ถวายเตียงนอน)</p> <p>K.279 โคลกที่ 89-91 K.290 โคลกที่ 87-89 K.701 โคลกที่ 89-91 (ห้ามจับคนบริสุทธิ์- ห้ามจับสัตว์)</p> <p>K.279 โคลกที่ 92-93 K.290 โคลกที่ 90-91 K.701 โคลกที่ 92-93 (ห้ามสมาชิกราชวงศ์สตรีเข้า ไปสู่กุฎิ-ห้ามสตรีฉาวโฉ่- เลมทราบเข้าบริเวณอาศรม)</p> <p>K.279 โคลกที่ 94-96 K.290 โคลกที่ 92-94 K.701 โคลกที่ 94-96 (หัวหน้าอาศรมช่วยกันดูแล บาราย-ห้ามนำทรัพย์สินไปที่ อื่นนอกอาศรม)</p> <p>K.290 โคลกที่ 95-101 K.701 โคลกที่ 97-103 (กำหนดคนรับใช้ตามปักข์- ประจำอาศรม-ตำแหน่ง หัวหน้าอาศรม-ตำแหน่ง อาจารย์ใหญ่-ปลดหัวหน้า)</p>	

ตารางที่ 9 แสดงโครงสร้างและเนื้อหาโดยย่อในแต่ละจารึก (ต่อ)

โครงสร้างที่	ลำดับโคลกแต่ละจารึก	เนื้อหาโดยย่อแต่ละจารึก
5	K.95 โคลกที่ 49 K.323 โคลกที่ 90-92 K.279 โคลกขาดหาย K.701 โคลกที่ 104-108 K.290 โคลกที่ 102-108	กล่าวถึงการสาปแช่งและอวยพร (K.95.49) คำสั่งกษัตริย์ที่มีต่อกษัตริย์องค์ต่อไปในอนาคตให้รักษาหน้าที่ (K.323.90-91) คำสาปแช่งและอำนวยการ (K.323.92) กล่าวถึงบุญหรือหน้าที่กษัตริย์และคำร้องขอต่อกษัตริย์ในอนาคตรวมทั้งโอรส มন্ত্রী และผู้นำให้ช่วยกันคุ้มครองรักษาสิ่งที่กษัตริย์ได้สร้างไว้ (K.701.104-107) กล่าวถึงคำสาปแช่งอำนวยการ (K.701.108) กล่าวถึงคำร้องขอของพระเจ้ายโศวรมันต์ต่อกษัตริย์กัมพูชาในอนาคตให้ตระหนักถึงหน้าที่ของกษัตริย์และรักษาสิ่งที่พระองค์กระทำไว้ให้คงอยู่ (K.290.102-105) คำสั่งให้คณะมนตรีรายงานความผิดในอาศรมต่อองค์กษัตริย์ (K.290.106) กล่าวถึงคำสาปแช่งและอำนวยการ (K.290.107-108)

3.5 ความสัมพันธ์ด้านเนื้อหาระหว่างจารึก

จารึกยโศวราศรมทั้ง 5 หลัก นอกจากมีรูปแบบลักษณะภายนอกและรูปแบบลักษณะด้านโครงสร้างเนื้อหาที่เหมือนกันดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ด้านเนื้อหาภายในจารึกที่มีเนื้อหาเหมือนกันและแตกต่างกันในแต่ละหลัก โดยผู้วิจัยพิจารณาเนื้อหาที่เหมือนกันและแตกต่างกันโดยสังเขปตามโครงสร้างเนื้อหาจารึกที่กล่าวถึงในหัวข้อก่อนหน้า ดังนี้

พิจารณาเนื้อหาตามโครงสร้างของจารึกทั้ง 5 โครงสร้างดังกล่าวข้างต้น จารึกแต่ละหลักมีเนื้อหาที่สัมพันธ์กัน โดยเนื้อหาส่วนนอบน้อมเทพ จารึกยโศวราศรม 4 หลัก ใช้ข้อความกล่าวนอบน้อมเทพ 2 โคลกเหมือนกัน ได้แก่ จารึกโลเลี้ย K.323, จารึกไพธปราสาท K.279, จารึกปราสาทเทพนม K.290, จารึกปราสาทกอมันบ K.701, ส่วนจารึกเขาพระบาท K.95 มีข้อความกล่าวนอบน้อมเทพขึ้นต้นจารึกเป็นลักษณะเฉพาะตนไม่เหมือนจารึก 4 หลักดังกล่าว นอกจากนี้จารึกปราสาทเทพนม K.290 เป็นจารึกเนื่องในพระพุทธศาสนามีบทกล่าวนอบน้อมพระพุทธเจ้าเพิ่มเข้ามา 1 โคลก และ

น่าสังเกตว่าจารึกหลักนี้ ซึ่งเป็นจารึกเนื่องในพุทธศาสนาที่ใช้ข้อความกล่าววอนบ่อน้อมเทพเหมือนจารึกประจำอาศรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์เหมือนกัน

เนื้อหาว่าด้วยวงศ์ของกษัตริย์ โดยเนื้อหาส่วนนี้มีจำนวน 15 โศลกเท่ากัน ปรากฏข้อความเหมือนกันทุกจารึกในแต่ละอาศรม เนื้อหาสรรเสริญสฤตฤคกษัตริย์ ส่วนนี้กวีในแต่ละอาศรมต่างประพันธ์โศลกสันสกฤตสรรเสริญกษัตริย์เป็นสำนวนของตนเอง ได้แก่ จารึกโลเลีย K.323 เป็นจารึกเนื่องในศาสนาพราหมณ์ไศวนิกาย มีเนื้อหาว่าด้วยบทสรรเสริญสฤตฤคกษัตริย์ 40 โศลก, จารึกไพโรปราสาท K.279 เป็นจารึกประจำพราหมณ์อาศรม 32 โศลก, จารึกปราสาทกอมันบ K.701 เป็นจารึกประจำไวยณวาศรม 33 โศลก, และจารึกปราสาทเทพนม K.290 เป็นจารึกประจำเสาศาตาศรม 28 โศลก น่าสังเกตว่าเนื้อหาสฤตฤคกษัตริย์ในจารึกลำดับสุดท้ายนี้ซึ่งเป็นจารึกเนื่องในพระพุทธศาสนา ยังใช้ขนบการสฤตฤคกษัตริย์ตามรูปแบบที่อิงอยู่กับแนวคิดศาสนาพราหมณ์เป็นหลัก

3.6 การแปลจารึกยโสธรราชกรม

ผู้วิจัยใช้จารึกยโสธรราชกรมจำนวน 5 หลัก ที่รวบรวมโดย Auguste Barth และ Abel Bergaigne ตีพิมพ์ปี พ.ศ. 2436 (1893) ในหนังสือ ‘Inscriptions Sanscrites de Campa et du Cambodge’ และรวบรวมโดย George Coedès ตีพิมพ์ปี พ.ศ. 2451 (1908) ในวารสาร ‘Journal asiatique’, และตีพิมพ์ปี พ.ศ. 2475 (1932) ในวารสาร ‘Bulletin de l’École Française d’Extrême-Orient (BEFEO)’ จะเห็นได้ว่าข้อมูลดังกล่าว แม้เดิมจะถ่ายถอดด้วยอักษรโรมันอยู่แล้ว แต่ก็มีพยัญชนะและสระบางตัวที่ยังไม่ได้ถูกปรับใช้เป็นระบบนิยมนสากลทั้งหมด เนื่องจากข้อมูลได้ถูกรวบรวมปริวรรตขึ้นก่อนที่จะมีมติร่วมกันใช้ระบบที่เป็นเกณฑ์สากล¹ ได้แก่ เสียงพยัญชนะเสียดแทรกที่เพดานอ่อน เดิมใช้อักษรโรมันรูป ‘c’ ซึ่งตรงกับอักษรเทวนาครี ‘ञ’ ผู้วิจัยปริวรรตเป็นอักษรโรมันระบบสากลรูป ‘ś’ เสียงเสียดแทรกลิ้นม้วน เดิมใช้อักษรโรมันรูป ‘sh’ ซึ่งตรงกับอักษรเทวนาครี ‘ष’ ผู้วิจัยปริวรรตเป็นอักษรโรมันระบบสากลรูป ‘ṣ’ รูปสระเกิด ณ ฐานเสียงลิ้นม้วน เดิมใช้อักษรโรมันรูป ‘ri’ ผู้วิจัยปริวรรตเป็นอักษรโรมันระบบสากลรูป ‘r’ ตรงกับอักษรเทวนาครี ‘ऋ’

ตัวเลขอารบิกและตัวเลขโรมันที่อยู่ในสัญลักษณ์ [...] วงเล็บเหลี่ยม ที่ยกสูงขึ้นเหนือข้อความ ตัวอย่าง śrīpuṣka^{III}rā²kṣa เป็นตัวเลขโรมันปรากฏในวงศ์เล็บเหลี่ยม หมายถึงบอกบรรทัดในจารึก

¹ นักบูรพคดีศึกษาได้จัดประชุมสภาและแต่งตั้งกรรมการเพื่อศึกษามติความเห็นร่วมกันในการพิจารณากำหนดหลักเกณฑ์การใช้และถ่ายถอดอักษรที่ใช้บันทึกภาษาสันสกฤตเป็นอักษรโรมันหลายคราว ก่อนที่จะมีมติร่วมกันปรับใช้เกณฑ์ถ่ายถอดโดยคณะกรรมการถ่ายถอดศัพท์ซึ่งแต่งตั้งโดยสภาราชสมาคมแห่งเอเชีย (Royal Asiatic Society) เมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2465 และได้รับการรับรองจากสภาในการประชุมเมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2466 และเผยแพร่เพื่อเป็นข้อมูลใช้ทั่วไป (George A, and others, 1923)

เขาพระบาท K.95 และจารึกโลเลย K.323 ในตัวอย่างดังกล่าวจากจารึกเขาพระบาท K.95 โศลกที่ 2 เริ่มบรรทัดที่ 2 ในแต่ละด้าน ส่วนตัวเลขอารบิก ในสัญลักษณ์ [...] วงเล็บเหลี่ยม ที่ปรากฏอยู่หน้าแต่ ละบรรทัดจารึกไพรปราสาท K.279 จารึกปราสาทเทพปรัมม K.290 และจารึกปราสาทกอมันบ K.701 เป็นตัวเลขบอกบรรทัดในจารึกหลักนั้นๆ

3.7 ข้อมูลทั่วไปและบทแปลจารึกยโสธรราชกรม

ข้อมูลทั่วไปจารึกเขาพระบาท K.95

อักษร	นาครี (อินเดียเหนือ), ขอมโบราณ
ภาษา	ภาษาสันสกฤต
อายุ	พ.ศ.1432
ลักษณะ	แท่งหินทราย มี 2 ด้าน ด้านที่ 1 มี 32 บรรทัด จำนวน 50 โคลก ด้านที่ 2 มี 34 บรรทัด จำนวน 49 โคลก
สถานที่พบ	เขาพระบาท จังหวัดกำแพงจาม
ปัจจุบันอยู่ที่	คลังอภิปรัชสถานอังกฤษ (Dépôt de la Conservation d'Angkor)
พิมพ์เผยแพร่ก่อนหน้า	จารึกตีพิมพ์โดย โอกุสต์ บาร์ธ (Auguste Barth) และ อาเบล แบร์แกญญ์ (Abel Bergaigne), อาร์. ซี. มาจุมดาร์ (C. R. Majumdar), ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร 1) Bergaigne, Abel.(1893). Inscription Sanscrites de Campa et du Cambodge. Paris: Imprimeir nationale. 2) Majumdar, R. C. (1 9 5 3). Inscriptions of Kambuja. Calcutta: The Asiatic Society. 3) ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร. (2521). จารึกบนเสาหินที่ตำบล พระบาทของพระเจ้ายโสธรม้น ม.ศ.811 พ.ศ. 1432. ศิลปากร 22, 4, (พฤศจิกายน 2521): 46-59.

บทแปลและอรรถาธิบายจารึกเขาพระบาท K.95

โคลงที่ 1 อนุษฏุกฉันท

[1, 1] utpattisthitisanhāra- karaṇaṅ jagatām patīn |
namantu manmathārāti- murāricaturānanān ||

คำแปล: ขอนอบน้อมเคารพพระผู้เป็นศัตรูของกามเทพ² (พระศิวะ) พระผู้เป็นศัตรูของมูระ³ (พระวิษณุ) พระผู้มี 4 พักตร์ (พระพรหม) ผู้เป็นใหญ่แห่งสัตว์โลกหลาย ผู้เป็นอุปถัมภ์การณ ผู้ธำรงรักษา ผู้วิภูฏการณ

โคลงที่ 2 วสันตติลฉันท

āsīd aninditapureśvaravaṅśajāta-
-ś śrīpuṣka^[1]rā^[2]kṣa iti śambhupurāptarājyah |
rājño mahendragirimūrdhaktāspadasya
mātuḥ sthiraṣ samiti mātulamātulo yah ||

คำแปล: ได้มีพระราชผู้สมภพในวงศ์แห่งผู้เป็นใหญ่ในเมืองอนินทิตปุระ⁴ ผู้ได้ราชสมบัติในเมืองคัมภปุระ⁵ ชื่อว่า ‘ศรีปุชกรากษะ’⁶ ผู้มีความแข็งแกร่งในสงคราม เป็นพระมาตุละของพระมาตุละของพระมารดาของพระราชผู้ที่มีประทับอันสร้างขึ้นที่ยอดเขามเหหนทะ⁷

² ผู้เป็นศัตรูกามเทพ หมายถึงพระศิวะ ตามตำนานกามเทพใช้กลวิธีกระตุ้นให้พระศิวะผู้ปลื้มใจกับเหตุบังเอิญเกิดความรักชอบพอกับพระนางปารวตี หรือทำลายตบะพระศิวะ ด้วยสาเหตุนี้จึงถูกพระศิวะใช้ดวงตาที่ 3 เผาทำลายเป็นผุยผง กามเทพจึงเป็นเทพที่ไร้ร่างกายนับแต่นั้น ซึ่งมีอีกชื่อว่า ‘อนงค์นะ’ (Dowson, 1957: 146)

³ ผู้เป็นศัตรูของมูระ หมายถึงพระวิษณุ อสูรมูระตนนี้เกิดจากพระกศยปประชาชนดีกับพระนางทนต์ผู้เป็นภรรยาข้อมูลในวามนะปุราณะ กล่าวว่า อสูรมูระตนนี้มีความสลดใจที่เห็นกองซากศพเหล่าอสูรพี่น้องที่ถูกเหล่าเทวะสังหาร จึงปลื้มใจกับเหตุบังเอิญเพื่อขอพรพระพรหม โดยพระพรหมเห็นความเพียรจึงประทานพรที่อสูรมูระนี้เลือก พรที่พระพรหมประทานมียุว่า ‘ใครก็ตามเมื่อได้สัมผัสกับหัตถ์ตนเองในสงคราม ไม่ว่าจะป็นมนุษย์หรือเทวะหรือใครก็ตามล้วนต้องสิ้นชีพิตักษัย’ (Mani, 1975: 511) อสูรมูระมีหน้าที่คุ้มครองเมืองหลวงของนรกาสูรชื่อว่า ‘ปราคชโยดิษะ’ อสูรมูระนี้เมื่อได้รับพรจากพระพรหมก็มีความหึงผยองลำพองตัวเที่ยวทำรบกับพวกยักษ์คนธรรพ์แต่ไม่มีใครกล้าต่อกรด้วย แม้กระทั่งไปทำรบกับพระอินทร์ที่เมืองอมราวตีก็สามารถเอาชนะได้ วันหนึ่งอสูรมูระไปทำรบกับกษัตริย์รชแห่งสุริยวงศ์บนโลกมนุษย์ผู้กำลังทำอชฎพิธิแต่ได้รับคำแนะนำจากฤชิวลีษฐะให้ไปทำรบกับพระยมผู้ไม่มีวันตายจะมีประโยชน์กว่ารบกับกษัตริย์ในเมืองมนุษย์ อสูรมูระจึงไปทำรบกับพระยมผู้เป็นธรรมราชา พระยมออกอุบายให้อสูรมูระไปทำรบกับพระวิษณุผู้เป็นเจ้านายตนถาวรบนชะงั้งจะยอมอยู่ในอาณัติคำอสูรทุกอย่าง อสูรมูระจึงไปทำรบกับพระวิษณุ เป็นพระวิษณุใช้อาวุธสุทรศนจักรทำลายเมืองหลวงของนรกาสูรซึ่งถูกปกป้องอย่างดีจากอสูรมูระ และพระวิษณุก็ได้ใช้อาวุธนี้สังหารนรกาสูรและอสูรมูระ (Mani, 1975: 511)

โคลงที่ 3 อุปชาติฉันท

tadvañsajo vyādhapurādhirāja-
santāna^[III]sampāditamātṛ^[3]vamśaḥ |
rājendravarṃmeti guṇaikaṛāsi-
ravāpa yaś śambhupure 'pi rājyam ||

คำแปล: พระราชา ผู้สมภพในวงศ์แห่งกษัตริย์ปุชกรากษะนั้น ผู้ที่วงศ์ข้างฝ่ายมารดาสืบ
สันตติวงศ์มาจากกษัตริย์แห่งเมืองวยาธปุระ⁸ ผู้เป็นศูนย์รวมแห่งคุณสมบัติมากมาย
มีพระนามว่า ‘ราเชนทรวรมัน’⁹ ได้เสวยราชสมบัติในเมืองศัมภปุระ

⁴ ‘เมืองอนินทิตปุระ’ เชื่อกันว่าเป็นเมืองในสมัยอาณาจักรเจนละ บริเวณสถานที่ตั้งเมืองยังเป็นที่ถกเถียงกัน Cœdès (1928: 133) เสนอว่าเมืองตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของเมืองพระนคร(เสียมเรียบ)ฝั่งด้านเหนือโคนเลสาบ โดยอาศัยข้อมูลจารึก Prasat Trapeang Run K.598 ซึ่งกล่าวถึงชื่อเมืองอนินทิตปุระและเป็นบริเวณที่พบจารึกหลักนี้เป็นสถานที่กำหนดที่ตั้ง ปัจจุบันอยู่ในอำเภอสุทรนิคม (หมู่ทูลูเชอิตซ์) จังหวัดเสียมเรียบ Michael Vickery (1998: 384) เสนอว่าอนินทิตปุระเป็นชื่อเมืองของกลุ่มเครือญาติมีบทบาทสำคัญ

ในศตวรรษที่ 8 สมัยก่อนเมืองพระนคร บริเวณสถานที่ตั้งเมืองอยู่ระหว่างจังหวัดกำแพง (เขลลู่ท่ง) และจังหวัดกำแพง (เขลลู่ท่ง)

⁵ ‘เมืองศัมภปุระ’ เป็นเมืองสำคัญในสมัยอาณาจักรเจนละหรือสมัยก่อนพระนคร เชื่อกันว่าเมืองตั้งอยู่บริเวณจังหวัดกระเจะ (เขลลู่ท่ง)

⁶ พระเจ้าศรีปุชกรากษะ เป็นกษัตริย์แห่งเมืองอนินทิตปุระ ได้ครองเมืองศัมภปุระ [อาจเกี่ยวข้องกับโดยการอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงแห่งเมืองศัมภปุระ] อาร์. ซี. มาจุมดาร์ (R. C. Majumdar) (1953:55) ระบุว่ากษัตริย์องค์นี้เป็นองค์เดียวกับที่ถูกกล่าวถึงในจารึก Preah Theat Kvan Pir K.121 ซึ่งเป็นศาสนสถานตั้งอยู่ในจังหวัดกระเจะ (เขลลู่ท่ง) กัมพูชาปัจจุบัน จารึกนี้กล่าวถึงการสถาปนาเทวูปนาม ‘ศรีปุชกรากษะ’ โดยผู้มีชื่อว่า ‘ปุชกร’ ระบุศักราชปี 638 ตรงกับ พ.ศ. 1259 นอกจากนี้ชื่อของกษัตริย์องค์นี้ยังถูกกล่าวถึงในจารึก Prasat Pram Loveng K.6-7 เมือง Thap Muoi จังหวัด Đòng Tháp เวียดนามปัจจุบัน โดยจารึกกล่าวถึง ‘พระกัมมรแดง อัญ ศัมภวรมัน’ เป็นผู้สถาปนาเทวรูปชื่อ ‘ปุชกรากษะ’ (Jacobsen, 2008: 26)

⁷ ‘มเหศวรศิริมูรฤกตาสปท’ แปลว่า ที่ประทับอันสร้างขึ้นที่ยอดเขามเหศวร พ้องกับศัพท์ในโคลงที่ 9 ด้านล่าง ‘มเหศวรโลกฤกตสถิต’ ศัพท์ดังกล่าวบ่งบอกถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จะสังเกตได้ว่า พระองค์เป็นพระญาติห่างไกลจากพระเจ้าศรีปุชกรากษะ ดังกล่าวข้างต้น ประมาณ 3 ชั่วรุ่น โดยพระองค์อยู่ถัดมาในรุ่นที่ 3 โดยพระมารดาของพระองค์มีศักดิ์เป็นพระกนิษฐา (1) ของพระมาตุลาผู้ไม่ปรากฏชื่อในจารึก แต่ Lawrence Palmer Briggs (1974: 81) ระบุชื่อที่ไม่ปรากฏนามในโคลงนี้ว่าเป็น ‘นฤปตินทรวรมัน’ (2) พระมาตุลาผู้ไม่ปรากฏชื่อดังกล่าวนี้มีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าศรีปุชกรากษะโดยเป็นพระเขมรฐาของมารดาของพระองค์

⁸ ‘เมืองวยาธปุระ’ เชื่อว่าเป็นเมืองหลวงอาณาจักรพุนัน สถานที่ตั้งเมืองอาจอยู่ที่อังกอร์บูเรย์ปัจจุบัน (Angkor Borei) (Cœdès, 1971: 68)

⁹ พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 1 เป็นพระอัยกา (เสด็จปู่) ของพระนางอินทเรที (มารดาพระเจ้ายโศวรมัน) สมภพในวงศ์ที่สืบมาจากพระเจ้าปุชกรากษะ พระชนนีของพระองค์สืบสันตติวงศ์มาจากกษัตริย์แห่งเมืองวยาธปุระ

โคลงที่ 4 วสันตติลกฉันท

tasy ākalaṅkatuhināṅśuvisuddhakīrtteḥ
putro babhūva nṛpatīndradevyām |
[IV]yo dr̥ptaśatrubhujage^[4]ndrabhujāṅgaśatru-
r yyodhāgranīr yyudhi mahīpativarmanāmā |

คำแปล: พระเจ้าราชาเซนทรวรมันนั้นผู้มีเกียรติยศบริสุทธ์ดุจรัศมีแสงจันทร์ไร้อรอยตำหนิ กับพระนางนฤปตินทรเทวี ได้ให้กำเนิดพระโอรส ผู้เป็นจอมทัพในสนามรบ ผู้เป็นเหมือน พญาครุฑมีพญานาคผู้หึงผยองเป็นศัตรู พระนามว่า ‘มหิปติวรมัน’¹⁰

โคลงที่ 5 อุปชาติฉันท

atha dvijo `gastya iti pratīto
yo vedavedāṅgavid āryadeśe |
labdhodayo yā ma^[V]hiśiddhavaṅśā
[5]yaśomatīti prathitā yaśobhiḥ |

คำแปล: ลำดับนั้น พราหมณ์ มีชื่อว่า ‘อคัสตยะ’¹¹ ผู้รู้พระเวทและองค์ประกอบของ พระเวท มีกำเนิดมาจากอารยประเทศ¹² มเหสี (ของพราหมณ์) ผู้มีวงศ์อันรุ่งเรืองไพบุลย์ มีชื่อเสียงแพร่ไปด้วยเกียรติยศ ชื่อว่า ‘ยโศมติ’

โคลงที่ 6 อุปเนทรวัชราฉันท

sutas tayor yyo yudhi durmmadaś śrī-
narendravarmmeti narendravaryyah |
mahīpates tasya suteva lakṣmī-
r narendralakṣmīr iti yā babhū^[VI]va |

คำแปล: โอรสของอคัสตยะพราหมณ์และพระนางยโศมตินั้น ผู้ทรงงตนในสงคราม เป็นผู้ยอดเยี่ยมเยี่ยมในหมู่กษัตริย์ พระนามว่า ‘ศรินเรนทรวรมัน’¹³ ธิดาของกษัตริย์ พระองค์นี้ เปรียบดังพระลักษมี พระนามว่า ‘นเรนทรลักษมี’ ได้สมภพแล้ว

¹⁰ พระเจ้ามหิปติวรมัน เป็นโอรสของพระเจ้าราชาเซนทรวรมันที่ 1 กับพระนางนฤปตินทรเทวี และเป็นพระราชบิดาของพระนางอินทรเทวี (พระมารดาของพระเจ้าโยศวรมัน)

¹¹ ‘อคัสตยะพราหมณ์’ เป็นบรรพบุรุษลำดับแรกของพระนางอินทรเทวี (มารดาพระเจ้าโยศวรมัน) อภิเชกสมรสกับเจ้าหญิงหรือธิดา ผู้นำถิ่นชื่อว่าโยศมตี

¹² ‘อารยเทศ’ หมายถึงประเทศอินเดีย หรือชมพูทวีป

โคลงที่ 7 วสันตติลกฉันท

[6]tasyām aridviradarājamrgādhipena
janyeṣu rājapativarmmanarādhipena |
rājendradevy amaragarbhanibhodapādi
yā diṅmukhāvalivikīrṇaviśuddhakīrtiḥ ||

คำแปล: ธิดาชื่อราเชนทรเทวี¹⁴ ผู้เหมือนกับธิดาของเทวะ มีชื่อเสียงบริสุทธ์ีฟุ้งกระจาย ต่อเนื่องไปทุกทิศทาง สมภพขึ้นมาแล้วในพระนางนเรนทรลักษมี นั้นกับพระราชาราชปติ-
วรมัน ผู้ซึ่งในสงครามเปรียบดั่งพญาราชสีห์มีพญาช้างเป็นศัตรู

โคลงที่ 8 วสันตติลกฉันท

tasyām ajī^[VII]janad aneka^[7]narendrasīṅha-
vaṅśodayāya sa mahīpativarmmadevaḥ |
devīm anuttamavapuśśriyam indradevīm
dugdhābdhidhautayaśasan tapatīm ivārkkah ||

คำแปล: เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งวงศ์ของเหล่ากษัตริย์ผู้คล้ายราชสีห์ (สีหะราชวงศ์) พระเจ้ามเหศวรมเหวะนั้น¹⁵ กับพระนางราเชนทรเทวีนัน ก็ได้ให้กำเนิดพระเทวี มีชื่อว่า ‘อินทรเทวี’ ผู้มีรัศมีสวยงามที่สุด มีเกียรติยศบริสุทธ์ีประดุจทะเลน้ำนม รวากับว่า พระอาทิตย์ให้กำเนิดนางตปตี

โคลงที่ 9 อุปชาติฉันท

athābhavat tasya mahe^[8]ndrasāila-
kṛtasthite^[VIII]ś śrījayavarmmanāmnah |
narendravṛṇḍārakavanditāṅghre-
-s sūryadyotis sūnuranūnavīryyah ||

คำแปล: ลำดับนั้น พระโอรสของกษัตริย์ ผู้มีชื่อว่า ‘ศรีชัยวรมัน’¹⁶ ผู้มีที่ประทับอันสร้างขึ้น ที่ภูเขามเหศวร มีพระบาทอันเหล่ากษัตริย์ผู้เป็นผู้นำเคารพกราบไหว้ (โอรสพระองค์นี้) มีแสงรัศมีดังดวงอาทิตย์ มีความกล้าหาญครบสมบูรณ์แบบ

¹³ ‘พระเจ้าศรีนเรนทรวรมัน’ เป็นโอรสของอัครสหายพราหมณ์กับพระนางยโสมตี มีธิดานามว่านเรนทรลักษมี

¹⁴ ‘พระนางราเชนทรเทวี’ เป็นธิดาของ ‘พระนางนเรนทรลักษมี’ ซึ่งเป็นธิดาของกษัตริย์ ‘นเรนทรวรมัน’ ผู้ซึ่งสืบเชื้อสาย (เป็นโอรส) มาจากพราหมณ์ ‘อัครสหาย’ และ ‘พระนางยโสมตี’

¹⁵ ‘พระราชามเหศวรมัน’ กับ ‘พระนางราเชนทรเทวี’ เป็นพระราชบิดาและพระมารดาของ ‘พระนางอินทรเทวี’

¹⁶ หมายถึง ‘พระเจ้าชัยวรมันที่ 2’

โคลงที่ 10 อุปชาติฉันท

mahīpatiś śrījayavarddhano yo
garbheśvaraś śrījayavarddhanākhyah |
[9]rājyasthitaś śrījayavarmmanāmā
[IX]mahāmahīpālaśirodhṛtānghriḥ ||

คำแปล: พระโอรส (พระเจ้าชัวยวรมันที่ 3) ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้ทำความรุ่งเรืองและ
ช่วยชนะให้เจริญขึ้น เป็นใหญ่ตั้งแต่เกิด¹⁷ มีชื่อว่า ‘ศรีชัวยวรณนะ’¹⁸ ดำรงอยู่ในราชสมบัติ
มีพระนามว่า ‘ศรีชัวยวรมัน’¹⁹ ผู้มีพระบาทอันวางอยู่เหนือเศียรของเหล่ากษัตริย์จำนวนมาก

โคลงที่ 11 อุปชาติฉันท

tasyādhirājo jananijananyā
jaghanyajo ’jayaparākramo yah |
rudraikacitto ranaraudrakarmmā
śrī^[10]rudravarmmeti viśuddhadharmmā ||

คำแปล: พระอนุชาของพระอัยยิกา (ยาย, แม่ของแม่) ของพระราชชาผู้่อธิราชนั้น (ชัวยวรมัน
ที่ 3)²⁰ ผู้มีความกล้าหาญไม่มีใครสามารถเอาชนะได้ มีจิตเสมอดั่งพระรุทธะ ผู้มีวีรกรรม
อย่างอาจหาญในสนามรบ ทำหน้าที่ได้อย่างหมดจดยิ่ง มีพระนามว่า ‘ศรีรุทธวรมัน’

โคลงที่ 12 อุปชาติฉันท

tadbhāgine^[X]yo gunaratnasindhu-
r vvasundharādohavidagdhabuddhiḥ |
pṛthūpamo yah pṛthivīndravandyah
pṛthvīpatiś śrīpṛthivīndravarmmā ||

¹⁷ เป็นใหญ่ตั้งแต่กำเนิด ‘ครุณศวร’

¹⁸ ศรีชัวยวรณนะ ‘ศรีชัวยวรณ’

¹⁹ หมายถึง พระเจ้าชัวยวรมันที่ 3 เป็นกษัตริย์ลำดับที่ 2 ในอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนคร ครองราชย์ต่อจากพระราชบิดารวมกลาง
ศตวรรษที่ 9 แต่ยังไม่พบจารึกที่สร้างขึ้นสมัยพระองค์ครองราชย์ มีเฉพาะจารึกสมัยหลังที่กล่าวถึงพระองค์ ในจารึกยโสธรตราธรรมสมัย
พระเจ้ายโสธรวรมันที่ 1 ตอนกล่าวถึงลำดับบรรพบุรุษดังกล่าว มีกล่าวถึงพระเจ้าชัวยวรมันที่ 3 ซึ่งเป็นพระญาติห่างไกล น่าจะเป็น
หลักฐานที่กล่าวถึงพระองค์เป็นครั้งแรก และมีจารึกอีกหลายหลักที่สร้างขึ้นในสมัยหลังที่กล่าวถึงพระองค์ โดยเฉพาะกล่าวถึง
ความสามารถของพระองค์ในการคล้องช้าง เช่น จารึกปราสาทจ๊ก K.521 ผู้สร้างจารึกได้พรรณาย้อนหลังถึงบรรพบุรุษของตน โดย
กล่าวย้อนหลังถึงพระเจ้าชัวยวรมันที่ 3 เป็นลำดับแรก และกล่าวถึงปีครองราชย์ของพระองค์ ปีศักราช 772 (พ.ศ.1393)

²⁰ ตลย สรรพนาม น่าจะหมายถึงพระเจ้าชัวยวรมันที่ 3 ซึ่งต่อเนื่องกับโคลงข้างต้นกล่าวถึงพระเจ้าชัวยวรมันที่ 3 โดยตรง

คำแปล: หลานของพระเจ้าศรีรุทรวรมันนั้น ผู้เหมือนกับมหาสมุทรมีคุณธรรมเป็นทรัพย์ ผู้เปรียบประดุจพระเจ้าปฤถุ ผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดในการดูทรัพย์จากแผ่นดิน เป็นที่เคารพของเหล่ากษัตริย์ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน มีชื่อว่า ‘ศรีปฤถิวินทรวรมัน’

โคลกที่ 13 อินทวรัชาฉันท์

rājanyavañśāmbaracandralekhā
śrīrudravarmmā^[11]vanipālakanyā |
^[XI]rājñī satī śrīnṛpatīndravarmma-
putryās sutā yā surasundarīva |

คำแปล: พระธิดา²¹ ของกษัตริย์ศรีรุทรวรมัน ผู้เหมือนพระจันทร์ครึ่งเสี้ยวบนท้องฟ้าคือวงศ์ของเหล่ากษัตริย์ เป็นกษัตริย์ เป็นกุลสตรีมีคุณธรรม เป็นพระธิดาของบุตรของพระเจ้าศรีนฤปตินทรวรมัน ประดุจตั้งธิดาของทေး

โคลกที่ 14 อุปชาติฉันท์

tayoḥ kumāro `rikarīndrasinḥo
nṛsinḥavandyo narasiṇhadṛptah |
gāṃ diṇmukhaprenkhada^[12]khaṇḍakīrtti-
r yyaś śrīndrava^[XIII]rmā sakalām babhāra |

คำแปล: พระราชกุมารของพระเจ้าศรีปฤถิวินทรวรมันกับธิดาของพระเจ้าศรีรุทรวรมันนั้น ผู้เหมือนสิงห์มีข้างเป็นศัตรู ผู้ควรค่าแก่การสรรเสริญเพราะเป็นบุคคลคล้ายสิงห์ ผู้มีความอหังการเหมือนนรสิงห์ ผู้มีเกียรติยศแพร่กระจายไปทุกทิศทางไม่มีอะไรขวางกั้นครอบครองผืนแผ่นดินไว้ได้ทั้งหมด มีพระนามว่า ‘ศรีอินทรวรมัน’²²

²¹ -กนฺยา ในคำสมาสนี้เป็นลูกสาว หรือธิดาของพระเจ้าศรีรุทรวรมัน สุตา เป็นธิดาของธิดาของพระเจ้าศรีนฤปตินทรวรมัน เป็นพระเมเหสีของพระเจ้าปฤถิวินทรวรมัน เป็นพระราชมารดาของพระเจ้าอินทรวรมัน (ศรีปฤถิวินทรวเทวี)

²² พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์แบบห่างไกลกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 พระบิดาของพระองค์ [ปฤถิวินทรวรมัน] เป็นหลานและเป็นขามาตุของเจ้ารุทรวรมันที่ 2 มารดาของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 เป็นธิดาของเจ้ารุทรวรมันที่ 2 พระเมเหสีของเจ้ารุทรวรมันที่ 2 เป็นธิดาของเจ้านฤปตินทรวรมัน พระเจ้ารุทรวรมันที่ 2 เป็นพระอนุชาของพระอัยยิกา [ยาย/แม่ของแม่] ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 3

โคลงที่ 15 อุปชาติฉันท

śilāmaye veśmanilingamaśam
 śrīndreśvarābhikhyam atiṣṭhipad yaḥ |
 Īśasya devyāś ca samaṃ ṣad arcca-
 ś cakhāna ca śrīndrataṭākam agrayam ||

คำแปล: พระเจ้าศรีอินทรวรมัน ได้ทรงให้ประดิษฐานสัญลักษณ์พระศิวะ (ศิวลึงค์) บนปราสาทอันสร้างมาจากหิน ชื่อว่า ‘ศรีอินทเรศวร’²³ รูปเคารพ 6 องค์²⁴ เสมอกับพระศิวะและเทวี (ของพระศิวะ) และทรงให้ชุดสระบารายอันดีเยี่ยมชื่อว่า ‘ศรีอินทรมฤกา’

โคลงที่ 16 มันทากรานตาฉันท

[13]tenaita^[XIII]syām avanipatinā śrīndradevyām mahiṣyām
 niśśeṣāśāvitatayaśasā tejasām ekarāśih |
 bhūbhṛtputrayām iva purabhidotpāditaḥ kārṭtikeya-
 ś śaktim bibhrad ripukulabhi^[14]dam śrīyaśo^[XIV]varmmadevaḥ ||

คำแปล: พระเจ้าศรียโศวรมเทวะ ผู้เป็นศูนย์รวมแห่งพระบรมเดชาภาพทั้งหลาย ด้วยพระเกียรติยศของพระองค์แพร่จรจายไปทั่วทุกหนแห่ง ทรงไว้ซึ่งศักดิ์ดาณภาพอันทำลายหมู่ศัตรู อันพระเจ้าศรีอินทรวรมันผู้เป็นกษัตริย์กับพระนางศรีอินทรวเทวีผู้มเหสีนั้นให้กำเนิดขึ้นแล้ว เปรียบเหมือนเทพการติเกยะ²⁵ อันผู้ทำลายเมือง²⁶ (พระศิวะ) กับธิดาขุนเขา²⁷ (หิมालัย) ให้กำเนิดขึ้นแล้ว

²³ ‘พระศรีอินทเรศวร’ เป็นนามเทพประจำรัฐ หรืออาณาจักร สมัยพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 ครองราชย์ (พ.ศ.1420-1432) ตั้งชื่อตามพระนามของพระองค์ ประดิษฐานที่ปราสาททากอง เป็นศาสนสถานประจำรัฐสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ไศวนิกาย (Jacques and Freeman, 2014: 198)

²⁴ รูปเคารพ 6 องค์ ประดิษฐานที่ปราสาทพระโค เป็นรูปเคารพสถาปนาเพื่อเป็นปูชนียแก่บรรพบุรุษของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1

²⁵ เทพการติเกยะ มีชื่อเรียกที่ปรากฏนามอื่น คือ ‘พระสกันทะ’ ‘กุมาระ’ ‘สุพรมณยะ’ ‘มรุกัน’ นามสุดท้ายนี้มีปรากฏและเป็นที่ยอมรับเรียกในเทพปกรณัมอินเดียถิ่นใต้ (Clothey, 1978: 1) เทพองค์นี้เป็นเทพแห่งสงคราม ตามตำนานเป็นบุตรของพระศิวะ พระศิวะใส่เชื้อของพระองค์เข้าไปในไฟ หรือพระอัคนี หลังจากนั้นก็ถูกพุมพิทโดยพระแม่คงคา โดยลักษณะนี้จึงมีอีกชื่อว่า ‘อคนิก’ กำเนิดจากไฟ ‘คงคาชา’ เกิดจากพระแม่คงคา (Dowson, 1957: 152) ตามตำนานที่ปรากฏในที่ต่างๆ เทพองค์นี้ได้รับการเลี้ยงดูหรือได้ถูกเห็นโดยกลุ่มดาวฤกษ์ ‘กัตติกา’ หรือกฤตติกา (Pleiades) ซึ่งกลุ่มดาวฤกษ์นี้มีบุคคลาธิษฐานเป็นมารดาของเทพองค์นี้ ในจำนวนนี้มี 6 นางที่ต้องการเป็นมารดาเพื่อเลี้ยงดูเทพการติเกยะผู้เป็นเด็ก เทพการติเกยะแก้ปัญหาโดยปรากฏเคียวมีจำนวน 6 เคียวเพื่อให้ครบจำนวนสำหรับมารดาแต่ละนางสามารถดูแลได้ครบ ด้วยเหตุนี้จึงมีชื่อว่า ‘การติเกยะ’ เทพองค์นี้ถือกำเนิดขึ้นมาเพื่อภารกิจปราบปรามอสูร ‘ตารกา’ หรือตารกาสูร (Lochtefeld, 2002: 655-56)

²⁶ ปุรภิต ผู้ทำลายเมืองหรือป้อม หมายถึงพระศิวะ

²⁷ ภูถตุบุตรี บุตรีแห่งขุนเขา หมายถึง พระนางปารวตี

โคลงที่ 17 อนุชฎกฉันท

uttuṅgāny uttamāṅgāni vṛddhāny anyatra bhūbhṛtaḥ |
aty- uttuṅgatvam icchanto 'kurvvan yaccaraṇāmvujaiḥ ||

คำแปล: กษัตริย์ทั้งหลาย ในรัฐอื่นๆ ต้องการความยิ่งใหญ่ และความสูงส่งยิ่งขึ้นไปอีก ได้กระทำเศียรอันเป็นสิ่งสูงสุด (ของตนเอง) ด้วย (วิธี) ดวกบัวคือพระบาทของพระองค์²⁸ (พระเจ้ายโสธรมณ)

โคลงที่ 18 อนุชฎกฉันท

gurus sūivarais sarvvai- r vvarastrībhir mma^[15]nobhavaḥ |
mahendro dharanīnāthai- r yya eko^[XVI] 'py evam īritaḥ ||

คำแปล: พระองค์ผู้เดียวเท่านั้นถูกขนานนามเช่นนี้ ได้แก่ บัณฑิตทั้งหมดเรียกพระองค์ว่า เป็น 'ครู' สตรีผู้ดังงามทั้งหลายเรียกพระองค์ว่า 'กามเทพ'²⁹ กษัตริย์ทั้งหลายเรียกพระองค์ว่า 'พระมหานเรนทร์'

โคลงที่ 19 อนุชฎกฉันท

daityendravakṣonirbheda- vidyāmiva gadābhṛtā |
śikṣitāś śīghrahasto yo yuddhodṛptadviśa^[16]ddhatau ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมณ) มีความชำนาญในการทำลายศัตรูผู้ยิ่งผยองในสงคราม ดูเหมือนว่าพระวิษณุ³⁰ (กฤษณะ) สอนความรู้ในการทำลายอกจอมอสูร (ไทเตยนทร์) ให้พระองค์

²⁸ 'จรมามพช' ดอกบัวคือพระบาท ข้อความดังกล่าวเป็นการแฝงความเชื่อเรื่องภักดี ภักดีหมายถึงความศรัทธาต่อพระเป็นเจ้าหรือองค์เทวะที่ตนนับถือเพียงองค์เดียว เช่นบุชานับถือพระวิษณุในรูปอวตารเป็นพระกฤษณะและพระรามเป็นต้น (Carman, 2005: 857) คำว่า 'จรมามพช' ดังกล่าวข้างต้น นอกจากหมายถึงดอกบัวคือยุคลบาทของกษัตริย์โดยตรงแล้ว ยังอาจหมายถึงยุคลบาทขององค์เทวะผู้เป็นสิ่งเคารพสูงสุดตามความเชื่อลัทธิภักดีโดยเปรียบกษัตริย์เป็นองค์เทวะ การที่กษัตริย์รัฐอื่นยอมสวามิภักดิ์ต่อพระยุคลบาทของพระองค์เป็นวิธีการแสดงความภักดีต่อองค์เทวะวิธีหนึ่งในจำนวนวิธีการแสดงความภักดี 9 วิธีที่ปรากฏในคัมภีร์ภาควตปุราณะ ได้แก่ **ศรวณ** การฟังชื่อองค์เทวะ, **กิตน** การสวดขานชื่อ, **สมรณ** การระลึกถึง, **ปาทเสวน** การรับใช้เบื้องยุคลบาท, **อรจน** การบูชารูปเคารพ, **วณน** การน้อมไหว้, **ทาสย** การยอมตัวเป็นข้ารับใช้, **สขย** การเป็นมิตร, **อาตมนิเวทน** การมอบตนถวาย (Prabhupada, 1976: 246)

²⁹ **มโนภาวะ** หมายถึงเกิดจากใจ เป็นชื่อพระกามเทพ

³⁰ **คทาภฤต** ผู้ทรงไว้ซึ่งคทา เป็นฉายาของพระวิษณุผู้อวตารเป็น

โคลงที่ 20 อนุชฎกฉันท

dagdhāṅgasy āpy anaṅgasya sthitam saundaryyajam yaśaḥ |
tad dagdham iva rudre^[XVI]ṇa yo nu kāntatamaḥ kṛtaḥ ||

คำแปล: ชื่อเสียงอันเกิดจากความงามของกามเทพ³¹ ผู้มีร่างกายถูกเผาไปแล้ว ยังคงดำรงอยู่ ร่างกาย (ของกามเทพ) นั้น ถูกพระศิวะ³² เผาไปแล้ว ดูเหมือนว่า พระองค์ (พระเจ้า-ยศวรมัน) จะถูกพระศิวะสร้างมาให้เป็นผู้งดงามที่สุด

โคลงที่ 21 อนุชฎกฉันท

yasya bhramati sarvvatra yaśas candrāṅsunirmmalam |
pratāpa^[17]śoṣaṇabhayā- d dugdhābdhir iva diṅmukhe ||

คำแปล: พระเกียรติยศของพระองค์ (พระเจ้ายศวรมัน) บริสุทธิ์ดุจจรัศมีจันทร์ กระจายไปทุกหนแห่ง ดูเหมือนว่าทะเลน้ำนมในสรวงสวรรค์ กลัวจะเหือดแห้งเพราะเดชานูภาพของพระองค์

โคลงที่ 22 อนุชฎกฉันท

yasyādghvarānaloddhṛta- dhūmadhūpitam ambaram |
^[XVII]nilotpalaśyāma- n nūnam adyāpi drśyate ||

คำแปล: ท้องฟ้าปกคลุมไปด้วยเครื่องหอมอันเกิดขึ้นจากไฟขมขื่นของพระองค์ แท้จริงแม้กระทั่งปัจจุบัน ก็ยังปรากฏให้เห็นอยู่ มีสีดำเหมือนก้านดอกบัวสาย

โคลงที่ 23 อนุชฎกฉันท

yasya tejonayavapu- ^[18]styāgadigyauvanaśriyaḥ |
kṣamotsāhaguṇāślāghā- yaśodharmmadhyalankṛtāḥ ||

คำแปล: เทพีประจำทิศ ของพระองค์ (พระเจ้ายศวรมัน) ได้แก่ เดชานูภาพ วินัย ความสวยงาม และการสละ มีความอดทน ความเพียร พระเกียรติคุณ ความถ่อมตัว ประดับด้วยพระเกียรติยศ ธรรม และสติปัญญา

³¹ อนังคะ เป็นชื่อพระกามเทพ

³² พระศิวะ เป็นชื่อพระศิวะ

โคลงที่ 24 อนุชฎกฉันท

yena varddhitadharmmeṇa ^[XVIII]dadhatā vasudhoddhṛtim |
mādhaveneva vidhvastah kvāpy adharmmah ^[19]pradhāvati ||

คำแปล: อธรรมถูกขจัดแล้วโดยพระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) ผู้ส่งเสริมให้ธรรมเจริญขึ้น
เหมือนพระวิษณุ ผู้ทำการยกแผ่นดินไว้ ฉะนั้น จึงหนีไปไหนเสียแล้ว

โคลงที่ 25 อนุชฎกฉันท

khadgāskhalitapātena punar mmiśrāṅgakhāṇḍanāt |
susthitād yena nānyo dvi- d dvir ucchinno 'patad yudhi ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) จะไม่พินาศต่อผู้พ่ายแพ้ล้มลงในสนามรบโดยการฟัน
ด้วยพระขรรค์อย่างตั้งใจ ซ้ำอีกครั้ง โดยที่ศัตรูยังมีบาดแผลติดตัวบาดเจ็บยี่นนิ่งอยู่

โคลงที่ 26 อนุชฎกฉันท

yaṃ vīksya vismayo dhātu- ^[XIX]r itivāyam prajāpatiḥ |
ātmanah ^[20]pratisṛṣṭo me kim abhūt parameśvarah ||

คำแปล: ผู้สร้าง (พระพรหม) ครั้นเห็นพระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) แล้ว ก็เกิดความพิศวง
(คิดว่า) พระประชาบดีองค์นี้ ถูกสร้างมาเป็นผู้แข่งของตัวเอง พระปรเมศวรได้มีแล้วหรือ

โคลงที่ 27 อนุชฎกฉันท

dvābhyām avāryavīryābhyā-n nāthavad viṣṭapadvayam |
loko 'yañ jayinā yena mahendreṇa triviṣṭapah ||

คำแปล: โลกทั้งสอง ถูกปกป้องโดยผู้กล้าที่ไม่มีใครขวางกั้นได้ 2 องค์ คือ โลกมนุษย์นี้
ถูกปกป้องโดยพระองค์ผู้มีชัยชนะ โลกสวรรค์ถูกปกป้องโดยพระอินทร์

โคลงที่ 28 อนุชฎกฉันท

Bhūri^[XX]ratnasuva^[21]rṇnādi- dakṣiṇānām sudakṣiṇah |
koṭihomādiyajñānā- m āharttā yo mahīpatiḥ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงมีพระทัยเผื่อแผ่ในทักษิณา
ทาน จัดให้ทำยชฎพิธีมีพิธีโกฏิโหมาเป็นต้น มีการถวายทักษิณาทาน เช่น อัญมณีและทอง
จำนวนมากเป็นต้น

โคลงที่ 29 อนุชฎกฉันท

vasudhaikapure yasya

vāhuprākārapālite |

nodyogo yoginām śāntau

^[22]keva^[XXI]laṃ dhanvinām api |

คำแปล: ในเมืองอันเป็นเอกบนแผ่นดิน ซึ่งถูกรักษาด้วยกำแพงคือพระพาหา ของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ไม่จำเป็นต้องมีความพยายาม (ในการรักษา) ความสงบ สำหรับโยคีทั้งหลาย แม้กระทั่งพละญูทั้งหลาย (ก็ไม่จำเป็นต้องมีความพยายาม) ด้วย

โคลงที่ 30 อนุชฎกฉันท

yena tulyam bhaved vaktra-

m ekasyāpi purā yadi |

mukhopamānatāñ candro

nānīyeta vipaścitā |

คำแปล: ถ้าหากว่าจะพึงมีใบหน้า แม้ของใครสักคนหนึ่ง อันจะเทียบได้กับใบหน้าของพระองค์ได้ ผู้เป็นบัณฑิต ไม่พึงนำพระจันทร์มาเปรียบกับใบหน้าของพระองค์เลย

โคลงที่ 31 อนุชฎกฉันท

samare yaṃ samudvikṣya

durmmadārātimāṇḍalam |

^[23]dussaham ^[XXXII]mastakāmbhojai ravir ity abhayapūjayat |

คำแปล: ในสงคราม หมู่เข้าศึกผู้จ้องหอง หลังจากมองเห็นพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) แล้ว ไม่สามารถจะอดทนได้ ต่างน้อมบูชาด้วยดอกบัวคือศิริชะ ด้วยคิดว่า ผู้นี้คือพระอาทิตย์.

โคลงที่ 32 อนุชฎกฉันท

catasraś śivayor arccā

yaś śrūtiriva pāvanīḥ |

dvīpe śrīndrataṭākasya

pitṛbhūtyai samam vyadhāt |

คำแปล: พระเจ้าศรียโศวรมัน ได้สร้างรูปเคารพ 4 รูป³³ ของพระศิวะ (และพระชชายา) ทั้งสอง อันบริสุทธิดุจคัมภีร์ศรุติ (พระเวท) บนเกาะ แห่งศรีอินทรตฎากะ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งบรรพบุรุษ โดยความเคารพ

³³ 'จตฺสรศ..อรุจฯ' รูปเคารพ 4 องค์ ประดิษฐานอยู่ที่ปราสาทโลแล็ย โดยปราสาทตั้งอยู่กลางบารายอินทรตฎากะ เป็นปราสาทสร้างจากอิฐบนฐานยกสูงมี 4 ปรางค์ พระเจ้ายโศวรมันทรงให้สร้างไว้เป็นศาสนสถานเพื่ออุทิศให้บรรพบุรุษของพระองค์ แต่ละปรางค์ของปราสาทมีจารึกให้รายละเอียดไว้ว่าอนุสรณ์ถึงเทพแต่ละองค์ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของพระองค์ Vickery (1999) ให้รายละเอียดชื่อเทพในแต่ละปรางค์ ได้แก่ จารึก K.324 ณ ปรางค์หน้าด้านเหนือบอกปีครองราชย์ และสถาปนารูปประติมาพระราชมารดาปิตามีนามว่า 'พระ กรมเต็ง อัญ ศรี อินทรวรเมศวร' จารึก K. 330 ณ ปรางค์หลังด้านเหนือ สถาปนารูปประติมาพระราชมารดาปิตามีนามว่า 'พระ อาชญา กันโลง กรมรเต็ง อัญ ศรี อินทรเทวี' จารึก K.327 ณ ปรางค์หน้าด้านทิศใต้ สถาปนารูปประติมาพระอัยกา (ตา)

โคลงที่ 33 อนุษฏุกฉันท

dīrghavṛttoruka^[24]thinam svabhujasparddhay-eva yaḥ |
[XXIII]loham ekāsipātena trikhaṇḍam samakhaṇḍayat ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงตัดแต่งเหล็ก อันยาว กลม หนา และแข็ง
ออกเป็น 3 ท่อน ด้วยการฟันด้วยดาบครั้งเดียว รวากับว่าแกว่งพระพาหาของพระองค์เล่น

โคลงที่ 34 อนุษฏุกฉันท

yasavyadakṣiṇakṣipta- śaro harisuhṛd yudhi |
eko gograhaṇe^[25] vīro jahāra vijayaśriyam ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้ชำนาญการยิงศรด้วยพระหัตถ์ซ้าย-ขวา (ถนัด
ในการใช้ศรด้วยมือ 2 ข้าง) มีพระหริ (กฤษณะ) เป็นเพื่อน ในสงคราม (พระองค์) ผู้เดียว
เป็นผู้กล้าในการยึดครองโลก ทรงได้รับชัยชนะและความรุ่งเรือง.

โคลงที่ 35 อนุษฏุกฉันท

yaśaścandradam akṣobham kamvu^[XXIV]ješānvayām vare |
yaśodharataṭākākhyam yaś cakāre payonidhim ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ได้สร้างทะเลน้ำนม ชื่อว่า ‘ยโศธรตฎากะ’ อันใสเป็น
แสงสะท้อน อันให้พระเกียรติยศเหมือนดวงจันทร์ บนท้องฟ้าคือเฝ้าพันธแห่งกษัตริย์กัมพูชา

โคลงที่ 36 อนุษฏุกฉันท

yaśodharāśrame datte śrī^[26]mat īndvekamūrttibhiḥ |
candanādrigaṇeśāya śāsanam sa vyadhād idam ||

คำแปล: พระเจ้ายโศวรมันครั้งพระราชทานยโศธราศรมอันสวยงามแล้ว พระองค์ก็ได้
ประดิษฐานพระราชโองการไว้ สำหรับเทพจันทนาทริคเณศ ในปีศักราชอันหมายรู้ด้วย
รูปร่าง (รูปร่าง 8 ส่วน) 1 (เอก) ดวงจันทร์ (อินทุ 1)³⁴

‘พระ กรมเต็ง อัญ ศรี มหิปตีศวร’ จารึก K.331 ณ ปรารค์หลังด้านใต้ สถาปนารูปประติมาพระอัยกา (ยาย) ‘พระ อาชญา กันโลง
กรมเต็ง อัญ ศรี ราเชนทรเทวี’

³⁴ เป็นภุตสังขยา หมายถึงปีศักราช 811 เป็นมหาศักราช ตรงกับ พ.ศ. 1432

โคลงที่ 37-38 อมนุษย์ภูมฉันท

ratnakāñcana^[XXVI]rūpyādi gavāśvamahiṣadvipāḥ |
 naranāryyo dharārāmā- yāni cānyāni kāni cit |
^[27]tāni sarvvāṇi dattāni śrīyaśovarmmahūbhujā |
 Svāśrame 'sminn ahāryyāni rājñāpi kim utetaraiḥ |

คำแปล: ททรัพย์มีแก้ว ทอง เงินเป็นต้น โค ม้า ควาย ช้าง (คนรับใช้) ชายและหญิงทั้งหลาย
 ที่ดินและสวนทั้งหลาย และทรัพย์สินอื่นๆ เหล่านี้ ทั้งหมด อันพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า
 ศรียโควรมัน พระราชทานแล้ว ในอาศรมอันเป็นของพระองค์นี้ เป็นสิ่งที่ไม่ควรถูกนำไป
 (ที่อื่น) แม้โดยพระราชาเอง และโดยคนอื่นๆ

โคลงที่ 39 อมนุษย์ภูมฉันท

^[XXVI]rājakutyantare rāja- dvijātinṛpasūnavah |
 viṣeyur atra nirddo^[28]ṣa- n ta evābharanānvitāḥ |

คำแปล: พระราชา พราหมณ์ พระราชโอรส เหล่านี้ สามารถเข้าไปภายในพระราชกฐิได้
 โดยไม่ต้องถอดเครื่องประดับออก และไม่มีความผิดในบริเวณอาศรมนี้

โคลงที่ 40 อมนุษย์ภูมฉันท

tadanyas tu sasāmānya- jano noddhataveṣaṇaḥ |
 nandyāvarttaṃ vinā puṣpa- n na mālādivibhūṣitaḥ |

คำแปล: ส่วนคนอื่นนอกจากพระราชา พราหมณ์ และพระราชโอรสนั้น เป็นสามัญชน
 คนธรรมดา ไม่พึงใส่เครื่องประดับ ไม่พึงประดับพวงมาลัยเป็นต้น ยกเว้นดอกนันทยาวรรต

โคลงที่ 41 อมนุษย์ภูมฉันท

^[XXVII]karṇabhūṣāṃ vinā tanvīm na haimaṃ bhū^[29]ṣaṇaṃ bhajet |
 bhojyāni naiva bhujjīta na khādet kramukan tathā |

คำแปล: ไม่พึงใส่เครื่องประดับสีทอง ยกเว้นเครื่องประดับหูบางๆ ไม่พึงเคี้ยวอาหาร
 ที่ไม่ควรกินหมากด้วย

โคลงที่ 42 อนุชฎกฉันท

kalahan na ca kurvvīta sāmānyo na viśed api |
duśśīlā yatayas sarvve na śayīran kadā ca na ||

คำแปล: และ (บุคคล) ไม่พึงกระทำการทะเลาะกัน ทั้งคนเลวทรามก็ไม่ควรเข้าไป (ในบริเวณอาศรม) นักบวชทั้งหมดผู้ประพฤติตัวไม่ดี ก็ไม่พียงนอนอาศัยอยู่ ในเวลาไหนๆ เลย

โคลงที่ 43 อนุชฎกฉันท

[30]vrāhmaṇā vai^[XXVIII] śnavās śaivā janās śiṣṭās ca śīliṇaḥ |
śayīran sarvva evaita japadhyānasamanvitāḥ ||

คำแปล: พราหมณ์ทั้งหลายผู้นับถือพระวิษณุ และพราหมณ์ผู้นับถือพระศิวะ มีการศึกษามีศีล ประกอบด้วยสมบัติมีการสวดมนต์และสมาธิ ทั้งหมดเหล่านี้พึงพักอาศัยอยู่ในอาศรมได้

โคลงที่ 44 อนุชฎกฉันท

antareṇaiva rājānaṃ purastādāgatau vahiḥ |
parā nā^[31] cchāditaś chatrai- r yyānādavatared api ||

คำแปล: ยกเว้นเฉพาะพระราชทานั้น เมื่อบุคคลทั้งหลายมาถึงด้านหน้า (อาศรม) ไม่พียงกางร่ม และพียงลงจากยาน ตั้งแต่ระยะไกลภายนอก

โคลงที่ 45-47 อนุชฎกฉันท

āśra^[XXIX] me yaḥ kulapati- r nniyuktas tāpasottamaḥ |
ten ānnapānakramukai- r ācāraiḥ praśrayādibhiḥ ||
atithīnā^[32] n dvijādīnām bhūpālasutamantriṇām |
valādhipānām śaivānām vaiṣṇavānān tapasvī^[XXX] nām ||
śreṣṭhānām manuḥjanāñi ca sāmānyānām prayatnataḥ |
yathākramaṃ vidhā^[33] tavyaṃ sarvvadā paripūjanam ||

คำแปล: บุคคลใด เป็นผู้ดีที่สุดในหมู่ดาบส (นักบวช) ถูกแต่งตั้งเป็นหัวหน้า (กุลปติ) ในอาศรม บุคคลนั้น พึงเตรียมการต้อนรับแขกทั้งหลาย มีพราหมณ์เป็นเบื้องต้น โอรสมนตรี ผู้นำกองทัพ (อาจารย์) นักบวชไศวนิกาย นักบวชไวษณพนิกาย เศรษฐี สามัญชน ด้วยข้าว น้ำ หมาก (พลู) โดยการทักทายปราศรัยตามมารยาท ด้วยความเอาใจใส่ ตลอดเวลา

โคลงที่ 48 อนุชฎฉันท

kalpitam ye vilumpeyu- r llaṅghayeyuś ca śāsanam |
te yā^[XXXI]ntu narakam yāva- t sthitau candradivākarau ||

คำแปล: คนเหล่าใด พึงนำสิ่งของที่กลบนาไว้หนีไป และละเมิดต่อพระราชโองการ
คนเหล่านั้นจึงไปสู่นรก ตราบเท่าที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ยังคงดำรงอยู่

โคลงที่ 49 อนุชฎฉันท

anukuryuridam ye ^[34]tu śāsanam parikalpitam |
varddhayeyuś ca punyasya phalārdham prāpnuvantu te ||

คำแปล: ส่วนคนเหล่าใด ปฏิบัติตามพระราชโองการที่พระเจ้ายศวรมันกลบนาไว้ และพึง
ทำของถวายให้มากขึ้น ขอให้คนเหล่านั้นจึงได้รับผลครึ่งหนึ่งแห่งบุญ

โคลงที่ 50 อนุชฎฉันท

^[XXXIII]amvujendrapratāpena kambujendrena nirmmitam |
amvujākṣeṇa tenedam kambujākṣaram ākhyayā ||

คำแปล: พระเจ้าแผ่นดินกัมพูชา ผู้มีพระบรมเดชานุภาพเปรียบตั้งพระอาทิตย์³⁵
มีพระเนตรตั้งดอกบัวพระองค์นั้น ทรงสร้างอักษรนี้ โดยให้ชื่อว่า ‘อักษรกัมพูชา’³⁶

³⁵ ‘ผู้เป็นใหญ่แห่งดอกบัว’ หมายถึงพระอาทิตย์

³⁶ กมพูชาอักษร ‘อักษรกัมพูชา’

ข้อมูลทั่วไปจารึกโคลเลย K.323

อักษร	นาครี (อินเดียเหนือ), ขอมโบราณ
ภาษา	ภาษาสันสกฤต
อายุ	พ.ศ.1432-1453
ลักษณะ	แท่งหินทราย มี 2 ด้าน ด้านที่ 1 มี 49 บรรทัด ด้านที่ 2 มี 53 บรรทัด
สถานที่พบ	หน้าปราสาทโลเลีย จังหวัดเสียมเรียบ
ปัจจุบันอยู่ที่	ณ สถานที่ตั้งเดิม (หน้าปราสาทโลเลีย)
พิมพ์เผยแพร่ก่อนหน้า	จารึกรวบรวมโดย โอกุสต์ บาร์ธ (Auguste Barth) และ อาเบล แบร์แกญญ์ (Abel Bergaigne) อาร์. ซี. มาจุมดาร์ (C.R. Majumdar) 1) Bergaigne, Abel.(1893). Inscription Sanscrites de Campa et du Cambodge. Paris: Imprimeir nationale.; 2) Majumdar, R.C. (1953). Inscriptions of Kambuja. Calcutta: The Asiatic Society

บทแปลและอรรถาธิบายจารึกโลลีย์ K.323

namaś śrīndravarmmeśvarāya

คำแปล: ขอนอบน้อมแด่องค์เทพศรีอินทรวรมศวร

โคลงที่ 1 วสันตติลกฉันท

prāk kevalo 'pi bhagavān rataye tridhā yo

bhinnaś caturmmukhacaturbhujāsambhumūrttiḥ |

prārambha eva bhavanasya punaryyugānte

kaivalyameti ca śivāya namo'stu tasmai ||

คำแปล: ในเบื้องต้น พระองค์ ผู้เป็นองค์ภาควันต์ และเป็นหนึ่งเดียว เพื่อความสุข (ของมวลสัตว์) เมื่อเริ่มต้นการสร้าง(โลก) จึงแบ่งพระวรกายเป็น 3 ภาค ได้แก่ เป็นพระผู้มี 4 พักตร์ (พระพรหม), พระผู้มี 4 กร (พระวิษณุ), และพระศัมภู (พระศิวะ), เมื่อสิ้นสุดยุค การสร้างอีกครั้ง จึงกลับไปสู่ความเป็นหนึ่งเดียว ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระศิวะนั้น

โคลงที่ 2 วสันตติลกฉันท

vande 'ravindaripumaṇḍitakeśavṛndam

bhaktyāravindadīśam apy aravindayonim |

namrāmarendraditijendrasīkhandabandha-

maṇḍāraṣaṇdamakarandasugandhitāṅghrim ||

คำแปล: ขอไหว้พระผู้มีมวยพระเกศาประดับด้วยดวงจันทร์³⁷ (พระศิวะ) พระผู้มีพระเนตร ดังดอกบัว (พระวิษณุ) และพระผู้เกิดจากดอกบัว (พระพรหม) ผู้มีพระบาทอันหอมอบอวน ด้วยกลิ่นน้ำหอมจากพวงดอกมณฑารพอันมวยเกศาบนยอดเศียรของจอมเทวาและจอมอสูร ผู้ก้มลงกราบผู้กรัดไว้.

ข้อมูลโคลงที่ 3 ถึงโคลงที่ 17 สดุดีวงศ์ของกษัตริย์มีเนื้อหาเหมือนกันกับข้อมูลโคลงที่ 2 ถึงโคลงที่ 16 จารึกเขาพระบาท K.95

³⁷ 'อรวิณฑิพุมณฑิตวณฑุ' ผู้มีมวยผมประดับด้วยศัตรูของดอกบัว(พระจันทร์) หมายถึงพระศิวะ อรวิณฑิพู ศัตรูของดอกบัว หมายถึงพระจันทร์

โคลงที่ 18 อนุชฎกฉันท

gambhīrāhlādivapuṣo yato jagati dussahaḥ |
 prasasāra pratāpāgni- -r agnir ekārṇṇavād iva ||

คำแปล: ไฟคือพระบรมเดชาณุภาพ ไหลชานออกจากพระองค์(พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้มี
 พระวรกายล้าลึกและเป็นบ่อเกิดแห่งความยินดี เป็นสิ่งที่ทนได้ยากในโลก เหมือนไฟที่ไหล
 ออกจากมหาสมุทรผืนเดียว³⁸ (ไฟเอราวะ)

โคลงที่ 19 อนุชฎกฉันท

yena baddhodhataḥ kīrtti- racchinnagaṇavistaraiḥ |
 jirṇnabrahmāṇḍakhaṇḍasya punaḥ khaṇḍabhayād iva ||

คำแปล: ดูเหมือนว่า เพราะกลัวการแตกออกอีกครั้งหนึ่งของพรหมานตะ (ไข่ทอง,จักรวาล)
 ที่เคยแตกมาแล้ว พระองค์จึงได้ผูกและมัดพระเกียรติยศไว้ เพราะการแผ่ขยายแห่งคุณ
 อันไม่มีใครแยกได้

โคลงที่ 20 อนุชฎกฉันท

dviṭīyo yasya gāmbhīrye sindhurasti vale'nilaḥ |
 dhairyeye merur harirvīrye rūpe dagdho na tu smarahaḥ ||

คำแปล: สำหรับพระองค์ ในด้านความลึก เปรียบได้กับมหาสมุทร ในด้านพลังกำลังเปรียบ
 ได้กับอนิละ (ลม) ในด้านความมั่นคงเปรียบได้กับเขาพระสุเมรุ ในด้านความกล้าหาญเปรียบ
 ได้กับพระหริ แต่ในด้านความงามงามเทพซึ่งมีร่างกายถูกเผาแล้วเปรียบกับพระองค์ไม่ได้

โคลงที่ 21 อนุชฎกฉันท

yatra vīryāhrtā lagnā śrīs tyaktvā nṛpamaṇḍalam |
 dinnāgamadagandhādhā nālimālābjam iḥṣate ||

คำแปล: พระศรี³⁹ (โชควาสนา) ซึ่งถูกดึงดูตมาด้วยความกล้าหาญ ละทิ้งหมู่พระเจ้าแผ่นดิน
 (อื่น) สถิตอยู่ในพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) เหมือนกับหมู่แมลงผึ้งมีตบอดเพราะกลิ่นหอม
 ของข้างตกมัน มองไม่เห็นดอกบัว ฉะนั้น

³⁸ เอการณว หมายถึงมหาสมุทรผืนเดียว

³⁹ พระศรี ทรัพย์, ความมั่งคั่ง

โคลงที่ 22 อนุชฎกฉันท

rājyalakṣmīm avāpyaiva lakṣmīpatiparākramah |

yo dharām amarākīrṇṇā- ṅī cakārevāmarāvātīm |

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้มีความกล้าหาญเหมือนกับสามีพระนางลักษมี (พระวิษณุ) หลังจากได้รับทรัพย์คือราชสมบัติแล้ว จึงสร้างพระนครให้เหมือนกับเมืองอมราวตี ที่มากมายไปด้วยเหล่าทเวะ

โคลงที่ 23 อนุชฎกฉันท

pratāpatapte bhuvane yasya sphurad ivoṣmanā |

^[16]bhūdigadridrumadrāṅga- smudrān drāg drutaṃ yaśaḥ |

คำแปล: ในโลกอันร้อนรุ่มไปด้วยเตชานุภาพของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ดูเหมือนว่าพระเกียรติยศ เตือดพลานแตกออก ด้วยไอร้อนที่แผ่ไปอย่างรวดเร็ว สู่แผ่นดิน ทิศ ภูเขา ต้นไม้ เมือง และมหาสมุทร

โคลงที่ 24 อนุชฎกฉันท

^[XVI]nārāyaṇaḥ kila purā strīkr̥to mṛtatṛṇayā |

sa yadrūpāmṛtaṃ vīkṣaya na jātu nu pumān bhvet |

คำแปล: ได้ยินว่า ในอดีตกาล พระนารายณ์ ได้เคยแปลงเป็นสตรี เพราะต้องการน้ำอมฤต พระนารายณ์นั้น ครั้นได้เห็นน้ำอมฤตคือพระวรกายที่งดงามของพระองค์แล้ว (พระเจ้ายโศวรมัน) ก็ไม่ยอมกลับไปเป็นชายอีกเลย

โคลงที่ 25 อนุชฎกฉันท

pūrṇṇo 'py adhr̥ṣyasattvo 'pi gambhīro 'pi mahān api |

^[17]yasya yāne jughūrṇṇāri- r mmārutasyeva sāgaraḥ |

คำแปล: ศัตรูผู้เต็มเปี่ยม (ด้วยความสามารถ) ผู้ไม่มีใครสามารถทำลายได้ ผู้ลุ่มลึกและยิ่งใหญ่ สิ้นกลแล้ว เมื่อเข้าไปใกล้พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) เหมือนมหาสมุทรสิ้นไหวเมื่อต้องลม ฉะนั้น

โคลงที่ 26 อนุชฎฉันท

[XVI]śaminā yena guptāpi kṛtye śaktiḥ prakāśitā |
tāpasābhenā hariṇā nakhālīva guhaukasā ||

คำแปล: พลังอันพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้มีความสงบเหมือนดาบส ทรงควบคุมไว้
แต่ในเวลาที่จะใช้งานก็ทรงเปิดเผยให้เห็น เหมือนราชสีห์ ซึ่งซ่อนกรงเล็บไว้

โคลงที่ 27 อนุชฎฉันท

babhañja ratnaracitam bhūbhṛtpatiśiro raṇe |
rataye yo jayaśrībhiḥ krīḍādriṇ kalpayann iva ||

คำแปล: ในสงคราม พระองค์ทำลายเศียรของกษัตริย์ที่ประดับด้วยรัตนะ เหมือนกับตัด
ภูเขาเล่นด้วยดาบชัยศรีทั้งหลายเพื่อความเพลิดเพลิน.

โคลงที่ 28 อนุชฎฉันท

[XVII]ghrṣṭau dviṣā śikhāratnai-r āpilamadhudhārayā |
kṣālitau raṇaraktārdrau yasya pādau sasambhramam ||

คำแปล: พระบาททั้งสองข้างของพระองค์ ซึ่งเปื้อนเลือดในสงคราม อันศัตรูเซ็ดถูด้วยรัตนะ
ยอดมงกุฎ ถูกล้างทำความสะอาดแล้วด้วยธารน้ำผึ้งที่กรองอย่างดี อย่างกุลิกุจ

โคลงที่ 29 อนุชฎฉันท

na cacāla calāpi śrī- s tiṣṭhantī yasya vaksasi |
[19]vaktre sarasvatīvaktrā- d vinayaśravaṇādīva ||

คำแปล: พระศรี (โชควาสนา) แม้มักเคลื่อนไหวตลอดเวลา แต่ก็ได้หยุดนิ่ง ไม่เคลื่อนไหว
สถิตอยู่ที่พระอุระของพระองค์ ราวกับว่าเพราะฟังคำแนะนำ จากโอษฐ์พระนางสร้อยศรี⁴⁰
(ผู้ประทับอยู่) ในพระโอษฐ์ (ของพระองค์)

⁴⁰ พระนางสร้อยศรี เป็นพระชายาของพระพรหม

โคลงที่ 30 อนุชฎกฉันท

adakṣiṇo 'pi vakro 'pi vidhir yyasy ānvamanyata |
sarvvātmanāpadānāni tejonayabhayādiva ||

คำแปล: โชคชะตา แม้จะไม่เชื่อฟังและแม้จะคดโกง แต่ก็ได้คล้อยตามวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ ด้วยยอมศิโรราบทุกอย่าง เหมือนกับว่าเพราะกลัวเดชานุภาพและนยะ (พระปรีชาสามารถของพระองค์)

โคลงที่ 31 อนุชฎกฉันท

śanke samadhikaṃ gāmbhīryaṃ sāgarād api |
[20]tathā hi tadbhīyārāti- r abhayagāhata sāgaram ||

คำแปล: เราสงสัยว่า ความลึกของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) มีมากอย่างยิ่งกว่า มหาสมุทร เพราะเหตุตั้งนั้น ศัตรูจึงพากันกระโจนสู่มหาสมุทรเพราะกลัวพระองค์

โคลงที่ 32 อนุชฎกฉันท

[XIX]rāstre kṣetre pratāpāgni- dagdhadr̥ptāridohade |
uptaṃ śraddhāmbubhir yyena dharmmavījaṃ vyavarddhata ||

คำแปล: พืชคือธรรม อันพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) หวานแล้ว ในนาคคือแวงแคว้น ซึ่งมี ปุ๋ยคือศัตรูที่มีความหยิ่งผยองอันถูกเผาแล้วด้วยไฟคือพระบรมเดชานุภาพ⁴¹ งอกงามแล้ว ด้วยน้ำคือศรัทธา

โคลงที่ 33 อนุชฎกฉันท

yenopameyatāṃ manye kāmaha kānto 'pi nārhati |
[21]sa hi cet sārvasarvvaṅgo na pataṅgāyito 'nale ||

คำแปล: เราคิดว่า กามเทพแม้ว่าจะสวยงาม ถึงหากมันจะมีร่างกายอยู่ครบทุกส่วน ไม่ถูกเผาไหม้ไปในกองไฟก็ตาม ก็ไม่คู่ควรกับการเปรียบเทียบกับพระองค์

⁴¹ ปุรตปาคนิทคตฤตตาริโททท.. ศัพท์สมาสในบาทที่ 1 และบาทที่ 2 นี้ ถ้าเป็นคุณศัพท์ขยาย เกษตร 'ที่นา' สามารถแปลได้ว่า 'มี ปุ๋ยคือศัตรูคือป่าถูกเผาแล้วด้วยไฟอันร้อน' หมายถึงศัตรูของผืนนาคือป่าซึ่งถูกขจัดหรือเผาทำลายด้วยความร้อนของไฟ ถ้าเป็นคุณศัพท์ขยาย 'ราษฎร' หมายถึงศัตรูผู้มีความผยองถูกเดชานุภาพ (ของกษัตริย์) เผาไปแล้ว

โคลงที่ 34 อนุษฏกฉันท

[XX]homayogādinirato vedasaktaḥ prajāpatih |
vidhātṛā sadṛśo yo 'pi parair acalito 'bhavat ||

คำแปล: แม้พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ยินดีในยัชญพิธีและโยคะเป็นต้น มีความศรัทธาในพระเวท เป็นเจ้าชีวิตประชาชน และเป็นเหมือนพระพรหม⁴² เป็นผู้อันศัตรูให้สิ้นไหวไม่ได้แล้ว

โคลงที่ 35 อนุษฏกฉันท

yudhi khadgasahāyo ya- s saman dvayam adarśayat |
[22]uddṛptaividviṣām khaṇḍa- m akhaṇḍañ ca nijam yaśaḥ ||

คำแปล: ในสงคราม พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) มีดาบเป็นสหาย ได้ทำสองสิ่งพร้อมกันให้ประจักษ์ คือการฟันศัตรูผู้หยิ่งผยองให้เป็นท่อน และเกียรติยศของพระองค์ที่ไม่ขาดตอน

โคลงที่ 36 อนุษฏกฉันท

[XXI]prajānuśāsano dharmmai- r yyogīśvaraparāyaṇam |
rājanyavandyacaraṇo yo 'bhūn manur iva paraḥ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) เป็นผู้สั่งสอนประชาชน (ปกครอง, แนะนำ, นำไป) สู่เป้าหมายของพระโยคีศวร⁴³ โดยหน้าที่ทั้งหลาย มีพระบาทอันเหล่ากษัตริย์กราบไหว้ได้เป็นเหมือนกับพระมนูอีกองค์

โคลงที่ 37 อนุษฏกฉันท

abhraṅkaṣaṃ suhādhauta- m ariveśmendumaṇḍalam |
[23]śaktir yyasiākarod bhūyo mrgāṅkaṃ vāspadurddinam ||

คำแปล: มณฑลแห่งพระจันทร์คือขอบเขตแห่งอำนาจศัตรู มีสีขาวสดใส ทะลุก้อนเมฆได้ แต่อำนาจของพระองค์ มีความขาวสดใสมากยิ่งกว่า จึงได้ทำพระจันทร์ (ศัตรู) ให้มีคราบน้ำตา (อำนาจศัक्तिมีมากกว่ารัศมีจันทร์)

⁴² วิธิตถุ หมายถึง พระพรหม

⁴³ พระโยคีศวร แปลว่าผู้เป็นใหญ่แห่งโยคี

โคลงที่ 38 อนุชฎกฉันท

[XXIII] anena coditā bhūpā vyajahan mām itīva yam |

vīram ālambya vṛddho 'pi rājadharmmo 'vadhīt kalim ||

คำแปล: เหมือนกับจะคิดว่า บรรดาภคตริย์ทั้งหลายถูกกลีครอบงำจึงพากันทิ้งเราไป
ดังนี้แล้ว ราชธรรมได้อาศัยพระองค์ผู้กล้าหาญ เติบโตขึ้นแล้ว จึงไปฆ่ากลี

โคลงที่ 39 อนุชฎกฉันท

yo vipatsvapi sadvṛttim nandinīm sarvvakāmadām |

[24] prajāsaṃpatkarīn dhenum dilīpa iva nājahāt ||

คำแปล: แม้ในยามวิกฤต พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ก็ไม่ละทิ้งคุณธรรมซึ่งเหมือนแม่วัว
นันทินี ผู้ให้สิ่งที่ปรารถนาทุกอย่างนำความเจริญมาให้แก่ประชาชน (ของพระองค์) เหมือน
พระเจ้าทีลีปะ ฉะนั้น

โคลงที่ 40 อนุชฎกฉันท

[XXIII] yasyāsankhyamakhoddhata- dhūmajālais tarāṅgibhiḥ |

śatakrapadākṛānti- mānas saupānavān iva ||

คำแปล: บุคคลผู้มีความต้องการในการก้าวไปสู่หนทางตามพระอินทร์⁴⁴ ดูเหมือนว่าจะมี
บันไดแล้ว ด้วยขั้นบันไดทั้งหลาย ที่จับตัวเป็นควั่นที่ทอดขึ้นไปเพราะการบูชาที่นับครั้งไม่
ถ้วนของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน)

โคลงที่ 41 อนุชฎกฉันท

yaḥ prajānān na niragā- n muhūrttam api mānasāt |

[25] kalau kāpathasaktāni manāmsi vinayann iva ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ไม่ออกไปแล้วจากใจของประชาชน แม้ครู่เดียว
ราวกับว่าเป็นผู้กำจัดจิตใจ (ของพวกเขา) ที่ถูกรอบงำด้วยความชั่วในกลียุค (ออกไป)

⁴⁴ ศตกรตุ เป็นชื่อพระอินทร์ แปลว่าผู้ทำพิธีกรรม 100 ครั้ง

โคลงที่ 42 อนุชฎกฉันท

[XXIV] karatyāgena yasyārtho

varddhito diggajasya hi |

utsāraṇāmuvjāmodo

made lagnālivarddhanah |

คำแปล: ความจริง ทรัพย์ของพระองค์ ผู้เป็นเหมือนช้างประจำทิศ เพิ่มจำนวนขึ้น เพราะ
การบริจาคด้วยพระหัตถ์ (บริจาคภาณี) เหมือนในเวลาพญาช้างตม้นน้ำหอมซึ่งไหลออกมา
ทำให้สิ่งที่บินมาเกาะเพิ่มจำนวนขึ้น

โคลงที่ 43 อนุชฎกฉันท

jaganmaṇḍalacetāmsi

yo jagrāha vapurguṇaiḥ |

[26] nirjjitasya manojasya

saṅśrayāmarṣaṇād iva |

คำแปล: ดูเหมือนว่า เพราะความไม่พอใจในความมีอยู่ของกามเทพผู้ที่พระองค์เอาชนะแล้ว
พระองค์จึงยึดครองจิตใจของหมู่ชาวโลก ด้วยคุณสมบัติคือความมั่งคั่ง (ของร่างกายของ
พระองค์)

โคลงที่ 44 อนุชฎกฉันท

[XXV] vihāya pratyupakṛti-

ñ jagatyupacakāra yah |

ekadāpi kadā sūryyah

pratibodhepsur amvujāt |

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) ละทิ้งการกระทำตอบแทน ได้ทำการช่วยเหลือ
ชาวโลก เหมือนพระอาทิตย์จะต้องการการตอบสนองจากดวงบัวแม่สักครั้งเดียวไหม

โคลงที่ 45 อนุชฎกฉันท

arthiprārthitasarvvārtha-

vyatiriktārthadānataḥ |

[27] divyah kalpadrumo yena

bhūmibhūto 'pi darśitaḥ |

คำแปล: ต้นกัลปพฤกษ์ที่เป็นต้นไม้ทิพย์ พระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) ทรงทำให้ปรากฏเป็น
ต้นไม้บนโลก โดยการพระราชทานทรัพย์สมบัติที่ดีที่สุดจากทรัพย์สมบัติทั้งหมดที่ถูกขอ
โดยผู้มีความต้องการ

โคลงที่ 46 อนุชฎกฉันท

[XXVI] caturāśramamaryyādām śāsītā kalpayann api |

āśramāṇām praśastānām śatan dikṣu cakāra yaḥ |

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงปกครอง (ประชาชน) และกำหนดระเบียบ
 อาศรม 4 ไว้ ได้ทรงสร้างอาศรม 100 แห่ง อันควรสรรเสริญไว้ในทิศต่างๆ

โคลงที่ 47 อนุชฎกฉันท

dattavān ekadā kaśyapāya mahīm iti |

[28] jigīṣay eva yo nityam hemādrimadiśad dvije |

คำแปล: เหมือนกับเพราะต้องการชัยชนะเพราะคิดว่า ครั้งหนึ่ง พระ(ปรศุ)ราม ได้ถวาย
 แผ่นดิน แก่กัศยปมหาฤๅษี พระองค์จึงได้ถวายภูเขาทองแก่พราหมณ์ อย่างสม่าเสมอ

โคลงที่ 48 อนุชฎกฉันท

[XXVII] medhādhīdhīratāślāghā bhadratā karuṇādratā |

anyadaurbhāgyabhītyeva kāntās tā yamupāsata |

คำแปล: รวาก็บว่าเพราะกลัวสามีไม่รัก (เพราะกลัวสามีไปมีคนอื่น) ชายาทั้งหลาย คือ
 ความรู้ ความฉลาด ความมีปัญญา ความยกย่อง ความดี ความกรุณา ความอ่อนโยน
 ต่างก็เข้าไปหาพระองค์

โคลงที่ 49 อนุชฎกฉันท

suśrutoditayā vācā samudācārasārayā |

[29] eko vaidyaḥ paratrāpi prajāvyādhiñ jahāra yaḥ |

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) เป็นนายแพทย์หนึ่งเดียว (ในโลกนี้) และแม้ในโลกอื่น
 ด้วย ทรงจัดความเจ็บป่วยของพสกนิกรให้หายได้ ด้วยบหมนต์ที่ศึกษาจากคัมภีร์สุศรุตะ⁴⁵
 อันมีสาระคือความถูกต้องเหมาะสม

⁴⁵ คัมภีร์สุศรุตะ เป็นคัมภีร์ทางการแพทย์สาขาหนึ่ง

โคลงที่ 50 อนุชฎกฉันท

[XXVIII] suvarṇṇaṃ svacchamarcciṣṣma- t snigdhaṃ gurusamaṃ nahat |

vasudhāṃ api gāṃ bhūyo rājaraṭnaṃ babhāra yaḥ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงครอบครองราชรัตนะ มีสีทองใสเหมือนแก้วผลึก สว่างโชติช่วง อังงดงามแวววาว เหมือนกับเป็นสิ่งที่หนัก มากเสียยิ่งกว่าแผ่นดินที่มีทรัพย์ มากมาย

โคลงที่ 51 อนุชฎกฉันท

yas sarvvaśāstraśastresu śilpabhāṣālipiṣvapi |

[30] nṛttagītādivijñāne- sv ādikartteva paṇḍitaḥ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงเป็นผู้ฉลาดในศาสตร์ารูททุกชนิด ในด้านศิลปะ ภาษาและอักษร ในความรู้ด้านนาฏยศาสตร์และคีตศาสตร์เป็นต้นด้วย รวากับว่าพระองค์ เป็นต้นฉบับ (พระพรหม).

โคลงที่ 52 อนุชฎกฉันท

[XXIX] savyāpasavyadormmuktai- r yyo jahāra jayaśrīyaḥ |

vāṇais sarvvāṅgamuktai tu kāmavāṇairvvarāṅganāḥ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ได้รับชัยชนะและโชควาสนา ด้วยศรทั้งหลายที่ทรงยิง ออกไปจากพระหัตถ์ซ้ายขวา แต่ทรงได้รับสตรีผู้งดงาม ด้วยศรคือความรัก ที่ทรงยิง ออกไป จากสรรพวงศ์กาย (ของพระองค์)

โคลงที่ 53 อนุชฎกฉันท

kharah khadgaikapātena yasy ācchedi tridhā mahān |

[31] lohadaṇḍo 'rimānas tu dūrataś śatadhā svayam ||

คำแปล: ด้วยการฟันด้วยดาบครั้งเดียวของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) พระองค์ได้ตัดแบ่ง โลหะ อันใหญ่ อันแข็ง ขนาดเป็น 3 ท่อน แต่ว่า สำหรับความหยิ่งโสมของศัตรูพระองค์ตัดได้ เป็น 100 ท่อน แต่ที่ไกล ด้วยพระองค์เอง

โคลงที่ 54 อนุชฎกฉันท

[XXX]atr ātipūrṇaṃ svayaśo nayan niva rasātalam |

yaś cakhānorugambhīraṃ taṭākam śrīyaśodharam ||

คำแปล: พระองค์ได้ขุดสระน้ำอันกว้างและลึก ชื่อว่าศรียโคธระ⁴⁶ เหมือนกับว่าจะนำพระเกียรติยศของพระองค์อันเต็มเปี่ยมในโลกนี้ไปสู่โลกเบื้องล่าง⁴⁷

โคลงที่ 55 อนุชฎกฉันท

yaś cakrayantrarandhrena lakṣaṃ viddhya nv iyat sthitam |

[32]nārjunaḥ kevalaṃ kīrttyā bhīmo 'bhūdapi rañhasā ||

คำแปล: โดยพระเกียรติยศ พระองค์มิได้เป็นเหมือนแควอรชุน⁴⁸ ที่ยิงเป้าหมายอันแข็งแกร่งมากมาย ผ่านช่องล้อที่หมุนอย่างเดี่ยวเท่านั้น แต่ด้านพละกำลัง พระองค์ก็เปรียบเหมือนกิมะ⁴⁹ ด้วย

โคลงที่ 56 อนุชฎกฉันท

[XXXI]cīnasandhipayodhibhyāṃ mitorvvī yena pālītā |

guṇāvalīva kīrttis tu vidyeva śrīrivāmitā ||

คำแปล: แผ่นดิน อันพระองค์ (พระเจ้ายโคธรมัน) ทรงปกครอง นับได้จากชายแดนจีนจนจดมหาสมุทร แต่ว่า พระเกียรติยศ ซึ่งเหมือนกับกองแห่งพระเกียรติคุณ ความรู้ และพระศรี (โชควาสนา) (ของพระองค์) คำนวณไม่ได้

⁴⁶ หมายถึง บารายโคธระตฎากะ

⁴⁷ 'รสาดล' เป็นชื่อโลก 1 ในเบื้องล่างในจำนวน 7 โลก ซึ่งอยู่ใต้พื้นผิวโลกมนุษย์ลงไป ในคัมภีร์ปุราณะต่างๆ ให้รายชื่อโลกเหล่านี้ไว้เรียงลำดับชั้นต่างกัน คัมภีร์ภาควะตะและปัทมปุราณะ ให้รายชื่อไว้ดังนี้ 'อตละ' 'วิตละ' 'สุตละ' 'ตลาตละ' 'มหาทละ' 'รสาดล' 'ปาดาละ' คัมภีร์วายุปุราณะให้ข้อมูลลำดับชื่อโลกเบื้องล่างไว้ดังนี้ 'รสาดล' 'สุตละ' 'วิตละ' 'คภัสตละ' 'มหาทละ' 'ศรีตละ' 'ปาดาละ' (Wilson, 1965: 209, Note) โลกเบื้องล่างชื่อ 'รสาดล' นี้ เป็นที่อยู่ของอสูรนิวาตกวางะและกาลเกยะ อสูร 2 ตนนี้เป็นศัตรูของเหล่าเทวะ ถูกพระวิษณุปราบจึงอ่อนกำลังและอาศัยอยู่ในโลกนี้อย่างหวาดระแวงเพราะถูกคุกคามด้วยอาวุธวิเศษชื่อ 'มันทรูปปิณี' ของครมาซึ่งพระอินทร์แต่งตั้งไว้ (Mani, 1975: 581)

⁴⁸ อรชุน ตัวละครเอกในมหากาพย์ในจำนวนพี่น้องปาณฑพ 5 คน มีความสามารถด้านการใช้ศร

⁴⁹ กิมะ ตัวละครเอกในมหากาพย์ในจำนวนพี่น้อง 5 คน มีความสามารถด้านพละกำลัง

โคลงที่ 57 อนุชฎฉันท

tattvoktir abhavat sarvva stavo yasya guṇāhṛtaḥ |

^[33]yad yat spr̥ṣati merau hi sauvarṇṇan tat tadīkṣitam ||

คำแปล: ความจริงที่ว่า แท้จริงแล้ว สิ่งใดก็ตามที่สัมผัสเขาพระสุเมรุ สิ่งนั้นๆ ก็จะถูกคน
เข้าใจว่าเป็นทอง การกล่าวสดุดีมาทั้งหมด ก็ล้วนเป็นการนำพระเกียรติคุณ (ของพระองค์)
มา (เล่าขาน)

โคลงที่ 58-59 อนุชฎฉันท

^[XXXIII]śrīyaśodharmmaṇā⁵⁰ tena śrīyaśodharmmaśobhinā |

rājendunenduvaktrena candrenduvasubhūbhujā ||

imās svaśilparacitā gurūnām punyavṛddhaye |

^[34]cataśraś śivaśarvvānī- pratimā sthāpitās samam ||

คำแปล: พระเจ้าศรียโคตรมันพระองค์นั้น ผู้ดงามไปด้วยความโชคดีเกียรติยศและธรรม
เป็นผู้เหมือนพระจันทร์แห่งกษัตริย์ (อยู่ในจันทรวงศ์) ผู้มีพระพักตร์เปรียบดังดวงจันทร์
ผู้ครองราชย์ในปีก่อนมาด้วย ตรีพย 8 ดวงจันทร์ 1 พระจันทร์ 1 (ศักราช 811)
ทรงสถาปนารูปประติมาพระศิวะและพระศรราวณี 4 รูป เสมอกัน ที่พระองค์ตกแต่งด้วย
พระองค์เองเหล่านี้ เพื่อสร้างบุญกุศล สำหรับบรรพบุรุษทั้งหลาย

โคลงที่ 60 -61 อนุชฎฉันท

^[XXXIII]vicitraratnaracitam bhūṣaṇaṅ kanakāmbaram |

kaṇḍakakāladhautāmbho- bhājanāni pratigrahāḥ ||

śivikāvyañjanacchatra- māyūrāmatrarāśayaḥ |

vahūni haimaraupyāni pūjopakaraṇāni ca |

คำแปล: เครื่องประดับที่ทำด้วยรัตนะต่างๆ ผ้าประดับด้วยทอง ภาชนะใส่น้ำเคลือบเงาและ
เคลือบสีเงินสีทอง กระจอนทั้งหลาย ชุดเครื่องใช้สอยมีวอ พัด ฉัตร หางนกยูง เขี้ยว และ
อุปกรณ์เครื่องบูชา ที่ทำมาจากทองและเงิน เป็นจำนวนมาก

⁵⁰ Barth (1893: 399, Note) เสนอคำอ่านเป็น 'ศรียโคตรมัน' ผู้วิจัยแปลเป็นชื่อเฉพาะตามคำอ่าน Barth

โคลงที่ 62 อนุชฎกฉันท

[XXXIV]idañ ca svakṛtan tāra-

tatākam hlādikāntibhiḥ |

catuṣkoṇīkṛtan tvaṣṭrā

vidhuvimbam ivāmṛgam ||

คำแปล: และสระน้ำอันประกอบไปด้วยความใสสะอาดและงดงาม พระองค์สร้างเองกับมือ
สร้างเป็นรูป 4 เหลี่ยม ด้วยความงดงามน่ายินดีทั้งหลาย เหมือนกับเทพตวัชฎกสร้างวงแห่ง
จันทร์ไม่ให้มีรูปกวาง

โคลงที่ 63-64 อนุชฎกฉันท

nṛttagītādicaturā-

ś ślāghyā naravarāṅganāḥ |

[36]samagrakaradagrāma-

godharārāmamaṇḍalam ||

[XXXV]idan tena ca tat sarvvaṃ

sārvvaṃ saṁsthāpanādine |

dattaṃ rājādhirājena

jagajjvalitatejasā ||

คำแปล: ชายและหญิงที่งดงาม ซึ่งมีความชำนาญในการฟ้อนและขับร้องเป็นต้น หมู่บ้าน
สวยทั้งหมด ที่ดินและสวนทั้งหมด พระเจ้าโยศวรมันผู้เป็นจอมแห่งราชา ผู้มีเดชาานุภาพ
อันรุ่งเรืองไปทั่วทั้งโลก ถวายสิ่งของทั้งหมดนี้แล้วในวันสถาปนา

โคลงที่ 65-66 อนุชฎกฉันท

śrīndravarmmeśvarādīnām

devānām sarvakiṅkarāḥ |

[37]viśvambharādhirājena

na niyojyās svakarmmaṇi ||

[XXXVI]āgamaḥ paracakrasya

rāṣṭre yadi bhavet tadā |

niyojyās tadvināśāya

nānyadā tu kadā ca na |

คำแปล: กษัตริย์ผู้เป็นเจ้าสูงสุดไม่พึงเอาคนรับใช้ทั้งปวงของเทพทั้งหลายมีพระศรีอินท-
วรมศวรเป็นต้นไปใช้งานส่วนตน ถ้าในอาณาจักรในสมัยนั้นมีกองทัพของข้าศึกเข้ามาถึง
พึงเอาคนรับใช้เหล่านั้นไปใช้งานได้ เพื่อความพินาศแห่งข้าศึกนั้น แต่ว่าในเวลาอื่นและเวลา
ไหนๆ ก็ไม่ควรนำไปใช้

โคลงที่ 67 วสันตติลกฉันท

atrāṅgane nṛpatireva nṛpātmaḥ pi
 bhū^[38]ṣāvibhūṣitatanuḥ khalu vītadoṣam |
 dvārena tena mahatāpi viśed abhūṣā-
 [XXXVII]ś śiṣṭās tu viprayatimantrivalādhipās ca |

คำแปล: ในบริเวณลานอาศรมนี้ พระราชาและพระราชโอรสเท่านั้น สามารถประดับ
 พระภุษา เสด็จมาทางประตูใหญ่ได้ โดยไม่มีความผิด ส่วนพราหมณ์ นักบวช ชุนนาง และ
 แม่ทัพ ไม่สามารถประดับเครื่องประดับเข้ามาได้

โคลงที่ 68-69 อนุชฎฉันท

brāhmaṇādis sasāmānya- jano noddhataveśakah |
 karṇa^[39]bhūṣāṃ vinā tanvīm na haimaṃ bhūṣaṇaṃ bhajet ||
 nandyāvarttaṃ vinā puṣpa- n na mālādivibhūṣitaḥ |
 na khādet kramukaṃ muktivā nṛttāgā^[XXXVIII]rādivāhyataḥ ||

คำแปล: พราหมณ์เป็นต้น พร้อมคนธรรมดาทั่วไป ไม่พึงสวมใส่เครื่องประดับ ไม่พึงใส่
 เครื่องประดับอันทำจากทอง ยกเว้นตุ้มหู อันเล็กๆ ไม่พึงประดับดอกไม้เป็นต้น ยกเว้น
 ดอกนันทยารรัต ไม่พึงเคี้ยวหมาก พึงคายทิ้งทางด้านนอกอาคารพอรำเป็นต้น

โคลงที่ 70 อนุชฎฉันท

na nīlacitravasano na kuryyāt kalahān tathā |
 [40]na bhogābhyantaragato na ca śāstradhāro bhavet |

คำแปล: ไม่พึงนุ่งผ้ามีสีคราม(ดำ)และสีฉูดฉาด ไม่พึงทำการทะเลาะกัน ไม่พึงเข้าไป
 ในระหว่างกินอาหาร และไม่พึงถืออาวุธเข้าไป

โคลงที่ 71 อนุชฎฉันท

na kañcidavamanyeta na gṛhṇīyāc ca mānuṣān |
 evamādīnyakāryāṇi kuryyān nātra śivāṅgane |

คำแปล: ไม่ควรดูหมิ่นใครๆ ไม่ควรจับกุมบุคคลทั้งหลาย ไม่ควรทำสิ่งที่ไม่เหมาะสมตั้งว่ามา
 นี้เป็นต้น ในบริเวณลาน (อาศรม) พระคิวนี่

โคลงที่ 72 อนุชฎกฉันท

[XXXIX]udak caturmmukhadvārā- d āśramāntād vrajan naraḥ |
 [41]parā nācchāditaś chattrair- ryyānād avatared api ||

คำแปล: คนที่มาถึงทางด้านเหนือ หน้าประตูจตุรมุข ในบริเวณลานอาศรมไม่ควรกางร่ม และควรก้าวลงจากยาน

โคลงที่ 73 อนุชฎกฉันท

yas sādhuḥ pūjanaprārthī puruṣaḥ strījano 'pi vā |
 yathāvibhavapūjābhiḥ praviśet so 'pi bhaktitaḥ ||

คำแปล: บุคคลผู้เป็นคนดีจะเป็นบุรุษก็ตามเป็นสตรีก็ตาม ซึ่งปรารถนาจะมาทำการบูชา พึงเข้าไปได้พร้อมกับเครื่องบูชาตามกำลังทรัพย์ทั้งหลาย โดยความภักดี

โคลงที่ 74 อนุชฎกฉันท

śiṣṭā draviṇahīnās tu [XL]śraddhābhaktimahādhanah |
 [42]puṣpenāpi viśeyus te bhaktir hi paramā śive ||

คำแปล: ส่วนคนเหล่าใด ไม่มีทรัพย์สมบัติใดๆ เหลืออยู่ แต่มีความศรัทธาและความภักดี เป็นทรัพย์มีค่ามาก คนเหล่านั้น แม้มีเพียงดอกไม้ดอกเดียว ก็พึงสามารถเข้าไปได้ เพราะความภักดีในพระศิวะ เป็นสิ่งประเสริฐยิ่ง

โคลงที่ 75-76 อนุชฎกฉันท

chinnāṅgās tvaṅkitaṅgā ye kṛtaghnāḥ kubjavāmanāḥ |
 mahāpātakino ye ca hīnadeśās tathā pare ||
 ye kuṣṭhādimahāvyādhi- pīḍitāṅgā vigarhitāḥ |
 [43,XLI]kadācid api te sarvve na viśeyus śivāṅganam ||

คำแปล: คนมีอวัยวะบกพร่อง คนมีร่างกายพิการ คนไม่รู้สำนึกบาป (ฆาตกร) คนค่อมและ เตี้ย คนมีบาปหนา และคนหลักลอยไร้ที่อยู่ คนมีร่างกายถูกโรคร้ายเบียดเบียนเช่นโรคเรื้อน คนเลวทรามถูกประณาม คนทั้งหมดนี้ ในเวลาไหนๆ ก็ไม่ควรเข้าไปบริเวณอาศรมพระศิวะ

โคลงที่ 77 อนุชฎกฉันท

māheśvarā jitātmanah kulaśīlādisodhitāḥ |
te devaparıcaryārḥā bhaveyuś śāntamānasāḥ ||

คำแปล: คนเหล่าใด นับถือพระศิวะ (มาเหศวร) เอาชนะใจตนเอง มีตระกูลและศีลบริสุทธิ์ มีใจสงบ คนเหล่านั้นควรแก่การรับใช้ดูแลทวยะ

โคลงที่ 78 อนุชฎกฉันท

ye śāsanam idan darppā- l laṅghayeyuryya^[44]di dvijāḥ |
vadhadaṇḍādyanarhatvā- ^[XLII]n nirvāsyās ta ito 'ṅganāt ||

คำแปล: ถ้าพราหมณ์เหล่าใด เพราะความมีทิฐิมานะ พึงละเมิดพระราชโองการนี้ พราหมณ์เหล่านั้น ไม่เหมาะแก่การลงโทษทางร่างกายเป็นต้น แต่ควรถูกขับไล่ออกจาก บริเวณ (ลานอาศรม) นี้

โคลงที่ 79 อนุชฎกฉันท

rājaputrās tu dāpyās te hemaviṅśatpalair mmitam |
tadarddhavinayah kāryyo nṛpatijñātimantrinām ||

คำแปล: ส่วนพระราชโอรสทั้งหลาย (ผู้ละเมิดพระราชโองการ) ต้องถูกบังคับให้จ่ายค่าปรับ นับด้วยจำนวนทอง 20 ปละ แต่สำหรับพระราชวงศ์และขุนนางพึงถูกปรับจำนวนครั้งหนึ่ง จากพระราชโอรสเหล่านั้น.

โคลงที่ 80 อนุชฎกฉันท

tadarddhakan tu dāpyās te hemadaṇḍāta^[45]patriṇaḥ |
tasyāpy arddhan tu mukhyānām śreṣṭhinām vinayo mataḥ ||

คำแปล: สำหรับคนที่มีฉัตรด้ามทอง ต้องถูกปรับจำนวนครั้งหนึ่งของพระราชวงศ์ และขุนนางเหล่านั้น ส่วนหัวหน้าเศรษฐิ์ต้องถูกปรับจำนวนครั้งหนึ่งของผู้มีฉัตรด้ามทองนั้น.

โคลงที่ 81 อนุชฎกฉันท

[XLIII]dāpyās tadarddhavinayaṃ śaivavaishṇavakādyah |
tasyāpyarddhantu vinaya- s sāmānyeṣu samīritah ||

คำแปล: นักบวชผู้นับถือพระศิวะและพระวิษณุเป็นต้น พึงถูกปรับทรัพย์อันมีระเบียบเป็นจำนวนครึ่งหนึ่งต่อจากพวกเศรษฐี ส่วนระเบียบค่าปรับครึ่งหนึ่งต่อนักบวชผู้นับถือพระศิวะและพระวิษณุนั้น เป็นระเบียบสำหรับสามัญชนคนธรรมดาทั้งหลาย.

โคลงที่ 82 อนุชฎกฉันท

dhanan dātum a^[46]śaktās syu- s sāmānyā yadi mānuṣāḥ |
prṣṭhe vetreṇa tān hanyā- c chatam ity anusāsanam ||

คำแปล: ถ้าหากบุคคลธรรมดาสามัญไม่สามารถจ่ายค่าปรับเป็นทรัพย์ได้ พึงลงโทษตีบุคคลเหล่านั้น ด้วยหวายที่หลัง 100 ครั้ง นี่คือ ‘คำสั่ง’ ดังนี้

โคลงที่ 83-84 อนุชฎกฉันท

pūjā pūjopakarāṇaṃ kālās śau^[XLIV]caṃ prakalpitaṃ |
etac cānyac ca sarvveṣu kṣīye^[47]taikatamad yadi ||
kulapatyādayo ’dhyakṣā dāpyā doṣānvitais saha |
hemaviṅśatpalādyeka- palāntakam anukramāt ||

คำแปล: ถ้าหากว่ามีสิ่งหนึ่งสิ่งใดทั้งหมดนี้ที่ได้กำหนดจัดแจงไว้ เช่นการบูชา (พิธีกรรม) อุประการสำหรับบูชา เวลา ความบริสุทธิ์ พึงมีการละเมิดทำให้เสียหาย ผู้ดูแลทั้งหลายมีหัวหน้าอาศรมเป็นต้น พึงจ่ายค่าปรับเป็นทอง 20 ปละเป็นต้นจนถึงจำนวน 1 ปละเป็นที่สุดตามลำดับ ตามความผิดที่มี

โคลงที่ 85 อนุชฎกฉันท

kulapatyādyasamprkte doṣe doṣakṛd eva tu |
[XLV]yathārhan draviṇan dāpyo daṇḍyo vā deśakālataḥ ||

คำแปล: แต่ที่ว่า เมื่อความผิดอันหัวหน้าอาศรมเป็นต้นไม่สามารถชดใช้คืนครบถ้วนได้ ผู้มีความผิดต้องจ่ายด้วยสังหาริมทรัพย์ ตามสมควรแก่ความผิดที่ทำ ตามโอกาสและเวลาที่เหมาะสม

โคลงที่ 86 อนุชฎกฉันท

pūjākālavyatikrānto

bhaved yadi purohitaḥ |

rūpyaṃ viṅśatpalan dāpyaḥ

palāni daśa yājakaḥ ||

คำแปล: ถ้า (นักบวช) ผู้เป็นปุโรหิตพึงละเมิดเวลาสำหรับประกอบพิธีกรรม (ไม่ทำตามเวลาที่กำหนดไว้ให้ถูกต้อง) ต้องถูกปรับเงินเป็นจำนวน 20 ปละ ส่วน (นักบวช) ผู้ทำพิธีกรรม ต้องถูกปรับเป็นเงินจำนวน 10 ปละ

โคลงที่ 87 อนุชฎกฉันท

svakāryyaṃ yady upekṣeta

dvārādhyakṣo 'tha lekhakaḥ |

rūpyaṃ pañca^[XLVI] palan dāpya-

s tripalan tūpakalpakaḥ ||

คำแปล: ถ้า (หัวหน้า) คนรักษาประตู และคนจดบันทึก พึงละเลยหน้าที่ของตน ต้องจ่ายเงินจำนวน 5 ปละ ส่วนผู้ช่วยต้องจ่ายเงินจำนวน 3 ปละ เป็นค่าปรับ

โคลงที่ 88 อนุชฎกฉันท

kārī mahānasādhyakṣa

āgamādhyakṣakas tathā |

rūpyan te tripalan dāpyā

aṅganādhipatis tathā ||

คำแปล: หัวหน้าแผนกคนงาน หัวหน้าแผนกคนดูแลครัว และหัวหน้าคนดูแลแผนกปฏิคม พึงเสียค่าปรับเป็นเงิน 3 ปละ รวมทั้งหัวหน้าคนดูแลบริเวณลานอาศรมด้วย

โคลงที่ 89 อนุชฎกฉันท

suvarṇa^[50] rajatālābhe

dravyāṇy anyāni dāpayet |

ity eṣā tāpasādhinā^[XLVII]

maryādā sthāpitā bhavet ||

คำแปล: เมื่อเงินและทองไม่เพียงพอพึงให้จ่ายทรัพย์อื่นๆ แทนก็ได้ นี่เป็นระเบียบที่กำหนดไว้สำหรับนักบวช

โคลงที่ 90-91 อมนุษย์ภูมฉันท

yācate śrīyaśovarmmā bhāvikambupatīśvarān |
 imaṃ rakṣata bhadraṃ vo ^[51]dharmmaṃ dharmmadhanā iti ||
 eṣa bhāro hi bhūpānāṃ kalpitaḥ parameṣṭhinā |
 pālanam pālanīyānā- n daṇḍyānān da^[XLVIII]ṇḍanañ ca yat |

คำแปล: พระเจ้าศรียศวรมัน ย่อมขอร้องกษัตริย์กัมพูชาในอนาคตทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลาย ผู้มีหน้าที่เป็นแก่นสาร จงรักษาหน้าที่อันตั้งมั่นนี้เถิด เพราะว่า การปกป้องผู้ที่ควรปกป้อง การลงโทษผู้ที่ควรลงโทษ เป็นหน้าที่ของกษัตริย์ทั้งหลาย อันพระพรหม⁵¹ วางระเบียบกำหนดไว้แล้ว

โคลงที่ 92 อมนุษย์ภูมฉันท

eṣāṃ vasuharā rājñī daṇḍyās te yāntu durggamim |
^[52]pānti ye pātu tān bhupa- s te 'pi yāntu param padam ||

คำแปล: บุคคลเหล่าใดนำสิ่งของมีค่าของเทพเหล่านั้นไป บุคคลเหล่านั้นพึงเป็นผู้อันพระราชาลงโทษและจงไปสู่ทุกคติ ส่วนบุคคลเหล่าใดย่อมรักษาคุ้มครอง (สิ่งของ) พระราชาจงปกป้องคุ้มครองคนเหล่านั้น และบุคคลเหล่านั้นก็จงไปสู่สุคติอันเป็นหนทางที่ประเสริฐ

โคลงที่ 93 อมนุษย์ภูมฉันท

amvujendrapratāpena kambujendreṇa nirmmitam |
 amvujākṣeṇa tenedam kambujākṣaram ākhyayā ||

คำแปล: พระเจ้าแผ่นดินกัมพูชา ผู้มีพระบรมเดชานุภาพเปรียบตั้งพระอาทิตย์⁵² มีพระเนตรดั่งดอกบัวพระองค์นั้น ทรงสร้างอักษรนี้ โดยให้ชื่อว่า 'อักษรกัมพูชา'

⁵¹ 'ปรเมษฐิน' ผู้ดำรงอยู่ในตำแหน่งที่ดี หมายถึงพระพรหมก็ได้, พระประชาชนดีก็ได้, พระศิวะก็ได้

⁵² 'อมวูเชนทร-' ผู้เป็นใหญ่แห่งดอกบัว หมายถึงพระอาทิตย์

ข้อมูลทั่วไปจารึกไพรปราสาท K.279

อักษร	นาครี (อินเดียเหนือ)
ภาษา	ภาษาสันสกฤต
อายุ	ประมาณ พ.ศ.1432-1452
ลักษณะ	แท่งหินทราย มี 4 ด้าน ด้านละ 54 บรรทัด 27 โศลก รวม 216 บรรทัด 108 โศลก สภาพจารึกแตกออกเป็น 2 ชั้น (ท่อน) ด้านบนชั้นใหญ่ (ข้อความสมบูรณ์กว่า) ส่วนด้านล่างชั้นเล็ก ด้านที่ 4 ของจารึก เหลือเฉพาะส่วนบนเท่านั้น
สถานที่พบ	บริเวณไพรปราสาท ห่างจากบารายตะวันออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ 200 เมตร จังหวัดเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา
ปัจจุบันอยู่ที่	คลังอภีรักษ์สถานอังกอร์ จังหวัดเสียมเรียบ (Dépôt de la Conservation d'Angkor)
พิมพ์เผยแพร่ก่อนหน้า	รวบรวมโดย โอกุสต์ บาร์ธ (Auguste Barth) และ อาเบลแบร์แกนนู (Abel Bergaigne), อาร์. ซี. มาจุมดาร์ (R. C. Majumdar)

1) Bergaigne, Abel. (1893). *Inscription Sanscrites de Campa et du Cambodge*. Paris: Imprimeir nationale.

2) Majumdar, R.C. (1953). *Inscriptions of Kambuja*. Calcutta: The Asiatic Society

บทแปลและอรรถาธิบายจารึกไพโรปราสาท K.279

ด้านที่ 1 (A)

โคลงที่ 1-17 มีเนื้อหาเหมือนกันกับโคลงที่ 1-17 จารึกปราสาทโลเลีย K.323

โคลงที่ 18-27 มีเนื้อหาข้อความชำรุดไม่ครบสมบูรณ์ ดังนี้

โคลงที่ 18 อนุชฎกฉันท

[35] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - ๒ ๒ |

[36] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ ๒ purvvaṃ asambhavaḥ ||

คำแปล:ก่อนหน้า.....เมื่อไม่มี.....

โคลงที่ 19 อนุชฎกฉันท

[37] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ punḍarikavilocanaḥ |

[38] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ yukto yo yuktam īritaḥ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายศวรมัน).....ผู้มีพระเนตรเหมือนดอกบัว..... ประกอบแล้ว....

อันเขาเรียกชื่อ อย่างเหมาะสม.....

โคลงที่ 20 อนุชฎกฉันท

[39] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ sarvvalāṅkārabhūṣitā |

[40] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ ratīpatau ||

คำแปล: ...ประดับด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง.....ในสามินางรตี....

โคลงที่ 21 อนุชฎกฉันท

[41] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ ๒ sya buddhvā ๒ vā ๒ tam |

[42] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ -r bhītyevādy āpi saṁsṛitaḥ ||

คำแปล: ...หลังจากตื่นแล้ว...เพราะความกลัว...แม้ทุกวันนี้ (พระองค์) เป็นที่ฟัง.....

โคลงที่ 22 อนุชฎกฉันท

[43] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ -s tamobhūtamidañ jagat |

[44] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ ๒ tor ๒ ñk ๒ ๒ - ๒ ๒ ||

คำแปล: ...โลกนี้ ได้กลายเป็นโลกมืดแล้ว (โลกตกอยู่ในความมืด)....

โคลงที่ 23 อนุชฎกฉันท

[45] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ -n mahadbhir mmantribhir vṛtaḥ |

[46] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ n anāyāsañ cakare yaḥ ||

คำแปล: พระองค์ ผู้อันมนตรีจำนวนมาก แวดล้อมแล้ว...ได้ให้ทำอย่างง่าย...

โคลงที่ 24 อนุชฎกฉันท

[47] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ yuddhābdhau yo vyadhāt dhruvam |

[48] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ sapremavijayaśriyaḥ ||

คำแปล: ในมหาสมุทรคือสนามรบ พระองค์ มีความอ่อนโยน(ความรัก) มีชัยชนะและความ
โชคดี...ได้ประทาน...อย่างสม่ำเสมอ..

โคลงที่ 25 อนุชฎกฉันท

[49] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ yaṁ vīkṣyādhikavikramam |

[50] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ -t kākās samabhavan yudhi |

คำแปล: ...(ศัตรูทั้งหลาย) ครั้นเห็นพระองค์ ผู้มีความกล้าหาญยิ่งแล้ว ได้เป็นเหมือน
กาทั้งหลาย ในสงคราม..

โคลงที่ 26 อนุชฎกฉันท

[51] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ vipadaṁ śrīparigraham |

[52] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ saras tulyañ cakāra yaḥ ||

คำแปล: (ไม่มี) ความโชคร้าย มีความโชคดี (สมบัติ)..พระองค์ ได้ให้สร้างบาราย(สระน้ำ)
อันมีแต่ความเสมอภาค (ได้สัดส่วน)

โคลงที่ 27 อนุชฎกฉันท

[53] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ n no prāmīyata paṇḍitaiḥ |

[54] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ vairibandhau ni ๒ -i ๒ ๒ ||

คำแปล:ไม่พึง...เปรียบเทียบกับบัณฑิตทั้งหลาย....ในพวกพ้องของศัตรู...

ด้านที่ 2 (B)

โคลงที่ 28 อนุชฎกฉันท

[1] nānāratnair api cita- n namrabhūmīndraśekharam |

[2] yasy āṅghrinakharaśmīddhaṃ ratnair evāruṇair iva ||

คำแปล: พระเศียรของกษัตริย์ที่โน้มลง อันประดับด้วยเครื่องประดับนานาชนิด สะท้อนแสงไปที่พระขนานแห่งพระบาทของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ดูเหมือนว่า (พระบาท) ประดับด้วยรัตนและทับทิมทั้งหลาย

โคลงที่ 29 อนุชฎกฉันท

[3] yaḥ prāpya rājyam ajaya- d rājahir dduṛjjayaṅ kalim |

[4] duryasya jaye śaktah puruṣottama eva hi ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) หลังจากได้ราชสมบัติแล้วก็ทรงได้ชัยชนะความยากลำบากที่กษัตริย์ทั้งหลายเอาชนะได้โดยยาก เพราะว่า บุคคลผู้มีความสามารถในการชนะสิ่งที่เอาชนะได้ยาก คือบุรุษผู้ดีเยี่ยมเท่านั้น

โคลงที่ 30 อนุชฎกฉันท

[5] jiṣṇur duryodhanārāti- r bhīmo 'py ājau valena yaḥ |

[6] lakṣmīlubdhaṃ pariṇata- n dhṛtarāṣṭram aharsayat |

คำแปล: ในสนามรบ พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงมีชัยชนะ มีศัตรูที่เอาชนะได้ยาก เป็นผู้นำเกรงขามด้วยพลังกำลัง ได้ทำให้อาณาจักรที่พระองค์ปกครอง ซึ่งมั่งคั่งไปด้วยทรัพย์ มีความอุดมสมบูรณ์ เกิดความยินดีปรีดาแล้ว ทรงเป็นเหมือนอรชุน⁵³ ผู้มีทรโยธน์ เป็นศัตรู ทั้งโดยพลังกำลัง ทรงเป็นเหมือนกิมะด้วย ทำให้ท้าวฤทธราชภูระ ผู้มีความโลก ในทรัพย์สมบัติ ผู้มีความแก่ชรา เกิดความกังวลพระทัย⁵⁴

⁵³ 'ชิษณุ' เป็นอีกชื่อ 1 ของอรชุน ตัวละครเอกในมหากาพย์

⁵⁴ บาทที่ 1 ในโคลงนี้ Auguste Barth เสนอไว้ในเชิงอรรถว่าเป็น 'ชิษณุ ทรโยธน์นาราดิ' (Bergaigne, 1893: 420)

โคลงที่ 31 อนุษฏุกฉันท

[7] yajñadhūmadhvajoddhūta- dhūmair dhūsaritan nabhaḥ |

[8] dhūmavarṣair iva babhau bhṛsam yasya kaler vvadhe ||

คำแปล: ท้องฟ้ามีดคลุ้มไปด้วยควันไฟอันพุ่งขึ้นเพราะไฟแห่งยัชญพิธี ของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ปรากฏเหมือนท้องฟ้าที่ปกคลุมไปด้วยด้วยฝนคือควันไฟ ในคราวการตายของอสูรกลี

โคลงที่ 32 อนุษฏุกฉันท

[9] yo rājaratnam arthibhya- ś cintitān apy acintitān |

[10] arthān diśāñ jahāseva maññ cintitadāyinam ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงประทานซึ่งอัญมณีคือราชสมบัติ แก่ผู้มีความต้องการซึ่งทรัพย์ทั้งหลาย ทั้งที่ปรารถนาและไม่ได้ปรารถนาขอ ดูเหมือนว่าจะทรงเยาะเย้ย แก้วมณี⁵⁵ ที่ให้ทรัพย์เฉพาะผู้ปรารถนาขอเท่านั้น

โคลงที่ 33 อนุษฏุกฉันท

[11] tiṣṭhanty urasī yasya śrī- r asthirāpi sthir ābhavat |

[12] anekaguṇasambandhā vīryyaprākāravāritā ||

คำแปล: ความโชคดี (พระลักษมี) แม้ไม่เสถียรมั่นคง เมื่อสถิตอยู่ที่พระอุระของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับคุณสมบัติมากมาย ถูกปกป้องไปด้วยปรากฏการคือความกล้าหาญ จึงเป็นสถานะที่เสถียรมั่นคง

โคลงที่ 34 อนุษฏุกฉันท

[13] taptan tīvrpratāpena bhuvanam hlādayan niva |

[14] yo 'kirat sarvvataś śubhra- yaśomṛtam anāratam ||

คำแปล: ดูเหมือนว่า พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงทำโลกที่เราร้อนไปด้วยเดชานุภาพอันร้อนแรง (ของพระองค์) ให้เย็นลง ได้ทรงแผ่ น้ำอมฤตคือพระเกียรติยศอันสะอาดงดงามไปทั่วทุกหนแห่ง โดยไม่มีอะไรขวางกั้นได้

⁵⁵ แก้วจินตามณี แก้วมณี หรือแก้วที่ใสเหมือนเพชร ได้มาจากการกวนเกษียรสมุทรพร้อมกับสิ่งมีค่าอื่นๆ เช่น ช้างไอรวตตะ, ม้าอูจโจศรวะ, ต้นกัลปพฤกษ์, แก้วเกาสตุกะ, พระจันทร์, มหาลักษมี, ตารา, และรุมา (Mani, 1975: 182)

โคลงที่ 35 อนุชฎกฉันท

[15] sarvānandakarī kīrttiḥ kāmīnī kāmācārīṇī |

[16] tathāpi yasya dayitā patnī ca gaditā budhaiḥ |

คำแปล: เกียรติยศ ซึ่งเป็นที่โปรดปราน มอบความยินดีให้ทุกอย่าง ทำตามความประสงค์ทุกอย่าง แต่ว่า สำหรับพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า (นาง) เป็นพระมเหสีผู้มีความรักดี⁵⁶

โคลงที่ 36 อนุชฎกฉันท

[17] valādiyukto yukto 'yam mataḥ pratijagatsthitau |

[18] iti buddhvā yam ambhodhau sukham śete nu mādhaveḥ ||

คำแปล: มาธวะ (พระวิษณุ) รู้จักพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ว่า กษัตริย์องค์นี้ประกอบด้วยคุณสมบัติมีกำลังเป็นต้น มีความเหมาะสม มีปัญญา ในการธำรงรักษาโลกในแต่ละครั้ง ดังนี้แล้ว ก็บรรทมหลับอย่างสบาย ในมหาสมุทร⁵⁷

โคลงที่ 37 อนุชฎกฉันท

[19] nirāvaraṇabuddhitvā- t sarvvaṃ vedyaṃ vidan napi

[20] rājasthīr alaṅghyēti cāracakṣur babhūva yaḥ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงทราบเรื่องที่ควรรู้อย่างไรว่า ‘การดำรงอยู่ของความเป็นพระราชาก็ไม่ใช่สิ่งที่ใครจะสามารถทำลายได้’ เพราะทรงรู้ถึงสิ่งอันไม่มีอะไรสามารถปิดกั้น (ไม่ให้ทราบได้) จึงได้ทรงเป็นเหมือนจาร์บุรุษแล้ว

โคลงที่ 38 อนุชฎกฉันท

[21] yathābhīṣṭapradāṃ sādhvīm dharmmaśrīmahiṣīm priyām |

[22] sarvopabhaktām yasyāpi kurvataḥ karma satstutam ||

คำแปล: การกระทำ แม้ของพระองค์ ผู้ทำพระมเหสีคือความยุติธรรมและความสง่างาม ผู้มอบให้สิ่งที่ปรารถนาตามต้องการ ผู้เที่ยงธรรม ผู้เป็นที่รัก ให้เป็นผู้ยอมรักดีทุกอย่าง เป็นสิ่งที่เขาสรรเสริญว่าเป็นความดี

⁵⁶ บาทที่ 4 ในโคลงนี้ Auguste Barth เสนอไว้ในเชิงอรรถว่าเป็น ‘ปติณี จ คทิตา พุโร’ (Bergaigne, 1893: 421)

⁵⁷ บาทที่ 4 ในโคลงนี้ Auguste Barth เสนอไว้ในเชิงอรรถว่าเป็น ‘สุขี เศเต นู มาธวะ’ (Bergaigne, 1893: 421) เดิม Bergaigne อ่านเป็น ‘สชา ศเตนท มาธวะ’ ผู้วิจัยยึดคำอ่านของ Barth ซึ่งแปลได้ใจความมากกว่า

โคลงที่ 39 อนุษฏุกฉันท

- [23] yasyājau bhinnavairībha- kumbhamuktāmuvvṛṣṭibhiḥ |
 [24] ॐ ॐ rivātidhavalam yaśo diśi visarppati ||

คำแปล: เกียรติยศของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) เป็นสีขาวสว่างมาก ย่อมขจรขจายไปในอากาศ เหมือน (.....)⁵⁸ ที่ฝนแห่งน้ำ(เลือด)ซึ่งไหลออกจากกระพองข้างของข้าศึกที่ถูกทำลาย ในสงคราม

โคลงที่ 40 อนุษฏุกฉันท

- [25] pṛthukīrttiḥ pṛthugunah pṛthuśrīḥ pṛthuvikramah |
 [26] pṛthupṛthviḥ pratinidhiḥ pṛthivyām iva yaḥ pṛthoḥ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) มีชื่อเสียงแผ่ไพศาล มีคุณสมบัติมากมาย มีทรัพย์สินคาวาสนามากมาย มีความกล้าหาญยิ่งใหญ่ ครอบครองแผ่นดินกว้างใหญ่ไพศาล เปรียบเหมือนตัวแทนของพระเจ้าปฤถুবน์โลกมนุษย์

โคลงที่ 41 อนุษฏุกฉันท

- [27] yasyānuśāsanajala- ñ jaganmānasam abhyagāt |
 [28] tatsthitasya kalañkasya vidadhan nu viśodhanam ||

คำแปล: น้ำคือคำสอนของพระองค์ ได้ไหลเข้าไปสู่ใจของประชาชน และได้ให้การชำระสิ่งสกปรก อันติดอยู่ในใจของประชาชนนั้น

โคลงที่ 42 อนุษฏุกฉันท

- [29] sthāneṣu sarvvavarṇṇānām guṇavṛddhikaro 'pi yaḥ |
 [30] śrīpāṇiner anavaraś⁵⁹ śabdavidyāvid īritaḥ ||

คำแปล: แท้จริง พระองค์ เป็นผู้เชี่ยวชาญในกฎเกณฑ์เสียงชั้นคุณและชั้นวฤทธิ ของเสียงทั้งปวง ในฐานกรณทั้งหลาย มีความเป็นเลิศ ถูกสรรเสริญว่าเป็นผู้รู้ไวยากรณ์ของปาณินิอย่างไม่มีใครยิ่งกว่า

⁵⁸ ศัพท์ที่ขาดหายไปโคลงนี้ Auguste Barth เสนอไว้ในเชิงอรรถว่าเป็น 'sākṣād'

⁵⁹ ข้อความบาทที่ 3 นี้ Barth อ่านเพิ่มเติมเป็น 'อนวรศ' (Bergaigne, 1893: 421, Not)

โคลงที่ 43 อนุชฎกฉันท

[31] ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ – – ॐ ॐ s tārtho saroruham |

[32] ॐ ॐ ॐ ๐ ๐ – yas ta bhānubheṇur ivābhavat ||

คำแปล:พระองค์ ...ดอกบัว (บานแล้ว)ได้เป็นเหมือนรัศมีจากพระอาทิตย์...

โคลงที่ 44 อนุชฎกฉันท

[33] ॐ ๐ ๐ ๐ ๐ rjjunayaśo śāṅhacakralasatkarah |

[34] bhūdharah puṇḍarikākṣo yo 'pi kṛṣṇo na karmmaṇā ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) มีพระเกียรติยศสีขาว ผู้มีพระหัตถ์ถึงดงามด้วยสังข์ และจักร ผู้ทรงไว้ซึ่งแผ่นดิน และมีพระเนตรเหมือนดังดอกบัว แต่โดยหน้าที่ มิได้เป็นผู้มีบทบาทบกพร่อง⁶⁰

โคลงที่ 45 อนุชฎกฉันท

[35] mahākālodayakaro vṛṣasthitikṛtādarah |

[36] nutanandī smarārātir yyo babhāra bhavaśriyam ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้เป็นเหมือนกับพระผู้เป็นศัตรูของกามเทพ (พระศิวะ) ผู้ทำเทพมหากาฬให้ปรากฏ ผู้สนพระทัยในการสร้างโคให้ดำรงอยู่ ผู้มีความเพลิตเพลินน่าสรรเสริญ ได้ทรงไว้แล้วซึ่งความเป็นสิริมงคลของพระภาวะ

โคลงที่ 46 อนุชฎกฉันท

[37] śatakratukṛtaśśakrād adhiko 'py amitakratuḥ |

[38] bhūrakṣārthaṅ karuṇayā yo na dhātrā-vatāritaḥ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้ทำยัญพิธีนับไม่ถ้วน เป็นผู้ยิ่งกว่าทำวสัฏกะผู้ทำยัญพิธีเพียง 100 ครั้ง⁶¹ มิได้ถูกพระพรหมสร้างมา ด้วยความกรุณา เพื่อรักษาแผ่นดิน⁶²

⁶⁰ 'กฤษณ' หมายถึง ไม้ตี, สีดา, พระกฤษณะ

⁶¹ 'ศกร' เป็นชื่อของพระอินทร์ 'ศตกรตุกฤต' ผู้ทำยัญพิธี 100 ครั้ง พระอินทร์ทำยัญพิธี 100 ครั้งที่มีบริเวณชื่อว่า 'อินทศิระ' ณ บริเวณนี้พระองค์ถวายทรัพย์จำนวนมากแก่พระพหูสบัติ จึงได้ชื่อว่า 'ศตกรตุ' (Mani, 1975: 321)

⁶² George Cœdès (1932) บรรยายโคลงนี้เพิ่มเติม ต่อจาก Bergaigne ซึ่งไม่ได้บรรยายข้อความโคลงนี้ไว้

โคลงที่ 47 อนุษฏุกฉันท

[39] yas stūyamānasatkrama ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - ๒ ๒ |

[40] saumittrir iva saṅgrāme ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - ๒ ๒ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) ผู้มีกรรมอันดีอันคนสรรเสริญอยู่.....เหมือน
พระเสามิตริ (พระลักษมณ์) ในสงคราม...⁶³

โคลงที่ 48 อนุษฏุกฉันท

[41] yuktadaṇḍakaratenā ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - ๒ ๒ |

[42] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - ๒ ๒ ||

คำแปล: โดยการทำการลงโทษ อย่างเหมาะสม...⁶⁴

โคลงที่ 49 อนุษฏุกฉันท

[43] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ -r yyasya viṣṇor ivābhave |

[44] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ jñeyam anyan na duṣkaram ||

คำแปล: ... ของพระองค์..เหมือน..ในสมัยที่ไม่ปรากฏแห่งพระวิษณุ...พึงทราบ...สิ่งอื่น
ที่จะ กระทบทำให้ยาก ไม่มี....

โคลงที่ 50 อนุษฏุกฉันท

[45] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ cetasā |

[46] ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - - ๒ ๒ - āya brāhmaṇāsramah ||

คำแปล: (พระเจ้าศรียโสวรมันนั้น) ผู้มีใจ (เลื่อมใส)..... ได้ถวายพราหมณาศรม แก่
(ผู้นับถือพระวิษณุทั้งหลาย).....⁶⁵

⁶³ George Coedès (1932) บัณฑิตโคลงนี้เพิ่มเติม ต่อจาก Bergaigne ซึ่งไม่ได้บัณฑิตข้อความโคลงนี้ไว้

⁶⁴ George Coedès (1932) บัณฑิตโคลงนี้เพิ่มเติม ซึ่งปรากฏเฉพาะบาทที่ 1 ข้อความนอกจากนี้ขาดหาย

⁶⁵ ข้อความในโคลงนี้มีเนื้อหาคล้ายกับโคลงที่ 51 ในจารึกปราสาททอมบับ K.701 และโคลงที่ 47 ในจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 ซึ่งมีเนื้อหาคบสมบุรณ์กว่า ทำให้สามารถเทียบเคียงใจความในบริบทเดียวกันได้ความชัดเจนขึ้น แม้ว่าจะปรากฏคำศัพท์ 2 คำ 'เจตสา และ พราหมณาศรม' ซึ่งเป็นคำสำคัญทำให้ทราบชื่ออาศรมแห่งนี้

โคลงที่ 51 อนุชฎฉันท

[49] śāsanam śrīyaśovarmma- rājasyedam ihāsrame |

[50] kulādhyakṣeṇa karttavyaṅ kṛtsnaiḥ karmmakarair iti ||

คำแปล: พระราชโองการนี้ ของพระเจ้าศรียโสวรมัน ณ บริเวณอาศรมนี้ อันหัวหน้าหมู่คณะ⁶⁶ (หัวหน้าอาศรม) และคนงานทั้งหมด(ทาส)ในอาศรมพึงปฏิบัติตาม ดังนี้⁶⁷

โคลงที่ 52 อนุชฎฉันท

[51] vidaddhyād āśramasyāsya परिवarddhanasampadam |

[52] uttarottarasamvṛddhāṅ tajjanān api pālayet ||

คำแปล: หัวหน้าอาศรม พึงจัดการทรัพย์สินสมบัติที่จะทำให้มีความมั่งคั่งเพิ่มเติมขึ้นสำหรับอาศรมนี้ และพึงปกครองคนในอาศรม ที่เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ⁶⁸

โคลงที่ 53 อนุชฎฉันท

[53] atithīn mānayed yatnād ātithyāni ca varddhayet |

[54] atithēr mmananāt kṛtyaṅ adhikaṅ sthāninān na hi ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงให้ความเคารพแขกทั้งหลาย และพึงให้การต้อนรับอย่างมิตรไมตรี โดยความเคารพ เพราะว่าสิ่งที่พึงกระทำยิ่งไปกว่าการนับถือ(ต้อนรับ)แขกของเจ้าบ้านย่อมไม่มี⁶⁹

⁶⁶ ‘กุลธาตุยกษ’ ผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่คณะ เป็นตำแหน่งหัวหน้าอาศรม ในโคลงที่ 45 จารึกเขาพระบาท K.95 และในโคลงที่ 84-85 จารึกโลเลย K.323 ใช้คำว่า ‘กุลปติ’ ซึ่งมีความหมายเหมือนกันกับ ‘กุลธาตุยกษ’ ดังกล่าว

⁶⁷ ข้อความเนื้อหาในโคลงนี้อาศัยการสืบสร้างข้อมูลจากโคลงที่ 52 จารึกปราสาทกอมันับ K.701 และโคลงที่ 48 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 ซึ่งครบสมบูรณ์และมีเนื้อหาตรงกัน

⁶⁸ ข้อความเนื้อหาในโคลงนี้อาศัยการสืบสร้างข้อมูลจากโคลงที่ 53 จารึกปราสาทกอมันับ K.701 และโคลงที่ 49 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 ซึ่งครบสมบูรณ์และมีเนื้อหาตรงกัน

⁶⁹ ข้อความเนื้อหาในโคลงนี้อาศัยการสืบสร้างข้อมูลจากโคลงที่ 54 จารึกปราสาทกอมันับ K.701 และโคลงที่ 50 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 ซึ่งครบสมบูรณ์และมีเนื้อหาตรงกัน

โคลงที่ 54 อนุชฎกฉันท

- [1] athāvanīndra evātra sāvārodho 'pi vāgataḥ |
 [2] taṃ yathāśramasampattyā yatnais suravad arccayet ||

คำแปล: เมื่อพระราชานั่นเองพร้อมทั้งพระมหาลี(ของพระองค์)ด้วย เสด็จมาในอาศรมนี้ (หัวหน้าอาศรม) พึงรับเสด็จพระองค์นั้นเป็นประดุจเทพ โดยความเอาใจใส่ ตามทรัพย์สมบัติที่มีในอาศรม⁷⁰

ด้านที่ 3 (C)

โคลงที่ 55-56 อนุชฎกฉันท

- [1] sa hi viśvaṃbharādhiśas sarvvalokagurus smṛtaḥ |
 [2] yadiṣṭan tasya tat kuryyād vyāsagītam idaṃ yathā ||
 [3] sarvvalokaguruṃ caiva rājānam yo 'timanyate |
 [4] na tasya dattan na kṛta- n na śrāddham phalati kvacit ||

คำแปล: เพราะว่า กษัตริย์นั้น เป็นที่รับรู้ว่าเป็นครูของโลกทั้งหมด พึงทำตามสิ่งที่พระองค์ปรารถนา เหมือนกับสิ่งที่ท่านฤๅษีอาสาสะได้กล่าวไว้⁷¹ ดังนี้ คนใดนั่นเองดูหมิ่นพระราชารู้เป็นผู้เป็นที่เคารพของชาวโลก ท่านที่ถวายก็จะไม่ให้เกิดผล ความดีที่ทำก็จะไม่ให้เกิดผล พิธีกรรม⁷² ก็จะไม่เป็นผลต่อคนนั้นเลย⁷³

⁷⁰ ข้อความเนื้อหาในโคลงนี้ขาดหายไปทั้งหมดเพราะจารึกขำรุด Bergaigne (1893: 241) ไม่ได้ให้ข้อมูลโคลงนี้ อาศัยการสืบสร้างข้อมูลจากโคลงที่ 50 จารึกปราสาทเทพปรัมม K.290 และโคลงที่ 54 จารึกปราสาทกอมัน K.701 ซึ่งครบสมบูรณ์และมีเนื้อหาตรงกัน

⁷¹ 'ฤๅษีอาสาสะ' เป็นชื่อฤๅษี เชื่อว่าเป็นผู้ประพันธ์คัมภีร์มหาภารต

⁷² 'ศราทธ' พิธีกรรมศราทธ

⁷³ ข้อความโคลงที่ 56 นี้ ตรงกับข้อมูลในคัมภีร์มหาภารต บรรพที่ 12 หรือศานติบรรพ อธิบายที่ 65 โคลงที่ 28 และโคลงที่ 55-56 ข้างต้น ตรงกับข้อความโคลงที่ 52-53 ในจารึกปราสาทเทพปรัมม K.290 และตรงกับข้อความโคลงที่ 56-57 ในจารึกปราสาทกอมัน K.701

โคลงที่ 57 อนุษฏุกฉันท

[7] atha dvijo 'dhikaṃ pūjyaḥ parebhyo vahavo yadi |

[8] prāptās te kramaśāś śīla- gūṇavidyāviśeṣataḥ |

คำแปล: ลำดับต่อมา พราหมณ์ควรได้รับการต้อนรับดูแลดีกว่าบุคคลอื่น⁷⁴ ถ้าว่า พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นมีจำนวนมาก ผู้ที่มีคุณสมบัติพิเศษ เช่น มีศีล คุณวุฒิ และความรู้อย่างดี⁷⁵ จะได้รับการดูแลต้อนรับ ตามลำดับ (คุณสมบัติพิเศษนั้น)⁷⁶

โคลงที่ 58 อนุษฏุกฉันท

[9] rājaputraś ca mantrī ca valādhyakṣaś ca sajjanaḥ |

[10] te sarvve pūjanīyās syu- rānupūrvvā prayatnataḥ |

คำแปล: พระราชโอรส มंत्री ผู้นำกองทัพ ผู้ซึ่งเป็นคนดี ทั้งหมดเหล่านั้น ควรเป็นผู้ได้รับการต้อนรับ ด้วยความเอาใจใส่ตามลำดับ⁷⁷

โคลงที่ 59 อนุษฏุกฉันท

[11] mānyo viśeṣatas sūro raṇe dṛṣṭaparākramaḥ |

[12] raṇārthī tv araṇārthibhyo dharmmarakṣā hi tatsthitā |

คำแปล: ผู้มีความกล้าหาญ แสดงความกล้าหาญให้เห็นประจักษ์ ในสงคราม สมควรได้รับการดูแลต้อนรับเป็นพิเศษ ส่วนผู้ใส่ใจในการรบ ก็ควรได้รับการดูแลเป็นพิเศษกว่าผู้ไม่ใส่ใจ ในสงคราม เพราะว่าการดำรงอยู่ในตำแหน่งนั้นเป็นการรักษาหน้าที่⁷⁸

⁷⁴ ‘ปุชฺย’ ควรได้รับการบูชา, ควรได้รับความเคารพ ในบริบทนี้ผู้วิจัยแปลว่า ‘สมควรได้รับการดูแลต้อนรับ’ จะสังเกตได้ว่า พราหมณ์ในอาณาจักรเขมรโบราณจะได้รับการดูแลต้อนรับในอาศรมเป็นลำดับต่อจากกษัตริย์

⁷⁵ ‘ศีลคุณวิทยา-’ คุณสมบัติของพราหมณ์บางท่านอาจเป็นนักบวชมีศีลจารวัตรแตกต่างกันหรือไม่เป็นนักบวชก็ได้ พราหมณ์อาจมีคุณวุฒิและวัยวุฒิต่างกัน ความรู้อย่างดีเป็นคุณสมบัติสำคัญของพราหมณ์แต่ละท่านก็ถือเป็นเกณฑ์สำคัญในการจะได้รับการดูแลตามลำดับในอาศรม

⁷⁶ เนื้อหาในโคลงนี้ตรงกับโคลงที่ 54 จารึกปราสาทเทพปรัมม K.290 และโคลงที่ 58 จารึกปราสาททอมันบ K.701

⁷⁷ เนื้อหาโคลงนี้ตรงกับโคลงที่ 55 จารึกปราสาทเทพปรัมม K.290 และตรงกับโคลงที่ 59 จารึกปราสาททอมันบ K.701

⁷⁸ เนื้อหาโคลงนี้ตรงกับเนื้อหาโคลงที่ 56 จารึกปราสาทเทพปรัมม K.290 และเนื้อหาโคลงที่ 60 จารึกปราสาททอมันบ K.701

โคลงที่ 60 อนุชฎกฉันท

[11] śaivapāśupatācāryyau pūjyau viprād anantaram |

[12] tayos ca vaiyākaraṇaḥ pūjanīyo 'dhikaṃ bhavet ||

คำแปล: อาจารย์ไศวะและอาจารย์ปาศุปตะทั้งสอง⁷⁹ จะได้รับความเคารพเป็นลำดับต่อจากพราหมณ์⁸⁰ อาจารย์ผู้รู้ไวยากรณ์จะได้รับความเคารพดียิ่งกว่าอาจารย์ไศวะและอาจารย์ปาศุปตะทั้งสองนั้น⁸¹

โคลงที่ 61 อนุชฎกฉันท

[13] śaivapāśupatajñāna- śabdaśāstravidāṃ varaḥ |

[14] ācāryyo 'dhyāpakaś śreṣṭha- m atra mānyo varāśrame ||

คำแปล: อาจารย์ผู้ประเสริฐทำการสอน ในอาศรมอันประเสริฐ ณ ที่นี้ จะได้รับความเคารพอย่างดียิ่งกว่าในบรรดาอาจารย์ผู้รู้คัมภีร์ไศวะ คัมภีร์ปาศุปตะ⁸² และคัมภีร์ไวยากรณ์⁸³

โคลงที่ 62 อนุชฎกฉันท

[15] ācāryyavad gr̥hastho 'pi mānanīyo vahuśrutaḥ |

[16] abhyāgatagunānāñ ca parā vidyēti mānavam ||

คำแปล: แม้คฤหัสถ์ผู้มีการศึกษามากก็พึงได้รับความเคารพเหมือนอาจารย์ และบรรดาความรู้ที่ได้เรียนมาความรู้ที่ดีที่สุดได้แก่ (ความรู้ใน) คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์

⁷⁹ อาจารย์ปาศุปตะ หมายถึงอาจารย์ในลัทธิไศวนิกาย

⁸⁰ 'วิพร' หมายถึงพราหมณ์

⁸¹ โคลงนี้ มีเนื้อหาคล้ายกับโคลงที่ 57 ในจารึกปราสาทเทพปรัมม K.290 และเนื้อหาโคลงที่ 61 ในจารึกปราสาททอมันบ K.701

⁸² คัมภีร์ปาศุปตะ หมายถึงปาศุปตสูตร เชื่อว่าลกลีตะประพันธ์ขึ้นราวศตวรรษที่ 2

⁸³ 'ศัพทศาสตร์' คัมภีร์ไวยากรณ์ จารึกไม่ได้ระบุว่า เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ภาษาใด แต่คัมภีร์ประจำลัทธิปาศุปตะที่สำคัญบันทึกด้วยภาษาสันสกฤต ข้อความในโคลงดังกล่าวมีความเป็นไปได้ว่าเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต และโคลงนี้ มีเนื้อหาคล้ายกับโคลงที่ 58 ในจารึกปราสาทเทพปรัมม K.290 และโคลงที่ 62 ในจารึกปราสาททอมันบ K.701

โคลงที่ 63 อนุชฎกฉันท

[17] vittam bandhur vvaṣyaḥ karmma vidyā bhavati pañcamī |

[18] etāni mānyasthānāni garīyo yad yad uttaram ||

คำแปล: สถานะที่ควรได้รับการดูแลต้อนรับ (ตามลำดับ) เหล่านี้ได้แก่ (สถานะของผู้มี) ทรัพย์สมบัติ เครือญาติ (พวกพ้อง) วิทยุติ หน้าที่⁸⁴ (พิธีกรรม) และสถานะที่ 5 คือความรู้ สถานะแต่ละอย่าง (ดังกล่าวมา) สถานะลำดับสุดท้าย มีความสำคัญดียิ่งกว่า (สถานะก่อนหน้า) ลดหลั่นกันตามลำดับ⁸⁵

โคลงที่ 64 อนุชฎกฉันท

[19] sāmānyamānavān sarvān vālavṛddharujān vitān |

[20] dīnānāthāms ca yatnena bhared bhaktauṣadhādibhiḥ ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงดูแล คนธรรมดาสามัญทั้งหมด ได้แก่ เด็ก คนแก่ คนป่วย คน บาดเจ็บ คนจนและคนอนาถา ด้วยสิ่งของมีอาหารและยาเป็นต้น โดยความเอาใจใส่

โคลงที่ 65 อนุชฎกฉันท

[21] nityam hemārccanavidhim vidadhīta yathāvidhi |

[22] ṭṇadānopacārābhyām kapilām api pūjayet ||

คำแปล: พึงจัดแจงวิธีบูชาด้วยทอง อย่างสม่ำเสมอ ตามวิธีที่กำหนดไว้ และพึงให้บูชา ซึ่งแม่วัวกปิลด้วยการให้หญ้าและด้วยเครื่องใช้สอยอื่นๆ⁸⁶

⁸⁴ ‘กรรม’ แปลว่า การกระทำ ในบริบทนี้ผู้วิจัยแปลแปลว่า หน้าที่ หรือพิธีกรรม

⁸⁵ โคลงนี้ มีเนื้อหาตรงกันกับโคลงที่ 64 ในจารึกปราสาททอมัน K.701 และโคลงที่ 60 ในจารึกปราสาทเทพประณี K.290 นอกจากนี้แล้ว เนื้อหาโคลงนี้ยังมีข้อความตรงกับคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ อธิบายที่ 2 โคลงที่ 136 (Olivelle, 2005: 426-27) และมีเนื้อหาคล้ายกับ อธิบายที่ 1 โคลงที่ 116 ดังนี้ vidyākarmavayobandhu- vittair mānyā yathākramam | etaiḥ prabhūtaiḥ sūdro 'pi vārdhake mānamarhatil (Yājñ.1.5.116)

⁸⁶ ข้อความโคลงนี้ ตรงกับข้อความโคลงที่ 66 ในจารึกปราสาททอมัน K.701 และตรงกับโคลงที่ 62 ในจารึกปราสาทเทพประณี K.290

โคลงที่ 66 อนุชฎกฉันท

[23] śrāddhoparāgakāleṣu piṇḍaviṣuvayor api |

[24] taṇḍulasyaikayā khāryyā kuryyād āśramayajvanah |

คำแปล: ในเวลาเมื่อถึงคราวอุปราคาแห่งศราทซ์ และวันวิษุวัตแห่งก้อนข้าวทั้งสอง (หัวหน้าอาศรม) พึ่งให้ทำยัชฌุพิธีทั้งหลายในอาศรม ด้วยข้าวสารจำนวน 1 ขาริ⁸⁷

โคลงที่ 67-68 อนุชฎกฉันท

[25] ye bhaktyā patitā yuddhe ye ca bhaktāḥ parāsavaḥ |

[26] apiṇḍāḥ kṛpaṇānātha- vālavṛddhās ca ye mṛtāḥ |

[27] eteṣāmeva sarvveṣāñ caturāḍhakataṇḍulaih |

[28] māsāvasāne sarvvatra piṇḍaih kurvṛta tarppaṇam |

คำแปล: คนเหล่าใด มีความภักดี ตายในสนามรบ และคนเหล่าใด มีความภักดี (รับใช้ใกล้ชิด) ได้ตายจากโลกนี้ และคนเหล่าใดเป็นเด็กและคนแก่อนาถาไม่มีที่พึ่ง ได้ตายจากโลกนี้ไป ไม่มีญาติ (อปิณฺฑ) (หัวหน้าอาศรม) พึ่งทำพิธีกรรม (ตฺรปณ-ศราทซ์) ด้วยก้อนข้าวทั้งหลาย ที่ใช้ข้าวสารจำนวน 4 อาตฺมกะ สำหรับคนเหล่านั้นทั้งหมด ในวันสิ้นเดือนทุกๆ เดือน⁸⁸

โคลงที่ 69 อนุชฎกฉันท

[29] etasmin nāśrame piṇḍaṁ kṛtvānīya ca sarvvaśaḥ |

[30] yaśodharataṭākānte tasminn eva tu nirvvaṇet |

คำแปล: ในอาศรมนี้ (หัวหน้าอาศรม) ครั้นทำก้อนข้าว และนำมารวมกันทั้งหมดแล้ว หลังจากนั้น พึ่งไปรยลง ที่ขอบบารายยโศธรตฎากะนั้นนั่นเอง

⁸⁷ ข้อความโคลงนี้ ตรงกับข้อความโคลงที่ 67 ในจารึกปราสาททอมณับ K.701 และคล้ายกับโคลงที่ 63 ในจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290

⁸⁸ ข้อความโคลงนี้ ตรงกับข้อความโคลงที่ 68-79 ในจารึกปราสาททอมณับ K.701 และเหมือนกับโคลงที่ 64-65 ในจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290

โคลงที่ 70 อนุชฎกฉันท

[31] yaśodharatātākākhyā- tīrthasnānavidhāyākān |

[32] tasyān tapasyamāsasya paurṇamāsyāñca bhojayet |

คำแปล: และ (หัวหน้าอาศรม) พึงให้คนที่ทำพิธีอาบน้ำที่ท่าตึระ (ท่าน้ำ) ชื่อว่ายโสธรตฎากะ
บริโภค (อาหาร) ในคืนพระจันทร์เต็มดวงแห่งเดือนตปัสยะนั้น

โคลงที่ 71 อนุชฎกฉันท

[33] trisandhyavidhisamsaktās śīlādhyayanatatparāḥ |

[34] gr̥hasthakarmmanirmuktāḥ yatayo vijitendriyāḥ ||

คำแปล: ผู้เคร่งครัดในพิธีตรีสันธยา ผู้เอาใจใส่ในศีลและการสวดมนตร์ ผู้พ้นจากการงาน
คฤหัสถ์ ผู้สำรวมอินทรีย์ ตลอดเวลา

โคลงที่ 72 อนุชฎกฉันท

[35] varṣāsv ananyaśayitā ekabhaktena jīvināḥ |

[36] evamvidhā (pi) yatayo vāstavyā brāhmaṇāśrame ||

คำแปล: ในระหว่างฤดูฝนทั้งหลาย นักบวชทั้งหลายแม้ว่าไม่พึงไปนอนที่อื่น
พึงดำรงชีวิตอยู่โดยอาหารมือเดียว ควรพักอาศัยอยู่ในพรหมณาศรม⁸⁹

โคลงที่ 73 อนุชฎกฉันท

[37] brāhmaṇā yatayo ye 'pi sadādhyayanatatparāḥ |

[38] eteṣām iyatī vṛttir ddātavyā prativāsaram ||

คำแปล: ในทุกๆ วัน (หัวหน้าอาศรม) พึงกำหนดถวายเครื่องยังชีพจำนวนมาก แก่นักบวช
ผู้เป็นพรหมณ์ ผู้เคร่งครัดในการศึกษาเล่าเรียน อย่างสม่ำเสมอ⁹⁰

⁸⁹ เนื้อหาโคลงนี้ มีความคล้ายกันกับเนื้อหาโคลงที่ 73 ในจารึกปราสาททอมัน K.701 โดยบาทที่ 1-2 มีเนื้อหาตรงกัน ส่วนบาทที่ 3-4 มีเนื้อหาต่างกัน ดังนี้ 'เอววิธา ภาควตา- วาสตวยา ไชษณวาศรม' และเนื้อหาในโคลงที่ 70 ในจารึกปราสาทเทพปรัม K.290 บาทที่ 1-2 มีเนื้อหาตรงกัน ส่วนบาทที่ 3-4 มีเนื้อหาต่างกัน ดังนี้ 'สุวรรณมกรรมสฤตาส เต- วาสตวยาส เสาศตาศรม'

⁹⁰ เนื้อหาโคลงนี้ มีความคล้ายกันกับเนื้อหาโคลงที่ 75 ในจารึกปราสาททอมัน K.701 โดยบาทที่ 3-4 มีเนื้อหาตรงกัน ส่วนบาทที่ 1-2 มีเนื้อหาต่างกัน ดังนี้ 'ไวษณวา วาลวฤททยา- เย สทาธยยน รตะ' และเนื้อหาในโคลงที่ 72 ในจารึกปราสาทเทพปรัม K.290 บาทที่ 3-4 มีเนื้อหาตรงกัน ส่วนบาทที่ 1-2 มีเนื้อหาต่างกัน ดังนี้ 'ภิกษโว ยตโย เย 'ปี- สทาธยยนตตปราช'

โคลงที่ 74-75 อนุชฎกฉันท

- [39] catvāri dantakāṣṭhāni tathāṣṭa kramukāṇi ca |
 [40] taṇḍulārddhāḍhakānnañ ca ṣaṣṭis tambūlakāni ca ||
 [41] dīpikāmuṣṭir ekā ca tathaidhasy aikapūlakah |
 [42] sarvāny etāni deyāni ≡ ≡ ≡ ≡ ≡ - ≡ ≡ ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) ฟิงจัดแจงสิ่งของถวายทั้งหมดเหล่านี้ ได้แก่ ไม้ชำระฟัน 4 ด้าม
 หมาก 8 ผล ข้าวสุกที่หุงจากข้าวสารครึ่งอาคมะ ใบพลู 60 ใบ ได้สำหรับตามไฟ 1 อัน และ
 ห่อเชื้อเพลิง 1 ห่อ (แก่อาจารย์และนักศึกษา ทุกๆวัน)⁹¹

โคลงที่ 76 อนุชฎกฉันท

- [43] tato 'nyān pūjayet vidhi ≡ ≡ ≡ ≡ ≡ - ≡ ≡ |
 [44] vṛttir ddeyā tathācāryye ≡ ≡ ≡ ≡ ≡ = ≡ ≡ ||

คำแปล: ลำดับต่อมา ฟิงต้อนรับ (สิ่งทั้งหลาย) อัน ตามวิธี..... และฟิงให้สิ่งดำรงชีพ
 แก่อาจารย์.....⁹²

โคลงที่ 77-78 อนุชฎกฉันท

- [45] dantakāṣṭhatrayam sārddham taṇḍulaprasthabhaktakam |
 [46] tambūlaviṅṣaṭi dve ca karmukāni ṣad eva tu ||
 [47] ekā ca dīpikāmuṣṭir indhanasy aikapūlakah |
 [48] yatibhyaś ca pradeyāni vṛddhebyas tāni sarvvaśah ||

คำแปล: สิ่งของถวายเหล่านี้ทั้งหมด ได้แก่ ไม้สีฟัน 3 ด้าม พร้อมด้วยอาหารที่ทำด้วย
 ข้าวสาร 1 ปรัสถะ ใบพลู 40 ใบ และหมาก 6 ผล ได้สำหรับตามไฟ 1 ด้าม พร้อมกับห่อ
 เชื้อเพลิง 1 ห่อ (อันหัวหน้าอาศรม) ฟิงจัดแจงถวายแก่นักบวชผู้สูงอายุทั้งหลาย⁹³

⁹¹ เนื้อหาใน 2 โคลงข้างต้น มีใจความตรงกันและคล้ายกันกับเนื้อหาในโคลงที่ 76-77 ในจารึกปราสาททอมนับ K.701 และโคลงที่ 73-74 ในจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 โดยเนื้อหาโคลงที่ 74 ตรงกับเนื้อหาโคลงที่ 76 จารึกปราสาททอมนับ K.701 และโคลงที่ 73 ในจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 ส่วนข้อความบาทที่ 3-4 โคลงที่ 75 'สรุวานย เอตานิ เทยานิ....' ซึ่งบาทที่ 4 ข้อความขาดหาย แตกต่างกับข้อความในบาทที่ 3-4 โคลงที่ 77 จารึกปราสาททอมนับ K.701 ดังนี้ 'दानयाजारयय เทยานิ- ตไลว พรหมจาริเม' และแตกต่างกับข้อความบาทที่ 3-4 โคลงที่ 74 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 ดังนี้ 'อาจารย์ยาโยว สรุวานนิ- ตานิ ทยาด ปรอยตนะ' จะเห็นได้ว่า ข้อความในบาทที่ 4 โคลงที่ 75 ที่ขาดหายไปไม่สามารถระบุผู้ที่รับการถวายได้เหมือนในจารึกประจำอาศรม อีก 2 หลัก ดังกล่าว ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า 'รายการสิ่งของถวายดังกล่าวน่าจะเป็นสิ่งของที่ถวายแก่อาจารย์และนักศึกษา เหมือนข้อความในจารึกปราสาททอมนับ'

⁹² เนื้อหาในโคลงนี้ไม่ตรงหรือคล้ายกับข้อความในจารึกปราสาททอมนับ K.701 และจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290

โคลงที่ 79-80 อนุชฎกฉันท

- [49] dantakāṣṭhadvayañ caiva taṇḍulam prasthabhaktakam |
 [50] triṅśat tambūlapattrāṇi catvāri kramukāṇi ca ||
 [51] tathaiva dīpikāmuṣṭir ekaidhasyaikapūlakaḥ |
 [52] yauvanasthāya yataye pradeyaṃ sarvvameva tat ||

คำแปล: ไม้สีฟัน 2 ด้าม และ ข้าวสารที่ทำให้สุก (สามารถกินได้) จำนวน 1 ปรัสถะ (พายมือ) ใบพลู 30 ใบ หมากรุก 4 ผล ไต้ไฟ 1 ด้าม ห่อเชื้อเพลิง 1 ห่อ ทั้งหมดนั้น พึงให้แก่ นักบวชผู้เป็นหนุ่ม⁹⁴

จบด้านที่ 3 (C) ต่อ เริ่มต้นด้านที่ 4 (D)

โคลงที่ 81-82 อนุชฎกฉันท

- [53] tad annan dvitrikuḍuvās taṇḍulāḥ kramukadvayam |
 [54] tamvūlaviṅśatiś caikā dīpikāmuṣṭir arbhake ||
 [1] adhyetari gr̥hasthe ca vṛttir ddeyā yathāvayaḥ |
 [2] annaṅ kākeṣu dātavyaṃ arddhaprasthakataṇḍulam ||

คำแปล: ปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ ได้แก่ อาหารทำให้สุกนั้น ข้าวสาร 2 หรือ 3 กุฑุพะ หมากรุก 2 ผล ใบพลู 20 ใบ และไต้ไฟ 1 ด้าม (พึงให้) แก่คฤหัสถ์ผู้เป็นนักเรียนยังเป็นหนุ่ม ตามช่วงอายุ และพึงให้ข้าวสุก (ซึ่งหุงจาก) ข้าวสารครึ่งปรัสถะ แก่กาทั้งหลาย⁹⁵

โคลงที่ 83-84 อนุชฎกฉันท

- [3] pratyahaṅ kalpitam bhaktam taṇḍulādhyarddhakhārikā |
 [4] taṇḍulān naiva tān dadyā- d dadyād annāni tāni tu ||
 [5] trīṇi pātrāṇi yāvat tad- vyañjanan daśapātrataḥ |
 [6] satkāram ādadānānām ānupūrvvīvyapekṣayā ||

⁹³ เนื้อหา 2 โคลงข้างต้น คล้ายกันกับโคลงที่ 78-79 จารึกปราสาททอมันน K.701 และตรงกับโคลงที่ 75-76 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 โดยบาทที่ 3 โคลงที่ 78 มีความแตกต่างกันกับบาทที่ 3 โคลงที่ 79 จารึกปราสาททอมันน K.701 ดังนี้ 'ไวชณเวภยะ ปรเทยานิ' ข้อความในโคลงนี้ ตามข้อมูลที่ Bergaigne รวบรวมเป็นจารึกท่อนล่างด้านที่ 3 หรือ ด้าน C มีข้อความไม่ครบสมบูรณ์ อาศัยข้อมูลเนื้อหาซึ่งตรงกับข้อความในโคลงที่ 78-79 ในจารึกปราสาททอมันน K.701 และตรงกับโคลงที่ 75-76 ในจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 จึงได้ใจความโคลงที่ครบสมบูรณ์ โดยการเทียบเคียง

⁹⁴ ข้อความในโคลงนี้ ตามข้อมูลที่ Bergaigne รวบรวมเป็นจารึกท่อนล่างด้านที่ 3 หรือ ด้าน C มีข้อความไม่ครบสมบูรณ์ อาศัยข้อมูลเนื้อหาซึ่งตรงกับข้อความโคลงที่ 80-81 ในจารึกปราสาททอมันน K.701 และตรงกับโคลงที่ 77-78 ในจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 จึงได้ใจความโคลงที่ครบสมบูรณ์ โดยการเทียบเคียง

⁹⁵ เนื้อหาในโคลงนี้ตรงกับข้อความโคลงที่ 83 ในจารึกปราสาททอมันน K.701 และโคลงที่ 80 ในจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290

คำแปล: พึ่งจัดสรรอาหารที่ทำให้สุกแล้ว ที่นับได้จำนวนข้าวสาร 1 ขาริกาครึ่ง⁹⁶ ในทุกๆวัน ไม่พึ่งให้แต่ข้าวสารเหล่านั้น แต่พึ่งให้อาหารทั้งหลาย(ที่สุก)ด้วย⁹⁷ (พึ่งให้) ภาชนะ 3 ใบ และอาหารในภาชนะนั้น 10 ปาตระ⁹⁸ เป็นอย่างมาก แก่ผู้มารับการดูแลต้อนรับนั้น โดยการดูแลตามลำดับก่อนหลัง⁹⁹ (ตามลำดับศักดิ์)

โคลกที่ 85-86 อนุชฎกฉันท

- [7] bhasmāḍhakañ jaṭāsuddhi- kṣārabhasmāḍhakan tathā |
 [8] ekan tadbhājanan dhūpa- bhājanam vahnibhājanam ||
 [9] bhṛṅgārañ ca dvijācāryya- parivṛddhatapasviṣu |
 [10] ekaikatra caturmmāsaṃ pradeyaṃ sarvvam eva tat ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึ่งจัดแจงถวาย (เครื่องใช้สอย) ทั้งหมดแต่ละชุดนั้น ได้แก่ ขี้เถ้า 1 อาตมะ¹⁰⁰ ขี้เถ้าทำความสะอาดขญา 1 อาตมะ ภาชนะใส่ขี้เถ้า 1 ใบ ภาชนะสำหรับรูป 1 ใบ เต่าไฟ 1 อัน คนโทน้ำ (หม้อน้ำ) 1 ใบ แก่อาจารย์ผู้เป็นพราหมณ์ และแก่อาจารย์ผู้ เป็นนักบวชสูงวัย ตลอด 4 เดือน¹⁰¹

⁹⁶ 1 ขาริกาครึ่ง = 6 โทเรณี = 294.912 กก. คำนวณตามข้อมูลคัมภีร์ Yogasārasaṅgraha khārī. สืบค้นเมื่อ 16 กุมภาพันธ์ 2565 จาก <https://www.wisdomlib.org/definition/khari>.

⁹⁷ ในบาทที่ 4 ในจารึกปราสาทกอมัน K.701 และจารึกปราสาทเทพนม K.290 ใช้คำว่า 'โพนิกฤต' ข้าวที่ทำให้สุก แทนคำว่า 'อนน' ข้าว, อาหาร

⁹⁸ 10 ปาตระ เป็นหน่วยวัดความจุ = 10 อาตมะ = 25.6 กก. คำนวณตามคัมภีร์ Ṣoḍaśāṅgharḍdayam, tulā. สืบค้นเมื่อ 16 กุมภาพันธ์ 2565 จาก <https://www.wisdomlib.org/definition/tula>.

⁹⁹ เนื้อหาในโคลกนี้คล้ายกับเนื้อหาโคลกที่ 84-85 ในจารึกปราสาทกอมัน K.701 และเนื้อหาโคลกที่ 81-82 ในจารึกปราสาทเทพนม K.290 การดูแลตามลำดับ มีความเป็นไปได้ว่าหมายถึงแขกต่างๆตามลำดับศักดิ์บุคคลที่เข้ามาในอาศรม

¹⁰⁰ 1 อาตมะ = 2.56 กก. ตามข้อมูล Swati Chemburkar and Shivani Kapoor (2018:49) ซึ่งสัมภาษณ์ Claude Jacques ช่องทางออนไลน์ จำนวน 1 อาตมะ = 5 กก. ตามข้อมูลของ Adhir Chakravarti (1978: 214) 1 อาตมะ = 4 ปริสตะ, 1 ปริสตะ = 4 กุฑวะ

¹⁰¹ เนื้อหา 2 โคลกนี้ มีความคล้ายกันกับข้อความโคลกที่ 86 จารึกปราสาทกอมัน K.701 และโคลกที่ 83-84 จารึกปราสาทเทพนม K.290 โดยในโคลกที่ 86 จารึกปราสาทกอมัน K.701 มีข้อความ ดังนี้ 'จตุรมมาโสภโกการห- ฆฎฐาปนิกษาชนม/ อาจารย์ยาโยกโต ททยาช- ชยายเส สาดตวตย จ' และโคลกที่ 83-84 จารึกปราสาทเทพนม K.290 มีข้อความ ดังนี้ 'รูปภาชน- ฤทศาเร- วหนิกษาชนม จ/ เอโกกศจ จตุรมมาส- โภคยานเยตานิ ยตนะ—อาจารย์เยภยาะ ปเรทยา- วิททิกษุภย เอ จ/ ริกตปตตรี มชิม มฤตสนา- มฤยตฤช ทิเศทปิ. จะเห็นได้ว่าสิ่งของถวายตามข้อมูลจารึก ใน 3 อาศรม มีรูปแบบและชนิดเดียวกัน ได้แก่ 'หม้อน้ำ, ภาชนะรูป, และเต่าไฟ' ส่วนที่แตกต่างกันมีการเพิ่มสิ่งของถวายในพราหมณ์อาศรม หรือจารึกไพรปราสาท K.279 ตามข้อมูลในโคลกข้างต้น ได้แก่ 'ขี้เถ้า, ขี้เถ้าทำความสะอาดขญา, และภาชนะสำหรับใส่ขี้เถ้า'

โคลงที่ 87 อนุชฎกฉันท

[11] riktapattraṃ maṣīm mṛtsnā- m adhyeṛṣu diśed api |

[12] bhojyaṃ viśeṣayed deśe kāle pañcotsave tathā ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงให้โบลานเปล่า หมึกผงดำ และดินสอชนวนแก่นักเรียนทั้งหลาย และพึงให้อาหารเป็นพิเศษ ในสถานที่เมื่อจัดงานเทศกาลรีนเริง 5 คราวด้วย¹⁰²

โคลงที่ 88 อนุชฎกฉันท

[13] kuryyāt kuṭiṣu sarvvāsu śayanaṃ prativatsaram |

[14] ihasthā yatayas sarvve nādhyakṣe vaśyatāṅ gatāḥ ||

คำแปล: พึงให้ทำที่นอนในกุฏิทั้งหมด ประจำทุกปี นักบวชทั้งหลายทั้งหมด ผู้ อยู่ในอาศรมนี้ ไม่อยู่ในอำนาจของผู้ดูแล

โคลงที่ 89 อนุชฎกฉันท

[15] yady apātakino bhītā ihāgatya samāśritāḥ |

[16] pīḍayitre na tān dadyād grhṇīyān na sa tān api ||

คำแปล: ถ้า ผู้ไม่มีความผิด กลัวแล้ว (หนี)มาแล้วขออาศัยแล้ว ในอาศรมนี้ (หัวหน้าอาศรม) ไม่พึงให้ซึ่งคนเหล่านั้น แก่คนลงโทษ ทั้งไม่พึงจับกุมพวกเขา ด้วย

โคลงที่ 90-91 อนุชฎกฉันท

[17] karmmaṇā manasā vācā na hanyān nāmiṣan diśet |

[18] parasmāy āśramasy āntar vvahir vvāpi kathañ ca na ||

[19] sarvvān avādhakān sattvān āśramasyāsyā sannidhau |

[20] yaśodharataṭākasya tasyānte ca na hiṃsayet ||

¹⁰² ‘ปณโจตสว’ งานรีนเริง 5 คราว

เนื้อหาโคลงนี้ มีใจความคล้ายกับโคลงที่ 87 จารึกปราสาทคอมันับ K.701 แตกต่างกันในบาทที่ 3 ดังนี้ ‘ททยาทฤยเตตุสธาเว’ และมีใจความคล้ายกับโคลงที่ 84 บาทที่ 3-4 และโคลงที่ 85 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 ดังนี้ ‘ริกตปตตริ มซีมุ มฤตตสนา- มฤยเตตุษุ ทิเศทปิ—เทเศ กาลเอ จ สมปราปเต- โภชนั ปวิรรุทเยต/ โภชเยต ตู วิเศเชณ ปณโจตสวสมาคเม.

คำแปล: ในภายในอาศรม (คน) ไม่พึงทำร้าย ไม่พึงแสดงความโลภ ต่อคนอื่น ด้วยกาย วาจา ใจ ในภายนอกอาศรมด้วยเหมือนกัน (ก็ไม่พึงทำร้ายหรือแสดงความโลภ) ไม่พึงเบียดเบียนสัตว์ที่ไม่พึงเบียดเบียนทุกชนิด ในบริเวณใกล้อาศรม และในบริเวณบาราย โศครตฎาณะด้วย

โคลงที่ 92 อนุชฎกฉันท

[21] rājātmajā rājapautrī rājavṛddhastriyas satīḥ |

[22] atrānyātithivat pūjyā nāroheyuḥ kuṭīs tu tāḥ |

คำแปล: สตรีเหล่าใด ผู้เป็นราชธิดา ราชนัดดา และผู้เป็นสตรีสูงอายุของพระราชา (แม่นม) สตรีเหล่านั้น เป็นผู้ได้รับการนับถือเหมือนแขกคนอื่นๆ ในอาศรมนี้ ไม่พึงขึ้นไปสู่กุฎิ¹⁰³

โคลงที่ 93 อนุชฎกฉันท

[23] yās tadanyāḥ striyo hīnā yā vā caturavibhramāḥ |

[24] nātra praveśam arhanti tā evābhyāgatā api ||

คำแปล: สตรีเหล่าอื่นนอกนั้น เป็นสตรีต่ำทราม หรือมีชื่อเสียงฉาวโฉ่ แม้มาถึงแล้ว (ผู้เป็นแขก-ไม่ได้เชิญ) ย่อมไม่ควรเข้าไปในบริเวณอาศรมนี้

โคลงที่ 94 อนุชฎกฉันท

[25] cāturāśramyapatibhiḥ sarvvaḥ sambhūya yatnataḥ |

[26] yaśodharatatakākyam pālaniyamidaṁ sadā ||

คำแปล: หัวหน้าอาศรมทั้ง 4 ทุกๆท่าน พึงร่วมกันดูแลรักษาสระอันชื่อว่าโยศโรครตฎาณะนี้ ด้วยความเอาใจใส่ตลอดเวลา

โคลงที่ 95 อนุชฎกฉันท

[27] kiṅkarair āśramasyāsya yad dhanan dhaninārjjitam |

[28] tadeva nānyato hāryyam bhuktvā saṁvarddhya cāśramam ||

คำแปล: ทรัพย์พร้อมไปกับคนรับใช้ของอาศรมนี้ อันเจ้าของได้รับมา หลังจากถูกใช้สอย และทำอาศรมให้เจริญขึ้นแล้ว เป็นสิ่งไม่พึงถูกนำไปใช้ที่อื่น

¹⁰³ เนื้อหาโคลงนี้ตรงกับโคลงที่ 90 จารึกปราสาทเทพปรัมม K.290 และโคลงที่ 92 จารึกปราสาทกอมัน K.701

โคลงที่ 96 อนุษฏุกฉันท

[29] yad āśramopakaraṇaṃ hemarupyādi – ๐ ๒ |

[30] bhasmabhājanadaṇḍādi bhikṣārthan nā ๐ – ๐ ๒ ||

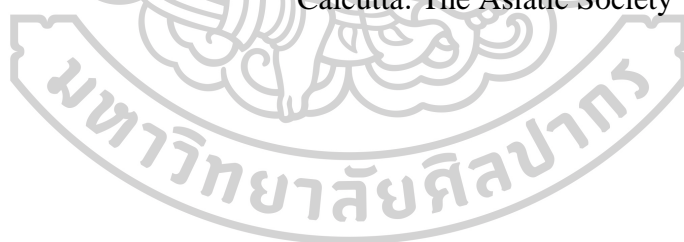
คำแปล: เครื่องใช้สอยอันเป็นอุปกรณ์ของอาศรมมีทองและเงินเป็นต้น ภาชนะสำหรับขี้เถ้า
และไม้เป็นต้น (อันได้รับกัลปนาไว้แล้ว) เพื่อใช้สำหรับภิกษา (ไม่พียงนำไปใช้ที่อื่น)

โคลงที่ 97-108 ข้อมูลชำรุดและขาดหาย

ข้อมูลทั่วไปจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290

อักษร	นาครี (อินเดียเหนือ)
ภาษา	ภาษาสันสกฤต
อายุ	พ.ศ.1432-1453
ลักษณะ	แท่งหินทราย มี 4 ด้าน ด้านละ 54 บรรทัด รวม 4 ด้านมี 108 โศลก
สถานที่พบ	ปราสาทเทพปรณัม จังหวัดเสียมเรียบ
ปัจจุบันอยู่ที่	คลังอภีรักษ์สถานอังกอร์ จังหวัดเสียมเรียบ (Dépôt de la Conservation d'Angkor)
พิมพ์เผยแพร่ก่อนหน้า	จารึกตีพิมพ์โดย อาร์. ซี. มาจุมดาร์ (R. C. Majumdar), ยอร์ช เซเดส์ (George Cœdès) Cœdès, George. (1908). "La stele de Tép Pranam." in Journal asiatique 11, 203-225. Majumdar, R.C. (1953). Inscriptions of Kambuja. Calcutta: The Asiatic Society

บทแปลอรรถาธิบายจาริกปราสาทเทพปรณัม K.290

ด้านที่ 1 (A)

โคลงที่ 1-2 วิสันตติลกฉันท มีเนื้อหาเหมือนกันกับโคลงที่ 1-2 จาริกโลเลย K.323

โคลงที่ 3 วิสันตติลกฉันท

[5] saṅsārapañjaravinissaraṇābhyupāyaṃ
yo 'bodhyat tribhuvanāṃ svayaṃ eva buddhvā |

[6] nirvāṇasaukhyaphaladāya kṛpātmakāya
buddhāya vandyacaraṇāya namo 'stu tasmai ||

คำแปล: สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ใด หลังจากตรัสรู้แล้วด้วยพระองค์เอง ทรงยังสัตว์โลกทั้ง 3 ให้รู้อุบายธรรมอันยิ่งเพื่อหลุดพ้นจากกรงคือสังสารวัฏ ขอความนอบน้อมจงมีแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ประทานผลแห่งความสุขคือพระนิพพาน ผู้มีพระกรุณา ผู้มีพระบาทอันสมควรกราบไว้

โคลงที่ 4-18 มีเนื้อหาเหมือนกันกับโคลงที่ 2-16 จาริกเขาพระบาท K.95

โคลงที่ 19 อนุชฎฉันท

[37] kṣattravaṃśanabhaçandro yo 'pi kīrttikaraṇ kiran |

[38] kenāpi gambhīrataran dviddḥṛdabdhim aśoṣayat ||

คำแปล: แท้ที่จริง พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมณ) เป็นดวงจันทร์บนท้องฟ้าคือเฝ้าพันธุกษัตริย์ ทรงแผ่พระรัศมีคือพระเกียรติยศให้ขจรขยายไป ทรงทำให้มหาสมุทรคือหัวใจของศัตรูที่ลึกอย่างยั้งให้เหือดแห้งไป แม้โดยวิธีใดๆ

โคลงที่ 20 อนุชฎฉันท

[39] māninīmānase yasya kāntipīyūṣapūrite |

[40] nyamajjan manmatho 'sūyo haradāhabhayād iva ||

คำแปล: กามเทพผู้หวาดหวั่น ได้เข้าไปอยู่ในหัวใจของสตรี ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำอมฤตคือความงามของพระองค์ (พระเจ้ายโสธรมณ) เหมือนกลัวถูกเผาจากพระศิวะ

โคลงที่ 21 อนุชฎกฉันท

[41] kīrttidugdhābdhiniṣyandair bhuvane madhurīkṛte |

[42] asthānam iva lāvanyam vaktre yasyāvasat sadā ||

คำแปล: เมื่อโลกถูกทำให้มีรสหวาน ด้วยการหลั่งไหลออกของทะเลน้ำนมคือพระเกียรติยศ ความงาม เหมือนกับไม่มีที่อยู่ จึงไปสถิตอยู่ที่พระพักตร์ของพระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) ตลอดเวลา

โคลงที่ 22 อนุชฎกฉันท

[43] catuṣṣaṣṭikalāvalyā vālyāt prabhṛti puṣkalaḥ |

[44] akṣayo yo 'kalaṅko 'pi khyāto mṛdukaro bhuvi ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) เป็นผู้สมบูรณ์ ไม่บกพร่อง ไม่ต่างพร้อยไปด้วย หมวอดมุวิชาความรู้ 64 ศาสตร์¹⁰⁴ ตั้งแต่ยังเยาว์วัย ถูกขนานนามว่าเป็นพระจันทร์บนโลก

¹⁰⁴ 'กลา-' ในคำสมาส 'จตุชษฏกฉันท' เป็นคำนามสตรีลิงค์ แปลว่าเสี้ยว, เศษ, ส่วน, ศิลปศาสตร์, ความชำนาญ หมายถึงเสี้ยวหนึ่งในจำนวนทั้งหมด (William, 2011: 261) ใช้เป็นหน่วยนับเวลาโดยเฉพาะช่วงระยะเวลาของดวงจันทร์ซึ่งมี 16 เสี้ยว ตามระยะเวลาที่ปรากฏข้างขึ้น-แรม ในวันข้างแรมพระจันทร์จะค่อยๆ ลดลงทีละเสี้ยวจนถึงวันพระจันทร์ดับ (อมาวาสี) รวม 15 เสี้ยว ในเวลาพระจันทร์ข้างขึ้น แต่ละวันก็จะเพิ่มเสี้ยวขึ้นจนถึงพระจันทร์เต็มดวงหรือเต็ม 15 กลา ในเสี้ยวที่ 16 พระจันทร์จะปรากฏโดยไม่มี การขึ้น-แรม กลา ที่หมายถึงหมวดหมู่ศิลปศาสตร์ 64 ขนง Monier Williams (2011: 261) และคัมภีร์กามสูตรของवादสายนะ (อ้างถึงใน Banasik, 2014: 7-8) ให้ข้อมูลไว้ดังนี้ (1) gītam ศาสตร์ในการขับร้อง, (2) vādyam ศาสตร์ในการเล่นเครื่องดนตรี, (3) nr̥tyam ศาสตร์ในการฟ้อนรำ, (4) nāṭyam ศาสตร์ในการขับดนตรีร่ายรำ, (5) ālekhya ศาสตร์ในการสร้างอักษรและวาดภาพ, (6) viśeṣakacchedyam ศาสตร์ในการทำสัญลักษณ์, (7) taṇḍulakusumabalivikārāḥ ศาสตร์ในการจัดและประดับรูปเคารพด้วยข้าวและดอกไม้, (8) puṣpāstaranam ศาสตร์การจัดเตียงดอกไม้, (9) daśanavasanāṅgarāgāḥ ศาสตร์ในการทำสีพื้น เสื้อผ้า ผม เล็บ และร่างกาย, (10) maṇibhūmikākarma ศาสตร์ในการขัดพื้นให้เงา, (11) śayanaracanam ศาสตร์ในการทำเตียงนอนและหมอน, (12) udakavādyam ศาสตร์ในการเล่นดนตรีตีตโธ, (13) udakaghātaḥ ศาสตร์ในการไขน้ำไปตามเหมือง ที่รอง อ่าง, (14) citrāyogāḥ ศาสตร์ในการวาดภาพและตกแต่งภาพ, (15) mālyagranthanavikalpāḥ ศาสตร์ในการร้อยพวงมาลัยชนิดต่างๆ, (16) keśaśekharāpīdayojanam ศาสตร์ในการประดับเกศา, (17) nepathyayogāḥ ศาสตร์ในการประดับเครื่องแต่งกาย, (18) kaṇapatrabhaṅgāḥ ศาสตร์ในการทำคุ่มหูเป็นแผ่น, (19) gandhayuktiḥ ศาสตร์ในการเตรียมน้ำหอม, (20) bhūṣaṇayojanam ศาสตร์ในการประดับเครื่องตกแต่ง, (21) indrajālam ศาสตร์ในการใช้มนต์พิเศษและมายา, (22) kaucaṃmāyayogāḥ ศาสตร์ในการเตรียมเวทย์มนต์และคู่มือที่ชาวจุมาระเขียนไว้, (23) hastalāghavam ศาสตร์ในการใช้มือได้ครองแคล้ว, (24) citraśākāpūpabhakṣyavikārakriyā ศาสตร์ในการปรุงสมุนไพร เนื้อสัตว์ ขนมหวาน และของกินอื่นๆ นานาชนิด, (25) pānakarasarāgāsavayojanam ศาสตร์ในการเตรียมเครื่องดื่มและน้ำดื่ม, (26) sūcīvāpakarma ศาสตร์ในการเย็บ, (27) sūtrakriḍā ศาสตร์ในการเตรียมลวดลายมีเข็มและด้าย, (28) vīṇādamarukasūtrakriḍā ศาสตร์ในการเล่นพิณและกลองทมรุกะ, (29) prahelikā ศาสตร์ในการประพันธ์และวิไลสนาปัญหาและกลบทอักษร, (30) pratimālā ศาสตร์ว่าด้วยการทออบทกลอนเพื่อสอบและฝึกทักษะ, (31) durvacakayogāḥ ศาสตร์ในการท่องสูตรที่ยาก, (32) pustakavācanam ศาสตร์ในการท่องตำรา, (33) nāṭakākhyāyikādarśanam ศาสตร์ในการเล่าเรื่องและแสดงละคร, (34) kāvyasamasyāpūraṇam ศาสตร์ในการทำปริศนาข้อความในโคลงให้สมบูรณ์, (35)

โคลงที่ 23 อนุชฎกฉันท

[45] yena rājye 'bhiṣiktena vidvidbhṛtyamanodiśaḥ |

[46] bhītyā harṣaṇayaśasā samamāpaditā bhṛsam |

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายศไศวรมัน) ผู้ได้รับการอภิเษกในราชสมบัติแล้ว ทรงได้รับแผ่นดินคือหัวใจของศัตรูและขุนนาง ด้วยความกลัว (และ) ด้วยเกียรติยศคือความหรรษาพร้อมกัน อย่างสม่ำเสมอ

โคลงที่ 24 อนุชฎกฉันท

[47] garjjadgajendrameghānām yāne dānāmvuvṛṣṭibhiḥ |

[48] tatāna śastravidyudbhiḥ prāvṛṣam yaś śarady api ||

คำแปล: ในการเสด็จยাত্রา (รบ) พระองค์ (พระเจ้ายศไศวรมัน) ทรงโปรยฝน แม้ในฤดูศร¹⁰⁵ (ฤดูใบไม้ร่วง) ด้วยน้ำฝนคือมันเหลวของเมฆคือช้างทั้งหลายซึ่งคำรามอยู่ (และ) ด้วยสายฟ้าคือศาสตราวุธทั้งหลาย

paṭṭikāvetrabānavikalpāḥ ศาสตร์ว่าด้วยการเจาะรูแผ่นไม้เตี้ยและตั้ง, (36) tarkūkanmāni ศาสตร์ในงานไม้, (37) takṣaṇam ศาสตร์ในงานช่างไม้, (38) vāstuvidyā ศาสตร์ความรู้ในเรื่องพื้นที่, (39) rūpyaratnaparikṣā ศาสตร์ในการรู้ อัญมณีวิทยา, (40) dhātuvādah ศาสตร์ในด้านโลหวิทยา, (41) maṇirāgajñānam ศาสตร์ในด้านการดูสีอัญมณี, (42) ākarajñānam ศาสตร์ในการดูแร่, (43) vṛkṣāyurvedayogāḥ ศาสตร์ในด้านความรู้เกี่ยวกับพฤกษศาสตร์, (44) meṣakukkuṭalāvakayuddhavidhiḥ ศาสตร์ในการชนไก่ ชนแกะ ต่อนก, (45) śukasārikāpralāpanam ศาสตร์ในการฝึกนกแก้วนกสกริก้าให้พูดได้, (46) utsādanam ศาสตร์ในการนวด, (47) keśamārjanakauśalam ศาสตร์ในการขลิบผม, (48) akṣaramuṣṭikākathanam ศาสตร์ในการใช้ภาษามือ, (49) mlechhitakavikalpāḥ ศาสตร์ในการเล่นสำนวนภาษา, (50) deśabhāṣājñānam ศาสตร์ความรู้ในภาษาต่างประเทศ, (51) puṣpaśakāṭikānimittajñānam ศาสตร์ความรู้ในเรื่องลางสังหรณ์บอกเหตุ, (52) yantramātrkā ศาสตร์ความรู้ในแม่แบบกลไก, (53) dhāraṇamātrkā ศาสตร์ในการฝึกท่องจำ, (54) sampāthyam ศาสตร์ในการฝึกท่องพร้อมกันเป็นกลุ่ม, (55) mānasikāvyakriyā ศาสตร์ในการว่ากลอนสด, (56) kriyāvikalpāḥ ศาสตร์ความรู้ในด้านกวีนิพนธ์, (57) chalitakayogāḥ ศาสตร์ในการเล่นแบบ, (58) abhidhānakośacchandojñānam ศาสตร์ความรู้ในด้านนิรุกติ ศัพท์ ฉันท, (59) vastragopanāni ศาสตร์ในการอำพรางกายด้วยผ้า, (60) dyūtavīśeṣaḥ ศาสตร์ในการเล่นเกมนพนันชนิดต่างๆ, (61) ākarṣaṇakrīdā ศาสตร์ในการเล่นลูกเต๋าชื่อ อกรรชณะ, (62) bālakakrīdanakāni ศาสตร์ในการเล่นเกมนเด็ก, (63) vaināyikīnām vidyānām jñānam ศาสตร์แห่งความรู้ระเบียบหลักเกณฑ์, (64) vajayikīnām vidyānām jñānam ศาสตร์ว่าด้วยความรู้ในศิลปะแห่งชัยชนะ (Banasic, 2014: 7-9)

¹⁰⁵ ‘ศรท’ ฤดูศรท เป็นฤดูใบไม้ร่วง ต่อเนื่องหรือหลังจากฤดูฝน ‘วรุช’ ตามข้อมูลวรรณคดีสันสกฤต ฤดูกาลในช่วง 1 ปี มี 6 ฤดูกาล ได้แก่ ‘วสนต’ ฤดูใบไม้ผลิ (Spring) ช่วงเวลาระหว่างวันที่ 19 กุมภาพันธ์ - 19 เมษายน, ‘คริษม’ ฤดูร้อน (Summer) ช่วงระหว่างวันที่ 20 เมษายน - 21 มิถุนายน, ‘วรุชา’ ฤดูฝน (Monsoon) ช่วงระหว่างวันที่ 22 มิถุนายน - 22 สิงหาคม, ‘ศรท’ ฤดูใบไม้ร่วง (Autumn) ช่วงระหว่างวันที่ 23 สิงหาคม - 22 ตุลาคม, ‘เหมนต’ ฤดูหนาว (Winter) ช่วงระหว่างวันที่ 23 ตุลาคม - 21 ธันวาคม, ‘คิสิร’ ฤดูน้ำค้าง (Clod) ช่วงระหว่างวันที่ 22 ธันวาคม - 18 กุมภาพันธ์ ข้อมูลจาก Ritus, Seasons and Vedic Calendar. สืบค้นเมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2565 จาก <http://www.mypanchang.com/ritus.php>. ชื่อนาสังเกต ฤดูศรท หรือฤดูใบไม้ร่วงเป็น

โคลงที่ 25 อนุชฎกฉันท

[49] yasyāpi vāhuyugalaṃ vahuvidvidvadhe yudhi |

[50] savyāpasavyagamitais sahasram iva pattribhiḥ ||

คำแปล: ในการฆ่าศัตรูจำนวนมากในสนามรบ พระพาหาทั้งสองแม่ของพระองค์ (พระเจ้า-
ยโสวรมัน) รวากับว่ามีจำนวนนับพัน ด้วยลูกศรทั้งหลายที่ปล่อยไปแล้วทั้งซ้าย-ขวา.

โคลงที่ 26 อนุชฎกฉันท

[51] raṇe raṇe 'khilārātīn yatpratāpavibhāvasuḥ |

[52] dagdhvādahad atrptyeva teṣāñ cetāṃsi yoṣitām ||

คำแปล: ในทุกสนามรบ ไฟคือเดชานุภาพของพระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) ครั้นไหม้แล้ว
ก็ได้แผดเผาเหล่าศัตรูทั้งหมด และเหมือนได้เผาใจของสตรีทั้งหลายของศัตรูเหล่านั้น เพราะ
ยังไม่อ้อมหน้า.

โคลงที่ 27 อนุชฎกฉันท

[53] sādgunyaprathito yo 'pi dr̥ptadviddhvaṅsane yudhi |

[54] prakarṣeṇāpadānānām anantaguna īritāḥ ||

คำแปล: ในการกำจัดศัตรูผู้ยิ่งผยองในสนามรบ พระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) ผู้แผ่ไพศาล
ไปด้วยคุณ 6 ประการ ถูกสรรเสริญว่า 'ผู้มีคุณอันไม่มีที่สิ้นสุด' โดยความยอดเยี่ยม
แห่งวีรกรรมทั้งหลาย

ช่วงฤดูต่อจากฤดูฝนซึ่งเป็นช่วงที่หมดหน้าฝนแล้ว แต่ในโคลงสรรเสริญว่ากษัตริย์ (พระเจ้ายโสวรมัน) โปรยฝนซึ่งอุปลักษณะอาวุธของ
พระองค์เป็นสายฟ้า และอุปลักษณะมันเหลวข้างทรงในสนามรบเป็นสายฝน แต่ฤดูกาลเป็นฤดูศรที่หมดหน้าฝนแล้ว แสดงให้เห็นว่า
ฤดูนี้เป็นฤดูที่นิยมออกสนามรบ

ด้านที่ 2 (B)

โคลกที่ 28 อนุษฏุกฉันท

- [1] udgarjatyadhikaṃ siṅho nirjjayannapi kuñjaram |
[2] na jātu vismito yas tu nirjjayan rājakuñjarān ||

คำแปล: สิงห์ เมื่อชนะพระยาฤๅษณ์ได้อย่างเด็ดขาดแล้ว ก็คำรามเสียงดัง ส่วนพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ถึงจะชนะบรรดาช้างศึกกษัตริย์ทั้งหลาย ก็ไม่หยิ่งผยองเลย

โคลกที่ 29 อนุษฏุกฉันท

- [3] jitāḥ ṣaḍ arayo yena vyaṃ sarvvajito jitāḥ |
[4] aneneti hriyevāntar nnilinā hrtsu durhrḍām ||

คำแปล: ศัตรูทั้ง (ภายใน) 6 (ได้แก่ กาม, โกรธ, โลภ, โมหะ, มทะ, มัตสรวณะ) ซึ่งถูกพระองค์ชนะแล้ว พวกมันหนีไปซ่อนอยู่ภายในใจของเหล่าศัตรูทั้งหลาย เพราะเหมือนจะละอายว่า พวกเราทั้งหลายเอาชนะทุกอย่างได้ แต่ถูกกษัตริย์องค์นี้ เอาชนะแล้ว

โคลกที่ 30 อนุษฏุกฉันท

- [5] rakṣāmvusiktavṛddhasya rāṣṭaramaṇḍalabhūruhaḥ |
[6] yena dattan dvijādibhyaś śrīphalaṃ svādukāmataḥ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ได้ถวายผลไม้คือความรุ่งเรือง ของต้นไม้มงคลแห่งแคว้นแคว้น ที่มีความเจริญอันถูกรดแล้วด้วยน้ำคือการบำรุงรักษา แก่พราหมณ์เป็นต้น เพราะต้องการให้มีรสหวาน

โคลกที่ 31 อนุษฏุกฉันท

- [7] mama kīrttiś carantyekā durgge bhuvanagahvare |
[8] skhalediti bhiyevāsā yena niṣkaṇṭakāḥ kṛtāḥ ||

คำแปล: เหมือนเพราะกลัวว่าเกียรติยศของเรา เทียวไปผู้เดียว จะพึงปลั่งพลาดบนชอกหลีบในโลกที่ไปได้ยาก ดังนี้แล้ว พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) จึงทำพื้นที่ให้ปราศจากเสียงนวม

โคลงที่ 32 อนุชฎฉันท

[9] saundaryyamaṇḍitaṃ yasya mukhākhaṇḍendumaṇḍalam |

[10] kenāpy anandayan nityan nārīnayanānīrajam ||

คำแปล: วงแห่งพระจันทร์ที่ไม่พร่องคือพระพักตร์ของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน)
อันประดับแล้วด้วยความงาม ได้ทำให้ดอกบัวคือนัยน์ตาของหญิงสาวยินดีแล้ว อย่าง
สม่ำเสมอ แม้ด้วยประการใดๆ

โคลงที่ 33 อนุชฎฉันท

[11] yadguṇādhiṣṭhitāvānī bhavinām atipāvanī |

[12] adhvarāgner havirggandha- garbheva marutān gatiḥ ||

คำแปล: โลกที่ถูกครอบครองด้วยคุณของพระองค์ ได้ชำระให้ชาวโลกบริสุทธิ์อย่างยิ่ง
ดูเหมือนว่าชั้นบรรยากาศจะอบอวนไปด้วยของหอมจากเครื่องสังเวद्य แห่งไฟัชฌุพิธิ

โคลงที่ 34 อนุชฎฉันท

[13] atisūklagūṇaṃ viṣṇur yyaṃ vidambayitum dhruvam |

[14] dugdhābdhimadhyam adhyāste kārsṇyam lumpan niv ātmanaḥ ||

คำแปล: จริงๆ เพื่อจะเอาชนะพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้มีคุณอันขาวอย่างยิ่ง
พระวิษณุ เหมือนกับจะลบความดำของพระองค์จึงเสด็จเข้าไปอยู่ที่ท่ามกลางทะเลน้ำนม

โคลงที่ 35 อนุชฎฉันท

[15] brahmāṇḍamaṇḍale yena yaśobhir bharite punaḥ |

[16] yaśo yad varddhitan nityaṃ anyat pūryyan nu tad bhavet ||

คำแปล: เมื่อมณฑลแห่งจักรวาล อันพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงไว้แล้วด้วย
พระเกียรติยศทั้งหลาย เกียรติยศอื่นอันใดเล่าจะพึงเป็นสิ่งที่พระองค์ต้องทำให้เพิ่มขึ้น
เนื่องนิത്യ และต้องทำให้เต็มอีก

โคลงที่ 36 อนุชฎกฉันท

[17] yasya tejo 'rayas smṛtvā vane vṛṣṭijadā api |

[18] prāvṛṭkāle 'tisantāpā yugāntāgnihatā iva ||

คำแปล: ครั้นหวนระลึกถึงเดชานุภาพของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ศัตรูทั้งหลาย เป็นผู้เหมือนกับถูกแช่แข็งเพราะฝนในป่าในฤดูฝน เป็นผู้รุ่มร้อนอย่างยิ่ง รวากับว่าถูกเผาด้วยไฟในเวลาสิ้นกาลป์

โคลงที่ 37 อนุชฎกฉันท

[19] anāratam rato yasya puṣkalāṅgo vṛṣo 'bhavat |

[20] hṛdguhāyām vṛṣāṅkasya sannidhane vidheriva ||

คำแปล: คุณธรรมมีองค์ประกอบดีเยี่ยม ได้มีความยินดีอยู่เสมอๆ ในห้องคือพระทัยของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้มีคุณธรรมราวกับว่าอยู่ในที่ประทับของพระพรหม

โคลงที่ 38 อนุชฎกฉันท

[21] dhane dhanāyayā yasya tāvad eva vijṛmbhitam |

[22] yāvat pūrṇṇo 'rthinām arthaḥ kaulais tīrṇṇasya kiṃ bhavet ||

คำแปล: ตราบใด ทรัพย์ของผู้มีความต้องการทั้งหลายจะสมปรารถนาแล้ว ตรานั้นก็ยิ่งขยายเพิ่ม (ให้อีก) ด้วยความปรารถนาทรัพย์ในทรัพย์ ของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) จะมีประโยชน์ อะไรด้วยศัพท์ของตระกูล สำหรับผู้ได้รับทรัพย์มรดก

โคลงที่ 39 อนุชฎกฉันท

[23] anantavidyo lokeśo vṛṣasthaḥ kāmadīpanaḥ |

[24] yaś śaṅkaro 'pi satatan dattadakṣodayo 'bhavat ||

คำแปล: พระองค์ มีความรู้ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นใหญ่ในโลก ดำรงอยู่ในคุณธรรม ผู้ซึ่งบอกสิ่งทีคนต้องการ ผู้เป็นบ่อเกิดแห่งความรู้เรื่อง และเป็นผู้ประทานการก่อเกิดแห่งความฉลาดอย่างต่อเนื่อง

โคลงที่ 40 อนุชฎกฉันท

- [25] api hemācalatanuḥ prajvalann api tejasā |
 [26] katham apy avalānām yo hr̥tsu tiṣṭhan sukhaṃ vyadhāt ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) แม้จะมีพระวรกายเหมือนภูเขาทอง (เขาพระสุเมรุ) แม้จะโชติช่วงเปล่งประกายไปด้วยเดชานุภาพ แต่ก็สถิตอยู่ในหัวใจของผู้ไร้กำลัง (อ่อนแอ) ประทานความสุขให้ได้อย่างไร

โคลงที่ 41 อนุชฎกฉันท

- [27] aho saṅsarggamāhātmyam lakṣmīr api calācalā |
 [28] yasmin niścalayā lagnā bhāratyā yad acāpalā ||

คำแปล: โอ้อัจฉรย์ใจมากสำหรับการปรากฏร่วมกัน การที่พระนางลักษมี ผู้เคลื่อนไหวไปมา (ไม่อยู่นิ่ง) กับพระนางภารตี (สร้อยวดี) ผู้อยู่นิ่ง มาสถิตอยู่นิ่งไม่เคลื่อนไหวในพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน)

โคลงที่ 42 อนุชฎกฉันท

- [29] kalikālorjijitañ jivā yo dharmmenaiva duṣkṛtam |
 [30] tatsaṅsrayād ivāmarṣo nirjigāy ākḥilān ripūn ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงเอาชนะความชั่วร้ายอันมีกำลังมากในกสิยุคโดยธรรมนั่นเอง ดูเหมือนว่าจะไม่พอพระทัย จึงทรงเอาชนะศัตรูทั้งสิ้น เพราะเป็นที่อาศัยอยู่ของความชั่วร้ายนั้น.

โคลงที่ 43 อนุชฎกฉันท

- [31] nirastakaṅṭakāṃ smitām yo vidhvastamahībḥṛtam |
 [32] ekacchatrām aṅṣamām pṛthvīm pṛthur ivākarot ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ได้ทำแผ่นดิน ให้หมดเสี้ยนหนาม ให้มีความเบิกบาน ให้มีภูเขา (กษัตริย์) ที่ถูกกำจัดแล้ว ให้อยู่ภายใต้เศวตฉัตรอันเดียว ให้มีความสม่าเสมอ เหมือนพระเจ้าปฤถุ.

โคลงที่ 44 อนุชฎกฉันท

- [33] yo 'pi khadgasahāyo 'pi rājasinhaniṣevitaḥ |
 [34] akrūraparivāro 'ya- m iti kenāpy udīritaḥ |

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) แม้จะมีพระขรรค์เป็นสหาย แม้จะมีราชสีห์(บัลลังก์) เข้ามาคบเป็นสหาย แต่ใครๆ ก็กล่าวกันว่าคนนี้เป็นผู้มีความอ่อนโยนเป็นบริวาร (เป็นสุภาพบุรุษ)

โคลงที่ 45 อนุชฎกฉันท

- [35] yasy ajñāsvāntasamvāsa- dharmmasy evānuśāsanāt |
 [36] sāmādibhir yathābhavya- m upāyair nyanayat prajāḥ |

คำแปล: เพราะการสั่งสอน ของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้มีอำนาจและธรรมที่มีอยู่ภายในพระองค์เอง จึงทรงปกครองประชาชนทั้งหลาย ด้วยวิธีการทั้งหลายที่มีความเหมาะสม ยุติธรรมเป็นต้น ตามความเหมาะสม

โคลงที่ 46 อนุชฎกฉันท

- [37] ko harer aniruddhāres svacakrahrāntibhir jīyayaḥ |
 [38] yasya tv abrāntacakreṇā- niruddhārisatāj jīyayaḥ |

คำแปล: ชัยชนะ ของพระหริ (พระวิษณุ) ผู้มีศัตรูที่ไม่มีใครยับยั้งได้ มีได้ก็ด้วยการหมุนจักรของตนเองหลายรอบ จะขนาดไหน (เขี้ยว) เพราะชัยชนะของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ต่อศัตรูเป็นร้อยที่ไม่มีอะไรขวางกั้นได้ มีได้ด้วยจักรที่ไม่ต้องหมุน

โคลงที่ 47 อนุชฎกฉันท เริ่มระเบียบการบริหารอาศรม

- [39] sa śrīyaśovarmmanrpo nṛpendraḥ kambūpatiḥ |
 [40] saugatābhyudayaīaitam kṛtavān saugatāśramam |

คำแปล: พระเจ้าแผ่นดินศรียโศวรมันนั้น ผู้เป็นราชาเหนือราชา เป็นกษัตริย์แห่งกัมพูชา ได้สร้างแล้วซึ่งอาศรมพระสุคตนี้ เพื่อความผาสุกแก่ผู้นับถือพระสุคต (ผู้นับถือพุทธศาสนา)

ด้านที่ 2 (B)-ต่อด้านที่ 3 (C)

โคลกที่ 48-56 อนุชฎกฉันท มีเนื้อหาข้อความตรงกับโคลกที่ 52-60 จารึกปราสาทกอมันบ K.701 และมีเนื้อหาตรงกับโคลกที่ 51-59 จารึกไพรปราสาท K.279

ด้านที่ 3 (C)-ต่อจากโคลกที่ 56

โคลกที่ 57-58 อนุชฎกฉันท

- [5] vidyābhujō dvijāt kiñci- d ūnamācāryyam arccayet |
 [6] buddhajñānavidaṃ śābdam dvividan tu viśeṣataḥ |
 [7] buddhajñānavidhānajñās chabdaśāstravidas tathā |
 [8] addhyāpakam viśeṣeṇa tābhyām ācāryyam arccayet ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดการต้อนรับอาจารย์แต่ละท่านสวดหลั่นกันตามลำดับ (ต่อ) จากพราหมณ์ผู้มีความรู้ คือต้อนรับอาจารย์ผู้รู้วิชาพุทธศาสตร์และอาจารย์ผู้รู้ไวยากรณ์ แต่ พึงดูแลต้อนรับอาจารย์ผู้รู้วิชาพุทธศาสตร์และไวยากรณ์เป็นกรณีพิเศษ พึงดูแลต้อนรับ อาจารย์ผู้ทำการสอนเป็นกรณีพิเศษกว่าอาจารย์ผู้รู้วิธีในคัมภีร์พุทธศาสตร์และอาจารย์ผู้รู้ ไวยากรณ์ทั้งสองนั้น

โคลกที่ 59-62 อนุชฎกฉันท มีเนื้อหาข้อความตรงกับโคลกที่ 63-66 จารึกปราสาทกอมันบ K.701 และมีเนื้อหาตรงกับโคลกที่ 62-64 จารึกไพรปราสาท K.279

โคลกที่ 63 อนุชฎกฉันท

- [17] śrāddhoparāgakāleṣu piṇḍaviṣuvayor api |
 [18] taṇḍulasyaikayā khāryyā prakurvīta yathāvidhi ||

คำแปล: ในพิธีศราทที่ทำในเวลาอุปราคา และในวันวิษุวัตที่จะต้องถวายด้วยก้อนข้าว ทั้งสองวัน (หัวหน้าอาศรม) พึงให้ทำ (พิธีกรรม) ด้วยข้าวสาร 1 ขารี ตามพิธีที่กำหนดไว้

โคลกที่ 64-66 อนุชฎกฉันท มีเนื้อหาตรงกับโคลกที่ 67-69 จารึกไพรปราสาท K.279 และ ตรงกับโคลกที่ 68-70 จารึกปราสาทกอมันบ K.701

โคลงที่ 67 อนุชฎกฉันท

[25] nabhasyasya caturddaśyām śuklāyām utsavan tathā |

[26] kuryyād dānaṃ pradadyāc ca buddhaśāstre yathodita[m] ||

คำแปล: อนึ่ง ในวันขึ้น 14 ค่ำแห่งเดือนนภัสยะ (เดือนภัทรบท สิงหาฯ-กันยาฯ) (หัวหน้า
อาศรม) พึงจัดเทศกาลงบุญและพึงถวายทาน ตามที่กล่าวแล้วในคัมภีร์พุทธศาสตร์

โคลงที่ 68 อนุชฎกฉันท ตรงกับเนื้อหาโคลงที่ 71 จารึกปราสาทกอมันบ K.701 และโคลง
ที่ 70 จารึกไพรปราสาท K.279

โคลงที่ 69-70 อนุชฎกฉันท

[29] trisandhyavidhisamsaktās śīlādhyayanatparāḥ |

[30] gr̥hasthakarmmanirmuktāḥ yatayo vijitendriyāḥ ||

[31] varṣāsv ananyaśayitā ekabhaktena jīvinaḥ |

[32] svadharmmakarmmasaktās te vāstavyās saugatāśrame ||

คำแปล: นักบวช (ภิกษุ) ผู้เคร่งครัดในพิธีตรีสันธยา ผู้เอาใจใส่ในศีลและการสวดมนตร์
ผู้ไม่เกี่ยวข้องของงานของคฤหัสถ์ ผู้สำรวมอินทริย์ ในระหว่างพรรษาทั้งหลาย (ภิกษุ)
เหล่านี้ ไม่พึงไปจำวัดในที่อื่น เลี้ยงชีวิตด้วยภัตตาหารมือเดียว ผู้มีใจยึดมั่นในหน้าที่และการ
งานของตน มีความเหมาะสมพักอาศัยอยู่ในเสาศาครม

โคลงที่ 71 อนุชฎกฉันท

[33] yatayaś śīlarahitā duṣṭās śrutavivarjītāḥ |

[34] svadharmmakarmmavibhraṣṭā nirvāsyās saugatāśramāt ||

คำแปล: นักบวชทั้งหลาย ผู้ไม่มีศีล ผู้ประพฤติเลวทราม ผู้ไม่สนใจศึกษา ผู้ไม่ทำหน้าที่และ
การงานของตน พึงถูกขับไล่ออกจากเสาศาครม

โคลงที่ 72 อนุชฎกฉันท

[35] bhikṣavo yatayo ye 'pi sadādhyayanatatparāḥ |

[36] eteṣām iyaṭī vṛttir ddātavyā prativāsaram ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพจำนวนมากถวายแก่นักบวชผู้เป็น
ภิกษุทั้งหลาย ผู้เอาใจใส่ในการศึกษาเล่าเรียนทุกวัน¹⁰⁶

โคลงที่ 73-74 อนุชฎกฉันท สิ่งของถวายสำหรับอาจารย์

[37] catvāri dantakāṣṭhāni tathāṣṭa kramukāṇi ca |

[38] taṇḍulārddhāḍhakāṇṇāṇi ca ṣaṣṭis tambūlakāṇi ca ||

[39] dīpikāmuṣṭir ekā ca tathaidhasy aikapūlakaḥ |

[40] ācāryyāyaiva sarvvāni tāni dadyāt prayatnataḥ ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงสิ่งของถวายทั้งหมดเหล่านี้ ได้แก่ ไม้ชำระฟัน 4 ด้าม
หมาก 8 ผล ข้าวสุกที่หุงจากข้าวสารครึ่งอาณกะ ใบพลู 60 ใบ ได้สำหรับตามไฟ 1 อัน และ
ห่อเชื้อเพลิง 1 ห่อ แก้อาจารย์ อย่างเอาใจใส่

โคลงที่ 75-76 อนุชฎกฉันท สิ่งของถวายสำหรับนักบวชสูงอายุ

[41] dantakāṣṭhatrayam sārddham taṇḍulaprasthabhaktakam |

[42] tambūlaviṇṣaṭī dve ca karmukāṇi ṣad eva tu ||

[43] ekā ca dīpikāmuṣṭir indhanasy aikapūlakaḥ |

[44] yatibhyaś ca pradeyāni vṛddhebhyas tāni sarvvaśaḥ ||

คำแปล: สิ่งของถวายเหล่านี้ทั้งหมด ได้แก่ ไม้สีฟัน 3 ด้าม พร้อมด้วยอาหารที่ทำด้วย
ข้าวสาร 1 ปริสเถ ใบพลู 40 ใบ และหมาก 6 ผล ได้สำหรับตามไฟ 1 ด้าม พร้อมกับห่อ
เชื้อเพลิง 1 ห่อ (อันหัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงถวายแก่นักบวชผู้สูงอายุทั้งหลาย

¹⁰⁶ เนื้อหาโคลงนี้คล้ายกับเนื้อหาโคลงที่ 75 จารึกปราสาทกอมบับ K.701 แตกต่างกันในบาทที่ 1-2 ดังนี้ 'vaiṣṇavā vālavṛddhādya-ye sadādhyayane ratāḥ' และมีเนื้อหาดคล้ายกับโคลงที่ 73 จารึกไพรปราสาท K.279 ข้อความแตกต่างกันใน บาทที่ 1 ดังนี้ 'brāhmaṇā yatayo ye 'pi' จะสังเกตได้ว่าใจความทั้งสามโคลงมีความเหมือนกัน แตกต่างเฉพาะชื่อเรียกนักบวช ตามนิกายที่ตนสังกัด นักบวชในเสาคตาศรมหรืออาศรมพระพุทธศาสนาเรียกว่า 'ภิกษุ' นักบวชในพราหมณาศรม หรือไศวนิกาย เรียกว่า 'พราหมณ' นักบวชในไวษณวาศรม หรือไวษณพนิกายเรียกว่า 'ไวษณว' และนิกายนี้มีการจำแนกว่าเป็นนักบวชหนุ่มและ นักบวชมีอายุ

โคลงที่ 77-78 อนุชฎกฉันท์ สิ่งของถวายสำหรับนักบวชหนุ่ม

[45] dantakāṣṭhadvayaṅ caiva taṇḍulam prasthabhaktakam ।

[46] triṅśat tambūlapattrāṇi catvāri kramukāṇi ca ॥

[47] tathaiva dīpikāmuṣṭir ekaidhasyaikapūlakaha ।

[48] yauvanasthāya yataye pradeyaṃ sarvvameva tat ॥

คำแปล: ไม้สีฟัน 2 ด้าม และ ข้าวสารที่ทำให้สุก (สามารถกินได้) จำนวน 1 ปริสตะ 132 (พายมือ) ใบพลู 30 ใบ หมาก 4 ลูก ใตไฟ 1 ด้าม ห่อเชื้อเพลิง 1 ห่อ ทั้งหมดนั้น พึงให้แก่นักบวช ผู้เป็นหนุ่ม

โคลงที่ 79 อนุชฎกฉันท์

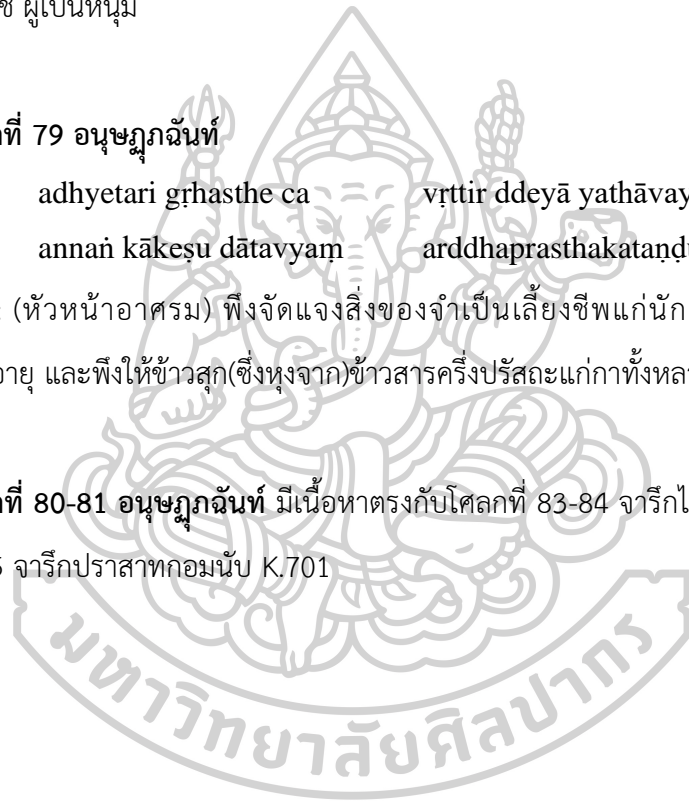
[49] adhyetari gr̥hasṭhe ca vṛttir ddeyā yathāvayaḥ ।

[50] annaṅ kākeṣu dātavyaṃ arddhaprasthakataṇḍulam ॥

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงสิ่งของจำเป็นเลี้ยงชีพแก่นักเรียนและคฤหัสถ์ตามช่วงอายุ และพึงให้ข้าวสุก(ซึ่งหุงจาก)ข้าวสารครึ่งปริสตะแก่กาทั้งหลาย

โคลงที่ 80-81 อนุชฎกฉันท์ มีเนื้อหาตรงกับโคลงที่ 83-84 จารึกไพรปราสาท K.279 และ

โคลงที่ 84-85 จารึกปราสาทกอมันับ K.701

ด้านที่ 4 (D)

โคลกที่ 82 อนุษฏกฉันท มีข้อความเหมือนกันกับโคลกที่ 85 จารึกปราสาทกอบนั K.701 และเหมือนกับโคลกที่ 84 จารึกไพรปราสาท K.279

โคลกที่ 83-84 อนุษฏกฉันท

- [3] dhūpabhājanabhṛṅgārau vahnibhājanam eva ca |
 [4] ekaikaśaś caturmmāsa- bhogyāny etāni yatnataḥ ||
 [5] ācāryebhyāḥ pradeyāni vṛddhabhikṣubhya eva ca |
 [6] riktapattraṃ maṣiṃ mṛtsnām adhyeṭṣu diśed api ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงถวายภาชนะเครื่องใช้สอยตลอดเวลา 4 เดือนเหล่านี้ ได้แก่ ภาชนะสำหรับธูปและกุ่มโท ภาชนะสำหรับจุดไฟ เป็นชุดแต่ละชุด แก่ภิกษุผู้เป็นอาจารย์ทั้งหลายและแก่ภิกษุผู้เฒ่า โดยความเอาใจใส่ และพึงให้โบลานเปล่า ผงดำ และเหล็กจาร แก่นักเรียนทั้งหลายด้วย

โคลกที่ 85 อนุษฏกฉันท

- [7] deśe kāle ca samprāpte bhojanam parivarddhayet |
 [8] bhojayet tu viśeṣeṇa pañcotsavasamāgame ||

คำแปล: เมื่อถึงเวลาเทศกาล พึงจัดเตรียมอาหารไว้ให้มากขึ้นกว่าเดิม แต่เมื่อถึงคราวคนมารวมกันในงานเลี้ยงเทศกาล 5 เทศกาล ควรเตรียมอาหารไว้เลี้ยงให้มากกว่าเดิมเป็นพิเศษ

โคลกที่ 86 อนุษฏกฉันท

- [9] kuryyāt kuṭīṣu sarvvāsu śayanam prativatsaram |
 [10] ihasthā yatayas sarvve nādhyakṣe vaśyatān gatāḥ ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงที่นอน(เตียง)ในกุฎิทุกหลัง ประจำทุกปี นักบวชทั้งหมด ผู้ผู้อยู่ในอาศรมนี้ไม่อยู่ในอำนาจของผู้ดูแล (อศยกษ-เจ้าเมือง)

โคลกที่ 87-88 อนุษฏกฉันท มีเนื้อหาเหมือนกันกับโคลกที่ 89-90 จารึกไพรปราสาท K.279 และโคลกที่ 89-90 จารึกปราสาทกอบนั K.701

โคลงที่ 89 อนุชฎกฉันท

[15] ahinṃsrān sakalān sattvān āśramasyāsya sannidhau |

[16] yaśodharataṭākasya tasy ānte ca na himsayet ||

คำแปล: ไม่พึงเบียดเบียนสัตว์ที่ไม่พึงเบียดเบียนทุกชนิดในบริเวณใกล้อาศรม และ
ในบริเวณบารายยโคธรรตฎากะด้วย¹⁰⁷

โคลงที่ 90-93 อนุชฎกฉันท มีเนื้อหาเหมือนกันกับโคลงที่ 93-95 จารึกไพโรปราสาท K.279
และโคลงที่ 93-95 จารึกปราสาทกอมนัม K.701

โคลงที่ 94 อนุชฎกฉันท

[25] yad āśramopakaraṇam hemarupyādi kalpitam |

[26] bhikṣābhājanacakrādi bhikṣārthan nānyato haret ||

คำแปล: อุปกรณ์ใช้สอยของอาศรมมีอุปกรณ์ทองและเงินเป็นต้น ภาชนะใส่อาหารและถาด
เป็นต้น อันได้จัดแจงไว้แล้วเพื่อใช้สำหรับภิกษา ไม่พึงนำไปใช้ที่อื่น

โคลงที่ 95-97 อนุชฎกฉันท การจัดแจงคนรับใช้แต่ละแผนกตามปักษ์

[27] paryyāyapariçaryyārham etāvat parikalpitam |

[28] dāsīdāsan tad ubhayoḥ pakṣayoḥ śuklkrṣṇayoḥ ||

[29] dvau lekhakau rājakuṭi- pālau pustakarakṣiṇau |

[30] tāmbūlikau ca pānīya- hārau ṣaṭ pattrakārakāḥ ||

[31] ulkaidhahārās catvāras tathā śākādhīhārakāḥ |

[32] dāsās ca dvau tadadhyakṣāv aṣṭau bhaktakarā janāḥ ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงคนรับใช้สตรีและบุรุษ ผู้เหมาะสมแก่การรับใช้
ผลัดเปลี่ยนเวรกัน ในปักษ์ทั้งสอง คือทั้งข้างขึ้นและข้างแรม ตามจำนวนต่อไปนี้ คนจาร
หนังสือ 2 คน คนดูแลราชกุฎี 2 คน คนรักษาห้องสมุด 2 คน คนเตรียมใบพลู 2 คน
คนเตรียมน้ำดื่ม 2 คน คนเตรียมใบลาน 6 คน คนหาเชื้อเพลิง 4 คน คนหาอาหารมีผัก
เป็นต้น 4 คน ผู้เป็นหัวหน้าคนรับใช้ดังกล่าว 2 คน และคนทำอาหาร 8 คน

¹⁰⁷ ข้อความโคลงข้างต้นมีความคล้ายกับโคลงที่ 91 จารึกปราสาทกอมนัม K.701 และจารึกปราสาทเทพนม K.290 ในบาทที่ 1 คำว่า
'อหิสฺร' ในจารึกทั้งสองดังกล่าวใช้คำว่า 'อวารก' ซึ่งมีความหมายเหมือนกัน 'ไม่ทำอันตราย' หรือ 'ไม่เบียดเบียน'

โคลงที่ 98 อนุชฎกฉันท

[33] dāsyaḥ tandulakāriṇyo¹⁰⁸ dvādaśaiḥ prakalpitāḥ |

[34] tac ca piṇḍīkṛtaṃ sarvvaṃ pañcāśat parimāṇakam ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดคนรับใช้สตรีผู้ผลิตข้าวสารไว้ 12 คน รวมจำนวนทั้งหมดแล้ว ให้ได้จำนวน 50 คน¹⁰⁹

โคลงที่ 99 อนุชฎกฉันท

[35] adhyāpakavidagdhasya śīlasaṃvaraṇasya ca |

[36] janān adhyāpakasya trīṇ kalpayet paricārakān ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงคนรับใช้จำนวน 3 คนไว้ สำหรับอาจารย์(ใหญ่)สอน¹¹⁰ ผู้เป็นนักปราชญ์ในหมู่อาจารย์ผู้ทำการสอน และเป็นผู้มีศีลและสำรวม

โคลงที่ 100 อนุชฎกฉันท

[37] paricaryyākārā dāśā navaikā dāsikā kṣurau |

[38] pañca śāṭyaḥ kulapates sūcyau daśa kṛṣṭivalāḥ ||

คำแปล: (พึงจัดแจง) คนรับใช้บุรุษ 9 คน คนรับใช้สตรี 1 คน มีดโกน 2 เล่ม ฝ่า 5 ฟัน เข็ม 2 เล่ม และคนทำสวน 10 คน สำหรับหัวหน้าอาศรม

โคลงที่ 101 อนุชฎกฉันท

[39] yady evaṃ śāsanam idan na kurvīta kulādhipaḥ |

[40] nirddayan daṇḍyatām rājñā sa cāyattas tapasviṣu ||

คำแปล: ถ้าหัวหน้าอาศรม¹¹¹ ไม่ปฏิบัติตามพระราชโองการนี้อย่างนี้ จะถูกพระราชาลงโทษอย่างไรความปราณี และให้ตกอยู่ใต้บังคับของหมู่บัณฑิต

¹⁰⁸ ‘ตุนฑุลการี’ ผู้ผลิตข้าวสาร

¹⁰⁹ โคลงนี้มีเนื้อความคล้ายกับโคลงที่ 100 ในจารึกปราสาททอมันน K.701 โดยมีความต่างกันในบาทที่ 3 และบาทที่ 4 ซึ่งในจารึกปราสาททอมันน K.701 มีข้อมูลดังนี้ ‘pañcāśad eṣāṃ pūrṇṇā syād-vṛddhā vā mā vamaḥ bhavet’ ส่วนจารึกไพรปราสาทเนื้อหาส่วนนี้ชำรุด

¹¹⁰ ‘อธยาปก’ ผู้ทำการสอน

¹¹¹ ‘กุลาลิपि’ ผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่

โคลงที่ 102 อุปชาติฉันท

[41] bhaviṣyataḥ kambujarājārājān

sa śrīyaśovarmmahādhirājah |

[42] punaḥ punaryyācata eva dharmmam

iman nṛpendrāḥ parirakṣateti ||

คำแปล: พระเจ้าศรียโศวรมันผู้เป็นกษัตริย์นั้น ขอร้องพระราชอาแห่งกัมพูชาทั้งหลาย
ที่จะมีในอนาคตซ้ำแล้วซ้ำอีก ดังนั้น ข้าแต่กษัตริย์ทั้งหลาย ขอให้พวกท่านจงรักษาหน้าที่นี้
ให้ดีเถิด

โคลงที่ 103 อุปชาติฉันท

[43] sanātano bhūmibhujām hi dharmmo

dharmmasthitinām parirakṣaṇam yat |

[44] varṇṇāśramāṇām surapūjanānān

daṇḍyeṣu daṇḍaś ca yathāparādham ||

คำแปล: เพราะว่ามีมาแต่โบราณกาล ของกษัตริย์ทั้งหลาย คือการปกป้องคุ้มครอง
คนผู้ตั้งอยู่ในธรรม ผู้ดำเนินการตามขั้นตอนอาศรม ผู้บูชาดูแลเทพ และการลงโทษผู้ที่
สมควรลงโทษ ตามสมควรแก่ความผิด

โคลงที่ 104 อุปชาติฉันท

[45] dharmmātibhārān bhavato'pi jānan

punaḥ punar ddharmmadhanāḥ parayāce |

[46] svadharmmasaṃrakṣaṇalubdhabhāvo

dharmmī na trpto'sti hi dharmmamārggai ||

คำแปล: ข้าพเจ้าทราบภาระหน้าที่อันหนักยิ่งแม้ของพวกท่าน จึงขอร้องซ้ำอีกว่า พวกท่าน
จงทราบคุณค่าในหน้าที่ เพราะว่า ผู้ที่หัวใจมีภาวะที่ปรารถนายิ่งในการรักษาหน้าที่ของ
ตนเอง มีธรรม ก็จะไม่พอใจเหนื่อยหน่ายโดยมรรควิถีหน้าที่เลย

โคลงที่ 105 อินทรวชิราฉันท

- [47] saṃrakṣyamāṇe mama śāsane'smin
saṃbhāvinaḥ kambujabhūpālāḥ |
[48] saṃvarddhayiṣyanti ca śāsanam vaḥ
prāgbhūpakarmmānukaroti bhūpaḥ ||

คำแปล: พระราชโองการของข้าพเจ้านี้ เมื่อพวกท่านปกป้องคุ้มครองแล้ว พระเจ้าแผ่นดิน
กัมพูชาในอนาคต ก็จะทำตามพระโองการของพวกท่านในห้วงกงามเจริญไพบูลย์ด้วย
เพราะว่ากษัตริย์ยอมดำเนินตามพระกรณียกิจของกษัตริย์องค์ก่อนหน้า

โคลงที่ 106 อินทรวชิราฉันท

- [49] ye mantrīṇas sarvavalādhipās ca
duṣṭaṃ yadi syāt sugatāśrame'smin |
[50] tat kambujendrāya nivedayantu
mantryādīsaṅsthaḥ khalu sarvabhārah ||

คำแปล: ถ้าความผิดเกิดขึ้นในอาศรมพระสุคตนี้ คณะมนตรีและนายพลกุมกำลังทั้งหมด
พึงถวายรายงานความผิดนั้นแก่พระเจ้ากรุงกัมพูชา เพราะว่าภาระหน้าที่ทั้งหมดเป็นความ
รับผิดชอบของคณะมนตรีเป็นต้น

โคลงที่ 107 อุปชาติฉันท

- [51] ye śrīyaśovarmmanarādhipena
śrīkambujendreṇa narādīdattam |
[52] ikāśrame lubdhatayā haranti
sabāndhavās te narakam patantu ||

คำแปล: ขอให้ผู้ที่นำทรัพย์ที่พระราชาศรียโสวรมันผู้เป็นกษัตริย์กัมพูชาถวายไว้มีซ้ำรับใช้
เป็นต้นในอาศรมนี้ไป ด้วยความโลภ จงไปตกนรก พร้อมกับพวกญาติ

โคลงที่ 108 วสันตติลกฉันท

[53] ye śraddhayā paramayā parivarddhayanti
tat sarvvameva suranāthapadaṃ paryāntu ।

[54] nirvvādhān agrayam anaghaṃ saha bandhubhis te
yāvan mṛgāṅkatapanau bhuvane vibhātaḥ ॥

คำแปล: บุคคลเหล่าใด มีความศรัทธาอย่างยิ่งทำให้เกิดความเจริญงอกงามในอาศรม บุคคล
เหล่านั้นพร้อมกับญาติ จงได้รับที่พึงในสรวงสวรรค์ อันเป็นแดนเกษม ดีเยี่ยม ไร้ทุกข์ภัย
ทั้งหมดแล ตราบเท่าที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ยังส่องแสง

ข้อมูลทั่วไปจารึกปราสาทกอมนัม K.701

อักษร	นาครี (อินเดียเหนือ)
ภาษา	ภาษาสันสกฤต
อายุ	พ.ศ.1432-1453
ลักษณะ	แท่งหินทราย มี 4 ด้าน ด้านละ 54 บรรทัด รวม 4 ด้านมี 108 โศลก
สถานที่พบ	ปราสาทกอมนัมใต้ จังหวัดเสียมเรียบ
ปัจจุบันอยู่ที่	คลังอภิปรัชสถานอังกอร์ จังหวัดเสียมเรียบ (Dépôt de la Conservation d'Angkor)
พิมพ์เผยแพร่ก่อนหน้า	จารึกตีพิมพ์โดย ยอร์ช เซเดส์ (George Cœdès), อาร์. ซี. มาจุมดาร์ (R. C. Majumdar)

1) Cœdès, George. (1932). 'Études Cambodgiennes: 30. À la recherche du Yaçodharaçrama', Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient (BEFEO), 32 (1): 84-112.

2) Majumdar, R.C. (1953). Inscriptions of Kambuja. Calcutta: The Asiatic Society

บทแปลอรรถาธิบายจาริกปราสาทอมนับ K.701

ด้านที่ 1 (A)

โคลงที่ 1-17 มีใจความเหมือนกันกับโคลงที่ 1-7 จาริกปราสาทโลเลีย K.323

โคลงที่ 18 อนุชฎกฉันท

[35] padmonnatis tamassraṣṭam anyatejo 'layan gataṃ |

[36] lagnaḥ kakubhi rāgaś ca ya[sya] = = r ivodaye ||

คำแปล: เมื่อการเสด็จอุบัติขึ้นของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) เป็นเหมือนกับการอุบัติขึ้น (ของดวงอาทิตย์)¹¹² ดอกบัวก็แย้มบาน (ทรัพย์เกิดขึ้น) ความมืดก็เลือนหาย (อวิชชาดับ) เดชานุภาพของกษัตริย์องค์อื่นก็อับแสง (ดาวดวงอื่นดับแสง) ท้องฟ้าที่ขอบฟ้าก็กลายเป็น สีแดง

โคลงที่ 19 อนุชฎกฉันท โคลงขาดหายข้อมูลไม่ครบบางส่วน

[37] bhagnarājadrūmakrīd = = = = = - = = |

[38] dvijihvadamanam yasya = = = = = - = = ||

คำแปล: อภิรมย์...ต้นไม้อายุที่หักโค่นลง.....การทรมานยาวนาน, (ทรมาน คนชั่วร้าย) ของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน)...

โคลงที่ 20 อนุชฎกฉันท โคลงขาดหายข้อมูลไม่ครบบางส่วน

[39] kiñ cid unmuktavālye yo = = = = = - = = |

[40] babhau gabhastimālīva bhūrināticirod = = ||

คำแปล: ในความเป็นเด็กอันไม่มีอะไรผูกมัด ด้วยอะไรๆ เลย พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์.....ได้ส่องแสงแล้วไปทั่วทั้งแผ่นดิน.....

¹¹² ข้อความบาทที่ 4 ข้อมูลขาดหายไป 2 พยางค์ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นศัพท์ 'รเวส' แปลว่า แห่งดวงอาทิตย์ ซึ่งสามารถเข้ากับบริบทได้

โคลงที่ 21 อนุษฏกฉันท

[41] saṅkrāntaṃ yanmukhe jñānam ekavācā guror mmukhāt |

[42] suṣumnayāñśumadvimbād indravimba¹¹³ ivāmṛtam ||

คำแปล: ความรู้ที่ออกมาจากปากของครู เข้าไปในโอษฐ์ของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) โดยช่องทางนตช่องทางเดียว¹¹⁴ เหมือนน้ำอมฤตออกมาจากแดนรัศมีดวงอาทิตย์ โดยช่องทางจุดศูนย์กลาง¹¹⁵ (สุษุมนา) เข้าไปภายในรัศมีแสงจันทร์¹¹⁶ ฉะนั้น.

โคลงที่ 22 อนุษฏกฉันท

[43] yas snigdhasādhutākṛṣṭa- śikṣitābhir ivādarāt |

[44] sakalābhiḥ kalālībhir anukūlābhir āsritaḥ ||

คำแปล: เพราะความเอาใจใส่ พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) จึงถูกอาศัยแล้วโดยศิลาปวิทยา ทั้งปวงซึ่งพระองค์ศึกษาแล้วด้วยความรักและความดีด้วยการทำให้เพิ่มพูนขึ้น

¹¹³ indra-ในคำสมาสนี้ ซึ่งเซตส์ปริวรรตเป็น 'indravimba' แปลว่ารัศมีพระอินทร์ ควรเป็น 'indu-' ซึ่งแปลว่าพระจันทร์จะเข้ากับใจความในบริบทมากกว่า

¹¹⁴ 'เอกวาจ' -วาจ เป็นคำนามสตรีลิงค์ พยัญชนะการันต์ แปลได้หลายความหมาย เช่น 'คำพูด' 'เสียง' 'ภาษา' (Williams, 2001: 936) ในบริบทนี้ผู้วิจัยแปลว่า 'บทมนต์' ซึ่งเข้ากับบริบทมากกว่า ในวรรณคดีประเภทพราหมณะ เช่น Śatapatha Brāhmaṇa ให้ข้อมูลว่า วาจ เป็นเครื่องมือของพระพฤหัสบดี พระองค์สร้างโลกโดยการขนานนามส่วนต่างๆ เช่น กล่าวว่า 'ภูษะ' โลกก็ปรากฏขึ้น พระองค์สร้างน้ำขึ้นด้วยวิธี วาจ หรือคำพูด ก็ปรากฏน้ำขึ้น ฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า 'วาจสฺปติ' นายของคำพูด นอกจากนี้แล้ว คัมภีร์ขึ้นพราหมณะยังระบุว่า วาจ มีบุคคลาธิษฐานเป็นพระสรสวดี (Padoux, 1990: 10-11) โคลงข้างต้น กษัตริย์รับความรู้ซึ่งออกจากปากของครู ความรู้ซึ่งครูถ่ายทอดให้กษัตริย์นี้น่าจะเป็นบทมนต์หรือพยางค์ศักดิ์สิทธิ์

¹¹⁵ 'สุษุมนา' ในคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์กล่าวถึงเส้นใยในกายมนุษย์มี 72,000 เส้นใย สุษุมนา เป็นชื่อของช่องหรือเส้นใยที่อยู่ตรงกลางระหว่างช่องหรือเส้นใยที่ชื่อว่า 'อิทา' ช่องด้านซ้าย และ 'ปิงคลา' ช่องด้านขวา ช่องทั้งสามถือว่าเป็นแกนสำคัญเป็นเส้นใยในกายละเอียดของมนุษย์ ข้อมูลที่กล่าวถึงเส้นใยในกายมนุษย์ในคัมภีร์พหุหัท-อาร์ณยกอุปนิษิต และงานวิจัยของ Kenn Døngart ชื่อ "Kuṇḍalinī: The Hindu Tenets of the Serpentine Energy in Theory and Practice." (Mādhavānanda, 1950: 284-85, 656; Døngart, 2016: 28) ในด้านจักรวาลวิทยา ดวงอาทิตย์มีรัศมีนับได้จำนวน 1000 รัศมีที่สำคัญมี 7 รัศมีหรือช่องทางส่องแสง ซึ่งส่องแสงจากดวงอาทิตย์เพื่อหล่อเลี้ยงดาวเคราะห์และดาวดวงอื่นๆ ได้แก่ รัศมี suṣumnā ช่องรัศมีหล่อเลี้ยงดวงจันทร์ มีสีขาว ส่องแสงกระจายไปรอบข้างและพุ่งขึ้นข้างบน รัศมี harikeśa หล่อเลี้ยงดาวดวงต่างๆ รัศมี viśvaśravas หล่อเลี้ยงดาวศุกร์ (Venus) รัศมี sampadvasu หล่อเลี้ยงดาวอังคาร (Mars) รัศมี arvāvasu หล่อเลี้ยงดาวพฤหัสบดี (Jupiter) รัศมี svarāt หล่อเลี้ยงดาวเสาร์ (Saturn) รัศมี viśvakarman หล่อเลี้ยงดาวพุธ (Mercury) (Tagare, 2000: 238-39)

¹¹⁶ คำว่า 'อินทุพิมพ' รัศมีดวงจันทร์ ในบาทที่ 4 Cœdès (1932) ปริวรรตเป็น 'อินทรพิมพ' ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า คำนี้ควรเป็น 'อินทุ-พิมพ' ซึ่งน่าจะเข้ากับบริบทมากกว่า

โคลงที่ 23 อนุชฎกฉันท

[45] samastasamhitāsindhu- samuttāraśramādiva |

[46] viśāśrāma matir yasya pare rudrāṅghrirocasi ||

คำแปล: ปัญญาของพระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) หยุดพักแล้วที่ฝั่งอันมีแสงสว่างรุ่งโรจน์ จากพระบาทขององค์รุทระ ดูเหมือนว่าเหน็ดเหนื่อยจากการข้ามแม่น้ำคือสังหิตาทั้งหมด.¹¹⁷

โคลงที่ 24 อนุชฎกฉันท

[47] khaṇḍyāmāsa kandarppa- darppaṃ sphurati yauvane |

[48] yas snigdhasvāṅgasaubhāgya- dasyutā ruṣitād iva ||

คำแปล: เมื่อความหนุ่มแตกพาน (ถึงช่วงวัยหนุ่ม) พระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) ทำลาย ความหยิ่งผยองของกามเทพ¹¹⁸ ดูเหมือนว่า (กามเทพ) จะโกรธเพราะ (พระองค์) โขมย ความงามที่ติดอยู่กับเรือนร่าง (ของตนเอง) ไป

โคลงที่ 25 อนุชฎกฉันท

[49] mukhadhāmani sudhādigdham itī snigdhamanā iva |

[50] hr̥tvā sūn̄rtasarvvasvam tasthau yasya sarasvatī ||

คำแปล: พระสร้สวตี¹¹⁹ ดูเหมือนว่าจะมีความรัก โดยคิดว่า นี่คือน้ำสุธาทิพย์ (พระเวท) จึงได้ละทิ้งสมบัติทั้งปวงที่นายินดีแล้ว สถิตอยู่ในที่ประทับคือพระโอษฐ์ของพระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน)

¹¹⁷ สังหิตา เป็นชื่อคัมภีร์ โดยมากหมายถึงคัมภีร์ในวิชาณพิกายลัทธิปัญจราตระ ส่วนไสวณิกายนิยมใช้คำว่า อาคม-เรียกชื่อต่อท้าย คัมภีร์

¹¹⁸ ‘กนทรปรูป’ ความหยิ่งผยองของกามเทพ กนทรปร- เป็นชื่อเรียกพระกามเทพ ซึ่งได้รับการตั้งชื่อมาจากพระพรหม ตามข้อมูล กามเทพเกิดจากใจพระพรหม ทันใดที่กำเนิดมา กามเทพผินหน้าไปหาพระพรหมแล้วถามว่า ‘ข้าพระองค์จะทำให้ใครหยิ่งผยอง’ กัทรปรยามิ ด้วยเหตุนี้พระพรหมจึงตั้งชื่อให้กามเทพว่า ‘กนทรปร’ แปลว่า ผู้ทำใครๆให้หยิ่งผยอง Kandarpa. สืบค้นเมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2565. จาก: <https://www.wisdomlib.org/definition/kandarpa> ปกติแล้วกามเทพมักจะทำให้บุคคลอื่นหยิ่งผยองหรือมกมุ่นอยู่กับ ความรัก ในโคลงข้างต้นเป็นกษัตริย์ (พระเจ้ายโสวรมัน) ทำลายความหยิ่งผยองของกามเทพ เพราะเมื่อถึงวัยหนุ่มพระองค์มีความ งดงามเหนือกามเทพจึงทำให้กามเทพโกรธ นอกจากชื่อ ‘กนทรปร’ กามเทพยังมีชื่อเรียกอื่นๆ เช่น มนมลละ ผู้ทำให้ปิ่นป่วน อดนุ ผู้ไม่ มีร่าง รากวณตะ กองแห่งความปรารถนา อนังคนะ ผู้ไม่มีสรีระ มทนะ ผู้ทำให้ลุ่มหลง มนลิษะ ผู้เกิดจากใจ รติกานตะ เจ้าแห่งความ ยินดี กุสุมศระ ผู้มีดอกไม้เป็นสร

¹¹⁹ พระนางสร้สวตี

โคลกที่ 26 อนุชฎกฉันท

[51] yena saujanya baddhena kṛśo 'pi na vilaṅghitaḥ |

[52] baddhā guṇās tu kenāpi vṛddhabhūpātīlaṅghinaḥ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) ผู้มีพระกรุณาผูกไว้ ก็ไม่เคยล่วงเกินทำร้าย
แม้คนอ่อนแอ ส่วนคุณทั้งหลายมีการล่วงเกินทำร้ายกษัตริย์ผู้แข็งแกร่ง จะมีอะไรผูกมัดไว้ได้หรือ

โคลกที่ 27 อนุชฎกฉันท โคลกขาดหายไม่สมบูรณ์

[53] pūjyaṃ punyabhujāṃ rājyaṃ dr̥ptavat ๒ ๐ - ๐ r naḥ |

[54] pr̥itena gurunā dattaṃ ๒ ๒ ๒ ๒ ๐ - ๐ de ||

คำแปล: ราชสมบัติ ของผู้มีบุญทั้งหลาย...ผู้มีความภูมิใจ.....อันครุ ผู้มีความยินดีมอบให้.....

ด้านที่ 2 (B)

โคลกที่ 28 อนุชฎกฉันท

[1] yasya vakṣaḥ kṣamaṃ lakṣmīḥ kṣaṇaṃ kṣeptuṃ na cakṣame |

[2] vāmanapramukhākāra- virāgādiva śārṅgiṇaḥ ||

คำแปล: พระนางลักษมีดูเหมือนว่าจะเปื้อนนำรูปร่าง(อวตาร)ของวามนะเป็นต้นของผู้เป็น
นักธนู¹²⁰ (พระวิษณุ) ไม่ยอมละทิ้งพระอูระของพระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) ช่วงขณะเดียว
อย่างเหมาะสม

โคลกที่ 29 อนุชฎกฉันท

[3] kāmo 'naṅgaḥ punaḥ sāṅga ity adbhutamudeva yaḥ |

[4] vāhinīpatyalānkāra- makaraiś cumvitaḥ pade ||

คำแปล: ดูเหมือนว่า จะเป็นความอัศจรรย์น่ายินดี เพราะว่า กามเทพผู้ไม่มีร่างกาย ได้เป็นผู้
มีร่างกายอีกครั้ง พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) อันเหล่ามกรผู้เป็นเครื่องประดับเจ้าแห่งทะเล
มาจุมพิตพระบาทของพระองค์

¹²⁰ ผู้มีศร หมายถึงพระศิวะ

โคลงที่ 30 อนุษฏุกฉันท

[5] mūrddhnā dadhāra yasy ājñām durmmado 'pi narādhipaḥ |

[6] velāṃ lolormmimālo 'pi normmimālī hi laṅghayet ||

คำแปล: พระราชาแม้มีความอหังการ แต่ก็ย่อมรับอำนาจของพระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน)
ด้วยเศียร เปรียบดั่งมหาสมุทร แม้มีพายุเกลียวคลื่นกระหน่ำก็จริง ก็ไม่เลยขอบเขตฝั่ง

โคลงที่ 31 อนุษฏุกฉันท

[7] yaś śauryyasampadādhāra- bhāsuras surarād iva |

[8] dhātrā kenāpi kāmena sāksād gām avatāritaḥ |

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) ผู้รองรับความกล้าหาญและเปล่งประกายเพราะ
ความงาม ดูเหมือนว่าเป็นราชาแห่งปวงเทพ อันพระพรหมให้อวตารมายังโลก ให้เห็น
ประจักษ์ ด้วยความรัก กระทบ

โคลงที่ 32 อนุษฏุกฉันท

[9] śaktividyaḡunopāyair yyaś caturbhir alaṅkṛtaḥ |

[10] vaktrair iva caturvaktro bhujairiva caturbhujah ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) ประดับด้วยคุณสมบัติ 4 อย่าง คือศักติ (พลัง)
ความรู้ คุณ¹²¹ และอุบาย¹²² ทรงเป็นเหมือนพระพรหม ผู้ประดับด้วยพระพักตร์ 4 พักตร์
เป็นเหมือนพระวิษณุ ผู้ประดับด้วยพระกรมี 4 กร

โคลงที่ 33 อนุษฏุกฉันท

[11] dviṣi krūro 'py amarṣo 'pi sūro 'pi valavānapi |

[12] yaḥ prajñāvṛṃhitāṃ śaktiṃ na jahau mṛgarādiva ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) แม้จะทรงร้ายกาจ แม้จะเกรี้ยวโกรธ แม้จะกล้าหาญ
แม้จะมีพลังกำลัง ก็ไม่ละทิ้งอำนาจมีการข่มขู่ด้วยปัญญาต่อศัตรู เหมือนเจ้าป่าไม่ละทิ้งการ
คำรามฉะนั้น

¹²¹ คุณ =

¹²² อุบาย =

โคลงที่ 34 อนุชฎกฉันท

[13] dānārdritā punar dhūli- dhūsarā yasya yāyinaḥ |

[14] vasudhā sahyavīryeva svinnaśuṣkā muhur mmuhuḥ ||

คำแปล: เมื่อพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) เดินทัพ แผ่นดินที่เคยแห้งผากก็ชุ่มฉ่ำไปด้วย
น้ำมันช้าง กลับปกคลุมไปด้วยฝุ่นธุลีอีกครั้ง ร้อนแรงมาก กลับแห้งผาก ซ้ำแล้วซ้ำเล่า

โคลงที่ 35 อนุชฎกฉันท

[15] vipadguruṃ drutakṛpām patad duryyodhanām yudham |

[16] yo 'darśayad ivā tanvan punar bhāratavigrahaṃ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ให้เห็นสงคราม อันยากลำบาก ไร้ความปราณี รบได้
ยาก ซึ่งแผ่ขยายไปเหมือนกับสงครามในมหาภารตะ อีกครั้งหนึ่ง

โคลงที่ 36 อนุชฎกฉันท

[17] pratāpo yasya durdharsan dviṭpratāpam aśīśamat |

[18] aho navam idam loke dagdho vahnir yyad agninā ||

คำแปล: ความร้อนคืออำนาจของพระองค์ ได้ข่มไฟคืออำนาจของศัตรูที่ข่มได้ยาก
เหมือนกับไฟที่ถูกเผาโดยพระอหิณี มหัทศจรรย์จริง! นี่เป็นสิ่งใหม่ในโลก

โคลงที่ 37 อนุชฎกฉันท

[19] na dadhyur addhvare yasya vāsaṃ svaṃ svarggavāsinah |

[20] sarvve satatam āhūtāḥ suptāḥ somamadād iva ||

คำแปล: ในัชฌุพิธิ (บูชาด้วยน้ำโสม) ของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) เหล่าผู้อยู่บน
สววรรค์ (ทวยเทพ) ทั้งหมด ผู้ถูกอ้อนวอนเรียกหาอยู่เนืองๆ ไม่ทรงไว้แล้วซึ่งที่อยู่ของตน
(กลับที่อยู่ของตนไม่ได้) ดูเหมือนว่าหลับไหลแล้วเพราะเมาน้ำโสม

โคลกที่ 38 อนุษฏุกฉันท

- [21] ākīrṇārṇṇavagambhīra- dānam yatra ca yacchati |
 [22] nimagnaśaṅkay ev āsa yātam uccaiḥpadañ jagat ||

คำแปล: (พระองค์) ถวายทานเรียงรายลึกล้ำมหาสมุทร ในสถานที่ใด-ในสถานที่นั้น
 สัตว์โลกก็หนีไปสู่สถานที่สูง ดูเหมือนว่ากลัวจะจมลง

โคลกที่ 39 อนุษฏุกฉันท

- [23] yasyāpi hārahāsāṅsu- hāriṇā yaśasā babhau |
 [24] magnasaktasphuratphena- maṇḍalīva vasundharā ||

คำแปล: แผ่นดิน สว่างไสวไปด้วยเกียรติยศ แม่ของพระองค์ ซึ่งงดงามดุจสร้อยไข่มุกสีขาว
 วาววับ ดูเหมือนฟองคลื่นระยิบระยับต่อเนื่องกัน

โคลกที่ 40 อนุษฏุกฉันท

- [25] yo dadhānai rasotkarṣaṃ visarppadbhir itas tataḥ |
 [26] cārair iva sahasraṅsur aṅsubhiś suddhamaṇḍalaḥ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) มีมณฑลอันบริสุทธิ์ ด้วยจารบุรุษ ผู้ทรงไว้ซึ่งรส
 อันอุกฤษ (เป็นยอดแห่งจารบุรุษที่เด่น) ผู้เที่ยวไปที่นั่นที่นี่(เที่ยวไปทั่ว) เหมือนพระอาทิตย์
 มีมณฑลบริสุทธิ์ด้วยแสงสว่างทั้งหลาย

โคลกที่ 41 อนุษฏุกฉันท

- [27] sūtadhātrī yathārth āsa patyau yatra yadādadhe |
 [28] sravatā payasā kāle prajāḥ pīnapayodharāt ||

คำแปล: เมื่ออภิเษกพระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) เป็นกษัตริย์แล้ว แผ่นดินก็ได้ให้สิ่งที่
 พรารถนาตามความประสงค์ ด้วยน้ำฝนที่โปรยปรายรดหลังประชาชน (ของพระองค์)
 จากมวลเมฆก้อนหนา ตามช่วงฤดูกาลที่เหมาะสม

โคลงที่ 42 อนุชฎกฉันท

[29] suvyaktam vadanam yasy nopamārham saroruhā |

[30] jitam abjam hi candreṇa candras tena tu nirjjitaḥ ||

คำแปล: พระพักตร์ของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ไสสว่างไม่ควรถือมาเปรียบกับดอกบัว เพราะว่า ดอกบัวอันดวงจันทร์เอาชนะแล้ว ส่วนดวงจันทร์อันพระองค์ทรงทำให้แพ้แล้ว

โคลงที่ 43 อนุชฎกฉันท

[31] prasāritakaraḥ kartum prajānām vāṣpamārjjanam |

[32] yaḥ prasādayitā jasram saviteva piteva ca ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงมีพระเมตตาสม่าเสมอ (ทำให้ยินดี) ทรงมีพระหัตถ์เหยียดออกเพื่อทำความสะอาดคราบน้ำตาของประชาชนทั้งหลาย เหมือนพระอาทิตย์ เปล่งรัศมีออกเพื่อทำการชำระล้างน้ำค้างของพืชพรรณทั้งหลาย และเหมือนบิดาเหยียดมือออกเพื่อทำความสะอาดน้ำตาของลูกทั้งหลาย

โคลงที่ 44 อนุชฎกฉันท

[33] cicched ātimahāntam yas triguṇaṁ daṇḍam āyasam |

[34] dr̥ḍhabanddam pradhānābham bandhadhvānsavicakṣaṇaḥ ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้ทรงฉลาดในการทำลายสิ่งผูกมัด ทรงตัดแห่งอันทำจากเหล็ก ที่ใหญ่มาก หนา 3 ชั้น ที่ผูกมัดไว้อย่างมั่นคง ซึ่งเหมือนกับมวลวัตฤที่ไม่สูญสลาย.

โคลงที่ 45 อนุชฎกฉันท

[35] arjjunasy ārjjunān kīrttim savyasācitayā citām |

[36] ramaṇīyaḥ parastrīṣu niṣkāmaḥ katham apy agāt ||

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ถือเอาแต่ชื่อเสียงอันโชติช่วงของอรชุนที่สั่งสมขึ้น เพราะชำนานูการใช้ศร เป็นผู้มีเสน่ห์ แต่ไม่มีความปรารถนาในสตรีของศัตรูทั้งหลาย บ้างหรืออย่างไร

โคลงที่ 46 อนุชฎกฉันท

[37] yaśodharataṭākākhyam yas taṭākam amānuṣam |

[38] cakāra sarvvabhūpāla- mānāniva nimajjayan |

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) ได้ให้สร้างสระน้ำที่ชื่อว่า 'ยโสธรตฎากะ' อันไม่ใช่ของมนุษย์ เหมือนว่าจะทำให้มานะของกษัตริย์ทั้งหมดจมลง (ในสระนี้)

โคลงที่ 47 อนุชฎกฉันท

[39] viśuddhadṛṣṭikalyāna- mukhyadharmmānusāriṇā |

[40] sadāpi viṣamā yena sugamā rājapaddhatiḥ |

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) ทรงยึดหลักธรรมอันสำคัญของผู้มีคุณธรรมผู้ซึ่งได้มองเห็นความบริสุทธิ์ (มาก่อน) จึงทรงพระราชดำเนินตามราชมรรคาได้โดยสะดวกตลอดเวลา แม้ว่าจะมีความขรุขระไม่สะดวกบ้างก็ตาม

โคลงที่ 48 อนุชฎกฉันท

[41] yena ramyajuṣā sāpi sādītā sārāsvanaiḥ |

[42] kāñcījhanajhanatkāra- dhāriṇī nagarī dviṣām |

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) ได้ทำเมืองที่งดงามรื่นรมย์ของศัตรูทั้งหลาย ซึ่งมีเสียงกระทบกันของเครื่องประดับ ให้สงบลงด้วยเสียงร้องไห้ (ของชาวเมือง)

โคลงที่ 49 อนุชฎกฉันท

[43] candrapabhā vayasyā me kiyad dūre cared iti |

[44] yasya tīrṇṇārṇṇavā kīrttis tattvālokamanā iva ||

คำแปล: เพราะคิดว่า แสงของพระจันทร์ ซึ่งเป็นเพื่อนของเรา จะเดินทางไกลได้เพียงใด เกียรติยศของพระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) เหมือนจะรู้ความจริง จึงเดินทางข้ามห้วงมหาสมุทร

โคลงที่ 50 อนุชฎกฉันท

- [45] yam ekaṃ sūrir astauṣīt sahasreṣu mahībhujām |
[46] ṛkṣe kṣipati kaś cakṣur vvikṣya candran navoditam ||

คำแปล: ในบรรดากษัตริย์จำนวนนับพัน บัณฑิตได้สรรเสริญพระองค์ (พระเจ้ายโสวรมัน) ผู้เดียว ดวงตาครั้งได้เห็นดวงจันทร์ขึ้นมาใหม่ๆ ยังจะจับจ้องไปที่ดวงดาวหรือ

โคลงที่ 51 อนุชฎกฉันท

- [47] śrīyaśovarmmaṇā tena dadhatā dhāma vaiṣṇavam |
[48] vaiṣṇavānnātisarggāya kṛto 'yaṃ vaiṣṇavāsramah ||

คำแปล: พระเจ้าศรียโสวรมันนั้น ทรงพระราชทานที่อยู่อันเป็นของพระวิษณุ¹²³ ทรงให้สร้างไวษณวาสรมนี้ เพื่อพระราชทานการบำรุงรักษาสำหรับผู้นับถือพระวิษณุ¹²⁴

ด้านที่ 2 (B)-ต่อกับด้านที่ 3 (C)

โคลงที่ 52-60 ข้อความตรงกับโคลงที่ 54-59 จารึกไพรปราสาท K.279 และตรงกับโคลงที่ 51-56 จารึกปราสาทเทพปรณัม

ด้านที่ 3 (C)-ต่อ

โคลงที่ 61-62 อนุชฎกฉันท

- [13] traividyaṅantaram pūjya ācāryyas sa ca śābdikaḥ |
[14] ekavidbhyo viśeṣeṇa brahmacaryyacaras tathā |
[15] pañcarātravidhānjāt śabdaśāstravidas tathā |
[16] adhyāpakam viśeṣeṇa tābhyām ācāryyam arccayet ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) ควรดูแลการต้อนรับอาจารย์ผู้รู้ไวยากรณ์ ในลำดับต่อจากอาจารย์ผู้รู้ไตรเพท¹²⁵ เป็นกรณีพิเศษกว่าบรรดาอาจารย์ผู้รู้วิชาอย่างเดียว อาจารย์

¹²³ ข้อความในบาทที่ 4 ‘ทตธา ฮาม ไวษณวม’ สามารถแปลได้อีกความหมายว่า ‘ผู้มีพระกำลังอันเป็นของพระวิษณุ’

¹²⁴ โคลงดังกล่าวเป็นกรรมาจก คำว่า ‘ไวษณวานานาติสรุคาย’ เป็นคำสมาสจากศัพท์ ไวษณว+อนน+อติสรุค ศัพท์ อนน ในคำสมาสนี้ แปลว่า ‘ข้าว, น้ำ, ของกิน, อาหาร, สิ่งหล่อเลี้ยง’ ผู้วิจัยเสนอคำแปลว่า ‘การบำรุงรักษา’ ซึ่งได้ใจความในบริบทมากกว่า

¹²⁵ ‘ไตรวิทยา’ ไตรวิทยา หรือ พระเวท 3 ได้แก่ ฤคเวท, ยชุรเวท, สามเวท

ผู้ประพจน์พรหมจรรย์¹²⁶ ก็พึงเป็นเช่นเดียวกัน ควรดูแลต้อนรับอาจารย์ผู้ทำการสอนเป็นกรณีพิเศษกว่าอาจารย์ผู้รู้วิธีในปัญจราตรและกว่าอาจารย์ผู้รู้คัมภีร์ไวยากรณทั้งสองนั้น

โคลงที่ 63-66 อนุชฎกฉันท มีเนื้อหาตรงกับโคลงที่ 62-65 จารึกไพโรปราสาท K.279 และเนื้อหาโคลงที่ 59-62 จารึกปราสาทเทพปรณัม

โคลงที่ 67 อนุชฎกฉันท

[25] śrāddhoparāgakāleṣu piṇḍaviṣuvayor api |

[26] taṇḍulasyaikayā khāryyā kuryyād āśramayajvanah |

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงให้ทำการบูชาในอาศรม ด้วยข้าวสาร 1 ขารี ในพิธีศราทที่ทำในเวลาอุปราคา และในวันวิษุวัตที่ต้องบูชาด้วยก้อนข้าวทั้งสองวัน

โคลงที่ 68-71 อนุชฎกฉันท มีเนื้อหาตรงกับโคลงที่ 67-70 จารึกไพโรปราสาท K.279 และตรงกับโคลงที่ 64-66, 68 จารึกปราสาทเทพนม K.290

โคลงที่ 72-73 อนุชฎกฉันท

[35] trisandhyavidhisamsaktās śīlādhyayanatatparāḥ |

[36] gr̥hasthakarmmanirmuktāḥ śāśvad indriyanigrahāḥ ||

[37] varṣāsvananyaśayitā ekabhaktena jīvinaḥ |

[38] evaṃvidhā bhāgavatā vāstavyā vaiṣṇavāśrame ||

คำแปล: นักบวชทั้งหลายผู้เป็นภาควัต ผู้เคร่งครัดในพิธีตรีสันธยา ผู้เอาใจใส่ในการรักษาศีล และการสวดมนตร์ ผู้พ้นจากการงานคฤหัสถ์ ผู้สำรวมอินทรีย์ตลอดเวลา ในช่วงฤดูฝนทั้งหลาย ไม่พึงไปนอนที่อื่น ผู้เลี้ยงชีพด้วยอาหารมือเดียว พึงให้พักอาศัยอยู่ในไวษณวาศรม

¹²⁶ 'พรหมจรรย์' ผู้ประพจน์พรหมจรรย์

โคลงที่ 74 อนุชฎกฉันท

[39] na vaiṣṇavāśramasyāsyā vaiṣṇavo 'vāsayet striyaṃ |

[40] kadā cid upaśalye 'pi sahadharmmacarīṃ api ||

คำแปล: นักบวชไวษณพนิกายทั้งหลาย ไม่พึงอยู่ใกล้กับสตรีแม้จะเป็นภรรยาก็ตาม ในบริเวณใกล้เคียงแห่งไวษณวาศรมนี้ ในเวลาไหนๆ เลย

โคลงที่ 75 อนุชฎกฉันท

[41] vaiṣṇavā vālavṛddhādya ye sadādhyayane ratāḥ |

[42] eteṣāṃ iyaṭī vṛttir ddātavyā prativāsaram ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงปัจจัยเลี้ยงชีพจำนวนมากถวายแต่นักบวชไวษณพนิกายทั้งหลาย ผู้เป็นหนุ่มและผู้มีอายุ ผู้ยินดีในการศึกษาเล่าเรียนทุกวัน

โคลงที่ 76-77 อนุชฎกฉันท

[43] catvāri dantakāṣṭhāni tathāṣṭa kramukāṇi ca |

[44] taṇḍulārddhāḍhakāṇṇaṅ ca ṣaṣṭis tambūlakāni ca ||

[45] dīpikāmuṣṭir ekā ca tathaidhasy aikapūlakaḥ |

[46] tānyācāryyāya deyāni tathaiva brahmacāriṇe ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงสิ่งของถวายทั้งหมดเหล่านี้ ได้แก่ ไม้ชำระฟัน 4 ด้าม หมา 8 ผล ข้าวสุกที่หุงจากข้าวสารครึ่งอาณกะ ใบพลู 60 ใบ ใต้สำหรับตามไฟ 1 อัน และ ห่อเชื้อเพลิง 1 ห่อ แก่อาจารย์และนักศึกษา ทุกๆวัน

โคลงที่ 78-79 อนุชฎกฉันท

[47] dantakāṣṭhatrayaṃ sārddhaṃ taṇḍulaprasthabhaktakam |

[48] tambūlavinīṣatī dve ca karmukāṇi ṣad eva tu ||

[49] ekā ca dīpikāmuṣṭir indhanasy aikapūlakaḥ |

[50] vaiṣṇavebhyaḥ pradeyāni vṛddhebhyaḥ tāni sarvvaśaḥ ||

คำแปล: สิ่งของถวายเหล่านี้ทั้งหมด ได้แก่ ไม้สีฟัน 3 ด้าม พร้อมด้วยอาหารที่ทำด้วยข้าวสาร 1 ปรึสละ ใบพลู 40 ใบ และหมาก 6 ผล ได้สำหรับตามไฟ 1 ด้าม พร้อมกับห่อเชื้อเพลิง 1 ห่อ (อันหัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงถวายแก่นักบวชผู้สูงอายุทั้งหลาย¹²⁷

ด้านที่ 3 (C)-ต่อกับด้านที่ 4 (D)

โคลกที่ 80-83 อนุชฎกฉินท์ มีเนื้อหาตรงกับโคลกที่ 79-82 จารึกไพโรปราสาท และมีเนื้อหาตรงกับโคลกที่ 77-80 จารึกปราสาทเทพปรณัม

ด้านที่ 4 (D)-ต่อ

โคลกที่ 84-85 อนุชฎกฉินท์ มีเนื้อหาตรงกับโคลกที่ 83-84 จารึกไพโรปราสาท K.279 และโคลกที่ 81-82 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290

โคลกที่ 86 อนุชฎกฉินท์

[9] caturmmāsopabhogārham ghaṭadhūpāgnibhājanam |

[10] ācāryyāyāikaśo dadyāj jyāyase sāttvatāya ca |

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงถวายหม้อและเตาอันควรแก่การใช้สอย ตลอดเวลา 4 เดือน แก่อาจารย์แต่ละท่าน ผู้ดีเลิศที่สุดและเป็นสัตตตวา

โคลกที่ 87 อนุชฎกฉินท์

[11] riktapattraṃ maṣiṃ mṛtsnām dadyād adhyeṭṛsādhave |

[12] bhojyaṃ viśeṣayed deśe kāle pañcotsave tathā |

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงถวายใบลานเปล่า ผงดำ และเหล็กจาร แก่นักเรียนผู้เป็นคนดี พึงจัดแจงถวายอาหารเป็นพิเศษ ในสถานที่เมื่อมีเทศกาลรื่นเริง 5 อย่างด้วย

¹²⁷ โคลกที่ 79 นี้ มีเนื้อหาคล้ายกับโคลกที่ 78 จารึกไพโรปราสาท K.279 และโคลกที่ 76 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 มีความแตกต่างกันในบาทที่ 3 ดังนี้ ‘yatibhyaś ca pradeyāni’ จะสังเกตได้ว่า ข้อความจารึกทั้งสองดังกล่าวใช้คำเรียกนักบวชด้วยศัพท์ว่า ‘ยติ’ ส่วนเนื้อหาโคลกข้างต้นระบุชื่อว่า ‘ไวษณว’ ซึ่งไม่ชี้ชัดว่าเป็นนักบวช

โคลงที่ 88 อนุชฎกฉันท

[13] kutyām kuryyād anusamāḥ śayanam kṣurakarttarī |

[14] ihasthā vaiṣṇavās sarvve nādhyakṣe vaśyatān gatāḥ ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึ่งทำที่นอน มีดโกนและกรรไกร ให้เพิ่มเติมขึ้น ในกุฏิ ผู้นับถือ
พระวิษณุทั้งหมด ผู้อยู่ในที่นี้ (ห้องโถง) ไม่อยู่ในอำนาจของผู้คุม (อัยยักษะ = เจ้าเมือง)

โคลงที่ 89-95 อนุชฎกฉันท มีเนื้อหาตรงกับโคลงที่ 89-95 จารึกไพรปราสาท K.279 และ
ตรงกับโคลงที่ 87-93 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290

โคลงที่ 96 อนุชฎกฉันท

[29] asyāsramaniketasya kṛtsnopakaraṇāny atah |

[30] anyatra nāpaneyāni haimāni rajatāni vā ||

คำแปล: เครื่องใช้สอยทั้งหมด(มีอุปกรณ์)จำพวกทองและเงินทั้งหลาย ของเทวสถานคือ
อาศรมนี้ ไม่ควรถูกนำไปในที่อื่นจากที่นี่

โคลงที่ 97-99 อนุชฎกฉันท การจัดแจงคนรับใช้แต่ละแผนกตามปักษ์

[31] paryyāyaparıcaryyārham etāvat parikalpitam |

[32] dāsīdāsan tad ubhayoḥ pakṣayoḥ sukḷkṛṣṇayoḥ ||

[33] dvau lekhakau rājakuṭi- pālau pustakarakṣiṇau |

[34] tāmbūlikau ca pānīya- hārau ṣaṭ pattrakārakāḥ ||

[35] ulkaidhahārās catvāras tathā śākādhīhārakāḥ |

[36] dāsās ca dvau tadadhyakṣāv aṣṭau bhaktakarā janāḥ ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึ่งจัดแจงคนรับใช้สตรีและบุรุษ ผู้เหมาะสมแก่การรับใช้
ผลัดเปลี่ยนเวรกัน ในปักษ์ทั้งสอง คือทั้งข้างขึ้นและข้างแรม ตามจำนวนต่อไปนี้ คนจาร
หนังสือ 2 คน คนดูแลราชกุฎี 2 คน คนรักษาห้องสมุด 2 คน คนเตรียมใบพลู 2 คน
คนเตรียมน้ำดื่ม 2 คน คนเตรียมใบลาน 6 คน คนหาเชื้อเพลิง 4 คน คนหาอาหารมีผัก
เป็นต้น 4 คน ผู้เป็นหัวหน้าคนรับใช้ดังกล่าว 2 คน และคนทำอาหาร 8 คน

โคลงที่ 100 อนุชฎกฉันท

[37] dāsyās tandulakāriṇyo dvādaśaiiva prakalpitāḥ |

[38] pañcāśad eṣāṃ pūrṇṇā syād vṛddhā vā mā vamā bhavet ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดคนรับใช้สตรีผู้ผลิตข้าวสารไว้ 12 คน บรรดาสตรีเหล่านี้
พึงกำหนดให้เต็มจำนวน 50 คน หรือมากกว่าก็ได้ แต่อย่าพึงให้น้อยกว่า 50 คน

โคลงที่ 101 อนุชฎกฉันท

[39] adhyāpakavidagdhasya śīlasaṃvaraṇasya ca |

[40] janān adhyāpakasya trīn kalpayet paricārakān ||

คำแปล: (หัวหน้าอาศรม) พึงจัดแจงคนรับใช้จำนวน 3 คนไว้สำหรับอาจารย์(ใหญ่)ผู้สอน¹²⁸
ผู้เป็นนักปราชญ์ในหมู่อาจารย์ผู้ทำการสอน และเป็นผู้มีศีลและสำรวมระวัง

โคลงที่ 102 อนุชฎกฉันท

[41] dāsyekā nava dāsās ca karttari kṣurakas tathā |

[42] pañca śāṭyaḥ kulapates tathā daśa kṣṛivalāḥ ||

คำแปล: พึงจัดแจงคนรับใช้ที่เป็นสตรี 1 คน คนรับใช้ที่เป็นบุรุษ 9 คน กรรไกร 1 ด้าม
มีด 1 เล่ม ผ้า 5 ผืน คนสวน 10 คน สำหรับหัวหน้าอาศรม

โคลงที่ 103 อนุชฎกฉันท

[43] yady evaṃ śāsanam idan na kurvṛita kulādhīpaḥ |

[44] nirddayan daṇḍyatāṃ rājñā sa cāyattas tapasviṣu ||

คำแปล: ถ้าหัวหน้าอาศรม¹²⁹ ไม่ปฏิบัติตามพระราชโองการนี้เป็นอย่างนี้ จะถูกพระราชาลงโทษ
อย่างไร้ความปราณี และให้ตกอยู่ใต้บังคับของหมูนักบวช

¹²⁸ ‘อชญาปก’ ผู้ทำการสอน หมายถึงอาจารย์ผู้ทำการสอนในอาศรม

¹²⁹ ‘กุลาลิป’ ผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่ หมายถึงหัวหน้าอาศรม

โคลงที่ 104 อุปชาติฉันท

- [45] parārthasampatkṛtikāṅkṣiṇā me
niṣpāditaṃ puṇyam idan narendrāḥ |
- [46] svasyāntare rakṣata rakṣaṇārha-
rakṣaiva loke bhavatāṃ hi bhārah ||

คำแปล: บุญนี้ของข้าพเจ้า ผู้มีความปรารถนาทำประโยชน์สำหรับคนอื่น ได้ทำสำเร็จแล้ว
โอ! กษัตริย์ทั้งหลาย พวกท่านจงรักษาหน้าที่ของตนเอง เพราะว่าหน้าที่ของพวกเขาในโลก
คือ ‘การรักษาสิ่งที่ควรรักษา’

โคลงที่ 105 อุปชาติฉันท

- [47] itīrayaty avyapadeśayacñam
bhaviṣyataḥ kambujarājarājan |
- [48] paśyan pradānapratipattidrṣtyā
sa śrīyaśovarmmanarādhirājah ||

คำแปล: พระเจ้ายโสวรมันผู้เป็นราชาเหนือราชา พระองค์นั้น ผู้มองเห็น โดยสายพระเนตร
แห่งปัญญาแห่งทานที่ทรงถวาย ได้ทรงประกาศคำขอร้องอันไม่เจาะจง ไปยังกษัตริย์กัมพูชา
ในอนาคคนทั้งหลาย ดังนี้

โคลงที่ 106 อุปชาติฉันท

- [49] kumāramantripramukhās ca mukhyā
yaśaśsarīrās sakalairupāyaiḥ |
- [50] idaṃ mahīpālanivedanādyaiḥ
pāyāsura āyāsaparāḥ parārtham ||

คำแปล: ขอให้ท่านผู้มีเกียรติยศทั้งหลาย มีโอรสมนตรีเป็นต้น ผู้เป็นใหญ่ ผู้มีความเพียร
อันเยี่ยม พึงคุ้มครองผลประโยชน์อันดีนี้ โดยวิธีทั้งหมดมีวิธีที่พระเจ้าแผ่นดินประกาศไว้

โคลงที่ 107 ศิขรินีฉันท

[51] bhuvo vārāṃ vahniśvasananabhasāṃ sūryyaśāsinor
jjaganty. – [m] svārthaḥ pratanur api kas sparddhidadhatām |

[52] sthitiś śastā hyeṣā bhavati mahatām svārthavimukhā
bhavanty udyadyatnāḥ parahitavibhūtyai yad aniśam ||

คำแปล: ประโยชน์ของตนเอง แม้เพียงเล็กน้อย ของผู้ชวนขวยแข่งกัน (เพื่อทำประโยชน์) ให้สัตว์ทั้งหลาย บนโลก ในน้ำ ในไฟ ในสายลม ในก้อนเมฆ ในดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เพราะว่า การที่ไม่เห็นแก่ประโยชน์ตนเอง เป็นผู้มีความเพียรชวนขวยเพื่อความเจริญแห่งประโยชน์คนอื่นเสมอๆ เป็นความดีนำสรรเสริญของสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นอมตะ.

โคลงที่ 108 มालินีฉันท

[53] vasu harati vitirṇṇaṃ yo nṛpenaitadasmin
sarabhasapatanaś s.ād rauravādiṣv avān sa |

[54] tadapi ca parivṛddhaṃ yas tu datte sa yāyād
ajaramamaram iddhaṃ dhāma śuddhaṃ parārdhyaṃ ||

คำแปล: บุคคลใด ย่อมนำสิ่งของมีค่า อันพระเจ้าแผ่นดินพระราชทานไว้ ในอาศรมนี้ไป บุคคลนั้นจงตกลงโดยพลันในทุกคืนรทมิเรารุจะนรกเป็นต้น ส่วนบุคคลใดยอมมอบให้สิ่งอันนอกงามไปบุลย์ บุคคลนั้นพึงไปสู่สถานที่อยู่ อันไม่แก่ ไม่ตาย รุ่งเรือง บริสุทธิ์ อันเป็นสิ่งดีเยี่ยมสมควรได้รับ

3.8 สรุปท้ายบท

จาริกยโศตราศรมทั้ง 5 หลักดังกล่าวข้างต้น เป็นจาริกประเภทกัลปนาไม่ปรากฏนาม ผู้ประพันธ์จาริก จาริกประพันธ์ขึ้นเพื่อชี้แจงรายละเอียดระเบียบที่ต้องปฏิบัติในชุมชนอาศรมซึ่งมีคนหมู่มากอาศัยอยู่ ระเบียบนี้เป็นคำสั่งของกษัตริย์ซึ่งใช้ศัพท์เฉพาะว่า ‘ศาสน’ ในตอนท้ายจาริก พระองค์มีคำสั่งเชิงขอร้องให้กษัตริย์องค์ต่อไปดำเนินตามและรักษาสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างไว้ให้ดำรงอยู่ตลอดไป จาริกใช้อักษร 2 ชนิดในการจารข้อความ คืออักษรนาครี และอักษรขอมโบราณ โดยจาริกยโศตราศรม 3 หลักประจำอาศรมที่ตั้งอยู่ในเมืองพระนครใช้อักษรนาครีชนิดเดียวในการจารข้อความ จาริกยโศตราศรมใช้ภาษาสันสกฤตเป็นหลักในการประพันธ์ อายุจาริกจารขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 1432-1453 ซึ่งอยู่ในช่วงสมัยของกษัตริย์ผู้ถวายอาศรมและเป็นเจ้าของอาศรมครองราชย์ จาริกมีการใช้ฉันทลักษณ์ 8 ชนิดในการประพันธ์ มีการวางเนื้อหาโครงสร้างจาริกเป็น 5 โครงสร้าง เนื้อหาในแต่ละโครงสร้างของจาริกแต่ละอาศรมมีความสัมพันธ์กัน โดยใช้บทนอบน้อมเทพเหมือนกันแม้จะนับถือศาสนาต่างลัทธิกันโดยเฉพาะพุทธศาสนา ในด้านเนื้อหาหวังศของกษัตริย์ จาริกทั้ง 5 หลักใช้บทสรรเสริญวงศ์กษัตริย์แบบเดียวกัน ระเบียบการบริหารอาศรมมีเนื้อหาเหมือนกันและแตกต่างกันเล็กน้อยตามลัทธิที่นับถือในแต่ละอาศรม

นอกจากพิจารณารายละเอียดรูปแบบภายนอกจาริกและเนื้อหาโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างจาริกโดยสังเขปแล้ว ผู้วิจัยยังได้แปลข้อความจาริกจากภาษาสันสกฤตเรียบเรียงเป็นภาษาไทย พร้อมทั้งอธิบายคำศัพท์บางประเด็นที่สำคัญในจาริก ทำให้ได้คำแปลฉบับภาษาไทยที่สมบูรณ์ และเห็นมุมมองด้านต่างๆในจาริกที่กวีในแต่ละอาศรมได้รจนาไว้ โดยเฉพาะความงดงามด้านภาษาที่กวีใช้ความรู้จากหลากหลายศาสตร์ในการสร้างสรรค์งานจาริกให้ปรากฏมีขึ้น ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาประเด็นด้านภาษาคืออঙ্กการที่ปรากฏในจาริกในบทต่อไป

บทที่ 4

การศึกษาวิเคราะห์อรรถศาสตร์ในจารึกยโสธรราชรม

ในบทที่ผ่านมาผู้วิจัยได้นำเสนอคำแปลและอธิบายข้อความคำศัพท์ในจารึกพร้อมกับลักษณะ และโครงสร้างเนื้อหาโดยย่อของจารึก เนื้อหาหลักของจารึกแม้จะเป็นระเบียบกฎเกณฑ์ที่จารึกขึ้นไว้ เพื่อใช้ปฏิบัติตามในอาศรมแต่ละแห่ง เนื้อหาส่วนนี้ใช้ภาษาธรรมดาเพื่อชี้แจงรายละเอียดเท่านั้น ส่วน เนื้อหาที่เป็นบทสวดสรรเสริญกษัตริย์ปรากฏการใช้ภาษาที่ไพเราะมีการเลือกใช้คำ การประดิษฐ์ ถ้อยคำและสำนวนขึ้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นภาษากวีนิพนธ์หรือเรียกศัพท์เฉพาะว่า ‘กาวยะ’ ในบทนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์การใช้ภาษาสันสกฤตเฉพาะส่วนที่เป็นกาวยะหรือกวีนิพนธ์ โดยเฉพาะเนื้อหาส่วนนี้ ซึ่งแต่ละโคลกมีความโดดเด่นด้านอรรถศาสตร์ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์อรรถศาสตร์ที่ปรากฏในเนื้อหาส่วนนี้ โดยเลือกข้อความบางโคลกที่มีอรรถศาสตร์ปรากฏโดดเด่น ใช้ทฤษฎีอรรถศาสตร์ของกวีมัมมภูจะเป็นหลักและ กวีท่านอื่นเป็นส่วนเสริมในการวิเคราะห์ อนึ่งข้อมูลเทพปกรณัมที่ปรากฏในจารึกผู้วิจัยใช้หนังสือ สารานุกรมคำศัพท์ในคัมภีร์ปุราณะและมหากาพย์ของ Vettam Mani (1975) เป็นข้อมูลช่วยอธิบาย เสริมความ โดยแบ่งหัวข้อหลักที่จะวิเคราะห์ในบทนี้เป็น 2 หัวข้อ ดังนี้

1. อรรถศาสตร์ทางเสียง (ศัพท์อรรถศาสตร์)
2. อรรถศาสตร์ทางความหมาย (อรรถศาสตร์)

4.1 ความหมายและความสำคัญของอรรถศาสตร์

คำว่า ‘อรรถศาสตร์’ พจนานุกรมสันสกฤตให้ความหมายว่า ‘การประดับ, การตกแต่ง, เครื่องประดับ’ เป็นคำศัพท์เฉพาะด้านในบริบทกวีนิพนธ์หมายถึง ‘เครื่องประดับเสียงและความหมาย’ (Williams, 2011: 94) ที่มาของศัพท์ ‘อรรถศาสตร์’ ประกอบขึ้นจาก อลฺ+กฤ ธาตุ ลง ฆณ ปัจจัย อลฺ เป็นอพยยศัพท์ที่มีความหมายว่า ห้าม, สามารถ, เพียงพอ, เหมาะสม ส่วนปัจจัย ‘ฆณ’ ประกอบกับธาตุบอกอาการนาม (Vasu, 1962: 491-492) ฉะนั้น คำว่า ‘อรรถศาสตร์’ เมื่อสำเร็จรูปเป็นคำศัพท์หมายถึง ‘ทำให้เหมาะสม, ทำให้พอดี, ทำให้งดงาม’ ในแง่กวีนิพนธ์หมายถึง ‘การทำบทกวีหรือบทประพันธ์ให้งดงาม’ กวีผู้สร้างผลงานกวีนิพนธ์ส่วนมากมีความเห็นเหมือนกันว่า ส่วนประกอบของกวีนิพนธ์มาจากเสียงและความหมายเป็นเบื้องต้น ดังเช่น กวีกาลิทาสเองก็ให้

ความสำคัญเสียงและความหมายจะเห็นได้ในบทประพันธ์ขึ้นต้นมหากาพย์รฆวงศ์ ‘เปรียบพระศิวะ และพระนางปารวตีเป็นบรรพบุรุษคู่กันเหมือนเสียงกับความหมายที่ประสานกลมกลืนกัน’ (Kale, 1922: 1) ซึ่งการประดับเสียงและความหมายใ้ดังงานนี้เป็นวิธีที่ชื่อว่า ‘อลังการ’ งานที่ถูกประพันธ์ขึ้นโดยมีการทำให้เหมาะสมงดงาม อาจเรียกชื่อว่า ‘อลังการศาสตร์’ หรือ ‘กาวยศาสตร์’ ซึ่งเป็นการใช้คำว่า ‘อลังการ’ เรียกชื่องานประพันธ์โดยภาพรวม โดยที่คำศัพท์ยังไม่ถูกใช้เรียกชื่อเป็นศาสตร์เฉพาะด้านขึ้น ในระยะหลังกวีหลายท่านมองเห็นความสำคัญของอลังการ กวีภามหะ นิยามกวีนิพนธ์ว่า ‘เสียงกับความหมายประสานกลมกลืนกันชื่อว่ากวีนิพนธ์’ กวีนิพนธ์จำเป็นต้องประกอบด้วย อลังการสัมพันธ์กับเสียงและความหมาย กวีทัศนนิยามกวีนิพนธ์ว่า ‘สรีระแห่งกวีนิพนธ์คือกลุ่มเสียงที่บอกความมุ่งหมายที่กวีกำหนดไว้’ อลังการมีบทบาททำให้กวีนิพนธ์น่าดึงดูดใจ เป้าหมายของกวีคือเพื่อแสดงให้เห็นความงามอันเกิดจากอลังการ (Choudhary, 2002: 24-25) นอกจากกวีทั้งสองท่านดังกล่าวแล้ว ยังมีกวีท่านอื่นๆ มองเห็นเห็นความสำคัญของอลังการในแง่ที่เป็นศาสตร์เฉพาะด้าน โดยให้น้ำหนักไปที่อลังการเป็นองค์ประกอบสำคัญของกวีนิพนธ์เหนือกว่าองค์ประกอบอื่น เช่น ‘รส’ และแยกความแตกต่างระหว่างอลังการกับคุณ (Kane, 2002: 374) อลังการจึงเป็นศาสตร์เฉพาะด้านได้รับความนิยมและขยายจำนวนมากขึ้นในสมัยต่อมา อลังการช่วยเพิ่มความงดงามให้กวีนิพนธ์ มีหน้าที่ประดับความคิดที่แสดงออกผ่านภาษา ช่วยให้การนำเสนอข้อมูล ประสบการณ์ ความรู้สึกของกวีมีชีวิตชีวาขึ้น อลังการในแง่ที่เป็นศาสตร์เฉพาะด้านมีความสำคัญในฐานะที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือสร้างงานกวีนิพนธ์ โดยเฉพาะบทประพันธ์ในจารีกส่วนสรรเสริญสดุดีกษัตริย์ซึ่งกวีหิบบยกเหตุการณ์เรื่องราวซึ่งมีกษัตริย์เป็นผู้มีบทบาทหลักต่อเหตุการณ์เรื่องราวต่างๆ มาประกอบสร้างขึ้นเป็นบทประพันธ์พร้อมกับใช้ความรู้หลายศาสตร์สาขาที่ตนเองชำนาญอธิบายประกอบร่วม ฉะนั้นอลังการจึงมีบทบาทสำคัญในการช่วยทำให้สิ่งที่กวีต้องการสื่อมีความโดดเด่นและคุณค่าในตัวเนื้อหาจารีกเอง

4.2 ศัพท์ทาลังการ

ศัพท์ทาลังการ ประกอบขึ้นจากคำว่า ศพท+อลงฺการ แปลว่า ‘การประดับเสียง, การทำเสียงให้มีความเหมาะสมงดงาม’ วรรณคดีสันสกฤตประเภทกาวยหรือกวีนิพนธ์ประกอบด้วยคำและความหมาย 2 ชนิดนี้ กวีมักเปรียบเป็นเหมือนร่างกาย ‘กาวยสรีระ’ เสียง ‘ศพท’ เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของกวีนิพนธ์นอกเหนือจากความหมาย ‘อรฺถ’ ซึ่งเป็นอีกองค์ประกอบ กวีถือว่า ‘อลังการทางเสียง’ เป็นหัวใจความสำคัญของกวีนิพนธ์

ประเภทและกลุ่มศัพท์พาลังการ

ภคตมฺนีกวีกล่าวถึงยมก เป็น 1 ในจำนวนอลังการ 4 ชนิด ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ และเป็น อลังการประเภทศัพท์พาลังการ (Ghosh, 1951:308) ส่วนมัมมภูจะกล่าวถึงศัพท์พาลังการไว้ 6 ชนิด ได้แก่ (1) *วโถกรกฺติ* การเล่นคำให้มีมากกว่าหนึ่งความหมาย (2) *อนฺุปราส* การซ้ำอักษร (3) *ยมก* การซ้ำกลุ่มอักษร (4) *เศฺลช* การเล่นคำ (5) *จิตร* อักษรรูปภาพ (6) *ปฺนฺรูกฺตวาทก* ความคล้ายกันที่เกิดจากการซ้ำคำ (Jha, 2005: 317-348) รุยยกะกวีชาวแคชเมียร์สมัยหลังมัมมภูจะประมาณศตวรรษที่ 12 จัดกลุ่มอลังการออกเป็น 9 กลุ่ม (Chakrabarty, 1989:78) โดยเรียกชื่อกลุ่มอลังการทางเสียงว่า ‘เปานรูกตยะ’ หมายถึงการกล่าวซ้ำเสียงอีกครั้ง ซึ่งเป็นกลุ่มแรกในอลังการ 9 กลุ่ม การซ้ำมี 3 ประเภท ได้แก่ (1) การซ้ำเสียง (2) การซ้ำความหมาย และ (3) การซ้ำทั้งเสียงและความหมาย รุยยกะจัดอลังการทางเสียง 5 ชนิดไว้ในกลุ่มนี้ ได้แก่ (1) *ปฺนฺรูกฺตวาททวาทก* ความเหมือนกันเกิดจากการซ้ำความหมาย, (2) *เศฺกานฺุปราส*, (3) *วฤตตยฺนฺุปราส* อนุปราสะทั้งสองนี้ซ้ำเฉพาะพยัญชนะเท่านั้น, (4) *ยมก* การซ้ำสระและพยัญชนะ, (5) *ลาภฺวานฺุปราส* การซ้ำทั้งเสียงและความหมาย จากประเภทและการจัดกลุ่มศัพท์พาลังการดังกล่าว ผู้วิจัยพบศัพท์พาลังการเพียง 2 ชนิด คือยมกและอนุปราสะปรากฏในจารึกยโคธราศรม ซึ่งจะได้ทำการวิเคราะห์ต่อไป

4.2.1 ยมก

ความหมายและนิยามของยมก

ยมก มีความหมายตามพจนานุกรมว่า ‘คู่’ (William, 2011: 846) หมายถึงสิ่งที่เป็นคู่ ที่เป็นศัพท์พาลังการตามการนิยามของ Apte (อ้างถึงใน Morgan 2011: 244) หมายถึง ‘การซ้ำเสียง พยางค์อย่างน้อย 3 พยางค์ซึ่งมีเสียงเหมือนกัน แต่ความหมายต่างกัน’ การนิยามดังกล่าวยังคลุมเครือ แต่ก็ทำให้ทราบว่าเสียงที่ซ้ำเป็นเสียงพยางค์ มัมมภูจะ (Jha, 2005: 324) นิยามศัพท์พาลังการชนิดยมก ไว้ว่า ‘ยมกคือการซ้ำกลุ่มอักษรที่มีความหมายต่างกัน เมื่อมีความหมาย’¹ ตามคำนิยามดังกล่าว ยมก คือการซ้ำกลุ่มอักษรหรือเสียง เสียงที่ซ้ำจะต้องมีความหมายต่างกัน เสียงที่ซ้ำจะต้องเรียงต่อกันเป็น ลำดับ ยมกสามารถปรากฏได้ในบาทต่างๆของโคลก หรือในหลายๆส่วนของโคลกก็ได้ (Jha, 2005: 325)² ภคตมฺนีนิยามศัพท์พาลังการประเภทยมกไว้ในนาฏยศาสตร์ว่า ‘การซ้ำเสียงในต้นบาทและที่

¹ arthe saty arthabhinnānām varṇānām sā punaḥ śrutiḥ- yamakam (Kāp.82.324)

² pādātadbhāgavṛtti tadyātyanekatām (Kāp.83.325)

อื่นๆในโคลกชื่อว่ายมก³ (Ghosh, 1951:311) จะเห็นได้ว่าการนิยามความหมายของกวีดังกล่าว ยมกเป็นการซ้ำเสียงซึ่งรวมทั้งเสียงสระและพยัญชนะเป็นลำดับกันและเสียงที่ซ้ำนั้นจะต้องมีความหมายต่างกัน ในฉันทแต่ละโคลก สามารถปรากฏยมกได้ในตำแหน่งต่างๆ ยมกจึงมีได้หลายชนิด

ชนิดของยมก

เนื่องจากยมกสามารถปรากฏได้ในที่ต่างๆของบาทในบทฉันทลักษณะแต่ละโคลก เพราะฉะนั้นยมกจึงมีหลายชนิดตามการกำหนดของกวี ภารตมุนีกว่าถึงยมก 10 ชนิด ได้แก่ (1) ปาทานตยมก พยางค์เหมือนกันปรากฏที่ท้ายบาททั้งสี่ (2) กาถุจยมก เสียง 2 เสียงปรากฏที่ต้นบาทและท้ายบาททั้งสี่ (3) สมุทคยมก กิ่งบาทปรากฏซ้ำเต็มโคลก (4) วิกรานตยมก การซ้ำเสียงบาทเหมือนกัน (5) จักรวาลยมก การซ้ำเสียงที่ท้ายบาทเหมือนกันกับเสียงที่ต้นบาทต่อไป (6) สันทัชฎยมก เมื่อคำ 2 คำปรากฏที่ต้นบาทเหมือนกันทั้งสี่บาท (7) ปาทาทียยมก คำเดียวกันปรากฏที่ต้นของแต่ละบาท (8) อาเรชิตยมก เมื่อคำท้ายของแต่ละบาทปรากฏซ้ำกัน (9) จตุรวยวสิตยมก บาททั้งหมดปรากฏพยางค์เหมือนกัน (10) มาลาวยมก พยัญชนะ 1 ตัว สระต่างกันปรากฏในหลายๆคำในโคลก (Ghosh, 1951:311-315) นอกจากภารตมุนีผู้กล่าวถึงศัพท์พาลังการประเภทยมกไว้ในนาฏยศาสตร์เป็นท่านแรก มีกวีในสมัยต่อมา เช่น มัมมภูจะ (อ้างถึงใน วชิราภรณ์ วรรณดี, 2522: 70-74) ให้ตัวอย่างยมก 7 ชนิดไว้ ดังนี้ (1) สันทัชฎยมก การซ้ำกลุ่มพยัญชนะในบาทที่ 1 กับบาทที่ 3 ทั้งบาท (2) ยุคมยมก การซ้ำกลุ่มพยัญชนะในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2, และซ้ำกลุ่มพยัญชนะบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 (3) มหายุยมก การซ้ำพยัญชนะในบทประพันธ์ทั้งหมด (4) สันทัชฎยมก การซ้ำคำในส่วนท้ายของบาทที่ 2 และส่วนท้ายบาทที่ 4 (5) อาทยันตียยมก การซ้ำกลุ่มคำในส่วนแรกและส่วนหลังของบาทเดียวกันซึ่งถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน (6) สมุจจยยมก ยมกที่มีการซ้ำแบบชนิดที่กล่าวมามากกว่า 2 ชนิดขึ้นไปในบทประพันธ์โคลก 1 (7) และยมกที่ปรากฏในตำแหน่งไม่แน่นอนในบทประพันธ์ การปรากฏยมกที่มีตำแหน่งไม่แน่นอนจะเกิดในส่วนไหนของบาทหรือโคลกก็ได้ ตัวอย่างยมกบางชนิด

³ śabdābhyāsa tu yamakam padādiṣu vikalpitam| (Nāṭ.17.59)

anantamahimavyāptaviśvām vedhā na veda yām |

yā ca māteva bhajate praṇate mānave dayām | (Kāp.364.328)

คำแปล: ขอนอบน้อมแด่องค์พระนางปารวตีผู้มีเดชานุกาพยิ่งใหญ่เหลือคณานับจนพระพรหมก็ไม่สามารถหยั่งถึงได้ เปรียบตั้งมารดาให้ความเอ็นดูแก่มนุษย์ผู้มีความรักดี

ข้อมูลข้างต้น เป็นยวมกชนิด ‘สันทัชฎยวมก’ ซึ่งมีมมฺฐะให้ตัวอย่างไว้ ซ้ำกลุ่มคำ ‘na veda yām’ เป็นส่วนท้ายของบาทที่ 2 และกลุ่มคำที่เป็นเสียงเดียวกัน ‘-nave dayām’ ในส่วนท้ายบาทที่ 4 จะเห็นว่ากลุ่มเสียงที่ซ้ำในบาทที่ 4 เป็นส่วนท้ายของคำสมาสที่เกิดจากการผันวิภक्तिเป็นเสียงที่ไม่สามารถแปลความหมายได้ ตัวอย่างยวมกอีกชนิด

madhuparājiparājitamānini-
janamanahsumanahsurabhi śriyam |
abhṛta vāritavārijaviplavam
sphuṭitatāmratatāmraṇam jagat | (Kāp.364.328)

คำแปล: โลกได้รับความสว่างไสวโชติช่วง มีกลิ่นสุคันธารสหอมชื่นใจเหมือนหัวใจของหญิงสาวผู้พ่ายแพ้เพราะยอมจำนนต่อหมู่มร หยุดทำลายดอกบัว มีปามะม่วงแผ่ปกคลุมไปด้วยสีแดงที่เป่งบานไปด้วยหมู่ไม้

จากตัวอย่างที่มีมมฺฐะยกโคลกที่มียวมกปรากฏในตำแหน่งที่ไม่แน่นอนจะเห็นได้ว่ายวมกคู่ที่ 1 ปรากฏอยู่ท่ามกลางบาทที่ 1 ติดกันในกลุ่มคำ ‘parājiparāji’ ยวมกคู่ที่ 2 ปรากฏในท่ามกลางบาทที่ 2 ในกลุ่มคำว่า ‘mana-mana’ คำแรกแปลว่า ‘ใจ’ ส่วนทำที่ 2 เป็นสมาสแปลว่า ‘ชื่นใจ’ ยวมกคู่ที่ 3 ปรากฏในบาทที่ 3 ในกลุ่มคำว่า ‘vāri-vāri’ คำแรกแปลว่า ‘ห้าม’ คำที่ 2 เป็นส่วนของสมาสแปลว่า ‘ดอกบัว’ ยวมกคู่ที่ 4 ปรากฏในบาทที่ 4 ในกลุ่มคำว่า ‘-tatāmratatā-’ พยางค์แรกไม่มีความหมาย ส่วนคำที่ 2 เป็นคำขยายแปลว่า ‘แผ่ไป’ จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่ายวมกที่ปรากฏในตำแหน่งไม่แน่นอนเป็นการซ้ำคำและยางค์ซึ่งอาจมีความหมายและไม่มีมีความหมายก็ได้

ยวมกที่ปรากฏในจาริกยโสธรราศรม

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าจาริกยโสธรราศรมปรากฏข้อมูลส่วนที่เป็นบทสรรเสริญสุดดี กษัตริย์ ภาษาที่ปรากฏในเนื้อหาส่วนนี้มีกรเลือกใช้คำเพื่อทำให้เกิดความสวยงามต่อบทประพันธ์ และเป็นการแสดงความสามารถของกวี ทั้งทำให้ดึงดูดใจต่อผู้อ่านบทประพันธ์ด้วย ผู้วิจัยพบการ

ใช้ศัพท์ทาลังการประเภทยมกปรากฏในตำแหน่งที่ไม่แน่นอนในโคลกที่น่าสนใจและโดดเด่นซึ่งจะนำมาวิเคราะห์ ดังนี้

rājyalakṣmīm avāpyaiva lakṣmīpatiparākramah |
yo dharām amarākīrṇṇā- ñ cakārevāmarāvatīm || (K.323.22)

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้มีความกล้าหาญเหมือนกับสามีพระนางลักษมี (พระวิษณุ) หลังจากได้รับทรัพย์คือราชสมบัติแล้วนั่นเอง จึงสร้างพระนครให้เหมือนกับเมืองอมราวตี ที่มากมายไปด้วยเหล่าเทวะ.

ข้อมูลข้างต้นเป็นตัวอย่างการใช้ยมกที่ปรากฏในจารึกปราสาทโลเลย K.323 เป็นจารึกเนื่องในศาสนาพราหมณ์ไศวนิกาย ยมกคู่แรกปรากฏในกลางบาทที่ 1 และต้นบาทที่ 2 ในกลุ่มคำว่า ‘lakṣmī-lakṣmī’ คำแรกเป็นส่วนของสมาสแปลว่า ‘ทรัพย์, ความมั่งคั่ง, ราชสมบัติ’ ส่วนคำที่ 2 เป็นชื่อเทพีพระลักษมีพระชายาของพระวิษณุ ยมกคู่ที่ 2 ปรากฏในกลางบาทที่ 3 และกลางบาทที่ 4 ในกลุ่มคำว่า ‘marā-marā’ คำแรกเป็นส่วนสมาสแปลว่า ‘เทวดา’ คำที่ 2 เป็นชื่อเมือง จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่ายมกที่ปรากฏในโคลกนี้เป็นกรเข้าคำและคำที่ซ้ำมีเสียงเหมือนกันแต่ความหมายต่างกัน ส่วนยมกปรากฏอยู่กลางบาทแต่ละบาท มีตัวอย่างการปรากฏยมกในตำแหน่งอื่นๆในโคลกในจารึกยโศวราศรมหลักเดียวกันนี้ ดังนี้

yudhi khadgasahāyo ya- s saman dvayam adarśayat |
uddrptavidviṣām khaṇḍa- m akhaṇḍañ ca nijam yaśahl || (K.323.35)

คำแปล: ในสงคราม พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) มีดาบเป็นสหาย ได้ทำสองสิ่งพร้อมกันให้ประจักษ์ คือการฟันศัตรูผู้หึงผยองให้เป็นท่อน และพระเกียรติยศของพระองค์ที่ไม่ขาดตอน

ข้อมูลข้างต้นเป็นตัวอย่างการใช้ยมกในจารึกปราสาทโลเลย K.323 ยมกปรากฏในตำแหน่งท้ายบาทที่ 3 และต่อเนืองในต้นบาทที่ 4 ในกลุ่มคำว่า ‘khaṇḍa- khaṇḍa’ คำแรกแปลว่า ‘ขาดเป็นท่อน, กระจัดกระจาย’ คำที่ 2 ที่ซ้ำเสียงนี้แปลว่า ‘ไม่กระจัดกระจาย’ จะเห็นได้ว่าหากพิจารณาเฉพาะเสียงที่ซ้ำความหมายจะไม่ต่างกันเลย แต่หากพิจารณาดูเจตนาและบริบทคำซึ่งมี คำอพยยศัพท์ ‘อ’ ปฏิเสธ ก็จะทำให้เห็นว่ากรต้องการให้เสียงที่ซ้ำต่างกันหากเสียงไม่ต่างกันก็จะเป็น

ศัพท์หลังการประเพทอนุปราสะ นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างมกที่ปรากฏในตำแหน่งต่างๆในโคลกในจารึกยโสธรราศรมหลักอื่น ดังนี้

yas snigdhasādhutākṛṣṭa- śikṣitābhir ivādarāt |
sakalābhiḥ kalālībhir anukūlābhir āsritaḥ || (K.701.22)

คำแปล: เพราะความเอาใจใส่ พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) จึงถูกอาศัยแล้วโดยศิลปวิทยา ทั้งปวงซึ่งพระองค์ศึกษาแล้วด้วยความรักและความดีด้วยการทำให้เพิ่มพูนขึ้น.

ข้อมูลมกข้างต้นจากจารึกปราสาทกอมันบ K.701 เป็นจารึกเนื่องในศาสนาพราหมณ์ไวยณพนิกาย ปรากฏมก 1 คู่ในกลางบาทที่ 3 ในกลุ่มคำว่า ‘sakalābhiḥ kalālībhir’ คำว่า ‘kalā’ เป็นส่วน 1 ของคำ ไม่มีความหมาย ส่วน ‘kalā’ ในคำที่ 2 เป็นส่วน 1 ของคำสมาส แปลว่าวิชา, ศิลปศาสตร์ จะเห็นได้ว่าการซ้ำเสียงมกคู่นี้ปรากฏความหมายแค่ 1 เสียง แต่อีก 1 เสียงไม่ปรากฏความหมาย นอกจากปรากฏตำแหน่งมกในบาทที่ 3 แล้วในโคลกแล้วยังมีตัวอย่างการปรากฏมกในบาทที่ 1 ดังนี้

valādiyukto yukto ’yam mataḥ pratijagatsthītau |
iti buddhvā yam ambhodhau sukhaṃ śete nu mādavaḥ || (K.279.36)

คำแปล: มาธวะ (พระวิษณุ) รู้จักพระองค์ว่า (พระเจ้ายโสธรมัน) กษัตริย์องค์นี้ประกอบด้วยคุณสมบัติมีกำลังเป็นต้น มีความเหมาะสม มีปัญญา ในการธำรงรักษาโลกในแต่ละยุคดังนี้แล้ว ก็ทรงบรรทมหลับอย่างสบายใจ ในมหาสมุทร

ข้อมูลมกข้างต้นจากจารึกไพรปราสาท K.279 ปรากฏมก 1 คู่ในกลางบาทที่ 1 ของโคลก ในกลุ่มคำว่า ‘valādiyukto yukto’ yukto คำแรกเป็นส่วนหนึ่งของสมาส แปลว่า ‘ประกอบ’ ส่วน yukto คำที่ 2 เป็นคำนาม ใช้เป็นคำขยายแปลว่า เหมาะสม, สมควร นอกจากปรากฏศัพท์หลังการประเพทมกในจารึกยโสธรราศรมยังปรากฏศัพท์หลังการประเพทอนุปราสะซึ่งจะได้อธิบายในหัวข้อต่อไป

4.2.2 อนุพราสะ

ความหมายและนิยามอนุพราสะ

อนุพราสะ ประกอบขึ้นจากคำ ‘อนุ+ปร+อส’ อุปสรรค 2 ตัวอยู่หน้า กับ อส ธาตุหมวด 2 แปลว่า ‘โยนตามไปข้างหน้า, ใส่เข้าไปข้างหน้า’ (Williams, 2011: 36) เป็นชื่อศัพท์หลังการชนิดหนึ่ง หมายถึงการวางหรือจัดอักษรหรือเสียงเรียงตามกัน ทศจินนิยามศัพท์หลังการชนิดนี้ว่า ‘อนุพราสะ คือภายในกลุ่มเสียงที่ปรากฏซ้ำกัน ซึ่งเป็นคำที่ประชิดกันมีรูปเหมือนกันอันจะทำให้เกิดรส’⁴ (Belvakar, 1924: 6) น่าสนใจว่าทศจินใช้คำว่า ‘ปท’ คำที่สำเร็จรูปจากการผันวิภक्तिในการนิยามอนุพราสะ และศัพท์หลังการชนิดนี้จะทำให้เกิดรส ส่วนมัมมภูจะนิยามศัพท์หลังการชนิดอนุพราสะว่า ‘การซ้ำอักษรที่เหมือนกัน’⁵ คำว่า ‘วรรณ’ ในคำนิยามนี้หมายถึงพยัญชนะแม้สระจะต่างกันก็ตาม ที่ชื่อว่า ‘อนุพราสะ’ มาจาก ‘ปราส’ หมายถึง ใส่ จัดเรียงอักษรได้ดีเยี่ยม และ ‘+อนุ’ บทหน้า เช่น ในคำว่า อนุคต เป็นที่พอใจ, ชอบใจ (Jha, 2005: 319) จากกรนิยามของกวีดังกล่าวข้างต้น อาจจำกัดความอนุพราสะหมายถึง ‘การซ้ำเสียงพยัญชนะและคำในบทกวีนิพนธ์’

ชนิดของอนุพราสะ

โดยทั่วไปนักวิชาการจัดศัพท์หลังการประเภทนี้ไว้ 2 ชนิด คือ (1) วรรณอนุพราสะ การซ้ำพยัญชนะ (2) ปาทานอนุพราสะ การซ้ำคำ (Morgan 2011: 236) ซึ่งครอบคลุมคำนิยามของกวี 2 ท่านดังกล่าวข้างต้น และมัมมภูจะกล่าวถึงอนุพราสะชนิดการซ้ำพยัญชนะไว้ 2 ชนิด⁶ คือ (1) เฉกานอนุพราสะ แปลว่า การซ้ำอย่างชาญฉลาด ซึ่งมาจากคำ ‘เฉก+อนุปราส’ อนุพราสะชนิดนี้เป็น การซ้ำเสียงพยัญชนะหลายตัวเพียง 1 ครั้ง⁷ (2) วฤตตยอนุพราสะ การซ้ำพยัญชนะตัวเดียวหลายครั้ง⁸ ส่วนอนุพราสะประเภทซ้ำคำ มัมมภู⁹ แยกกล่าวเป็นการเฉพาะจัดเป็นอนุพราสะภายนอก อนุพราสะ ชนิดนี้มีชื่อว่า ‘ลาฏานอนุพราสะ’ เป็นการซ้ำคำรวมทั้งความหมายด้วยแตกต่างที่การนำไปใช้วางใน ตำแหน่งต่างๆในโคลก (Jha, 2005: 322) ที่เรียกว่าลาฏานอนุพราสะเพราะเป็นที่นิยมใช้ในหมู่ชน ผู้อาศัยอยู่ในถิ่น ‘ลาฏ’ มัมมภู (อ้างถึงใน วชิราภรณ์ วรรณดี, 2522: 61-63) กล่าวลาฏานอนุพราสะ ไว้ 5 ชนิด ได้แก่ (1) ลาฏานอนุพราสะชนิดซ้ำหลายบท (2) ลาฏานอนุพราสะชนิดซ้ำบทเดียว

⁴ yayā kayācic chruṭyā yat samānam anubhūyatel-tadrūpā hi padāsatiḥ sānuprāsā rasāvahā | (Kād.1.52)

⁵ varṇasāmyamanuprāsah | (Kāp.79.319)

⁶ chekavṛttigato dvidhā | (Kāp.79.320)

⁷ so 'nekasya sakṛtpūrvah | (Kāp.79.320)

⁸ ekasyāpyasakṛtparah | (Kāp.79.321)

⁹ śābdas tu lāṭānuprāsō bhede tātparyamātrataḥ | (Kāp.79.321)

- (3) ลาภานุปราสะชนิดซ้ำคำนามในสมาสเดียว (4) ลาภานุปราสะชนิดซ้ำคำนามต่างสมาส
 (5) ลาภานุปราสะชนิดซ้ำคำนามนอกสมาสและคำนามในสมาส ตัวอย่างอนุปราสะบางชนิด มีดังนี้

tato 'ruṇaparispanda-mandīkṛtavapuḥ śaśīl

dadhre kāmāparikṣāma-kāminīgāṇḍapāṇḍutāml (Kāp.355.320)

คำแปล: ดวงจันทร์หลังจากถูกดวงอาทิตย์ทอแสงขึ้นมาดบัง ก็ซีดจางลงเหมือนหญิงสาว
 ผ่ายผอมตรอมใจเพราะความรัก

จากตัวอย่างจะเห็นการซ้ำพยัญชนะ 'nd' ซึ่งเป็นพยัญชนะสังโยค 1 คู่ และคู่พยัญชนะ 'nd' เป็นพยัญชนะสังโยคเหมือนกันอีก 1 คู่ โดยคู่แรกปรากฏในท้ายบาทที่ 1 เชื่อมต้นบาทที่ 2 ส่วนคู่หลังปรากฏในบาทที่ 1 ศัพท์หลังการดังกล่าวเป็นชนิด 'เนาานุปราสะ' ตัวอย่างอนุปราสะชนิด วฤตตยอนุปราสะ มีดังนี้

apasāraya ghanasāraṃ kuru hāraṃ dūra eva kiṃ kamalaiḥl

alamalamāli mṛṇāliḥ iti vadati divāniśaṃ bālāl (Kāp.356.321)

คำแปล: หญิงสาวพูดทั้งวันทั้งคืนว่า 'โยนการบูรทิ้งไป พวงมาลัยด้วย ดอกบัวไม่มีประโยชน์ มีแต่ก้านเหี่ยวๆก็พอมีง'

ข้อมูลตัวอย่างดังกล่าวเป็นการซ้ำพยัญชนะเดี่ยวหลายครั้งในบทประพันธ์ เป็นศัพท์หลังการชนิด วฤตตยอนุปราสะ ในตัวอย่างมีการซ้ำพยัญชนะ 'r' นอกวรรค 5 ครั้ง, พยัญชนะ 'l' นอกวรรค 5 ครั้ง พยัญชนะ 'k' ฐานคอ 3 ครั้ง, พยัญชนะ 'm' ฐานริมฝีปาก 3 ครั้ง นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างศัพท์หลังการ ชนิด ลาภานุปราสะ ดังนี้

sitakarakararucitavibhā vibhākarākāra dharaṇidhara kīrtiḥl

pauruṣakamalā kamalā sāpi tavaivāsti nānyasyal (Kāp.359.324)

คำแปล: ดุกร! ผู้เป็นเจ้าของโลก ผู้เหมือนกับดวงจันทร์ เหมือนรัศมีสวยงามของดวงจันทร์ ฉายส่องลงมา เกียรติยศรุ่งเรืองเหมาะสมกับความกล้าหาญ เป็นคุณสมบัติที่เหมาะสมกับท่านเท่านั้น

จากข้อมูลตัวอย่างข้างต้นเป็นศัพท์หลังการชนิดลาภานุปราสะชนิดซ้ำคำนามในสมาสเดียวกัน ในคำว่า 'sitakarakara-' ซึ่งคำว่า 'kara' แม้ว่าจะซ้ำกันแต่ก็หมายถึงรัศมีเหมือนกัน นอกจากนี้

แล้วในตัวอย่างข้างต้นยังปรากฏลาภานุปราสะชนิดซ้ำคำนามในต่างสมาส ในคำว่า ‘rucitavibhā-
vibhākarākāra’ คำว่า ‘vibhā’ ต่างอยู่ในสมาสคนละคำ และในตัวอย่างข้างต้นยังปรากฏลาภานุปราสะ
ราสะชนิดซ้ำคำนามนอกสมาสและคำนามในสมาส ในคำว่า ‘pauruṣakamalā- kamalā’ ใน
ตัวอย่างนี้คำว่า ‘kamala’ เป็นคำซ้ำกัน แต่อยู่คนละที่กล่าวคือ คำหนึ่งในส่วนท้ายสมาส ส่วนอีกคำ
อยู่นอกสมาส ความหมาย นิยาม ชนิด และตัวอย่างอนุปราสะที่อธิบายและยกตัวอย่างมาข้างต้นย่อม
เป็นตัวอย่างสำหรับการวิเคราะห์ห่อนุปราสะที่ปรากฏในจารึกยโสธรราชธรรม ดังผู้วิจัยจะศึกษาต่อไป

อนุปราสะที่ปรากฏในจารึกยโสธรราชธรรม

ในจารึกยโสธรราชธรรมนอกจากปรากฏศัพท์พาลังการประเภทยมกตั้งที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์มา
ข้างต้นแล้ว ยังปรากฏศัพท์พาลังการประเภทอนุปราสะ ซึ่งเป็นอสังการทางเสียงที่กวีแสดง
ความสามารถให้เห็นประจักษ์ในจารึก โดยผู้วิจัยพบการใช้อนุปราสะที่โดดเด่น 3 ชนิดปรากฏในจารึก
แต่ละหลัก ได้แก่ เณกานุปราสะ, วฤตตยอนุปราสะ, และลาภานุปราสะ ดังจะได้นำมาวิเคราะห์ ดังนี้

เณกานุปราสะ

ตัวอย่างศัพท์พาลังการชนิดนี้ปรากฏในส่วนเนื้อหาว่าด้วยบทนอบน้อมเทพ หรือ
บทประณามพจน์ ศาสนิกผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ไศวนิกาย ไชยณพิกาย และพุทธศาสนาต่างนำ
บทประณามพจน์นี้ไปใช้ขึ้นต้นจารึกก่อนที่จะบันทึกข้อมูลส่วนอื่นๆลงไป และคงได้ใช้ฉันทและคำ
ประพันธ์บทนี้ในการสวดและเอ่ยเอื่อนนอบน้อมแต่เทพซึ่งนับว่าเป็นศิริมงคล ฉะนั้นกวีจึงต้อง
พิจารณาเลือกคำศัพท์และพิถีพิถันในการแต่งคำประพันธ์ ดังที่จะวิเคราะห์ต่อไป

vande 'ravindaripumaṇḍitakeśavṛṇḍam
bhakty āravindadr̥ṣam apy aravindayonim
namrāmarendraditijendraśikhandabandha-
maṇḍāraṣaṇḍamakarāṇḍasugandhitāṅghriml (K.323.2)

คำแปล: ขอไหว้พระผู้มีมวยพระเกศาประดับด้วยดวงจันทร์ พระผู้มีพระเนตรดั่งดอกบัว
และพระผู้เกิดจากดอกบัว ผู้มีพระบาทอบวนไปด้วยด้วยกลิ่นน้ำหอมจากพวงดอก
มณฑารพอันมวยเกศานบยอดเศียรของจอมเทวาและจอมอสูรกัมลกราบกรานผู้กรัดไว้.

ข้อมูลข้างต้นประพันธ์ด้วยสันตติลักษณ์ ซึ่งฉันทบทนี้ต้องใช้คำที่มีเสียงสั้นจำนวนมากเพื่อให้ได้จังหวะและถูกต้องตามกฎเกณฑ์ฉันทลักษณ์ ในด้านศัพทาลังการปรากฏการซ้ำพยัญชนะ 1 คู่ ในทุกบาท ได้แก่ พยัญชนะสังโยค ‘nd’ 1 คู่ ในบาทที่ 1 ในคำว่า ‘ripumaṇḍitakeśavṛṇḍam’, ปรากฏกลุ่มพยัญชนะ ‘r v nd’ 1 คู่ ในบาทที่ 2 ในคำว่า ‘āravindadr̥śam apy aravindayonim’ ปรากฏพยัญชนะสังโยค ‘nd’ 3 ครั้ง ในบาทที่ 3 ในข้อความ ‘-marendraditijendraśikhanda-’ ปรากฏพยัญชนะสังโยค ‘ndh’ 1 คู่ ในบาทที่ 3 และบาทที่ 4 ในคำว่า ‘śikhanda-bandha-sugandhitāṅghrim’ ปรากฏกลุ่มพยัญชนะ ‘nd’ 3 ครั้ง ในบาทที่ 4 ในคำว่า ‘maṇḍāraṣaṇḍam-akaraṇḍasu’ จากข้อมูลจะเห็นได้ว่า มีการซ้ำพยัญชนะเป็นคู่และเป็นกลุ่มในทุกบาทและบางบาทก็มีการซ้ำเกิน 1 คู่ แต่ไม่ครบ 2 คู่ แสดงให้เห็นความสามารถและอัจฉริยภาพของกวีในการเลือกสรรคำศัพท์ซึ่งมีเสียงพยัญชนะซ้ำกันได้ตามจำนวนที่ต้องการ นอกจากปรากฏเนกานุปราสะในทุกบาทของโคลกแล้วยังปรากฏศัพทาลังการชนิดนี้ที่ปรากฏในบาทที่ 1 และบาทที่ 2 ดังนี้

yasya vakṣaḥ kṣamaṃ lakṣmīḥ kṣaṇam kṣeptuṃ na cakṣame |

vāmanapramukhākāra- virāgādiva śārṅgiṇaḥ || (K.701.28)

คำแปล: พระนางลักษมี ดูเหมือนว่าจะเปื้อน่ายรูปร่าง(อวตาร)ของวามนะเป็นต้นของผู้เป็นนักรถ (พระวิษณุ) ไม่ยอมละทิ้งพระอูระของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) แม้ชั่วขณะเดียวอย่างเหมาะสม

ตัวอย่างข้อมูลเนกานุปราสะข้างต้นจากจารึกปราสาทกอมันับ K.701 ปรากฏการซ้ำพยัญชนะ ‘kṣ’ 1 คู่ 3 ครั้ง ในกลุ่มข้อความว่า ‘yasya vakṣaḥ kṣamaṃ lakṣmīḥ kṣaṇam kṣeptuṃ na cakṣame’ จะเห็นได้ว่า ตำแหน่งเนกานุปราสะในโคลกนี้ปรากฏในบาทที่ 1 และบาทที่ 2 นอกจากนี้ ยังมีเนกานุปราสะปรากฏในตำแหน่งบาทที่ 3 และบาทที่ 4 ดังนี้

yam ekaṃ sūrir astaṣṭiḥ sahasreṣu mahībhujām |

r̥kṣe kṣipati kaś cakṣur vvikṣya candran navoditam || (K.701.50)

คำแปล: ในบรรดากษัตริย์จำนวนนับพัน บัณฑิตได้สรรเสริญพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้เดียว ดวงตาครั้งได้เห็นดวงจันทร์ขึ้นมาใหม่ ๆ ยังจะจับจ้องไปที่ดวงดาวหรือ

ข้อมูลฉกานุปราสนี้จากจารึกปราสาทคอมันับ K.701 ปรากฏการซ้ำพยัญชนะ ‘ks’ 1 คู่ 2 ครั้ง ในกลุ่มคำว่า ‘ṛkṣe kṣipati kaś cakṣur -vvikṣya’ จากข้อมูลจะเห็นได้ว่า พยัญชนะคู่ที่ซ้ำกันจะวางอยู่เป็นลำดับกัน นอกจากนี้แล้วยังปรากฏฉกานุปราสนี้ซึ่งดูเหมือนจะวาง สลับลำดับกันปรากฏในบาทในโคลง ดังนี้

dvābhyām avāryyavīryābhyā-n nāthavad viṣṭapadvayam |

loko ’yañ jayinā yena mahendreṇa triviṣṭapaḥ || (K.95.27)

คำแปล: โลกทั้งสอง ถูกปกป้องโดยผู้กล้าที่ไม่มีใครขวางกั้นได้ 2 องค์ คือ โลกมนุษย์นี้ ถูกปกป้องโดยพระองค์ผู้มีชัยชนะ โลกสวรรค์ถูกปกป้องโดยพระอินทร์

ข้อมูลฉกานุปราสนี้จากจารึกเขาพระบาท K.95 ปรากฏการซ้ำพยัญชนะ 3 คู่ และ มีการวางสลับตำแหน่งกันในบาทที่ 1 และบาทที่ 2 ซึ่งตำแหน่งปรากฏไม่ห่างกันมากนัก พยัญชนะคู่ ‘dv’ ปรากฏในต้นบาทที่ 1 และท้ายบาทที่ 2 เป็น 1 คู่, พยัญชนะคู่ ‘bhy’ ปรากฏในต้นบาทและท้าย บาทที่ 1 เป็น 1 คู่, พยัญชนะคู่ ‘vr’ ปรากฏในกลางบาทที่ 1 เป็น 1 คู่ จากข้อมูลการปรากฏฉกานุ ปราสดังกล่าวแสดงให้เห็นความสามารถและอัจฉริยะของกวีที่สามารถเลือกคำศัพท์ที่มีคู่พยัญชนะ เพื่อสร้างสรรค์เป็นบทกวีที่เหมาะสมสวยงาม นอกจากนี้ศัพทาลังการชนิดฉกานุปราสนี้ซึ่งมีการซ้ำ พยัญชนะเป็นคู่ในตำแหน่งต่างๆ ในบาทและโคลงแล้ว ยังปรากฏศัพทาลังการชนิดวฤตตยอนุปราสนี้ใน จารึกยโสธรราชธรรม ดังนี้

วฤตตยอนุปราสนะ

dviṣi krūro ’py amarṣo ’pi śūro ’pi valavān api |

yaḥ prajñāvṛmhitām śaktim na jahau mṛgarādiva || (K.701.33)

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมณ) แม้จะทรงร้ายกาจ แม้จะเกรี้ยวโกรธ แม้จะกล้าหาญ แม้จะมีพลังกำลัง ก็ไม่ละทิ้งอำนาจมีการข่มขู่ด้วยปัญญาต่อศัตรู เหมือนเจ้าป่าไม่ละทิ้งการ คำรามฉนั้น

ข้อมูลวฤตตยอนุปราสนี้ข้างต้นจากจารึกปราสาทคอมันับ K.701 ปรากฏการซ้ำ พยัญชนะเดี่ยว ‘p’ ฐานริมฝีปาก 5 ครั้ง, พยัญชนะเดี่ยว ‘k’ ฐานคอ, พยัญชนะเดี่ยว ‘m’ ฐานริม

ฝีปาก พยัญชนะ ‘h’, ‘r’ และ ‘s’ นอกวรรค อย่างละ 2 ครั้ง จากข้อมูลจะเห็นได้ว่ากวีนิยมซ้ำ พยัญชนะเดี่ยวฐานริมฝีปากและพยัญชนะเดี่ยวนอกวรรค

mürddhnā dadhāra yasyājñām durmmado ’pi narādhipaḥ |

velāṃ lolormmimālo ’pi normmimālī hi laṅhayet || (K.701.30)

คำแปล: พระราชาแม้มีความดุร้าย แต่ก็อ่อนรับอำนาจของพระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน)

ด้วยเศียร เปรียบดังทะเล แม้มีพายุคลื่นกระหน่ำ ก็จริง ก็ไม่เลยขอบเขตฝั่ง

ข้อมูลวฤตตยอนุปราสะจากจารึกปราสาทอมนับ K.701 ปรากฏการซ้ำพยัญชนะ เดี่ยว ‘l’ พยัญชนะกลุ่มนอกวรรค ในบาทที่ 2 และบาทที่ 4 จำนวน 6 ครั้ง, พยัญชนะเดี่ยว ‘m’ ฐาน ริมฝีปาก 6 ครั้ง, พยัญชนะเดี่ยว ‘d’ ฐานฟัน, พยัญชนะเดี่ยว ‘dh’ ฐานฟัน, และพยัญชนะเดี่ยว ‘p’ ฐานริมฝีปากอย่างละ 3 ครั้ง, และพยัญชนะเดี่ยว ‘n’ ฐานฟัน 2 ครั้ง จะสังเกตเห็นว่ากวีประพันธ์กวี นิพนธ์โคลกนี้นิยมใช้พยัญชนะฐานริมฝีปากและฐานฟัน นอกจากนี้ยังเล่นเสียงพยัญชนะนอกวรรค ‘l’ อีกด้วย แสดงให้เห็นถึงความสามารถและอัจฉริยภาพของกวี นอกจากนี้ยังปรากฏศัพท์าลัง การวฤตตยอนุปราสะในจารึกยโสธรธรรมในโคลกอื่นๆ ดังนี้

yaḥ prajānān na niragā- n muhūrttam api mānasāt |

kalau kāpathasaktāni manāmsi vinayann iva || (323.41)

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) ไม่ออกไปแล้วจากใจของประชาชน แม้ครู่เดียว

ราวกับว่าเป็นผู้กำจัดจิตใจ (ของพวกเขา) ที่ถูกรอบงำด้วยความชั่วในกลียุค (ออกไป)

ข้อมูลวฤตตยอนุปราสะจากจารึกปราสาทโลเลย K.323 ปรากฏการซ้ำพยัญชนะเดี่ยว ‘n’ ฐานฟัน 7 ครั้ง พยัญชนะเดี่ยว ‘p’ และ ‘m’ ฐานริมฝีปาก อย่างละ 3 ครั้ง พยัญชนะเดี่ยว ‘k’, ‘t’, ‘s’ ฐานลำคอ, ฐานฟัน, และนอกวรรค อย่างละ 2 ครั้ง จะเห็นได้ว่ากวีนิยมใช้พยัญชนะฐานฟัน มากที่สุดรองลงมาเป็นฐานริมฝีปาก ตัวอย่างวฤตตยอนุปราสะในโคลกอื่น ดังนี้

kṣattravaṃśanabhacandro yo ’pi kīrttikaraṇ kiran |

kenāpi gambhīrataran dviddḥṛdabdhim aśoṣayat || (K.290.19)

คำแปล: แท้ที่จริง พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) เป็นดวงจันทร์บนท้องฟ้าคือเฝ้าพันธูกษัตริย์

ทรงแพร่พระรัศมีคือพระเกียรติยศให้จรจรายไป ทรงทำให้มหาสมุทรคือหัวใจของศัตรูที่

ลึกอย่างยิ่งให้เหือดแห้งไป แม้โดยวิธีใดๆ

ข้อมูลวฤตตยอนุปราสะข้างต้นจากจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 ปรากฏการซ้ำพยัญชนะเดี่ยว ‘k’ ฐานคอ 4 ครั้ง พยัญชนะเดี่ยว ‘p’ ฐานริมฝีปาก, พยัญชนะเดี่ยว ‘bh’ ริมฝีปาก, พยัญชนะ ‘r’ และ ‘ś’ นอกวรรค อย่างละ 2 ครั้ง การซ้ำพยัญชนะเดี่ยวในโคลกต่างๆ ตามที่ได้วิเคราะห์มาเป็นลักษณะศัพทาลังการชนิดวฤตตยอนุปราสะ นอกจากนี้ยังปรากฏอนุปราสะชนิดลาฏาอนุปราสะในจารึกยโสธรราชมในแต่ละหลัก ดังที่ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างมาศึกษา ดังนี้

ลาฏาอนุปราสะ

pr̥thukīrttiḥ pr̥thugunah pr̥thuśrīḥ pr̥thuvikramah |
pr̥thupr̥thviḥ pratinidhiḥ pr̥thivyām iva yaḥ pr̥thoḥ || (K.279.40)

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมณ) มีชื่อเสียงแผ่ไพศาล มีคุณสมบัติมากมาย มีทรัพย์สินชดวาสนามากมาย มีความกล้าหาญยิ่งใหญ่ ครอบครองแผ่นดินกว้างใหญ่ไพศาล เปรียบเหมือนตัวแทนของพระเจ้าปฤถุ บนโลกมนุษย์

ข้อมูลลาฏาอนุปราสะดังกล่าวจากจารึกไพรปราสาท K.279 ปรากฏการซ้ำคำว่า ‘pr̥thu’ แปลว่า กว้างขวาง, กว้างใหญ่ไพศาล จะเห็นว่าเป็นการซ้ำทั้งเสียงและความหมาย ตำแหน่งเป็นการซ้ำคำนามในสมาสกับคำนามในสมาสเหมือนกัน นอกจากนี้ยังปรากฏลาฏาอนุปราสะซ้ำคำนามระหว่างบาทด้วย ดังนี้

uttuṅgāny uttamāṅgāni vṛddhāny anyatra bhūbhṛtaḥ |
aty- uttuṅgatvam icchanto ’kurvvan yaccaraṇām vujaiḥ || (K.95.17)

คำแปล: กษัตริย์ทั้งหลาย ในรัฐอื่นๆ ผู้ต้องการความยิ่งใหญ่ และความสูงส่งยิ่งขึ้นไปอีก ได้กระทำให้ยธอันเป็นสิ่งสูงสุด (ของตนเอง) ด้วย (วิธี) ดวกบัวคือพระบาทของพระองค์ (พระเจ้ายโสธรมณ)

ลาฏาอนุปราสะดังกล่าวจากจารึกเขาพระบาท K.95 ปรากฏการซ้ำคำนาม ‘uttuṅg’ แปลว่า สูงเหมือนกัน เป็นการซ้ำคำนามในสมาสต่างกัน นอกจากนี้ยังปรากฏลาฏาอนุปราสะชนิดซ้ำคำนามนอกสมาสและคำนามในสมาส ดังนี้

suvyaktam vadanam yasya nopamārham saroruhā |
jitam abajam hi candreṇa candras tena tu nirjjitaḥ || (K.701.42)

คำแปล: พระพักตร์ของพระองค์(พระเจ้ายโศวรมัน)ใสสว่าง ไม่ควรเอามาเปรียบกับดอกบัว
เพราะว่า ดอกบัวอันดวงจันทร์เอาชนะแล้ว ส่วนดวงจันทร์อันพระองค์ทรงทำให้แพ้แล้ว

ข้อมูลลาภานุกราสะดังกล่าวจากจารึกปราสาทคอมันบ K.701 ปรากฏการซ้ำคำศัพท์
'**jitam**' แปลว่า ชนะแล้ว เป็นคำนามนอกสมาส ซ้ำกับคำว่านามในสมาสว่า '**nirjjita**' แปลว่า
ชนะแล้วเหมือนกัน เป็นการซ้ำคำนามนอกสมาสกับคำนามในสมาส

4.2.3 สรุปการใช้ศัพท์หลังการ

บทประพันธ์กวีนิพนธ์ตามความเห็นของนักวรรณคดี โดยเฉพาะวรรณคดีประเภทกาพย์
เบื้องต้นประกอบด้วยเสียงและความหมายเป็นหน่วยพื้นฐาน ขึ้นต่อไปเป็นความสามารถของกวีในการ
เลือกใช้คำศัพท์และประดิษฐ์สำนวนขึ้น ขั้นนี้แสดงให้เห็นความสามารถของกวีที่สะท้อนผ่านบท
ประพันธ์ โดยเฉพาะในจารึกยโศวรมันพบการใช้ข้อหลังการทางเสียงประเภท **ยมกและอนุปราสะ**
ดังที่ได้วิเคราะห์ไว้แล้วในเบื้องต้น พบตัวอย่างการใช้ยมกที่ปรากฏในตำแหน่งหลากหลายในฉันทบาง
โคลง แม้ว่าฉันทบางโคลงจะไม่มีข้อหลังการทางเสียงก็ตาม แต่ก็แสดงให้เห็นว่ากวีนอกจากมี
ความสามารถในการเลือกใช้คำศัพท์ให้ได้ความหมายและเข้าเกณฑ์ของฉันทลักษณ์แล้วยังแสดงภูมิ
ความรู้ความสามารถในการเล่นเสียงโดยเฉพาะการซ้ำเสียงพยางค์เป็นคู่ ๆ การซ้ำลักษณะนี้เป็น
ศัพท์หลังการประเภท**ยมก** พบตัวอย่างการซ้ำเสียงพยางค์ 1 คู่ ปรากฏตำแหน่งในบาทที่ 1 และบาทที่
2 และอีก 1 คู่ในบาทที่ 3 และบาทที่ 4 ในฉันทโคลงบทเดียว, พบยมกปรากฏในตำแหน่งท้ายบาทที่
3 และต้นบาทที่ 4 ในฉันทโคลงบทเดียว, พบยมกปรากฏในตำแหน่งกลางบาทที่ 3 ในฉันทโคลงบท
เดียว, พบยมกปรากฏในตำแหน่งกลางบาทที่ 1 ในฉันทโคลงบทเดียว นอกจากนี้แล้วยังพบการใช้
ข้อหลังการประเภท**อนุปราสะชนิดเอกานุปราสะ**เป็นการซ้ำเสียงพยัญชนะเป็นคู่ๆหรือกลุ่มพยัญชนะเป็น
คู่ๆ โดยเฉพาะบทประณามพจน์ขึ้นต้นจารึกกวีแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการซ้ำเสียงพยัญชนะ
เป็นคู่และเป็นกลุ่ม พบการซ้ำเสียงพยัญชนะ '**nd**' 1 คู่ ในบาทที่ 1, ซ้ำกลุ่มเสียงพยัญชนะ '**r v nd**'
1 คู่ ในบาทที่ 2, ซ้ำเสียงพยัญชนะ '**nd**' 3 ครั้ง ในบาทที่ 3, ซ้ำเสียงพยัญชนะ '**nd**' 3 ครั้ง ในบาท
ที่ 4, และซ้ำเสียงพยัญชนะ '**ndh**' 1 คู่ ท้ายบาทที่ 3 และบาทที่ 4 ในฉันทโคลงบทเดียวกัน
การเลือกซ้ำเสียงพยัญชนะในฉันทบทนี้แสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพของกวี ยังพบการซ้ำเสียงพยัญชนะ
ในลักษณะดังกล่าวในฉันทโคลงบทอื่นๆด้วย นอกจากนี้ยังพบการซ้ำเสียงพยัญชนะเดี่ยวในบท
ประพันธ์ ลักษณะการซ้ำแบบนี้เป็น**อนุปราสะชนิดวฤตตยอนุปราสะ** ตัวอย่างการซ้ำเสียงเช่นนี้ พบการ

ซ้ำพยัญชนะเดี่ยว ‘l’ จำนวน 6 ครั้ง, พยัญชนะเดี่ยว ‘m’ 6 ครั้ง, พยัญชนะเดี่ยว ‘d’, ‘dh’, ‘p’ อย่างละ 3 ครั้ง, และพยัญชนะเดี่ยว ‘n’ 2 ครั้ง ในฉันทโศลกบทเดียว นอกจากนี้ยังพบการซ้ำเสียง คำศัพท์และความหมายในฉันทโศลกบทเดียวลักษณะการซ้ำแบบนี้เป็นอนุพราสะชนิดลาฏานุพราสะ ตัวอย่างพบการซ้ำเสียงคำศัพท์ ‘prthu’ ซึ่งมีความหมายเหมือนกันปรากฏในคำสมาส 5 ครั้ง ในฉันทโศลกบทหนึ่ง

การใช้ศัพท์หลังการในจาริกยโศตราศรมดังที่ได้วิเคราะห์และสรุปมาในเบื้องต้น กวีนิยมใช้ศัพท์หลังการประเภทอนุพราสะมากกว่าศัพท์หลังการประเภทยมก และการใช้ออนุพราสะแต่งคำประพันธ์นั้นกวีนิยมใช้ออนุพราสะชนิดเฉกานุพราสะ

4.3 อรรถาลังการ

หัวข้อที่ผ่านมาผู้วิจัยได้ศึกษาอรรถาลังการทางเสียง ในหัวข้อนี้จะศึกษาอรรถาลังการทางความหมายที่ปรากฏในจาริกยโศตราศรม อรรถาลังการ เป็นคำสมาสจากศัพท์ อรธ+อลงการ แปลว่าการประดับ ตกแต่งความหมายหรือเครื่องประดับความหมาย ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงความสำคัญของอรรถาลังการในเบื้องต้น อรรถาลังการเป็นเครื่องมือช่วยเพิ่มความงดงามให้กับนิพนธ์ มีหน้าที่ประดับความคิดที่แสดงออกผ่านภาษาช่วยให้การนำเสนอข้อมูลประสพการณ์ความรู้สึกของกวีมีชีวิตชีวาและเด่นชัด อรรถาลังการในแง่ที่เป็นศาสตร์เฉพาะด้านมีความสำคัญในฐานะที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือสร้างงานกวีนิพนธ์ โดยเฉพาะอรรถาลังการทางความหมายที่ปรากฏในจาริกยโศตราศรมมีความไพเราะสวยงาม แสดงให้เห็นถึงความสามารถและอัจฉริยภาพของกวี ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ต่อไป

4.3.1 การจัดกลุ่มอรรถาลังการ

มีมมฏะแม้ว่าจะกล่าวถึงอรรถาลังการแต่ละชนิดอย่างละเอียด แม้กระทั่งอรรถาลังการบางชนิด เช่น เศลชะ ยังถูกจัดให้เป็นทั้งศัพท์หลังการและอรรถาลังการซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างเสียงกับความหมาย แต่มีมมฏะไม่ได้จัดอรรถาลังการเป็นกลุ่มเพื่อเรียงลำดับการอธิบาย เป็นรุษยกะกวีสมัยหลังมีมมฏะผู้ได้รับอิทธิพลการจัดกลุ่มอรรถาลังการจากกวีรุทราฐะ ได้จัดเรียงลำดับอรรถาลังการแต่ละชนิดโดยอาศัยทฤษฏี ‘āsrayāsrayibhāva’ ในการจัดอรรถาลังการเป็นกลุ่มและได้รับการยอมรับจากกวีสมัยหลัง เช่น วิศวานาถ และชคันนาถซึ่งได้รับอิทธิพลและยึดแนวการจัดกลุ่มอรรถาลังการตามรุษยกะเหมือนกัน (Dasa, 2017:486) รุษยกะนอกจากจัดกลุ่มศัพท์หลังการไว้เป็นกลุ่มอรรถาลังการซ้ำเสียงและความหมายแล้วยังได้

จัดกลุ่มอรรถาลังการเป็น 8 กลุ่ม (Charbarty, 1989: 78-86) ได้แก่ (1) กลุ่มอรรถาลังการแสดงความหมายโดยการเปรียบเทียบ (aupamyā) (2) กลุ่มอรรถาลังการแสดงความหมายขัดแย้ง (virodha) (3) กลุ่มอรรถาลังการแสดงความหมายสืบเนื่อง (śrīkhalā) (4) กลุ่มอรรถาลังการแสดงความหมายโดยใช้เหตุผลด้วยตรรกะ (tarkanyāya) (5) กลุ่มอรรถาลังการแสดงความหมายโดยใช้เหตุผลในประโยค¹⁰ (vākanyāya) (6) กลุ่มอรรถาลังการแสดงความหมายโดยใช้เหตุผลด้วยคติพจน์ (lokanyāya) (7) กลุ่มอรรถาลังการแสดงความหมายปกปิด (gūḍhārthapratīti) (8) กลุ่มอรรถาลังการที่แสดงภาวะทางใจ (cittavṛtti) กวีรุษยกจะนอกจากจัดกลุ่มอรรถาลังการดังกล่าวข้างต้น ยังมีการจัดกลุ่มย่อยอรรถาลังการเป็นหลายกลุ่ม โดยผู้วิจัยจัดอรรถาลังการที่ปรากฏในจารึกยโสธรราชธรรมเข้าเป็นกลุ่มตามกวีรุษยกจะ โดยแสดงรายละเอียดตามข้อมูลในตาราง ดังต่อไปนี้

4.3.2 การจัดกลุ่มอรรถาลังการที่ปรากฏในจารึกยโสธรราชธรรม

ในจารึกยโสธรราชธรรมปรากฏอรรถาลังการทางความหมายที่โดดเด่น 14 อรรถาลังการ ซึ่งสามารถจัดอยู่ในกลุ่มตามที่กวีรุษยกจะจัดกลุ่มไว้ เพื่อให้ง่ายต่อการวิเคราะห์ผู้วิจัยจัดกลุ่มอรรถาลังการที่พบในจารึกยโสธรราชธรรมเป็น 5 กลุ่มใหญ่และกลุ่มย่อยเป็นตาราง ดังนี้

ตารางที่ 10 แสดงอรรถาลังการที่ปรากฏในจารึกยโสธรราชธรรม

กลุ่มอรรถาลังการ	กลุ่มย่อยอรรถาลังการ	อรรถาลังการที่ปรากฏในจารึก
แสดงความหมายเปรียบเทียบ	คุณสมบัติเปรียบเทียบเท่ากัน	อุปมา
	คุณสมบัติเปรียบเทียบทับซ้อน	รูปกะ, สลันเทหะ
	คุณสมบัติเปรียบเทียบกลมกลืน	อุตเปรกษา, อติศโยกติ
	การเปรียบเทียบแฝงความหมาย	ปรติวัสตูปมา
	อุปเมยะอุปมานะแยกกัน	วยติเรกะ, สโหกติ
	คุณสมบัติเด่นที่วิเศษณะ	เศลชะ
แสดงความขัดแย้ง		วิโรธะ
แสดงความสืบเนื่อง		การณมาลา
แสดงความหมายด้วยเหตุผล		ปรัตยนิกะ, อรรถานตรันยาสะ
แสดงความหมายซ่อนเร้น		อุทาทตะ

¹⁰ sentence economy

อลังการในจารึกยโศตราศรมที่จัดกลุ่มไว้ในตารางดังกล่าวข้างต้น เป็นอลังการที่โดดเด่น ผู้วิจัยได้นำมาศึกษาโดยจะวิเคราะห์เรียงเป็นลำดับ ต่อไป

4.3.2.1 อลังการกลุ่มแสดงความหมายเปรียบเทียบ

อลังการกลุ่มที่แสดงความหมายเปรียบเทียบ ผู้วิจัยแบ่งกลุ่มย่อยดังนี้ 1) คุณสมบัติเปรียบเทียบเท่ากัน 2) คุณสมบัติเปรียบเทียบซับซ้อน 3) คุณสมบัติเปรียบเทียบกลมกลืน 4) การเปรียบเทียบแฝงความหมาย 5) อุปเมยะอุปมานะแยกกัน และ 6) คุณสมบัติเด่นที่วิเศษณะ มีรายละเอียดดังนี้

1) อลังการกลุ่มที่มีคุณสมบัติเปรียบเทียบเท่ากัน

อุปมาลังการ

ความหมายและชนิดของอุปมา

อุปมา มาจากคำศัพท์ที่ประกอบขึ้นจากอุปสัค อุป+รากศัพท์ √มา แปลว่านับ, ตวง, กำหนด เป็นคำนามสตรีลิงค์แปลว่า การเปรียบเทียบ, ความคล้ายกัน, ความเท่าเทียมกัน (Williams, 2011: 203) อุปมาเป็นอลังการที่เก่าและเป็นรากฐานในอลังการชนิดอื่นด้วย อาจกล่าวได้ว่าอุปมาเป็นเมล็ดให้กำเนิดต้นไม้อลังการ ในคัมภีร์นิรุกตะกล่าวถึง ‘อุปมา’ ได้จำแนกประเภทและให้ตัวอย่างไว้ ยาสกะอ้างคำจำกัดความอุปมาของกวีก่อนหน้าตนชื่อคารคยะ (Gargya) (Kane, 1970: 4) แสดงให้เห็นถึงร่องรอยอลังการมีปรากฏก่อนหน้ายาสกะแล้ว ภรตมุณีกล่าวถึงอลังการ 4 ชนิด ได้แก่ อุปมา, รูปกะ, ทิปกะ, ยมกะ (Ghosh, 1951:308) มัมมภูจะจำกัดความอุปมา ดังนี้ ‘สาธรมยมุปมา เกเท’ (Kāp.87.349) ‘การเปรียบเทียบสาธรรณธรรม (คุณสมบัตินี้เหมือนกัน) ระหว่างอุปเมยะและอุปมานะ’ หมายถึงคุณสมบัตินี้เหมือนกันของสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ (อุปเมยะ) กับสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ (อุปมานะ) มัมมภูจะกล่าวถึงอุปมา 2 ชนิด คืออุปมาครอบงำประกอบ (ปุโรณอุปมา) และอุปมาขาดองค์ประกอบ (ลุปโตอุปมา) องค์ประกอบสำคัญของอุปมามี 4 อย่าง ได้แก่ (1) อุปเมยะ สิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ, (2) อุปมานะ สิ่งนำมาเปรียบเทียบ, (3) สาธรรณธรรม คุณสมบัตินี้ใช้เปรียบเทียบ, (4) ปรติปาทกะ ศัพท์ที่แสดงความหมายคล้ายกัน (Jha, 2005: 350) นอกจากนี้มัมมภูจะยังแบ่งอุปมาลังการเป็นชนิดย่อยตามอุปมาที่ครอบงำประกอบและขาดองค์ประกอบปรากฏในบริบท ปรากฏในคำสมาส และปรากฏในคำตัดทิวเป็น 25 ชนิด

องค์ประกอบของอุปมาดังกล่าวข้างต้น เป็นองค์ประกอบที่กวีส่วนมากยอมรับกันเป็นเกณฑ์ ในการพิจารณาการเปรียบเทียบ นอกจากนี้แล้วกวีแต่ละท่านยังจัดชนิดของอุปมาไว้แตกต่างกัน อาจ จำแนกการจัดชนิดของอุปมาได้เป็น 2 กลุ่มกว้างๆ โดยอาศัยเนื้อหาใจความภายในที่ใช้เปรียบเทียบ กัน และอาศัยรูปแบบลักษณะภายนอกโดยใช้เกณฑ์ไวยากรณ์จำแนก เช่น ภารตมุณีผู้ซึ่งได้กล่าวถึง อุปมาไว้ในนาฏยศาสตร์ (Nāṭ.16.48) จัดอุปมาไว้ 5 ชนิด ได้แก่ (1) ปรคังโศปมา การเปรียบเทียบ โดยการสรรเสริญ, (2) กัลปีโตปมา การเปรียบเทียบโดยการใช้จินตนาการ, (3) นิโนโทปมา การ เปรียบเทียบโดยการตำหนิ, (4) สทฤศูปมา การเปรียบเทียบเอกลักษณ์, และ (5) กิณฺญจิตอุปมา การ เปรียบเทียบความคล้ายบางส่วน¹¹ ชนิดอุปมาดังกล่าวเป็นการอาศัยลักษณะเนื้อหาภายในเป็นเกณฑ์ ในการจำแนกชนิดของอุปมา

มีมมฺภูอะศัยฺรูปแบบภายนอกเป็นเกณฑ์ในการจัดชนิดของอุปมาโดยใช้หลักไวยากรณ์เป็น เกณฑ์จัดชนิดอุปมาได้เป็น 25 ชนิด แบ่งเป็นอุปมาครบองค์ประกอบ 6 ชนิด และอุปมาขาด องค์ประกอบ 19 ชนิด ตัวอย่าง อุปมาครบองค์ประกอบบางชนิด

svapne 'pi samareṣu tvāṃ vijayaśrīr na muñcati |
prabhāvaprabhavam kāntam svādhīnapatikā yathā || (Kāp.392.352)

คำแปล: ชัยชนะและโชควาสนา ไม่ละทิ้งพระองค์ ในสมรภูมिरบ แม้ในขณะที่หลับฝัน เปรียบ
เหมือนสตรีผู้มีสามีซื่อสัตย์ ย่อมไม่ละทิ้งสามีผู้มอบความรักและความรุ่งเรืองให้นาง

ข้อความดังกล่าว เป็นอุปมาประเภทครบองค์ประกอบ (pūrṇopamā) ปราภภูสิ่งที่ถูก เปรียบหรืออุปไมย (upameya) ในคำว่า ‘vijayaśrī’ ชัยชนะและโชควาสนา ปราภภูคุณสมบัติที่ใช้ เปรียบเทียบ (sādharmya) หรือคุณลักษณะที่เหมือนกันของอุปไมยและอุปมานะคือการแสดงการไม่ ละทิ้ง muñcati ปราภภูสิ่งที่นำมาเปรียบ (upamāna) ในคำว่า svādhīnapatikā ภรรยาผู้มีสามี ซื่อสัตย์ ปราภภูศัพท์ที่แสดงอุปมา (upamāpratipādaka) คือ yathā เหมือน, ประคจ อุปมาในบริบท ข้างต้นปรากฏในประโยค (vākya) ตัวอย่างอุปมาขาดองค์ประกอบ ดังนี้

¹¹ prasamsā caiva nitamb-ākālpitā sadṛśī tathā kiñcic ca sadṛśī jñeyā-hy upadha(mā) pañcadhā punaḥ | (Nāṭ.16.48)

dhanyasy ānanyasāmānyasaujanyaotkarṣasālinah |

karaṇīyaṃ vacaś cetaḥ satyaṃ tasy āmṛtaṃ yathā | (Kāp.398.356)

คำแปล: พระองค์เป็นผู้ประทานความอุดมสมบูรณ์ ผู้มีความโอบอ้อมอารีอย่างยิ่งไม่มีใคร
เสมอเหมือน กายใจของพระองค์เป็นสัตย์จริงเหมือนน้ำอมฤต ควรค่าแก่การเอาเยี่ยงอย่าง

ตัวอย่างดังกล่าวทวิละคุณสมบัติเปรียบ (sādharmya) ของอุปเมยะและอุปมานะไว้ ศัพท์
แสดงอุปมา (upamāpratipādaka) ปรากฏในคำว่า yathā อุปมาในบริบทข้างต้นปรากฏในประโยค
(vākya) จะเห็นว่าตัวอย่างนี้เป็นอุปมาขาดองค์ประกอบส่วนเดียวที่สำคัญในองค์ประกอบ 4 อย่าง
มีตัวอย่างอุปมาขาดองค์ประกอบ ดังนี้

saalakarāṇaparavīsāmasiriviraṇaṃ na sarasakavvassa |

dīsai aha va ṇisammai sarisaṃ amsamsametteṇa | (Kāp.400.357)

คำแปล: สิ่งที่คุณคิดได้ยินหรือได้ฟังมาซึ่งจะทำให้อารมณ์รับรู้ตีความด้วยความสุนทรีย์ได้ดี
ที่สุดเทียบเท่ากับกวีนิพนธ์ที่ลึกซึ้งงดงาม เป็นไม่มีเลย แม้กระทั่งในฉากรองย่อยๆของกวี
นิพนธ์นั้นก็ตาม (Jha, 2005: 357)

ข้อความในโคลงดังกล่าว เป็นอุปมาขาดองค์ประกอบ ไม่ได้กล่าวถึงสิ่งนำมาเปรียบ
(upamāna) กล่าวถึงเฉพาะสิ่งที่ถูกเปรียบ (upameya) ในคำว่า ‘sarasakavvassa’ กวีนิพนธ์ที่
ลึกซึ้ง คุณสมบัติที่เปรียบเทียบปรากฏในคำว่า ‘saalakarāṇaparavīsāmasiriviraṇa’¹² อันให้
ความลึกซึ้งและงดงาม(ไพเราะ)ต่ออารมณ์ในท่วงลึกซึ้งสุด จะเห็นได้ว่าสิ่งนำมาเปรียบ(upamāna)
ได้ถูกละไว้ซึ่งขาดหายไปประโยคดังกล่าว ศัพท์ที่แฝงแสดงการเปรียบเทียบ (upamāprati-
pādaka) ได้แก่ sarisa หรือ sadṛśa ในภาษาสันสกฤต อุปมาดังกล่าวปรากฏในประโยค แต่เมื่อ
เปลี่ยนแปลงคำศัพท์ในบริบทดังกล่าวจากคำว่า ‘sarasakavvassa’ เป็น ‘sarasakavvasamam’
ซึ่งศัพท์แฝงแสดงการเปรียบเทียบปรากฏในท้ายสมาสแทน และศัพท์ว่า ‘sarisa’ เป็น ‘nūṇam’ ก็จะได้
อุปมาขาดองค์ประกอบ ขาดสิ่งนำมาเปรียบ (upamāna) อุปมาปรากฏในคำสมาสอีกชนิด

อุปมาที่ปรากฏในจารึกยโสธรราชกรม

อุปมาเป็นอสังการที่สำคัญและเป็นพื้นฐานแห่งอสังการชนิดอื่นด้วย ดังที่กวีวามนะ (อ้างถึง
ใน Bhattacharya, 2016: 81) ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของอุปมาว่า ‘อุปมาเป็นรากของอสังการ

¹² ศัพท์สมาสในประโยคข้างต้นสามารถกลับเป็นคำภาษาสันสกฤตว่า ‘sakarāṇavīsāmasiriviraṇa’

ทุกชนิดเริ่มด้วยประวัติอุปมา¹³ กวีอับปัยยะ ทิกษิตะ (Bronner, 2007: 93) ได้เปรียบอุปมาเป็นตั้งนางเอกในบทละคร ‘อุปมาเปรียบตั้งนางเอกคนเดียวบนโรงละครคือกวีนิพนธ์ เธอแสดงบทบาทต่างๆ เมื่อร้ายรำก็จะสะกดจิตของบัณฑิตผู้ชมการแสดงของเธอไว้’¹⁴ อุปมาจึงเป็นอสังการที่โดดเด่นและสำคัญ กวีนิยมนำอสังการชนิดนี้มาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างงานกวีนิพนธ์ ในจารีกยโศตราศรมปรากฏการเปรียบเทียบกษัตริย์กับเทพ เปรียบกษัตริย์กับวีรบุรุษต่างๆ เปรียบกษัตริย์กับธรรมชาติ เปรียบคุณสมบัติของกษัตริย์กับสิ่งต่างๆ การเปรียบเทียบดังกล่าวเกิดจากการใช้อสังการชนิดอุปมาเป็นเครื่องมือของกวีในการสร้างสรรค์งานกวีนิพนธ์ในจารีก ผู้วิจัยจะนำข้อมูลอุปมาที่ปรากฏในจารีกยโศตราศรมมาศึกษาวิเคราะห์ โดยจัดเป็นตารางตามกลุ่มเปรียบเทียบ ดังนี้

ตารางที่ 11 แสดงอุปมาที่ปรากฏในจารีกยโศตราศรมเป็นกลุ่ม

กลุ่มการเปรียบเทียบ	จารีก/โคลกที่	ประเภทการเปรียบเทียบ
การเปรียบเทียบกษัตริย์กับเทพ	K.95.16	การเปรียบเทียบกษัตริย์กับเทพการติเกยะ
	K.701.32	เปรียบกับพระพรหมและพระวิษณุ
การเปรียบเทียบกษัตริย์กับวีรบุรุษ	K.279.40	การเปรียบเทียบกษัตริย์กับพระเจ้าปฤถุ
	K.323.36	การเปรียบเทียบกษัตริย์กับพระมनु
	K.323.39	การเปรียบเทียบกษัตริย์กับพระเจ้าทิลิปะ
	K.95.34	เปรียบกษัตริย์กับอรชุนในมหาภารตะ
	K.279.37	การเปรียบเทียบกษัตริย์กับจารบุรุษ
เปรียบเทียบกษัตริย์กับธรรมชาติ	K.290.22	การเปรียบเทียบกษัตริย์กับดวงจันทร์
	K.701.18	การเปรียบเทียบกษัตริย์กับดวงอาทิตย์
เปรียบเทียบคุณสมบัติของกษัตริย์	K.701.21	เปรียบเทียบความรู้ของกษัตริย์กับน้ำอมฤต
	K.323.18	การเปรียบเทียบเดชานูภาพของกษัตริย์
	K.323.26	การเปรียบเทียบศักดิ์ของกษัตริย์
	K.701.30	การเปรียบเทียบพระอาชญาของกษัตริย์

¹³ prativastuprabhṛtirūpamāprapañcaḥ | 4.3.1 (อ้างถึงใน Bhattacharya, 2016: 81, Note)

¹⁴ upamaikā śailūṣī samprāptā citrabhūmikā bhedañ |
rañjayati kāvyarañge nṛtyantī tadvidāṃ cetah | (อ้างถึงใน Bronner, 2007: 93, Note)

การเปรียบเทียบกษัตริย์กับเทพ

เทพเป็นสิ่งเคารพของมนุษย์และเป็นที่ยอมรับร่วมกันของสังคมในแต่ละสมัย โดยเฉพาะในเขมรโบราณกวีผู้ซึ่งมีความรู้อย่างดีในเทพปกรณัม ได้นำข้อมูลเทพมาเปรียบกับกษัตริย์ ปรากฏข้อมูลดังนี้

เปรียบเทียบกษัตริย์กับเทพการติเกยะ

กวีนำเทพการติเกยะซึ่งปรากฏในตำนานด้วยชื่อหลายชื่อและเป็นที่เคารพนับถือมากในแถบอินเดียถิ่นใต้มาเป็นข้อมูลใช้เปรียบกับพระเจ้ายโศวรมัน ข้อมูลดังกล่าวเป็นตอนท้ายเนื้อหาส่วนสรรเสริญวงศ์กษัตริย์ ข้อมูลโคลกนี้มีปรากฏในจารึกยโศวรมันทุกหลัก ดังนี้

tenaitasyām avanipatinā śrīndradevyām mahiṣyām
niśśeṣāsāvitatayaśasā tejasām ekarāśiḥ |
bhūbhṛtputrayām iva purabhidotpāditaḥ kṛttikeya-
ś śaktim bibhrad ripukulabhidaṃ śrīyaśovarmmadevaḥ | (K.95.16)

คำแปล: พระเจ้าศรียโศวรมันท้าว ผู้เป็นศูนย์รวมแห่งพระบรมเดชาภาพทั้งหลาย ด้วยพระเกียรติยศของพระองค์แพร่ขจรขยายไปทั่วทุกหนแห่ง ทรงไว้ซึ่งศักดิ์ดาภาพอันทำลายหมู่ศัตรู อันพระเจ้าศรียโศวรมันผู้เป็นกษัตริย์กับพระนางศรียโศวรมันเทวีผู้มเหสีนั้นให้กำเนิดขึ้นแล้ว เปรียบเหมือนเทพการติเกยะ อันผู้ทำลายเมือง (พระศิวะ) กับธิดาของเขา (หิมาลัย) ให้กำเนิดขึ้นแล้ว

ข้อความดังกล่าวกวีใช้ฉันทลักษณ์ชนิดมันทากรานตาในการประพันธ์ แปลว่าเอียงอย่างไรอย่างซ้าๆ ซึ่งเป็นฉันทลักษณ์บทสุดท้ายในตอนสรรเสริญกล่าวถึงลำดับราชวงศ์ในจารึกหลักนี้ ด้านความหมายกวีพรรณนาสรรเสริญพระเจ้ายโศวรมัน (upameya) โดยนำเทพการติเกยะ (upamāna) มาเปรียบกับพระองค์ คุณสมบัติที่ใช้เปรียบคือศักดิ์ดาภาพอันทำลายหมู่ศัตรู (śaktim-ripukulabhida) ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่เหมือนกันระหว่างสิ่งที่ถูกเปรียบคือพระเจ้ายโศวรมันกับสิ่งนำมาเปรียบคือเทพการติเกยะ (sādharmya) ซึ่งเป็นเทพแห่งสงคราม นอกจากนี้ก็ยิ่งเปรียบพระราชบิดาคือพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 กับพระศิวะ (purabhid) พระราชมารดาคือพระนางอิทรเทวีมเหสีของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 เปรียบกับพระนางปารวตี (bhūbhṛtputrī) ศัพท์ที่แสดงความหมายว่าคล้ายกันคือ iva (pratipādaka) โดยขยายสิ่งที่นำมาเปรียบ อุปมาหลังการดังกล่าวนับว่าเป็นการ

เปรียบครบองค์ประกอบ (pūrṇopamā) นอกจากเปรียบเทียบกษัตริย์กับเทพการติเกยะแล้ว ยังปรากฏการเปรียบเทียบกษัตริย์กับพระพรหมและพระวิษณุ ดังนี้

śaktividyaḡuṇopāyair yyaś caturbhir alankṛtaḥ |
vaktrair iva caturvvaktro bhujairiva caturbhujāḥ || (K.701.32)

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ประดับด้วยคุณสมบัติ 4 อย่าง คือศักดิ์, ความรู้, คุณ, และอุบาย ทรงเป็นเหมือนพระพรหม ผู้ประดับด้วยพระพักตร์ 4 พักตร์ เป็นเหมือนพระวิษณุ ผู้ประดับด้วยพระกรมี 4 กร

ข้อมูลจากจารึกปราสาทคอมันับ K.701 อูปมาในโคลกข้างต้นประกอบด้วยสิ่งที่ถูกเปรียบ (upameya) ในคำว่า ‘yas’ เป็นสรรพนาม หมายถึงพระเจ้ายโศวรมัน ปรากฏสิ่งที่นำมาใช้เปรียบ (upamāna) ในคำว่า caturvvaktra พระผู้มี 4 พักตร์ และ caturbhujā พระผู้มี 4 พระกร คุณสมบัติสำหรับเปรียบ (sādharmya) ได้แก่ เครื่องประดับจำนวน 4 พระพรหมประดับด้วยพักตร์ 4 พักตร์ พระวิษณุประดับด้วยพระพาหา 4 พระพาหา คุณสมบัติที่ใช้เปรียบอันเป็นคุณลักษณะของเทพทั้งสององค์เป็นที่รับรู้ดี โดยเฉพาะพระวิษณุประดับด้วยพระพาหา 4 พระกร แต่ละพระกร ทรงถือวัตถุต่างๆ ได้แก่คทาเป็นสัญลักษณ์อำนาจและความรู้, สังข์เป็นสัญลักษณ์แห่งการก่อกำเนิด, จักรเป็นสัญลักษณ์แห่งการสร้างและทำลาย, ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งดวงอาทิตย์และต้นไม้แห่งชีวิต (Storm, 2000: 85) คุณสมบัติเหล่านี้แม้จะต้องตีความเรื่องสัญลักษณ์แต่ก็ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมซึ่งกวีหรือผู้เสพกวีนิพนธ์รับรู้ดี ส่วนคุณสมบัติของสิ่งที่ถูกเปรียบซึ่งเป็นกษัตริย์ คือเครื่องประดับที่เป็นนามธรรม 4 อย่างเป็นคุณสมบัติของพระราชา ได้แก่ ศักดิ์, วิทยา, คุณ, และอุบาย คุณสมบัติเหล่านี้เป็นเครื่องประดับองค์พระมหากษัตริย์ซึ่งพระองค์ต้องใช้คุณสมบัติเหล่านี้เป็นเครื่องมือในการปกครองอาณาจักร ศักดิ์ ได้แก่ อุตสาหศักดิ์, ปรภุศักดิ์, มंत्रศักดิ์ (Kane, 1946: 170-171) วิทยา หรือความรู้ ได้แก่ อานวิกษิกิ, ตรयी, วารตา, ทัญชนิตติ (Mdh.7.43) คุณ ได้แก่ อภิกามิกคุณ¹⁵, ปรัชญาคุณ¹⁶, อุตสาหคุณ¹⁷, อาตมสมบัติ¹⁸, อุบาย ได้แก่ สามะ, ทานะ, เกทะ, ทัญชะ (Kane, 1946: 170-

¹⁵ mahākulīnas daivabuddhisattvasaṃpannas vṛddhadarśī dhārmikaḡ satyavāḡ-avisamvādakaḡ kṛtajñāḡ sthūlalakṡas mahotsāhas adīrghasūtras śakyasāmantas dṛṡhabudhir akṡudrapariṡatkas vinayakāmas iti ābhigāmikā guṇāḡ. (AK.6.1.3)

¹⁶ śuśrūṡā śravaṇa grahaṇa dhāraṇa vijñāna ūhāpoha tatvābhīniveśāḡ prajñāḡguṇāḡ. (AK.6.1.4)

¹⁷ śauryam amarsāḡ śīghratā dākṡyam ca utsāḡaguṇāḡ. (AK.6.1.5)

171) คุณสมบัติเหล่านี้เป็นนามธรรมที่มีสำหรับกษัตริย์ ปราภฏคัพท iva แสดงการเปรียบเทียบ ‘upamāpratipādaka’ เป็นอุปมาครบองค์ประกอบ (pūrṇopamā) อุปมาปราภฏในประโยค

จากข้อมูลการเปรียบเทียบจะเห็นได้ว่ากวีนำคุณสมบัตินี้ในตัวกษัตริย์เพื่อจะแสดง คุณสมบัติเหล่านี้ให้เห็นประจักษ์จึงนำสิ่งที่รับรู้ร่วมกันและโดดเด่นมาเปรียบเทียบ ได้แก่ เทพซึ่งมี คุณสมบัติเห็นเป็นรูปธรรมและเป็นทีเคารพมาประกอบสร้างด้วยการใช้บรรดาลังการชนิดอุปมา พรรณนาเสนอภาพพจน์กษัตริย์ให้สูงเด่นด้วยภาษาที่ไพเราะงดงาม นอกจากเปรียบเทียบกษัตริย์กับ เทพกรรมแล้ว ยังปราภฏการเปรียบเทียบกษัตริย์กับบุคคลในตำนาน ดังนี้

การเปรียบเทียบกษัตริย์กับวีรบุรุษ

กวีมักจะนำบุคคลในตำนานที่ปราภฏในคัมภีร์เรื่องเล่าและคัมภีร์แนวศาสนาที่มีต้นเค้ากำเนิด ในอินเดียโบราณ ส่วนมากเป็นกษัตริย์ในตำนานที่มีคุณสมบัตินี้โดดเด่นเป็นที่รับรู้ร่วมกันเมื่อนำมา เปรียบแล้วทำให้ภาพพจน์กษัตริย์ปราภฏเด่นชัดขึ้น เพราะเรื่องราวเหล่านี้เป็นที่รับรู้กันดีอยู่แล้วมา เป็นข้อมูลใช้เปรียบเทียบกับกษัตริย์ ในจารึกยโสธรศาสตร์ปราภฏการเปรียบเทียบกษัตริย์กับวีรบุรุษที่ โดดเด่นสำคัญ เช่นการเปรียบกับพระเจ้าปฤถุ ดังนี้

prthukīrttiḥ prthugunaḥ prthuśrīḥ prthuvikramah |
prthuprthviḥ pratinidhiḥ prthivyām iva yaḥ prthoḥ || (K.279.40)

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสธรรัตน์) มีชื่อเสียงแผ่ไพศาล มีคุณสมบัตินามากมาย มีทรัพย์สินชค
วาสนามากมาย มีความกล้าหาญยิ่งใหญ่ ครอบครองแผ่นดินกว้างใหญ่ไพศาล เปรียบเหมือน
ตัวแทนของพระเจ้าปฤถุ บนโลกมนุษย์

ข้อมูลจากจารึกไพโรปราสาท K.279 กวีพรรณนาเปรียบพระเจ้ายโสธรรัตน์กับพระเจ้าปฤถุ กษัตริย์ในตำนาน องค์ประกอบอุปมาในโคลกข้างต้นประกอบด้วย สิ่งที่ถูกรเปรียบเทียบ (upameya) ปราภฏในคำว่า yas แทนพระเจ้ายโสธรรัตน์, สิ่งที่น่ามาเปรียบเทียบ (upamāna) ปราภฏในคำว่า

¹⁸ vāgmī pragalbhaḥ smṛtimatibalavān-udagraḥ svavagrahaḥ kṛtaśilpas-avyasanas danḍa-nāyī-
upakāra-apakārayor dṛṣṭapratikārī hrīmān-āpat-prakṛtyor-viniyoktā dīrghadūradarśī
deśakālapuruṣakāryapradhānaḥ saṃdhi-vikrama-tyāga-samyama-pana-parac-chidra-vibhāgī
saṃvṛto 'dīna-abhīhāsyā-jihma-bhrukuṭī-kṣaṇaḥ kāma-krodha-lobha-stambha-cāpala-upatāpa-
paiśunya-hīnaḥ śaklaḥ smitodagrābhibhāṣī vṛddhopadeśācāra ityātmasampat (AK.6.1.6)

pratinidhis-pr̥thos รูปแทนหรือตัวแทนของพระเจ้าปฤถุ คุณสมบัติที่นำมาเปรียบเทียบ (sādharmya) ปราภฏในคำว่า pr̥thukīrtis มีเกียรติยศแผ่ไพศาล, pr̥thugunas มีคุณมากมาย, pr̥thuśrīs มีทรัพย์เหลือล้น, pr̥thuvikramas มีความกล้าหาญมาก, pr̥thupr̥thvis ครอบครองแผ่นดินไว้มากมาย, เป็นคุณสมบัติของพระเจ้ายโศวรมัน กวีต้องการจะให้พระองค์โดดเด่นขึ้นจึงนำพระเจ้าปฤถุมาเปรียบเทียบ พระเจ้าปฤถุเป็นกษัตริย์ในตำนานคัมภีร์ศตปถพราหมณ์ ให้ข้อมูลว่าพระองค์เป็นมนุษย์คนแรกที่ถูกแต่งตั้งเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดิน (Dowson, 1957: 242) พระองค์เป็นโอรสของเวณะกับอังคะเหล่าฤษีทำพิธีชุบพระองค์ให้มีชีวิตขึ้นจากพระพาหาเบื้องขวาของบิดาที่สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ทันใดที่พระองค์เกิดมามีพระวรกายสง่างามตั้งพระอัคนี สัตว์โลกทุกหมู่เหล่าก็ยินดีปรีดา เวณะบิดาของพระองค์ก็หลุดพ้นจากนรกขุมปุตระ (Dowson, 1957: 243) ตามตำนานในคัมภีร์ปุราณะถือว่าการปกครองในสมัยของพระเจ้าปฤถุเป็นยุคทอง ในช่วงรอยต่อบิดาของพระองค์สิ้นพระชนม์กับช่วงก่อนที่พระองค์จะครองแผ่นดินเป็นกษัตริย์ แผ่นดินไร้กษัตริย์ช่วงนั้นทำให้ภูมิเทวีถือโอกาสช่วงนี้ทำลายตุตถทรัพย์กลับคืน เมื่อแผ่นดินแห้งแล้งไร้พืชผลธัญญาหารทำให้ประชาชนเดือดร้อนเกิดจากการที่แผ่นดิน (ภูมิเทวี) ระวังการผลิตดอกออกผลหรือกลืนระวังการออกผลไว้ พระองค์จึงดำเนินการปราบปรามภูมิเทวีโดยใช้ศรชกคะตามยิงภูมิเทวี นางร้องขอชีวิตโดยสัญญาว่าจะคายพืชผลธัญญาหารทุกอย่างที่ต้องการ โดยมีข้อแม้ว่าพระเจ้าปฤถุต้องประทานวัวให้ด้วยวิธีนี้จึงจะสามารถคายน้ำนมออกมาได้ พระเจ้าปฤถุจึงสร้าง ‘สวयัมภู-มनु, วัว’ แล้วให้ตีมกินภูมิเทวีเกิดเป็นพืชพรรณธัญญาหารเลี้ยงประชาชนของพระองค์ (Mani, 1975: 608-09) โดยการไว้ชีวิตให้ภูมิเทวีพระเจ้าปฤถุจึงถือว่าเป็นบิดาของนาง นับแต่นั้นมาจึงได้ชื่อตามพระองค์ว่า ‘ปฤถิวี’ จะเห็นได้ว่าทั้งคุณสมบัติของพระเจ้ายโศวรมันและคุณสมบัติของพระเจ้าปฤถุ กษัตริย์ในตำนานล้วนเป็นคุณสมบัติที่เสริมกันเปรียบเทียบให้เด่นชัดและมองเห็นภาพได้ขึ้นใจ การที่กวีเลือกเปรียบเทียบกษัตริย์กับตำนานในเทพปกรณัมอินเดียทำให้อุปมาในโคลกโดดเด่นขึ้นเป็นการสร้างสรรค์บทกวีได้ไพเราะ โดยเฉพาะมีการเล่นเสียงที่คำว่า ‘ปฤถุ’ ซ้ำกันทุกคำในแต่ละบาท ศัพท์ที่แสดงการเปรียบเทียบ (upamāpratipādaka) ปราภฏในคำว่า iva ใช้เชื่อมอุปมานะเข้ากับอุปเมยะ เป็นอุปมาชนิดครอบองค์ประกอบ (pūrṇopamā) และอุปมาปราภฏในประโยค นอกจากเปรียบเทียบกษัตริย์กับพระเจ้าปฤถุแล้ว ยังปราภฏการเปรียบเทียบกษัตริย์กับพระมनुกษัตริย์ในตำนานในจารึกหลักอื่นด้วย ดังข้อมูล

การเปรียบเทียบกษัตริย์กับพระมนู

กวีนำเรื่องราวบางตอนเกี่ยวกับหลักปกครองตามตำนานที่ปรากฏในคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ โดยนำพระมนูกษัตริย์ต้นแบบซึ่งตามตำนานเชื่อว่าเป็นผู้สร้างหลักกฎหมายและจารีตปกครอง เผ่าพันธุ์มนุษย์มาเปรียบกับพระเจ้ายโศวรมัน โครงสร้างการเปรียบเทียบเป็นอุปมาครบองค์ประกอบ ข้อมูลจากจารึกปราสาทโลเลย K.323 ในโคลกที่ 36 ดังนี้

prajānuśāsano dharmmai- r yyogīśvaraparāyaṇam |

rājanyavandyacaraṇo yo `bhūn manur ivāparah | (K.323.36)

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) เป็นผู้สั่งสอนประชาชน(ปกครอง-เพื่อไป)สู่เป้าหมายของพระผู้เป็นใหญ่แห่งโยคี โดยหน้าที่ทั้งหลาย ผู้มีพระบาทอันเหล่ากษัตริย์กราบไหว้บูชา ได้เป็นเหมือนกับพระมนูกองค์

ข้อความดังกล่าวจากจารึกโลเลย K.323 เป็นอุปมาครบองค์ประกอบ ปรากฏสิ่งที่ถูกเปรียบหรืออุปมา (upameya) ในคำว่า ‘yas’ ซึ่งเป็นสรรพนามหมายถึงพระเจ้ายโศวรมัน สิ่งที่น่ามาเปรียบเทียบ (upamāna) ปรากฏในคำว่า ‘manu’ พระมนู ตามความเชื่อในตำนานที่มาจากคัมภีร์ต่างๆ ในศาสนาพราหมณ์ พระมนูถือว่าเป็นมนุษย์คนแรกและเป็นเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ด้วย นอกจากนี้แล้วยังถือว่าเป็นกษัตริย์องค์แรกผู้เป็นต้นกำเนิดวงศ์ของกษัตริย์แห่งสุริยวงศ์และจันทรวงศ์ด้วย (Rocher, 200: 5678-5679) ตามข้อมูลในตำนาน จักรวาลมีเกิดและดับพระพรหมผู้สร้างจักรวาลก็มีการเกิดดับด้วยเหมือนกัน โดยช่วงระหว่างการเกิดและการดับของพระพรหมเรียกชื่อว่า ‘มหากัลป์’ หรือมหากัปป์ เมื่อพระพรหมดับสลายจักรวาลจะมีแต่น้ำฝนเดียวเป็นช่วงเวลาที่เราเรียกว่า ‘มหาประลัย’ วันหนึ่งของพระพรหมเรียกชื่อว่า ‘กัลป์กาล’ 1 กัปป์ หรือ 1 วัน ของพระพรหมแบ่งเป็น 14 ช่วงเวลา หรือ ‘ช่วงมันวันตระ’ ผู้ปกครองสูงสุดหรือราชาในแต่ละ 14 ช่วง คือพระมนู ฉะนั้นจึงมีพระมนู 14 องค์มากำเนิดหรืออวตารในแต่ละช่วง (Mani, 1975:482) ในช่วงมันวันตระปัจจุบันเป็นพระมนูองค์ที่ 7 หรือ ‘ไววัสวัตมนู’ ผู้กำเนิดมาจากพระอาทิตย์ นับว่าเป็นกษัตริย์ต้นกำเนิดสุริยวงศ์ด้วย ตามตำนานในคัมภีร์ปุราณะเล่มต่างๆ พระมนูได้ช่วยปลาตัวเล็กซึ่งได้ร้องขอให้พระองค์ช่วยเหลือและสัญญาว่าในอนาคตข้างหน้าจะเกิดน้ำท่วมใหญ่เมื่อเต็บโตขึ้นจะช่วยพระมนูให้รอดพ้นจากภัยพิบัติครั้งนี้ได้ พระมนูจึงเลี้ยงปลาไว้ตั้งแต่ตัวเล็ก-จนโต โดยเปลี่ยนภาชนะตามขนาดปลาที่เต็บโตขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งปลาตัวโตมีขนาดใหญ่ไม่สามารถจะอาศัยอยู่ในภาชนะใดๆ ได้

สามารถอาศัยอยู่ได้แต่ในทะเลเท่านั้น ต่อมาพระมนูได้รับการแจ้งเตือนจากพระวิษณุผู้จำแลงเป็นเทพ มาบอกล่วงหน้าให้เตรียมเรือออกเดินทางพร้อมกับเหล่าฤๅษี พืชพรรณ และสัตว์เลี้ยง ปลาตัวใหญ่ ก็ว่ายน้ำมาช่วยพระมนูไปสู่สถานที่ปลอดภัยตามคำสัญญา (Danielou, 1985: 166-67) พระมนู ผู้รอดพ้นจากภัยพิบัติโดยการช่วยเหลือของปลาในครั้งนี้ก็เริ่มสร้างสังคมใหม่ วางหลักปกครองเป็น ผู้นำปกครองสังคมมนุษย์ที่วางแบบแปลนไว้ และมีราชาอีกหลายองค์สืบทอดปกครองต่อจากพระมนู นับจากนั้น

คุณสมบัติที่ใช้เปรียบเทียบ (sādharmya) คือคุณลักษณะหรือบทบาทของพระเจ้ายโศวรมัน ในด้านการปกครองประชาชนของพระองค์ ข้อมูลในโคลกข้างต้น กล่าวถึงการสั่งสอนหรือการ ปกครองประชาชน เพื่อนำประชาชนนั้นไปสู่เป้าหมายของพระผู้เป็นใหญ่แห่งโยคี¹⁹ โดยหน้าที่ ทั้งหลาย ‘prajānūsāsano dharmmair yogīśvaraparāyanam’ กวีจะเปรียบคุณสมบัติด้านนี้ของ พระเจ้ายโศวรมัน จึงได้นำเอาคุณสมบัติของพระมนูในด้านการปกครองเหมือนกันมาเปรียบเทียบ หลักการปกครองในศาสนาพราหมณ์เชื่อว่าแหล่งที่มาของธรรมหรือหน้าที่สำคัญมี 4-5 แหล่งได้ แก่ คัมภีร์ศรุต คัมภีร์สมฤติ อาจารย์ของสัตว์บุรุษ สิ่งที่เป็นที่รักสำหรับอาตมมันของตนเอง และความ ปราถนาที่ตั้งไว้ชอบ (yājñ.1.7) และหน้าที่ใดๆ ก็ตาม ที่พระมนูได้ประกาศไว้สำหรับคนใดคนหนึ่ง หน้าที่ทั้งหมดนั้นได้ชื่อว่าสอนกันแล้วในพระเวท ล้วนสำเร็จเป็นสรรพวิทยาทั้งหมด (Mdh.2.6) หลักธรรมหรือแหล่งธรรมที่ใช้เป็นหลักในการปกครองมีปรากฏในคัมภีร์สมฤติหรือธรรมศาสตร์ คัมภีร์ ธรรมศาสตร์ที่สำคัญมี 18-20 สำนัก (yājñ.1.4-5) แต่ละสำนักเชื่อว่าคัมภีร์ธรรมศาสตร์พระมนูผู้เป็น กษัตริย์ในตำนานเป็นผู้วางหลักเกณฑ์ไว้ ธรรมหรือหน้าที่สำหรับแต่ละคนที่วางหลักไว้ในธรรมศาสตร์ ล้วนมีเป้าหมายเพื่อไปสู่ความเกษมหรือโมกษะ ตามข้อมูลคัมภีร์ปุราณะบางเล่ม เช่น ภาควตปุราณะ กล่าวว่า ปลาที่มาช่วยพระมนูในช่วงน้ำท่วมจักรวาลได้ต่อสู้กับอสูรหยครีวะเพื่อนำคัมภีร์พระเวทที่ถูก โขมยไปจากพระพรหมในช่วงที่พระพรหมหลักกลับคืนมาให้พระมนู และสอนคัมภีร์นั้นให้พระมนูใช้ ปกครองประชาชนด้วย (Danielou, 1985: 67) คุณสมบัติของพระมนูที่นำมาเปรียบเทียบกับ

¹⁹ ผีหรือเป้าหมายแห่งผู้เป็นใหญ่ในหมู่โยคี เป็นคุณสมบัติของฤๅษีชาลยวฤๅษีผู้เป็นฤๅษีในตำนานและเชื่อว่าเป็นผู้ประพันธ์คัมภีร์ หลายเล่ม โดยเฉพาะ ‘คัมภีร์ยชาลยวฤๅษีสมฤติ’ ดังข้อมูลโคลกในบทแรกของคัมภีร์ ‘yogīśvaram yājñvalkyam- sampūjya munayo ’bruvan| varṇāśram etarāṇām no- brūhi dharmān aśeṣataḥ| (yājñ.1.1) พระมนูทั้งหลาย ครั้นทำการบูชา ฤๅษีชาลยวฤๅษี ผู้เป็นใหญ่ในหมู่โยคีแล้ว ได้สอบถามและขอร้องว่า จงบอกหลักอาศรมสำหรับบรรณะ และหน้าที่ทั้งหลายประจำ บรรณะธรรมนั้น แก่พวกเราทั้งหลาย

พระเจ้ายโศวรมันเป็นคุณสมบัติที่โดดเด่น โดยพระเจ้ายโศวรมันผู้ถูกเปรียบ หรือเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบ (upameya) ปรากฏเด่นชัดเสริมพระสถานภาพและคุณค่าของพระองค์ให้เป็นที่เคารพยำเกรง โดยเฉพาะในโคลกได้กล่าวว่า ‘พระองค์เป็นผู้มีพระบาทอันเหมาะสมแก่ความเคารพสำหรับราชาทั้งหลาย’ rājanyavandyacarāṇo กวีซึ่งผู้อยู่ใกล้ชิดกับเหตุการณ์จริงหรือร่วมสมัยกับกษัตริย์ ได้สะท้อนภาพของพระเจ้ายโศวรมันผ่านบทกวีที่ตนเองรจนาขึ้นได้งดงาม องค์ประกอบที่บ่งบอกการเปรียบเทียบในข้อมูลข้างต้น ปรากฏ ‘iva’ ศัพท์แสดงการเปรียบเทียบ (upamāpratipādaka) อุปมาดังกล่าวข้างต้นปรากฏในประโยค

การเปรียบเทียบกษัตริย์กับพระเจ้าทีลิปะ

กวีนำพระเจ้าทีลิปะวีรบุรุษในตำนานที่ปรากฏในเทพปกรณัมมาเปรียบกับพระเจ้ายโศวรมัน ด้วยวิธีอสังการ ชนิดอุปมา ดังนี้

yo vipatsv api sadvṛttim nandinīm sarvakāmadām |
prajāsaṃpatkarīn dhenum dilīpa iva nājahāt || (K.323.39)

คำแปล: แม้ในยามวิกฤต พระองค์(พระเจ้ายโศวรมัน)ก็ไม่ละทิ้งคุณธรรมซึ่งเหมือนแม่วัว นันทินิผู้ให้ความปรารถนาทุกอย่างนำแต่ความเจริญมาให้แก่ประชาชน(ของพระองค์) เหมือนพระเจ้าทีลิปะฉะนั้น

ข้อมูลข้างต้นจากจารึกโลเลย K.323 กวีพรรณนาเปรียบพระเจ้ายโศวรมันกับพระเจ้าทีลิปะ กษัตริย์ในตำนาน องค์ประกอบความเป็นอุปมาประกอบด้วย (1) สิ่งที่ถูกเปรียบ (upameya) ปรากฏในคำว่า yas แทนพระเจ้ายโศวรมัน, (2) สิ่งนำมาเปรียบเทียบ (upamāna) ในคำว่า dilīpas พระเจ้าทีลิปะ, (3) คุณสมบัติสำหรับเปรียบเทียบ (sādharmya) ปรากฏในคำว่า sadvṛttim คุณธรรม, ความประพฤติดี (4) ศัพท์แสดงการเปรียบเทียบ (upamāpratipādaka) ปรากฏในคำว่า iva เป็นอุปมาครบองค์ประกอบ (pūrṇopamā) ปรากฏอุปมาในประโยค

จะเห็นได้ว่ากวีจะพรรณนาคุณธรรมของกษัตริย์ แม้ในยามวิกฤตพระองค์ก็ไม่ละทิ้งคุณธรรม เพื่อให้เกิดภาพพจน์ที่เหมาะสมและสวยงาม เป็นการสวดเสริมอำนาจของกษัตริย์ให้เด่นสง่าขึ้น กวีจึงนำพระเจ้าทีลิปะกษัตริย์ในตำนาน และคุณธรรมของกษัตริย์องค์นี้เป็นที่รับรู้และจดจำในหมู่ประชาชน ตามตำนานพระเจ้าทีลิปะถูกแม่วัวสุรภีสาปเพราะพระองค์เผลอสติลืมทำความเคารพแม่วัว

ที่นอนอยู่ใต้ต้นกัลพฤกษ์คราวเสด็จไปเคารพพระอินทร์ถือว่าเป็นการดูหมิ่น พระองค์จึงถูกแม่วัวสาปไม่ให้มีบุตรโอรสจนกว่าพระองค์จะดูแลเลี้ยงดูลูกวัววันหนึ่งผู้เป็นลูกตนอย่างดีจึงจะพ้นคำสาป พระเจ้าทิลีปะต้องการมีโอรสกับพระนางสุทักษิณาจึงไปหาฤๅษีวิญญูระให้ช่วย และฤๅษีบอกเรื่องราวทุกอย่าง พระองค์จึงทำตามเอาใจใส่เลี้ยงดูวัวทันทีจนเป็นที่น่าพอใจ ในวันหนึ่งวัวนั้นวิ่งเข้าไปในเขตป่าลึก ส่วนพระเจ้าทิลีปะก็เสด็จตามไปด้วยและพลอหลงมนต์เสน่ห์ที่วิทักษิณีนอนในป่าไม้ ทันใดนั้นวัวนั้นก็เข้าไปในเขตหวงห้ามซึ่งพระนางปรวตีเป็นเจ้าของมีราชสีห์คอยปกป้องรักษา ราชสีห์จะจับวัวนั้นกินเป็นอาหารสัตว์ที่เข้ามาในเขตหวงห้ามที่ตนเฝ้าไว้ พระเจ้าทิลีปะก็ตามเสด็จไปช่วยเตรียม น้ำวศจะยิงสังข์แต่ก็สู้ไม่ได้ เพราะสังข์มีอำนาจเหนือกว่าภูมิตสะกดไว้ยั้งหนึ่ง กษัตริย์หมดหนทางเพื่อรักษาชีวิตแม่วัวจึงพร้อมยอมตนพลีกายให้สังข์กินตนเองแทนแม่วัว ทั้งคั่นศรคุกเข่าขอร้องอ่อนวอน ทันใดนั้นสังข์ก็หายวับไป ปรากฏเป็นแม่วัววันหนึ่งและนางก็สารภาพว่าเป็นผู้สร้างเรื่องนี้ขึ้นมาเองเพื่อทดสอบพระองค์ เหตุการณ์นี้ทำให้พระเจ้าทิลีปะได้รับพรจากแม่วัววันหนึ่งสามารถมีโอรสได้ พระโอรสที่เกิดกับพระองค์นี้ต่อมาภายหลังได้เป็นกษัตริย์รฐุ (Mani, 1975: 241-42) จะเห็นได้ว่าสิ่งที่นำมาเปรียบมีความโดดเด่นทำให้ภาพกษัตริย์มีคุณธรรมอย่างไรชัดเจนขึ้น ปรากฏเป็นอุปมาที่บรรยายภาพได้เหมาะสมและสวยงาม นอกจากเปรียบพระเจ้ายโสวรมันกับกษัตริย์ในตำนานแล้ว กวียังนำอรชุนตัวละครเอกในมหากาณะมาเปรียบกับกษัตริย์ด้วย ดังนี้

เปรียบกษัตริย์กับอรชุนตัวละครเอกในมหากาณะ

อรชุนเป็นชื่อละครตัวละครเอกในมหากาณะเป็นวีรบุรุษที่ชาวอินเดียโบราณนับถือ กวีนำตัวละครเอกนี้มาเปรียบกับพระเจ้ายโสวรมัน ดังนี้

yas savyadakṣiṇakṣipta- śaro harisuhr̥d yudhi |
eko gograhaṇe vīro jahāra vijayaśriyam || (K.95.34)

คำแปล: พระองค์(พระเจ้ายโสวรมัน)ผู้ชำนาญการยิงศรด้วยพระหัตถ์ซ้าย-ขวา(ถนัดในการใช้ศรด้วยมือ 2 ข้าง) มีพระหริ(ฤๅษณะ)เป็นเพื่อนในสงคราม(พระองค์)ผู้เดียวเป็นผู้กล้าหาญในการยึดครองโลก ทรงได้รับชัยชนะและความรุ่งเรือง

ข้อมูลข้างต้นจากจารึกเขาพระบาท K.95 กวีพรรณนาเปรียบพระเจ้ายโสวรมันกับอรชุนตัวละครเอกในมหากาณะ องค์ประกอบอุปมาข้างต้นประกอบด้วย (1) สิ่งที่ถูกเปรียบ (upameya)

ในคำว่า yas แทนพระเจ้ายโศวรมัน (2) คุณสมบัติสำหรับเปรียบ (sādharmya) ในคำว่า savyadaḥkṣiṇakṣiptaśaras harisuhrd ผู้มีลูกศรอันยิงไปด้วยมือซ้าย-ขวา มีพระหริเป็นสหาย จะเห็นได้ว่ากวีละสิ่งที้นำมาเปรียบ (upamāna) และละครัพท์แสดงการเปรียบ (upamāpratipādaka) เป็นอุปมาชาติดองค์ประกอบ (luptopamā) อุปมาปรากฏในคำสมาส จะเห็นได้ว่ากวีแฝงการเปรียบเทียบไว้ในคำศัพท์ ซึ่งแสดงคุณสมบัติของอรชุนตัวละครเอกในมหากาโรตตะ อรชุนเป็นผู้ชำนาญในการใช้ศร หรือมีฉายาอีกชื่อว่า ‘savyasācin’²⁰ และที่สำคัญในคำศัพท์ว่าผู้มีพระหริเป็นสหาย ซึ่งทำให้เห็นภาพพระวิฆ्नอวตารเป็นพระกฤษณะทำหน้าที่เป็นสารลึให้อรชุนในสนามรบที่ทุ่งกุรุเกษรตร นอกจากเปรียบกษัตริย์กับตัวละครเอกในมหากาโรตตะแล้ว ยังปรากฏการเปรียบเทียบกษัตริย์กับจารบुरुษในจาริกหลักอื่น ดังนี้

การเปรียบกษัตริย์กับจารบुरुษ

จารบुरुษเป็นตำแหน่งขุนนางที่พระราชาแต่งตั้งไว้คอยสอดส่องความเคลื่อนไหวของศัตรูในรัฐ ปริณทล และความเป็นอยู่ของประชชนชนและขุนนางหน้าอื่น กวีนำบุคคลผู้มีตำแหน่งนี้มาเปรียบกับพระเจ้ายโศวรมัน ดังนี้

nirāvaraṇabuddhitvā- t sarvvaṃ vedyam vidan napi |
rājasthitir alaṅghyēti cāracakṣur babhūva yaḥ | (K.279.37)

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงทราบเรื่องทีควรรู้ทุกอย่งว่า ‘การดำรงอยู่ของความเป็นพระราชาจะไม่เป็นสิ่งที่ใครสามารถทำลายได้’ เพราะทรงรู้ถึงสิ่งอันไม่มีอะไรสามารถปิดกั้น (ไม่ให้ทราบได้) จึงได้ทรงเป็นเหมือนจารบुरुษแล้ว

ข้อมูลดังกล่าวจากจาริกไพโรปราสาท K.279 กวีเปรียบพระเจ้ายโศวรมันกับจารบुरुษ อุปมาทีปรากฏในโคลกข้างต้นประกอบด้วย สิ่งทีถูกเปรียบ (upameya) ในคำว่า yas สรรพนามแทนพระเจ้ายโศวรมัน สิ่งทีนำมาเปรียบเทียบ (upamāna) ในคำว่า cāracakṣus เป็นคำสมาสจากศัพท์

²⁰ ชื่อว่า ‘สวยสาจिन’ เพราะถนัดในการใช้ศรด้วยมือทั้งสองข้างเท่ากัน มีคำอธิบายในคัมภีร์มหากาโรตตะ อุทโยคบรรพ ภาคที่ 39 โคลกที่ 17 ดังนี้ ubhau me dakṣiṇau pāṇī gāṇḍīvasya vikarṣaṇe |-tena devamanuṣyeṣu savyasācīti māṃ viduḥ | (Mbh.4.39.17) สืบค้นเมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2565 จาก <https://www.wisdomlib.org/hinduism/book/mahabharata-sanskrit/d/doc986736.html>

cāra+caksus ผู้มีดวงตาเหมือนจากรบุรุษ หรือผู้เป็นเหมือนจากรบุรุษ จากรบุรุษถือว่าเป็นหน่วยงานและเป็นบุคคลสำคัญที่กษัตริย์ส่งไปคอยสอดส่องกิจการของรัฐหรืออาณาจักรต่างประเทศ และเมืองต่างๆ ที่อยู่ในปกครองของพระองค์เพื่อทราบพฤติกรรมของขุนนางว่ามีความซื่อสัตย์และคอยเอาใจใส่หน้าที่ของตนเพื่อดูแลอาณาประชาราษฎร์หรือไม่ ในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ได้วางหลักว่า ในแต่ละเมือง กษัตริย์พึงแต่งตั้งผู้ดูแลกิจการในเมืองทั้งหมดไว้ 1 คน²¹ (sarvārthacintaka) ผู้ดูแลกิจการนั้นจะคอยสอดส่องตรวจดูขุนนางทั้งหมดและใช้จากรบุรุษในการสำรวจพฤติกรรมของขุนนางในรัฐด้วย²² ในเวลากลางคืนก่อนบรรทมกษัตริย์ต้องปรึกษาข้าราชการกับมนตรีหรือทรงพิจารณาด้วยพระองค์เอง หน่วยงานเกี่ยวกับจากรบุรุษจะมีบทบาทสำคัญคอยรายงานความพอใจและความไม่พอใจของประชาชนที่มีต่อพระองค์²³ เพราะฉะนั้นจากรบุรุษจึงมีบทบาทสำคัญในการดำรงอยู่ของรัฐ ในโคลกข้างต้นคุณสมบัติของสิ่งที่ถูกเปรียบ คือ ทราบสิ่งที่ควรทราบทุกอย่างเพราะเป็นผู้รู้ไม่มีอะไรขวางกั้นว่าความเป็นพระราชาราชจะดำรงอยู่ได้อย่างไรจะไม่ถูกทำลายอย่างไร nirāvaranabuddhivāt sarvvaṃ vedyaṃ vidan. rājasthitir alaṅghyā คุณสมบัติดังกล่าวเป็นคุณสมบัติของพระเจ้ายโสวรมัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเอาใจใส่ในกิจการทุกอย่างทั้งภายในและภายนอกอาณาจักรของพระองค์ การงานกิจการเหล่านี้ต้องอาศัยจากรบุรุษเป็นหูเป็นตาให้พระองค์ แต่ทว่าเพื่อจะยกย่องและสดุดีกษัตริย์ให้เด่นขึ้นจึงใช้ข้ออ้างการชนิดอุปมาเป็นเครื่องมือในการบรรยายภาพเปรียบพระองค์เป็นเหมือนจากรบุรุษ ในโคลกดังกล่าวไม่มีศัพท์แสดงการเปรียบเทียบ (upamāpratipādaka) ซึ่งถูกละไว้เป็นอุปมาขาดองค์ประกอบ (luptopamā) ปรากฏอุปมาในคำสมาส นอกจากเปรียบเทียบกษัตริย์กับบุคคลแล้ว ในจาริกยโสตราศรมยังปรากฏการเปรียบเทียบกษัตริย์กับธรรมชาติ ดังนี้

การเปรียบเทียบกษัตริย์กับธรรมชาติ

กวีนำสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาเปรียบกับกษัตริย์ โดยเฉพาะดวงจันทร์กับดวงอาทิตย์เป็นสิ่งที่มิอยู่ตามธรรมชาติมาสร้างสรรค์เป็นบทอุปมาปรากฏโดดเด่นในจาริกยโสตราศรม ดังนี้

²¹ nagare nagare caikaṃ-kuryāt sarvārthacintakam|
uccaiḥsthānaṃ ghorarūpaṃ nakṣatrāṅgāṃ iva grahaṃ| (Mdh.7.121)

²² sa tān anuparikrāmet sarvān eva sadā svayam|
teṣāṃ vṛtṭaṃ pariṇayet samyag rāṣṭreṣu tac caraiḥ| (Mdh.7.122)

²³ kṛtsnaṃ cāṣṭavidhaṃ karma pañcavargaṃ ca tattvataḥ|
anurāgāparāgaṃ ca pracāraṃ maṅḍalasya ca| (Mdh.7.154)

catuṣṣaṣṭikalāvalyā vālyāt prabhṛti puṣkalaḥ |
 akṣayo yo 'kalaṅko 'pi khyāto mṛḍukaro bhuvī || (K.290.22)

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) เป็นผู้สมบูรณ์ ไม่บกพร่อง ไม่ต่างพร้อย ไปด้วย
 หมวดหมู่วิชาความรู้ 64 ศาสตร์ ตั้งแต่ยังเยาว์วัย ถูกขนานนามว่าเป็นพระจันทร์บนโลก

ข้อมูลข้างต้นจากจารึกปราสาทเทพนม K.290 กวีพรรณนาเปรียบกษัตริย์กับดวงจันทร์
 องค์ประกอบที่แสดงความเป็นอุปมาปรากฏดังนี้ (1) กล่าวถึงสิ่งที่ถูกเปรียบ (upameya) ปรากฏใน
 คำว่า yas สรรพนามแทนพระเจ้ายโสธรมัน (2) กล่าวถึงสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ (upamāna) ปรากฏ
 ในคำว่า mṛḍukaras เป็นเหมือนพระจันทร์ (3) กล่าวถึงคุณสมบัติที่นำมาเปรียบ (sādharmya)
 ปรากฏในข้อความว่า vālyāt prabhṛti puṣkalas akṣayo akalaṅkas api เป็นผู้สมบูรณ์
 ไม่บกพร่อง ไม่เสื่อม ด้วยหมวดหมู่วิชา 64 ศาสตร์ ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จะเห็นว่าคุณสมบัติที่นำมา
 เปรียบเป็นคุณสมบัติร่วมกันระหว่างกษัตริย์กับดวงจันทร์ คุณสมบัติในโคลกนี้หมายถึงลักษณะ
 การปรากฏช่วงเวลาของดวงจันทร์ซึ่งเป็นสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ 'kalā-' ในคำสมาส 'catuṣṣaṣṭi-
 kalāvalī' เป็นคำนามสตรีลิงค์ แปลว่าเสี้ยว, เศษ, ส่วน, ศิลปศาสตร์, ความชำนาญ หมายถึงเศษ
 เสี้ยวหนึ่งในจำนวนทั้งหมด (Williams, 2011: 261) ใช้เป็นหน่วยนับเวลาโดยเฉพาะช่วงระยะเวลา
 ของดวงจันทร์ซึ่งมี 16 เสี้ยว ตามระยะเวลาที่ปรากฏข้างขึ้น-แรม ในวันข้างแรมพระจันทร์จะค่อยๆ
 ลดลงทีละเสี้ยวจนถึงวันพระจันทร์ดับ (อมาวาสี) รวม 15 เสี้ยว ในเวลาพระจันทร์ข้างขึ้น แต่ละวันก็จะ
 เพิ่มเสี้ยวขึ้นจนถึงพระจันทร์เต็มดวงหรือเต็ม 15 กลา ในเสี้ยวที่ 16 พระจันทร์จะปรากฏโดยไม่มี
 ขึ้น-แรม ส่วน kalā ที่เป็นคุณสมบัติลักษณะของกษัตริย์-สิ่งที่ถูกเปรียบ หมายถึงหมวดหมู่ศิลปศาสตร์
 64 แขนง (Williams, 2011: 261) และคัมภีร์กามสูตรของวาตสยานะ (อ้างถึงใน Banasik,
 2014: 7-8) ให้ข้อมูลไว้ 64 ศิลปศาสตร์ จะเห็นได้ว่ากวีเมื่อจะสวดศึกษากษัตริย์เปรียบกับธรรมชาติจะนำ
 ข้อมูลที่รับรู้ร่วมกันและคุณสมบัติของสิ่งนั้นเป็นลักษณะที่โดดเด่น เช่นดวงจันทร์ซึ่งมีลักษณะ
 ไม่บกพร่องมีความสมบูรณ์เพราะมีการขึ้น-แรมตลอดเวลาแสดงถึงลักษณะไม่บกพร่อง ซึ่งเมื่อนำมา
 เปรียบกับกษัตริย์ผู้มีศิลปศาสตร์โดยการศึกษาเล่าเรียนฝึกฝนตั้งแต่เยาว์วัย ทำให้ภาษาที่สื่อออกมา
 ปรากฏภาพพจน์ที่โดดเด่นมีความไพเราะสวยงาม นอกจากเปรียบกษัตริย์กับดวงจันทร์สิ่งที่มีอยู่ตาม
 ธรรมชาติแล้ว ยังปรากฏการเปรียบเทียบกษัตริย์ดวงอาทิตย์ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ ดังนี้

padmonnatis tamassraṣṭam anyatejo 'layanḥ gatam |

lagnaḥ kakubhi rāgaś ca yasya raver ivodaye | (K.701.18)

คำแปล: เมื่อการเสด็จอุบัติขึ้นของพระองค์(พระเจ้ายโสธรมัน)เป็นเหมือนกับการอุบัติขึ้น (ของดวงอาทิตย์) ดอกบัวก็แย้มบาน ความมืดก็เลื่อนหาย เดชานุกาพของกษัตริย์องค์อื่นก็ อับแสง ท้องฟ้าที่ขอบฟ้าก็กลายเป็นสีแดง

ข้อมูลจากจารึกปราสาทกอมันับ K.701 กวีพรรณนาพระเจ้ายโสธรมันเปรียบกับดวงอาทิตย์ องค์ประกอบความเป็นอุปมาประกอบด้วย (1) สิ่งที่ถูกเปรียบ (upameya) ปรากฏในคำว่า yasya เป็นสรรพนามแทนพระเจ้ายโสธรมัน (2) สิ่งนำมาเปรียบเทียบ (upamāna) ปรากฏในคำว่า raves ดวงอาทิตย์ (3) คุณสมบัติที่นำมาเปรียบ (sādharmya) ปรากฏในข้อความว่า padmonnatis tamassraṣṭam anyatejas alayaṃ gatam lagnaḥ kakubhi rāgas ดอกบัวแย้มบาน, ความมืดดับ สูญ, ดาวดวงอื่นดับแสง, ท้องฟ้าที่ขอบฟ้ากลายเป็นสีแดง ลักษณะดังกล่าวเป็นคุณสมบัติของดวงอาทิตย์ (4) ปรากฏศัพท์แสดงการเปรียบเทียบ (upamāpratipādaka) ในคำว่า iva เป็นอุปมาครอบ องค์ประกอบ ปรากฏอุปมาในประโยค จะเห็นได้ว่ากวีนำคุณสมบัติของดวงอาทิตย์เป็นปรากฏการณ์ ธรรมชาติที่เห็นเด่นชัดมาเปรียบกับกษัตริย์ทำให้เห็นภาพจน์ที่บรรยายออกมาด้วยภาษาที่เสริมด้วย อลังการมีความสวยงามไพเราะ กวีนอกจากนำธรรมชาติมาเปรียบกับกษัตริย์แล้ว ยังได้นำคุณสมบัติ ด้านอื่นๆมาเปรียบกับคุณสมบัติของกษัตริย์ ดังนี้

การเปรียบเทียบคุณสมบัติของกษัตริย์

กวีมักจะนำคุณสมบัติในธรรมชาติ เช่น รัศมีจากดวงอาทิตย์ ความร้อนและลักษณะอำนาจ จากทะเล อำนาจของสิ่งมีชีวิต เช่นราชสีห์และนักรบ มาเปรียบกับคุณสมบัติที่มีในตัวกษัตริย์สร้าง เป็นอลังการประเทออุปมา ดังที่จะวิเคราะห์ต่อไป

การเปรียบเทียบความรู้กษัตริย์กับน้ำอมฤต

กวีประพันธ์บทกวีขึ้นโดยใช้วิธีอุปมาด้วยการนำข้อมูลความรู้ด้านจักรวาลวิทยาโดยนำ คุณสมบัติของดวงอาทิตย์เปล่งรัศมีหล่อเลี้ยงดวงจันทร์มาเป็นข้อมูลในการเปรียบเทียบการรับความรู้ของ กษัตริย์จากปากครู การเปรียบเทียบด้วยคุณสมบัติลักษณะเช่นนี้ ปรากฏในจารึกปราสาทกอมันับ K.701 โศลกที่ 21 ดังนี้

sankrāntaṃ yanmukhe jñānam ekavācā guror mmukhāt |
 suṣumnayānśumadvimbād induvimba ivāmṛtam || (K.701.21)

คำแปล: ความรู้ที่ออกมาจากปากของครู เข้าไปในพระโอษฐ์ของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน)
 โดยช่องทางมนต์ช่องทางเดียว เหมือนน้ำอมฤตออกมาจากแดนรัศมีดวงอาทิตย์ โดยช่องทาง
 จุดศูนย์กลาง (สุษุมนา) เข้าไปสู่รัศมีแสงจันทร์ ฉะนั้น

อุปมาในโคลกข้างต้นปรากฏสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ (upameya) ในคำว่า jñāna แปลว่าความรู้ สิ่ง
 นำมาเปรียบเทียบ (upamāna) คือ amṛta น้ำอมฤต คุณสมบัติทั้งสองของสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบและสิ่ง
 ที่นำมาเปรียบเทียบ (sādharmya) คือลักษณะที่คล้ายกัน โดยลักษณะของความรู้เป็นคุณสมบัติของครูที่สอนและ
 ถ่ายทอดให้ลูกศิษย์คือพระเจ้ายโศวรมัน ช่องทางที่ความรู้จะมาสู่กษัตริย์ได้คือช่องทางมนต์ ekavāc
 ซึ่งเป็นช่องทางเดียวที่จะสามารถเข้าไปในพระองค์ได้ เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนก็จึงนำน้ำอมฤตซึ่งเป็น
 คุณสมบัติของดวงอาทิตย์ anśumad เข้ามาสู่รัศมีดวงจันทร์ induvimba ลักษณะช่องทางที่รัศมีของ
 ดวงอาทิตย์ผ่านเข้ามาสู่รัศมีดวงจันทร์ได้คือช่องทาง suṣumnā ช่องทางนี้ ในด้านจักรวาลวิทยา
 ดวงอาทิตย์มีรัศมีนับได้จำนวน 1000 รัศมีที่สำคัญมี 7 รัศมีหรือช่องทางส่องแสง ซึ่งส่องแสงจาก
 ดวงอาทิตย์เพื่อหล่อเลี้ยงดาวเคราะห์และดาวดวงอื่นๆ ได้แก่ รัศมี suṣumnā ซึ่งเป็นช่องรัศมีหล่อ
 เลี้ยงดวงจันทร์ มีสีขาว ส่องแสงกระจายไปรอบข้างและพุ่งขึ้นข้างบน นอกจากนี้ยังมีรัศมีอื่นๆจาก
 ดวงอาทิตย์ที่หล่อเลี้ยงดาวเคราะห์ดวงอื่น เช่น รัศมี harikeśa หล่อเลี้ยงดาวดวงต่างๆ รัศมี
 viśvaśravas หล่อเลี้ยงดาวศุกร์ (Venus) รัศมี sampadvasu หล่อเลี้ยงดาวอังคาร (Mars) รัศมี
 arvāvasu หล่อเลี้ยงดาวพฤหัสบดี (Jupiter) รัศมี svarāt หล่อเลี้ยงดาวเสาร์ (Saturn) รัศมี
 viśvakarman หล่อเลี้ยงดาวพุธ (Mercury) (Tagare, 2000: 238-39) ศัพท์ที่แสดงการ
 เปรียบเทียบ (pratipādaka) คือ iva อุปมาดังกล่าวเป็นอุปมาครบองค์ประกอบ

การเปรียบเทียบคุณสมบัติความรู้ที่กษัตริย์ได้รับจากปากครูดังกล่าวกับลักษณะดวงอาทิตย์เปล่ง
 รัศมีหล่อเลี้ยงดวงจันทร์ แสดงให้เห็นถึงความรอบรู้ในด้านจักรวาลวิทยาของกวีและสามารถนำมา
 ประกอบสร้างเป็นอุปมาเพื่อเปรียบกับกษัตริย์ให้โดดเด่นขึ้น นอกจากเปรียบเทียบคุณสมบัติด้านความรู้ของ
 กษัตริย์แล้วกวียังเปรียบเทียบคุณสมบัติด้านเดชาภาพกับไพบูลย์สมุทร ดังนี้

gambhīrāhlādivapuṣo yato jagati dussahaḥ |
prasasāra pratāpāgni- -r agnir ekārṇṇavād iva | (K.323.18)

คำแปล: ไฟคือพระบรมเดชานุกาพไหลชานออกจากพระองค์(พระเจ้ายโศวรมัน)
 ผู้มีพระวรกายล้าลึกและเป็นบ่อเกิดแห่งความยินดี เป็นสิ่งที่ทนได้ยากในโลก เหมือนไฟ
 ที่ไหลออกจากมหาสมุทรผืนเดียว

ข้อมูลจากจารึกโลเลย K.323 กวีพรรณนาเปรียบเทียบไฟเดชานุกาพของพระเจ้ายโศวรมัน
 กับไฟในมหาสมุทรผืนเดียว องค์ประกอบความเป็นอุปมาในโคลกข้างต้นประกอบด้วย (1) ปรากฏสิ่ง
 ที่นำมาเปรียบ (*upameya*) ในคำว่า *pratāpāgnis* ไฟคือพระบรมเดชานุกาพ (2) ปรากฏสิ่งที่นำมา
 เปรียบเทียบ (*upamāna*) ในคำว่า *agnis ekārṇṇavat* ไฟจากมหาสมุทรผืนเดียว (3) คุณสมบัติ
 สำหรับเปรียบเทียบ ปรากฏในข้อความว่า *gambhīrāhlādivapuṣas* ผู้มีกายล้าลึกเป็นบ่อเกิดแห่ง
 ความยินดี (4) ปรากฏศัพท์แสดงการเปรียบเทียบ (*upamāpratipādaka*) ในคำว่า *iva* เป็นอุปมา
 ครบองค์ประกอบ (*pūrṇopamā*) ปรากฏอุปมาในประโยค นอกจากเปรียบไฟเดชานุกาพของกษัตริย์
 แล้ว ยังปรากฏการเปรียบเทียบศักดิ์ของกษัตริย์กับศักดิ์ราชสีห์และดาบสด้วย ดังนี้

śaminā yena guptāpi kṛtye śaktiḥ prakāśitā |
tāpasābhena hariṇā nakhālīva guhaukasā | (K.323.26)

คำแปล: พลัง (อำนาจ) อันพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้มีความสงบ ทรงควบคุมไว้
 เหมือนดาบส แต่ในเวลาที่จะใช้งาน ก็ทรงเปิดเผยให้เห็น เหมือนราชสีห์ ซึ่งซ่อนกรงเล็บไว้
 ฉะนั้น

ข้อมูลจากจารึกโลเลย K.323 กวีพรรณนาเปรียบเทียบศักดิ์ของกษัตริย์กับศักดิ์ดาบสและราชสีห์
 องค์ประกอบความเป็นอุปมาในโคลกข้างต้นประกอบด้วย (1) ปรากฏสิ่งที่ถูกเปรียบ (*upameya*)
 ในคำว่า *yena* สรรพนามหมายถึงพระเจ้ายโศวรมัน (2) สิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ (*upamāna*) ปรากฏ
 ในคำว่า *tāpasā- hariṇā* ดาบสกับราชสีห์ (3) คุณสมบัติที่นำมาเปรียบ (*sādharmya*) ปรากฏ
 ในข้อความว่า *kṛtye śaktis prakāśitā* เมื่อจะใช้งาน ทรงแสดงศักดิ์ให้เห็น (4) ปรากฏศัพท์แฝง
 แสดงการเปรียบเทียบ (*upamāpratipādaka*) ในคำว่า *tāpasābha* เหมือนดาบส ปรากฏอุปมาในคำทหิต

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่ากวีเมื่อจะบรรยายภาพกษัตริย์ทรงใช้ศัพทอย่างไรได้นำเอาดาบสกับราชสีห์ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถมองเห็นภาพได้ชัดเจนและเข้าใจได้ ดาบสแม้จะมีตะบะกล้าแข็งแต่ก็สงบนิ่ง ส่วนราชสีห์เมื่อจะทำลายศัตรูจะใช้กรงเล็บตะบะเปียกในทันทีทันใด การเปรียบเทียบลักษณะดังกล่าวทำให้ภาษาที่สื่อออกมาปรากฏภาพพจน์ที่สวยงามไพเราะ นอกจากเปรียบเทียบลักษณะของกษัตริย์แล้วยังปรากฏการเปรียบพระราชอาชญาของกษัตริย์กับอำนาจทะเล ดังนี้

mürddhnā dadhāra yasy ājñām durmmado 'pi narādhipaḥ |
velāṃ lolormmimālo 'pi normmimālī hi laṅghayet || (K.701.30)

คำแปล: พระราชาแม้มีความอหังการ แต่ก็ย่อมรับอำนาจของพระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) ด้วยเศียร เปรียบดังมหาสมุทรแม้มีพายุเกลียวคลื่นซัดซายกระหน่ำก็จริง ก็ไม่เลยขอบเขตฝั่ง

ข้อมูลจากจารึกปราสาทกอมันับ K.701 กวีพรรณนาเปรียบอาชญาของกษัตริย์เปรียบกับฝั่งทะเล องค์ประกอบความเป็นอุปมาประกอบด้วย (1) สิ่งที่ถูกเปรียบ (upameya) ปรากฏในคำว่า *yasya ājñām* อาชญาของพระเจ้ายโสธรมัน (2) สิ่งที่นำมาเปรียบ (upamāna) ปรากฏในคำว่า *velā* ฝั่งของทะเล (3) คุณสมบัติที่นำมาเปรียบ (*sādharmya*) ปรากฏในคำว่า *lolormimālas api narūrmimālī* ทะเลมีคลื่นซัดซายไปมา คุณสมบัตินี้มีลักษณะเหมือนกับกษัตริย์ผู้มีความอหังการ *durmmas api narādhipas* น้อมเศียรยอมรับอาชญาของพระองค์ เหมือนทะเลไม่เลยขอบเขตฝั่ง ศัพท์ที่แสดงการเปรียบเทียบไม่ปรากฏ เป็นอุปมาชนิดขาดองค์ประกอบ (*luptopamā*) อุปมาปรากฏในประโยค

2) อสังการกลุ่มที่มีคุณสมบัติเปรียบซ้อนกัน

ลักษณะการเปรียบเทียบระหว่างอุปมาและอุปมานะดังกล่าวข้างต้นมีคุณสมบัติและลักษณะที่เหมือนกัน โดยสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบและสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบมีคุณสมบัติเท่ากัน (*bhedhābhedatulya*) ส่วนคุณสมบัติระหว่างอุปมาและอุปมานะของอสังการที่จะกล่าวต่อไปนี้มีคุณสมบัติและลักษณะที่ไม่ได้แยกจากกันระหว่างสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบและสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ (*abheda-*) อสังการชนิดดังกล่าว ได้แก่ รูปกะ, สสันทนะ

รูปกาลังการ

ความหมายและนิยามศัพท์

รูปกะ แปลว่า มีรูป, รูปร่าง, การปรากฏ, การให้ตัวอย่างภาษาด้วยภาพพจน์ (Williams, 2011: 886) รูปกะเป็นอสังการที่เก่าแก่ร่วมกับ อุปมา, ทิปกะ, และยมก²⁴ ภรตมุณีกล่าวไว้ในนาฏย-ศาสตร์ (Ghosh, 1951: 308) และนิยามรูปกะว่า ‘รูปที่ปรากฏคล้ายกันเล็กน้อยมีลักษณะรูปร่างเกือบเท่ากันไม่สามารถชี้ชัดได้’²⁵ ทัศนิน (Belvalkar, 1924: 16) นิยามรูปกะว่า ‘อุปมาที่มีความแตกต่างซ่อนอยู่ระหว่างสิ่งที่ถูกเปรียบกับสิ่งที่นำมาเปรียบ’²⁶ รุยกะนิยามอุปมานี้ว่า ‘เมื่อมีการซ้อนทับระหว่างอุปเมะและอุปมานะโดยมีคุณสมบัติที่แตกต่างกันซ่อนอยู่ระหว่างสิ่งที่ซ้อนทับกันนั้น’²⁷ มัมมภู (Jha, 2005: 369) นิยามอสังการรูปกะว่า ‘ความไม่แตกต่างระหว่างอุปมานะและอุปเมะ’²⁸ และขยายความว่า ความหมายที่ไม่แตกต่างกันเพราะอุปเมะและอุปมานะมีความเหมือนกันมากแต่คุณสมบัติของสิ่งที่ถูกเปรียบและสิ่งที่นำมาเปรียบไม่ได้ถูกปกปิดไปเสียทั้งหมด²⁹ ตัวอย่างอสังการประเภทรูปกะดังนี้

jyotsnābhasmacchuranadhavalā bibhratī tārakāsthī-
 ny antardhānavyasanarasikā rātrikāpālikīyam |
 dvīpād dvīpaṃ bhramati dadhatī candramudrākāpāle
 nyastam siddhāñjanaparimalam lāñchanasya cchalena | (Kāp.421.369)

คำแปล: นางโยคินีคือราตรีนี้ มีกายสีขาวเพราะผลัดด้วยแป้งเฝ้าคือแสงจันทร์ ประดับด้วยสร้อยกระดูกคือดวงดาว ผู้มีความยินดีเมื่อหายวับไปจากสายตา รอนแรมจากทวีปสู่ทวีป ลือเอากะโหลกคือวงจันทร์า ประดับเครื่องลูปลี้คืออมรตราสิทธิ์ ในชุดเครื่องแบบเปื้อนสีดำ

จากตัวอย่างกวีพรรณนาถึงโยคินีนักบวชสตรีเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบ (upameya) โดยนำราตรียามค่ำคืนมาเปรียบเทียบ (upamāna) ทั้งสองอย่างคืออุปเมะและอุปมานะถูกกล่าวเป็นอันหนึ่ง

²⁴ **upamā dīpaṃ caiva-rūpakaṃ yamakaṃ tathā-kāvyaśyaite hy alaṃkāraś catvāraḥ parikīrtitaḥ** | (Nāt.16.41)

²⁵ svavikalpair viracitam-tulyāvayavalakṣṇam-kiñcit sādṛśyasampannam yad rūpaṃ rūpakaṃ tu tat | (Nāt.16.57)

²⁶ upamaiva tirobhūtabhedā rūpakaṃ ucyaṭe-yathā bāhulatā pāṇipadmam caraṇapallavaḥ | (Kād.2.66)

²⁷ **abhedaprādhānye** ārope āropaviṣayānapahnavē rūpakam | (Kās.p.38)

²⁸ tad rūpakaṃ abhedo ya upamānopameyayoḥ | (Kāp.93.369)

²⁹ atisāmyāt anapahnutabhedayoḥ abhedah | (Kāp.369)

อันเดียวกันในคำสมาส *rātrikāpālikī* นักบวชสตรีผู้ถือกระโหลกคือราตรี ลักษณะของราตรีถูกซ้อนทับหรือใส่เข้าไปในลักษณะนักบวชสตรีหรือโยคินี ลักษณะดังกล่าวไม่ได้กล่าวแยกแต่กล่าวรวมในคำสมาส *jyotsnābhasmas* ผงเถ้าคือแสงจันทร์, *tārakāsthīni* พวงกระดุกคือดวงดาว, *candramudrākāpāla* กระโหลกศีรษะคือวงจันทร์ ลักษณะดังกล่าวเป็นการพรรณนาเปรียบเทียบที่ไม่ได้แยกกันในจารึกยโศตราศรมปรากฏการพรรณนาเปรียบเทียบโดยใช้อลังการชนิดรูปกะ ดังนี้

การอุปลักษณ์กษัตริย์เป็นดวงจันทร์

ดวงจันทร์เป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ กวีมักนำดวงจันทร์และคุณสมบัติด้านแสงสว่างของดวงจันทร์มาเปรียบกับกษัตริย์ด้านเกียรติยศ ดังนี้

kṣattravaṃśanabhačandro yo 'pi kīrttikaraṃ kiran |

kenāpi gambhīrataran dviddhrdabdhim aśoṣayat || (K.290.19)

คำแปล: แท้ที่จริง พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) เป็นดวงจันทร์บนท้องฟ้าคือเฝ้าพันธุกษัตริย์ ทรงแผ่พระรัศมีคือพระเกียรติยศให้ขจรขยายไป ทรงทำให้มหาสมุทรคือหัวใจของศัตรูที่ลึกลอยยั้งให้เหือดแห้งไป แม้โดยวิธีใดๆ

ข้อมูลจากจารึกปราสาทเทพปรัมม K.290 กวีพรรณนาพระเจ้ายโศวรมันเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบ (*upameya*) โดยนำพระองค์มาอุปลักษณ์เป็นดวงจันทร์ (*upamāna*) ซึ่งเป็นสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบในคำว่า *kṣattravaṃśanabhačandra* ลักษณะของดวงจันทร์ถูกซ้อนเข้าไปในลักษณะของพระเจ้ายโศวรมัน ในคำว่า *kīrttikara* รัศมีคือพระเกียรติยศ และ *dviddhrdabdhī* น้ำทะเลคือหัวใจของศัตรู จะเห็นได้ว่ากวีกล่าวเปรียบพระเจ้ายโศวรมันซึ่งเป็นเฝ้าพันธุกษัตริย์บนโลกมนุษย์กับดวงจันทร์บนท้องฟ้า ทำให้มองเห็นภาพดวงจันทร์มีรัศมีทำให้น้ำทะเลแม้ว่าลึกอย่างมากก็สามารถเหือดแห้งได้ด้วยความร้อนจากรัศมี ลักษณะพระจันทร์ขึ้น-ลง ส่งอิทธิพลต่อการขึ้นลงของน้ำทะเลเป็นลักษณะความจริงและปรากฏการณ์ธรรมชาติที่กวีรับรู้ได้ถูกนำมาเปรียบกับลักษณะคุณสมบัติของพระเจ้ายโศวรมัน พระองค์มีพระเกียรติยศที่สามารถทำให้หัวใจศัตรูเหือดแห้งได้ จะเห็นได้ว่าแม้จะเปรียบเทียบแต่กวีไม่ได้กล่าวแยกกระหว่างสิ่งที่ถูกเปรียบและสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ คือกล่าวสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง การพรรณนาเปรียบดังกล่าวจึงเป็นอลังการชนิดรูปกะ ซึ่งอลังการชนิดนี้ยังปรากฏในจารึกยโศตราศรมหลักอื่น ดังนี้

การอุปลักษณะพีชเป็นธรรม

ตามหลักหน้าที่ของกษัตริย์คือรักษารัฐ หรือปกครองประชาชนในอาณาจักรของพระองค์ ด้วยหลักธรรม เพื่อให้เกิดภาพพจน์ที่โดดเด่นและประกาศพระเกียรติคุณพระกรณียกิจด้านนี้ให้เห็นประจักษ์ กวีนำลักษณะการปลูกพีชในนา บำรุงรักษาด้วยการกำจัดวัชพืชรดน้ำพรวนดินมาเปรียบกับหน้าที่ปกครองของกษัตริย์สร้างเป็นอสังการชนิดรูปกะ ดังข้อมูล

rāṣṭre kṣetre pratāpāgni- dagdhadr̥ptāridohade |

uptaṃ śraddhāmbubhir̥ yena dharmavījaṃ vyavarddhata || (K.323.32)

คำแปล: พีชคือธรรมอันพระองค์(พระเจ้ายศวรรมัน)หว่านแล้ว ในนาคือแวนแคว้นซึ่งมีปุ๋ย คือศัตรูที่มีความหยิ่งผยองอันถูกแผดเผาแล้วด้วยไฟคือพระบรมเดชานุภาพ งอกงามแล้ว ด้วยน้ำคือศรัทธา

ข้อมูลจากจารึกโลเลย K.323 กวีพรรณนาพระเจ้ายศวรรมันทรงปกครองด้วยหลักธรรมในอาณาจักรของพระองค์ด้วยศรัทธาความเชื่อมั่น พระองค์กำจัดศัตรูผู้ยิ่งผยองด้วยเดชานุภาพ ผลทำให้อาณาจักรของพระองค์เกิดความมั่งคั่งประชาชนกินดีอยู่ดี องค์ประกอบความเป็นรูปกะในโคลงข้างต้นประกอบด้วย (1) สิ่งที่ถูกเปรียบ (upmeya) ปรากฏในคำว่า dharmā- ธรรม ซึ่งอยู่ในคำสมาสว่า dharmavījaṃ (2) สิ่งที่น่ามาเปรียบเทียบ (upamāna) ปรากฏในคำว่า -bīja พีช ซึ่งอยู่ในคำสมาสว่า dharmabīja (3) คุณสมบัติที่น่ามาเปรียบ (sādharmya) ปรากฏในคำว่า ksetre นา, -dohade ปุ๋ย, -agni- ไฟ ในคำสมาสว่า pratāpāgnidagdhadr̥ptāridohade และคำว่า śraddhā- แปลว่า ความศรัทธา ในคำสมาสว่า śraddhāmbubhis คุณสมบัติน่ามาเปรียบดังกล่าว ซ้อนทับกันระหว่างอุปเมยะและอุปมานะ (abhedaprādhānye ārope) โดยไม่ได้แยกกันปรากฏในคำสมาส คุณสมบัติของสิ่งที่น่ามาเปรียบเทียบซ้อนทับสิ่งที่ถูกเปรียบ ตามการขยายความคำนิยามของมัมมภูจะ คุณสมบัตินี้มีความคล้ายกันมากไม่ถูกกลืนซ้อนทับกันไปเสียทั้งหมด (atisāmyāt anapahnutabhedayoḥ) ลักษณะการอุปลักษณะเช่นนี้ทำให้การพรรณนาถึงสิ่งที่ถูกเปรียบเด่นชัดขึ้นเป็นที่ดึงดูดใจของผู้เสพกวีนิพนธ์ แสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีในการบรรยายเหตุการณ์ให้เห็นภาพพจน์ด้วยภาษาที่เสริมด้วยอสังการชนิดรูปกะ นอกจากการพรรณนาด้วยวิธีรูปกะแล้วยังปรากฏการพรรณนาภาพกษัตริย์ด้วยอสังการชนิด สันเทหะ ในกลุ่มนี้ ดังที่จะวิเคราะห์ต่อไป

สสันเทหาลังการ

ความหมายและนิยามศัพท์

สสันเทหะ มาจากคำ ส+สนฺเทห เป็นคำคุณศัพท์ แปลว่า มีความสงสัย, มีความลังเล (Williams, 2011: 1192) เดิมไม่ได้ถูกยอมรับว่าเป็นอลังการชนิด 1 แต่เป็นชนิดย่อยของอุปมา-ลึงการ ทัศนิน เรียกอุปมาย่อยชนิดนี้ว่า ‘สังศโยปมา’ และชี้ตัวอย่างให้ดู ‘ดอกบัวหรือนี้ที่หมู่ผึ้งบินตอม? ใบหน้าของเจ้าหรือที่มีนัยตาสอดสาย? หัวใจข้าพเจ้าสิ้นสะท้านแล้ว’³⁰ (Belvalkar, 1924: 15) ตัวอย่างนี้กวีเปรียบใบหน้าของหญิงสาวกับดอกบัว ภาษหะ (Bhattacharya, 2016: 118) เป็นกวีคนแรกที่นิยามและให้ตัวอย่างอลังการชนิด ‘สสันเทหะ’ นิยามว่า ‘คำกล่าวซึ่งมีความสงสัยที่กวีกล่าวออกมาโดยชี้ชัดว่าเหมือนกับสิ่งที่ถูกเปรียบแล้วแสดงความแตกต่างกันระหว่างสิ่งที้นำมาเปรียบ โดยการสวดุติสิ่งที่ถูกเปรียบนั้น’³¹ มัมมภูจะจำกัดความอลังการชนิดนี้ว่า ‘การกล่าวความสงสัยชี้ชัดลงไปและไม่กล่าวชี้ชัดลงไป’³² จากคำจำกัดความดังกล่าว สสันเทหะหมายถึงการกล่าวความสงสัยของกวีโดยแสดงความแตกต่างระหว่างสิ่งที่ถูกเปรียบกับสิ่งที้นำมาเปรียบเพื่อแสดงให้เห็นความเด่นของสิ่งที่ถูกเปรียบ ตัวอย่างอลังการสสันเทหะ ดังนี้

asyāḥ sargavidhau prajāpatir abhūc candro **nu** kāntipradaḥ
 śṛṅgāraikarasaḥ svayaṃ **nu** madano māso nu puṣpākarah |
 vedābhyāsajadaḥ **katham** **nu** viṣayavyāvṛttakautūhalo
 nirmātuṃ prabhaven manoharam idaṃ rūpaṃ purāṇo munih | (Kāp.420.368)

คำแปล: ในการสร้างสตรีผู้งดงามนางนี้ขึ้นมา, พระจันทร์มีหน้าที่เป็นผู้สร้างเองหรือ? นี่เป็นบ่อเกิดแห่งความงดงามหรือ? หรือนี้เป็นพระกามเทพเองผู้เป็นที่รวมแห่งความใคร่ถวิลหา? หรือว่าเป็นฤดูใบไม้ผลิ? พระมุนีแต่ครั้งปางก่อนผู้ไร้การรับรู้เพราะมุ่งแต่ท่องจำพระเวทผู้ไม่มีความปราถนาในโลกียวิสัยสามารถเนรมิตรูปอันงดงามนำรัญจวนเช่นนี้หรืออะไร?

³⁰ kiṃ padmam antarbhṛāntāli kiṃ te lolekṣaṇaṃ mukham |
 mama dolāyate cittam itīyaṃ **saṃśayopamā** | (Kād.2.26)

³¹ upamānena tattvaṃ ca bhedaṃ ca vadataḥ punaḥ |
 sasandehaṃ vacaḥ stutyai sasandehaṃ vidur yathā | (Bhā.3.43)-(อ้างถึงใน Bhattacharya, 2016: 118)

Note)

³² sasamdehas tu bhedoktau tadanuktau ca saṃśayaḥ | (Kāp.92.367)

จากข้อมูลตัวอย่าง กวีพรรณนาแสดงความสงสัยเป็นบทกวี โดยกล่าวถึงหญิงสาวผู้งดงามว่า ใครสร้างสรรค์มาให้งดงามบนโลกใบนี้ โดยนำสิ่งต่างๆมาเปรียบ *candras* พระจันทร์, *kāntiprada* บ่อเกิดความงดงาม, *madanā* กามเทพ จะเห็นได้ว่าสิ่งที่นำมาเปรียบจะช่วยให้สิ่งที่ถูกเปรียบ โดดเด่นขึ้น ตัวอย่างดังกล่าวไม่ใช่สันทะที่ชี้ชัดแยกความแตกต่างลงไป อรรถาঙ্การชนิดนี้ปรากฏ ในจารึกยโศตราครมดังนี้

การพรรณนาสงสัยกษัตริย์เป็นพระปรเมศวร

พระปรเมศวรเป็นชื่อของพระศิวะกวีนำพระศิวะซึ่งเป็นเทพสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ลัทธิ ไศวนิกายมาเป็นข้อมูลประกอบสร้างเป็นอঙ্การชนิด สันทะ ดังนี้

yaṃ vīkṣya viśmayo dhātu- r itivāyaṃ prajāpatiḥ |
ātmanah pratisṛṣṭo me kim abhūt parameśvaraḥ | (K.95.26)

คำแปล: ผู้สร้าง(พระพรหม)ครั้นเห็นพระองค์(พระเจ้ายโศวรมัน)แล้วก็เกิดความพิศวง(คิดว่า)พระประชาบดีองค์นี้ ถูกสร้างมาเป็นคู่แข่งของตัวเอง พระปรเมศวรได้มีแล้วหรือ?

ข้อมูลตัวอย่างจากจารึกเขาพระบาท K.95 กวีพรรณนาพระเจ้ายโศวรมันเป็นสิ่งที่กำลังถูกเปรียบ (*upameya*) พร้อมกับแสดงความสงสัย โดยกวีไม่ได้แสดงความสงสัยของกวีเอง แต่ได้สมมติให้ผู้สร้างเป็นพระพรหมเอง *dhātu* เป็นผู้สงสัย ข้อสงสัยของพระพรหมคือการนำเอาพระประชาบดีเทพผู้สร้างซึ่งเป็นฉายาของพระพรหมมาเป็นสิ่งเปรียบเทียบ (*upamāna*) กับพระเจ้ายโศวรมัน ในข้อความว่า ‘พระประชาบดีองค์นี้ถูกสร้างมาเป็นคู่แข่งตัวเองหรือ’ *ayaṃ prajāpatiḥ ātmanah pratisṛṣṭo me* ในประโยคต่อไปเป็นการแสดงความสงสัยว่า พระเจ้ายโศวรมันเป็นพระปรเมศวร ‘พระปรเมศวรได้ปรากฏมีแล้วหรือ’ *kim abhūt parameśvaraḥ* จากประโยคที่ 2 นี้จะเห็นว่า พระปรเมศวรเองกวีอาจหมายถึงพระศิวะ เพราะชาวเขมรโบราณโดยส่วนมากสมัยสร้างจารึกนี้นับถือศาสนาไศวนิกายลัทธิปาศุปะตะ ลัทธินี้เป็นลัทธิเนื่องในต้นตอระนับถือพระศิวะเป็นใหญ่ พระศิวะถือว่าเป็นเจ้าแห่งสัตว์ (ปาศุปะติ) มีความเชื่อว่า พระศิวะผู้เป็นใหญ่ ‘ปติ’ เป็นบ่อเกิดของทุกสิ่งในจักรวาล แสดงบทบาทปรากฏตัว คงสภาพ ซึมซับ ซ่อนเร้น และประทานความเมตตา แก่สัตว์ทุกหมู่เหล่า ‘ปาศุ’ ถูกพันธนาการไว้เพราะมลทิน กรรม และมายา การจะหลุดพ้นจากสังสารวัฏซึ่งเป็นปรากฏการณ์ของมายาหรือปรากฏการณ์ทางนามธรรมและรูปธรรมในสากลจักรวาลได้ ต้องเข้าถึง

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระศิวะ ด้วยวิถีทางและพิธีกรรมในแต่ละลัทธิ (Flood, 1996, p. 163) การประพันธ์บทกวีโคลงนี้โดยใช้อลังการชนิดสสันเทหะนำองค์กษัตริย์เองมาเป็นสิ่งถูกเปรียบและนำพระประชาบดีและพระปรเมศวรมาเปรียบเทียบกับแสดงความสงสัย นัยนี้เพื่อจะยกย่องให้องค์กษัตริย์เองมีความโดดเด่นในฐานะสูงสุด แสดงให้เห็นภาพพจน์ภาษาที่ไพเราะและเหมาะสม

3) อลังการกลุ่มที่มีคุณสมบัติเปรียบกลมกลืนกัน

ลักษณะของอลังการกลุ่มย่อยนี้สิ่งที่จะพรรณนา (upameya) และสิ่งที่จะนำมาพรรณนา (upamāna) ไม่ได้ถูกพรรณนาแยกกัน (abheda-) โดยสิ่งที่จะนำมาพรรณนาเปรียบถูกกลืนโดยสิ่งที่จะถูกพรรณนาซึ่งไปอาศัยคุณสมบัติของสิ่งที่จะนำมาพรรณนาเปรียบนั้น การกลมกลืนกันมี 2 ลักษณะคือกลมกลืนยังไม่สำเร็จ (sādhya) และกลมกลืนสำเร็จแล้ว (siddha) อรรถาลังการที่กลมกลืนยังไม่สำเร็จคือ อุตเปรกษา ส่วนอรรถาลังการที่กลมกลืนสำเร็จแล้ว คือ อดีโยกติ (Chakrabarty, 1989: 79-80) ในจารีกยโศรราศรมปรากฏอลังการทั้งสองชนิดนี้ที่เด่น ดังนี้

อุตเปรกษาลังการ

ความหมายและนิยามศัพท์

อุตเปรกษา มาจากศัพท์ อุต+ปร+อิษ แปลว่า ยกตัวอย่างแสดงให้เห็นด้วยภาพพจน์, อิษ แปลว่าสิ่งใดๆที่มองเห็น, การมองดู, การมองเห็น (Williams, 2011: 170) ในบริบทกวีนิพนธ์หมายถึงการจินตนาการ เป็นอลังการที่กวีนิยมใช้ประพันธ์บทกวี นักอลังการแต่ละท่านจำกัดความอลังการชนิดนี้ ดังนี้ ทัณทิน (Belvalkar, 1924: 35) นิยามว่า ‘การพิจารณาพฤติกรรมของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตให้เป็นอื่นนอกเหนือความเป็นจริง’³³ งามหะ (Bhattacharya, 2016: 110) จำกัดความอลังการนี้ว่า ‘แม้ว่าสิ่งที่มองเห็นจะไม่เกี่ยวข้องกันด้วยคุณสมบัติหรือการกระทำ แต่มีความคล้ายกันเล็กน้อย ความเหมือนกันนี้ไม่ปรากฏให้เห็นชัดด้วยลักษณะทั่วไป และสิ่งที่พรรณนาก็มีลักษณะของความตึง’³⁴ วามนะจำกัดความว่า ‘สิ่งที่จะพรรณนาตามความเป็นจริงไม่เหมือนกับสิ่งที่นำมา

³³ anyathaiva sthitā vṛttis cetanasy etarasya vā |
anyathotprekṣyate yatra tām utprekṣām vidur yathā | (Kād.2.221)

³⁴ avivakṣitasāmānyā kiṃciccopamayā saha |
atadgunakriyāyogād utprekṣāṭīṣyānivitā | (Bhā.2.91)-(อ้างถึงใน Bhattacharya, 2016: 110 Note)

พรรณนาเปรียบแต่ถูกจินตนาการให้เหมือนกัน³⁵ มัมมภูจะจำกัดความอสังการชนิดนี้ว่า ‘การจินตนาการสิ่งที่จะพรรณนาให้เป็นเหมือนกับสิ่งที่นำมาพรรณนาเปรียบ’³⁶ จากคำนิยามของกวีแต่ละท่านพิจารณาว่า สิ่งที่จะพรรณนาเปรียบถูกจินตนาการให้เหนือกว่ากว่าสิ่งที่นำมาเปรียบแม้มีความไม่เหมือนกันก็ตาม ตัวอย่างอรรถาสังการชนิดอุตเปรกษา ดังนี้

unmeṣaṃ yo **mama** na sahate jātivairī niśāyām

indor indīvaradaladrśā tasya saundaryadarpaḥ |

nītaḥ śāntim prasabhamanayā vaktrakānty eti harṣā-

llagnā **manye** lalitanu te pādayoḥ padmalakṣmīḥ | (Kāp.416.366)

คำแปล: โอ้ หล่อนผู้มีรูปร่างสวยงาม! ข้าพเจ้าคิดว่า ความงามของดอกบัวเกาะอยู่ที่เท้าของเธอเพราะมีความสุขด้วยคิดว่า ศัตรูผู้ทรงตนในความงามไม่สามารถทนต่อความสว่างในเวลากลางคืนได้ ถูกความงามแห่งใบหน้าซึ่งเจิดจ้าคล้ายกับกำนับวันนี้ปราบลงแล้ว

ข้อมูลข้างต้นกวีจะพรรณนาถึงความงามเท้าของหญิงสาว pādayoḥ padmalakṣmī ซึ่งเป็นสิ่งที่จะพรรณนาถึง (prakṛta) จึงจินตนาการว่ามีดอกบัวมาขบที่เท้าเพราะทนต่อความงามบนใบหน้าที่เจิดจ้าของหญิงสาวไม่ได้ nītaḥ śāntim-vaktrakāntyā สิ่งที้นำมาพรรณนาเปรียบนี้ (aprakṛta) ได้ถูกกลืนเข้าไปในสิ่งที่พรรณนา ในจารีกยโคธราศรมปรากฏการพรรณนาอธรรมให้มีชีวิตซึ่งเป็นลักษณะของอรรถาสังการชนิดอุตเปรกษา ดังนี้

การจินตนาการอธรรมให้มีชีวิต

อธรรมเป็นคุณสมบัติด้านนามธรรมของความชั่วร้าย หน้าที่หลักของกษัตริย์คือปกครองอาณาจักรของพระองค์ด้วยหลักธรรม หากพระองค์ปกครองด้วยหลักธรรมอย่างถูกต้องอาณาจักรย่อมจะเกิดความสงบสุข กวีนำสิ่งที่ตรงข้ามกับธรรมคือสิ่งที่ไม่ถูกต้องซึ่งเป็นคุณสมบัติที่เป็นนามธรรมมาจินตนาการเป็นสิ่งมีชีวิต ด้วยวิธีอุตเปรกษา ดังนี้

³⁵ atad rūpasyānyathādhyaivasānamatisāyārtham utprekṣā | KLSV.4.3.9. (อ้างถึงใน Bhattacharya, 2016:

111 Note)

³⁶ **sambhāvanam** athotprekṣā prakṛtasya samena yat | (Kāp.92.366)

yena varddhitadharmmeṇa dadhatā vasudhoddhṛtim |

mādhaveneva vidhvastaḥ kvāpy adharmmaḥ pradhāvati || (K.95.24)

คำแปล: อธรรมถูกขจัดแล้วโดยพระองค์(พระเจ้ายโศวรมัน)ผู้ส่งเสริมให้ธรรมเจริญขึ้น
เหมือนพระวิษณุผู้ทำการยกแผ่นดินไว้ฉะนั้น วิ่งหนีไปไหนเสียแล้ว

ข้อมูลข้างต้นจากจารึกเขาพระบาท K.95 กวีพรรณนาอธรรม *adharmā* ซึ่งไม่มีชีวิตเป็นนามธรรมฝ่ายชั่วให้มีชีวิตเพราะถูกพระเจ้ายโศวรมันใช้ธรรมขจัดเสีย *vardhitadharmā* สิ่งที่พรรณานี้ก็สิ้นเข้ากับสิ่งที่ถูกนำมาเปรียบพรรณนา (*aprakṛta*) คือมาวาระเป็นชื่อพระวิษณุ ผู้ทำการยกแผ่นดินไว้ ในตำนานนี้พระวิษณุอวตารเป็นหมีป่า โดยในช่วงยุคเริ่มต้นโลกแผ่นดินเดิมไม่ได้มีเหนือน้ำทะเล แต่ถูกอสูรหิรัณยกษัตริย์นำไปซ่อนไว้ใต้ทะเล พระวิษณุอวตารเป็นหมีป่าเพื่อนำแผ่นดินกลับมาอยู่เหนือน้ำทะเลประดับแผ่นดินด้วยภูเขาและทำการแบ่งแผ่นดินเป็น 7 ทวีป (Daniélou, 1985: 168) จะเห็นได้ว่ากวีต้องการพรรณนาแผ่นดินพระเจ้ายโศวรมันที่พระองค์ปกครองโดยหลักธรรมไม่ปรากฏสิ่งที่ไม่เป็นธรรมหรืออธรรมในแผ่นดินพระองค์ กวีจึงจินตนาการภาพตำนานในเทพปกรณัมตอนพระวิษณุแบกแผ่นดินไว้ หรือพระวิษณุช่วยโลกจากอสูรหิรัณยกษัตริย์ให้กลับมาอยู่เหนือน้ำทะเล ซึ่งการใช้อุปเปรคษาเป็นเครื่องมือพรรณนาภาพดังกล่าวตรงกับคำนิยามของวามนะดังกล่าวข้างต้นมากกว่า นอกจากจินตนาการอธรรมให้มีชีวิตแล้วยังปรากฏการจินตนาการกษัตริย์เหนือพระวิษณุ ดังนี้

การจินตนาการคุณสมบัติสีขาวเหนือพระวิษณุมีกายสีดำ

พระวิษณุเป็นเทพสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย กวีนำคุณสมบัติของพระวิษณุมาเปรียบกับกษัตริย์ โดยจินตนาการพฤติกรรมของพระวิษณุเปรียบกับพระเจ้ายโศวรมันเพื่อยกย่องให้มีความพิเศษมากกว่า ดังนี้

atiśuklaguṇaṃ viṣṇur yyam vidambayitum dhruvam |

dugdhābdhimadhyam adhyāste kārṣṇyaṃ lumpan niv ātmanaḥ || (K.290.34)

คำแปล: จริงๆ เพื่อจะเอาชนะพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ผู้มีคุณอันขาวอย่างยิ่ง
พระวิษณุเหมือนกับจะลบอยู่ซึ่งความดำของพระองค์เอง จึงเสด็จเข้าไปอยู่ในท่ามกลางทะเล
น้ำนมตลอดไป

ข้อมูลจากจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 กวีพรรณนาพระเกียรติยศของพระเจ้ายโศวรมันมีความเด่นกว่าคุณสมบัติของพระวิษณุ องค์ประกอบความเป็นอุตเปรกษาในโคลกนี้ประกอบด้วย (1) สิ่งที่พรรณนาเปรียบ (upameya) ปรากฏในคำว่า *atisuklaguṇaṃ-yam* พระเจ้ายโศวรมันผู้มีความอันขาวยิ่ง (2) สิ่งที่นำมาพรรณนาเปรียบเทียบ (upamāna) ปรากฏในข้อความว่า *dhruvam dugdhābdhimadhyam adhyāste kārṣṇyam lumpan iva* พระวิษณุเหมือนจะลบความดำจึงไปนอนแช่ทะเลน้ำนมตลอดไป พระวิษณุมีพระวรกายสีดำเสมอซึ่งเป็นสีอากาศธาตุปรากฏอยู่ทุกหนแห่ง ฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่า 'วิษณุ' และพระวรกายของพระองค์มีสีต่างๆตามแต่ละยุค ในกฤตยุคมีพระวรกายสีขาว, เตรตยุคมีพระวรกายสีแดง, ทวาปรยุคมีพระวรกายสีเหลือง, กลียุคมีพระวรกายสีดำ (Danielou, 1985: 159) เมื่อกอบกู้โลกเสร็จแล้วพระวิษณุจะบรรทมบนเศษนาคราชหรือนันทนาคราชซึ่งลอยอยู่บนท้องทะเลเปรียบดังทะเลน้ำนม อนันต-แปลว่าไม่มีที่สิ้นสุด เศษ-แปลว่าเหลืออยู่น่าสังเกตว่าในโคลกข้างต้นใช้คำศัพท์ว่า *dhruvam* เป็นกริยาวิเศษขยายกริยาหลัก *adhyāste* ซึ่งมีความหมายว่า 'ตลอดไป, สม่ำเสมอ' จะเห็นได้ว่ากวีเมื่อจะยกย่องพระเจ้ายโศวรมันมีคุณสมบัติสีขาวได้นำเอาพระวิษณุซึ่งมีพระวรกายสีดำมาจินตนาการเปรียบเทียบ ซึ่งสอดคล้องกับค่านิยมของภามหะข้างต้นว่า แม้สิ่งที่มองเห็นจะไม่เกี่ยวข้องกันด้วยคุณสมบัติหรือการกระทำ แต่ก็มี ความคล้ายกันเล็กน้อย ความเหมือนกันนี้ไม่ปรากฏให้เห็นชัดด้วยลักษณะทั่วไป (*avivaksitasāmānyā*) จะสังเกตได้ว่าอสังการชนิดนี้ ตามค่านิยมของภามหะมุ่งเน้นการพรรณนาสิ่งที่กำลังเปรียบให้เด่นเหนือสิ่งที่นำมาเปรียบ (*atisayānvitā*) นอกจากจินตนาการคุณของกษัตริย์ที่มีเหนือพระวิษณุแล้วกวียังจินตนาการการถึงควีนไฟซ์ชญพิธิของกษัตริย์เป็นชั้นบันได ดังข้อมูล

การจินตนาการควีนไฟซ์ชญพิธิเป็นชั้นบันได

พิธีกรรมมีบทบาทสำคัญในศาสนาพราหมณ์ แม้ว่ากษัตริย์จะมีหน้าที่หลักในการปกครอง แต่พระองค์ก็มีส่วนกับพิธีกรรมในฐานะเป็นองค์อุปถัมภ์ จัดให้มีการประกอบพิธีกรรมในอาณาจักรของพระองค์เสมอ ดังกวีนำเหตุการณ์เรื่องราวมาประกอบสร้างเป็นบทกวีด้วยวิธีอุตเปรกษา ดังนี้

yasyāsaṅkhyamakhoḍḍhata- dhūmajālais taraṅgibhiḥ |

śatakratupadākrānti- mānas saupānavān iva | (K.323.40)

คำแปล: บุคคลผู้มีความต้องการในการก้าวไปสู่หนทางตามพระอินทร์ ดูเหมือนว่าจะมีบันไดแล้ว ด้วยขั้นบันไดทั้งหลายที่จับตัวเป็นควันที่ทอดขึ้นไปเพราะการบูชาที่นับครั้งไม่ถ้วนของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน)

ข้อมูลจากจารึกโคลเลย K.323 กวีพรรณนายกย่องการประกอบยัชฌูพิธิของพระเจ้ายโศวรมันให้เด่นเหนือกว่าการประกอบยัชฌูพิธิของพระอินทร์ องค์ประกอบความเป็นอุตเปรกษาข้างต้นประกอบด้วย (1) สิ่งที่ถูกพรรณาเปรียบ (upameya) ปรากฏในข้อความ yasya asaṅkhyamakha- ยัชฌูพิธินับครั้งไม่ถ้วนของพระองค์ (2) สิ่งที่นำมาพรรณาเปรียบเทียบ (upamāna) ปรากฏในข้อความว่า śatakratupadākrāntimānas saupānavān iva ผู้ต้องการก้าวไปสู่หนทางตามพระอินทร์ ดูเหมือนว่าจะมีขั้นบันไดแล้ว คำว่า śatakratu- ในคำสมาสนี้ แปลว่าผู้มีกำลัง 100 หรือผู้ทำยัชฌูพิธิ 100 ครั้ง เป็นชื่อเรียกพระอินทร์ผู้ทำยัชฌูพิธิ 100 ครั้ง ที่ทำน้ำอินทรีระ (Mani, 1975: 321) ผลจากการทำยัชฌูพิธิครบ 100 ครั้งทำให้พระอินทร์ได้ตำแหน่งเป็นจอมเทพ กวีจะยกย่องพรรณนาการประกอบยัชฌูพิธิของพระเจ้ายโศวรมันให้เหนือกว่าพระอินทร์ จึงจินตนาการควัญไฟจากยัชฌูพิธิซึ่งเป็นคลื่นจับกลุ่มกันเหมือนตาข่ายเป็นขั้นบันได - uddhatadhūmajālais taraṅgibhis การพรรณนาดังกล่าวสอดคล้องกับคำนิยามของวามนะว่า สิ่งที่จะพรรณนาตามความเป็นจริงไม่เหมือนกับสิ่งที่นำมาพรรณาเปรียบเทียบ (atatrūpa-) แต่ถูกจินตนาการให้เหมือนกัน (anyathā adhyavasānam) โดยนัยเพื่อจะยกสิ่งที่พรรณนานั้นให้สูงเด่นขึ้น (atisayārtha-) การพรรณนาภาพพระเจ้ายโศวรมันประกอบยัชฌูพิธิดังกล่าว โดยใช้ตำนานพระอินทร์ตอนประกอบยัชฌูพิธิ 100 ครั้งเสริมความให้เกิดจินตนาการตามว่าควัญไฟที่เกิดจากยัชฌูพิธิจะกลายเป็นขั้นบันไดอย่างไร ลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดภาพพจน์มองเห็นความสวยงามของภาษาที่ประดับตกแต่งด้วยกลวิธีอุตเปรกษา แสดงให้เห็นจินตนาการและความสามารถของกวี การใช้กลวิธีจินตนาการลักษณะนี้ปรากฏในจารึกยโศวราศรมหลักอื่น ดังนี้

การจินตนาการราชสมบัติเหนือกว่าแก้วมณี

ตามทฤษฎีการปกครองในศาสนาพราหมณ์กษัตริย์มีหน้าที่หลักคือปกป้องประชาชนของพระองค์ ส่งเสริมให้ประชาชนอยู่ดีกินดี การจะทำพระกรณียกิจเช่นนั้นให้สำเร็จได้ พระองค์ต้องยึดหลักธรรมในการปกครอง กวีนำเหตุการณ์การปกครองของพระเจ้ายโศวรมันซึ่งเปรียบเหมือนสมบัติที่เหนือกว่าแก้วมณี ดังข้อมูล

yo rājaratnam arthibhya- ś cintitān apy acintitān |
arthān diśaṅ jahāseva maṇiṅ cintitadāyinam || (K.279.32)

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงปรารถนาซึ่งอัญมณีคือราชสมบัติ แก่ผู้มีความต้องการซึ่งทรัพย์ทั้งหลายทั้งที่ปรารถนาและไม่ได้ปรารถนาขอ ดูเหมือนว่าจะทรงเยาะเย้ยแก้วมณีที่ให้ทรัพย์เฉพาะผู้ปรารถนาขอเท่านั้น

ข้อมูลจากจารึกไพโรปราสาท K.279 กวีจะพรรณนาสรรเสริญพระเจ้ายโศวรมันทรงเป็นกษัตริย์ปกครองประชาชนทำให้ประชาชนมีความกินดีอยู่ดีเกิดความผาสุกขึ้นในอาณาจักรของพระองค์เพราะได้รับทรัพย์สมบัติจากการครองราชย์ของพระองค์ แม้ว่าเขาเหล่านั้นไม่ปรารถนาขอก็ตาม การใช้ภาษาบอกเล่าธรรมดาตั้งกล่าวทำให้ภาษาไม่เกิดพลังและไม่เหมาะสมเกิดความสวยงามแต่เครื่องมือที่จะทำให้ภาษาสวยงามเพราะได้คืออสังการ กวีเลือกอสังการประเภทอุตเปรกษาเพราะอสังการประเภทนี้ทำให้นักวีมีอิสระในการจินตนาการทำให้ภาษาได้อรรถรสและทรงพลังองค์ประกอบอุตเปรกษาข้างต้นประกอบด้วย (1) สิ่งที่ถูกพรรณนาเปรียบ (upameya) ปรากฏในข้อความว่า yas rājaratnam arthibhyas cintitān apy acintitān arthān diśaṅ พระเจ้ายโศวรมันพระราชทานราชรัตนะแก่ผู้มีความต้องการ ทรัพย์ทั้งหลายทั้งที่ปรารถนาขอและไม่ปรารถนาขอ (2) สิ่งที่น่ามาพรรณนาเปรียบเทียบ (upamāna) ปรากฏในคำว่า maṇim cintitadāyinam แก้วมณีที่ให้ทรัพย์เฉพาะผู้ปรารถนาขอ ปรากฏ iva ศัพท์แปลว่าดูเหมือนขยายพระเจ้ายโศวรมัน yas ดูเหมือนว่าจะทำการเยาะเย้ย jahāsa จะเห็นว่ากวีพรรณนาราชรัตนะเปรียบกับแก้วมณีซึ่งมีลักษณะไม่เหมือนกัน แต่กวีสามารถจินตนาการ (sambhāvana) ราชรัตนะให้เป็นเหมือนกับสิ่งมีชีวิตและเหมือนกับแก้วมณีซึ่งเป็นสิ่งที่น่ามาพรรณนาเปรียบเทียบแต่เหนือกว่า แก้วมณีมีค่าในตำนานศาสนาพราหมณ์ชื่อว่า ‘เกาสตุกะ’ ซึ่งเกิดมาจากทะเลน่านมพร้อมกับสิ่งมีค่าอื่น ๆ อีก 13 ชนิด (ratna) ในคราวเมื่อกวนเกษียรสมุทร (Danielou, 1985: 157) ข้อความในโคลกวีพรรณนาว่าแก้วมณีให้

ทรัพย์เฉพาะผู้ปรารถนาขอเท่านั้น ส่วนราชรัตนะ หรือทรัพย์คือความเป็นพระราชามีคุณสมบัติสามารถดลบันดาลให้ทรัพย์ทั้งแก่ผู้ขอและไม่ได้ขอ

คำว่า ‘ราชรัตนะ’ ในด้านการปกครอง พระราชากับรัฐที่พระองค์ปกครองถือว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นเหมือนกับอวัยวะซึ่งต้องอิงอาศัยกันเป็นองคาคพพ (Kangle, 2010: 127-28) กวีมักจะมองว่าอาณาจักรหรือรัฐที่กษัตริย์ปกครองประกอบด้วยส่วนต่างๆ มีพระราชเป็นใหญ่ ได้แก่ สวามี, อมาตยะ, ขนปทะ, ทูระ, โภคะ, ทัญชะ, มิตระ ดังที่กวีกาลิทาสเรียกอณาจักรทั้งหมดในบทกวีรฆวงศ์ว่า prakṛtimaṇḍala³⁷ (Kale, 1922: 197) หมายถึงอาณาจักรประกอบด้วยส่วนต่างๆ 7 ส่วนดังกล่าว ฉะนั้น ราชรัตนะ จึงหมายถึงทรัพย์คือการปกครอง เพราะพระราชถือว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุด แต่การปกครองของพระองค์ต้องอาศัยส่วนอื่นเป็นองคาคพพให้ดำเนินไปได้ เช่นต้องอาศัยอมาตย์, อาศัยทรัพย์ จึงจะทำให้ประชาชนของพระองค์เกิดความผาสุก จะเห็นได้ว่ากวีหยิบยกเหตุการณ์เรื่องราวการปกครองของพระราชและสะท้อนผ่านบทกวี ใช้อลังการชนิดอุตเปรกษาเป็นเครื่องมือเพื่อประดับภาษาให้ไพเราะเพื่อสื่อสารสิ่งที่ตนเองต้องการให้เกิดภาพพจน์ภาษาได้สวยงามเหมาะสม นอกจากจินตนาการราชรัตนะเหนือแก้วมณีแล้ว กวียังได้จินตนาการกษัตริย์ให้มีภาพงดงามดุจกามเทพ ดังนี้

การจินตนาการกษัตริย์เป็นกามเทพ

กวีนำพระกามเทพซึ่งปรากฏอยู่ในตำนานเทพปกรณัมในศาสนาพราหมณ์มาเป็นเครื่องมือในการจินตนาการเปรียบกับพระเจ้ายโศวรมันด้วยวิธีอุตเปรกษา ดังข้อมูล

kāmo 'naṅgaḥ punaḥ sāṅga ity adbhutamudāeva yaḥ |

vāhinīpatyalāṅkāra- makaraiś cumvitaḥ pade || (K.701.29)

คำแปล: ดูเหมือนว่าจะเป็นความอัศจรรย์น่ายินดี เพราะว่า กามเทพผู้ไม่มีร่างกายได้เป็นผู้มีร่างกายอีกครั้ง พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) อันเหล่ามกรผู้เป็นเครื่องประดับเจ้าแห่งทะเลมาจุมพิตพระบาทของพระองค์

³⁷ adhigatam vidhivad yad apālayat-**prakṛtimaṇḍalam** ātmakulocitam |
abhavad asya tato guṇavattaram-sanagaram nagarandhrakaraujaṣaḥ | (Rgh.9.2)
เพราะว่าอำนาจของพระองค์เปรียบเหมือนพระการติเกยะ ได้มีพระเกียรติคุณมาก พระองค์จึงได้ปกครองอาณาจักรทั้งหมดพร้อมกับนครที่ตกทอดมาจากตระกูลของพระองค์โดยวิธีชอบธรรม

ข้อมูลจากจารึกปราสาทกอมันับ K.701 กวีจะพรรณนาความงามของพระเจ้ายโศวรมันเปรียบกับกามเทพ จึงจินตนาการว่าเหล่ามกรมาชบจุมพิตอยู่ที่พระบาทของพระองค์ องค์ประกอบความเป็นอูตเปรกษาดังกล่าวประกอบด้วย (1) สิ่งที่ถูกเปรียบ (upameya) ปรากฏในคำว่า yas สรรพนามแทนพระเจ้ายโศวรมัน (2) สิ่งที่น่ามาเปรียบ (upamāna) ปรากฏในคำว่า kāmas anaṅgas กามเทพผู้ไม่มีร่าง (3) การจินตนาการสิ่งที่จะพรรณนาให้เป็นเหมือนกับสิ่งที่น่ามาพรรณนาเปรียบ (sambhāvana) หมายถึงการจินตนาการให้อุปเมยะเป็นเหมือนอุปมานะ สอดคล้องกับค่านิยามของมัมมภูะดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่ากามเทพไม่มีร่างกาย anaṅga แต่กวีจะสวดุติกษัตริย์ซึ่งมีพระวรกายงดงามให้เป็นที่ตั้งกามเทพ จึงจินตนาการว่าเหล่ามกรมาชบจุมพิตพระบาทของพระองค์ makarais cumvitas pade มกรเป็นสัญลักษณ์ของกามเทพ เดิมมกรเป็นพาหนะสำหรับพระวรุณ และเทพีคงคาด้วย ที่เป็นสัญลักษณ์ของกามเทพมีอีกชื่อว่า ‘มกรเกตู, มกรธวช’ (Bee, 2003: 77) จะเห็นได้ว่า การนำกามเทพมาพรรณนาเปรียบทำให้มองเห็นภาพกษัตริย์ว่ามีความงดงามอย่างไร ซึ่งทำให้ภาพพจน์ที่พรรณนาปรากฏชัดเกิดความไพเราะสวยงาม

อติศโยกตยลัการ

ความหมายและนิยามศัพท์

อติศโยกตตามรูปศัพท์มาจากคำ อติศย+อูกติ แปลว่า กล่าวถึงสิ่งที่เหนือกว่า, กล่าวถึงสิ่งสูงส่ง, กล่าวถึงสิ่งที่เกินยิ่งกว่าธรรมดา, เป็นอสังการใช้เป็นเครื่องมือกวีนิพนธ์หมายถึง ‘การพรรณนาให้เกินจริง’ (William, 2011: 15) อสังการชนิดนี้มีความสำคัญและกวีนิยมใช้แต่งบทประพันธ์ กามหะ (อ้างถึงใน Bhattacharya, 2016: 114) นิยามอสังการชนิดนี้ว่า ‘การพรรณนาที่พ้นขอบเขตที่มนุษย์จะเข้าใจได้ด้วยเหตุผล’³⁸ กามหะชื่อว่า ‘งานประพันธ์กวีนิพนธ์ทั้งหมดล้วนมีอสังการชนิดอติศโยกติแฝงอยู่’³⁹ มัมมภูะ (Jha, 2005: 390) กล่าวถึงอสังการประเภทนี้ 4 ชนิด ได้แก่ (1) การกำหนดสิ่งที่พรรณนาให้กลมกลืนไปกับสิ่งที่น่ามาพรรณนาเปรียบ (2) สิ่งที่พรรณนาถูกแทนด้วยสิ่งพรรณนาเปรียบ (3) เมื่อมีการสมมติด้วยการกล่าวว่า ‘ถ้า’ (4) เมื่อมีการกล่าวถึงผลก่อนเหตุ⁴⁰ ตัวอย่างอติศโยกตชนิดที่ 1 ดังนี้

³⁸ nimittato vaco yat tu lokātikrāntagocaram | manyante 'tisayoktim tām alaṅkāratayā yathā | (Bh.2.81) (อ้างถึงใน Bhattacharya, 2016: 114 Note)

³⁹ ity evam ādiruditā guṇātisayayogataḥ | sarvaivātisayoktis tu tarkayettām yathāgamam | (Bh.2.84) (อ้างถึงใน Bhattacharya, 2016: 114 Note)

⁴⁰ nigīry ādhyavasānam tu prakṛtasya pareṇa yat |

kalam anambhasi kamale ca kuvalaye tāni kanakalatikāyām |

sā ca sukumārasubhag ety utpātaparamparām keyam | (Kāp.449.390)

คำแปล: ดอกบัวเกิดในที่ที่ไม่มีน้ำ ดอกบัวตูม 2 ดอกเกิดบนดอกบัว ทั้งดอกบัวและดอกบัวตูม เกิดบนเครือเถาวัลย์ทอง เครือเถาวัลย์นี้ช่างละมุนละม่อมสวยงาม นี่เป็นความต่อเนื่องเหตุการณ์ที่น่าอัศจรรย์

ข้อมูลดังกล่าวกวีพรรณนาชมหญิงสาวมีความงดงาม (prakṛta) จึงแสดงลักษณะของหญิงสาวให้เป็นที่อยู่เหนือเกินวิสัยที่จะเข้าใจได้ เช่นดอกบัว kamala เกิดในสถานที่ที่ไม่มีน้ำ ดอกบัว 2 ดอก kuvalaya เกิดซ้อนดอกบัว ทั้งสองดังกล่าวเกิดบนเครือเถาทอง kanakalatikā ลักษณะดังกล่าวเป็นการบรรยายสิ่งที่พรรณนาให้กลมกลืนกับสิ่งที่น่าสนใจมาพรรณนาเปรียบ (aparakṛta) ในจารึกยโสธรราชมปรากฏการณ์การประเทอติโคลกติ เป็นการพรรณนากษัตริย์ให้เกินจริงด้านการใช้อาวุธ ดังนี้

การพรรณนากษัตริย์ให้เกินจริงด้านการใช้อาวุธ

กวีมักนำเหตุการณ์สงครามมาเป็นเครื่องมือในการบรรยายภาพโดยมีกษัตริย์เป็นตัวเอก ในจารึกยโสธรราชมปรากฏการพรรณนากษัตริย์ใช้อาวุธในการทำสงคราม ดังข้อมูล

kharah khadgaikapātena yasy ācchedi tridhā mahān |

lohadaṇḍo 'rimānas tu dūrataś śatadhā svayam | (K.323.53)

คำแปล: ด้วยการฟันด้วยดาบครั้งเดียวของพระองค์ (พระเจ้ายโสธรมณ) พระองค์ได้ตัดแบ่งโลหะ อันใหญ่ อันแข็ง ขาดเป็น 3 ท่อน แต่สำหรับความหึงยโสของศัตรูพระองค์ตัดได้เป็น 100 ท่อน แต่ที่ไกลด้วยพระองค์เอง

ข้อมูลจากจารึกโลเลย K.323 กวีพรรณนาถึงความสามารถของกษัตริย์ในด้านการใช้อาวุธ โดยพระองค์ใช้พระขรรค์ฟันแบ่งโลหะใหญ่และหนา khara mahān lohadaṇḍa ขาดเป็น 3 ท่อน การพรรณนาดังกล่าวเป็นการบรรยายถึงสิ่งที่เหนือธรรมดา ในโคลกเดียวกันนี้กวีพรรณนาถึงกษัตริย์ฟันศัตรูแต่ระยะไกลขาดเป็น 100 ท่อน โดยไม่ต้องใช้อาวุธใดๆ ต่างจากการใช้พระขรรค์ตัดเหล็กเป็น

prastutasya yad anyatvaṃ yady arthoktau ca kalpanam | (Kāp.100.390)

kāryakāraṇayor yaś ca paurvāparyaviparyayaḥ |

vijñeyātīśayoktiḥ sāl | (Kāp.101.390)

3 ท่อน ซึ่งลักษณะการบรรยายดังกล่าวเป็นการกล่าวถึงสิ่งที่พ้นวิสัยมนุษย์ธรรมดาจะเข้าใจได้ จะเห็นได้ว่ากวีนำข้อมูลความสามารถของกษัตริย์และพระเกียรติยศของพระองค์มาพรรณนาคุณสมบัติเหล่านี้เป็นข้อมูลที่ต้องการสื่อสาร วิธีที่ดีที่จะสื่อสารได้ดังงามไพเราะคือเครื่องมืออลังการ บทกวีนิพนธ์ดังกล่าวจึงเหมาะแก่การใช้รรรถาลังการประเภทอติศโยกตีพรรณนา

4) อลังการกลุ่มที่มีการเปรียบเทียบโดยการแฝงความหมาย (คัมเขยาปมย)

อลังการกลุ่มย่อยนี้อาจสังเกตได้จากความเกี่ยวข้องระหว่างอุปมานะและอุปเมะซึ่งไม่ได้กล่าวถึงการเปรียบเทียบโดยตรง (Chakrabarty, 1989: 80-81) ขึ้นอยู่กับความหมายของคำศัพท์และความหมายในประโยค โดยความหมายอลังการที่อาจสังเกตได้จากการเปรียบเทียบที่แฝงอยู่ในคำศัพท์อลังการชนิดนี้ ได้แก่ ตลยโยคิตา, ทิปกะ ส่วนความหมายอลังการที่อาจสังเกตได้จากการเปรียบเทียบที่แฝงอยู่ในประโยค อลังการชนิดนี้ได้แก่ **ปรติวัสตุปมา**, ทฤษฏานตะ, นิทรศนา ในจารึกยโสธรราชกรมปรากฏอลังการที่อยู่ในกลุ่มย่อยนี้ ดังนี้

ปรติวัสตุปมาลังการ

ความหมายและนิยามศัพท์

อรรถาลังการชนิดนี้ เดิมเป็นอุปมาชนิด 1 ทัดทินจำกัดความว่า ‘การกล่าวถึงสิ่งหนึ่งและแสดงความเหมือนกันในอีกสิ่งหนึ่ง’⁴¹ (Belvakar 1924: 17) กวีสมัยหลังยอมรับอุปมาชนิดนี้เป็นอลังการที่แยกออกมาจากอุปมา มัมมภูจะจำกัดความอลังการชนิดนี้ว่า ‘คุณสมบัติเหมือนกัน ปรากฏ 2 ครั้ง ใน 2 ประโยค’⁴² และให้ตัวอย่างปรติวัสตุปมาไว้ดังนี้

yathā devībhāvaṃ gamitā parivārapadaṃ kathaṃ bhajatveṣā |

na khalu paribhogayogyā daivatarūpāṅkitaṃ Ratnam | (Kāp.453.392)

คำแปล: หลังจากได้ตำแหน่งเทวีแล้วจะกลับได้ตำแหน่งทาสีได้อย่างไร จริงๆ เครื่องประดับ

รัตนะเหมาะสมสำหรับเทพเท่านั้นไม่ควรนำมาประดับทั่วไป

⁴¹ vastu kiñcid upanyasya nyasanaṃ tatsadharmanah |
sāmyapratītir astīti prativastūpamā yathā | (Kād.2.46)

⁴² prativastūpamā tu sāl | (Kāp.101.392)
sāmānyasya dvir ekasya yatra vākyadvaye sthitiḥ | (Kāp.102.392)

จากตัวอย่างจะเห็นการเปรียบเทียบคุณสมบัติใน 2 ประโยค ได้แก่ ตำแหน่งความเป็นเทวี devībhāvam gamitā และเครื่องประดับรัตนที่เหมาะสมแก่เทพ daivatarūpāṅkitam ratna คุณสมบัติที่เปรียบเทียบจะแฝงอยู่ใน 2 ประโยค คือความเหมาะสมและความไม่เหมาะสม ในจารึก โยศธราศรมปรากฏการเปรียบเทียบลักษณะของกษัตริย์กับพระอินทร์บนสวรรค์ใน 2 ประโยค ดังนี้

dvābhyām avāryavīryābhyā-n nāthavad viṣṭapadvayam |

loko 'yañ jayinā yena mahendrena triviṣṭapaḥ || (K.95.27)

คำแปล: โลกทั้งสองถูกปกป้องโดยผู้กล้าที่ไม่มีใครขวางกั้นได้ 2 องค์ คือ โลกมนุษย์นี้ถูกปกป้องโดยพระองค์ผู้มีชัยชนะ โลกสวรรค์ถูกปกป้องโดยพระอินทร์

ข้อมูลจากจารึกเขาพระบาท K.95 กวีพรรณนาคุณสมบัติที่เหมือนกันคือการปกป้องคุ้มครอง โดยผู้กล้าหาญมีกำลังที่ใครไม่สามารถจะต้านทานได้ avāryavīryābhyām....nāthavat ซึ่งคุณสมบัตินี้ได้ถูกกล่าวถึงไว้เหมือนกันไว้ 2 ประโยค sāmānya...sthiti ประโยคแรกคือ พระเจ้าโยศธราศรมัน yena ปกป้องโลกมนุษย์นี้ไว้ nāthavat lokas ayam ประโยคที่ 2 คือ พระมหินทรหรือพระอินทร์จอมเทพปกป้องโลกสวรรค์ nāthavat triviṣṭapa จะเห็นได้ว่าข้อความในโคลงนี้ได้กล่าวถึงคุณสมบัติเหมือนกันไว้ใน 2 ประโยค

5) อลงการกลุ่มที่มีอุปเมะและอุปมานะแยกกัน

วยติเรกาลังการ

ความหมายและนิยามศัพท์

วยติเรกะ มาจากคำศัพท์ วิ+อติเรก คำหลังนี้แปลว่า ตียิ่ง, เหลือเกิน, มากมาย, แตกต่าง เป็นคำนาม पुल्लिङ्ग หมายถึง การแยกแยะ, ข้อแตกต่าง, ลักษณะพิเศษ (Williams, 2011: 1030) เป็นคำศัพท์ใช้เป็นศาสตร์เฉพาะกวีนิพนธ์หมายถึง 'ความเหนือกว่า' ทัณฑิน (Belvalkar, 1924: 30) นิยามอลังการชนิดนี้ว่า 'การกล่าวถึงความแตกต่างให้เด่นระหว่างสองสิ่งที่มีความเหมือนกัน แสดงออกมาโดยตรงหรือแฝงความหมายด้วยคำศัพท์'⁴³ งามหะ (Bhattacharya, 2016: 157)

⁴³ śabdopāṭṭe prāṭīte vā sādrśye vastunor dvayoh |
tatra yad bhedakathanam vyatirekaḥ sa kathyatel (Kād.2.180)

นิยามอสังการชนิตินี้ว่า ‘การกล่าวถึงความแตกต่างซึ่งยืนยันว่าสิ่งที่ถูกเปรียบเหนือกว่าสิ่งที่นำมาเปรียบ’⁴⁴ มัมมภูชะ (Jha, 2005: 369) นิยามอสังการชนิตินี้ว่า ‘การกล่าวอุปเมยะว่าเหนือกว่าอุปมานะ’⁴⁵ จากความหมายและคำนิยามดังกล่าว อสังการวียดิเรกะหมายถึง กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างอุปเมยะและอุปมานะและในด้านความแตกต่างนั้นสิ่งที่ถูกเปรียบเหนือกว่าสิ่งที่นำมาเปรียบ ตัวอย่างอสังการชนิตวียดิเรกะ

kṣīṇaḥ kṣīṇo 'pi śaśī bhūyo bhūyo 'bhivardhate satyam |

virama prasīda sundari yauvanam anivarti yātaṃ tu | (Kāp.462.397)

คำแปล: ดวงจันทร์ค่อยๆเสื่อมลงและก็จะค่อยๆปรากฏขึ้นเสมอ แต่ความเยาว์วัยผ่านไปแล้วไม่หวนกลับ เธอผู้สวยสดงดงามจงหยุดและได้โปรดให้ความเมตตาเถิด

ตัวอย่างข้อมูลกล่าวถึงสิ่งที่นำมาเปรียบ (upamāna) พระจันทร์ในข้างแรมจะค่อยๆหมดแสงลงและเวลาข้างขึ้นจะค่อยๆปรากฏแสงอีก ส่วนความเยาว์วัย (upameya) ผ่านไปแล้วผ่านเลยแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างสิ่งที่ถูกเปรียบและสิ่งที่นำมาเปรียบและคุณสมบัติของอุปเมยะนี้ดีเด่นกว่า ผู้วิจัยพบกวีใช้อสังการชนิตวียดิเรกะประพันธ์เป็นบทกวีปรากฏในจาริกยโศตราศรม ดังนี้

ko harer aniruddhāres svacakrabhrāntibhir jJayah |

yasya tv abrāntacakrenā- niruddhārisatāj jayah | (K.290.46)

คำแปล: ชัยชนะของพระหริ (พระวิษณุ) ผู้มีศัตรูที่ไม่มีใครยับยั้งได้ มีได้ก็ด้วยการหมุนจักรของตนเองหลายรอบ จะขนาดไหน (เซียว) เพราะชัยชนะของพระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ต่อศัตรูเป็นร้อยที่ไม่มีอะไรขวางกั้นได้ มีได้ด้วยจักรที่ไม่ต้องหมุน

ข้อมูลจากจาริกปราสาทเทพปรณัม K.290 กวีพรรณนาชัยชนะเหนือเหนือศัตรูของพระเจ้ายโศวรมันถูกเปรียบเทียบ (upameya) โดยนำชัยชนะของพระวิษณุ (upamāna) มาเปรียบเทียบ คุณสมบัติของพระวิษณุได้แก่ การใช้อาวุธประจำพระองค์ในการทำลายศัตรู svacakrabhrānti- พระองค์จะใช้จักรหรือสุทรรศนจักรต่อสู้กับอสูรหรือบุคคลผู้ชั่วร้ายแม้จะแข็งแกร่งเพียงใดก็ไม่สามารถต้านทานพระองค์ได้ ส่วนพระเจ้ายโศวรมันทรงเอาชนะศัตรูโดยไม่ต้องใช้อาวุธคือจักร

⁴⁴ upamānavato 'rthasya yadviśeṣanidarśanam| vyatirekaṃ tamicchanti viśeṣāpādanādyathā | (Bhā.2.75)-(อ้างถึงใน Bhattacharya, 2016: 157 Note)

⁴⁵ upamānād yad anyasya vyatirekaḥ sa eva saḥ | (Kāp.105.397)

แม้มีศัตรูเป็นจำนวน 100 พระองค์ก็เอาชนะได้ นัยนี้แสดงให้เห็นถึงความเหนือกว่าและดียิ่งกว่าของ พระเจ้าโยศวรมันเหนือพระวิษณุ จะเห็นได้ว่ากวีนำข้อมูลเหตุการณ์ที่พระเจ้าโยศวรมันมีชัยชนะเหนือ ศัตรูมาพรรณนาเพื่อเพิ่มความโดดเด่นให้กษัตริย์กวีจึงใช้อลังการชนิดวยติเรกะเป็นเครื่องมือใช้ ประพันธ์บทกวีโคลงนี้ โดยนำข้อมูลที่มีในเทพปกรณัมมาใช้พรรณนาเปรียบเทียบ อลังการชนิดนี้ จึงเหมาะสมในการใช้พรรณนาและบรรยายให้เห็นภาพพจน์ที่สวยงามไพเราะ นอกจากเปรียบกษัตริย์ เหนือกว่าพระวิษณุแล้วยังปรากฏการพรรณนาเปรียบกษัตริย์เหนือกว่าราชสีห์ในจารึกหลักเดียวกัน ดังนี้

udgarjjaty adhikam sinho nirjjayan napi kuñjaram |
na jātu vismito yas tu nirjjayan rājakuñjarān | (K.290.28)

คำแปล: สิ่งเมื่อเอาชนะพระยาकुญชรได้อย่างเด็ดขาดแล้วก็คารามเสียงดัง ส่วนพระองค์ (พระเจ้าโยศวรมัน) ถึงจะชนะบรรดาช้างคือกษัตริย์ทั้งหลายได้ก็ไม่หยังผยองเลย

ข้อมูลจากจารึกปราสาทเทพปรัมม K.290 กวีพรรณนาสดุดีพระเจ้าโยศวรมันเอาชนะบรรดา กษัตริย์ศัตรูได้แล้วไม่มีอาการหยังผยอง เพื่อจะยกกษัตริย์ให้ดูโดดเด่นกวีจึงนำลักษณะอาการของ ราชสีห์ที่ชนะช้างเจ้าป่าได้แล้วแต่ยังมีอาการหยังผยองด้วยการคาราม องค์ประกอบความเป็น ววยติเรกะในโคลงข้างต้น ประกอบด้วย (1) สิ่งที่ถูกเปรียบ (upameya) ปรากฏในคำว่า yas สรรพนามแทนพระเจ้าโยศวรมัน (2) สิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ (upamāna) ปรากฏในคำว่า sinhas ราชสีห์ (3) คุณสมบัตินำมาเปรียบเทียบ (sādharmya) ปรากฏในคำว่า na jātu vismitas ไม่มีอาการหยังผยอง เป็นคุณสมบัตินำมาเปรียบเทียบ และ udgarjjati adhikam คารามเสียงดังยิ่ง คุณสมบัตินำมาเปรียบเทียบ จะเห็นได้ว่าทั้งประโยคอุปมาและอุปมานะต่างอยู่คนละส่วนแยกจากกัน แต่เมื่อทำการเปรียบเทียบทั้งสองประโยค ทำให้คุณสมบัตินำมาเปรียบเทียบที่เป็นอุปมาเหนือกว่า โดยราชสีห์เป็นสัตว์ที่เป็นเจ้าป่าอยู่เหนือบรรดาสัตว์อื่น เมื่อเอาชนะกุญชรได้ก็ทำการคาราม แตกต่างกับพระเจ้าโยศวรมันเอาชนะกษัตริย์ศัตรูได้พระองค์กับมีกริยาอาการสงบนิ่งไม่หยังผยอง การพรรณนาเปรียบดังกล่าวทำให้มองเห็นภาพพจน์ที่โดดเด่นและไพเราะสวยงาม

สโหิตยลังการ

ความหมายและนิยามศัพท์

สโหิตี มาจากคำ สห+อุกติ แปลว่ากล่าวพร้อมกัน, พรรณนาพร้อมกัน ในบริบทวินิพนธ์ เป็นอรรถาঙ্การชนิดหนึ่ง หมายถึง การกล่าวซึ่งมีคำว่า ‘พร้อมกัน’ ของสิ่งสองสิ่งหรือแนวคิดแยกจากกันหรือคนละอย่างแต่ปรากฏขึ้นพร้อมกันเพียงหนึ่งครั้ง (Gerow, 1971: 320) ทัดตินจำกัดความอรรถาঙ্การชนิดนี้ว่า ‘การพรรณนาพร้อมกันของคุณสมบัติและการกระทำ’⁴⁶ (Belvalkar, 1924:49) งามหะ (อ้างถึงใน Bhattacharya, 2016: 178) จำกัดความอรรถาঙ্การชนิดนี้ว่า ‘การกระทำสองอย่างเกิดขึ้นพร้อมกันแต่ต้องขึ้นอยู่กับวัตถุสองอย่างพรรณนาด้วยคำเดียว’⁴⁷ มัมมภูชะ (Jha, 2005: 412) จำกัดความอรรถาঙ্การชนิดนี้ว่า ‘เมื่อคำหนึ่งแสดงสิ่งสองสิ่งโดยมีคำว่าพร้อมกันช่วยหนุนความหมาย’⁴⁸ จากคำจำกัดความดังกล่าว อรรถาঙ্การชนิดนี้อยู่ในกลุ่มเปรียบเทียบตามการจัดกลุ่มของ รุชยกะ ลักษณะการเปรียบเทียบอุปมาและอุปมานะแยกจากกัน คุณสมบัติหรือการกระทำเท่านั้นเกิดขึ้นพร้อมกัน ตัวอย่างอรรถาঙ্การชนิดนี้ มีดังนี้

saha dīrghā mama śvāsair imāḥ samprati rātrayaḥ |

pāṇḍurās ca mamaivāṅgeḥ saha tāś candrabhūṣaṅāḥ || (Kād.2.352)

คำแปล: คำคืนราตรีเหล่านี้ช่างยาวนาน(ผ่านไป)พร้อมกับลมหายใจของข้าพเจ้า พระจันทร์

เครื่องประดับฟ้า พร้อมกับร่างกายข้าพเจ้าเช่นกันก็ซีดจางลง

จากตัวอย่างคุณสมบัติที่ยาวนาน **dīrghā** เป็นคุณสมบัติ 1 เดียว ซึ่งเป็นของราตรี **rātrī** และลมหายใจ **śvāsa** ถูกพรรณนาถึงและทำพร้อมกันโดยมีศัพท์ ‘สห’ อีกตัวอย่าง พระจันทร์ประดับฟ้า และร่างกายแสดงคุณสมบัติคือความซีดจาง **pāṇḍura** พร้อมกัน อรรถาঙ্การชนิด สโหิตี ปรากฏในจารึกโยศธรราชกรม โดยกวีการพรรณนาจิตใจขุนนางฝ่ายศัตรูกลับใจสวามิภักดิ์ด้วยความกลัวและความยินในคราวเดียว ดังข้อมูล

⁴⁶ sahoktiḥ sahabhāvena kathanam guṇakarmanāml (Kād.2.351)

⁴⁷ tulyakāle kriye yatra vastudvayasamāśraye padenaikena kathyate sahoktiḥ sā matā yathāl (Bām.3.39)

⁴⁸ sā sahoktiḥ saharthasya balādekam dvivācakaml (Kāp.112.412)

yena rājye 'bhiṣiktena vidvidbhṛtyamanodiśaḥ |
bhītyā harṣaṇayaśasā samamāpaditā bhṛsam || (K.290.23)

คำแปล: พระองค์(พระเจ้ายโสธรมัน)ผู้ได้รับการอภิเษกในราชสมบัติแล้ว ทรงพิชิตเหนือแผ่นดินและหัวใจขุนนางของศัตรู ด้วยความกลัว(และ)ด้วยเกียรติยศคือความหรรษาพร้อมกันอย่างสม่ำเสมอ

ข้อมูลจากจารึกปราสาทเทพปรัมภ์ K.290 กวีพรรณนาการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้ายโสธรมัน yena rājye abhiṣiktena ในโอกาสเสด็จขึ้นครองราชย์นี้พระองค์ทรงพิชิตเหนือแผ่นดินและหัวใจขุนนางฝ่ายศัตรูได้ vidvidbhṛtyamanodis...āpaditā ลักษณะนี้เป็นอาการหรือการกระทำ guṇakarman ตามการนิยามของทัณติน พระองค์ทรงได้สิ่งดังกล่าวข้างต้นมาด้วยความกลัวของหัวใจขุนนางและพระเกียรติยศคือความหรรษาของพระองค์ที่มีต่อพวกเขา bhītyā harṣaṇayaśasā samam ลักษณะอาการกลัวและเกียรติยศที่มีต่อหัวใจขุนนางเกิดขึ้นพร้อมกันนี้ สอดคล้องกับค่านิยามของมัมมภูะเมื่อคำหนึ่ง vidvidbhṛtyamanas- แสดงสิ่งสองสิ่ง bhītyā harṣaṇayaśasā โดยมีคำว่าพร้อมกัน samam ช่วยหนุนความหมาย จะเห็นได้ว่ากวีนำข้อมูลในช่วงการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ในโอกาสนี้ขุนนางฝ่ายศัตรู bhṛtya ต้องยอมสวามิภักดิ์ต่อพระองค์เพราะความกลัวและเพราะเกียรติยศที่ทำให้พวกเขาเบิกบานใจ การนำข้อมูลดังกล่าวมาพรรณนาโดยการใช้อรรถาสังการชนิดสโหกติเป็นเครื่องมือแสดงให้เห็นความสามารถและอัจฉริยภาพของกวีที่ทำให้การนำเสนอภาพจน์ภาษาได้ไพเราะงดงาม นอกจากนี้ยังปรากฏอรรถาสังการชนิดสโหกติในจารึกหลักอื่น โดยกวีพรรณนาการพรรณนาแสดงการใช้อาวุธของกษัตริย์สองด้านในคราวเดียว ดังข้อมูล

yudhi khadgasahāyo ya- s saman dvayam adarśayat |
uddrptavidviśam khaṇḍa- m akhaṇḍañ ca nijam yaśaḥ || (K.323.35)

คำแปล: ในสงคราม พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) มีดาบเป็นสหายได้ทำสองสิ่งพร้อมกันให้ประจักษ์ คือการฟันศัตรูผู้หึงผยองให้เป็นท่อน และพระเกียรติยศของพระองค์ที่ไม่ขาดตอน

ข้อมูลจากจารึกโลเลย K.323 กวีพรรณนาพระเจ้ายโสธรมันมีความสามารถที่แสดงออกให้เห็นประจักษ์ในคราวเดียวกันในสนามรบ กลวิธีอสังการจึงมีความเหมาะสมที่จะทำให้กวีสามารถสื่อความหมายที่ตัวเองต้องการได้ สโหกติจึงถูกใช้เป็นเครื่องในการพรรณนาข้อความดังกล่าว

องค์ประกอบความเป็นสโหกติข้างต้นประกอบด้วย (1) คุณสมบัติที่จะพรรณนาหนึ่งเดียว ปรากฏใน คำว่า *khadgasahāyas yas* พระเจ้ายโสธรมันผู้มีดาบเป็นสหาย (2) ศัพท์ที่แสดงความหมายว่าพร้อม กันหรือเสมอกัน ปรากฏในคำว่า *samam* (3) คุณสมบัตินั้นปรากฏให้เห็นพร้อมกันในคราวเดียว ปรากฏในคำว่า *uddrptavidviṣāṃ khaṇḍam akhaṇḍam ca nijam yaśas* (ทรงฟัน)ศัตรุผู้หยิ่ง ฝอยองให้ขาดเป็นท่อนๆ และแสดงพระเกียรติยศที่ไม่ขาดสายของพระองค์ พระองค์แสดงบทบาท ทั้งสองให้เห็นพร้อมกันในคราวเดียว *dvayam adarśayat* การเลือกใช้อลังการประเภทสโหกติ ดังกล่าวพรรณนาพระเกียรติคุณของกษัตริย์ทำให้ภาพที่สื่อออกมามีความไพเราะสวยงาม

6) อลังการกลุ่มที่มีคุณสมบัติเปรียบเด่นที่คำขยาย

เฉลยลึงการ

ความหมายและนิยามศัพท์

เฉลย มาจากธาตุ √สลิษ ในความหมายว่า ยึดติด, รังรัด, รวมกัน, โอบรัด เป็นคำนาม पुल्लिङ्ग แปลว่า การเชื่อมกัน, การรวมกัน ในบริบททางภาษา หมายถึง คำที่มีความหมาย 2 นัย, คลุมเครือ, ไม่ชัดเจน ในบริบทกวีนิพนธ์เป็นคุณชนิด 1 ในจำนวน 10 ชนิด ที่ใช้เป็นเครื่องมือประพันธ์ กวีนิพนธ์ทำให้เกิดความไพเราะงดงาม (Williams, 2011: 1104) งามหะ (อ้างถึงใน Bhattacharya, 2016: 2) กล่าวถึงอลังการชนิดนี้ก่อนกวีท่านอื่นนิยามว่า ‘เมื่ออุปเมยะเป็นอัน เดียวกับอุปมานะโดยการช่วยของคำวิเศษกับกริยา’⁴⁹ กวีหลายท่านมีความเห็นไม่ลงรอยกันเกี่ยวกับ อลังการชนิดนี้ว่าเป็นอรรธลึงการหรือศัพท์ลึงการ หรือเป็นได้ทั้งสอง (อุภยาลึงการ) ทัศนิน (Belvalkar, 1924: 43) นิยามอลังการชนิดนี้ว่า ‘คำพูดมีรูปเดียวกันแต่มีมากกว่าหนึ่งความหมาย’ มี 2 ชนิด คือ แยกคำพิจารณาความหมาย (ภินนปท-) และไม่แยกคำพิจารณาความหมาย (อภินนปท)⁵⁰ นอกจากนี้ทัศนิน (Belvalkar, 1924: 43) ยังชี้ให้เห็นความสำคัญว่า ‘ในบทประพันธ์ ทั้งหมดที่ใช้คำพูดซ้อนเจตนาเฉลยมีความสำคัญทำให้เกิดความงาม’⁵¹ มัมมภูจะจำกัดความเฉลยว่า

⁴⁹ upamānena yattattvam upameyasya sādhyate।

guṇakriyābhyāṃ nāmnā ca śliṣṭaṃ tadabhidhīyate। (Bhām.3.14)- Bhattacharya, 2016: 2)

⁵⁰ śliṣṭam iṣṭam anekārtham ekarūpānviṭam vacaḥ।

tad abhinnaṇapadaṃ bhinnapadaṇprāyam iti dvidhā। (Kād.2.310)

⁵¹ śleṣaḥ sarvāsu puṣṇāti prāyo vakroktiṣu śriyam।

bhinnaṃ dvidhā svabhāvoktir vakroktiś ceti vānmayam /iti saṃsṛṣṭiḥ/(Kād.2.363)

‘ในคำพูดประโยคหนึ่งสามารถมีได้หลายความหมาย’ และขยายความว่า ‘คำพูดชุดหนึ่งที่แสดงความหมายเดียวสามารถมีได้หลายความหมาย’⁵² มัมมภูจะจัดอสังการชนิดพิเศษเป็นทั้งศัพท์ทาลังการและอรรถาลังการ อสังการชนิดพิเศษสามารถปรากฏร่วมกับอสังการชนิดอื่น บางครั้งก็ช่วยเสริมอสังการชนิดอื่นให้ดังงามขึ้นหรือตัวพิเศษเองดังงามขึ้นจากการปรากฏร่วมกับอสังการชนิดอื่น ดังที่ กวีรุทระชี้ให้เห็นว่า ‘โดยหลักแล้ว เฉลขะมีหลายชนิดเว้นแต่ที่มาจากภาษา มักจะซ่อนอยู่ในอสังการชนิดอื่น เมื่ออยู่ร่วมกับอสังการชนิดอุปมาและสมุจยะยิ่งจะทำให้เกิดความดังงามมากยิ่งขึ้น’⁵³ (Choudhary, 2002: 175-176)

จากคำนิยามและความหมายดังกล่าว ‘เฉลขะคือชุดคำพูดหนึ่งที่มีความหมายเดียวในประโยคและคำพูดชุดเดียวกันนี้สามารถมีความหมายได้อีกชุดหรือมากกว่านั้น’ อสังการชนิดนี้มีความเด่นที่ภาคแสดงโดยความงามเกิดจากการอาศัยคำคุณศัพท์กับคำนามช่วย (saviśeṣyaviśeṣaṇavicchitti) (Chakrabarty, 1989: 81) ในแง่นี้ตรงกับคำนิยามของภามะดังกล่าว ตัวอย่างอรรถาลังการชนิดพิเศษ ดังนี้

udayam ayate diṅmālinyaṃ nirākurute tarāṃ
nayatī nidhanaṃ nidrāmudrāṃ pravartayati kriyāḥ |
racayati tarāṃ svairācārapravartanakartanam
bata bata lasattejaḥpuñjo vibhāti vibhākaraḥ | (Kāp.433.379)

คำแปล: ดวงอาทิตย์ มีรัศมีร้อนแรงเจิดจ้า ทอแสงเคลื่อนผ่านภูเขา ขจัดความมืดในที่ศตต่างๆ ทำให้การหลับไหลสิ้นสุด ทำให้เริ่มประกอบกิจการงาน ทำให้คนที่พลอดรักกันตามใจปรารถนาหยุดกิจกรรม เปล่งแสงสว่างไสว กษัตริย์พระนามว่า ‘วิภากร’ มีพระบรมเดชานุภาพร้อนแรงเป็นล้นพ้น ทรงได้รับความมั่งคั่ง บำบัดความทุกข์ยากของราษฎร ขจัดความซึมเศร้า จัดการประกอบพิธีกรรม ทำให้การงานที่ทำไม่หยุดหย่อนสิ้นสุด ทรงรุ่งเรือง

จากข้อมูลตัวอย่างกวีกล่าวถึงคำพูดชุดหนึ่ง **vibhākara** หมายถึงดวงอาทิตย์ ภาคแสดงหรือคุณสมบัติของดวงอาทิตย์ มีดังนี้ ทอแสง udayam ayate กำจัดความมืด diṅmālinyaṃ

⁵² śleṣaḥ sa vākya ekasmin yatr ānekārthatā bhavet | (Kāp.96.379)

ekārthapratipādakānām eva śabdānām yatrāneko 'rthah sa śleṣaḥ | (Kāp.379)

⁵³ bhāṣāsśleṣavihīnaḥ spr̥ṣati prāyo 'nyam apy alamkāram |

dhatte vaicitrayam ayaṃ sutarāṃ upamāsmuccayoḥ | (Kāl.4.31)

nirākurute ปลุกให้ตื่นจากหลับ *nayati nidhanam nidrāmudrām* ช่วยให้คนประกอบการงาน *pravartayati kriyāḥ* ปลุกคุกรักให้ตื่น *racayati svairācārapravartanakartanam* ด้วยคำพูด ชุดเดียวกันนี้สามารถสื่อความหมายได้อีก โดยคำว่า *vibhākara* เป็นชื่อของกษัตริย์ และภาคแสดง ของหรือคุณสมบัติของกษัตริย์ก็มีความหมายอื่นตามไปด้วย จะเห็นได้ว่าความเด่นของอสังการชนิดนี้ จะอยู่ที่ภาคแสดงหรือคุณสมบัติของตัวประธาน อสังการชนิดนี้ปรากฏในจารึกยโสธรราชธรรม โดยกวี พรรณนาการพรรณนาความเด่นของกษัตริย์ในสนามรบ ดังข้อมูล

jiṣṇur duryodhanārāti- r bhīmo 'py ājau valena yaḥ |
lakṣmīlubdham pariṇata- n dhṛtarāṣṭram aharsayat | (K.279.30)

คำแปล: ในสนามรบ พระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน) ทรงมีชัยชนะ มีศัตรูที่เอาชนะได้ยาก เป็นผู้นำเกรงขามด้วยพลังกำลัง ได้ทำให้อาณาจักรที่พระองค์ปกครอง ซึ่งมั่งคั่งไปด้วย ทรัพย์ มีความอุดมสมบูรณ์ เกิดความยินดีปรีดาแล้ว ทรงเป็นเหมือนอรชุน ผู้มีทูลโยธน์ เป็นศัตรู ทั้งโดยพลังกำลัง ทรงเป็นเหมือนภีมะด้วย ทำให้ท้าวธฤตราษฎร์ ผู้มีความโลก ในทรัพย์สมบัติ ผู้มีความแก่ชรา เกิดความกังวลพระทัย

ข้อมูลจากจารึกไพโรปราสาท K.279 กวีพรรณนาความโดดเด่นของกษัตริย์ในสงคราม *yas* หมายถึงพระเจ้ายโสธรมัน คุณสมบัติของพระองค์ปรากฏที่ภาคแสดงหรือคำศัพท์ขยาย ได้แก่ *jiṣṇus* ผู้มีชัยชนะ, *duryodhanārātis* ผู้มีศัตรูที่ชนะได้ยาก, *bhīmas* ผู้นำเกรงขาม, ได้ทำ-อาณาจักรที่ พระองค์ปกครอง *dhṛtarāṣṭram* ซึ่งมั่งคั่งไปด้วยทรัพย์ *lakṣmīlubdham* มีความอุดมสมบูรณ์ *pariṇatam* ให้เกิดความยินดีปรีดา *aharsayat* ชุดคำพูดในบริบทนี้สามารถเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบ (*upameya*) ตามค่านิยมของกวีภามหะดังกล่าวยังข้างต้นก็ได้

ด้วยข้อมูลชุดคำพูดเดียวกันนี้สามารถสื่อความหมายได้อีกแบบ โดยสื่อความหมายถึงสิ่งที่ นำมาเปรียบเทียบ (*upamāna*) *jiṣṇus* เป็นชื่ออรชุนตัวละครเอกในมหากาพย์ *duryodhanārātis* ผู้มีทูลโยธน์เป็นศัตรู *bhīmas* เป็นดั่งภีมะ เป็นชื่อตัวละครฝ่ายปาณฑพในมหากาพย์ *aharsayat* ได้ทำให้...กังวลใจ โดย *√hr̥ṣ 4.p, 1.p* ในคำกริยาอดีตกาลไม่สมบูรณ์นี้ สามารถแปลได้หลาย ความหมาย แปลว่าชื่นชมยินดี, แปลว่ามีความกังวลใจก็ได้, (Williams, 2011: 1303) *dhṛtarāṣṭram* มีความหมายว่า ผู้มีรัฐอันทรงไว้, ครอบครองรัฐ, และเป็นชื่อท้าวธฤตราษฎร์ตัวละคร ในมหากาพย์ก็ได้, *pariṇata* มีความหมายว่า มีอายุ และอุดมสมบูรณ์ก็ได้ *lakṣmīlubdham* หมายถึงโลก, สับสน, วุ่นวาย, มากมาย-ไปด้วยทรัพย์ก็ได้ จะเห็นได้ว่าคำชุดหนึ่งในโคลกข้างต้น

สามารถสื่อความหมายได้หลายอย่าง เมื่อพรรณนาถึงพระเจ้ายโศวรมันก็จะมองเห็นภาพพระองค์ใน สนามรมบีบเทาและคุณสมบัติต่างๆ ในภาพพจน์เดียวกันนี้หากมองอีกมิติสามารถสื่อความหมายได้ อีกความหมายกลายเป็นภาพของพระองค์เปรียบกับตัวละครและฉากบรรยายในมหากาณะ ในบทนี้ จากการประกอบสร้างขึ้นเป็นอสังการชนิดเสลชะอาจสอดคล้องกับคำนิยามของภามหะซึ่งมีอายุ ในช่วงสมัยก่อนหน้าการประพันธ์จาริกยโศวราศรมที่ว่า ‘สิ่งที่ถูกเปรียบเป็นอันเดียวกับสิ่งที่นำมา เปรียบโดยมีความเด่นที่ภาคแสดง’ อสังการชนิดเสลชะในโคลกนี้อาจปรากฏร่วมกับอสังการชนิด อุปมาซึ่งมีการนำภาพข้อมูลในคัมภีร์มหากาณะมาใช้เปรียบเทียบ ข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นถึง ความสามารถของกวีในการประพันธ์โคลกบทนี้ได้อย่างไพเราะงดงามเกิดเป็นภาพพจน์ที่พิริวไหว นอกจากการพรรณนาภาพความเด่นของกษัตริย์ในสงครามแล้วยังปรากฏการพรรณนาความเด่นของ กษัตริย์ด้านการปกครองในจาริกยโศวราศรมหลักอื่น โดยกวีพรรณนาความเด่นคุณสมบัติกษัตริย์ดูแล ประชาชน ดังข้อมูล

prasāritakarah kartum prajānām vāṣpamārjjanam |
yah prasādayitā jasraṁ saviteva piteva ca | (K.701.43)

คำแปล: พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) ทรงมีพระเมตตาสม่ำเสมอ (ทำให้ยินดี) ทรงกระจาย ภาชีออกไปเพื่อทำการขจัดความยากลำบากของประชาชน เหมือนดวงอาทิตย์เปล่งรัศมี ออกเพื่อทำการชำระล้างน้ำค้างของพืชพรรณทั้งหลาย และเหมือนบิดาเหยียดมือออกเพื่อ ทำความสะอาดน้ำตาของลูกทั้งหลาย

ข้อมูลจากจาริกปราสาทอมนับ K.701 กวีพรรณนากล่าวสดุดีกษัตริย์มีความกรุณาดูแล ประชาชนโดยการบำบัดความทุกข์ยากของประชาชนด้วยการกระจายภาชี กวีเพื่อจะสดุดียกย่อง กษัตริย์จึงใช้อสังการประเภทเสลชะเป็นเครื่องมือเพื่อบรรยายภาพพจน์ให้กษัตริย์โดดเด่นและมีความ สวยงามด้วยภาษาที่สื่อออกมาประกอบกับความสามารถในการเลือกคำศัพท์ที่สามารถสื่อความหมาย ได้หลากหลายในคราวเดียวกันอันแสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีด้วย องค์ประกอบความเป็น เสลชะในโคลกข้างต้นประกอบด้วย (1) สิ่งที่ถูกเปรียบ (upameya) ปรากฏในคำว่า yas สรรพนาม แทนพระเจ้ายโศวรมัน (2) สิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ (upamāna) ปรากฏในคำว่า savitā pitā ดวง อาทิตย์และบิดา (3) คุณสมบัติเปรียบเทียบ (sādharmya) ปรากฏในข้อความว่า prasāritakaras kartum prajānām vāṣpamārjjanam โดยคำว่า -kara ที่อยู่ในคำสมาส prasāritakara สามารถสื่อ

ความหมายได้หลายนัย แปลว่า, ภาษี, มือ, รัศมี ก็ได้, (Williams, 2011: 253-54) ในคำว่า *prajā* สื่อได้หลายความหมายเช่นกัน แปลว่า ประชาชน, ลูก, พันธุ์พืช, (Williams, 2011: 658) *vāspa-* ในคำสมาส *vāṣpamārjana* สื่อได้หลายความหมาย แปลว่า น้ำตา, ไอ้, หมอก, (Williams, 2011: 730) ข้อความดังกล่าวเป็นคุณสมบัติขยายประธานในประโยค หากใช้ขยายกษัตริย์หมายถึง การกระจายภาษีบำบัดทุกข์ประชาชนผู้มีน้ำตา ใช้ขยายดวงอาทิตย์ หมายถึงแผ่รัศมีเพื่อทำการกำจัด น้ำค้างของพืชพรรณ ใช้ขยายบิดาหมายถึง มีมือเหยียดออกเพื่อทำความสะอาดน้ำตาของลูกๆ จะเห็นได้ว่าใจความในโคลกนี้สามารถเป็นอสังการประเภทอุปมาก็ได้ แต่ผู้วิจัยมีความเห็นเป็นแนวเดียวกับ รุทระกวีดังกล่าวข้างต้นว่า เกล็ดเมื่ออยู่ร่วมกับอสังการชนิดอื่นจะทำให้ภาษามีความงดงามพิริ้วไหว ยิ่งขึ้น และในโคลกข้างต้นก็มีความเด่นที่การใช้ภาษาให้สื่อได้หลายนัย โดยเฉพาะการพรรณนาภาพ กษัตริย์ให้มีความโดดเด่นเกิดเป็นภาพพจน์ที่สวยงามไพเราะ

4.3.2.2 กลุ่มอสังการแสดงความหมายขัดแย้ง

วิโรธสังการ

ความหมายและนิยามศัพท์

มัมมภู (Jha, 2005: 408) นิยามอสังการชนิดนี้ไว้ว่า ‘การพรรณนาสิ่งที่ไม่มีความขัดแย้ง กันให้ขัดแย้งกันชื่อว่าวิโรธ’⁵⁴ ลักษณะที่ขัดแย้งกันนี้มัมมภูให้รายละเอียดไว้ 10 อย่างได้แก่ ชาติ ขัดแย้งกับชาติ, ชาติขัดแย้งกับคุณ, ชาติขัดแย้งกับกิริยา, ชาติขัดแย้งกับทรัพย์, คุณขัดแย้งกับคุณ, คุณขัดแย้งกับกิริยา, คุณขัดแย้งกับทรัพย์, กิริยาขัดแย้งกับกิริยา, กิริยาขัดแย้งกับทรัพย์, ทรัพย์ ขัดแย้งกับทรัพย์⁵⁵ ตัวอย่างอรรถาสังการชนิดนี้

satataṃ musalāsaktā bahutaragr̥hakarmaghaṭanayā nṛpate |

dvijapatnīnāṃ paṭhināḥ sati bhavati karāḥ sarojasukumārāḥ || (Kāp.486.409)

คำแปล: มือของนางพราหมณีผู้มีสากติดอยู่กับมือตลอดเวลาที่มีความแข็งกระด้าง กลับหยาบ กระด้างขึ้นกว่าเดิมเมื่อถือภาชนะใส่น้ำทำการงานในครัวเรือน แต่ในรัชสมัยที่พระองค์ ครองราชย์กลับอ่อนนุ่มดังดอกบัว

⁵⁴ virodhaḥ so 'virodhe 'pi viruddhatvena yadvacaḥ | (Kāp.110.407.)

⁵⁵ jātiś caturbhir jātyādyaḥ viruddhā syād guṇas tribhiḥ | (Kāp.110.408)

-kriyā dvābhyām api dravyaṃ dravyenaiveti te daśa | (Kāp.111.408)

ข้อมูลดังกล่าวกวีพรรณนาความขัดแย้งระหว่างคุณ *paṭhinā-karāḥ* มืออันหยาบกระด้าง ซึ่งขัดแย้งกันกับมือที่ไม่หยาบกระด้างอ่อนนุ่มดังดอกบัว *sarojasukumārā* ในคราวครองราชย์ของ กษัตริย์ ซึ่งคุณลักษณะขัดแย้งกัน ในจารึกยโศตราศรมปรากฏอรรถาธิบายการประเพณี ดังนี้

การพรรณนาความคุณสมบัติขัดแย้งของกษัตริย์

yena saujanya**baddhena** kṛśo 'pi na vīlaṅghitaḥ |

baddhā guṇās tu kenāpi vṛddhabhūpātīlaṅghinaḥ || (K.701.26)

คำแปล: พระองค์(พระเจ้ายโศวรมัน)ผู้มีพระกรุณาผูกไว้ ก็ไม่เคยล่วงเกินทำร้ายแม้คนอ่อนแอ ส่วนคุณทั้งหลายมีการล่วงเกินทำร้ายกษัตริย์ผู้ซึ่งแกร่ง จะมีอะไรผูกมัดไว้ได้หรือ

ข้อมูลข้างต้นจากจารึกปราสาทอมรินทร์ K.701 กวีพรรณนาภาพกษัตริย์ (*yena*) ทรงมีความกรุณา (*saujanya-*) ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระองค์ โดยคุณสมบัติข้อนี้โดยเฉพาะที่เหนียวรั้งพระองค์ไว้ไม่ให้ทำลายคนอื่นที่อ่อนแอกว่า (*kṛśa*) กวีพรรณนาภาพตัดมาที่คุณสมบัติตรงข้ามของพระองค์ (*api...tu*) โดยประโยคที่ตรงข้ามนี้ได้กล่าวถึงคุณทั้งหลายโดยไม่เจาะจง (*guṇā*) แม้ว่าจะมีคุณมากมาย แต่ก็ไม่สามารถจะเหนียวรั้งพระองค์ไว้ได้ในการก้าวล่วงหรือทำร้ายกษัตริย์ผู้ซึ่งแกร่งได้ (*vṛddhabhūpāti*) การพรรณนาดังกล่าวทำให้เห็นภาพความขัดแย้งด้านคุณสมบัติ (*guṇa*) และการกระทำ (*kriyā*) จะเห็นว่ากวีพรรณนาถึงกษัตริย์มีคุณธรรมต่อคนที่อ่อนแอน่าสงสารด้วยคุณสมบัติความกรุณาของพระองค์ ส่วนคุณสมบัติด้านอื่นๆแม้มีมากมายพระองค์ก็จะใช้ปราบปรามคนที่แข็งแกร่งกว่าได้

4.3.2.3 กลุ่มอรรถการแสดงความหมายสืบเนื่อง

การณมาลาอรรถการ

ความหมายและนิยามศัพท์

การณมาลา⁵⁶ มาจากศัพท์ การณ+มาลา เป็นคำนามสตรีลิงค์ แปลว่า ชูดของเหตุการณ์, เหตุการณ์ร้อยเรียง (Williams, 2011: 274) เป็นอรรถการชนิดหนึ่งหมายถึงชูดความหมายของ เหตุการณ์ที่สืบเนื่องกัน (Gerow, 1971: 173) มีกวีน้อยท่านกล่าวถึงอรรถการชนิดนี้ มัมมภูจะจำกัด ความอรรถการชนิดนี้ว่า ‘ชูดเหตุการณ์ปรากฏสืบเนื่องกันโดยเหตุการณ์ก่อนเป็นสาเหตุของเหตุการณ์ ที่ตามมา’⁵⁷ กวีท่านเดียวกันนี้ได้ให้ตัวอย่างอรรถการชนิดนี้ ดังนี้

jitendriyatvaṃ vinayasya kāraṇaṃ
 guṇaprakarṣo vinayād avāpyate |
 guṇaprakarsēṇa jano 'nurajyate
 janānurāgaprabhāvā hi sampadaḥ || (Kāp.525.432)

คำแปล: การควบคุมอินทรีย์ได้เป็นสาเหตุมาจากการมีวินัยฝึกตน คุณวิเศษสูงได้มาเพราะ การฝึกหัดตน เพราะคุณวิเศษสูงนั้นสาธุชนจึงนิยมศรัทธา และความศรัทธาของสาธุชนจึงนำ แต่ความรู้เรื่องมาให้

จากตัวอย่างจะเห็นความหมายของชูดเหตุการณ์ร้อยเรียงเป็นเหตุเป็นผลกัน การควบคุม อินทรีย์ไว้ได้ jitendriyatva เพราะมีวินัยฝึกตน vinaya คุณวิเศษเกิดจากการมีวินัย สาธุชนนิยมชอบ เพราะมีคุณวิเศษ guṇaprakarṣa ความรู้เรื่องเกิดจากศรัทธาสาธุชน prabhāvā จากตัวอย่างจะเห็น ว่า เหตุการณ์ที่เกิดหลังเป็นผลมาจากเหตุการณ์ก่อนหน้า ดังนี้ jitendriyatva > guṇaprakarṣa > janānurāga > prabhāvā ในจารีกยโศตราศรมปรากฏอรรถการชนิดนี้ ดังนี้

⁵⁶ อรรถการชนิดนี้มีกวีน้อยท่านกล่าวถึงและกวีเหล่านั้นอยู่ช่วงสมัยหลังการปะพันธ์จารึก มัมมภูจะและรุษยกะกล่าวถึงอรรถการชนิดนี้ ทั้งสองท่านอยู่ในช่วงสมัยศตวรรษที่ 11-12 ส่วนรุทรภูจะกล่าวถึงอรรถการชนิดนี้เหมือนกัน Kane (2002: 155) คาดการณ์ว่ากวีท่านนี้อยู่ในช่วงกลางศตวรรษที่ 9 อรรถการชนิดนี้อาจพัฒนามาจากลักษณะ ‘เหตุ’ ซึ่งเป็นเครื่องประดับคำพูดในบทละครหรือกรนิพนธ์ ซึ่งทันสมัยกล่าวว่า ‘เหตุ สุขุมะและเลศะ เป็นเครื่องประดับคำพูด (กรนิพนธ์) เหตุมีประสิทธิภาพและน่าเชื่อถือและทั้งสองมีหลายชนิด’ ตัวอย่างที่ทันสมัยให้ไว้ ดังนี้ ‘ลมมละซึ่งทำให้ไปไม้ที่เกิดจากต้นจันทน์สนไหวนี้ ทำให้ทุกคนเกิดความสุข’ (Belvalkar, 1924: 35) คำพูดเป็นเหตุเป็นผลก็สามารถประดับคำพูดให้สวยงามได้

⁵⁷ yathottaraṃ cet pūrvasya pūrvasyārthasya hetutāl-tadā kāraṇamālā syāt | (Kāp.120.432)

suvyaktam vadanam yasya nopamārham saroruhā |
 jitam abjam hi candreṇa candras tena tu nirjjitah | (K.701.42)

คำแปล: พระพักตร์ของพระองค์(พระเจ้ายโศวรมัน)ใสสว่างไม่ควรเอามาเปรียบกับดอกบัว
 เพราะว่า ดอกบัวอันดวงจันทร์เอาชนะแล้ว ส่วนดวงจันทร์อันพระองค์ทรงทำให้แพ้แล้ว

ข้อมูลจากจารึกปราสาทอมรินทร์ K701 กวีพรรณนาชุดเหตุการณ์ 1 ที่ปรากฏสืบเนื่องกัน
 ได้แก่ พระองค์ (พระเจ้ายโศวรมัน) เอาชนะพระจันทร์ candras tena tu nirjjitah, พระจันทร์
 เอาชนะดอกบัว jitam abjam hi candreṇa, ดอกบัวไม่สมควรเปรียบกับดวงพักตร์ของพระองค์
 vadanam yasya na upamārham saroruhā ชุดเหตุการณ์ดังกล่าวสามารถร้อยเรียงเป็นเหตุการณ์
 ที่สืบเนื่องเห็นเหตุ-ผลกัน ดังนี้ sas > candra > saroruh > vadana ใบหน้าไม่ควรถูกเปรียบด้วย
 ดอกบัว เพราะดอกบัวถูกดวงจันทร์เอาชนะ ดวงจันทร์เองก็ถูกพระองค์เอาชนะ จะเห็นได้ว่ากวี
 ต้องการแสดงเหตุ (kāraṇa) ว่าทำไมถึงไม่ควรนำดอกบัวมาเปรียบกับพระพักตร์ ซึ่งสาเหตุก็จะสืบ
 ย้อนกลับไปหาสาเหตุก่อนหน้า กวีผู้อยู่ใกล้ขีดเหตุการณ์และมีข้อมูลเรื่องราวเกี่ยวกับกษัตริย์และ
 ได้เห็นความมั่งคั่งของกษัตริย์ เมื่อจะพรรณนาความงามจึงใช้อรรถาลังการชนิดการณามา
 มาประพันธ์เป็นบทกวีนิพนธ์ปรากฏเป็นภาษาที่ไพเราะงดงาม

4.3.2.4 กลุ่มอรรถาลังการแสดงความหมายโดยใช้เหตุผล

ปรตยนิกาลังการ

ความหมายและนิยามศัพท์

ปรตยนิกะ มาจากคำอุปสรรค ปรติ ตรงข้าม+คำนาม อนิก กำลัง, กองทัพ เป็นคำคุณศัพท์
 แปลว่า มุ่งร้าย, ไม่เป็นมิตร เป็นคำนามแปลว่า ศัตรู, ทำร้ายผู้ที่เกี่ยวข้องกับศัตรูซึ่งตนเองไม่สามารถ
 ต่อกรด้วย (Williams, 2011: 664) กวีรุทระกล่าวถึงอรรถาลังการชนิดนี้เป็นคนแรก (Misra, 2015:
 260) มัมมภูจะจำกัดความอรรถาลังการชนิดนี้ว่า ‘เมื่อไม่สามารถตอบโต้ฝ่ายตรงข้ามได้จึงทำการตอบโต้กับ
 สิ่งที่เกี่ยวข้องแทน’⁵⁸ ตัวอย่างเช่น ‘ราหูอสูรผู้ถูกพระวิษณุทำลายกาย ไม่สามารถต่อกรใดๆ
 ต่อพระองค์ได้ แม้ปัจจุบันนี้ ก็มาจ้องเบียดเบียนดวงจันทร์ที่มีความสวยงามคล้ายดวงพักตร์พระวิษณุ

⁵⁸ pratipakṣamaśaktena pratikartum tiraskriyā-yā tadīyasya tatstutyai pratyaniṅkaṃ taducyatel
 (Kāp.129.444)

แทน'⁵⁹ ข้อความดังกล่าวกล่าวถึงราชผู้ชอบเปียดเบียนดวงจันทร์ซึ่งกวีจินตนาการว่าสวยงามคล้ายดวงพักตร์พระวิษณุถือว่าเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระวิษณุ อรรถาถาংশนี้ปรากฏในจารึกเขาพระบาท K.95 โศลกที่ 17 โดยกวีพรรณนาความกษัตริย์รัฐอื่นสวามิภักดิ์พระบาทกษัตริย์

uttuṅgāny uttamāṅgāni vṛddhāny anyatra bhūbhṛtaḥ |

aty- uttuṅgatvam icchanto 'kurvvan yaccaraṇām vujaiḥ || (K.95.17)

คำแปล: กษัตริย์ทั้งหลาย ในรัฐอื่นๆ ผู้ต้องการความยิ่งใหญ่ และความสูงส่งยิ่งขึ้นไปอีก ได้กระทำเศียรอันเป็นสิ่งสูงสุด(ของตนเอง)ด้วย(วิธี)ดวงแก้วคือพระบาทของพระองค์ (พระเจ้ายโสธรมัน)

โศลกนี้เป็นบทเริ่มต้นตอนที่ว่าด้วยการสรรเสริญกษัตริย์ต่อจากตอนที่ว่าด้วยบทประณามพจน์ และตอนที่ว่าด้วยการสรรเสริญลำดับราชวงศ์ในจารึกหลักนี้ ข้อความดังกล่าวกวีพรรณนาสรรเสริญถวายพระเกียรติยกย่องพระเจ้ายโสธรมันไว้ในตำแหน่งที่สูงส่งเหนือกษัตริย์รัฐอื่น โดยกษัตริย์ทั้งหลายในรัฐอื่น (อุปมานะ) เมื่อต้องการสถานะที่สูงส่งกว่าพระเจ้ายโสธรมัน (อุปเมยะ) ไม่สามารถจะยกสถานะขึ้นมาเทียบเท่าได้ ทำได้เพียงยกเศียรมาเทียบเท่าเบื้องยุคลบาทของพระองค์เท่านั้น คำว่า 'จรัมมวูช' หมายถึงดอกแก้วคือฝ่าพระบาท ซึ่งเป็นสิ่งที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระเจ้ายโสธรมัน หมายถึงกษัตริย์ในรัฐอื่นเมื่อไม่สามารถจะยกสถานะมาเทียบเท่ากับพระองค์โดยตรงได้จึงน้อมเศียรมาเทียบเบื้องยุคลบาทซึ่งสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระองค์แทน ข้อความดังกล่าวกวียังแฝงความเชื่อลัทธิภักดีไว้ด้วย ภักดีหมายถึงความศรัทธาต่อพระเป็นเจ้าหรือองค์เทวะที่ตนนับถือเพียงองค์เดียว เช่น บูชานับถือพระวิษณุในรูปอวตารเป็นพระกฤษณะและพระราม เป็นต้น (Carman, 2005: 857) คำว่า 'จรัมมวูช' ดังกล่าวข้างต้น นอกจากหมายถึงดอกแก้วคือยุคลบาทของกษัตริย์โดยตรงแล้ว ยังอาจหมายถึงยุคลบาทขององค์เทวะผู้เป็นสิ่งที่เคารพสูงสุดตามความเชื่อลัทธิภักดีโดยเปรียบกษัตริย์เป็นองค์เทวะ การที่กษัตริย์รัฐอื่นยอมสวามิภักดิ์ต่อพระยุคลบาทของพระองค์เป็นวิธีการแสดงความภักดีต่อองค์เทวะวิธีหนึ่งในจำนวนวิธีการแสดงความภักดี 9 วิธีในคัมภีร์ภาควตปุราณะ ได้แก่ ศรวณ การฟังชื่อองค์เทวะ, กิรตน์ การสวดขานชื่อ, สมรณ การระลึกถึง, ปาทเสวน การรับใช้เบื้องยุคลบาท, อรจน

⁵⁹ yathā vā yasya kiṃcidapakartumakṣamaḥ kāyanigrahakṛhītaviagrahaḥ |
kāntavaktrasadrśākṛtiṃ kṛtī rāhurindumadhunāpi bādhathe | (Kāp.545.445)

การบูชารูปเคารพ, วนทน การน้อมไหว้, ทาสย์ การยอมตัวเป็นข้ารับใช้, สขย์ การเป็นมิตร, อาตมนิเวทน์ การมอบตนถวาย (Prabhupada, 1976: 246)

ข้อความในโคลกดังกล่าวจะเห็นได้ว่านอกจากกวีจะสรรเสริญยกย่องกษัตริย์ไว้ในตำแหน่งสูงสุดโดยใช้กลวิธีอสังการปรตยนี้กะระดับความหมายให้ดังงามไพเราะแล้ว กวียังแฝงความเชื่อลัทธิภักดีไว้ด้วย แสดงให้เห็นถึงความรอบรู้และความสามารถของกวีราชสำนักสมัยพระเจ้ายโศวรมันที่พรรณนาข้อมูลเหตุการณ์ด้วยการปรับใช้กับเครื่องมืออรรถาสังการ ชนิดปรตยนี้กะได้ไพเราะงดงามและเหมาะสม นอกจากนี้ยังปรากฏอสังการแสดงความหมายโดยใช้เหตุผล ชนิด อรรถานตรันยาสะดังที่จะวิเคราะห์ต่อไป

อรรถานตรันยาสะสังการ

ความหมายและนิยามศัพท์

อรรถานตรันยาสะ มาจากศัพท์ อรรถานตร+นยาสะ เป็นคำนาม पुलลิงค์ แปลว่า การนำตัวอย่างกรณีเฉพาะมาเสริมด้วยความจริงสากลหรือการนำความจริงสากลมาเสริมด้วยกรณีเฉพาะ (Williams, 2011: 91) คำนี้ได้ถูกนำมาใช้เป็นอรรถาสังการชนิดหนึ่งเป็นที่นิยมของกวี เช่นกาลิทาสและภารวี ทัณฑิน (Belvalkar, 1924: 29) นิยามอสังการชนิดนี้ว่า ‘เมื่อพรรณนาถึงสิ่งหนึ่งแล้วนำอีกสิ่งมาเสริมความสิ่งที่พรรณนานั้น’⁶⁰ มัมมภูชะ (Jha, 2005: 406) จำกัดความว่า ‘สิ่งสามัญถูกเสริมด้วยสิ่งเฉพาะด้วยคุณสมบัติที่เหมือนและไม่เหมือนกัน’⁶¹ จากคำนิยามอสังการชนิดนี้หมายถึงการพรรณนาถึงเรื่องราวสิ่งที่กำลังจะเปรียบเทียบ (upameya) แล้วนำสิ่งอื่นมาพรรณนาเปรียบ (upamāna) โดยคุณสมบัติเปรียบ (sādharmya) ของทั้งสองจะเหมือนหรือคล้ายกันก็ได้จะเป็นวิสามัญลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ก็ได้ ดังตัวอย่าง

susitavasanālamkāryām kadāyana kaumudī-

mahasi sudṛśi svairam yāntyām gato 'stam abhūd vidhuḥ |

tadanu bhavataḥ kīrtiḥ ken āpy agīyata yena sā

priyagr̥ham agān muktāsāṅkā kva nāsi śubhapradaḥ || (Kāp.266.248)

⁶⁰ jñeyah so 'rthāntaranyāso vastu prastutya kiṃ canal-tatsādhanasamarthasya nyāso yo 'nyasya vastunaḥ | (Kād.2.169)

⁶¹ sāmānyam vā viśeṣo vā tadanyena samarthyatel-yat tu so 'rthāntaranyāsaḥ sādharmyeṇetareṇa vāl (Kāp.109.406)

คำแปล: ขณะที่สตรีผู้มีดวงตาสวยสดงามนาง 1 ประดับด้วยผ้าและเครื่องประดับสีขาว กำลังมุ่งหน้าเดินทางไปในคืนจันทร์สว่างอย่างไร้ความกลัว ดวงจันทร์ก็ได้ลาลับกลับถิ่นฐาน หลังจากนั้นก็มีใครบางคนสวดดีเกียรติยศของท่านผู้เจริญ ด้วยเหตุนี้ นางก็ได้ไปถึงบ้านของคนรักอย่างไร้ความกังวล จะมีที่ไหนบ้างหรือที่ท่านจะไม่ผู้มอบความสุขให้ !

จากตัวอย่างข้างต้นสิ่งวิสามัญลักษณ์ถูกเสริมความด้วยสิ่งสามัญลักษณ์ด้วยคุณสมบัติเหมือนกัน ในจารึกยโสธรราชมปรากฏการใช้รรณาลังการชนิดนี้ โดยกวีพรรณนาพรรณนาความยกสิ่งสามัญเสริมพระเกียรติคุณกษัตริย์

tattvoktir abhavat sarvva stavo yasya gunāhṛtaḥ |
yad yat spr̥ṣati merau hi sauvarṇṇan tat tadīkṣitam || (K.323.57)

คำแปล: ความจริงที่ว่า ‘แท้จริงแล้ว สิ่งใดก็ตามที่สัมผัสเขาพระสุเมรุ สิ่งนั้นๆ ก็จะถูกคนเข้าใจว่าเป็นทอง’ การกล่าวสวดดีมาทั้งหมดก็ล้วนเป็นการนำพระเกียรติคุณ(ของพระองค์)มาเล่าขาน

ข้อมูลจากจารึกโคลอย K.323 เป็นโคลกล่าดับสุดท้ายจบเนื้อหาส่วนสวดดีกษัตริย์ของจารึกหลักนี้ กวีพรรณนาการสวดดีพระเกียรติคุณของพระเจ้าโยศวรมัน (yasya) โดยคุณสมบัติของพระองค์เมื่อนำมากล่าวสวดดี tva uktis...gunāhṛta และเล่าขานสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ทั้งหมดนับว่าเป็นการสวดดีทั้งนั้น การพูดถึงพระองค์ไม่ว่าจะเป็นเกียรติคุณด้านใดก็นับเป็นการสรรเสริญทั้งสิ้น sarvva-stavas โดยเฉพาะเนื้อหาส่วนสรรเสริญตั้งแต่โคลกที่ 18 เป็นต้นมาจบโคลกที่ 57 นี้ นับว่าเป็นการกล่าวสวดดีกษัตริย์ทั้งนั้น กวีพรรณนาเนื้อหาส่วนนี้เป็นวิสามัญลักษณ์ (viśeṣa) เพื่อต้องการเสริมความให้สิ่งวิสามัญลักษณ์นี้ กวีได้นำข้อความสามัญลักษณ์ที่รับรู้ได้ทั่วไปมากล่าวเสริมความพรรณนา ‘แท้จริงสิ่งใดสัมผัสเขาพระสุเมรุสิ่งนั้นล้วนเป็นทอง’ **yad yat spr̥ṣati merau hi-sauvarṇṇan tat tad īkṣitam** เขาพระสุเมรุในข้อความนี้ เป็นเขาในตำนานตั้งอยู่ ณ จุดศูนย์กลางโลก เป็นสถานที่อยู่ของทวยเทพและอัปสรแต่ละทิศของภูเขามีสหเทพแต่ละตนพิทักษ์รักษาอยู่ บนยอดเขามีพระพรหมอาศัยอยู่ในแต่ละด้านมีสีต่างๆ ประดับด้วยอัญมณีหลากชนิด (Williams, 2011: 833) ด้านทิศเหนือของเขาพระสุเมรุมีสีทอง ในด้านทิศตะวันออกมีสีใสเหมือนแก้วพลึก ทิศตะวันตกใสเหมือนทับทิม, ทิศใต้ใสเหมือนแก้วไพฑูรย์ (Bee, 2003: 82-83) สิ่งสามัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุนี้เป็นที่รับรู้และเข้าใจในตำนานและเป็นที่เล่าขานกัน กวีหยิบยกข้อมูลด้านนี้มาเสริมความให้สิ่งวิสามัญ

ลักษณะโดดเด่นขึ้น การสดุดีกษัตริย์คือพระเจ้ายโศวรมันถ้าใครสดุดีก็จะเป็นการนำสิ่งมงคลมาให้ตัวเองและเสริมเดชานุภาพของกษัตริย์ด้วย การสดุดีกษัตริย์เป็นการแสดงออกเชิงพิธีกรรมและมีแรงจูงใจด้านอิทธิฤทธิ-ศาสนาแฝงอยู่ การกล่าวสิ่งใดสิ่งหนึ่งในพิธีกรรมหมายถึงการทำสิ่งหนึ่งให้เกิดมีขึ้นจริง ในแง่ของกวีผู้มีข้อมูลวัตถุดิบและในฐานะผู้สร้างสรรค์กวีนิพนธ์ ในตำนานพระอินทร์ผู้เป็นกษัตริย์ต้นแบบเมื่อต้องการอำนาจเหล่าทวยเทพและฤๅษีมาร่วมประชุมกันสรรเสริญสดุดีพระองค์ สถานะกับอำนาจทางรูปธรรมของพระองค์จะเพิ่มพูนขึ้น (Ingalls, 1965: 291) จะเห็นได้ว่ากวีนำข้อมูลที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็นพระกรณียกิจของกษัตริย์ ที่ประพันธ์เป็นโคลกฉันทสดุดี ข้อมูลการรับรู้เขาพระสุเมรุมีสีทองมาพรรณนาประกอบสร้างโดยใช้บรรดาลังการชนิดอรธานตรันยาสะเป็นเครื่องมือได้เหมาะสมและเกิดเป็นภาพพจน์ที่ไพเราะงดงาม

4.3.2.5 กลุ่มอลังการแสดงความหมายปกปิด

อลังการกลุ่มนี้ตามที่รียกะ (Chakrabarty, 1989: 85-86) จัดไว้มี 6 อลังการ ได้แก่ สุขุมะ, วยาโชกติ, วักโกกรติ, สวภาโวคติ, ภาวิกะ, อุทาดตะ ซึ่งตรงกับอลังการที่มีมมภูกะกล่าวไว้ 5 อลังการยกเว้นอลังการวักโกกรติ มมมภูกะจัดไว้ในหมวดศัพทาลังการ กวีวิทยธรจัดอลังการชนิดสังสฤทธิและสังกระเป็นอลังการผสมไว้ในกลุ่มนี้ อลังการ 2 ชนิดหลังนี้ตรงกับอลังการที่มีมมภูกะกล่าวไว้ลำดับสุดท้ายในกาวยประกาศะ (Mishra, 2005:151-153) ความหมายของอลังการกลุ่มนี้สามารถเข้าใจความหมายได้โดยสิ่งที่ซ่อนอยู่ (gūdhārthapratīti) เช่นสวภาโวคติ แม้จะเป็นการพรรณนาธรรมชาติหรือลักษณะธรรมดาก็ตาม ผู้วิจัยพบอลังการในจารึกยโศวราศรมชนิด อุทาดตะที่อยู่ในกลุ่มนี้ ดังที่จะวิเคราะห์ต่อไป

อุทาดตาลังการ

ความหมายและนิยามศัพท์

อุทาดตะ พจนานุกรมให้ความหมายไว้ว่า ‘สิ่งที่ถูกยกให้สูงขึ้น, อุดม, มากมาย, ยิ่งใหญ่’ (Williams, 2011:185) มมมภูกะจำกัดความอลังการชนิดนี้ว่า ‘สิ่งที่ถูกยกให้สูงส่งประกอบด้วยการพรรณนาสิ่งหนึ่งให้สูงขึ้นและการอุปลักษณสิ่งที่ดีกว่าเพื่อช่วยเสริมสิ่งที่จะพรรณนาให้สูงขึ้น’⁶² มมมภูกะให้ตัวอย่างอลังการชนิดอุทาดตะไว้ดังนี้

⁶² udāttaṃ vastunaḥ sampatī mahatām copalakṣaṇaṃ (Kāp.115.419-420)

muktāḥ kelivisūtrahāragalitāḥ sammārjanābhīrḥṛtāḥ

prātaḥ prāṅgaṇasīmni mantharacaladbālāṅgrilākṣāruṇāḥ |

dūrāddādimabjasaṅkitadhiyaḥ karṣanti kelīsukāḥ

yad vidvadbhavaneṣu bhojanṛpates tat tyāgalīlāyitam | (Kāp.505.419-420)

คำแปล: มุกตาร่วงจากสร้อยคอถูกฉวยเอาไปเล่น กลายเป็นสีแดงเพราะฝ่าเท้าของหญิงแรกรุ่นที่เดินเล่นบนลานหญ้า ถูกกวาดต้อนไปด้วยไม้กวาด นกแก้วจากที่ไกลเข้าใจว่าเป็นผลทับทิม จึงบินโฉบเอาไป โอ! กษัตริย์โภชะ ความมหุทธรรษจากการฉวยทานนี้เกิดขึ้นในบ้านเหล่าบัณฑิตของกษัตริย์

โคลกข้างต้นพรรณนากษัตริย์ให้สูงส่งขึ้นโดยพรรณนาความมั่งคั่งเช่นแก้วมุกดาหล่นลงพื้นบรรยายถึงสถานที่ประทับว่ามีบรรยากาศที่น่ายินดีในที่ประทับอันเป็นผลจากการฉวยทานประจำของพระองค์ ในจารึกยโสธรราศกรมพบการพรรณนากษัตริย์ให้สูงส่งขึ้นโดยการพรรณนาถึงวัตถุสิ่งของความมั่งคั่งที่ถวายแก่พราหมณ์ การพรรณนาการหยีตหลักธรรมตามบัณฑิตที่เคยประพฤติมา และการหยีตหลักคุณธรรมในสงคราม มีตัวอย่างอลังการชนิดนี้ปรากฏในจารึกยโสธรราศกรม โดยกวีพรรณนากษัตริย์ถวายทานแก่พราหมณ์ ดังข้อมูล

bhūriratnasuvarṇnādi-

dakṣiṇānām sudakṣiṇāḥ |

koṭīhomādiyajñānā-

m āharttā yo mahīpatih | (K.95.28)

คำแปล: พระองค์(พระเจ้ายโสธรมัน)เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงมีความจริงใจในการถวายทานจัดให้ทำพิธีพิธีมีพิธีโกฏิโหมะเป็นต้น ซึ่งมีการถวายทักษิณาทาน เช่น อัญมณีและทองคำจำนวนมากเป็นต้น

ข้อมูลดังกล่าวจากจารึกเขาพระบาท K.95 ข้อความเป็นการพรรณนากษัตริย์จัดทำพิธี ‘โกฏิโหมะ’ เป็นชื่อพิธีเกี่ยวกับการบูชาดาวนพเคราะห์เพื่อป้องกันขจัดปัดเป่าเคราะห์ร้าย (Furui, 2020: 147) และมีพิธีกรรมอื่นๆ ด้วย โกฏิโหมะ ตามรูปศัพท์ แปลว่า ‘พิธีบูชาไฟจำนวนโกฏิ’ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพิธี โดยเฉพาะในพิธีต้องมีพราหมณ์เป็นองค์ประกอบสำคัญในการสวดทำพิธี พิธี กษัตริย์ถือว่าเป็นองค์อุปถัมภ์หรือขมาณะ ในทุกพิธีกรรมตามประเพณีศาสนาพราหมณ์เมื่อประกอบพิธีกรรมเสร็จต้องมีการถวายทักษิณา ข้อความในโคลกกล่าวถึงทักษิณาที่ต้องถวายมีทองและเงินจำนวนมาก ‘bhūriratnasuvarṇnādidakṣiṇā’ ข้อมูลข้างต้นแม้เป็นการพรรณนาพระราช

กรณียกิจที่กษัตริย์ต้องกระทำเป็นปกติ โดยเฉพาะการประกอบพิธีกรรมเพื่อความผาสุกของ อาณาจักรและอาณาประชาราษฎร์ แต่กวีก็ได้แฝงการพรรณนาถึงการจัดให้มีการประกอบพิธีกรรม และถวายทักษิณา โดยเฉพาะสิ่งของที่ถวายซึ่งแสดงถึงความมั่งคั่งในทรัพย์ของพระองค์ นอกจากการ พรรณนาการประกอบพิธีกรรมถวายทานแล้ว ยังมีข้อมูลการพรรณนาการดำเนินตามราชธรรมของ กษัตริย์ซึ่งตามหลักของผู้มีคุณธรรมหรือกัลยาณชนผู้ได้ดำเนินตามมาก่อน ดังนี้

viśuddhadr̥ṣṭikalyāna- mukhyadharmmānusāriṇā |
sādāpi viṣamā yena sugamā rājapaddhatiḥ || (K.701.47)

คำแปล: พระองค์(พระเจ้ายโศวรมัน)ทรงยึดหลักธรรมอันสำคัญของผู้มีคุณธรรมผู้ซึ่งได้ มองเห็นความบริสุทธิ์(มาก่อน)จึงทรงพระราชดำเนินตามราชมรรคาได้โดยสะดวก ตลอดเวลา แม้ว่าจะมีความซรุขละไม่สะดวกบ้างก็ตาม

ข้อมูลข้างต้นจากจารึกปราสาทคอมนับ K.701 พรรณนาถึงกษัตริย์ (yena) หมายถึง พระเจ้ายโศวรมัน ทรงดำเนินตามพระราชธรรมของพระองค์ (rājapaddhati) แม้ว่าจะเป็นหนทางที่ ยากลำบาก แต่ก็เสด็จพระราชดำเนินตามได้สะดวก เพราะพระองค์ยึดปฏิบัติตาม (anusārin) หน้าที่ (dharma) ซึ่งบัณฑิตผู้มีคุณธรรมได้ดำเนินมาก่อนและเห็นทางสว่างตามหลักธรรมนั้นมาก่อน (viśuddhadr̥ṣṭikalyānamukhya-) ข้อความในโคลงแม้ว่าจะเป็นการพรรณนาถึงพระราชกรณียกิจ ของกษัตริย์ธรรมดาก็ตาม แต่กวีก็ได้ยกเอาสิ่งที่ดีกว่ามาพรรณนาเสริมสิ่งที่จะพรรณนาให้สูงส่งขึ้น นอกจากการพรรณนาถึงความสูงส่งของกษัตริย์ด้านราชธรรมที่ดำเนินตามรอยของผู้เห็นทางสว่างมา ก่อนในจารึกยังปรากฏการพรรณนาถึงกษัตริย์ผู้ยึดหลักคุณธรรมในสงคราม ดังนี้

khadgāskhalitapātena punar mmiśrāṅgakhāṇḍanāt |
susthitād yena nānyo dvi- d dvir ucchinno 'patad yudhi || (K.95.25)

คำแปล: พระองค์(พระเจ้ายโศวรมัน)จะไม่พินาศผู้พ่ายแพ้ล้มลงในสนามรบโดยการฟัน ด้วยพระขรรค์อย่างตั้งใจซ้ำอีกครั้ง โดยที่ศัตรูยังมีบาดแผลติดตัวบาดเจ็บยืนนิ่งอยู่

ข้อมูลดังกล่าวจากจารึกเขาพระบาท K.95 กวีพรรณนาพระเจ้ายโศวรมัน (yena) ในด้าน สงคราม (yudhi) ในสนามรบพระองค์จะต้องสู้รบกับศัตรู อาวุธของพระองค์คือพระขรรค์ (khadga)

เมื่อศัตรูเพียงร่ำพระองค์จะยึดหลักคุณธรรมในสงครามไม่ซ้ำเติมศัตรูที่บาดเจ็บ ในคัมภีร์มานว-ธรรมศาสตร์หมวดราชาธรรมได้วางหลักการเรื่องสงครามไว้โดย ‘กษัตริย์เมื่อเข้าสู่สนามรบจะต้องไม่ทำร้ายศัตรูด้วยอาวุธที่ใช้กลโกงช่วยอาวุธมีนามอาบายาพิชอาวุธตีไฟ’⁶³ ซึ่งหลักการดังกล่าวเป็นหลักการขั้นพื้นฐานที่กษัตริย์ผู้มีคุณธรรมจะต้องยึดตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อศัตรูกำลังบาดเจ็บอยู่ คัมภีร์ได้วางหลักอยู่ว่า ‘ไม่พึงฆ่าศัตรูผู้มีอาวุธชำรุดเสียหาย ผู้บาดเจ็บ ผู้บาดเจ็บอย่างหนัก ศัตรูผู้กลัว ศัตรูผู้วิ่งหนีนี้คือคำสอนอันเป็นหน้าที่ของสัตบุรุษทั้งหลาย’⁶⁴ จะเห็นว่ากวีพรรณนาภาพกษัตริย์ทำสงครามใช้พระขรรค์เป็นอาวุธทำร้ายศัตรู เมื่อศัตรูบาดเจ็บพระองค์ก็ไม่ซ้ำเติม แม้จะเป็นการพรรณนาภาพพจน์เกี่ยวกับการทำสงครามซึ่งเป็นหน้าที่หลักของกษัตริย์เมื่อเกิดภัยพิบัติขึ้นด้วยภาษาธรรมดา แต่กวีก็ยกความสูงส่งตามหลักการคุณธรรมของกษัตริย์ซึ่งได้กล่าวไว้ในคัมภีร์เพิ่มเสริมความสิ่งที่จะพรรณนาคือพระเจ้ายโศวรมันให้สูงขึ้น

4.3.3 สรุปการใช้อรรถาঙ্การในจารึกยโศวรธรรม

อรรถาঙ্การหมายถึงการประดับตกแต่งความหมาย เป็นเครื่องมือที่กวีใช้ในการประพันธ์บทกวีนิพนธ์โดยเฉพาะส่วนเนื้อหาบทสวดศรัทธา กวีวิจัยพบการใช้อรรถาঙ্การที่เด่นในเนื้อหาส่วนนี้จำนวน 14 อঙ্การ โดยผู้วิจัยใช้ทฤษฎีอঙ্การของมัมมภูจะเป็นหลักและกวีท่านอื่นเสริมในการวิเคราะห์เนื้อหา จัดกลุ่มการวิเคราะห์ตามกวีรยยะเป็น 5 กลุ่ม พบการใช้อঙ্การ 9 ชนิด ที่เด่นในกลุ่มอঙ্การแสดงความหมายเปรียบเทียบ ในกลุ่มย่อยนี้ กวีนิยมใช้อุปมาอঙ্การเป็นเครื่องมือในการประพันธ์บทกวีนิพนธ์สรรเสริญกษัตริย์โดยนำเทพการติเกยะ พระพรหมและพระวิษณุ ที่ปรากฏในตำนานเทพปกรณัมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมาเปรียบกับกษัตริย์, นำพระเจ้าปฤถุ พระเจ้าทีลีปะ พระมนู อรชุน ซึ่งเป็นวีรบุรุษในตำนานเทพปกรณัมมาเปรียบเทียบ นอกจากนี้ยังนำดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาเปรียบกับกษัตริย์, โดยนัยยะการเปรียบอঙ্การชนิดนี้เน้นที่คุณสมบัติของสิ่งที่เปรียบและสิ่งที่นำมาเปรียบ ทั้งเทพ วีรบุรุษในตำนานและสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติล้วนมีคุณสมบัติที่โดดเด่นเมื่อนำมาเปรียบแล้วทำให้สถานภาพของกษัตริย์ปรากฏชัดโดดเด่นมีความสำคัญขึ้น กวีใช้อঙ্การสันทะในการเปรียบกษัตริย์เป็นพระปรเมศวรซึ่งอঙ্การ

⁶³ na kūṭair āyudhair hanyād-yudhyamāno raṇe ripūn| na kaṇibhir nāpi digdhair -nāgnijvalitatejanaihl (Mdh.7.90)

⁶⁴ nāyudhavyasanaprāptam-nārtam nātiparikṣatamlina bhītam na parāvṛttam satām dharmam anusmaranl (Mdh.7.93)

ชนิดนี้เน้นที่ความเด่นของสิ่งที่ถูกเปรียบโดยกษัตริย์นิยมคติไศวนิกายกวีจึงใช้อลังการชนิดนี้ได้เหมาะสม

กวีนิยมใช้อลังการ**อุตเปรกษา**รองลงมาจากอุปมาลังการเป็นเครื่องมือประพันธ์กวีนิพนธ์ซึ่งอลังการชนิดนี้เน้นที่การจินตนาในการบรรยายภาพ โดยนำคุณสมบัติต่างๆของกษัตริย์ เช่น ธรรม, ความดี, ความงาม, ราชสมบัติ ซึ่งมีความเหมาะสมกับอลังการชนิดนี้ช่วยในการบรรยายภาพพจน์กษัตริย์ให้เด่นชัดขึ้น กวีนิยมใช้อลังการประเภท**รูปกะ**รองลงมาจากอุตเปรกษาสิ่งที่เด่นของอลังการชนิดนี้คือการบรรยายภาพให้กษัตริย์เป็นอีกสิ่งหนึ่งคุณสมบัติของดวงจันทร์ส่องอิทธิพลต่อน้ำทะเลการอุปลักษณ์กษัตริย์เป็นดวงจันทร์ส่องรัศมีคือพระเกียรติยศทำลายศัตรูจึงเหมาะสำหรับอลังการชนิดนี้เป็นเครื่องมือในการบรรยายภาพ กษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุดเดิมเป็นกลุ่มชนชั้นนักรบกวีใช้อลังการประเภท**อดิโคโยกติ**ในการพรรณนาภาพพจน์ด้านการใช้อาวุธของกษัตริย์ให้เหนือเกินจริง กษัตริย์เองเชื่อว่าเป็นองค์สมมติเทพอลังการประเภท**ปรัตวิสตูปมา**เหมาะสมที่กวีใช้เปรียบกษัตริย์กับพระมหากษัตริย์ในด้านการปกครอง

กวีใช้อลังการที่เน้นการพรรณนาแยกกันระหว่างสิ่งที่ถูกเปรียบกับสิ่งที่นำมาเปรียบและอลังการที่มีความโดดเด่นที่คุณสมบัติของประธาน กวีใช้อลังการประเภท**วยติเรกะ**บรรยายชัยชนะของกษัตริย์เหนือศัตรูโดยไม่ต้องใช้อาวุธนำข้อมูลเทพปรณัมในฉากที่พระวิษณุใช้อาวุธจักรทำลายศัตรูมาเปรียบเทียบเพื่อให้กษัตริย์โดดเด่นกว่า กวีใช้อลังการประเภท**สโทกติ**พรรณนาคุณสมบัติของกษัตริย์ในการปราบศัตรูด้วยพระขรรค์ให้เห็นเป็นภาพ 2 บทบาทในคราวเดียวกัน กวีใช้อลังการชนิด**เสลชะ**พรรณนากษัตริย์ให้มี 2 บทบาทโดยการใช้คำศัพท์ในประโยคเดียวแต่สื่อได้หลายความหมาย

นอกจากนี้กวียังใช้อลังการนอกกลุ่มเปรียบเทียบแต่เป็นที่นิยมน้อยกว่า ได้แก่ **วิโรธะ**ใช้เป็นเครื่องมือในการประพันธ์บทกวีบรรยายคุณสมบัติความขัดแย้งของกษัตริย์ อลังการประเภท**การณมมาลา**พรรณนาเหตุผลความงามของกษัตริย์ไม่ควรเปรียบกับดอกบัว อลังการประเภท**ปรัตยนิกะ**พรรณนาศัตรูเคารพพระบาทเป็นสัญลักษณ์แห่งความภักดี อลังการประเภท**อรรถานตรันยาสะ**พรรณนาถึงสัจพจน์เสริมความสำคัญของกษัตริย์ อลังการประเภท**อุทาคตะ**บรรยายความเหมาะสมด้านสถานภาพและคุณสมบัติต่างๆ

จากข้อมูลการใช้อลังการในจารึกยโสธรราศรมสังคมเขมรโบราณยุคนั้นได้รับอิทธิพลความเชื่อศาสนาพราหมณ์ ปรากรฎเทพปรณัมและลัทธิที่นับถือต่างๆ ศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนในสังคมสมัยนั้น ศาสนาและความเชื่อมีพลังเหนือความคิดและจิตใจของบุคคลในสังคม กวีประพันธ์

จารึกโดยอาศัยความเชื่อจากศาสนามาประดับเสริมความงามด้านภาษาให้เด่นชัดขึ้น เพิ่มความงามให้มีคุณค่าโดยมีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางสอดแทรกแฝงไปด้วยความเชื่อเรื่องเทพปกรณัม อาศัยกลวิธีอสังการซึ่งเป็นศาสตร์ด้านกวีนิพนธ์เป็นเครื่องมือในการสื่อความหมาย อาจกล่าวได้ว่าศาสนาความเชื่อที่ทีมาจากตำนานที่กวีนำมาสอดแทรกในบทประพันธ์โดยอาศัยกลวิธีอสังการทำให้เกิดความงามเสริมคุณค่าและเดขานภาพต่อองค์กษัตริย์ ในทางกลับกันกษัตริย์เองก็สะท้อนความงดงามเสริมคุณค่าศาสนาให้เด่นยิ่งขึ้นด้วย

บทที่ 5

วิเคราะห์สารัตถะในจารึกยโสธรราชธรรม

บทที่ผ่านมามีผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิเคราะห์การใช้ถ้อยคำ ซึ่งเป็นการนำหลักฐานในส่วนบทสรรเสริญสุตติกษัตริย์ ในบทนี้จะศึกษาวิเคราะห์สารัตถะด้านการสุตติกษัตริย์ตามหลักราชธรรมที่ปรากฏในจารึกยโสธรราชธรรมส่วนเนื้อหาตอนว่าด้วยสรรเสริญสุตติกษัตริย์ และศึกษาวิเคราะห์สารัตถะจากข้อมูลเนื้อหาส่วนระเบียบอาศรม โดยแบ่งหัวข้อศึกษาเป็น 2 ประเด็นหลัก ดังนี้

1. สารัตถะด้านการสุตติกษัตริย์ตามหลักราชธรรม
2. สารัตถะด้านระเบียบการบริหารอาศรม

5.1 สารัตถะด้านการสุตติกษัตริย์ตามหลักราชธรรม

ในจารึกยโสธรราชธรรมจะเห็นได้ว่า กวีนอกจากแสดงความสามารถด้านถ้อยคำให้เห็นประจักษ์ และแสดงให้เห็นถึงความรอบรู้ในตำนานเทพปกรณัมแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความรอบรู้ในศาสตร์ด้านการปกครองด้วย ดังจะเห็นได้จากบทสุตติกษัตริย์ในจารึกยโสธรราชธรรม ซึ่งกวีสุตติกษัตริย์ตามกรอบแนวคิดหลักราชธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมศาสตร์เล่มต่างๆ¹ ซึ่งได้วางหลักคำสอนเรื่องหน้าที่สำหรับบรรณะต่างๆ ไว้ โดยเฉพาะหน้าที่สำหรับกษัตริย์ ซึ่งมีหมวดว่าด้วยหลัก ‘ราชธรรม’ ปรากฏอยู่ในคัมภีร์แต่ละเล่ม ในส่วนสารัตถะด้านการสุตติกษัตริย์ตามหลักราชธรรมที่จะวิเคราะห์ต่อไปนี้ ผู้วิจัยอาศัยข้อมูลคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ในหมวดราชธรรมเป็นกรอบในการศึกษา กวีน่าจะสรรเสริญกษัตริย์ตามหลักราชธรรมที่มีในคัมภีร์ดังกล่าว

5.1.1 แนวคิดหลักราชธรรม

ราชธรรม เป็นภาษาสันสกฤตจากคำสมาส ราช+ธรรม หมายถึงหน้าที่ของกษัตริย์ (Williams, 2011: 873) ราช ในคำสมาสนี้มาจากรากศัพท์ √ราช ในความหมายว่า ส่องแสง และมาจากรากศัพท์ √รณฺช ด้วย ในความหมายว่า ทำให้ยินดี (Kane, 1946: 28) ผู้ส่องแสงและทำให้เกิด

¹ คัมภีร์ธรรมศาสตร์เป็นคัมภีร์ประเภทสมฤติ ประพันธ์ขึ้นโดยมนุษย์แตกต่างจากคัมภีร์ประเภทศฤติซึ่งเชื่อว่าเทพประทานให้ฤษีทรงจำไว้สืบทอดกันรุ่นต่อรุ่น คัมภีร์ว่าด้วยธรรมศาสตร์อาจรวมถึงคัมภีร์แนวอิติहाสะและปุราณะไว้ในคัมภีร์ประเภทนี้ด้วย (Flood, 1996: 56)

ความยินดี หมายถึงราชา ส่วนคำว่า **ธรรม** ส่วนท้ายสมาส มาจากรากศัพท์ √ธฤ ในความหมายว่า ทรงไว้, คำจุน ในขอบเขตความหมายที่กว้างขึ้น หมายถึง ทรงไว้หรือคำจุนทุกสิ่งในสากลจักรวาลเข้าด้วยกัน (Koller, 1972: 134) ฉะนั้น ราชธรรม เมื่อพิจารณาจากรากศัพท์ นอกจากแปลว่า หน้าที่ของกษัตริย์แล้ว ยังสามารถแปลได้อีกความหมายว่า ‘สิ่งที่ทำให้เกิดความยินดี’ เพราะกษัตริย์ผู้ทำหน้าที่รับผิดชอบต่อราชธรรมก็จะทำให้เกิดความมีเสถียรภาพในสังคม ช่วยคำจุนสังคม ทำให้แต่ละคนผู้อาศัยอยู่ในสังคมมีความสุขเกิดความยินดี แนวคิดหลักราชธรรมมีความสำคัญ ในคัมภีร์มหาภารตะ² ศานติบรรพ เสนอว่า ราชธรรมเป็นหัวใจของธรรมทั้งปวง ธรรมทั้งหมดล้วนรวมอยู่ในราชธรรม เหมือนรอยเท้าสัตว์ทั้งหมดรวมอยู่ในรอยเท้าช้าง ฉะนั้น (Lal, 2009: 414) อาจกล่าวได้ว่า ราชธรรมเป็นเป้าหมายสูงสุดในโลกทั้งหมด ซึ่งรวมเอาหลักธรรมอื่น เช่น อาจารย์ หลักความประพฤติ, วยวหาระ หลักยุติธรรม, ปราศจิตตะ หลักการล้างบาป (Kane, 1946: 4) เข้าไว้ในหลักราชธรรมตามแนวคิดหลักราชธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ประเภทธรรมศาสตร์ กษัตริย์มีหน้าที่หลัก 3 หน้าที่ คือ (1) ปกป้องประชาชน (2) รักษาระเบียบสังคมตามหลักวรรณศาสตร์ (3) ใช้หลักการลงโทษด้วยความยุติธรรม (Flood, 1996: 71) จากข้อมูลที่มาของศัพท์และแนวคิด ‘หลักราชธรรม’ หมายถึงหมวดธรรมของพระราชา หรือหมวดธรรมของนักปกครอง หมวดธรรมนี้ปรากฏในคัมภีร์ธรรมศาสตร์เล่มต่างๆ ผู้วิจัยอาศัยหมวดราชธรรมในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ เพื่อเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาการสวดศึกษิตริยตามหลักราชธรรม

5.1.2 ราชธรรมในจาริกยโศตราศรม

ตามทฤษฎีศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระราชาเป็นชนชั้นวรรณะกษัตริย์มีหน้าที่ในการปกครอง โดยเฉพาะ ในจาริกยโศตราศรม K.323 ตอนท้ายจาริกพระเจ้ายโศวรมันแสดงความประสงค์เชิงขอร้อง รับผิดชอบต่อกษัตริย์ที่จะขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์ในอนาคตให้ช่วยรักษาธรรมเพราะว่าธรรมเป็นแก่นสารสำคัญสำหรับกษัตริย์ ซึ่งหน้าที่หลักของกษัตริย์คือ ปกป้องผู้ที่ควรปกป้องและลงโทษผู้ที่ควรลงโทษ หน้าที่หลัก 2 อย่างดังกล่าว พระพรหม (parameṣṭhi) ได้กำหนดไว้ (K.323.90-91) คำว่า ‘ธรรม’ หรือ ‘ธรรม’ ในภาษาสันสกฤตมีความหมายกว้างขวาง นักวิชาการโดยมาก แปลคำว่า

² เนื้อหาเพิ่มเติมข้อมูลส่วนภาษาสันสกฤต ในศานติบรรพ อธิบายที่ 63 ดังนี้ yathā rājan hastipade padāni saṁlīyante sarvasattvodbhavāni | -evaṁ dharmān rājadharmeṣu sarvān sarvāvasthaṁ saṁpralīnān nibodha | (Mbh.LXIII.2) **Mahābhārata**. สืบค้นเมื่อ 22 มิถุนายน 2565 จาก wisdom Library. <https://www.wisdomlib.org/hinduism/book/mahabharata-sanskrit/d/doc1018770.html>

ธรรม หมายถึง ‘หน้าที่’ ‘ศาสนา’ ‘ความยุติธรรม’ ‘กฎระเบียบ’ ‘จารีต’ ‘จริยธรรม’ ‘บุญเกี่ยวกับศาสนา’ (Flood, 1996: 52) ในมานวธรรมศาสตร์ให้ข้อมูลว่า ‘กษัตริย์เมื่อได้รับพระบรมราชภิเษกแล้วพึงปกป้องโลกทั้งหมดตามวิธีที่กำหนดไว้’ (Bühler, 2006: 216) ไซมินิ (Jaimini) นักปรัชญาสำนักมีมางสาเสนอแนวคิดที่ว่า ‘ธรรมหมายถึงพิธีกรรมที่กำหนดไว้ในพระเวทที่จะต้องปฏิบัติตาม ถ้าไม่ปฏิบัติตามก็จะเป็นอธรรมนำสิ่งไม่ดีมาให้’ (Flood, 1996: 53) ธรรมที่พระเจ้ายโศวรมันรับสั่งให้กษัตริย์กัมพูของค์ต่อไปในอนาคตรักษาไว้จึงกินความหมายกว้างขวาง นอกจากหมายถึงพิธีกรรมทางศาสนาและกฎระเบียบที่ประกาศไว้สำหรับอาศรมแล้ว ธรรมยังหมายถึงหน้าที่ของกษัตริย์ โดยเฉพาะด้วย ดังที่กล่าวไว้ในโคลกต่อมาว่า ‘การปกป้องผู้ควรปกป้องและลงโทษผู้ที่ควรลงโทษเป็นหน้าที่ของกษัตริย์ที่พระพรหมกำหนดไว้’ (K.323.91)

ดังนั้น ในจารีกยโศตราศรมนอกจากเป็นกฎระเบียบเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมและระเบียบการเข้าใช้ศาสนสถานแล้วยังมีข้อมูลประกาศเกียรติคุณของกษัตริย์ในด้านพระราชกรณียกิจของพระองค์ที่มีต่อแผนกต่างๆ ในอาณาจักร ซึ่งถือเป็นแบบอย่างให้กษัตริย์องค์ต่อไปในอนาคตได้ดำเนินตามพระองค์ โดยวิธีการหรือธรรมเนียมอันเป็นหน้าที่ที่พระองค์ต้องปฏิบัติตามคือพระราชกรณียกิจทั้งส่วนของพระองค์และต่อส่วนรวมที่กำหนดไว้ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ ซึ่งวางหลักธรรมของกษัตริย์ไว้ โดยเฉพาะ กวีในแต่ละอาศรมได้สรรเสริญคุณสมบัติด้านต่างๆ นี้ไว้ตามกรอบราชธรรมที่มีในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ ผู้วิจัยพบการสรรเสริญกษัตริย์ในจารีกยโศตราศรมมีบทบาทต่างๆตามหลักราชธรรมที่โดดเด่น ซึ่งจะนำมาศึกษาวิเคราะห์ตามหัวข้อ ดังนี้

1. การสดุดีกษัตริย์ด้านการศึกษา
2. การสดุดีกษัตริย์ด้านการปกครอง
3. การสดุดีกษัตริย์ด้านพิธีกรรม
4. การสดุดีกษัตริย์ด้านสงคราม

1) การสดุดีกษัตริย์ด้านการศึกษา

ในจารีกยโศตราศรมปรากฏการสดุดีกษัตริย์มีความรู้ในด้านวิชาการต่างๆ ซึ่งวิชาการเหล่านี้ ในมานวธรรมศาสตร์วางหลักไว้สำหรับกษัตริย์จะต้องเรียนรู้ไว้เพื่อนำวิชาการเหล่านี้ไปใช้ปกครองอาณาจักรและดูแลประชาชนของพระองค์ ซึ่งเป็นหลักราชธรรมสำคัญสำหรับกษัตริย์ในคัมภีร์ระบุว่า กษัตริย์หลังจากตื่นบรรทมในตอนเช้าควรเข้าไปหาพราหมณ์ ผู้มีความรู้และเชี่ยวชาญ

ในไตรเพท ฟิงน้อยรับคำสั่งสอนของท่านเหล่านั้น ฟิงเข้าไปรับใช้ผู้มีพระราชายุคกาล(ผู้เฒ่า)ทุกวัน และพราหมณ์ผู้เชื่อตรงรู้พระเวทด้วย เพราะว่าผู้เข้าไปรับใช้ผู้เฒ่าเสมอๆ ย่อมได้รับความเคารพจากรากษส ถ้ากษัตริย์ผู้มีตนอันฝึกแล้วก็จะสามารถเรียนเอาวินัยจากพราหมณ์และคนแก่เหล่านั้นได้เสมอ เพราะว่ากษัตริย์ ผู้มีตนอันฝึกแล้วก็จะไม่เสื่อมสลายในกาลไหนๆเลย กษัตริย์ทั้งหลายจำนวนมาก ผู้ไม่มีวินัย ฉิบหายแล้วพร้อมกับทรัพย์สมบัติของตน แต่ว่าเพราะมีวินัยแม้จะดำรงตนอยู่ในป่าก็จะได้รับราชสมบัติทั้งหลาย กษัตริย์ฟิงเรียนไตรวิทยา (ตฺรย) จากคนรู้พระเวททั้งหลาย ฟิงเรียนศาสตร์การปกครอง (ทณฺทนิตฺติ) อันมั่นคง ฟิงเรียนตรรกศาสตร์ (อนฺวิกฺษิกิ) ฟิงเรียนปรัชญาเกี่ยวกับอาตมัน (อาตฺมวิทฺยา) และฟิงเรียนศาสตร์การประกอบอาชีพ (วารต) จากผู้รอบรู้ทางโลก³ (Bühler, 2006: 221-22)

ข้อมูลดังกล่าวเป็นหลักที่วางไว้สำหรับกษัตริย์ โดยกษัตริย์ต้องเรียนวิชาการด้านศาสนา ด้านการปกครอง, ความรู้ด้านตรรกศาสตร์, ความรู้ด้านปรัชญา, และความรู้ด้านอาชีพ ในจาริกยโศตราศรมปรากฏบทสวดศึกษกษัตริย์เกี่ยวกับการศึกษาซึ่งพระองค์มีบทบาทจะต้องเรียนรู้โดยตรง เพราะฉะนั้น กวีจึงนำข้อมูลมาประกอบสร้างเป็นบทกวีโดยใช้กลวิธีอสังการบรรยายภาพเนื้อหาที่ซ่อนอยู่ในบทสวดนี้ทำให้เห็นมุมมองและสะท้อนแนวคิดในเขมรสมัยโบราณว่ากษัตริย์เหมาะสมที่จะมีความรู้ด้านใดบ้าง ดังข้อมูล

วิชาความรู้ที่ปรากฏในจาริก

ข้อมูลในจาริกยโศตราศรมได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการศึกษาของพระเจ้ายโศวรมันไว้หลายประการปรากฏในบทสวดศึกษกษัตริย์ ซึ่งสามารถระบุนิยามความรู้แต่ละด้าน ได้ดังนี้

ความรู้ (ขฺญาน) ออกมาจากปากของครูเข้าไปในโอษฐ์ของพระองค์โดยช่องทางมนต์ เหมือนน้ำอมฤต ออกมาจากแดนรัศมีดวงอาทิตย์ โดยช่องทางจุดศูนย์กลาง (สุขฺมฺนา) เข้าไปสู่รัศมีแสงจันทร์ เพราะความเอาใจใส่พระเจ้ายโศวรมันจึงถูกอาศัยแล้วโดยศิลปวิทยาทั้งปวง (กลา) ซึ่งพระองค์ศึกษาแล้วด้วยความรักและความดีด้วยการทำให้เพิ่มพูนขึ้น ปัญญาของพระเจ้ายโศวรมันหยุดพักแล้วที่ฝั่งอันมีแสงสว่างรุ่งโรจน์จากพระบาทขององค์พระครู

³ traividyebyhas trayīm vidyām daṇḍanīṭiṃ ca śāśvatīm | ānvīkṣikīṃ cātmavidyāṃ vārtārambhāṃś ca lokataḥ || (Mdh.7.43)

เหมือนว่าเห็นดเห็น้อยจากการข้ามแม่น้ำคือสังหิตา (สังหิตา) ทั้งหมด (K.701.21-23) พระองค์ผู้ทรงฉลาดในการทำลายสิ่งผูกมัด ทรงตัดแห่งอันทำจากเหล็กที่ใหญ่มาก หนา 3 ชั้น ที่ผูกมัดไว้อย่างมั่นคงซึ่งเหมือนกับเป็นหลัก (ปรัธาน) (K.701.44) แท้จริง พระองค์เป็นผู้เชี่ยวชาญในกฎเกณฑ์เสียงชั้นคุณและชั้นวฤทธิของเสียงทั้งปวง ในฐานะกรณทั้งหลาย ผู้มีความเป็นเลิศถูกสรรเสริญว่าเป็นผู้รู้ในศัพทวิทยา (ศัพทวิทยา) ของปาณินิอย่างไม่มีใครยิ่งกว่า (K.279.42) พระเจ้าโยศวรมันเป็นนายแพทย์หนึ่งเดียวในโลกนี้และในโลกอื่นด้วย ทรงขจัดความเจ็บป่วยของพสกนิกรให้หายได้ด้วยบหมนต์ที่ศึกษาจากคัมภีร์สุครุตะ(สุครุตะ) อันมีสาระคือความถูกต้องเหมาะสม (K.323.49) พระองค์เป็นผู้สมบูรณ์ ไม่บกพร่อง ไม่ต่างพร้อย ไปด้วยหมวดวิชาความรู้ 64 ศาสตร์ (จตุษษษฏิกลา) ตั้งแต่ยังเยาว์วัยถูกขนานนามว่าเป็นพระจันทร์บนโลก (K.290.22) พระเจ้าโยศวรมันทรงเป็นผู้ฉลาดในศาสตร์อาวุธ (ศาสตรศตฺร) ทุกชนิด ในด้านศิลปะภาษาและอักษร (ศิลปภาษาลิปี) ในความรู้ด้านนาฏยศาสตร์และคีตศาสตร์ (นฤตคีต) เป็นต้นด้วย ราวกับว่าพระองค์เป็นต้นฉบับ (พระพรหม). (K.323.51)

จากข้อมูลเนื้อหาบทสวดนี้ กวีสวดศึกษตรีย์มีบทบาทในด้านมีความรู้หลายสาขาวิชา สามารถจำแนกวิชาการที่พระองค์ทรงศึกษาได้เป็น 5 สาขาวิชา ดังนี้ (1) *ความรู้ด้านศาสนา* ข้อมูลในมานวธรรมศาสตร์ดังกล่าวได้วางหลักให้กษัตริย์ต้องศึกษาไตรเพทซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาพราหมณ์ ในจารึกยโสธรราศรมปรากฏบทสวดศึกษตรีย์ศึกษาความรู้จากครูซึ่งเป็นวิธีการศึกษาแบบอินเดียโบราณ ศิษย์ต้องรับความรู้จากครูโดยตรง จากข้อมูลดังกล่าวยังทำให้ทราบวิธีการเรียนการสอนในเขมรโบราณว่ากษัตริย์ต้องเรียนจากครู โดยวิชาการความรู้ต้องถ่ายทอดทางมุขปาฐะ ในข้อมูลสวดที่ว่า พระองค์เอาใจใส่ในการศึกษาเล่าเรียน ได้รับวิชาการความรู้มากมาย ในบทสวดตีโคลงข้างต้นยังระบุชื่อคัมภีร์ที่พระองค์ต้องเรียนให้จบศาสตร์ได้แก่คัมภีร์สังหิตา โดยชื่อสังหิตาอาจเป็นคัมภีร์เกี่ยวกับลัทธิในศาสนาไม่ได้ระบุเจาะจง แต่ส่วนมากเป็นชื่อต่อท้ายคัมภีร์ของศาสนิกผู้นับถือไวษณพนิกาย (2) *วิชาการด้านปรัชญา* ข้อมูลในคัมภีร์ธรรมศาสตร์วางหลักไว้ว่ากษัตริย์ต้องเรียนเกี่ยวกับวิชาการด้านปรัชญาและตรรกศาสตร์ ข้อมูลในจารึกปรากฏการสวดศึกษตรีย์มีความรู้ด้านปรัชญาจากสำนักสงขยะ โดยกล่าวถึงหลักปฤกติหรือปรัธานะ (3) *วิชาการด้านภาษา* ในข้อมูลจารึกยโสธรราศรมระบุวากษัตริย์ทรงมีความรอบรู้ไวยากรณ์ปาณินิอย่างไม่มีใครเทียบเท่า (4) *วิชาการด้านการแพทย์*

ในข้อมูลจารึกได้กล่าวถึงกษัตริย์มีความรู้ในคัมภีร์การแพทย์สุครุตสังหิตา (5) *วิชาการด้านศิลปศาสตร์* จารึกได้ระบุถึงหมวดหมู่วิชาการด้านศิลปศาสตร์ที่กษัตริย์ต้องศึกษาหลายหมวดสาขาวิชาด้วยกัน เช่น ศาสตร์ด้านอาวุธ ศาสตร์ด้านอักษร ศาสตร์ด้านขับร้อง

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่ากษัตริย์ต้องมีความรู้หลากหลายสาขาศาสตร์ ซึ่งความรู้เหล่านี้ จะช่วยให้พระองค์ใช้นำทางและเป็นเครื่องมือในการปกครองประชาชน

2) การสดุดีกษัตริย์ด้านการปกครอง

ตามทฤษฎีในธรรมศาสตร์และศาสตร์ด้านราชনীติ (ราชธรรม) (Kane, 1946: 17) ในสังคมอินเดียโบราณ กำหนดโครงสร้างการปกครองอาณาจักรที่อิงอยู่กับศาสนาพราหมณ์ออกเป็น 7 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ (1) *สวามี* คือกษัตริย์เป็นผู้ปกครองและเป็นผู้นำสูงสุดในรัฐ (2) *อมาตยะ* ได้แก่ขุนนางหรือผู้มีหน้าที่บริหารถูกแต่งตั้งโดยกษัตริย์ (3) *ชนปะทะ* คือดินแดนและประชาชนที่อาศัยอยู่ในดินแดนนั้น (4) *ทุระคะ* หมายถึงเมืองหลวงศูนย์กลางอำนาจเป็นฐานที่มั่นที่กษัตริย์ผู้นำประทับอยู่ (5) *โกคะ* คือทรัพย์หรือคลังสมบัติที่หามาได้ด้วยภาษี (6) *ทัณตะ* คือกองกำลังทหารหรือกองทัพ (7) *มิตระ* มิตรประเทศหรือรัฐปริมณฑล องค์ประกอบทั้ง 7 ดังกล่าวมีชื่อว่า ‘ปรกฤติ’ หรือสัปตางคะ มานวธรรมศาสตร์ให้ข้อมูลว่า องค์ประกอบของความเป็นอาณาจักรดังกล่าว ‘สวามี’ หรือ ‘ราชา’ มีความสำคัญกว่าอีก 6 องค์ประกอบที่เหลือ ถ้ากษัตริย์เสื่อมลงองค์ประกอบอื่นๆ ก็จะเสื่อมตามไปด้วย (Bühler, 2006: 395) ในคัมภีร์อรรถศาสตร์เองได้สรุปย่อว่า ‘อาณาจักรหมายถึงกษัตริย์ กษัตริย์หมายถึงอาณาจักร’ (Kangle, 2010: 128) ดังนั้นกษัตริย์จึงมีความสำคัญกว่าองค์ประกอบอื่น ถ้ามีกษัตริย์ก็จะเกิดเป็นอาณาจักรขึ้นตามแนวคิดในคัมภีร์ธรรมศาสตร์

ดังที่ได้กล่าวแล้วเบื้องต้นกษัตริย์มีหน้าที่หลักคือการรักษารัฐและลงโทษผู้ที่ควรลงโทษ ซึ่งธรรมกินความหมายกว้างขวาง ตามแนวคิดในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ กษัตริย์มีหน้าที่สัมพันธ์กับองค์ประกอบส่วนอื่นอีก 6 องค์ประกอบ ดังกล่าวข้างต้น เช่น การแต่งตั้งอำมาตย์ มนตรี เพื่อช่วยปกครองและทำหน้าที่ในตำแหน่งต่างๆ ข้อมูลในจารึกยโศตราตรมกล่าวถึงพระเจ้ายโศวรมันใช้หลักธรรมในการปกครองรัฐหรือประเทศของพระองค์ โดยกวีสรรเสริญว่า ‘พระองค์ท่านพิชิตธรรมลงไปในนาคีรัฐ ใส่ปุ๋ยคือศตฺรที่ถูกปราบด้วยไฟคือเดชานุภาพ และรดด้วยน้ำคือศรัทธา’ (K.323.32) ข้อความดังกล่าว แม้ว่าจะพรรณนาด้วยภาษาวรรณศิลป์ แต่เนื้อหาส่วนที่ถูกเปรียบเทียบกับได้สะท้อนเหตุการณ์เรื่องราวซึ่งกวีอยู่ใกล้ชิดเหตุการณ์ได้ยิบยบมาบรรยาย สะท้อนให้เห็นว่า พระองค์ใช้ธรรม

คือหน้าที่บริหารเอาใจใส่ต่อประเทศของพระองค์อย่างไร ยังมีข้อมูลในส่วนเนื้อหาบทสวดฤกษ์ตรีโยในหลายโคลงที่ซ่อนเหตุการณ์เรื่องราวเกี่ยวกับการปกครองไว้ ซึ่งกวีพรรณนาบทบาทของพระองค์มีต่อองค์คาวพยพ 6 องค์ที่เหลือ ผู้วิจัยพบการพรรณนาบทบาทฤกษ์ตรีโยในส่วนนี้ที่โดดเด่นอยู่ 3 องค์ประกอบ ได้แก่ บทบาทต่อรัฐ บทบาทต่อทรัพย์ บทบาทต่อรัฐปริมณฑล ซึ่งจะได้อธิบายไว้แต่ละประเด็นเป็นลำดับ

บทบาทต่อรัฐ (ชนปท)

รัฐหมายถึงดินแดนที่มีประชาชนอาศัยอยู่ ในอรรถศาสตร์เสนอว่า รัฐกับประชาชนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหากปราศจากผู้คนหรือราษฎรอาศัยอยู่แล้วก็เป็นรัฐไม่ได้ และหากไม่มีรัฐอาณาจักรก็เกิดมีขึ้นไม่ได้⁴ (Kangle, 1963: 564) อรรถศาสตร์ใช้คำว่า ‘ชนปท’ หมายถึงรัฐ และคำว่า ‘ราชชย’ หมายถึงอาณาจักร ดินแดนอันประกอบขึ้นเป็นรัฐนี้อาจมีชื่ออื่น เช่น ‘เทศ, ราษฎร, วิชย’ 3 คำนี้มีความหมายเหมือนกันใช้แทนกันได้ (Kane, 1946: 138) ในจารึกยโสธรราชกรมได้กล่าวถึงพระเจ้ายโสธรมณมีมีบทบาทต่อรัฐและประชาชนของพระองค์ โดยหน้าที่หลักของพระองค์คือปกป้องประชาชนและลงโทษผู้สมควรถูกโทษ ดังนี้

พระองค์ได้ถวายผลไม้คือความรุ่งเรืองของตนไม้คือมณฑลแห่งแคว้นแคว้น (ราชภูมณฑล) ที่มีความเจริญอันถูกรดแล้วด้วยน้ำคือการบำรุงรักษาแก่พราหมณ์เป็นต้นเพราะต้องการให้ลิ้มรสหวาน (K.290.30) ในเมืองอันเป็นเอกบนแผ่นดิน (วสุไรกปุร) ซึ่งถูกรักษาด้วยกำแพงคือพระพาหาของพระองค์ ไม่จำเป็นต้องมีความพยายามในการรักษาความสงบสำหรับโยคีทั้งหลาย แม้กระทั่งพลธนูทั้งหลายก็ไม่จำเป็นต้องมีความพยายามด้วย (K.95.29) พิษคือธรรมอันพระองค์หว่านแล้ว โนนาคือแคว้นแคว้น (ราชภูม) ซึ่งมีปุ๋ยคือศัตรูที่มีความหยิ่งผยองอันถูกแผดเผาแล้วด้วยไฟคือพระบรมเดชานุกาพ งอกงามแล้วด้วยน้ำคือศรัทธา (K.323.32) เพราะการสั่งสอนของพระองค์ผู้มีอำนาจและธรรมที่มีขอบเขต พระองค์จึงทรงปกครองประชาชนทั้งหลาย (ปราช) ด้วยวิธีการมีการตัดสินที่ยุติธรรมเป็นต้น ตามความเหมาะสม (K.290.45) น้ำคือคำสอนของพระองค์ได้ไหลเข้าไปสู่ใจของประชาชน (ชคนมานส) และได้ให้การชำระสิ่งสกปรกอันติดอยู่ในใจของประชาชนนั้น (K.279.41)

⁴ na hyajano janapado rājyam ajanapadam vā bhavātīti (AK.13.4.5)

จากข้อมูลจะเห็นว่ากวีสฤติพระเจ้ายโศวรมันมีบทบาทในด้านการอภิบาลรักษารัฐและประชาชนที่อาศัยอยู่ในรัฐ ทำให้ประชาชนกินดีอยู่ดี พระองค์รักษาความสงบเรียบร้อยในรัฐ กำลังพลที่คอยเผ่าระวังป้องกันภัยตามป้อมปราการก็เบาใจ ทั้งภายในรัฐเองก็เกิดความสงบร่มเย็นเป็นสุข เพราะพระองค์ปกป้องรัฐปราบศัตรูให้หมดไปจากรัฐ เอาใจใส่ต่อประชาชนให้มีจิตใจเบิกบาน ดังข้อมูลในบทสฤติ กวีนำบทบาทชาวไร่ชาวนาปลูกพืชในนาบำรุงรักษาด้วยการกำจัดวัชพืชรดน้ำพรวนดินทำให้พืชพรรณเจริญเติบโตงอกงามมาเปรียบเทียบกับกรปกครอง พระองค์ก็เช่นเดียวกันมีบทบาทในด้านใช้หลักธรรมปกครองประชาชนในรัฐ ปกป้องระวังภัยกำจัดศัตรู จากข้อมูลจะเห็นได้ว่าดินแดนที่ประกอบขึ้นเป็นรัฐต้องมีประชาชนอาศัยอยู่จึงจะสามารถปกครองครองได้ ในบทสฤติ กษัตริย์ในจารึกยโศวราศรม กวีมักจะสฤติ กษัตริย์มีบทบาทต่อรัฐและเกี่ยวข้องกับประชาชนเสมอ สอดคล้องกับข้อมูลในอรรถศาสตร์ที่ว่า ดินแดนที่ไม่มีประชาชนอาศัยอยู่ไม่ใช่รัฐ เมื่อไม่มีรัฐก็ไม่มีอาณาจักร นอกจากสฤติ กษัตริย์มีบทบาทดังกล่าวแล้ว กวียังสฤติ กษัตริย์มีบทบาทเกี่ยวกับทรัพย์ ดังที่จะวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

บทบาทเกี่ยวกับทรัพย์

ทรัพย์ถือว่ามีสำคัญต่ออาณาจักร ข้อมูลในมานวธรรมศาสตร์ได้วางหลักไว้ว่า กองคลังและอำนาจรัฐต้องขึ้นตรงต่อกษัตริย์ ‘กองทัพขึ้นตรงต่ออำมาตย์ (ขุนนาง) การดำเนินการกองกำลังขึ้นตรงต่อกองทัพ กองพระคลังและรัฐขึ้นตรงต่อกษัตริย์ การสร้างลัทธิพันธมิตรและการทำสงครามขึ้นอยู่กับทูต’ (Bühler, 2006: 226) จากข้อมูลแสดงให้เห็นว่า การจะบริหารหรือปกครองอาณาจักรให้ราบรื่นได้ ทรัพย์สมบัติในรัฐถือว่ามีสำคัญเพราะต้องขึ้นตรงต่อกษัตริย์โดยตรง ส่วนตำแหน่งหน้าที่แผนกอื่นขึ้นตรงต่อขุนนางของพระองค์ได้ เช่นการทูตและกองทัพ ในจารึกยโศวราศรมได้ระบุถึงกษัตริย์เมื่อปกครองอาณาจักรแล้วทรงมีบทบาทต่อทรัพย์และความมั่งคั่งในอาณาจักรอย่างไร ดังข้อมูล

เมื่ออภิเชกพระเจ้ายโศวรมันเป็นกษัตริย์แล้ว แผ่นดินก็ได้ให้สิ่งที่ปรารถนาตามความประสงค์ (ยถารถ) ด้วยน้ำฝนที่โปรยปรายรดหลังประชาชน จากมวลเมฆก้อนหนา ตามช่วงฤดูกาลที่เหมาะสม พระเจ้ายโศวรมันทรงมีพระเมตตาสม่าเสมอ ทรงกระจายภาชีออกไป (ปฺรสาริตฺกร) เพื่อทำการขจัดความยากลำบากของประชาชน เหมือนดวงอาทิตย์เปล่งรัศมี

ออกเพื่อทำการชำระล้างน้ำค้างของพืชพรรณทั้งหลาย และเหมือนบิดาเหี้ยมมือออก เพื่อทำความสะอาดน้ำตาของลูกทั้งหลาย (K.701.41, 43) トラバトテツツ (อรุท) ของผู้มีความต้องการทั้งหลายจะสมปรารถนาแล้ว トラバトテツツก็ยิ่งเพิ่มให้ด้วยความปรารถนา ทรัพย์ในทรัพย์จะมีประโยชน์อะไรด้วยศัพท์ของตระกูลสำหรับผู้ได้รับทรัพย์มรดก (K.290.38) ความจริง ทรัพย์ของ (อรุท) พระองค์ผู้เป็นเหมือนช่างประจำทิศเพิ่มจำนวนขึ้น ด้วยการสละภาษี (กรตยาต) เหมือนในเวลาพญาช่างตักมันน้ำหอมซึ่งไหลออกมาทำให้ผึ้งที่บินมาเกาะเพิ่มจำนวนขึ้น ต้นกัลปพฤกษ์ (กลุบทรุโฆ) ที่เป็นต้นไม้ทิพย์ พระองค์ทรงทำให้ปรากฏเป็นต้นไม้บนโลก โดยการพระราชทานทรัพย์สมบัติที่ดีที่สุดจากทรัพย์สมบัติทั้งหมด ที่ถูกขอโดยผู้มีความต้องการ (K.323.42, 45) พระเจ้าโยศวรมันทรงประทานซึ่งอัญมณีคือราชสมบัติ (ราชรัตน) แก่ผู้มีความต้องการซึ่งทรัพย์ทั้งหลาย ทั้งที่ปรารถนาและไม่ได้ปรารถนาขอ ดูเหมือนว่าจะทรงเยาะเย้ยแก้วมณี ที่ให้ทรัพย์เฉพาะผู้ปรารถนาขอเท่านั้น (K.279.32)

จากข้อมูลจะเห็นว่า กวีสวดตีพระเจ้าโยศวรมันมีบทบาทเมื่อได้รับพระบรมราชราภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แล้ว ทำให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล ทำให้ประชาชนได้รับประโยชน์ในความกินดีอยู่ดี เพราะอาณาจักรเขมรโบราณสมัยนั้นอาศัยการทำเกษตรกรรมเป็นหลัก แหล่งทรัพยากรน้ำถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการเพราะปลูกพืชพรรณ โดยเฉพาะข้าว นอกจากนี้พระองค์ยังใช้จ่ายภาษีเพื่อขจัดความยากแค้นและให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนของพระองค์ ทรัพย์ที่พระองค์ใช้จ่ายไปเพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวมนอกจากเป็นประโยชน์กับประชาชนแล้ว ยังทำให้กองคลังของพระองค์มั่งคั่ง ดังข้อมูลที่กวีสวดตีว่า ทรัพย์ที่พระองค์สละออกไปจากพระหัตถ์จะเพิ่มจำนวนขึ้น เหมือนช่างตักมันซึ่งมันหอมไหลออกดึงดูดหมู่ผึ้งมาเกาะฉนั้นนั้น ใจความที่ซ่อนอยู่ในโคลงนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการบริหารจัดการด้านการคลังของพระองค์อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้อาณาจักรของพระองค์มั่งคั่งประดุจดั่งต้นกัลปพฤกษ์ และแก้วจินตามณี การสวดตีดังกล่าวสะท้อนบทบาทพระเจ้าโยศวรมันด้านการคลังและความมั่งคั่งของอาณาจักรซึ่งเกิดจากการปกครองด้วยธรรม ดังจะเห็นได้ว่าประชาชนแม้มีทรัพย์อย่างเพียงพอต่อความต้องการแล้ว แต่พระองค์ก็ประทานให้เสมอไม่หยุด แม้แต่ผู้ไม่ปรารถนาขอก็ได้รับประโยชน์ด้วย จากข้อมูลดังกล่าว นอกจากสวดตีกษัตริย์เกี่ยวกับทรัพย์แล้ว ยังปรากฏการสวดตีกษัตริย์มีบทบาทต่อรัฐปริณทล ดังที่จะวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

บทบาทต่อรัฐปริมนทล

ตามทฤษฎีในมานุษยวรรคศาสตร์ได้วางหลักให้กษัตริย์ต้องแสวงหาอำนาจที่เป็นธรรม และขยายอาณาเขตดินแดนไปยังรัฐอื่น นอกจากกษัตริย์จะมีอำนาจปกครองในรัฐของตนเอง มีอำนาจอธิปไตยปกครองในรัฐดินแดนของตนเองแล้ว ยังจะต้องมีบทบาทต่อรัฐหรืออาณาจักรใกล้เคียงด้วย โดยคัมภีร์มานุษยวรรคศาสตร์วางหลักไว้ว่า ‘กษัตริย์ผู้เป็นวิชิษุพิงพิจารณารัฐปริมนทลที่อยู่ถัดจากรัฐตนเองว่าเป็นศัตรู (อริ) หรือรัฐปริมนทลที่คอยช่วยเหลือศัตรูซึ่งอยู่ถัดศัตรูของตนว่าเป็นมิตร (มิตร) นอกจากรัฐอริกับมิตรดังกล่าว รัฐอื่นนอกนี้พึงทราบว่าเป็น ‘อุทาสินะ’ หรือรัฐปริมนทลผู้อยู่ตรงกลาง ควรเอาชนะกษัตริย์รัฐปริมนทลนั้นทั้งหมดด้วยกลยุทธ์ทั้งหลายมีวิธีผูกไมตรี (สาม) เป็นต้น ใช้แต่ละวิธีหรือใช้หมดทุกวิธีก็ได้ โดยความกล้าหาญและโดยนโยบาย’ (Bühler, 2006: 241) ในจารึกยโสธรราชมปรากฏการสรรเสริญสดุดีกษัตริย์มีบทบาทกับกษัตริย์องค์อื่น ๆ หรือกษัตริย์ในรัฐอื่น ดังข้อมูล

แม้คนอ่อนแอพระองค์ผู้มีพระกรุณาผู้ไว้ใจก็ไม่เคยล่วงเกินทำร้าย ส่วนคุณ (คุณ) ทั้งหลายมีการล่วงเกินทำร้ายกษัตริย์ผู้แข็งแกร่งจะมีอะไรผูกพระองค์ไว้ได้หรือ (K.701.26) พระราชาแม้มีความดุร้ายแต่ก็น้อมรับอำนาจ (อาชญา) ของพระองค์ด้วยเศียรเปรียบตั้งทะเลแม้มีพายุคลื่นกระหน่ำก็ไม่เลยขอบเขตฝั่ง (K.701.30) ในการกำจัดศัตรูผู้หยิ่งผยองในสนามรบพระองค์ผู้แผ่ไพศาลไปด้วยคุณ 6 ประการ (ษาทคุณย) ถูกสรรเสริญว่า ‘ผู้มีคุณอันไม่มีที่สิ้นสุด’ โดยความยอดเยี่ยมแห่งวีรกรรมทั้งหลาย (K.290.27) พระองค์มีมณฑลอันบริสุทธิ์เพราะจารบุรุษทั้งหลาย (จาร) ผู้ทรงไว้ซึ่งรสอันอกุณผู้เที่ยวไปที่นั่นที่นั่นเหมือนพระอาทิตย์มีมณฑลบริสุทธิ์ด้วยแสงสว่างทั้งหลาย (K.701.40) เพราะทรงเป็นผู้ที่มีความรู้อันไม่มีอะไรปิดกั้นได้ พระองค์จึงเป็นเหมือนจารบุรุษ (จารกษุ) ทรงทราบเรื่องที่ควรรู้ทุกอย่างว่า การดำรงอยู่ของความเป็นพระราชา(เอกราช)ไม่เป็นสิ่งที่ใครจะทำลายได้ (K.279.37) ราชสีห์เมื่อชนะพระยาภุชชได้อย่างเด็ดขาดแล้วก็คำรามเสียงดัง ส่วนพระองค์ ถึงจะชนะบรรดาช้างคือกษัตริย์ทั้งหลาย (ราชภุชช) ก็ไม่หยิ่งผยองเลย (K.290.28)

จากข้อมูลจะเห็นว่าพระองค์จะใช้คุณทั้งหลายในการปราบปรามกษัตริย์ในรัฐอื่น ๆ พระราชาในรัฐอื่นจะน้อมรับอำนาจของพระองค์ กษัตริย์ในรัฐอื่นที่มีความหยิ่งผยองต่อพระองค์

คุณสมบัติที่พระองค์จะใช้ในการดำเนินนโยบายจัดการ ได้แก่คุณ 6 ประการ หรือยุทธวิธี 6 ประการ ในการแสดงท่าทีต่อรัฐรอบข้างหรือกษัตริย์ในรัฐอื่น ยุทธวิธี 6 ประการ ได้แก่ (1) *สันธิ* การสร้างสัมพันธมิตร (2) *วิครหะ* การทำสงคราม (3) *ยานะ* การก้าวลงสู่สนามรบ (4) *อาสนะ* การชะลออยู่กับที่ (5) *ทไวธิภาวะ* การใช้กลยุทธ์พลิกแพลง (6) *สังครยะ* การแสวงหาที่พึ่ง (Bühler, 2006: 241) วิธีที่สำคัญที่จะช่วยให้พระองค์รักษาสถานะความเป็นกษัตริย์และอาณาจักรของพระองค์ไว้ได้คือการจัดตั้งจารบุรุษไปแสวงหาข่าวสารข้อมูลในรัฐอื่นและภายในอาณาจักรของพระองค์ด้วย ข้อมูลจารึกนอกจากสดุดีกษัตริย์ด้านการปกครองแล้ว ยังปรากฏการสดุดีกษัตริย์ด้านพิธีกรรม ดังที่จะศึกษาในหัวข้อต่อไป

3) การสดุดีกษัตริย์ด้านพิธีกรรม

ตามทฤษฎีการประกอบพิธีกรรมเป็นหน้าที่ของพราหมณ์ กษัตริย์มีส่วนร่วมในพิธีกรรมโดยตรงเป็นองค์อุปถัมภ์ พระองค์ทรงจัดให้มีการประกอบพิธีกรรมขึ้นเพื่อขจัดปัดเป่าภัยพิบัติและบำรุงขวัญกำลังใจประชาชนในอาณาจักร (Gonda, 1969: 71) ในมานาวธรรมศาสตร์ หมวตราชธรรม วางหลักให้กษัตริย์ควรแต่งตั้งพราหมณ์ผู้รู้พิธีกรรมไว้ในตำแหน่งบุโรหิต พราหมณ์เหล่านั้นจะประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับคฤหะสูตรและจัดการเกี่ยวกับไฟัชฌุพิธี กษัตริย์ควรประกอบพิธีกรรมต่างๆ พร้อมกับถวายทักษิณาแก่พราหมณ์ ซึ่งจะทำให้ได้ผลบุญจากการประกอบพิธีกรรมนั้น (Bühler, 2006: 228-229) ในจารึกยโคธราศรมปรากฏบทสดุดีกษัตริย์มีบทบาทเกี่ยวกับพิธีกรรม แสดงให้เห็นว่าพิธีกรรมมีความสำคัญทั้งต่อกษัตริย์เองและต่ออาณาจักรของพระองค์ด้วย ดังข้อมูล

พระเจ้ายโสธรมันเป็นพระเจ้าแผ่นดินทรงมีความจริงใจในการถวายทาน จัดให้ทำยัชฌุพิธีมีพิธีโกฏิโหมะ (โกฏิโหมะ) เป็นต้น ซึ่งมีการถวายทักษิณาทาน เช่น อัญมณีและทองจำนวนมาก เป็นต้น (K.95.28) พระเจ้ายโสธรมันยินดีในยัชฌุพิธีและโยคะ เป็นต้น (โหมโยคาติ-) มีความศรัทธาในพระเวท เป็นเจ้าชีวิตประชาชน และเป็นเหมือนพระพรหม เป็นผู้อันศัตรูให้สิ้นไหวไม่ได้แล้ว (K.323.34) ท้องฟ้าปกคลุมไปด้วยเครื่องหอมอันเกิดขึ้นจากไฟัชฌุพิธี (-อธวร-) ของพระองค์ แท้จริงแม้กระทั่งปัจจุบันก็ยังปรากฏให้เห็นอยู่ มีสีดำเหมือนก้านดอกบัวสาย (K.95.22) ในยัชฌุพิธี (อธวร) ของพระองค์ เหล่าผู้อยู่บนสวรรค์ทั้งหมด ผู้ถูกอ่อนวอนเรียกหาอยู่เนืองๆ ไม่ทรงไว้แล้วซึ่งที่อยู่ของตน ดูเหมือนว่าหลับไหลแล้วเพราะเมา

น้ำโสม (โสม) (K.701.37) ท้องฟ้าถูกปกคลุมมืดมิดไปด้วยควันเพราะควันไฟอันเกิดขึ้นจากไฟแห่งยัชญพิธิ (ยชญ) ของพระองค์ ดูเหมือนว่าจะปรากฏปกคลุมไปด้วยฝนแห่งควันไฟทั้งหลาย เมื่อคราวการตายของอสูรกลี (K.279.31) พระองค์ผู้มียัชญพิธิ (กรตุ) อันนับไม่ได้เป็นผู้เหนือกว่าพระอินทร์ผู้ประกอบยัชญพิธิ 100 ครั้ง พระพรหมผู้มีความกรุณาไม่ได้สร้างพระองค์มาเพื่อรักษาแผ่นดิน (K.279.46) โลกถูกครอบครองไว้ด้วยคุณของพระองค์อันทำให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลายบริสุทธ์ผุดผ่องอย่างยิ่ง ดูเหมือนว่าชั้นบรรยากาศถูกบรรจุไว้ด้วยของหอมแห่งเครื่องสังเวทแห่งไฟยัชญพิธิ (อธวร) (K.290.33) บุคคลผู้มีความต้องการในการก้าวไปสู่หนทางตามพระอินทร์ ดูเหมือนว่าจะมีบันไดแล้ว ด้วยขั้นบันไดทั้งหลาย ที่จับตัวเป็นควันที่ทอดขึ้นไปเพราะการบูชา (มข) ที่นับครั้งไม่ถ้วนของพระองค์ (K.323.40)

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นว่าพระเจ้ายโศวรมันจัดให้มีการประกอบพิธีกรรม เช่นพิธีโกฏิโหมะ ซึ่งเป็นชื่อพิธีกรรมอย่าง 1 พระองค์ทรงมีความยินดีในการหมั้นประกอบพิธีกรรมสม่าเสมอ ดังที่กวีสรรเสริญว่าควันไฟจากการประกอบพิธีกรรมที่พระองค์จัดให้มีขึ้นปกคลุมไปทั่วอาณาจักร นอกจากนี้พระองค์ยังมีความเชื่อมั่นในพระเวทซึ่งเป็นแหล่งที่มาของพิธีกรรม ตามทฤษฎีกษัตริย์เป็นองค์อุปถัมภ์หรือเป็นยชมานะ พราหมณ์ผู้มีความรู้ในขั้นตอนพิธีกรรมและบทสวดเป็นผู้จัดแจงทำพิธีกรรมเมื่อขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมเสร็จพระองค์จะเป็นผู้ได้รับพร เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ทั้งต่อพระองค์เองและต่อประชาชน สิ่งที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมคือการถวายทานหรือทักษิณาแก่พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีกรรม จากข้อมูลจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงถวายสิ่งของมีค่าเป็นจำนวนมากแก่พราหมณ์ แสดงให้เห็นว่าการประกอบพิธีกรรมในจารีกยโศตราศรมมีความสำคัญ เพราะมีบทสรรเสริญหลายบทกล่าวถึงกษัตริย์มีบทบาทด้านนี้ ดังที่สรรเสริญว่า ‘เหล่าเทวาหลงลืมสรรงสวรรค์แดนวิมานประทับของตนเองเพราะหลงลืมดื่มด่ำรสน้ำโสม ส่วนมนุษย์ผู้ต้องการสรรงสวรรค์กลับมีราวบันไดพาดผ่านเป็นมรรคา บรรยากาศชั้นฟ้าอบอวนไปด้วยกลิ่นหอมจากเครื่องสังเวท’ ทำให้เห็นว่าข้อมูลในบทสวดดีสะทอนภาพพระเจ้ายโศวรมันทรงปกครองประชาชนของพระองค์โดยการเอาใจใส่ต่อพสกนิกรของพระองค์ทุกชนชั้น โดยทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ยกยอทุกศาสนา ข้อมูลนอกจากสวดดีกษัตริย์มีบทบาทด้านพิธีกรรมแล้ว ยังปรากฏบทสวดดีกษัตริย์ด้านสงครามดังที่จะวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

4) การสดุดีกษัตริย์ด้านสงคราม

ในข้อมูลเนื้อหาส่วนสดุดีกษัตริย์ กวีมักนำเรื่องราวเหตุการณ์เกี่ยวกับสงครามการสู้รบมาพรรณนา โดยให้กษัตริย์คือพระเจ้ายโศวรมันเป็นตัวเอกมีบทบาทปรากฏในฉากภาพพรรณนาในบทสดุดีแต่ละโคลง ซึ่งสะท้อนภาพให้เห็นบุคลิกความกล้าหาญของกษัตริย์ นอกจากนี้ก็วิยัณแฝงหลักราชาธรรมที่กษัตริย์ต้องดำเนินตามด้วย โดยกษัตริย์นอกจากมีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของตนแล้ว ยังต้องแสวงหาอำนาจแผ่ขยายดินแดนไปยังรัฐอื่น โดยการยึดเอารัฐปริมณฑลมาไว้ในอำนาจของตนด้วยการใช้กลยุทธ์คุณ 6 ประการ ประกอบกับการใช้อุบาย 4 ด้วย วิธีการหลังนี้ประกอบด้วย (1) สาม ทำการผูกมิตร (2) ทาน แลกเปลี่ยนด้วยบรรณาการ (3) เกพ ยุยงให้แตกสามัคคี (4) ทัณฆ ทำสงคราม กษัตริย์ควรใช้วิธีการ 3 ข้อแรกและพยายามหลีกเลี่ยงสงคราม แต่ถ้าใช้วิธีการดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จ จึงใช้วิธีทำสงครามยึดเอารัฐปริมณฑลมาไว้ในอำนาจ (Bühler, 2006: 233) เมื่อจำเป็นต้องทำสงครามหลักราชาธรรมยังกำหนดหลักจริยศาสตร์ในสงครามไว้สำหรับกษัตริย์ด้วยดังข้อมูล

พระองค์จะไม่ฟันศัตรูผู้พ่ายแพ้ล้มลงในสนามรบซ้ำอีก โดยการฟันด้วยพระขรรค์ (ขทค) อย่างตั้งใจ ซ้ำอีกครั้ง โดยที่ศัตรูยังมีบาดแผลติดตัวบาดเจ็บยืนนิ่งอยู่ (K.95.25) พระเจ้ายโศวรมันผู้เปรียบดั่งอรชุนผู้ชำนาญการยิงศรด้วยพระหัตถ์ซ้าย-ขวา (สวยทกษิณกษิปตศร) มีพระหริเป็นสหายในสงคราม พระองค์ผู้เดียวเป็นผู้กล้าในการยึดครองโลกทรงได้รับชัยชนะและความโชคดี (K.95.34) ในการฆ่าศัตรูจำนวนมากในสนามรบพระพาหาทั้งสองแม่ของพระองค์ ราวกับว่ามีจำนวนนับพัน ด้วยลูกศรทั้งหลาย (ปตริ) ที่ปล่อยไปแล้ว ทั้งซ้าย-ขวา (K.290.25) ในทุกสนามรบไฟคือเดชานูภาพ (ปรตป) ของพระองค์ครั้งใหม่ แล้วก็ได้แผดเผาเหล่าศัตรูทั้งหมด (อขิลาราดิ) และเหมือนได้เผาใจของสตรีทั้งหลายของศัตรูเหล่านั้นเพราะยังไม่อิมหนา (K.290.26) ความร้อนคืออำนาจของพระองค์ได้ข่มไฟคืออำนาจของศัตรู (ทวิฏปรตป) ที่ข่มได้ยากเหมือนกับไฟที่ถูกเผาโดยพระอัคนี มหัทศจรย์จริง! นี่เป็นสิ่งใหม่ในโลก (K.701.36) ในสงครามหมู่ข้าศึก (อาราติมณฑล) ผู้จองหองหลังจากมองเห็นพระเจ้ายโศวรมันแล้วไม่สามารถจะอดทนได้ ต่างน้อมบูชาด้วยดอกบัวคือศิระะด้วยคิดว่าผู้นี้คือพระอาทิตย์ (K.95.31) ในสงครามพระองค์ทำลายเศียรของกษัตริย์

(ภฎฤๅปติ) ที่ระดับด้วยรัตนะเหมือนกั๓ตัดฎุเขาล๑นด้วยดาบชัยศรีท้๓หลายเพื่อควา๓
เพลิดเพลีน (K.323.27)

จากข๑อมูลจะเห็นว๑า กวีพรรณนาภาพพระเจ๑ายโศวรมันมีบ๑บาทในสนามรบ เม๑อจ๑าเป็นต๑องท๑า
สงครามในการก๑าวลงสู่สนามรบเพ๑อยึดเอาดินแดนรัฐอื่นมาไว้ในอ๑นาจ๑ปกครอง ด้วยบุคลิกภาพที่
แสดงถึงควา๓กล้าหาญ มีควา๓สามารถด๑นฝีม๑อในการใช้อาวุ๓ เช่นศรและพระขรรค์ ควา๓กล้าหาญ
ด๑นเด๓านภาพของพระองค์เหนือกว๑าเด๓านภาพกษ๑ัตริย์ศ๑ตรู ในบางสนามรบหมุ๑ศ๑ตรูยอมสวามิภัก๑
ต่อพระองค์โดยง๑าย ในบางสมรภูมิพระองค์ก็ได้รับชัยชนะง๑ายตายด้วยการใช้พระขรรค์อาวุธคู๑
พระวรกายตัดเศียรศ๑ตรู เม๑อศ๑ตรูเพลิงพล๑้าได้รับบาดเจ็บ พระองค์ก็หยัดหลักคุณธรรมในสงครามไม่
ทำร้ายศ๑ตรูหรือช๑าเติม มานวธรรมศาสตร์วางหลักราชธรรมข๑นนี้ไว้ว๑า ‘อย่าฆ่าศ๑ตรูผู้ม๑มือเปล๑าไร้อาวุธ
ผู้บาดเจ็บ บาดเจ็บสาหัส มีความขาดกล๑ว’ (Bühler, 2006: 231) ในบทสรรเสริญสุดข๑างต้น
จะเห็นได้ว๑ากวีพรรณนาภาพพระเจ๑ายโศวรมันมีบ๑บาทในสงครามตามหลักราชธรรม แม้จะพรรณนา
ภาพเฉพาะฉากในสนามรบ แต่ก็แฝงด้วยหลักราชธรรม ในการท๑าสงครามตามหลักคัมภีร์ธรรมศาสตร์
วางไว้ต๑องมีเหตุผลและควา๓จ๑าเป็น เม๑อใช้วิธีการอุบายผูกมิตร เ๓รจาแลกเปลี่ยนผลประโยชน์
ท๑าควา๓แตกร้า๑วให้กษ๑ัตริย์ฝ๑งศ๑ตรูอ่อนแอเพ๑อมาสวามิภัก๑ไม่ได้แล้ว ข๑นตอนสุดท๑ายก็ต๑องใช้วิธีการ
ท๑าสงคราม แม้ในการท๑าศึกสงคราม ถ้าศ๑ตรูบาดเจ็บพระองค์ก็หยัดหลักจริยศาสตร์สงครามไม่ช๑าเติม
ศ๑ตรู

สรุปสาระต๑งด้านการศ๑ดุติกษ๑ัตริย์ตามหลักราชธรรม

หลักราชธรรม หมายถึงหน้า๑ของกษ๑ัตริย์ ธรรมกินควา๓หมายก๑ว้างข๑างซึ่งควา๓หมายเดิม
แปลว๑า ‘ทรงไว้’ หน้า๑ของกษ๑ัตริย์ที่วางหลักไว้ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์คือการปกครองและการลงโทษ
โดยกษ๑ัตริย์เป็นผู้มีบ๑บาทสำคัญ ในคัมภีร์แนวธรรมศาสตร์จึงได้วางหลักปฏิบัติไว้สำหรับกษ๑ัตริย์
โดยเฉพาะว๑าต๑องปฏิบัติง๑ายไร๑่าง ผู้วิจัยพบการศ๑ดุติกษ๑ัตริย์ตามหลักราชธรรมในจารึกยโศวราศรม
ที่สำคัญและโดดเด่น ผลจากการศึกษาสามารถแบ่งได้เป็น 4 หมวดสำคัญ ได้แก่ (1) การศ๑ดุติกษ๑ัตริย์
ด้๑นการศึกษา หมวดนี้กวีศ๑ดุติกษ๑ัตริย์มีความรู้เกี่ยวกับวิชาการด้๑นศาสนา, วิชาการด้๑นปรัชญา,
วิชาการด้๑นภาษา, วิชาการด้๑นการแพทย, และวิชาการด้๑นศิลปะต๑งๆ วิชาการเหล๑านี้เป็น
คุณสมบัติจ๑าเป็นสำหรับกษ๑ัตริย์ในการใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองประช๑น (2) การศ๑ดุติกษ๑ัตริย์

ด้านการปกครอง กษัตริย์ถือว่าเป็นผู้นำสูงสุดจึงอยู่ในฐานะผู้ปกครอง กวีสฤติพรรณนาภาพกษัตริย์มีบทบาทต่อรัฐอธิปไตยและมีบทบาทต่อประชาชนที่พระองค์ปกครองให้กินดีอยู่ดี มีบทบาทประทานทรัพย์สินให้ประชาชนของพระองค์ไม่ขาดตกบกพร่องแม้กระทั่งผู้ไม่ปรารถนาขอก็ได้รับประโยชน์ด้วย มีบทบาทต่อกษัตริย์ในรัฐปริมณฑล ซึ่งถือว่าเป็นมิตรหรือศัตรูก็ได้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ โดยกวีสฤติ กษัตริย์ใช้คุณหรืออุทวิธ 6 ประการดำเนินการต่อรัฐต่างประเทศ (3) *การสฤติกษัตริย์ด้านพิธีกรรม* กวีพรรณนากษัตริย์มีบทบาทด้านนี้ในฐานะเป็นองค์อุปถัมภ์จัดให้มีการประกอบพิธีกรรมเพื่อความ ผาสุกแก่ประชาชน พร้อมถวายทักษิณาแก่พรหมณ์ (4) *การสฤติกษัตริย์ด้านสงคราม* กวีสฤติกษัตริย์ มีความกล้าหาญใช้อาวุธปราบปรามศัตรูยึดเอาแผ่นดินศัตรูมาไว้ในครอบครอง ในสนามรบพระองค์ จะใช้ธนูและพระขรรค์เป็นอาวุธหลัก เมื่อศัตรูบาดเจ็บพระองค์จะยึดหลักคุณธรรมไม่ฆ่าเต็มศัตรู การสฤติกษัตริย์มีบทบาทตามหลักราชธรรมในจาริกยโศตราศรม มีความสอดคล้องกับหลักราชธรรมที่ วางไว้ในคัมภีร์มานาวธรรมศาสตร์เป็นส่วนใหญ่

5.2 สารัตถะด้านระเบียบการบริหารอาศรม

ข้อมูลจาริกยโศตราศรมมีเนื้อหาว่าด้วยระเบียบการบริหารอาศรมซึ่งเป็นเนื้อหาหลักของ จาริก ระเบียบนี้เป็นพระราชโองการ (ศาสน) ของพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ประกาศไว้ในจาริกซึ่งเป็น จาริกประเภทกัลปนา คำว่า ‘กัลปนา’ เป็นคำนามสตรีลิงค์ แปลว่า ‘การทำ, การสร้าง, การเตรียม’ (Williams, 2011: 263) ซึ่งมาจากรากศัพท์ ‘กฤป’ แปลว่าทำให้เป็นระบบ, จัดการให้เป็นระเบียบอย่างดี, ทำให้เหมาะสมและสอดคล้อง (Williams, 2011: 308) อาศรมเป็น หน่วยองค์กรด้านศาสนาในสังคมเขมรโบราณมีระเบียบการบริหารและการจัดการภายในองค์กรตามที่ กำหนดไว้ในกัลปนา อาศรมเป็นองค์กรที่มีโครงสร้างดำเนินงานโดยบุคคลผู้มาทำกิจกรรมร่วมกัน อาศรมในเขมรโบราณสมัยพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 เป็นองค์กรศาสนาซึ่งพระองค์เป็นผู้สถาปนา (ยชมา นะ) พร้อมกับกัลปนากำหนดระเบียบบริหารไว้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง อาศรมที่พระองค์สถาปนาเป็นการทำบุญและเป็นหน้าที่ (ธรรม) ที่พระองค์ทำสำเร็จเกิดเป็น ผลประโยชน์กับประชาชนของพระองค์ (K.701.104) การจะให้สำเร็จประโยชน์นี้ได้ต้องมีการบริหาร ทรัพยากรด้านต่างๆ ในอาศรม เช่น ทรัพยากรบุคคล, ทรัพยากรวัตถุ, ทรัพยากรด้านความรู้ ผู้วิจัย กำหนดหัวข้อที่จะศึกษาเป็น 6 ประเด็นหลัก ดังนี้

1. บุคลากรในอาศรม
2. แขกในอาศรม
3. พิธีกรรมในอาศรม
4. การศึกษาในอาศรม
5. ระเบียบข้อห้ามและบทลงโทษในอาศรม
6. การแสดงความประสงค์ การสาปแช่ง การอวยพร

5.2.1 บุคลากรในอาศรม

อาศรมเป็นศาสนสถานที่มีบุคคลอาศัยอยู่เป็นประจำและบริเวณใกล้อาศรมเองก็มีบุคคลอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอาศรมในเขตเมืองหลวง⁵ ดังข้อมูลในระเบียบอาศรมที่กำหนดให้แต่ละอาศรมในเมืองพระนครต้องเตรียมข้าวสุก 1 ขาริกาครึ่งและอาหาร 10 ปาตระไว้คอยต้อนรับแขกในแต่ละวัน (K.279.83-84, K.290.81-82, K.701.84-85) ปริมาณอาหารจำนวนดังกล่าวถือว่าเป็นปริมาณที่มากพอสำหรับบุคคลหลายร้อยคนบริโภคในแต่ละวัน แสดงให้เห็นว่าต้องมีบุคคลจำนวนมากเข้ามาใช้ประโยชน์ในอาศรมในแต่ละวัน สอดคล้องกับอาหารที่ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมศราทส์สำหรับผู้ล่งลับในวันสิ้นเดือนหรือเดือนดับทุกๆเดือนต้องใช้ข้าวสารจำนวน 4 อาตมะ (K.279.67-68, K.290.64-65, K.701.68-69,) รวมทั้งพิธีกรรมศราทส์เนื่องในโอกาสอื่นเช่น วันวิษุวัต ต้องใช้ข้าวสารจำนวน 1 ขารี (K.279.66, K.701.77, K.290.64) นอกจากนี้ในอาศรมยังมีนักบวชอาศัยอยู่เป็นประจำ ปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพจึงเป็นสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตอยู่สำหรับนักบวช ดังเช่นระเบียบกำหนดว่า ต้องจัดของกินและของบริโภคจำพวกข้าว หมาก พลู เป็นประจำทุกวัน สำหรับนักบวชเหล่านี้ (K.279.74-75, K.290.73-74, K.701.76-77,) เพราะฉะนั้น อาศรมจึงจำเป็นต้องการบุคคลจำนวนมากมาบริหารงานในอาศรมเพื่อจัดหาวัตถุดิบและเครื่องเลี้ยงชีพสำหรับคอยบริการ

⁵ อาณาจักรเขมรโบราณสมัยเมืองพระนคร เดิมมีเมืองทริทาลัยเป็นราชธานี หรือเมืองหลวง ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้ายโศรมันที่ 1 (พ.ศ. 1432-1453) พระองค์ได้ย้ายเมืองหลวงมาตั้ง ณ สถานที่แห่งใหม่ โดยมีเขาพนมบาแคงเป็นศูนย์กลาง พระองค์สร้างบารายขนาดใหญ่ ปัจจุบันคือบารายตะวันออก หรือชื่อเดิมยโศรตฎากะ ตั้งอยู่ด้านตะวันออกของเขาพนมบาแคง อาศรม 4 แห่ง ตั้งอยู่ด้านทิศใต้บารายตะวันออก ซึ่งอยู่ภายในบริเวณเมืองหลวงสมัยนั้น ได้แก่ พราหมณาศรม, มาเทศวราศรม, ไวยณวาศรม, และเสาศาตาศรม ผู้วิจัยเรียกชื่อจารึกประจำอาศรมแต่ละอาศรมดังที่กล่าวมาซึ่งมีที่ตั้งในเมืองหลวงนี้เป็น ‘จารึกประจำอาศรมในเมืองพระนคร’ ได้แก่ จารึกไพโรปราสาท K.279, จารึกปราสาทเทพนม K.290, จารึกปราสาททอมนับ K.701 ส่วนจารึกยโศรตฎากะอีก 2 หลักที่นำมาศึกษา ได้แก่ จารึกเขาพระบาท K.95 และจารึกโลเลย K.323 ผู้วิจัยเรียกชื่อ ‘จารึกประจำอาศรมนอกเมืองพระนคร’ เพราะจารึกทั้งสองกลุ่มมีระเบียบอาศรมที่แตกต่างกัน

บุคคลที่เข้ามาในอาศรม รวมทั้งดูแลนักบวชในอาศรมตลอดจนทรัพย์สินและรวมทั้งหน้าที่อื่นๆด้วย ในระเบียบอาศรมปรากฏข้อมูลการระบุตำแหน่งบุคลากรและกล่าวถึงการจัดหน้าที่ผลัดเปลี่ยนเวรกัน ช่วยดูแลอาศรม สามารถแบ่งได้เป็นแผนกต่างๆ ดังนี้

หัวหน้าอาศรม

หัวหน้าอาศรมเป็นตำแหน่งเฉพาะที่พระราชพงศาวดารแต่งตั้งให้ทำตามพระราชโองการ (ศาสน) ข้อมูลจารึกอาศรมในเมืองพระนครให้ชื่อเป็นภาษาสันสกฤตว่า ‘กุลธยเกษ’ ข้อมูลในอาศรมนอกเมืองพระนครให้ข้อมูลว่า ‘กุลปติ’ คุณสมบัติของผู้จะดำรงตำแหน่ง จารึกให้ข้อมูลเป็นนัยว่าเป็นนักบวช โดยสังเกตได้จากคำว่า ‘ตปโสดตม’ และคำว่า ‘ตปสาธิน-มรยาทา’ จะสังเกตได้ว่ากิจกรรมในอาศรมมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมเป็นหลัก คุณสมบัติของผู้จะเป็นหัวหน้าอาศรมน่าจะเป็นนักบวชเพราะเป็นผู้มีความรู้ในขั้นตอนพิธีกรรม ตำแหน่งนี้หากบกพร่องละเมิดกฎระเบียบมีการกำหนดโทษรับใช้และสิ่งของจำเป็นไว้คอยบริการ ตำแหน่งนี้หากบกพร่องละเมิดกฎระเบียบมีการกำหนดโทษเสียค่าปรับและปลดออกจากตำแหน่ง ดังข้อมูล

บุคคลใดเป็นผู้ดีที่สุดในหมู่ดาบสถูกแต่งตั้งเป็นหัวหน้า (กุลปติ) ในอาศรม บุคคลนั้น (พึงต้อนรับแขก) ด้วยข้าว น้ำและหมากพลูทั้งหลาย ด้วยการปฏิบัติมารยาททั้งหลายมีการ ทักทายเป็นต้น (K.95.45) ผู้ดูแลทั้งหลายมีหัวหน้าอาศรม (กุลปติ) เป็นต้น พึงจ่ายค่าปรับ เป็นทอง 20 ปละจนถึงจำนวน 1 ปละเป็นที่สุดตามลำดับตามความผิดที่มี (K.323.84) พระราชโองการนี้ของพระเจ้าศรีโยศวรมัน ฌ บริเวณอาศรมอันหัวหน้าอาศรม (กุลธยเกษ) และคนงานทั้งหมดในอาศรมพึงปฏิบัติตาม (K.279.51, K.290.48, K.701.52,) พึงจัดแจง คนรับใช้ที่เป็นสตรี 1 คน คนรับใช้ที่เป็นบุรุษ 9 คน กรรไกร 1 ด้าม มีด 1 เล่ม ผ้า 5 ผืน คนสวน 10 คน สำหรับหัวหน้าอาศรม (กุลปติ) (K.701.102) (พึงจัดแจง) คนรับใช้บุรุษ 9 คน คนรับใช้สตรี 1 คน มีดโกน 2 เล่ม ผ้า 5 ผืน เข็ม 2 เล่ม และคนทำสวน 10 คนสำหรับ หัวหน้าอาศรม (K.290.100) ถ้าหัวหน้าอาศรม (กุลปติ) ไม่ปฏิบัติตามพระราชโองการนี้ จะถูกพระราชาลงโทษอย่างไร้ความปราณี และให้ตกอยู่ใต้บังคับของหมู่สำนักบวช (K.701.103, K.290.101)

จากข้อมูลดังกล่าวทำให้สามารถทราบได้ว่าในแต่ละอาศรมต้องมีตำแหน่งหัวหน้าประจำอาศรม ตำแหน่งนี้มีความสำคัญ จะเห็นได้ว่าอาศรมในเมืองพระนคร ระเบียบกำหนดให้มีตำแหน่งนี้ โดยหัวหน้าอาศรมที่ได้รับการแต่งตั้งจะได้รับการจัดสรรคนรับใช้ รวมทั้งเครื่องใช้สอยสิ่งของต่างๆ ตำแหน่งนี้มีความสำคัญในการขับเคลื่อนการบริหารอาศรม เป็นผู้คอยออกคำสั่งให้หัวหน้าแผนกอื่นๆ ดำเนินงานของอาศรมให้บรรลุเป้าหมายตามพระราชโองการของกษัตริย์ หากไม่ปฏิบัติตามก็จะถูกลงโทษมีการกำหนดค่าปรับไว้ โดยเฉพาะจารึกประจำอาศรมนอกเมืองพระนครระเบียบกำหนดโทษปรับสำหรับหัวหน้าอาศรมและหัวหน้าแผนกอื่นด้วยจำนวนทรัพย์สินที่แตกต่างกันตามหน้าที่รับผิดชอบ แต่ละแผนก ระเบียบนี้จารึกระบุชัดว่าเป็นระเบียบสำหรับนักบวช (K.323.89) โดยเฉพาะอาศรมในเมืองพระนครระเบียบกำหนดว่าหากหัวหน้าอาศรมละเมิดพระราชโองการ พระราชาก็จะลงโทษปลดออกให้ไปอยู่ในอาณัติคำสั่งของเหล่านักบวช แสดงให้เห็นว่าบุคคลที่ถูกแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าอาศรมมาจากนักบวชแต่ละศาสนาที่ตนสังกัด หัวหน้าอาศรมมีหน้าที่หลักที่ระบุไว้ ดังนี้

หัวหน้าอาศรม พึงจัดหาทรัพย์สินสมบัติที่จะทำให้อาศรมนี้มีความเจริญเพิ่มขึ้น พึงดูแลปกครองคนในอาศรมที่เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ (K.279.51, K.290.48, K.701.52) หัวหน้าอาศรมทั้ง 4 ทุกคน พึงร่วมมือกันดูแลรักษาสระน้ำอันชื่อว่าโคธรรตฎากะนี้ ด้วยความเอาใจใส่อย่างสม่ำเสมอ (K.279.94, K.290.92, K.701.94)

จากข้อมูลอาจระบุหน้าที่หลักของหัวหน้าอาศรมพร้อมกับผู้ช่วย ดังนี้ (1) *หน้าที่จัดหาทรัพย์สินที่จะทำให้อาศรมมีความเจริญ* อาศรมมีคนเพิ่มจำนวนมากอาศัยอยู่จำเป็นต้องอาศัยวัดถุดิบบต่างๆ มาจัดสรรเสริญเพื่อเลี้ยงชีพสำหรับบุคคลต่างๆ ทั้งแขกและบุคลากร หัวหน้าอาศรมจึงเป็นบุคลากรสำคัญอันดับแรกในการหาทรัพยากรณ์ต่างๆ เพื่อทำความเจริญขึ้นให้อาศรม (2) *ปกครองคนในอาศรมที่เพิ่มจำนวนขึ้น* ในอาศรมมีคนเพิ่มจำนวนขึ้นและมีบุคลากรแต่ละแผนกคอยเป็นพื้นเพื่องในการทำงาน หัวหน้าอาศรมต้องคอยดูแลและสั่งการให้แผนกต่างๆ สามารถดำเนินการ เพื่อให้อาศรมดำเนินกิจการไปได้ในแต่ละวัน โดยเฉพาะคนงานแต่ละแผนก (3) *ช่วยกันดูแลสระน้ำหรือทำน้ำยโคธรรตฎากะ* นอกจากดูแลอาศรมที่มีคนหมู่มากอาศัยอยู่แล้ว หัวหน้าอาศรมยังต้องดูแลสระน้ำขนาดใหญ่ด้วย ซึ่งสระน้ำนี้เป็นหัวใจสำคัญของอาณาจักรนอกจากเป็นแหล่งทรัพยากรคอยหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนแล้ว ยังเป็นแหล่งประกอบพิธีกรรมสำหรับทำพิธีอาบตามช่วงเทศกาลด้วย โดยเฉพาะเมื่อถึง

เทศกาล หัวหน้าอาศรมต้องคอยสั่งการแผนกอื่นๆ ในการจัดเตรียมอาหารไว้คอยต้อนรับแขกด้วย (4) *ต้อนรับแขกที่มาในอาศรม* ตามข้อมูลจารึกในแต่ละวันจะมีแขกระดับต่างๆ เข้ามาใช้บริการอาศรม ทรัพย์สินของอาศรมต้องมีพร้อมสำหรับแขกเหล่านั้น ไม่ว่าจะเป็นอุปกรณ์เครื่องทำพิธี หรืออาหารการกินอื่นๆ รวมทั้งน้ำดื่มด้วย (5) *ดูแลอาจารย์และนักศึกษา* อาจารย์และนักศึกษาส่วนมากเป็นนักบวชอาศัยอยู่ประจำในอาศรม อาจารย์มีหน้าที่ในการสอนและอาจทำพิธีกรรมด้วย ส่วนนักเรียนมีหน้าที่ในการศึกษาเล่าเรียนอย่างเดียว ปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพจึงเป็นสิ่งจำเป็นในแต่ละวัน หัวหน้าอาศรมต้องคอยสั่งการคนแผนกอื่นให้ช่วยกันจัดหาดูแลอาจารย์และนักศึกษาในอาศรม เพื่อให้การเรียนการสอนดำเนินไปได้

นอกจากข้อมูลระบุตำแหน่งหัวหน้าอาศรมไว้ ข้อมูลยังระบุถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องกับอาศรม ซึ่งถือว่าเป็นบุคลากรของอาศรม เพราะมีหน้าที่ต้องดำเนินกิจกรรมในอาศรมเป็นหลัก สามารถระบุตำแหน่งเป็นแผนก ดังนี้

แผนกการศึกษา

ข้อมูลในจารึกยโสธรราศรม โดยเฉพาะอาศรมในเมืองพระนคร มีการกล่าวถึงระเบียบสำหรับนักศึกษาและอาจารย์ผู้สอนในแต่ละอาศรม ส่วนมากบุคคลเหล่านี้เป็นนักบวช โดยนักบวชเหล่านี้จะได้รับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพตามวัยและอาศัยพักแรมในบริเวณอาศรม มีการกำหนดอุปกรณ์การบันทึกมอบให้นักเรียน แสดงให้เห็นว่ามีการจัดการเรียนการสอนในบริเวณอาศรม แต่อย่างไรก็ตามแม้ว่าในแต่ละอาศรมจะมีหัวหน้าอาศรมและแผนกอื่นๆ อยู่แล้ว แต่การเรียนการสอนต้องมีผู้จัดระเบียบเกี่ยวกับการเรียนและวิชาที่สอน ฉะนั้นการกำหนดให้มีหัวหน้าผู้คอยควบคุมการศึกษาในแต่ละอาศรมจึงเป็นสิ่งจำเป็น ดังข้อมูลระบุว่า

‘พึงกำหนดคนรับใช้จำนวน 3 คน สำหรับอาจารย์ใหญ่ ผู้เป็นนักปราชญ์ในหมู่อาจารย์ และเป็นผู้สำรวจระวางในศีล’ (K.290.99, K.701.101)

จากข้อมูลจะเห็นว่าการกำหนดคนรับใช้สำหรับอาจารย์ผู้สอน คนที่ได้รับตำแหน่งนี้เป็นอาจารย์ผู้สอนในอาศรมเอง เกณฑ์ที่ได้รับการแต่งตั้ง ต้องเป็นผู้ฉลาดมีความรู้เหนือกว่าอาจารย์ผู้สอนท่านอื่น การกำหนดให้มีตำแหน่งนี้ไว้ประจำอาศรมแสดงให้เห็นถึงความสำคัญในการเรียนการสอนที่

จัดขึ้นในอาศรม นอกจากแผนการศึกษาแล้วจารึกยังระบุถึงพิธีกรรมในอาศรมและบุคคลผู้เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ดังที่จะวิเคราะห์ต่อไป

แผนกพิธีกรรม

นอกจากตำแหน่งหัวหน้าอาศรมและตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ซึ่งระบุไว้ชัดเจนในอาศรมเขตเมืองหลวงแล้ว ยังมีระเบียบที่ระบุถึงหัวหน้าแผนกอื่นๆ ไว้ในอาศรมที่ตั้งอยู่นอกเมืองหลวง ซึ่งเป็นอาศรมสำหรับผู้นับถือพระศิวะ ซึ่งแต่เดิมเป็นเมืองหลวงเก่าของอาณาจักรกัมพูชาก่อนที่พระเจ้ายโศวรมันจะย้ายเมืองหลวงมาตั้ง ณ สถานที่แห่งใหม่ที่เขাপนมบาแคง ระเบียบอาศรมในจารึกประจำอาศรมนี้ (จารึกโคลเลข K.323) มีชื่อตำแหน่งหัวหน้าแผนกต่างๆ ในอาศรม เช่น ‘**ทวารารถยฺกษ**’ ผู้ดูแลประตู ‘**เลขก**’ คนจดบันทึก ‘**อุปกल्पก**’ ผู้ช่วยเป็นต้น ซึ่งระบุตำแหน่งไว้ชัดเจนกว่าข้อมูลอาศรมในเมืองพระนครซึ่งให้ข้อมูลกว้างๆ ว่า ‘**กรมกร**’ แปลว่า ผู้ทำการงานหรือผู้ช่วย ไม่ได้แจกแจงตำแหน่งอื่นๆ ไว้โดยละเอียด เพราะฉะนั้น การนำจารึกหลักนี้มาศึกษาวิเคราะห์ร่วมกับจารึกประจำอาศรมในเมืองพระนครจะทำให้ทราบถึงข้อมูลตำแหน่งคนงานแผนกอื่นๆ ได้ชัดเจนขึ้น ตำแหน่งที่ปรากฏในจารึกมีดังนี้

ปุโรหิตและผู้ประกอบพิธีกรรม

ในอาศรมมีการระบุพิธีที่ต้องทำไว้ชัดเจนคือพิธีศราทและพิธีอื่นๆ การประกอบพิธีกรรมจำเป็นต้องอาศัยผู้รู้ในเรื่องพิธีกรรม เพราะฉะนั้น ระเบียบจึงกำหนดให้มีบุคคลผู้มีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมไว้ประจำอาศรม ดังข้อมูล

ถ้าปุโรหิต (**ปุโรหิต**) เป็นผู้ประกอบยัญญพิธีผิดเวลาพึงถูกปรับทรัพย์เป็นเงิน 20 ปละและผู้มีหน้าที่ประกอบยัญญพิธี (**ยาชก**) ผ่าฝืนระเบียบพึงปรับทรัพย์เป็นเงินจำนวน 10 ปละ (K.323.86)

จากข้อมูลดังกล่าว โดยเฉพาะข้อมูลในจารึกปราสาทโคลเลข K.323 มีการระบุตำแหน่งผู้ประกอบพิธีกรรม ตำแหน่งนี้อาจรวมทุกอาศรมต้องมีหัวหน้าสำหรับดูแลการประกอบพิธีกรรม ในจารึกระบุชื่อเป็นภาษาสันสกฤตว่า ‘**ปุโรหิต**’ และอาจรวมทั้งผู้มีหน้าที่สำหรับประกอบพิธีกรรม

โดยตรง ในจารึกระบุเป็นชื่อภาษาสันสกฤตว่า ‘ยาชกะ’ เพราะระเบียบกำหนดโทษปรับสำหรับผู้มีหน้าที่นี้ บุคลากรแผนกนี้อาจตั้งไว้ประจำในแต่ละอาศรม หรืออาจเป็นตำแหน่งที่ตั้งไว้ประจำเมือง แต่บุคคลผู้มีหน้าที่ดังกล่าว เมื่อถึงคราวจำเป็นต้องประกอบพิธีสำคัญในแต่ละอาศรม ต้องเชิญบุคคลผู้มีหน้าที่ดังกล่าวมาประกอบพิธีกรรมก็ได้ เพราะมีการกำหนดโทษปรับสำหรับตำแหน่งนี้ (ปุโรหิต) ไว้สูง 20 ปละเท่าตำแหน่งหัวหน้าอาศรมแสดงให้เห็นว่าตำแหน่งนี้มีความสำคัญมาก นอกจากแผนกพิธีกรรมแล้วจารึกยังมีระเบียบสำหรับแผนกอื่น ดังนี้

แผนกรักษาทรัพย์

สิ่งของต่างๆ เป็นทรัพย์ของอาศรมมีเป็นจำนวนมากทั้งสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ โดยเฉพาะสังหาริมทรัพย์ ไม่ว่าจะเป็นวัสดุอุปกรณ์เครื่องบูชา อุปกรณ์สำหรับพิธีกรรม รวมทั้งสิ่งของอื่นๆ จำเป็นที่จะต้องมีคนรักษา ในอาศรมจึงกำหนดระเบียบให้มีบุคคลประจำตำแหน่งนี้ ดังข้อมูล

ถ้าคนรักษาประตุ (ทวารารักษ์) และคนจดบันทึก (লেখก) ฟังละเลยหน้าที่ของตน ต้องจ่ายเงินจำนวน 5 ปละ ส่วนผู้ช่วย (อุปกल्प) ต้องจ่ายค่าปรับจำนวน 3 ปละ (K.323.87)

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่ามีตำแหน่งคนรักษาทรัพย์สินของอาศรมที่เป็นหัวหน้ามีชื่อในภาษาสันสกฤตว่า ทวารายักษ์ หมายถึงเป็นหัวหน้าคอยควบคุมรักษาสิ่งของอันเป็นทรัพย์ของอาศรม นอกจากนี้ยังมีคนคอยจดบันทึกรายการสิ่งของในชื่อภาษาสันสกฤตว่า ‘লেখกะ’ สิ่งของในอาศรมที่บุคคลนำไปใช้สอยน่าจะต้องมีคนลงบันทึกไว้ นอกจากนี้ยังมีคนคอยช่วยเหลือเก็บสิ่งของในชื่อภาษาสันสกฤตว่า ‘อุปกัลปะ’ ด้วย แสดงให้เห็นว่าในอาศรมแต่ละแห่งต้องมีบุคคลประจำตำแหน่งแผนกเหล่านี้ไว้คอยรักษาทรัพย์ของอาศรม นอกจากแผนกรักษาทรัพย์แล้วในจารึกยังระบุหัวหน้าคนงานแผนกอื่น ดังนี้

แผนกคนงาน

ระเบียบอาศรมในเมืองหลวงหรือเมืองพระนครซึ่งเป็นอาศรมสำหรับผู้นับถือลัทธิแต่ละนิกาย กำหนดผู้มีหน้าที่รับใช้ผลัดเปลี่ยนเวรกัน โดยอาศัยข้างขึ้น-แรม เป็นเวลายำหนด ในตอนจัดสรรคนงานไว้ตามตำแหน่งต่างๆ ได้ระบุหัวหน้าคนงานเหล่านั้นด้วย แต่ไม่ชัดเจนเท่าจารึกโคลเลย K.323

ซึ่งกำหนดโทษปรับสำหรับหัวหน้าแต่ละแผนกไว้ชัดเจน ทำให้ทราบว่าแผนกที่มีหน้าที่ในการทำงานในอาศรมมีแผนกใดบ้าง ดังข้อมูล

หัวหน้าคนงาน (กักริ-อธยฤษ) หัวหน้าคนดูแลครัว (มหานสาธยฤษ) และหัวหน้าคนดูแลการต้อนรับ (อาคมาธยฤษ) ฟังเสียค่าปรับเป็นเงิน 3 ปลาย รวมทั้งคนดูแลบริเวณลานอาศรม (องคนาธิปติ) อาศรมด้วย (K.323.89)

จากข้อมูลทำให้ทราบว่าหัวหน้าแผนกคนงานในอาศรม 4 แผนกด้วยกัน ได้แก่ (1) หัวหน้าแผนกคนงาน ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า ‘กักริ’ (2) หัวหน้าแผนกคนครัว ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า ‘มหานสาธยฤษ’ (3) หัวหน้าแผนกคนคอยต้อนรับ ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า ‘อาคมาธยฤษ’ (4) หัวหน้าคนดูแลลานอาศรม ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า ‘องคนาธิปติ’ หัวหน้าแผนกทั้งสี่ดังกล่าวมีความสำคัญเท่ากัน เพราะต้องจ่ายค่าปรับเท่ากันเมื่อมีความผิดเกิดขึ้น หัวหน้าแผนกดังกล่าวต้องคอยสั่งการควบคุมแผนกที่ตนเองรับผิดชอบ ข้อมูลในจารึกโล่เสี้ย K.323 นี้ ไม่ได้แจกแจงความรับผิดชอบแต่ละแผนกไว้ แต่ข้อมูลในจารึกประจำอาศรมในเมืองพระนคร ได้บอกรายละเอียดและแบ่งหน้าที่ที่รับผิดชอบงานไว้ชัดเจน ดังนี้

หน้าที่แผนกคนงาน

ข้อมูลจารึกประจำอาศรมในเมืองพระนครสำหรับคนนับถือศาสนา 3 ลัทธิ ได้วางระเบียบแบ่งหน้าที่ผลัดเปลี่ยนเวรกันแต่ละแผนกในแต่ละอาศรม ดังนี้

คนรับใช้สตรีและคนรับใช้ที่เป็นบุรุษผู้ควรแก่การรับใช้ผลัดเปลี่ยนกัน จำนวนเท่านี้ ต้องถูกจัดแจงไว้อย่างชัดเจน ในปักษ์ทั้งสองคือข้างขึ้นและข้างแรม (K.290.95, K.701.97) คนเขียน 2 คน คนดูแลราชกฤติ 2 คน คนดูแลหนังสือ 2 คน คนที่จัดหาใบพลุ 2 คน คนตักน้ำดื่ม 2 คน คนทำโบลาน 6 คน (K.290.96, K.701.98,) คนรับใช้มีหน้าที่หาเชื้อเพลิง 4 คน และมีหน้าที่จัดหาอาหารมีผักเป็นต้น 4 คน หัวหน้าคนงานเหล่านั้น 2 คน (อธยฤษ) และคนเตรียมอาหาร 8 คน (ภกตการ) (K.701.99, K.290.97) คนรับใช้สตรี ผู้ทำหน้าที่ผลิตข้าวสาร (ตำข้าว) ถูกกำหนดไว้ 12 คน บรรดาสตรีเหล่านี้ ฟังทำให้เต็มจำนวน 50 คน

หรือมากกว่าก็ได้ (แต่) อย่าพียงน้อยกว่า (50 คน) (K.701.100) คนรับใช้สตรีผู้ผลิตข้าวสาร (ตำข้าว) ถูกกำหนดไว้ 12 คน และรวมกันทั้งหมดมีจำนวน 50 คน (K.290.98)

จากข้อมูลดังกล่าว จะเห็นได้ว่าคนงานหรือคนรับใช้ได้รับการจัดสรรไว้เป็นแผนกเพื่อคอยรับใช้บริการในอาศรม หน้าที่คนรับใช้เหล่านี้มีหน้าที่ในการดูแลอาจารย์และนักศึกษาเป็นหลัก ต้องคอยจัดหาอุปกรณ์การศึกษา ของบริโภค น้ำดื่ม และหน้าที่ที่สำคัญคือการจัดหาวัตถุดิบเพื่อมาประกอบอาหาร ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีหัวหน้าคอยสั่งการสอดคล้องกับข้อมูลในจารึกโคลอย K.323 ดังกล่าวข้างต้นที่ระบุตำแหน่งหัวหน้าคนงาน(การี)ไว้ รวมทั้งมีการจัดสรรคนทำอาหารไว้ประจำอาศรมจำนวน 8 คน ซึ่งถือว่าเป็นจำนวนมาก ฉะนั้นจึงต้องมีหัวหน้าแผนกนี้ด้วย ซึ่งสอดคล้องกับระเบียบกำหนดโทษหัวหน้าแผนกครัว(มหานสารยักษะ)ไว้ในจารึกโคลอย K.323 คนรับใช้ในอาศรมที่จำเป็นอีกแผนกคือการผลิตข้าวสาร ระเบียบระบุคนมีหน้าที่นี้เป็นสตรีโดยมาก โดยจัดสรรไว้ในเวลาข้างขึ้น-ข้างแรมข้างละ 12 คน จนถึง 50 คน ซึ่งถือว่าเป็นจำนวนมาก สอดคล้องกับระเบียบที่กำหนดให้แต่ละอาศรมต้องจัดเตรียมข้าวสุก 1 ขาริกาครึ่งและอาหาร 10 ปาตระไว้คอยต้อนรับแขกในแต่ละวัน (K.279.83-84, K.290.81-82, K.701.84-85)

บุคลากรดังกล่าวข้างต้น ต่างมีหน้าที่รับผิดชอบคนละแผนกโดยมีหัวหน้าในแต่ละแผนกคอยควบคุมสั่งการอีกที ข้อมูลจารึกนอกจากระบุถึงบุคลากรในอาศรมแล้วยังระบุถึงแขกบุคคลต่างๆ ที่เข้ามาใช้บริการอาศรม ดังที่จะวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

5.2.2 แขกในอาศรม

หน้าที่สำคัญของหัวหน้าอาศรมและบุคลากรแผนกต่างๆอีกประการหนึ่งคือการต้อนรับแขกหรือผู้มาเยือนอาศรม หัวหน้าอาศรมพร้อมกับผู้ช่วยแผนกต่างๆ มีฐานะเป็นเจ้าบ้าน จารึกยโสธรราศรมวางระเบียบการต้อนรับให้เป็นหน้าที่ของหัวหน้าอาศรมเป็นหลักในการดูแลต้อนรับผู้มาเยือนอาศรม ดังข้อมูล ‘*พึงให้ความเคารพแขกทั้งหลาย (อติถิ) และพึงให้การต้อนรับอย่างมิตรไมตรี โดยความเคารพ เพราะว่า สิ่งที่พึงทำยิ่งไปกว่าการนับถือแขกของเจ้าบ้าน ย่อมไม่มี*’ (K.279.53, K.290.50, K.701.54) กษัตริย์ตามทฤษฎีของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แม้ว่าจะอยู่ในวรรณะกษัตริย์ซึ่งมีหน้าที่เฉพาะตามขั้นตอนอาศรม 4 คือมีหน้าที่ปกครองเป็นหลักแล้ว พระองค์ยังทรงมีหน้าที่ในฐานะคฤหัสถ์หรืออยู่ในขั้นตอนคฤหัสถ์ด้วย ซึ่งขั้นตอนนี้คฤหัสถ์มีหน้าที่ที่จะต้องทำมหาัยชญพิธี 5 ประการ

ได้แก่ การทำยัชฌูพิธีต่อพรหม (พรหมยัชฌ) (2) การทำยัชฌูพิธีต่อบรรพบุรุษ (ปีตยัชฌ) (3) การทำยัชฌูพิธีต่อเทพ (โหม) (4) การทำยัชฌูพิธีต่อภูต (พลิ) (5) การทำยัชฌูพิธีต่อเพื่อนมนุษย์ (นฤยัชฌ) (Olivelle, 2005: 112)⁶ การสร้างอาศรมถวายไว้และการแต่งตั้งหัวหน้าอาศรมไว้คอยดูแลแขกผู้มาทำยัชฌูพิธีในอาศรม ตามทฤษฎีถือว่าเป็นหน้าที่ของกษัตริย์ในฐานะเป็นคฤหัสถ์ โดยพระองค์สร้างอาศรมและแต่งตั้งบุคลากรไว้ดูแลอาศรม โดยมีจุดมุ่งหมายในการทำพิธีกรรม โดยเฉพาะพิธีศราทด้วย เพราะฉะนั้น ในอาศรมในแต่ละวันและแต่ละช่วงเวลาจึงมีบุคคลเข้ามาใช้บริการ เพื่อประกอบพิธีกรรมเป็นสำคัญ บุคคลเหล่านี้มีฐานะเป็นแขกของอาศรม การดูแลต้อนรับแขกถือว่าเป็นการทำยัชฌูพิธีอย่างหนึ่ง ข้อมูลในจารึกได้ระบุถึงชนชั้นและบุคคลที่มีตำแหน่งต่างๆ เข้ามาในบริเวณอาศรมสามารถระบุฐานะและตำแหน่งชนชั้นในฐานะที่เป็นแขกของอาศรมได้เป็นลำดับ ดังนี้

พระราชา พระราชินี

พระราชาและพระราชินีเป็นตำแหน่งสูงสุดในชนชั้นสังคหเชรโบริธาน จาริกยโศธราศรม ทุกหลักกระบุถึงพระราชานในฐานะแขกเสด็จเข้ามาภายในบริเวณอาศรม แต่บางหลักก็ระบุถึงพระราชินีด้วย รวมทั้งอาจมีบุคคลตำแหน่งอื่นเสด็จตามพระองค์เข้ามาในอาศรมด้วย จาริกยโศธราศรมในเมืองพระนครกล่าวถึงพระราชินีในฐานะแขกอาศรมเสด็จตามพระองค์เข้ามา จาริกประจำอาศรมนอกเมืองพระนครกล่าวถึงพระโอรส และพราหมณ์เสด็จตามพระองค์เข้ามาในอาศรม ดังข้อมูล

พระราชา พราหมณ์ พระราชโอรส เหล่านี้ สามารถเข้าไปภายในพระราชกุฎีได้ โดยไม่ต้องถอดเครื่องประดับออก และไม่มีความผิดในบริเวณอาศรมนี้ (K.95.39) ในบริเวณลานอาศรมนี้ **พระราชา**และพระราชโอรสเท่านั้น สามารถประดับพระภูษาเสด็จมาทางประตูใหญ่ได้ โดยไม่มีความผิด ส่วนพราหมณ์ นักบวช ชุนนาง และแม่ทัพ ไม่สามารถประดับเครื่องประดับเข้ามาได้ (K.323.67) เมื่อ**พระราชานั่นเอง**พร้อมด้วย**พระมหเทสี** (ของพระองค์) ด้วย เสด็จมาในอาศรมนี้ (หัวหน้าอาศรม) พึงรับเสด็จพระองค์นั้นเป็นประดุจเทพ โดยความเอาใจใส่ ตามทรัพย์สมบัติที่มีในอาศรม (K.279.54, K.290.51, K.701.55)

⁶ adhyāpanam brahmayajñah-pitryajñas tu tarpaṇam | homo daivo balir bhauto-**nryajño** 'tithipūjanam | (Mdh.3.70)

จากข้อมูลจะเห็นว่าพระราชาก็ถือว่าเป็นแขกลำดับแรกในอาศรมเสด็จมาเพื่อทำกิจกรรมบางอย่างหรืออาจทำพิธีกรรมในอาศรม จารึกยโสธรราศรมในเมืองพระนครให้ข้อมูลว่า หัวหน้าอาศรมฟังต่อนรับพระราชาดูเจตตามทรัพย์ที่มีในอาศรม นอกจากพระราชแล้วยังกล่าวถึงพระมเหสีของพระองค์ด้วย (อวโรธ) จารึกโคลเลย K.323 เป็นจารึกประจำอาศรมนอกเมืองพระนคร ให้ข้อมูลว่า พระราชาและพระโอรสเข้ามาในบริเวณลานอาศรมทางประตูใหญ่ โดยไม่ต้องเปลื้องเครื่องประดับออก คนอื่นนอกจากนี้ต้องเปลื้องเครื่องประดับออก ในจารึกเขาพระบาท K.95 ยังให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า พระราชา พราหมณ์ (ทวิช) และพระราชโอรสสามารถเข้าไปในพระราชกุฎีได้โดยไม่ต้องเปลื้องเครื่องประดับออก ซึ่งมีการเพิ่มพราหมณ์เข้าไปก่อนลำดับพระราชโอรส ต่างจากจารึกโคลเลย K.323 มีเฉพาะกษัตริย์กับพระโอรสเท่านั้น ส่วนจารึกยโสธรราศรมในเมืองพระนครกล่าวถึงพระราชาร่วมกับพระราชินีเป็นแขกอาศรมลำดับแรก นอกจากนี้จารึกยโสธรราศรมยังให้ข้อมูลพราหมณ์เป็นแขกในอาศรมเป็นลำดับต่อจากพระราชินี ดังนี้

พราหมณ์

ตามทฤษฎีวรรณะหรือชนชั้นในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พราหมณ์ถือว่าอยู่ในวรรณะที่สูงและบริสุทธิ์กว่าวรรณะกษัตริย์ แต่ตามระเบียบในจารึกยโสธรราศรม พราหมณ์เป็นชนชั้นสูงที่อยู่ในตำแหน่งรองลงมาจากกษัตริย์ ในแง่นี้อาจเป็นเพราะตำแหน่งในการปกครองมากกว่าชาติกำเนิด เพราะในเขมรโบราณถือว่ากษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุด แต่อย่างไรก็ตามพราหมณ์ก็ยังเป็นที่นับถือรองลงมาจากกษัตริย์ ดังข้อมูล

พระราชินี พราหมณ์ (ทวิช) พระราชโอรส เหล่านี้ สามารถเข้าไปภายในพระราชกุฎีได้โดยไม่ต้องถอดเครื่องประดับออก และไม่มีควมผิดในบริเวณอาศรมนี้ (K.95.39) ส่วนพราหมณ์ (วิปฺร) นักบวช ขุนนาง และแม่ทัพ ไม่สามารถประดับเครื่องประดับเข้ามา (ในลานอาศรม) ได้ พราหมณ์เป็นต้น พร้อมคนธรรมดาทั่วไป ไม่พึงสวมใส่เครื่องประดับ ไม่พึงใส่เครื่องประดับอันทำจากทอง ยกเว้นตุ้มหู อันเล็กๆ (K.323.67-68) ถ้าพราหมณ์ (ทวิช) เหล่าใด เพราะความมีทิฐฐิมานะ พึงละเมิดพระราชโองการนี้ พราหมณ์เหล่านั้นไม่เหมาะแก่การลงโทษทางร่างกายเป็นต้น แต่ควรถูกขับไล่ออกจากบริเวณลานอาศรมนี้ (K.323.78) ลำดับต่อมา พราหมณ์ (ทวิช) ควรได้รับการต้อนรับดูแลดีกว่าบุคคลอื่น ถ้าว่า

พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นมีจำนวนมาก ผู้ที่มีคุณสมบัติพิเศษ เช่น มีศีล คุณวุฒิ และความรู้ จะได้รับการดูแลต้อนรับ ตามลำดับ (K.279.57., K.290.54, K.701.58)

จากข้อมูลจะเห็นว่าระเบียบในอาศรมนอกเมืองพระนคร โดยเฉพาะจาริกเขาพระบาท K.95 พราหมณ์ได้รับอนุญาตให้เข้าไปในพระราชกุฎีเป็นลำดับถัดจากพระราชธาและลำดับก่อนพระโอรส ส่วนจาริกโลเลย K.323 ระบุถึงพราหมณ์เป็นลำดับต่อจากพระราชโอรสไม่ได้รับอนุญาตให้ใส่เครื่องประดับเข้าไปในลานอาศรมเหมือนพระราชธาและพระโอรสซึ่งอยู่ลำดับก่อน ในแง่นี้อาจเป็นเพราะระเบียบสำหรับการแต่งกายซึ่งจะได้กล่าวถึงในหัวข้อระเบียบการเข้าใช้ประโยชน์ในอาศรมต่อไป ส่วนระเบียบอาศรมในเมืองพระนครได้ระบุถึงพราหมณ์เป็นลำดับต่อจากพระราชธาและเป็นลำดับก่อนพระโอรสและบุคคลอื่นๆ มีสิทธิ์ได้รับการต้อนรับจากบุคลากรอาศรมก่อนบุคคลตำแหน่งอื่นๆ จากข้อมูลจะเห็นว่าพราหมณ์ในฐานะที่เป็นแขกในอาศรมระเบียบได้กำหนดสิทธิ์อยู่ลำดับถัดจากพระราชธาและพระราชินี แต่ก็ยังอยู่ภายใต้คำสั่งของพระราชธา ถ้าพราหมณ์ละเมิดระเบียบก็จะมีโทษถูกขับไล่ออกจากบริเวณอาศรมเท่านั้น ต่างจากสมาชิกราชวงศ์ที่เป็นแขกอาศรมและบุคคลอื่นๆ ที่เป็นแขกอาศรมถ้าละเมิดระเบียบก็จะถูกปรับด้วยทรัพย์ตามลำดับศักดิ์ ดังที่จะวิเคราะห์ต่อไป

ราชวงศ์

ระเบียบอาศรมระบุถึงสมาชิกราชวงศ์ในฐานะเป็นแขกอาศรมอยู่ถัดจากพราหมณ์ สมาชิกเหล่านี้ ได้แก่ พระราชโอรส พระราชธิดา และพระประยูรญาติ จาริกยโศธาศรมในเมืองพระนครระบุสิทธิ์พระราชโอรสจะได้รับการดูแลต้อนรับจากบุคลากรในอาศรมเสมอกับขุนนาง ส่วนจาริกประจำอาศรมนอกเมืองพระนครพระราชโอรสได้รับสิทธิ์การแต่งกายเสมอกับพระราชธาเมื่อเข้ามาใช้ประโยชน์ในอาศรม นอกจากนี้ระเบียบยังกำหนดโทษปรับสำหรับพระราชโอรสหนักกว่าขุนนาง ส่วนสมาชิกราชวงศ์คนอื่นๆ ระเบียบกำหนดโทษปรับเบากว่าพระโอรส ดังข้อมูล

ในบริเวณลานอาศรมนี้ พระราชธาและพระราชโอรสเท่านั้น สามารถประดับพระภูษาเสด็จมาทางประตูใหญ่ได้ โดยไม่มีความผิด (K.323.67) ส่วนพระราชโอรสทั้งหลาย (ราชบุตร) (ผู้ละเมิดพระราชโองการ) ต้องถูกบังคับให้จ่ายค่าปรับนับด้วยจำนวนทอง 20 ปลาย แต่สำหรับพระราชวงศ์ (นฤปติชญาติ) และขุนนางพึงถูกปรับจำนวนครึ่งหนึ่งจากพระราช

โอรสเหล่านั้น. (K.323.79) พระราชโอรส (ราชบุตร) มন্ত্রী ผู้นำกองทัพ ผู้ซึ่งเป็นคนดี ทั้งหมดเหล่านั้น ควรเป็นผู้ได้รับการต้อนรับ ด้วยความเอาใจใส่ตามลำดับ (K.279.58, K.290.55, K.701.59) สตรีเหล่าใด ผู้เป็นราชธิดา (ราชธิดา) ราชนัดดา (ราชเปาตรี) และผู้เป็นสตรีสูงอายุของพระราชินี (ราชบุตรี) (แม่นม) สตรีเหล่านั้น เป็นผู้ได้รับการนับถือเหมือนแขกคนอื่นๆ ในอาศรมนี้ ไม่พึงขึ้นไปสู่กุฏิ

จากข้อมูลจะเห็นว่า จาริกประจำอาศรมนอกเมืองพระนครระบุถึงพระราชโอรสเป็นลำดับถัดจากพระราชินีสามารถทรงเครื่องประดับเข้ามาในบริเวณอาศรมได้ จาริกโลเลย K.323 ระบุโทษปรับสำหรับพระราชโอรสจำนวนมากว่าขุนนางตำแหน่งอื่นและสมาชิกราชวงศ์ตำแหน่งอื่นๆ จาริกประจำอาศรมในเมืองพระนครไม่ได้จัดลำดับสมาชิกราชวงศ์ตำแหน่งอื่นไว้เสมอพระราชโอรสและขุนนางในการได้รับสิทธิ์การดูแลต้อนรับในอาศรม แต่กล่าวถึงไว้ท้ายจารึกว่าควรได้รับการดูแลต้อนรับเหมือนแขกตำแหน่งอื่นในอาศรม แต่โทษปรับสำหรับสมาชิกราชวงศ์เสมอกับโทษปรับพวกขุนนางระเบียบอาศรมนอกจากระบุสมาชิกราชวงศ์ในฐานะแขกอาศรมแล้ว ยังระบุแขกอาศรมระดับขุนนางดังข้อมูลที่จะกล่าวถึงต่อไป

ขุนนาง

จาริกยโสธรระบุถึงขุนนางซึ่งเป็นตำแหน่งบริหารงานในอาณาจักรเป็นแขกอาศรมในลำดับถัดจากพระราชินี, พราหมณ์, และสมาชิกราชวงศ์ ซึ่งแขกอาศรม 3 ลำดับข้างต้นระเบียบถือคุณสมบัติด้านชาติกำเนิดและความเกี่ยวข้องด้านเครือญาติเป็นเกณฑ์สำคัญ ส่วนขุนนางเป็นตำแหน่งที่มีหน้าที่ในการบริหารซึ่งอาจจะเกี่ยวข้องโดยการเป็นเครือญาติและชาติกำเนิดที่พระราชินีทรงแต่งตั้งไว้บริหารงานในอาณาจักรก็ได้ จาริกประจำอาศรมแต่ละหลัก ได้ระบุตำแหน่งขุนนางในฐานะแขกอาศรมไว้ ดังนี้

พึงเตรียมการต้อนรับแขกทั้งหลาย มีพราหมณ์เป็นเบื้องต้น โอรส มंत्री (มนตรี) ผู้นำกองทัพ (พลธิป) (อาจารย์) นักบวชไสวณิกาย นักบวชไวษณพนิกาย เศรษฐี (เศรษฐ) สามัญชน ด้วยข้าว น้ำ หมากร (พลู) โดยการทักทายปราศรัยตามมารยาท ด้วยความเอาใจใส่ (K.95.46-47) ...ขุนนาง (มนตรี) พึงถูกปรับจำนวนครึ่งหนึ่งจากพระราชโอรสเหล่านั้น

สำหรับคนที่มีฉัตรด้ามทอง (**เหมมณฑาทปตริณ**) ต้องถูกปรับจำนวนครึ่งหนึ่งของ พระราชวงศ์และขุนนางเหล่านั้น ส่วนหัวหน้าเศรษฐี (**มุขยเศรษฐิน**) ต้องถูกปรับจำนวน ครึ่งหนึ่งของผู้มีฉัตรด้ามทองนั้น (K.323.79-80) ...มนตรี (**มนตริณ**) ผู้นำกองทัพ (**พลาธิป**) ผู้ซึ่งเป็นคนดี ทั้งหมดเหล่านั้น ควรเป็นผู้ได้รับการต้อนรับ ด้วยความเอาใจใส่ตามลำดับ (K.279.58, K.290.55, K.701.59)

จากข้อมูลดังกล่าว ระเบียบกล่าวถึงบุคคลผู้มีตำแหน่งขุนนางที่สำคัญ 3 ตำแหน่ง ในฐานะเป็น แยกของอาศรมเป็นลำดับต่อจากพระราชโอรส แม้ว่าจารึกประจำอาศรมในเมืองพระนครจะจัดขุน นางไว้เป็นลำดับเดียวกันกับพระราชโอรส แต่จารึกประจำอาศรมนอกเมืองพระนครได้ระบุโทษเมื่อทำ ผิดในอาศรมด้วยจำนวนทรัพย์ที่ต่ำกว่าพระโอรส นอกจากนี้โทษปรับสำหรับขุนนางยังเท่ากับโทษ ปรับของสมาชิกในราชวงศ์ตำแหน่งอื่นนอกเหนือจากพระโอรส ตำแหน่งขุนนางในอาศรมปรากฏชื่อที่ สำคัญ ได้แก่ มนตรี, ผู้คุมกำลังพล, และหัวหน้าเศรษฐี จารึกประจำอาศรมในเมืองพระนครระบุ เฉพาะขุนนาง 2 ตำแหน่งแรก ส่วนจารึกประจำอาศรมนอกเมืองพระนครระบุขุนนาง 3 ตำแหน่ง ขุนนางแต่ละตำแหน่งมีโทษปรับแตกต่างกัน แสดงให้เห็นว่าแต่ละตำแหน่งมีความสำคัญแตกต่างกัน ด้วย ดังที่ผู้วิจัยจะศึกษาตำแหน่งขุนนางแต่ละตำแหน่งที่ปรากฏในจารึกยโสธรราชศรมโดยสังเขป ดังนี้

มนตรี ตำแหน่งนี้ หมายถึงที่ปรึกษาษัตริย์ ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ให้ข้อมูลชื่ออื่นสำหรับ ตำแหน่งนี้ เช่น อมาตย์, สจิวะ ซึ่งมีความหมายเดียวกันใช้แทนกันได้ (Kane, 1946: 104) ในคัมภีร์ มานวธรรมศาสตร์กล่าวถึงษัตริย์ควรแต่งตั้งมนตรี (สจิว) 6-8 คนไว้คอยปรึกษาข้อราชการ (Olivelle, 2005: 156) ในตอนท้ายจารึกพระเจ้ายโศวรมันทรงมีพระราชประสงค์ให้มนตรีและ หัวหน้าคุมกำลังพลปกป้องรักษาอาศรมที่พระองค์ทรงสร้างไว้ ถ้ามีความผิดเกิดขึ้นในอาศรมให้รายงาน โดยตรงต่อพระองค์ (K.290., K.701.106) โทษปรับสำหรับตำแหน่งมนตรีผู้ทำผิดระเบียบอาศรมเสมอ กับความผิดตำแหน่งสมาชิกราชวงศ์บางตำแหน่ง

นอกจากตำแหน่งมนตรีแล้วจารึกยังระบุตำแหน่ง**หัวหน้ากำลังพล**ในฐานะแยกในอาศรม จารึกประจำอาศรมทุกหลักระบุถึงตำแหน่งนี้ด้วยชื่อว่า '**พลาธิป**' เป็นคำสมาสจาก พล+อธิป แปลว่า ผู้เป็นใหญ่แห่งกำลังพล จารึกโคลเลย K.323 แม้กล่าวถึงชื่อบุคคลในตำแหน่งนี้ แต่ในตอนกำหนด ระเบียบโทษปรับไม่ระบุโทษสำหรับตำแหน่งนี้ แต่กล่าวถึงตำแหน่งบุคคลผู้มีฉัตรด้ามทอง ด้วยชื่อ ภาษาสันสกฤตว่า '**เหมมณฑาทปตริณ**' (K.323.80) โดยละผู้มีตำแหน่งหัวหน้ากำลังพล ผู้วิจัย

สันนิษฐานว่าตำแหน่งหัวหน้ากำลังพลและตำแหน่งผู้มีฉัตรด้ามทองเป็นตำแหน่งที่มีหน้าที่เหมือนกัน โดยชื่อพลาธิบอกลงถึงหน้าที่ตำแหน่ง ส่วนหม่อมทัณฑปตริบอกลงถึงยศหรือศักดิ์ แต่ผู้มีชื่อด้วยตำแหน่งทั้งสองมีหน้าที่เดียวกัน โดยขุนนางผู้มีชื่อทั้งสองอาจมีได้หลายตำแหน่ง โจวต้ากวน (2557: 14) ผู้ติดตามคณะทูตจีนเข้ามาในอาณาจักรกัมพูชาปลายศตวรรษที่ 13 กล่าวถึงขุนนางตำแหน่งผู้มีฉัตรด้ามทองซึ่งเป็นตำแหน่งขุนนางชั้นสูง เฉพาะผู้มีฉัตรด้ามทองมี 4 ชั้น ได้แก่ (1) ผู้มีคานหามด้ามทองพร้อมฉัตรทองคำ 4 คัน (2) ผู้มีคานหามด้ามทองพร้อมฉัตรทองคำ 2 คัน (3) ผู้มีคานหามด้ามทองพร้อมฉัตรทองคำ 1 คัน (4) ผู้มีเฉพาะฉัตรทองคำอย่างเดียว จะเห็นได้ว่าในจารึกยโสธรราชธรรมระบุเฉพาะบุคคลผู้มีตำแหน่งฉัตรด้ามทองอย่างเดียว ไม่ได้กล่าวถึงคานหาม อาจเป็นไปได้ว่าขุนนางตำแหน่งนี้ในช่วงสมัยต้นพระนครยังไม่ได้แบ่งชั้นตามศักดิ์ที่ซับซ้อนเหมือนในสมัยหลัง

จารึกนอกจากระบุตำแหน่งหัวหน้าคุมกำลังพลหรือผู้มีตำแหน่งฉัตรด้ามทองแล้ว ข้อมูลยังระบุถึงผู้มีตำแหน่ง ‘หัวหน้าเศรษฐี’ โดยจารึกประจำอาศรมนอกเมืองพระนครเท่านั้นกล่าวถึงบุคคลตำแหน่งนี้ในฐานะแขกอาศรม ส่วนจารึกประจำอาศรมในเมืองพระนครไม่ได้ระบุถึงบุคคลตำแหน่งนี้ จารึกนอกจากระบุตำแหน่งขุนนางแล้ว ยังระบุถึงอาจารย์ในฐานะแขกอาศรม ดังนี้

อาจารย์

แขกลำดับนี้เป็นนักบวชและอาจได้พักอาศัยอยู่ประจำในอาศรม น่าสนใจว่าระเบียบอาศรมจัดลำดับแขกเหล่านี้ต่อจากพระโอรส มนตรีและผู้นำกองทัพ ซึ่งมาคั่นกลางระหว่างพราหมณ์ แสดงให้เห็นว่าในสังคมเขมรโบราณมีชนชั้นสูงที่ทำหน้าที่เป็นเหมือนพราหมณ์และได้รับความเคารพสูงเป็นลำดับต่อจากกษัตริย์ ส่วนนักบวชดังที่จะวิเคราะห์ต่อไปอาจไม่ได้เป็นพราหมณ์แต่มีสถานะเป็นนักบวชที่มาจากคนชั้นสูงหรืออาจมาจากคนธรรมดาสามัญก็ได้ ดังข้อมูล

(ฟังต้อนรับ) นักบวชไศวนิกาย นักบวชไวษณพนิกาย เศรษฐี สามัญชน ด้วยข้าว น้ำ หมาก (พลู) โดยการทักทายปราศรัยตามมารยาท ด้วยความเอาใจใส่ตลอดเวลา (K.95.47) นักบวชผู้นับถือพระศิวะและพระวิษณุเป็นต้น ฟังถูกปรับทรัพย์อันมีระเบียบเป็นจำนวนครึ่งหนึ่งต่อจากพวกเศรษฐี ส่วนระเบียบค่าปรับครึ่งหนึ่งต่อจากนักบวชผู้นับถือพระศิวะและพระวิษณุ นั้น เป็นระเบียบสำหรับสามัญชนคนธรรมดาทั้งหลาย (K.323.81) อาจารย์ไศวะและอาจารย์ปาศุปตะทั้งสอง (ไศวปาศุปตจารุเยา) จะได้รับความเคารพเป็นลำดับต่อจาก

พราหมณ์ อาจารย์ผู้รู้ไวยากรณ์จะได้รับความเคารพดียิ่งกว่าอาจารย์ไศวะและอาจารย์ ปาศุปตะทั้งสองนั้น อาจารย์ผู้ประเสริฐทำการสอน (อธยาปก) ในอาศรมอันประเสริฐ ฌ ที่นี้ จะได้รับความเคารพอย่างดียิ่งกว่าในบรรดาอาจารย์ผู้รู้คัมภีร์ไศวะ คัมภีร์ปาศุปตะ และคัมภีร์ไวยากรณ์ (K.279.60-61) ควรดูแลการต้อนรับอาจารย์ผู้รู้ไวยากรณ์ ในลำดับต่อ จากอาจารย์ผู้รู้ไตรเพท เป็นกรณีพิเศษกว่าบรรดาอาจารย์ผู้รู้วิชาอย่างเดียว อาจารย์ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ก็พึงเป็นเช่นเดียวกัน ควรดูแลต้อนรับอาจารย์ผู้ทำการสอนเป็นกรณี พิเศษ กว่าอาจารย์ผู้รู้วิธีในปัญจراتระและกว่าอาจารย์ผู้รู้คัมภีร์ไวยากรณ์ทั้งสองนั้น (K.701.61-62) พึงจัดการต้อนรับอาจารย์แต่ละท่านลดหลั่นกันตามลำดับต่อจากพราหมณ์ ผู้มีความรู้ คือต้อนรับอาจารย์ผู้รู้วิชาพุทธศาสตร์และอาจารย์ผู้รู้ไวยากรณ์ แต่พึงดูแล ต้อนรับอาจารย์ผู้รู้วิชาพุทธศาสตร์และไวยากรณ์เป็นกรณีพิเศษ พึงดูแลต้อนรับอาจารย์ผู้ทำ การสอนเป็นกรณีพิเศษกว่าอาจารย์ผู้รู้วิธีในคัมภีร์พุทธศาสตร์และอาจารย์ผู้รู้ไวยากรณ์ ทั้งสองนั้น (K.290.57-58) แม้คฤหัสถ์ผู้มีการศึกษามากก็พึงได้รับความเคารพเหมือน อาจารย์ และบรรดาความรู้ที่ได้เรียนมาความรู้ที่ดีที่สุดได้แก่ (ความรู้ใน) คัมภีร์มานว- ธรรมศาสตร์ (K.279.62, K.701.63, K.290.)

ข้อมูลระบุถึงบุคคลที่เป็นอาจารย์ในฐานะเป็นแขกของอาศรม โดยอาจารย์เหล่านี้เป็นนักบวช เป็นผู้มีความรู้ความสามารถด้านวิชาการและพิธีกรรมตามลัทธิศาสนาที่ตนสังกัด อาจารย์เหล่านี้ไม่ได้ มีตำแหน่งเป็นบุคลากรอาศรม แต่สามารถพักอาศัยอยู่ในอาศรมได้ ในอาศรมนอกเมืองพระนคร ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่รอบนอกเมืองหลวงระบุถึงนักบวชไวษณพนิกายและนักบวชไศวานิกาย หากประพฤติ ไม่ดีก็จะถูกขับไล่ออกจากอาศรม (K.95.43) จารีกโกลเลย K.323 ระบุโทษปรับสำหรับอาจารย์ด้วย จำนวนทรัพย์สินที่น้อยกว่าเศรษฐีครึ่งหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าอาจารย์ก็เป็นตำแหน่งชนชั้นหรือกลุ่มคน ที่ได้รับการนับถือในสังคมสมัยนั้น ส่วนจารึกประจำอาศรมในเมืองพระนครระบุถึงอาจารย์ในฐานะ เป็นแขกจะได้รับการดูแลต้อนรับตามลำดับศักดิ์ความรู้ที่ตนมี ถ้าทำหน้าที่สอนก็จะได้รับการดูแลเป็น พิเศษกว่าอาจารย์ท่านอื่น นอกจากนี้ยังระบุถึงอาจารย์ที่เป็นคฤหัสถ์ซึ่งมีความรู้มากก็จะได้รับการ ดูแลในอาศรมเหมือนกัน แสดงให้เห็นว่าแขกที่ระบุว่าอาจารย์มีสถานะเป็นทั้งนักบวชและคฤหัสถ์ จารึกนอกจากกล่าวถึงอาจารย์เป็นแขกในอาศรมแล้วยังกล่าวถึงสามัญชนเป็นแขกของอาศรมด้วย ดังที่จะกล่าวถึงต่อไป

สามัญชน

จาริกยโสธรราชกรมนอกจากระบุงถึงบุคคลที่มีตำแหน่งต่างๆ ซึ่งเป็นคนชั้นสูงและเป็นขุนนางเข้ามาใช้ประโยชน์ในอาศรมแล้ว ยังได้ระบุงถึงบุคคลสามัญทั่วไปมีสิทธิ์เข้ามาใช้ประโยชน์ในอาศรมด้วย อาศรมนอกเมืองพระนครเน้นที่การบูชาเทพในอาศรม สามัญชนแม้มีเพียงความศรัทธาและเครื่องบูชาดอกไม้อย่างเดี๋ยวกก็สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ในอาศรมได้ ส่วนอาศรมในเมืองพระนครแม้เป็นเพียงคนธรรมดาสามัญก็จะได้รับการดูแลอย่างดีจากบุคลากรอาศรม ดังข้อมูล

บุคคลผู้เป็นคนดีจะเป็นบุรุษก็ตามเป็นสตรีก็ตาม ซึ่งปรารถนาจะมาทำการบูชา สามารถเข้าไปในอาศรมได้พร้อมกับเครื่องบูชาตามกำลังทรัพย์ ด้วยความภักดี ส่วนคนเหล่าใด ไม่มีทรัพย์สมบัติใดๆ แต่มีความศรัทธาและความภักดีอันเป็นทรัพย์มีค่ามาก คนเหล่านั้น แม้มีเพียงดอกไม้ดอกเดียว ก็สามารถเข้าไปได้ เพราะว่า ความภักดีในพระศิวะ เป็นสิ่งประเสริฐยิ่ง (K.323.73-74) พึงดูแลคนธรรมดาสามัญทั้งหมด (สามัญชน) ได้แก่ เด็ก คนแก่ คนป่วย คนบาดเจ็บ คนจนและคนอนาถา ด้วยสิ่งของมีอาหารและยาเป็นต้น โดยความเอาใจใส่ (K.279.64, K.290.61, K.701.65,)

จากข้อมูลจะเห็นว่าสามัญชนเมื่อจะเข้ามาใช้ประโยชน์ในอาศรมระเบียบกำหนดให้เตรียมทรัพย์และเครื่องบูชาเทพในอาศรมตามกำลังทรัพย์ที่ตนเองมี ถ้าสามัญชนไม่มีกำลังทรัพย์ แต่มีความศรัทธาในเทพที่ตนนับถือ ก็สามารถเตรียมดอกไม้เครื่องบูชาเทพอย่างเดี๋ยวกก็ได้ ส่วนจาริกประจำอาศรมในเมืองพระนคร ระเบียบกำหนดให้หัวหน้าอาศรมพร้อมกับผู้ช่วยแผนกต่างๆ ดูแลคนธรรมสามัญชนในฐานะที่เป็นแขกอาศรม แม้ว่าคนเหล่านี้จะเจ็บป่วย ไรที่พึ่งพิง ก็มีสิทธิ์ได้รับการดูแลต้อนรับเหมือนกัน ข้อมูลระเบียบเกี่ยวกับบุคลากรและแขกที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์มาเป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับอาศรมเป็นหลัก นอกจากนี้ข้อมูลยังระบุงถึงพิธีกรรมในอาศรมซึ่งจะได้วิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

5.2.3 พิธีกรรมในอาศรม

ผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ล้วนดำรงชีวิตอยู่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมเป็นชีวิตประจำวัน ชาวเขมรโบราณก็เช่นเดียวกันได้รับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์รวมทั้งศาสนาพุทธด้วย หรืออาจกล่าวโดยรวมว่า

ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดียก็ดำรงชีวิตอยู่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมด้วยเช่นกัน ดังหลักฐานการดำเนินชีวิตของกลุ่มบุคคลต่างๆ ในบริเวณอาศรม ไม่ว่าจะเป็นบุคคลากรในอาศรมแยกบุคคลต่างๆ ผู้เข้ามาใช้ประโยชน์ในอาศรมล้วนมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม โดยเฉพาะพิธีกรรมที่สำคัญของผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ซึ่งมีกล่าวไว้ในธรรมศาสตร์ โดยเฉพาะศาสนิกผู้อยู่ในขั้นตอนคฤหัสถ์ต้องทำพิธีมหายัญชะ 5 อย่างประจำทุกวัน (Olivelle, 2005: 112) นอกจากมหายัญชะพิธี 5 ประการแล้ว ยังมีพิธีศราทส์คือการทำบุญอุทิศบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นพิธีที่มีขั้นตอนซับซ้อนที่อธิบายไว้ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ การได้ทราบถึงความสำคัญของพิธีศราทส์และพิธีอื่นๆ ที่ปรากฏในจารึกยโสธรราศรมจะทำให้เข้าใจวิถีชีวิตของกลุ่มบุคคลในอาศรมมากยิ่งขึ้น

พิธีศราทส์

จารึกยโสธรราศรมได้ระบุถึงพิธีสำคัญนี้ แม้ว่าจะกล่าวเพียงชื่อของพิธีและเวลาที่ประกอบพิธีกรรม กล่าวถึงบุคคลที่กษัตริย์มีหน้าที่อุทิศบุญไปให้บางกลุ่ม แต่พิจารณาข้อมูลในบริบทที่มีบุคคลต่างๆ เกี่ยวข้องกับอาศรมทำให้พิธีศราทส์นี้มีความสำคัญ ดังข้อมูล

หัวหน้าอาศรมพึงให้ทำการบูชาในอาศรมด้วยข้าวสาร 1 ขารี ในพิธีศราทส์ที่ทำในเวลาอุปราคา และในวันวิษุวัตที่จะต้องบูชาด้วยก้อนข้าวทั้งสองวัน (K.279.66, K.701.67.) ในพิธีศราทส์ที่ทำในเวลาอุปราคา และในวันวิษุวัตที่จะต้องถวายก้อนข้าวทั้งสองวัน หัวหน้าอาศรมพึงให้ทำพิธีกรรมด้วยข้าวสาร 1 ขารีตามพิธีที่กำหนด อนึ่งในวันขึ้น 14 ค่ำแห่งเดือนนภัสยะ พึงจัดเทศกาลบุญและถวายทานตามที่กำหนดในคัมภีร์พุทธศาสตร์ (K.290.66-67) คนเหล่าใด มีความภักดี ตายในสนามรบ และคนเหล่าใด มีความภักดี (รับใช้ใกล้ชิด) ได้ตายจากโลกนี้ และคนเหล่าใดเป็นเด็กและคนแก่อนาถาไม่มีที่พึ่ง ได้ตายจากโลกนี้ไป ไม่มีญาติ (อปินทุ) (หัวหน้าอาศรม) พึงทำพิธีกรรม (ตรูปณ-ศราทส์) ด้วยก้อนข้าวทั้งหลาย ที่ใช้ข้าวสารจำนวน 4 อาฒกะ สำหรับคนเหล่านั้นทั้งหมด ในวันสิ้นเดือนทุกๆ เดือน (K.279.67-68, K.290.64.65, K.701.68-69)

ข้อมูลกล่าวถึงการทำพิธีศราทส์เป็นระเบียบที่กำหนดไว้ในอาศรมโดยมีหัวหน้าอาศรมแต่ละอาศรมเป็นคนรับผิดชอบจัดหาเครื่องพิธีและอำนวยความสะดวกในการประกอบพิธีกรรมให้แก่แขก

ผู้มาทำพิธี เช่นการจัดเตรียมก้อนข้าวที่ทำจากข้าวสาร พิธีศราทคือพิธีบูชาบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ (Williams, 2011: 1097) เป็นพิธีที่วิวัฒนาการมาจากพิธีบูชาบรรพบุรุษหรือปิตุภักษ์ในสมัยพระเวท พิธีบูชาบรรพบุรุษได้พัฒนามาเป็นพิธีศราทในสมัยที่มีการประพันธ์วรรณคดีประเภทสุทรและวรรณคดีประเภทศาสตร์ขึ้น Sayers (2013: 71) ให้ข้อมูลพิธีศราทไว้ 4 ประเภท ได้แก่ ‘ปารวณศราท’ พิธีถวายก้อนข้าวสำหรับบรรพบุรุษประจำทุกเดือน โดยประกอบพิธีในวันเดือนดับ ‘เอโกททิกษุศราท’ พิธีถวายก้อนข้าวเจาะจงให้บรรพบุรุษโดยบุตรประกอบพิธีในวันครบรอบ 1 ปีที่บิดาจากไป ‘สปีณทิกษุศราท’ พิธีทำบุญอุทิศยกฐานะบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปสู่ฐานะร่วมกับบรรพบุรุษก่อนหน้า ‘อาภยทิกษุศราท’ พิธีทำบุญอุทิศหาบรรพบุรุษเนื่องในพิธีแต่งงานและให้กำเนิดบุตร เพื่อขอพรให้มีความเจริญรุ่งเรืองจากบรรพบุรุษ ข้อมูลในจารึกดังกล่าวข้างต้นไม่ได้ระบุว่าพิธีศราทประเภทไหนแต่ระบุเวลาที่ประกอบพิธีกรรมไว้ในวันอุปราคา และวันวิษุวัตสองวัน คัมภีร์ยาชญวัลลภสมฤติได้กำหนดวันสำหรับประกอบพิธีปารวณศราทไว้โดยใช้เวลาจันทร์คติเป็นเกณฑ์ ได้แก่วันอมาวสี หรือวันพระจันทร์ใหม่ วันที่ 8 ถัดจากวันอมาวสีในเดือนมาฆศิระษะ เดือนเปาษะ เดือนมาฆะ วันศราทวิษุวัต และวันวสันตวิษุวัต (Mirnig, 2018:180-81) ในจำนวนพิธีศราท 4 ประเภทดังกล่าว พิธีศราทที่ต้องประกอบทุกเดือนได้แก่ ‘ปารวณศราท’ พิธีศราทที่กล่าวถึงในจารึกยโสธรราศรมน่าจะเป็นศราทประเภทนี้ พิธีศราทเป็นพิธีเกี่ยวเนื่องกับเครือญาติโดยญาติผู้ดำรงชีวิตอยู่กับญาติของตนที่ล่วงลับไป จารึกยโสธรราศรมยังกล่าวถึงกลุ่มบุคคลที่ไม่มีญาติ (อปินท) ระเบียบอาศรมได้กำหนดให้หัวหน้าอาศรมทำบุญอุทิศให้กลุ่มบุคคลเหล่านี้ นอกจากพิธีศราทแล้ว จารึกยังกล่าวถึงพิธีอาบที่ท่าน้ำ

พิธีอาบ

พิธีอาบ (สฺนानวิธิ) เป็นพิธีสำคัญในศานาพราหมณ์ ชาวอินเดียโบราณให้ความสำคัญกับพิธีอาบ มีระเบียบขั้นตอน ประเภท เวลาและสถานที่อาบที่กำหนดไว้ในคัมภีร์ประเภทสุทรและศาสตร์ โดยเฉพาะการอาบที่ท่าน้ำที่เชื่อกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ในจารึกยโสธรราศรมกล่าวถึงกลุ่มชนผู้มาทำพิธีอาบที่ท่าน้ำยโสธรตฎากะ สระน้ำขนาดใหญ่นี้ได้รับการกล่าวถึงและมีบทสรรเสริญหลายบทในจารึกทั้งในระเบียบก็กำหนดให้หัวหน้าอาศรมช่วยกันดูแลสระน้ำนี้ (K.279.94, K.290.92, K.701.94) บริเวณอาศรมและบริเวณรอบสระน้ำยโสธรตฎากะเป็นเขตพื้นที่อภัยทานมีระเบียบข้อห้ามล่าสัตว์

(K.279.91, K.290.89, K.701.91) ชาวเขมรโบราณมาใช้ประโยชน์บริเวณสระน้ำนี้เพื่อประกอบพิธีอาบในช่วงเทศกาล ดังข้อมูล

หัวหน้าอาศรมพึงให้คนที่ทำพิธีอาบที่ท่าหน้า (ตึระ) ชื่อว่าโยศรตฎากะบริโภคาอาหารในคืนพระจันทร์เต็มดวงแห่งเดือนตปัสยะนั้น (K.701.71., K.279.70, K.290.68)

ข้อความกล่าวถึงระเบียบกำหนดให้หัวหน้าอาศรมจัดเตรียมเลี้ยงอาหารสำหรับคนทั้งหลายที่มาทำพิธีอาบที่ท่าหน้าโยศรตฎากะ เวลาที่ประกอบพิธีอาบเป็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนตปัสยะ หรือเดือนผลาคัน ตามจันทรคติ ในทางสุริยคติตรงกับเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม (Williams, 2011: 437) พิธีอาบในศาสนาพราหมณ์ Kane (1941: 664-66) ให้ข้อมูลไว้ 6 ประเภท ได้แก่ ‘นิตยสนาน’ การอาบประจำวันกำหนดไว้สำหรับศาสนิกผู้อยู่ในขั้นตอนอาศรมว่าควรจะอาบได้กี่ครั้งในแต่ละวัน ‘ไนมิตติกสนาน’ การอาบที่กำหนดไว้ในบางช่วงหรือบางเหตุการณ์ เช่นการเกิดของบุตรการตายของญาติ ‘กามยสนาน’ การอาบด้วยจุดประสงค์บางอย่าง เช่นการอาบที่ท่าหน้า หรือช่วงเวลานักษัตริย์อยู่ในฤกษ์มงคล ‘กริยางคสนาน’ การอาบเนื่องในพิธีบางอย่าง เช่นอุทิศถวายอาคารหรือบ่อน้ำ ‘มลาปกรชกสนาน’ การอาบชำระกายให้สะอาดโดยใช้โอสถผลมะขามป้อม ‘กริยาสนาน’ การอาบในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เมื่อไปแสวงบุญ ข้อมูลในจารึกโยศรตฎากะระบุเวลาทำพิธีอาบและสถานที่อาบคือท่าหน้าโยศรตฎากะ และบุคคลผู้มาทำพิธีอาบที่ท่าหน้า การมาใช้ประโยชน์สระน้ำในวัน เวลา และสถานที่ที่ได้กำหนดไว้แสดงให้เห็นถึงการอาบที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมบางอย่างซึ่งอาจเป็นพิธีอาบประเภท ‘กามยสนาน’ และ ‘กริยาสนาน’ ของชาวเขมรโบราณที่กำหนดไว้ในศาสนาพราหมณ์และแสดงให้เห็นถึงจุดประสงค์ของสระน้ำโยศรตฎากะในแง่มุมด้านศาสนาด้วย จารึกนอกจากระบุถึงพิธีกรรมในอาศรม ซึ่งแสดงให้เห็นวัตถุประสงค์ของอาศรมในฐานะที่เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมแล้ว จารึกยังระบุถึงกิจกรรมด้านการเรียนการสอน ซึ่งจะได้วิเคราะห์เป็นหัวข้อต่อไป

5.2.4 การศึกษาในอาศรม

ภูมิหลังร่องรอยการศึกษาในเขมรโบราณ

ร่องรอยการศึกษาในเขมรโบราณปรากฏหลักฐานในจารึก โดยอาณาจักรเขมรโบราณได้รับอิทธิพลด้านการศึกษาจากศาสนาพราหมณ์ ปรากฏหลักฐานการติดต่อระหว่างพราหมณ์และบัณฑิต

ชาวอินเดียกับอาณาจักรเขมรโบราณมาตั้งแต่อดีต พราหมณ์หลายท่านอพยพจากต่างถิ่นมาตั้งหลักแหล่งในอาณาจักรเขมร เช่น พราหมณ์ทุรคสวามีจากทักซิณาบท (อินเดีย) แต่งงานกับธิดาของพระเจ้าอโศกนรมันที่ 1 พราหมณ์ชื่อศักรสวามีจากมัลลเทศ (อินเดีย) แต่งงานกับเจ้าหญิงโสภายาธิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 กษัตริย์เขมรโบราณนับถือพราหมณ์เพราะเป็นผู้มีวิชาความรู้ในคัมภีร์และศาสตร์ต่างๆ สามารถประกอบพิธีกรรมเพื่อประโยชน์แก่อาณาจักรและต่อกษัตริย์เองด้วยจึงเป็นที่โปรดปราน (Sharan, 1974: 4; Jacobsen, 2008: 34-35) จารึก Veal Kantel K.359 กล่าวถึงพราหมณ์อาภุติสวามีผู้รอบรู้ในคัมภีร์สามเวทได้แต่งงานกับพระกนิษฐาของพระเจ้าภววรมันที่ 1 ถวายคัมภีร์มหาภารตะ คัมภีร์รามายณะ คัมภีร์ปุราณะ พร้อมทั้งจัดให้มีการสวดและบอกคัมภีร์ทุกวัน (Barth, 1885: 28-31; Goodall, 2017: 132-34) ในจารึกสตีกกัทธม K.235 กล่าวถึงพราหมณ์หิรัณยทามะทำพิธีสถาปนาองค์เทวราชาถวายแก่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 หลังจากนั้นได้ถ่ายทอดความรู้ในคัมภีร์ที่ใช้ทำพิธีนั้นแก่พราหมณ์ศิวไกววัลยะโดยการสวดคัมภีร์ให้ฟังตั้งแต่ต้นจนจบ และพราหมณ์ศิวไกววัลยะก็ได้จัดบันทึกความรู้ที่สืบทอดพิธีประจำองค์เทวราชาสืบมา⁷ (Chakravarti, 1980: 95) ต่อมาพราหมณ์ชเยนทรบัณฑิตผู้สืบสายมาจากตระกูลพราหมณ์ศิวไกววัลยะได้สอนวิชาหลายแขนง เช่น วิชาในคัมภีร์สิทธธานตะ คัมภีร์ไววยากรณ์ คัมภีร์ธรรมศาสตร์ และประกอบพิธีที่ศึกษาให้พระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 ด้วย (Chakravarti, 1980: 178-79) จารึก Phnom Bayang K.853 กล่าวถึงพราหมณ์ชื่ออมรภาวะมีความฉลาดสามารถเป็นบัณฑิตขุดสระและสร้างรูปเคารพพระศิวะพร้อมกับสร้างศาลาประดิษฐานไว้ พระเจ้าโยศวรมันที่ 1 ได้แต่งตั้งให้ท่านดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ในอินทราศรม (Coedès, 1937: 257) จารึก Prasat O Romduol K.659 กล่าวถึง ‘วาปปรมาจารย์’ ได้รับพระบรมราชานุญาตสร้างศาสนสถานและสถาปนาศิวลึงค์และกัลปนาผลประโยชน์ให้ลูกและหลานผู้เข้ามาบวชเพื่อศึกษาธรรมและดูแลรักษาธรรม มีสิทธิ์ในผลประโยชน์ที่ได้กัลปนาไว้⁸ (Coedès, 1953: 143-46)

จะเห็นได้ว่าข้อมูลในจารึกบางหลักกล่าวถึงการสวดคัมภีร์ กล่าวถึงการสอนโดยวิธีสวดให้ผู้เรียนฟัง ส่วนผู้เรียนใช้วิธีการจดบันทึก ขั้นตอนในการสอนอาจมีพิธีกรรมมาเกี่ยวข้องเช่นพิธีที่ศึกษาวิชาที่ใช้สอนมีกล่าวถึงคัมภีร์ต่างๆ ที่สืบทอดมาจากอินเดีย ผู้เกี่ยวข้องกับการศึกษาเป็นญาติของ

⁷ ‘วราหมณ โนะ ปรยยน วระ วินาศิข นโยตตระ สำโมห ศิรศเฉท สยง มน สวต ต มุข จุง ปี สรฺ สิริ ปี ปรยยาน เสดง อณฺ ศิวไกวลย นุ คิ...’

⁸ ‘กวน เจา ต ปานวาส นี ปี ตยง ธารมม ปี ปริปาล คิ ธรรม คิ ต อาจ มานฺ คุส...’

ผู้สร้างเทวสถานเข้ามาบวชเพื่อเรียนธรรมและสืบทอดธรรม บางท่านได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์ให้รับผิดชอบเป็นอาจารย์ ข้อมูลจารึกแต่ละหลักดังกล่าวให้ข้อมูลเพียงร่องรอยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา บางแห่งมุม แต่ยังไม่มีการกล่าวถึงระเบียบเกี่ยวกับการศึกษาอย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยพบว่าในตอนว่าด้วยกฎระเบียบในจารึกยโสธรราชกรมมีกล่าวถึงบุคคลที่ระบุได้ว่าเป็นอาจารย์สอนและคุณสมบัติด้านความรู้ของอาจารย์ กล่าวถึงนักศึกษาที่มีวัตรปฏิบัติเหมือนพรหมจารีซึ่งเป็นขั้นตอนหนึ่งในระบบอาศรม 4 ในศาสนาพราหมณ์ กล่าวถึงระเบียบการถวายอุปกรณ์การศึกษา และยังกล่าวถึงการกำหนดปัจจัยสนับสนุนในแต่ละวันด้วย ซึ่งข้อมูลดังกล่าวเป็นกฎระเบียบที่วางไว้อย่างเป็นระบบเพื่อสนับสนุนการศึกษาในอาศรม ดังที่จะวิเคราะห์แต่ละประเด็นต่อไป

อาจารย์ผู้สอน

บุคลากรในอาศรมมีหลายแผนกโดยมีหัวหน้าอาศรม (กุลธยักษะ, กุลปติ) ในแต่ละอาศรมเป็นผู้ควบคุมดูแลบังคับบัญชาหัวหน้าแต่ละแผนก ในด้านการศึกษาข้อมูลจารึกกล่าวถึงอาจารย์ซึ่งหัวหน้าอาศรมต้องคอยดูแลเอาใจใส่ตามศักดิ์ศรีความรู้ของแต่ละท่าน ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์นิยาม ความหมายของอาจารย์ไว้ว่า ‘พราหมณ์ผู้ทำพิธีอุปนัยนี้ให้ศิษย์ สอนพระเวท สอนขั้นตอนพิธีกรรม และสอนวิชาการหัตถะให้ศิษย์ จึงได้ชื่อว่าเป็นอาจารย์’ (Olivelle, 2005: 102) อาจารย์เป็นตำแหน่งสำคัญในราชสำนัก ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์บางเล่มได้บรรยายถึงพระราชกรณียกิจของกษัตริย์ในตอนเข้าหลังต้นบรรทมจะต้องขอพรจากอาจารย์ก่อน หลังจากนั้นจึงขอพรจากพราหมณ์ผู้ทำพิธีและบุโรหิตเป็นลำดับ (Willis, 2009: 219) จากข้อมูลจะเห็นได้ว่าอาจารย์มีความสำคัญในด้านการสอนเป็นหลักและกษัตริย์ก็ให้ความสำคัญกับอาจารย์เป็นลำดับแรก ในจารึกยโสธรราชกรมกล่าวถึงนักบวชผู้เป็นแขกในแต่ละอาศรมเมื่อเข้ามาในบริเวณอาศรมจะได้รับการปรนนิบัติดูแลโดยบุคลากรในอาศรม โดยยึดคุณสมบัติด้านความรู้และหน้าที่ของแต่ละท่านเป็นเกณฑ์ในการได้รับสิทธิ์ในการดูแลก่อนหลัง นักบวชเหล่านี้ข้อมูลระบุด้วยว่ามีตำแหน่งเป็นอาจารย์สอนซึ่งระเบียบเน้นว่าจะได้รับการปรนนิบัติดูแลเป็นพิเศษดีกว่าอาจารย์ท่านอื่นที่ไม่ได้ทำการสอน ระเบียบในอาศรมยังกำหนดตำแหน่งอาจารย์ใหญ่และตำแหน่งอาจารย์คฤหัสถ์ไว้ในแต่ละอาศรมด้วย แม้ว่าอาศรมทั้ง 3 จะมีระเบียบคล้ายกัน แต่ก็มีข้อแตกต่างกันด้านวิชาความรู้ของอาจารย์แต่ละลัทธิ ลักษณะและคุณสมบัติของอาจารย์ไวษณวศาสตร์ อาจารย์ในพราหมณาศรม และอาจารย์ในเสาคตาศรม มีดังนี้

อาจารย์ผู้สอนในไวยาณวาศรม

ศาสนาพราหมณ์ไวยาณพนิกายแม้จะมีนิกายย่อยหลายสาขาแต่ในไวยาณวาศรมเรียกผู้นับถือพระวิษณุซึ่งเป็นนักบวชหรืออาจารย์ถึงศาสนิกด้วยชื่อว่าภาควัต (K.701.73) ซึ่งแต่เดิมหมายถึงผู้นับถือบูชาพระวาสุเทพและพระกฤษณะเป็นเทพองค์เดียวกันเป็นเทพสูงสุด (Flood, 1996: 123) นอกจากนี้ยังปรากฏอาจารย์ผู้มีวิชาความรู้ในลัทธิปัญจราตระ ซึ่งเป็นลัทธิในกลุ่มไวยาณพนิกายเช่นเดียวกัน โดยศาสนิกกลุ่มนี้นับถือพระนารายณ์เป็นเทพสูงสุด ดังข้อมูล

ลำดับต่อจากอาจารย์ผู้รู้ไตรเพท พึงเคารพอาจารย์ผู้รู้คัมภีร์ไวยากรณ์นั้น บรรดาอาจารย์ผู้รู้วิชาอย่างเดียว พึงเคารพอาจารย์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์เป็นพิเศษ พึงปรนนิบัติอาจารย์ผู้ทำการสอนเป็นพิเศษกว่าอาจารย์ผู้รู้พิธีในคัมภีร์ปัญจราตระและอาจารย์ผู้รู้คัมภีร์ไวยากรณ์ทั้งสองนั้น (K.701.61-62)

ข้อความกล่าวถึงอาจารย์ในไวยาณวาศรมมีความรู้ในไตรเพทจะได้รับการปรนนิบัติดูแลในอาศรมก่อนกว่าอาจารย์ท่านอื่น ลำดับต่อมาเป็นอาจารย์ผู้มีความรู้ในคัมภีร์ไวยากรณ์ ส่วนอาจารย์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์จะได้รับการปรนนิบัติดูแลเป็นพิเศษกว่าอาจารย์ผู้มีความรู้อย่างเดียว อาจารย์ผู้ทำการสอนจะได้รับการดูแลเป็นพิเศษกว่าอาจารย์ผู้รู้คัมภีร์ปัญจราตระและคัมภีร์ไวยากรณ์ อาจารย์ในไวยาณวาศรมนอกจากมีคุณสมบัติด้านวิชาความรู้แล้ว ยังมีวัตรปฏิบัติถือพรตพรหมจรรย์อีกด้วย แสดงให้เห็นว่าอาจมีอาจารย์ที่ไม่ได้เป็นนักบวชในไวยาณพนิกายด้วย ข้อมูลกล่าวถึงคัมภีร์ปัญจราตระแสดงให้เห็นว่ามีนักบวชลัทธินี้ในไวยาณวาศรม ลัทธิปัญจราตระเชื่อว่าได้ชื่อมาจากคัมภีร์ศตปถพราหมณะซึ่งกล่าวถึงการทำยัญพิธีที่ใช้เวลาต่อเนื่องกัน 5 คืน (Flood, 1996: 121) ศาสนิกกลุ่มนี้นับถือพระนารายณ์เป็นเทพสูงสุด มีคัมภีร์ปัญจราตรสังหิตาเป็นบันทึกคำสอนประจำลัทธิ จากข้อมูลอาจจัดลำดับอาจารย์ในไวยาณวาศรมตามลำดับคุณสมบัติความรู้ได้ ดังนี้ อาจารย์ผู้รู้ไตรเพท, อาจารย์ผู้ทำการสอน, อาจารย์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์, อาจารย์ผู้รู้คัมภีร์ไวยากรณ์-อาจารย์ผู้รู้คัมภีร์ปัญจราตระ ลักษณะของอาจารย์ในไวยาณวาศรมแม้ปรากฏว่านับถือลัทธิปัญจราตระแต่ก็ยังนับถือคัมภีร์พระเวท (ไตรวิद्या) ศาสนิกกลุ่มนี้เรียกชื่อว่าภาควัต

อาจารย์ผู้สอนในพราหมณาศรม

พราหมณาศรมเป็นชื่ออาศรมของผู้นับถือพระศิวะ⁹ ศาสนิกไศวนิกายในเขมรโบราณมีจำนวนมากกว่าศาสนิกไวยชนพิกายและศาสนิกพุทธศาสนา เพราะไศวนิกายเป็นลัทธิที่มีผู้นับถือมากในสมัยนั้น จะสังเกตได้จากการสร้างอาศรมสำหรับศาสนิกกลุ่มนี้ 2 แห่ง¹⁰ อีกเหตุผลหนึ่งอาจเป็นเพราะไศวนิกายมีการแบ่งเป็น 2 กลุ่มตามลัทธิย่อยของไศวนิกาย ดังข้อมูลที่จะกล่าวถึงต่อไป มีการระบุถึงอาจารย์ผู้นับถือพระศิวะและอาจารย์ปาศุปตะในอาศรมนี้พร้อมกัน ดังนี้

อาจารย์ไศวะและอาจารย์ปาศุปตะจะได้รับความเคารพเป็นลำดับต่อจากพราหมณ์ อาจารย์ผู้รู้ไวยากรณ์จะได้รับความเคารพดียิ่งกว่าอาจารย์ไศวะและอาจารย์ปาศุปตะนั้น อาจารย์ผู้ประเสริฐทำการสอน ในอาศรมอันประเสริฐ ณ ที่นี้ จะได้รับความเคารพอย่างดียิ่งกว่าในบรรดาอาจารย์ผู้รู้ในคัมภีร์ไศวะคัมภีร์ปาศุปตะและคัมภีร์ไวยากรณ์. (K.279.60-61)

ข้อมูลกล่าวถึงลำดับอาจารย์แต่ละท่านในรูปแบบเดียวกันกับระเบียบในไวยชนวาศรมดังกล่าวข้างต้น กล่าวถึงอาจารย์ไศวะและอาจารย์ปาศุปตะในรูปทวิพจน์ (ไศวะปาศุปตจารยเยา) จะได้รับการปรณินิบัติดูแลต่อจากพราหมณ์ สังเกตได้ว่าไม่ได้ระบุว่าพราหมณ์มีความรู้ในไตรเพทในโคลกข้างต้น เหมือนกับระเบียบในไวยชนพิกาย (K.701.61) ลำดับต่อมากล่าวถึงอาจารย์ผู้รู้คัมภีร์ไวยากรณ์จะได้รับการปรณินิบัติดูแลดีกว่าอาจารย์ 2 ท่านดังกล่าว ต่อจากนั้นกล่าวถึงอาจารย์ผู้ทำการสอนจะได้รับการปรณินิบัติดูแลดีกว่าอาจารย์ทั้ง 3 ท่านดังกล่าว ข้อมูลที่กล่าวถึงอาจารย์ไศวะและอาจารย์ปาศุปตะในรูปทวิพจน์ แสดงว่ามีนักบวชในไศวนิกายที่นับถือลัทธินี้และนักบวชไศวนิกายทั่วไป ปาศุปตะ¹¹เป็นลัทธิไศวนิกายที่เก่าแก่ที่สุด มีแยกเป็น 2 สาย ได้แก่ ‘อติมารคะ’ มุ่งไปสู่ความหลุดพ้น

⁹ อาศรมผู้ของผู้นับถือพระศิวะอีกแห่งคือ ‘มาเหศวราศรม’ มีจารึกที่วางกฎระเบียบสำหรับอาศรมนี้ คือจารึก Kok Ta Sœng K.1228 (Estève and Soutif, 2010: 331-32, not) เป็นรูปแบบเดียวกันกับจารึกอีก 3 หลักที่ผู้วิจัยใช้ศึกษา แต่ยังไม่มีการตีพิมพ์เผยแพร่

¹⁰ อาศรมทั้ง 4 แห่งตั้งอยู่ด้านใต้บารายตวันออก เป็นอาศรมไศวนิกาย 2 แห่งได้แก่ ‘พราหมณาศรม’ และ ‘มาเหศวราศรม’ อาศรมไวยชนพิกาย 1 แห่งคือ ‘ไวยชนวาศรม’ และอาศรมพุทธศาสนา 1 แห่งคือ ‘เสาคตาศรม’ ตูรายละเอียดสถานที่ตั้งอาศรมทั้ง 4 เพิ่มเติมใน Christophe Pottier (2003: 199-208)

¹¹ คำว่า ‘ปาศุปตะ’ เป็นคำสมาสของ ปาศุ+ปต >ปติ หมายถึง ‘เจ้าแห่งสัตว์-พระศิวะ’ เป็นชื่อของลัทธิไศวนิกายผู้ นับถือพระศิวะเป็นใหญ่ มีความเชื่อว่า พระศิวะผู้เป็นใหญ่ ‘ปติ’ เป็นบ่อเกิดของทุกสิ่งในจักรวาลแสดงบทบาทปรากฏตัว คงสภาพ ซึมซับ ซ่อนเร้น และประทอนความเมตตา สัตว์ทุกหมู่เหล่า ‘ปาศุ’ ถูกพันธนาการไว้เพราะมลทิน กรรม และมายา การจะหลุดพ้นจากสังสารวัฏซึ่งเป็น

นักบวชเท่านั้นสามารถปฏิบัติตามทางสายนี้ ‘มันตรมารคะ’ เป็นทางมุ่งไปสู่ความหลุดพ้นโดยวิธีมันตระหรือบทมนต์ศาสนิกทั้งนักบวชและคฤหัสถ์สามารถปฏิบัติตามทางสายนี้ได้ (Flood, 1996:155) ข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าไศวนิกายในเขมรโบราณมีกลุ่มผู้นับถือลัทธินี้ 2 กลุ่ม คือกลุ่มศานิกปาคุปตะและศานิกไศวะทั่วไป ทั้งสองกลุ่มน่าจะมีวัตรปฏิบัติและประกอบพิธีบูชาแตกต่างกัน แต่ก็สามารถอยู่รวมกลุ่มและไปมาหาสู่กันได้

อาจารย์ผู้สอนในเสาคตาศรม

เสาคตาศรมเป็นชื่ออาศรมทางพุทธศาสนาสร้างขึ้นสำหรับผู้นับถือพระสุคต ชื่อ ‘สุคต’ เป็นพระนามที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าอีกชื่อ พุทธศาสนิกในเสาคตาศรมไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นชาวพุทธหรือพุทธศาสนาลัทธิใด ข้อมูลกล่าวถึงอาจารย์ในเสาคตาศรม ดังนี้

(หัวหน้าอาศรม) พึงปรนนิบัติอาจารย์แต่ละท่านลดหลั่นกันตามลำดับต่อจากพราหมณ์ ผู้มีความรู้ แต่พึงปรนนิบัติอาจารย์ผู้รู้วิชา 2 อย่าง คืออาจารย์ผู้รู้พุทธชฎานและอาจารย์ผู้รู้คัมภีร์ไวยากรณ์เป็นพิเศษ พึงปรนนิบัติอาจารย์ผู้ทำการสอนเป็นพิเศษกว่าอาจารย์ผู้รู้พิธีในคัมภีร์พุทธชฎานและผู้รู้คัมภีร์ไวยากรณ์นั้น (K.290.57-58)

ข้อมูลกล่าวถึงหัวหน้าอาศรมควรปรนนิบัติดูแลอาจารย์ในเสาคตาศรมแต่ละท่านต่อจากพราหมณ์ผู้มีความรู้ลดหลั่นกันตามลำดับ อาจารย์ผู้รู้ในพุทธชฎานและอาจารย์ผู้รู้คัมภีร์ไวยากรณ์จะได้รับการดูแลเป็นพิเศษกว่า ส่วนอาจารย์ผู้ทำการสอนจะได้รับการดูแลอย่างดียิ่งกว่าอาจารย์ผู้รู้วิชาทั้ง 2 ดังกล่าว ระเบียบการต้อนรับตามลำดับศักดิ์ความรู้ของอาจารย์เหมือนกันกับไวยาณวาศรมและพราหมณาศรม แตกต่างกันที่ไม่ได้ระบุว่าอาจารย์ในเสาคตาศรมนับถือลัทธิใดในศาสนาพุทธ ข้อมูลกล่าวถึงอาจารย์ผู้รู้วิธีในคัมภีร์พุทธชฎาน (พุทธชฎานวิธานชุล) หรืออาจแปลได้อีกความหมายหนึ่งว่า ‘รู้วิธีในคัมภีร์พุทธศาสตร์’ แปลตามรูปศัพท์หมายถึงผู้รู้พิธีในความรู้ของพุทธ (ศาสตร์) โดย ‘ชฎาน’ แปลว่าความรู้พร้อมความหมายกับคำว่า ‘วิทฺยา’ ไกล่เคียงกับคำว่า ‘ศาสตร์’ ซึ่งแปลว่า ศาสตร์, คำสอน, คัมภีร์ (Williams, 2011: 963, 1069) แต่ก็ยังไม่สามารถกำหนดได้ว่า

ปรากฏการณ์ของมายาหรือปรากฏการณ์ทางนามธรรมและรูปธรรมในสากลจักรวาลได้ ต้องเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระศิวะ ด้วยวิถีทางและพิธีกรรมในแต่ละลัทธิ (Flood, 1996: 163)

เป็นศาสตร์หรือลัทธิย่อยไหนในพุทธศาสนา แตกต่างในไวยากรณ์วาทกรรมซึ่งคำใกล้เคียงกันนี้สามารถระบุได้ว่า เป็นลัทธิปัญจวาทระ และในพราหมณ์วาทกรรมสามารถระบุได้ว่าเป็นลัทธิปาศุปตะ ซึ่งลัทธิทั้งสองดังกล่าวมีคำสอนมุ่งเน้นด้านตันตระ

อาจารย์ใหญ่และอาจารย์คฤหัสถ์

จาริกนอกจากกล่าวถึงอาจารย์สอนในแต่ละอาศรมดังกล่าวแล้ว ยังกล่าวถึงคฤหัสถ์ผู้มีบทบาทเป็นอาจารย์ และระเบียบยังกล่าวถึงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ประจำอาศรมด้วย ดังข้อมูล

แม้คฤหัสถ์ผู้มีการศึกษามากก็พึงได้รับความเคารพเหมือนอาจารย์ และบรรดาความรู้ที่ได้เรียนมาความรู้ที่ดีที่สุดได้แก่คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ (K.279.62, K.290.59, K.701.63) พึงกำหนดคนรับใช้จำนวน 3 คน สำหรับ**อาจารย์ใหญ่**ผู้เป็นนักปราชญ์ในหมู่อาจารย์และเป็นผู้สำรวจระวางในศีล (K.290.99, K.701.101)

ข้อความกล่าวถึงบุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์ถ้ามีความรู้มากก็สามารถเป็นอาจารย์ในอาศรมได้ (อาจารย์วท) ความรู้ที่เป็นเกณฑ์ในการต้อนรับดูแลเป็นพิเศษคือความรู้ในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ ซึ่งมีเนื้อหาว่าด้วยการปกครองเป็นหลัก อาจารย์คฤหัสถ์อาจมีความรู้ด้านศิลปะอื่นๆ อีกด้วย ซึ่งเป็นความรู้ที่อาจารย์ผู้เป็นนักบวชไม่มี ระเบียบยังกำหนดให้มีตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ในแต่ละอาศรมด้วย โดยคุณสมบัติคือเป็นนักปราชญ์ในหมู่อาจารย์ ตำแหน่งนี้กำหนดให้มีคนรับใช้ประจำ 3 คน หน้าที่ของอาจารย์ใหญ่ในอาศรมนอกจากเป็นอาจารย์สอนแล้ว อาจมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการด้านการศึกษาเป็นหลักด้วย

จากข้อมูลอาจจัดบุคคลที่เป็นอาจารย์ในอาศรมแต่ละนิกายได้เป็นแผนกดังนี้ **อาจารย์ใหญ่** นอกจากมีหน้าที่ในการสอนแล้วยังอาจมีหน้าที่ในการบริหารเกี่ยวกับการศึกษา **อาจารย์ทั่วไป** มีความรู้ด้านไวยากรณ์และคัมภีร์แต่ละนิกายที่ตนสังกัด **อาจารย์ผู้มีหน้าที่สอน** ตำแหน่งนี้อาจทำหน้าที่สอนประจำและจะได้รับการดูแลเป็นพิเศษดีกว่าอาจารย์ท่านอื่น **อาจารย์คฤหัสถ์** ตำแหน่งนี้มีหน้าที่สอนเกี่ยวกับวิชาการทางโลก ในแต่ละอาศรมมีการจัดตำแหน่งอาจารย์เหมือนกัน ยกเว้นวิชาการด้านศาสนาซึ่งแตกต่างกันตามลัทธิในแต่ละอาศรม

นักศึกษา

แม้ว่าระบบวรรณะและระบบอาศรมในศาสนาพราหมณ์จะไม่ส่งอิทธิพลในทางโครงสร้างสังคมเขมรโบราณมากนัก แต่ระบบอาศรมยังส่งอิทธิพลปรากฏร่องรอยให้เห็นในด้านการศึกษา ตามข้อมูลจารึกนักบวชมีอำนาจและบทบาทในด้านการศึกษาที่คล้ายแบบแผนระบบอาศรม 4 ของศาสนาพราหมณ์ โดยปรากฏวัตรปฏิบัติบางข้อของนักบวชซึ่งต้องทำพิธีตรีสันธยาซึ่งเป็นพิธีสำคัญสำหรับคนวรรณะสูง 3 วรรณะในศาสนาพราหมณ์ผู้ต้องเข้าพิธีอุปนัยน์ หรือขั้นตอนการเป็นนักศึกษานอกจากนี้นักบวชในอาศรมยังต้องมีอาจารย์รักษาศีลตั้งใจในการศึกษาเล่าเรียน มีคุณสมบัติถือพรตไม่ยุ่งเกี่ยวกับการงานทางโลก หมั่นฝึกหัดตนเอาชนะอินทรีย์ เข้าจำพรรษาในช่วงฤดูฝน บริโภคอาหารมื้อเดียวจึงจะสมควรพักอาศัยอยู่ในอาศรม ดังข้อมูล

นักบวชทั้งหลายผู้เคร่งครัดในพิธีตรีสันธยา มีความเคร่งครัดในศีลและตั้งใจในการศึกษาเล่าเรียน เป็นผู้พ้นจากการงานของคฤหัสถ์ ผู้เอาชนะอินทรีย์ตลอดเวลา ในช่วงฤดูฝน ภาควัตทั้งหลาย (นักบวช) ไม่พึงไปนอนที่อื่นดำรงชีวิตอยู่โดยอาหารมื้อเดียว เป็นผู้สมควรพักอาศัยอยู่ในไวยัณวาศรม (K.279.71-72, K.290.69-70, K.701.72-73,)

ข้อมูลกล่าวถึงนักบวชผู้นับถือพระวิษณุ มีชื่อว่าภาควัต ส่วนในพราหมณาศรมระบุนักบวชผู้นับถือพระศิวะว่าพราหมณะ (K.279.73) นักบวชในศาสนาพุทธระบุชื่อเป็นภิกษุ (K.290.72) ระเบียบในอาศรมทั้ง 3 เหมือนกันแต่ชื่อเรียกนักบวชต่างกันตามลัทธิ เมื่อพิจารณาคุณสมบัติของนักบวชเหล่านี้แล้ว น่าจะเป็นผู้ไม่ยุ่งเกี่ยวกับกิจการทางโลก หรือเป็นผู้หลุดพ้นจากการงานในบ้านเรือน ‘คฤหัสถรมนิรมุกต’ นอกจากจะต้องทำพิธีตรีสันธยาทุกวันแล้ว จะต้องสำรวมอินทรีย์หรือฝึกอินทรีย์จนสามารถควบคุมกายและจิตใจได้ ‘อินทริยนิครห’ น่าสังเกตว่าภิกษุในพุทธศาสนา ก็ทำพิธี ‘ตรีสันธยา’ ด้วย คุณสมบัติของนักบวชทั้ง 3 นิกายมีคุณสมบัติวัตรปฏิบัติในช่วงฤดูฝนไม่ไปนอนที่อื่น ‘อนนยศยิตา’ กินอาหารมื้อเดียว ‘เอภกต’ ข้อแตกต่างระหว่างนักบวชพุทธกับนักบวชพราหมณ์ 2 นิกาย คือ นักบวชพุทธมีคุณสมบัติด้านวัตรปฏิบัติคือ ‘ผู้มีใจยึดมั่นในหน้าที่และการงานของตน’ (สวธรรम्मกรम्मสกุต) ส่วนนักบวชในลัทธิพราหมณ์ไม่มีคุณสมบัติด้านนี้ ในไวยัณวาศรมและพราหมณาศรมใช้คำว่า ‘เอววิธา’ แปลว่า มีวิธีหรือขั้นตอนอย่างนี้แทน วัตรปฏิบัติของนักศึกษา

ทั้ง 3 นิิกายที่ใกล้เคียงกับวัตรปฏิบัติของพรหมจารีในศาสนาพราหมณ์ที่ควรกล่าวถึง คือการทำพิธีตรีสันธยา

การทำพิธีตรีสันธยา

คำว่า ‘ตรีสันธยา’ เป็นคำสมาสประกอบขึ้นจากศัพท์ ตรี+สนธย แปลว่าสิ่งที่เชื่อมต่อกัน 3 เวลา หมายถึงเวลาในตอนเช้าก่อนแสงอาทิตย์ขึ้นมาเชื่อมต่อกัน หรือเวลาพลบเช้า เวลาเที่ยงวัน และเวลาพลบค่ำ (Kane, 1941: 312) พิธีนี้เป็นวัตรปฏิบัติของชนวรรณะสูง 3 วรรณะในอินเดียโบราณ ซึ่งต้องเข้าพิธีอุปนัยน์อยู่ในขั้นตอนอาศรมพรหมจารีเพื่อศึกษาเล่าเรียน เมื่อเข้าพิธีอุปนัยน์แล้วจะได้ชื่อเป็นพราหมณ์ ‘ทวิช’ อาจารย์ต้องสอนบทมนต์ในพระเวทให้นักศึกษาผู้อยู่ในขั้นตอนนี้จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้สามารถทำพิธีตรีสันธยาได้ บทมนต์ที่สำคัญได้แก่ ‘บทคายตรีฉันท’ สำหรับทำพิธีในตอนเช้าก่อนพระอาทิตย์ขึ้น ‘บทสาวิตรีฉันท’ สำหรับทำพิธีในตอนเที่ยง ‘บทสรัสวตีฉันท’ สำหรับทำพิธีในตอนพลบค่ำ (Kane, 1941: 313) พิธีตรีสันธยาอันเป็นวัตรปฏิบัติของนักบวชโดยเฉพาะผู้ต้องเข้าพิธีอุปนัยน์อันกำหนดไว้เฉพาะสำหรับชนวรรณะสูงในศาสนาพราหมณ์ เป็นที่น่าสังเกตว่าระเบียบของนักบวชในพุทธศาสนาหรือสาครตามก็ระบุพิธีตรีสันธยาเป็นวัตรปฏิบัติของนักบวชกลุ่มนี้ด้วย พิธีดังกล่าวแสดงให้เห็นร่องรอยการศึกษาแบบพราหมณ์ที่ยังปรากฏเป็นวัตรปฏิบัติของนักศึกษาในอาศรมสมัยเขมรโบราณ

จากข้อมูลสามารถระบุระเบียบของนักศึกษาในอาศรมทั้ง 3 นิิกายได้เป็น ระเบียบเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติประจำวัน คือการทำพิธีตรีสันธยา อาจารย์ความประพฤติคือเคร่งครัดในศีลและเอาใจใส่ในการศึกษา ฝึกหัดควบคุมอินทรีย์ คุณสมบัติเฉพาะตัวคือไม่ยุ่งเกี่ยวกับการงานทางโลก ไม่ไปนอนที่อื่นในช่วงพรรษา ดำรงชีพด้วยอาหารมือเดียว

วิชาที่สอน

จารึกไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับระเบียบว่าด้วยวิชาที่สอน แต่ให้ข้อมูลคุณสมบัติของอาจารย์ผู้ทำการสอนในแต่ละอาศรม อาศัยข้อมูลที่ระบุคุณสมบัติด้านความรู้ของอาจารย์แต่ละนิิกาย ทำให้ทราบว่าอาจารย์แต่ละท่านมีความรู้ในศาสตร์ด้านใดบ้าง โดยระเบียบเน้นถึงอาจารย์ผู้สอนจะได้รับการปรนนิบัติดูแลเป็นพิเศษ ดังนั้นคุณสมบัติความรู้ของอาจารย์ผู้สอนที่จารึกระบุไว้จึงมีความสำคัญสามารถจำแนกความรู้ของอาจารย์ในแต่ละอาศรมเป็นวิชาที่ใช้สอนในอาศรมได้ดังนี้

วิชาด้านภาษา

ในอาศรมทั้ง 3 นิการะบุถึงอาจารย์ผู้มีความรู้ในคัมภีร์ไวยากรณ์โดยใช้ศัพท์ว่า ‘ศัพทิก’, ‘ไวยากรณ์’, 2 คำนี้เป็นคุณศัพท์ใช้เป็นคำขยายในที่นี้ขยายคุณสมบัติของอาจารย์ ส่วน ‘ศัพทศาสตร์’ เป็นคำนามและเป็นชื่อคัมภีร์ศัพทศาสตร์หรือไวยากรณ์ ไม่ได้ระบุว่าเป็นตำราไวยากรณ์ชนิดใด แต่ในเขมรโบราณนิยมใช้ภาษาสันสกฤตเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความรู้ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้บันทึกข้อมูลคัมภีร์ต่างๆ นอกจากภาษาเขมรโบราณซึ่งเป็นภาษาถิ่นที่ใช้สื่อสารกันในชีวิตประจำวันเป็นปกติ และกวีเขมรโบราณนิยมสรรเสริญกษัตริย์เป็นผู้มีความรู้ไวยากรณ์โดยใช้คัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตของปาณินิเป็นเกณฑ์เปรียบเทียบ (K.279.42) ดังนั้นคัมภีร์ไวยากรณ์ที่อาจารย์ใช้สอนในอาศรมน่าจะเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตของปาณินิ เชื่อกันว่าปาณินิเป็นชาวตักศิลาแถบอินเดียตะวันตกเฉียงเหนือ ประพันธ์คัมภีร์ไวยากรณ์ชื่อ ‘อัสฎาธยายี’ เป็นสูตรไวยากรณ์กระชับ 4000 กว่าสูตรแบ่งเป็น 8 บท (Macdonell, 2007: xi; Basham, 1954: 164, 388) จะสังเกตได้ว่าระเบียบให้ความสำคัญกับอาจารย์ผู้มีความรู้ด้านไวยากรณ์เป็นพิเศษกว่าอาจารย์ผู้มีความรู้ในคัมภีร์ปาศุปตะและคัมภีร์ปัญจ-ราตระซึ่งเป็นคัมภีร์ด้านศาสนา

วิชาด้านศาสนา

ข้อมูลนอกจากระบุนิการะบุความรู้ของอาจารย์ในแต่ละอาศรมเชี่ยวชาญในคัมภีร์ไวยากรณ์แล้วยังระบุนิการะบุความรู้ด้านศาสนาด้วย ในไวยะณวาทศรณกล่าวถึงอาจารย์ผู้มีความรู้ในไตรเพท (ไตรวิทยา) (K.701.61) และความรู้ในคัมภีร์ปัญจราตระ (ปัญจราตรวิธานชย) (K.701.62) ในพราหมณาศรณกล่าวถึงอาจารย์ผู้มีความรู้ในคัมภีร์ไศวะและคัมภีร์ปาศุปตะ (ไศวปาศุปตชยาน) (K.279.61) ในเสาคตาศรณกล่าวถึงอาจารย์ผู้มีความรู้ในคัมภีร์พุทธชยาน (พุทธชยานวิธานชย) (K.290.58) สังเขปโดยย่อของคัมภีร์แต่ละนิการะ ดังนี้ คัมภีร์ไตรเพท หรือพระเวท 3 ประกอบด้วย ‘ฤคเวท’ เป็นคัมภีร์รวมบทสวดสรรเสริญเทพประพันธ์ขึ้นราว 1500 ปีก่อนคริสต์ศักราช ‘ยจุรเวท’ เป็นคัมภีร์รวมบทสวดที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีประพันธ์ขึ้นหลังฤคเวท ‘สามเวท’ เป็นคัมภีร์รวมบทสวดที่นำเนื้อหาในฤคเวทมาจัดเรียงใหม่เพื่อใช้ในพิธีสวด (Basham, 1954: 232) คัมภีร์ปัญจราตระ หรือ ‘ปัญจราตรสังหิตา’ ประพันธ์ขึ้นราวศตวรรษที่ 7-8 มีคัมภีร์สำคัญในกลุ่มนี้ 3 เล่ม ได้แก่ ‘เปาษกรสังหิตา’ ‘สาตตวตสังหิตา’ ‘ชยาชยสังหิตา’ ลักษณะเนื้อหาว่าด้วย ‘จักรวาลวิทยา, พิธีศึกษา, พิธีกรรม, มंत्रะ, และการสร้างเทวสถาน’ ไวยะณพนิกายลัทธิปัญจราตระเน้นไปที่

พิธีกรรมแบบตันตระ ส่วนไวษณพนิกายกลุ่มภาควัดเน้นไปที่ยัชญพิธีแบบพระเวท (Flood, 1996: 121-22) คัมภีร์ปาศุปะตะ หรือ ‘ปาศุปะตสูตร’ เชื่อว่าอาจารย์ลกุลีตะประพันธ์ขึ้นราวศตวรรษที่ 2 มีคัมภีร์ ‘ปัญจารถาภาษาษะ’ ของเกาณทีนยะผู้อธิบายความของสูตรนี้ (Chemburkar and Kapoor, 2018: 46) ทั้งไวษณพนิกายลัทธิปัญจราตระและไสวณิกายลัทธิปาศุปะตะมีเนื้อหาคำสอนเกี่ยวกับตันตระเชื่อในคัมภีร์ของตนว่าเป็นคัมภีร์ประเภท ‘ศรุต’ พระคัมภีร์และพระวิญญูเปิดเผยและประทานให้โดยตรง สืบทอดและสอนกันจากครูสู่ศิษย์ (Flood, 1996: 158-59) ส่วนคัมภีร์ในเสาคตาครมไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นลัทธิใดระบุแต่เป็นความรู้ด้านพิธีในพุทธศาสนา

วิชาการปกครอง

ข้อมูลกล่าวถึงระเบียบในอาศรมทั้ง 3 นิกายโดยกำหนดการดูแลต้อนรับอาจารย์คฤหัสถ์ผู้เข้ามาในอาศรมตามความรู้ของแต่ละท่านเป็นเกณฑ์ในการต้อนรับก่อนหลัง อาจารย์คฤหัสถ์นี้เป็นพหูสูตหรือเป็นบัณฑิต (วหุศรุต) แสดงว่าเป็นผู้มีความรู้หลายศาสตร์ แต่ข้อมูลระบุเฉพาะคัมภีร์มานว-ธรรมศาสตร์ (มานว) เท่านั้นเป็นวิชาที่ดีที่สุด (K.279.62, K.290.59, K.701.63,) คัมภีร์มานว-ธรรมศาสตร์ เป็นคัมภีร์ที่มีอายุเก่าที่สุดในบรรดาคัมภีร์ประเภทสมฤติเชื่อว่าประพันธ์ขึ้นราว 200 ปีก่อนคริสต์ศักราช (Basham, 1954: 112; Flood, 1996: 56) โครงสร้างคัมภีร์มี 12 บท โดยเฉพาะบทที่ 7-9 มีเนื้อหาว่าด้วยการปกครองหรือหลักราชธรรมและหลักกฎหมาย (MacClish, 2018: 256) การกำหนดให้มีตำแหน่งอาจารย์คฤหัสถ์ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญในศาสตร์ด้านการปกครองในแต่ละอาศรมแสดงให้เห็นว่าศาสตร์ด้านนี้มีความสำคัญที่จะต้องเรียนรู้นอกจากศาสตร์ด้านภาษาและศาสนา

จากข้อมูลอาจจำแนกวิชาที่ใช้สอนในอาศรมทั้ง 3 แห่งเป็น 3 สาขา ได้แก่ (1) วิชาด้านภาษา เป็นวิชาเกี่ยวกับศัพทศาสตร์หรือไวยากรณ์ (2) วิชาด้านศาสนา เป็นวิชาที่เน้นไปที่ความรู้ในคัมภีร์ศาสนาของแต่ละนิกาย (3) วิชาการปกครอง เป็นวิชาที่ปรากฏในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ อาจารย์คฤหัสถ์เป็นผู้สอน

อุปกรณ์การศึกษา

จารึกไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการเรียนการสอนให้รายละเอียดเฉพาะปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพในแต่ละวันที่อาจารย์และนักศึกษาจะได้รับการจัดสรรถวายประจำวัน แต่มีการกล่าวถึงอุปกรณ์การศึกษา ทั้งอาจารย์และนักศึกษาจะได้รับการจัดสรรอุปกรณ์การศึกษาและเครื่องประกอบพิธีถวาย

อุปกรณ์เหล่านี้เป็นเครื่องมือในการบันทึกข้อมูลซึ่งเกี่ยวข้องกับการศึกษา ทั้งนี้ระเบียบยังกำหนดให้มีคนจัดหาอุปกรณ์และคนช่วยบันทึกข้อมูลและดูแลรักษาหนังสือที่ได้จารไว้เรียบร้อยแล้วด้วย

พึงให้โบลานเปล่า หมึกผงดำ และเหล็กจาร แก่นักเรียนผู้เป็นคนดี พึงให้อาหารเป็นพิเศษในสถานที่เมื่อมีเทศกาลรื่นเริง 5 ครั้งด้วย (K.279.87, K.290.84, K.701.87) พึงกำหนดคนรับใช้หญิงและชายผู้ควรแก่การรับใช้ผลัดเปลี่ยนเวรกันจำนวนเท่านี้ ในปักษ์ทั้งสองคือข้างขึ้นและข้างแรม ได้แก่ **ผู้เขียน 2 คน** คนดูแลราชกฤ 2 คน **คนดูแลหนังสือ 2 คน** คนจัดหาใบพลู 2 คน คนตักน้ำดื่ม 2 คน **คนทำโบลาน 6 คน** (K.290.95-96, K.701.97-98)

ข้อความดังกล่าวเป็นระเบียบกำหนดคนรับใช้ในอาศรมไว้ โดยผลัดเปลี่ยนเวรกันกำหนดเวลาข้างขึ้นและข้างแรม กำหนดไว้แต่ละแผนก ได้แก่ แผนกคนจาร 2 คน ‘เลขก’ แผนกคนรักษาราชกฤ 2 คน ‘ราชกฤपाल’ แผนกคนรักษาห้องสมุด 2 คน ‘ปุตตรกฤษิน’ แผนกคนจัดหาใบพลู 2 คน ‘ตามพุลิก’ แผนกคนหาน้ำดื่ม 2 คน ‘ปานียหาร’ แผนกคนทำโบลาน 6 คน ‘ปตตรการก’ จากข้อมูลทำให้ทราบว่า โบลานเป็นวัสดุใช้บันทึกข้อมูล ระเบียบในแต่ละอาศรมกำหนดให้มีคนจัดหาโบลาน 6 คนต่อปักษ์ ระเบียบยังกำหนดให้จัดสรรอุปกรณ์ที่ใช้ในการบันทึกข้อมูล ได้แก่ โบลานเปล่า ‘ริกตปตตร’ หมึกดำ ‘มธิ’ เหล็กจาร ‘มฤษณา’ โดยอุปกรณ์ทั้ง 3 ชนิดนี้ หัวหน้าอาศรมต้องจัดถวายแก่นักศึกษาประจำ โดยนักศึกษาน่าจะใช้อุปกรณ์เหล่านี้ในการบันทึกข้อมูลความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากอาจารย์ ระเบียบยังกำหนดให้มีคนบันทึกข้อมูล 2 คนในแต่ละปักษ์ คนที่ผลัดเปลี่ยนเวรกันในแต่ละปักษ์น่าจะมีความชำนาญในการจารบันทึกข้อมูลได้ช่วยนักศึกษาบันทึกข้อมูลลงในโบลานอีกขั้นตอน ระเบียบยังกำหนดให้มีคนจัดเก็บรักษาหนังสือ 2 คนต่อปักษ์ในแต่ละเดือน หนังสือที่จัดเก็บรักษาน่าจะได้มีการบันทึกข้อมูลเรียบร้อยแล้ว

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่ามีขั้นตอนการจัดหาอุปกรณ์และบันทึกข้อมูลอย่างเป็นระบบ เริ่มจากกำหนดคนจัดหาโบลาน กำหนดคนที่จะบันทึกข้อมูล จัดอุปกรณ์การเขียนและบันทึก ได้แก่ โบลานเปล่า หมึกดำ เหล็กจาร ถวายแก่นักเรียนซึ่งนักเรียนก็ได้รับการถ่ายทอดวิชาความรู้จากอาจารย์ เพื่อบันทึกข้อมูลลงในโบลานอีกที เมื่อบันทึกข้อมูลเสร็จแล้วก็กำหนดคนเฝ้ารักษาอย่างดี

การสนับสนุนการศึกษา

ระเบียบกำหนดให้หัวหน้าอาศรมจัดสิ่งของและอาหารถวายแก่อาจารย์และนักศึกษา สิ่งของสำหรับถวายทุกวันเป็นเครื่องอุปโภคและบริโภคในชีวิตประจำวัน สิ่งของสำหรับถวายทุก 4 เดือนเป็นอุปกรณ์เครื่องใช้สอยและอุปกรณ์สำหรับพิธีกรรมสำหรับอาจารย์ผู้สูงวัย ทั้งนี้อาจารย์และนักศึกษามีหน้าที่ในการสอนและศึกษาเล่าเรียนเป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีการกำหนดจำนวนสิ่งของถวายตามช่วงอายุด้วย รายละเอียดสิ่งของถวายในอาศรมมีดังนี้

ในทุกๆ วัน พึ่งถวายเครื่องยังชีพจำนวนมาก แก่นักบวชไวยณพผู้เป็นหนุ่มและผู้สูงอายุ เป็นต้น ผู้ยินดีในการศึกษาเล่าเรียนสม่ำเสมอ พึ่งถวายไม้ชำระฟัน 4 ด้าม หมาก 8 ลูก ข้าวที่ได้จากข้าวสารครึ่งอาตมะ ใบพลู 60 ใบ ได้สำหรับตามไฟ 1 อัน และห่อเชื้อเพลิง 1 ห่อ แก่อาจารย์และแก่นักศึกษา (K.279.73-75, K.290.72-74, K.701.75-77)

ข้อมูลกล่าวถึงระเบียบการถวายปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ (วัตถุติ) แก่อาจารย์และนักศึกษา (อาจารย์-พรหมจาริน) ในไวยณวาสถม สิ่งของถวายมีเครื่องอุปโภคจำพวกไม้ชำระฟัน 4 ด้าม (หนตกาช) ใต้ไฟและห่อเชื้อเพลิงอย่างละชุด (ที่ปีกามุชฎิ, เอธปูลก) เครื่องบริโภคจำพวกข้าวสาร (ตณทุล) ครึ่งอาตมะ หมาก (กรุมก) 8 ลูก ใบพลู (ตมพูลก) 60 ใบ ระเบียบในพราหมณาศรมและเสาคตาศรม (K.279.73-75, K.290.72-74) ก็มีจำนวนสิ่งของถวายเท่ากัน แตกต่างแต่การใช้ศัพท์เรียกบุคคล ในพราหมณาศรมใช้คำว่า นักบวชผู้เป็นพราหมณ์ (พราหมณ ยติ) ส่วนในเสาคตาศรมใช้ศัพท์เรียกบุคคลว่า นักบวชผู้เป็นภิกษุ (ภิกษุ ยติ) ซึ่งต่างจากไวยณวาสถมใช้คำว่า ‘ไวยณว’ นอกจากนี้ในแต่ละอาศรมยังกำหนดชุดปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพชนิดเดียวกันดังกล่าวข้างต้นถวายแก่อาจารย์และนักศึกษาเป็นจำนวนที่แตกต่างกันตามช่วงอายุด้วย ได้แก่ ถวายไม้สีฟัน 3 ด้าม อาหารที่ทำด้วยข้าวสาร 1 ปรัสถะ ใบพลู 40 ใบ หมาก 6 ลูก ได้สำหรับตามไฟ 1 ด้าม ห่อเชื้อเพลิง 1 ห่อ แก่นักบวชผู้สูงอายุทั้งหมด (K.279.77-78, K.290.75-76, K.701.78-79) ส่วนนักบวชหนุ่มระเบียบกำหนดถวายปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพชนิดเดียวกันแต่ลดจำนวนลง ดังนี้ ถวายไม้สีฟัน 2 ด้าม ข้าวสารที่แบ่งได้ (กินได้) 1 ปรัสถะ ใบพลู 30 ใบ หมาก 4 ลูก ใต้ไฟ 1 ด้าม ห่อเชื้อเพลิง 1 ห่อ แก่นักบวชหนุ่ม (K.279.79-80, K.290.77-78, K.701.80-81) จากข้อมูลจะเห็นว่าสิ่งของที่ถวายเป็นเครื่องอุปโภคและบริโภคในชีวิตประจำวันเป็นหลัก

การถวายอุปกรณ์เครื่องใช้สอยและอุปกรณ์สำหรับพิธีกรรม

ข้อมูลจารึกมีระเบียบกำหนดให้หัวหน้าอาศรมจัดสิ่งของเครื่องใช้สอยทั่วไปและอุปกรณ์ใช้สอยสำหรับพิธีกรรมในบางอาศรมถวายแก่อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิและอาจารย์ผู้สูงวัยตลอดระยะเวลา 4 เดือน ตามข้อมูลดังนี้

หม้อน้ำ (คนโทน้ำ) 1 ใบ ภาชนะสำหรับรูป 1 ใบ และเตาไฟ 1 เตา อันควรแก่การใช้สอยแต่ละชุด พึงถวายแก่อาจารย์ (ผู้ทรงคุณวุฒิ) และแก่อาจารย์ผู้สูงวัยเป็นสาดตวตาตลอด 4 เดือน (K.701.86, 88) ชี้เถ้า 1 อาตมกะ ชี้เถ้าทำความสะอาดชฎา 1 อาตมกะ ภาชนะใส่ชี้เถ้า 1 ใบ ภาชนะสำหรับรูป 1 ใบ เตาไฟ 1 อัน คนโทน้ำ (หม้อน้ำ) 1 ใบ ทั้งหมดแต่ละชุดนั้น พึงถวายแก่อาจารย์ผู้เป็นพราหมณ์ และแก่อาจารย์ผู้เป็นนักบวชสูงวัย ตลอด 4 เดือน (K.279.85-86, K.290.83-84)

ข้อมูลกล่าวถึงการถวายเครื่องใช้สอย 3 ชนิด ได้แก่ คนโทน้ำ, ภาชนะสำหรับรูป, และเตาไฟรวมเป็นเครื่องถวาย 1 ชุด โดยแต่ละชุดกำหนดมอบถวายแก่อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิและอาจารย์ผู้สูงวัยแต่ละท่านในแต่ละอาศรม สิ่งของที่ถวายดังกล่าวมีกล่าวไว้เหมือนกันในอาศรมทั้ง 3 นิกาย ยกเว้นพราหมณาศรมมีกล่าวเพิ่มเติมสิ่งของถวายสำหรับประกอบพิธีกรรม 3 ชนิด ได้แก่ ชี้เถ้า, ชี้เถ้าทำความสะอาดชฎา, ภาชนะใส่ชี้เถ้า รวมเป็น 1 ชุด ถวายแก่อาจารย์แต่ละท่านผู้เป็นพราหมณ์และแก่อาจารย์ผู้สูงวัยในพราหมณาศรม แสดงให้เห็นว่าวัตรปฏิบัติของอาจารย์ในอาศรมนี้ผู้ซึ่งนับถือพระศิวะแตกต่างจากอาจารย์ในไวษณวาศรมและเสาคตาศรมซึ่งนับถือพระวิษณุและนับถือพุทธสิ่งของดังกล่าวข้างต้นต้องถวายทุก 4 เดือน สังเกตว่าชื่อเรียกอาจารย์ในแต่ละอาศรมต่างกัน ในไวษณวาศรมและเสาคตาศรมเรียกนักบวชผู้ทรงคุณวุฒิด้วยชื่อว่า ‘อาจารย์’ (อาจารย์) ส่วนในพราหมณาศรมเรียกชื่อว่า ‘อาจารย์ผู้เป็นพราหมณ์’ (ทวิชาจารย์) ในไวษณวาศรมเรียกนักบวชผู้สูงวัยว่า ‘อาจารย์สูงวัยผู้เป็นสาดตวตา’ (สาดตวตา) ในพราหมณาศรมเรียกนักบวชผู้สูงวัยว่า ‘อาจารย์ผู้เป็นนักบวชสูงอายุ’ (ปริวฤทตปสวิน) ส่วนในเสาคตาศรมเรียกนักบวชผู้สูงอายุว่า ‘อาจารย์ภิกษุผู้เฒ่า’ (ฤทตภิกษุ)

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่าในแต่ละอาศรมมีการจัดถวายปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ ได้แก่เครื่องอุปโภคและบริโภคแก่อาจารย์และนักศึกษาเป็นประจำทุกวันเหมือนกันทุกอาศรม มีการจัดถวายเครื่องใช้

สอยสำหรับอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิและอาจารย์ผู้สูงวัยตลอด 4 เดือนเหมือนกันทุกอาศรม มีการเพิ่มสิ่งของสำหรับประกอบพิธีกรรมในพราหมณาศรมซึ่งนับถือพระศิวะ ซึ่งในอาศรมผู้นับถือพระวิษณุและนับถือพุทธไม่มีอุปกรณ์สำหรับพิธีดังกล่าว ชื่อเรียกอาจารย์ในแต่ละอาศรมแตกต่างกันตามลัทธิ นอกจากนี้ยังมีการกำหนดอายุอาจารย์และนักศึกษาในการถวายปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพแตกต่างกันด้วย ข้อมูลจารึกโยศตราศรมนอกจากกล่าวถึงการศึกษาในอาศรม ซึ่งแสดงให้เห็นวัตถุประสงค์ของอาศรมที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนแล้ว ข้อมูลยังกล่าวถึงระเบียบและบทลงโทษ ดังที่จะวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

5.2.5 ระเบียบและบทลงโทษในอาศรม

ในวัฒนธรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อาณาจักรอินเดียโบราณปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตยตามข้อมูลในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ พระราชามีอำนาจตรากฎหมาย (ธรรม) รวมทั้งจารีตต่างๆ (Olivelle, 2005: 154) ในอาณาจักรเขมรโบราณก็เช่นเดียวกัน ซึ่งปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย โดยมีพระราชามีอำนาจสูงสุดในอาณาจักร พระองค์มีอำนาจในการวางกฎเกณฑ์และระเบียบต่างๆ ในจารึกโยศตราศรมพระเจ้าโยศโรมันทรงวางระเบียบไว้ประจำอาศรมแต่ละแห่งแล้วถวายไว้ให้แก่เทพองค์ประธานในอาศรมนั้น (K.95.36) ตามความเชื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กฎหมายหรือธรรมมีที่มาจากเทพ พระพรหม-ปชาบดีสร้างมนุษย์องค์แรกคือพระมนูเพื่อปกครองประชาชนพร้อมทั้งสร้างทัณตะเป็นผู้ช่วย (Olivelle, 2005: 154) ประชาชนผู้มีความเชื่อในศาสนาหรือเทพที่ตนนับถือต้องเชื่อฟังต่อกฎหมายที่มีที่มาจากศาสตร์นั้นรวมทั้งเคารพและเชื่อฟังต่อพระราชผู้ตรากฎหมายนั้นด้วย พระราชาทรงวางระเบียบที่จะพึงปฏิบัติไว้ในอาศรม โดยมีหัวหน้าอาศรมที่แต่งตั้งไว้เป็นคนจัดการและบริหารทรัพย์สินสมบัติต่างๆ ที่ถวายไว้ในอาศรมเป็นกรรมสิทธิ์ของอาศรมไม่ควรเคลื่อนย้ายหรือนำไปที่อื่น แม้กระทั่งพระราชผู้ซึ่งเป็นเจ้าของเอง นอกจากนี้ยังมีข้อห้ามอื่นๆ สำหรับแขกบุคคลต่างๆ ผู้เข้ามาใช้อาศรม (อาศัยทำพิธีกรรม) บุคคลที่อาศัยอยู่บริเวณอาศรม บุคลากร รวมทั้งบุคคลอื่นๆ (คนจรมา) ด้วย พร้อมกับตั้งบทลงโทษไว้ด้วย ดังข้อมูล

ระเบียบสำหรับทรัพย์สิน

อาศรมเป็นองค์กรศาสนาและมีบุคลากรแผนกต่างๆคอยขับเคลื่อนกิจกรรมในอาศรมให้ดำเนินไปได้ ทรัพย์สินต่างๆ จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการช่วยให้เกิดประโยชน์สำหรับแขกและบุคลากร

ส่วนมากผู้ทำการสถาปนาอาคารจะมอบถวายทรัพย์สินพร้อมกันในวันสถาปนาอาคาร และทรัพย์สินที่ถวายตกเป็นของอาคาร และผู้สถาปนาจะมอบถวายแก่เทพที่เป็นองค์ประธานในอาศรมนั้น แล้วมีการกล่าวนำจัดการทรัพย์สินให้เป็นไปตามระเบียบ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่คนที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นคนที่อาศัยอยู่ในอาศรมและเกี่ยวข้องกับอาศรมทั้งทางตรงและทางอ้อม จึงต้องมีการระบุทรัพย์สินของวาระระเบียบคนดูแลทรัพย์สินของในอาศรมไว้ ดังข้อมูลในจารึก

ทรัพย์สินมีแก้ว ทอง เงินเป็นต้น โค ม้า ควาย ช้าง (คนรับใช้) ชายและหญิงทั้งหลาย ที่ดินและสวนทั้งหลาย และทรัพย์สินอื่นๆ เหล่านั้น ทั้งหมด อันพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่าศรีโยศวรมัน พระราชทานแล้วในอาศรมอันเป็นของพระองค์นี้เป็นสิ่งที่ไม่ควรถูกนำไปที่อื่น แม้พระราชาก็ไม่มีสิทธิ์นำไป คนอื่นๆ ด้วยเหมือนกัน (K.95.37-38) เครื่องประดับที่ทำด้วยรัตนชาติต่างๆ ผ้าประดับด้วยทอง ภาชนะใส่น้ำเคลือบเงาและเคลือบสีเงินสีทอง กระโถนทั้งหลาย ชุดเครื่องใช้สอยมีวอ พัด ฉัตร ทางนกกยูง **เหยือก** และอุปกรณ์เครื่องบูชา ที่ทำมาจากทองและเงิน เป็นจำนวนมาก (K.323.60-61) สระน้ำอันประกอบไปด้วยความใสสะอาดและงดงาม พระองค์สร้างเองกับมือ สร้างเป็นรูป 4 เหลี่ยม ด้วยความงดงามน่ายินดีทั้งหลาย เหมือนกับเทพตวัษฏฐสร้างวงแห่งจันทร์ไม่ให้มีรูปกว้าง ชายและหญิงที่งดงามซึ่งมีความชำนาญในการฟ้อนและขับร้องเป็นต้น หมู่บ้านสวยทั้งหมด ที่ดินและสวนทั้งหมด พระเจ้ายศวรมันผู้เป็นจอมแห่งราชา ผู้มีเดชานุภาพอันรุ่งเรืองไปทั่วทั้งโลก ถวายสิ่งของทั้งหมดนี้แล้วในวันสถาปนา (K.323.62-64) กษัตริย์ผู้เป็นเจ้าของสูงสุด ไม่เพียงเอาคนรับใช้ทั้งปวงของเทพทั้งหลายมีพระศรีอินทรวรมศรเป็นต้นไปใช้งานส่วนตน ถ้าในอาณาจักรในสมัยนั้นมีกองทัพของข้าศึกเข้ามาถึง ฟังเอาคนรับใช้เหล่านั้นไปใช้งานได้ เพื่อความพินาศแห่งข้าศึกนั้น แต่ว่าในเวลาอื่นและเวลาไหนๆ ก็ไม่ควรนำไปใช้ (K.323.65-66) ทรัพย์สินพร้อมกับคนรับใช้ของอาศรมนี้อันเจ้าของได้รับมาหลังจากถูกใช้สอยและทำอาศรมให้เจริญขึ้นแล้วไม่ควรนำไปใช้ที่อื่น (K.279.95, K.701.95, K.290.92) เครื่องใช้สอยอันเป็นอุปกรณ์ของอาศรมมีทองและเงินเป็นต้น ภาชนะสำหรับช้ำเก้า (**ภตุม**) และไม้ (**ทณท**) เป็นต้นอันได้รับกล่าวนำไว้แล้ว เพื่อใช้สำหรับภิกษา (ไม่พียงนำไปใช้ที่อื่น) (K.279.96) เครื่องใช้สอยทั้งหมดมีอุปกรณ์จำพวกทองและเงินด้วยของเทวสถานอาศรมนี้ไม่ควรนำไปที่อื่นจากที่นี่ (K.701.96) สิ่งใช้สอยของอาศรมมีอุปกรณ์ทำจากทองและเงินเป็นต้น ภาชนะสำหรับ

ขออาหาร (ภิกษาภาชน-) และถาด(จกร)เป็นต้นอันจัดแจงไว้สำหรับภิกษาไม่ควรนำไปใช้
ในที่อื่น (K.290.94)

จากข้อมูลระเบียบให้รายการทรัพย์สินของอาศรมแต่ละอาศรมไว้และห้ามนำทรัพย์สินไปใช้
ประโยชน์ในที่อื่นนอกจากใช้ประโยชน์ในอาศรม จากรายการทรัพย์สินที่ปรากฏในอาศรมสามารถ
จัดแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ (1) *สังหาริมทรัพย์* เป็นสิ่งของที่เคลื่อนที่นำไปที่อื่นได้ ได้แก่ ทรัพย์สินมีค่า
จำพวกเครื่องประดับแก้ว แหวน เงินทอง ทรัพย์สินจำพวกอุปกรณ์เครื่องบูชาและประกอบพิธีกรรม เช่น
ชุดเครื่องใช้สอยมีวอ พัด ฉัตร หางนกยูง เขี้ยว และอุปกรณ์เครื่องบูชา ที่ทำมาจากทองและเงิน
ภาชนะใส่ขี้เถ้า ทรัพย์สินจำพวกเครื่องใช้สอย เช่นภาชนะสำหรับขออาหาร ถาดใส่อาหาร ทรัพย์สินจำพวก
สิ่งมีชีวิต เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย (2) *อสังหาริมทรัพย์* เป็นทรัพย์สินที่ไม่สามารถเคลื่อนที่ได้ เช่น ที่ดิน
ที่นา สวน หมู่บ้านสวย สระน้ำ ทรัพย์สินทั้งสองประเภทดังกล่าว ระเบียบกำหนดห้ามเคลื่อนย้ายจาก
อาศรม แม้กระทั่งพระราชารองผู้ถวายอาศรมและเป็นเจ้าของก็ไม่สามารถนำทรัพย์สินไปใช้ประโยชน์
ส่วนพระองค์ได้ คนรับใช้ในอาศรมก็อนุโลมเป็นทรัพย์สินของอาศรมเพราะพระเจ้ายโศวรมันผู้ถวาย
ได้มอบให้แก่เทพในอาศรม พระราชาผู้เป็นเจ้าของก็ไม่สามารถนำไปใช้งานสำหรับประโยชน์
ส่วนพระองค์ได้ นอกจากนี้มีความจำเป็นเมื่อเกิดศึกสงครามขึ้นในอาณาจักร ระเบียบอนุญาตให้เกณฑ์
คนงานในอาศรมไปช่วยรบได้ ทรัพย์สินของอาศรมทั้งหมดมีหัวหน้าแผนกรักษาสิ่งของคอยจัดการบริหาร
ลงบันทึกไว้ ข้อมูลจารึกนอกจากให้รายการทรัพย์สินในอาศรมแล้ว ยังให้ข้อมูลระเบียบข้อควรปฏิบัติ
ในบริเวณอาศรม ดังที่จะวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

ระเบียบข้อปฏิบัติในบริเวณอาศรม

ในบริเวณอาศรมมีพื้นที่เป็นสัดส่วนเฉพาะเป็นที่รับรู้ชัดเจนสำหรับบุคลการและแขกในสมัย
นั้น เมื่อเข้าไปใช้ประโยชน์ในแต่ละพื้นที่ของอาศรม แต่ในปัจจุบันเป็นการยากที่จะเข้าใจขอบเขตและ
สัดส่วนพื้นที่ใช้ประโยชน์บริเวณอาศรม อาศรมประกอบด้วยสิ่งปลูกสร้างจากส่วนต่างๆ โดยเฉพาะ
ปราสาทปราสาทที่สร้างจากวัสดุคงทน เช่นหิน ศิลาแลง ซึ่งยังปรากฏร่องรอยให้เห็นเป็นหลักฐาน
ส่วนสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ รอบอาศรมสร้างจากวัสดุจำพวกไม้เป็นวัสดุไม่คงทนเมื่อเวลาผ่านไปนานหลาย
ร้อยปีทำให้สิ่งปลูกสร้างที่อยู่บริเวณรอบอาศรมผุพังเสื่อมสลายไป ส่วนปราสาทยังคงปรากฏ
ร่องรอยเป็นหลักฐาน ภายในบริเวณอาศรมแต่ละแห่งมีการประดิษฐานรูปเคารพไว้ประจำปราสาท

โดยเฉพาะอาคารนอกเมืองพระนครบางแห่งยังปรากฏปราสาทให้เห็นเป็นหลักฐาน เช่น ปราสาทโลเลยพระเจ้าโยศวรมันทรงสร้างและสถาปนาเป็นปูชนียสถานเพื่ออุทิศให้บรรพบุรุษและมีฐานะเป็นอาคารด้วย ทำให้ทราบว่าอาคารมีปราสาทประธานเป็นแกนกลางอาคาร และกิจกรรมในอาคารส่วนมากเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม เช่น การบูชาบรรพบุรุษและเทพประจำอาคาร การวางระเบียบข้อปฏิบัติและข้อห้ามในบริเวณอาคารเพื่อความเรียบร้อยและเป็นการแสดงความเคารพต่อสถานที่ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่แสดงออกเป็นเบื้องต้น ก่อนที่จะมีการประกอบพิธีกรรม ในขั้นตอนต่อไป จารึกยโสธรราชกรมปรากฏระเบียบข้อปฏิบัติในบริเวณอาคาร ดังนี้

พระราชา, พรหมณ์, พระราชโอรส สามารถเข้าไปภายในพระราชกฏิได้โดยไม่ต้องถอดเครื่องประดับ ไม่มีความผิดในบริเวณอาคาร ส่วนคนอื่นนอกจากพระราชา พรหมณ์ และพระราชโอรสนั้น เป็นสามัญชนคนธรรมดาไม่พึงใส่เครื่องประดับ ไม่พึงประดับพวงมาลัย เป็นต้น ยกเว้นดอกนันทยารวรรต ไม่พึงใส่เครื่องประดับสีทอง ยกเว้นเครื่องประดับหูต่างๆ ไม่พึงเคี้ยวอาหารทั้งไม่ควรกินหมากด้วย ไม่พึงกระทำการทะเลาะกัน ทั้งคนเลวทรามก็ไม่ควรเข้าไปในบริเวณอาคาร (K.95.39-42) ยกเว้นเฉพาะพระราชาท่านั้น, เมื่อบุคคลทั้งหลายมาถึงด้านหน้า(อาคาร)ไม่พึงกางร่มและพึงลงจากยานตั้งแต่ระยะไกลภายนอก (K.95.44) ในบริเวณอาคารกษัตริย์ (นฤปติ) และพระราชโอรส (นฤปาตมข) เท่านั้นสามารถทรงผ้าและเครื่องประดับเสด็จมาทางประตูใหญ่ได้ โดยไม่มีความผิด, ส่วนพรหมณ์ (วิปร) นักบวช (ยติ) ขุนนาง (มนตรี) และแม่ทัพ (พลาธิป) ไม่สามารถประดับเครื่องประดับเข้ามาได้ พรหมณ์เป็นต้นพร้อมคนธรรมดาทั่วไป ไม่พึงสวมใส่เครื่องประดับ ไม่พึงใส่เครื่องประดับอันทำจากทอง ยกเว้นตุ้มหู อันเล็กๆ ไม่พึงประดับดอกไม้เป็นต้น ยกเว้นดอกนันทยารวรรต ไม่พึงเคี้ยวหมาก พึงคายทิ้งทางด้านนอกอาคารพื่อนรำเป็นต้น ไม่พึงนุ่งผ้ามีสีคราม(ดำ)และสีอุคฉาด ไม่พึงทำการทะเลาะกัน ไม่พึงเข้าไปในระหว่างกินอาหาร และไม่พึงถืออาวุธเข้าไป (K.323.67-69) คนที่มาถึงทางด้านเหนือ หน้าประตูจตุรมุข ในบริเวณลานอาคาร ไม่ควรกางร่มและควรก้าวลงจากยาน (K.323.72)

จากข้อมูลระเบียบกำหนดข้อควรปฏิบัติเมื่อเข้ามาในบริเวณอาคารสำหรับแขกที่มีบรรดาศักดิ์ชั้นต่างๆ เช่น ข้อปฏิบัติก่อนจะเข้ามาในลานอาคาร อาจเป็นบริเวณภายในกำแพงชั้นในของอาคาร

เมื่อมาถึงบริเวณด้านหน้าประตู ระเบียบกำหนดให้พระราชทานั้นไม่ต้องเสด็จลงจากพาหนะและสามารถขึ้นฉัตรได้ ส่วนบุคคลมีตำแหน่งรองลงมาจากกษัตริย์ต้องลงจากยานพาหนะและเก็บร่มก่อนจึงจะสามารถเข้ามาในบริเวณลานอาศรมได้ ข้อปฏิบัติสำหรับการแต่งกาย ในจารึกเขาพระบาท K.95 ระเบียบอนุญาตให้พระราช พราหมณ์ พระโอรส สามารถแต่งกายเต็มยศไม่ต้องถอดเครื่องประดับออกสามารถเข้าไปในพระราชกุฎีได้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจเป็นห้องในปรังค์ปราสาท ส่วนระเบียบในจารึกโลเลย K.323 อนุญาตให้เฉพาะพระราชและพระโอรสเท่านั้นสามารถทรงพระภูษาเครื่องประดับเข้ามาในบริเวณอาศรมได้ ส่วนผู้ที่มีบรรดาศักดิ์รองลงมาตั้งแต่พราหมณ์ ชุนนาง นักบวช สามัญชน ไม่สามารถประดับเครื่องประดับเข้ามาในบริเวณอาศรม เครื่องประดับของพราหมณ์ ชุนนาง นักบวช อาจเป็นเครื่องประดับตามยศศักดิ์ ส่วนสามัญชนคนธรรมดาเป็นเครื่องประดับทั่วไป เครื่องประดับบางชนิด เช่นตุ้มหู และดอกนันทยาบรรดาระเบียบอนุญาตให้นำเข้าไปในบริเวณอาศรมได้ นอกจากนี้ระเบียบเกี่ยวกับการแต่งกายยังห้ามใส่ผ้าสีดำ(นيل)และผ้าสีฉูดฉาด (วิจิตร)เข้ามาในบริเวณอาศรมด้วย ระเบียบห้ามบริโภคอาหารและกินหมากภายในบริเวณอาศรมก่อนจะเข้ามาควรรคยั้งนอกอาคารฟ่อนรำ เมื่อเข้ามาภายในบริเวณควรสำรวมไม่ทำการทะเลาะวิวาทกัน นอกจากระเบียบข้อปฏิบัติสำหรับการเข้าใช้ประโยชน์ในอาศรมแล้ว ข้อมูลจารึกยังกล่าวถึงระเบียบข้อห้ามในบริเวณอาศรม ดังที่จะวิเคราะห์ต่อไป

ระเบียบข้อห้ามในบริเวณอาศรม

อาศรมเป็นสถานที่อยู่อาศัยของนักบวช และเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม บุคคลทุกคนชั้นในเขมรโบราณสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ในอาศรมได้ แต่มีระเบียบข้อห้ามสำหรับการเข้ามาในบริเวณอาศรมสำหรับบุคคลบางจำพวก ห้ามมีการจับกุมคนหนีภัยมาพึ่งพาในบริเวณอาศรม ห้ามสตรีเข้าไปในกุฎี ภายในบริเวณอาศรมเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นเขตอภัยทานห้ามล่าสัตว์ในบริเวณรอบอาศรม ดังข้อมูล

ไม่ควรดูหมิ่นใครๆ ไม่ควรจับกุมบุคคลทั้งหลาย ไม่ควรทำสิ่งที่ไม่เหมาะสมดังว่ามานี้เป็นต้น
 ในบริเวณลาน(อาศรม)พระศิวะนี้ (K.323.71) คนมีอวัยวะบกพร่อง คนมีร่างกายพิการ
 คนไม่รู้สำนึกบาป (ฆาตกร) คนค่อมและเตี้ย คนมีบาปหนา และคนหลักลอยไร้ที่อยู่
 คนมีร่างกายถูกโรคร้ายเบียดเบียนเช่นโรคเรื้อน คนเลวทรามถูกประณาม คนทั้งหมดนี้

ในเวลาไหนๆ ก็ไม่ควรเข้าไปบริเวณอาศรมพระศิวะ (K.323.75-76) ผู้ไม่มีความผิด (อปาทกิน) ถูกภัยคุกคาม หนีมาแล้วขออาศัยหลบภัยในบริเวณอาศรมนี้ ไม่พึงส่งตัวคน เหล่านั้นแก่คนลงโทษ (ปิตยิตถ) ทั้งไม่พึงจับกุมพวกเขาด้วย ภายในอาศรมไม่ควรทำร้าย และแสดงความโลภต่อคนอื่น ด้วยกาย วาจา ใจ ภายนอกอาศรมด้วยเหมือนกัน ไม่พึงเบียดเบียนสัตว์ที่ไม่พึงเบียดเบียน (อวรก) ทุกชนิดในบริเวณใกล้อาศรม และในบริเวณ บารายยโสทรตฎาณะด้วย. (K.279.89-91, K.701.89-91, K.290.87-89) สตรีเหล่านี้ได้ผู้เป็น ราชธิดา (ราชาตมชา) ราชันดดา (ราชเปาตรี) และผู้เป็นสตรีสูงอายุนองพระราชา (ราชวุททุสสุตรี) สตรีเหล่านั้นเป็นผู้ได้รับการนับถือเหมือนแขกคนอื่นๆ ในอาศรมนี้ ไม่พึงขึ้นไปสู่กุฎิ สตรีเหล่านี้นอกนั้นเป็นสตรีต่ำทราม (หีนนา) หรือมีชื่อเสียงฉาวโฉ่ (จตุรวีกรมมา) แม้มาถึงแล้ว (ผู้เป็นแขก-ไม่ได้เชิญ-อภยาคตา) ย่อมไม่ควรเข้าไปในอาศรมนี้ (K.279.92-93, K.701.92-93, K.290.90-91)

จากข้อมูลในบริเวณลานอาศรมระเบียบห้ามจับกุมบุคคลที่เข้ามาในบริเวณลานอาศรม จารึก ประจำอาศรมในเมืองพระนครมีระเบียบห้ามทำการจับกุมบุคคลที่ไม่มีความผิดหนีมาพึ่งพาอาศัย ในบริเวณอาศรม แม้ว่าคนที่หนีมาที่จับกุมคนทำความผิดจะตามมาถึงอาศรม แต่ก็ไม่ควรส่งบุคคลผู้ไม่มีความผิดให้ไปดำเนินคดี ทั้งไม่ควรจับกุมคนที่ไม่มีความผิดกับบริเวณไว้ในอาศรมด้วย ระเบียบ อาศรมห้ามบุคคลบางจำพวกส่วนมากเป็นผู้ป่วยเป็นโรคร้ายแรง ร่างกายพิการ ข้อมูลจารึกประจำ อาศรมนอกเมืองพระนครให้รายชื่อบุคคลลักษณะต้องห้ามเข้ามาในบริเวณอาศรม ดังนี้ (1) คนมี อวัยวะบกพร่อง (2) คนมีร่างกายพิการ (3) คนไม่รู้สำนึกบาป (ฆาตกร) (4) คนค่อมและเตี้ย (5) คนมี บาบพนา (6) คนหลักลอยไร้ที่อยู่ (7) คนมีร่างกายถูกโรคร้ายเบียดเบียนเป็นโรคเรื้อน (8) คนเลว ทรามถูกประณาม ในจารึกประจำอาศรมในเมืองพระนครให้ข้อมูลระเบียบห้ามสตรีบางจำพวกเข้ามา ในบริเวณอาศรม เช่น สตรีผู้ประพฤติเลวทราม (หีน) สตรีผู้มีชื่อเสียงฉาวโฉ่ (จตุรวีกรมมา) นอกจากนี้ ระเบียบยังจำกัดสตรีเข้าไปในพื้นที่บางบริเวณแม้จะเป็นสตรีสูงศักดิ์ก็ตาม เช่น ห้ามพระราชธิดา พระราชันดดา สตรีสูงวัยของกษัตริย์เข้าไปในบริเวณกุฎิ อาศรมในเมืองพระนครกินพื้นที่บริเวณ กว้างขวางซึ่งรวมบริเวณรอบบารายยโสทรตฎาณะด้วยซึ่งอยู่ในการกำกับดูแลของหัวหน้าอาศรมแต่ละ อาศรม ระเบียบห้ามมีการล่าสัตว์ในบริเวณดังกล่าว นอกจากนี้มีระเบียบข้อห้ามในบริเวณอาศรมแล้ว ยังมีระเบียบกำหนดโทษสำหรับแขกและบุคลากร ดังที่จะวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

โทษปรับในอาศรม

ระเบียบในอาศรมนอกจากกำหนดหลักที่ควรปฏิบัติและข้อห้ามต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นแล้ว และนอกจากกำหนดบทลงโทษสำหรับนักบวชเมื่อมีความประพฤติไม่ดีให้ขับไล่ออกจากอาศรม รวมทั้งหัวหน้าอาศรมถ้าไม่ทำตามพระราชโองการก็จะถูกปลดออกจากตำแหน่งแล้ว ยังปรากฏบทลงโทษที่กำหนดไว้ในอาศรมสำหรับบุคคลต่างๆ โดยสามารถจำแนกเป็นบทลงโทษสำหรับบุคคลภายนอกผู้เป็นแขกและบุคลากรอาศรมด้วย ดังข้อมูล

โทษปรับสำหรับแขก

จารีกยโสธรราชสมมีระเบียบกำหนดบทลงโทษไว้ในอาศรมสำหรับแขกและบุคลากร เมื่อมีการละเมิดระเบียบ จารีกประจำอาศรมในเมืองพระนครไม่ได้ให้รายละเอียดการลงโทษแขกหรือผู้มีตำแหน่งในอาศรม ยกเว้นเฉพาะตำแหน่งหัวหน้าอาศรมถ้ามีการละเมิดคำสั่งของกษัตริย์ก็จะได้รับโทษปลดออกจากตำแหน่ง (K.290.101, K.701.103) โดยเฉพาะจารีกปราสาทเทพพนม K.290 ระบุไว้ว่า ถ้ามีความผิดเกิดขึ้นในอาศรมให้ขุนนางรายงานความผิดแก่พระราช (K.290.106) แต่ก็ไม่ได้ให้รายละเอียดความผิดสำหรับบุคคลตำแหน่งใด นอกจากนี้ในบางอาศรมยังมีระเบียบให้มีการเนรเทศนักบวชผู้มีความประพฤติไม่เหมาะสมออกนอกบริเวณอาศรม (K.95.42, K.290.71) จารีกโกลเลย K.323 เป็นจารีกประจำอาศรมนอกเมืองพระนครให้รายละเอียดโทษสำหรับความผิดที่เกิดขึ้นในอาศรมไว้สำหรับแขกและบุคลากร โดยเน้นไปที่โทษปรับเป็นสำคัญ ดังข้อมูล

ถ้าพราหมณ์เหล่าใด (ทวิช) เพราะมีทฎฐิมานะละเมิดพระราชโองการนี้ (ศาสน) พราหมณ์เหล่านั้น ไม่เหมาะสำหรับการลงโทษทางร่างกายเป็นต้น แต่ควรถูกขับไล่ออกจากบริเวณอาศรมนี้ ส่วนพระราชโอรสทั้งหลาย (ราชบุตร) ต้องถูกบังคับให้จ่ายค่าปรับนับด้วยจำนวนทอง 20 ปละ ส่วนสำหรับพระราชวงศ์ (นฤปติชญาติ) และขุนนาง (มนตรี) ฟังถูกปรับจำนวนครึ่งหนึ่งจากพระราชโอรสเหล่านั้น สำหรับคนที่มีฉัตรด้ามทอง (เหมทนต์ทาดปตริ) ต้องถูกปรับจำนวนครึ่งหนึ่งของพระราชวงศ์และขุนนางนั้น ส่วนหัวหน้าเศรษฐิ (มุขย-เศรษฐิ) ต้องถูกปรับจำนวนครึ่งหนึ่งของผู้มีฉัตรด้ามทองนั้น นักบวชผู้นับถือพระศิวะและพระวิษณุเป็นต้น (ไศวไวษณวกา) ฟังถูกปรับทรัพย์อันมีระเบียบเป็นจำนวนครึ่งหนึ่งต่อจากพวกเศรษฐิ ส่วนระเบียบค่าปรับครึ่งหนึ่งต่อนักบวชผู้นับถือพระศิวะและพระวิษณุ

นั้น เป็นระเบียบสำหรับสามัญชนคนธรรมดาทั้งหลาย (สามัญ) ถ้าหากบุคคลธรรมดาสามัญไม่สามารถจ่ายค่าปรับเป็นทรัพย์สินได้ ฟังลงโทษตีบุคคลเหล่านั้นด้วยหวายที่หลัง 100 ครั้ง นี่คือ ‘ระเบียบคำสั่ง’(อนุศาสน) (K.323.78-82)

จากข้อมูลระเบียบกำหนดโทษสำหรับแขกไว้ตามลำดับฐานันดรศักดิ์ โทษที่กำหนดไว้มี 2 อย่าง คือโทษปรับและโทษทางร่างกาย ระเบียบกำหนดโทษปรับสำหรับแขกผู้มีตำแหน่งตามฐานันดรศักดิ์ และสามัญชนเท่านั้น และสามัญชนถ้าไม่สามารถจ่ายค่าปรับเป็นเงินได้ ระเบียบกำหนดให้ลงโทษทางร่างกายโดยการโบยตีที่หลัง ส่วนแขกอาศรมผู้เป็นพราหมณ์ระเบียบห้ามลงโทษปรับหรือลงโทษทางร่างกาย ระเบียบกำหนดให้ไล่ออกไปจากบริเวณลานอาศรมเท่านั้น จากข้อมูลระเบียบการกำหนดโทษในอาศรมดังกล่าว ทำให้เห็นร่องรอยการลงโทษใกล้เคียงคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ โดยคัมภีร์นี้อนุญาตให้ลงโทษทางร่างกายได้เฉพาะคนที่อยู่ใน 3 วรรณะ ได้แก่ กษัตริย์ ไวศยะ และศูทร เท่านั้น ส่วนวรรณะพราหมณ์ให้ลงโทษด้วยการเนรเทศ (Olivelle, 2005: 173-74) แต่ข้อมูลในจารึกยโสธรอาศรมระเบียบกำหนดเฉพาะโทษปรับสำหรับผู้มีฐานันดรศักดิ์เท่านั้น จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่าโทษปรับสำหรับแขกมีการกำหนดแตกต่างกัน ได้แก่ (1) พระราชโอรสมีโทษปรับ 20 ปละ¹² (2) สมาชิกราชวงศ์ 10 ปละ (3) ขุนนางตำแหน่งมนตรี 10 ปละ (4) ขุนนางฐานันดรศักดิ์ฉัตรดำทอง 5 ปละ (5) มหาเศรษฐี 2 ปละครึ่ง (6) นักบวช 1 ปละกับ 1 สุวรรณะ (7) สามัญชน 2 สุวรรณะกับ 8 มาสะ นอกจากโทษปรับสำหรับแขกในอาศรมแล้ว ข้อมูลจารึกยังกล่าวถึงระเบียบโทษปรับสำหรับบุคลการ ดังที่จะวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

โทษปรับสำหรับบุคลการ

จารึกยโสธรอาศรมได้กำหนดโทษไว้สำหรับบุคลการผู้มีตำแหน่งเป็นหัวหน้าแผนกต่างๆ โดยกำหนดโทษปรับเป็นเงินมีมูลค่า ตั้งแต่ 20 ปละ จนถึงจำนวน 1 ปละ ตามความสำคัญของหัวหน้าแต่ละแผนก ถ้าไม่สามารถจ่ายค่าปรับเป็นเงินตามจำนวนดังกล่าว สามารถจ่ายค่าปรับด้วยทรัพย์สินอย่างอื่นแทนได้ ตามข้อมูล ดังนี้

¹² ‘ปละ’ เป็นชื่อหน่วยนับสำหรับสิ่งของมีค่า คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ให้ข้อมูลชื่อหน่วยนับบางชื่อ ดังนี้ 3 ยะ มีค่าเท่ากับ 1 กฤษณะ, 5 กฤษณะ เท่ากับ 1 มาสะ, 16 มาสะ เท่ากับ 1 สุวรรณะ, 4 สุวรรณะ มีค่าเท่ากับ 1 ปละ, 10 ปละ มีค่าเท่ากับ 1 ธรณะ ดูเพิ่มเติมชื่อหน่วยนับสิ่งมีค่าในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ อธิบายที่ 8 โศลกที่ 32-37 (Olivelle, 2005: 174)

ถ้าหากว่ามีสิ่งหนึ่งสิ่งใดทั้งหมดนี้ที่ได้กำหนดจัดแจงไว้ เช่นการบูชา(พิธีกรรม)อุปกรณสำหรับบูชา เวลาสำหรับทำพิธีกรรม ความบริสุทธิ์ พึงมีการละเมิดทำให้เสียหาย ผู้ดูแลทั้งหลายมีหัวหน้าอาศรมเป็นต้น (กุลปตยาธิ-อชฺยกุช) พึงจ่ายค่าปรับเป็นทอง 20 ปละเป็นต้นจนถึงจำนวน 1 ปละเป็นที่สุดตามลำดับความผิด แต่ว่า เมื่อความผิดอันหัวหน้าอาศรมเป็นต้น (กุลปตยาธิ) ไม่สามารถชดใช้คืนครบถ้วนได้ ผู้มีความผิดต้องจ่ายด้วยสังหาริมทรัพย์ (ทรวิน) ตามสมควรแก่ความผิดที่ทำตามโอกาสและเวลาที่เหมาะสม ถ้าบุโรหิต (ปุโรหิต) พึงละเมิดเวลาสำหรับประกอบพิธีกรรม (ไม่ทำตามเวลาที่กำหนดไว้ให้ถูกต้อง) ต้องถูกปรับเงินเป็นจำนวน 20 ปละ ส่วนผู้ทำพิธีกรรม (ยาชก) ต้องถูกปรับเป็นเงินจำนวน 10 ปละ ถ้าหัวหน้าคนรักษาประตู (ทวารรายกุช) และคนจดบันทึก (เลขก) พึงละเลยหน้าที่ของตน ต้องจ่ายค่าปรับเป็นเงินจำนวน 5 ปละ ส่วนผู้ช่วย (อุปกल्पก) ต้องจ่ายค่าปรับเป็นเงินจำนวน 3 ปละ หัวหน้าแผนกคนงาน (การี-อชฺยกุช) หัวหน้าแผนกคนดูแลครัว (มหานสาธกุช) และหัวหน้าคนดูแลแผนกปฏิคม (อาคมาธกุชก) รวมทั้งหัวหน้าคนดูแลบริเวณลานอาศรมด้วย (องคนาธิปติ) พึงเสียค่าปรับเป็นเงิน 3 ปละ เมื่อเงินและทองไม่เพียงพอ พึงให้จ่ายทรัพย์สินอื่นๆแทนก็ได้ นี่เป็นระเบียบที่กำหนดไว้สำหรับนักบวช (ตปสาธิน) (K.323.83-89)

จากข้อมูลจะเห็นว่า ระเบียบกำหนดโทษปรับสำหรับบุคลากรโดยยึดตามความสำคัญมากน้อยของตำแหน่ง เช่นถ้าเป็นหัวหน้าอาศรมและปุโรหิต ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบมากมายและสำคัญ เพราะหัวหน้าอาศรมต้องคอยดูแลจัดการทรัพย์สินสิ่งของในอาศรมและควบคุมหัวหน้าแผนกอื่นด้วย ถ้ามีการละเลยก็จะเกิดความเสียหายต่อส่วนรวมมาก ส่วนปุโรหิตซึ่งเป็นตำแหน่งสูงมีหน้าที่ควบคุมพิธีกรรมให้ถูกต้องเหมาะสม หากมีความผิดพลาดก็จะเกิดความเสียหายต่อพิธีกรรม การประกอบพิธีกรรมก็จะไม่มีผลตามที่กำหนดไว้ในคัมภีร์ ส่วนหัวหน้าแผนกอื่นๆ ก็มีความสำคัญรองลงมาตามหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบจะมีโทษปรับจำนวนน้อยกว่าคนมีตำแหน่งสูงตามลำดับ นอกจากนี้ระเบียบกำหนดโทษแล้ว ในตอนท้ายจารึก ยังปรากฏการแสดงความประสงค์ การสาปแช่ง การอวยพร ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญของจารึก ดังที่จะวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

5.2.6 การแสดงความประสงค์ การสาปแช่ง และการอวยพร

จารึกยโสธรราชรมมีโครงสร้างเนื้อหาส่วนลงท้ายจารึกซึ่งเหมือนกับวรรณคดีสันสกฤตประเภทบทละครและวรรณคดีสันสกฤตประเภทอื่นๆ มีคำแสดงความปรารถนาหรือให้พร นอกจากนี้ยังมีคำสาปแช่งซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของจารึก เพราะส่วนมากจารึกจะสถาปนาไว้คู่กับศาสนสถานเพื่อชี้แจงรายละเอียดเพื่อให้ศาสนสถานนั้นดำรงอยู่ตลอดไป การให้พรและสาปแช่งจึงมีความสำคัญต้องบันทึกไว้ในตอนท้ายจารึก นอกจากนี้ยังมีคำแสดงความประสงค์ของกษัตริย์ คือพระเจ้ายโสธรมณที่มีต่อกษัตริย์องค์ต่อไปในอนาคต รวมทั้งพระราชโอรส มন্ত্রী คนตำแหน่งสำคัญ ตามข้อมูลดังนี้

การแสดงความประสงค์

การแสดงความประสงค์ของกษัตริย์ เป็นคำสั่งเชิงขอร้องของพระเจ้ายโสธรมณที่มีต่อผู้ที่จะเป็นกษัตริย์ต่อจากพระองค์ในอนาคต เนื้อหาส่วนนี้เป็นข้อมูลชี้ชัดถึงเจตนาของพระองค์ที่ปรากฏในตอนท้ายจารึก คำขอร้องของพระองค์เป็นการย้ำเตือนให้ผู้รับภาระหรือหน้าที่ที่พระองค์ทำสำเร็จและประกาศไว้แล้วช่วยเอาใจใส่สืบสานต่อพระราชปณิธานของพระองค์ ดังข้อมูล

พระเจ้าศรียโสธรมณขอร้องกษัตริย์กัมพูชาในอนาคตทั้งหลายว่า ‘ท่านทั้งหลายผู้มีหน้าที่เป็นแก่นสาร จงรักษาหน้าที่ (ธรรม) อันดีงามนี้เถิด เพราะว่าการปกป้องผู้ที่ควรปกป้อง การลงโทษผู้ที่ควรลงโทษ เป็นหน้าที่ของกษัตริย์ทั้งหลายอันพระพรหมวางระเบียบกำหนดไว้แล้ว’ (K.323.90-91) พระเจ้าศรียโสธรมณผู้เป็นกษัตริย์นั้น ขอร้องพระราชอาแห่งกัมพูชาทั้งหลายที่จะมีในอนาคตซ้ำแล้วซ้ำอีก ดังนี้ว่า ‘ข้าแต่กษัตริย์ทั้งหลาย ขอให้พวกท่านจงรักษาหน้าที่ (ธรรม) นี้ให้ดีเถิด เพราะว่า ‘หน้าที่ที่มีมาแต่โบราณกาลของกษัตริย์ทั้งหลาย ‘คือการปกป้องคุ้มครองคนผู้ตั้งอยู่ในธรรม, ผู้ดำเนินการตามขั้นตอนอาศรม, ผู้บูชาดูแลเทพ และการลงโทษผู้ที่สมควรลงโทษ ตามสมควรแก่ความผิด’ (K.290.102-103) บุญนี้ (บุญ) ของข้าพเจ้าผู้มีความปรารถนาทำประโยชน์สำหรับคนอื่น ได้ทำสำเร็จแล้ว โอ! กษัตริย์ทั้งหลาย พวกท่านจงรักษาหน้าที่ของตนเอง (สวายนตฺร) เพราะว่าหน้าที่ของพวกท่านในโลกคือ ‘การรักษาสิ่งที่ควรรักษา’ (K.701.104) ขอให้ท่านผู้มีเกียรติยศทั้งหลาย มีโอรส มंत्री เป็นต้น ผู้เป็นใหญ่ ผู้มีความเพียรอันเยี่ยม พึงคุ้มครองผลประโยชน์ (อรรถ) อันดีนี้ โดยวิธีทั้งหมดมีวิธีที่พระเจ้าแผ่นดินประกาศไว้ (K.701.104)

จากข้อมูลข้างต้นเป็นการแสดงความประสงค์ของพระเจ้ายโศวรมันต่อผู้จะเป็นกษัตริย์องค์ต่อไปในอนาคตให้รักษาหน้าที่ของตนเอง คำว่า ‘ธรรม’ หรือ ‘ธรม’ ในภาษาสันสกฤตที่ปรากฏในจารึกข้างต้น ตั้งเดิมหมายถึงการประกอบพิธีกรรมหรือยัญพิธีในพระเวท พราหมณ์มีหน้าที่รับผิดชอบในส่วนนี้ โดยเฉพาะขั้นตอนพิธีกรรมที่กำหนดไว้ในคัมภีร์เศราตสูตรและคฤหยสูตร ต่อมาในสมัยหลังธรรมขยายขอบเขตความหมายครอบคลุมถึงอาจารย์ความประพฤติของแต่ละคนผู้มีหน้าที่ในสังคมด้วย (Flood, 1996: 52-53) คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์กำหนดหน้าที่หลักของกษัตริย์ไว้คือ ‘การปกครองและคุ้มครองประชาชน’ (Olivelle, 2005: 161) การจะปกป้องประชาชนได้พระองค์ต้องมีธรรมก่อน เครื่องมือในการปกครองของพระองค์ที่สำคัญได้แก่การลงโทษ คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ยกการลงโทษหรือทัณฑ์เป็นบุคลากรพื้นฐานอันเกิดจากพระพรหมสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องมือช่วยให้กษัตริย์ปกครองประชาชนได้บรรลุเป้าหมาย (Olivelle, 2005: 154) พระเจ้ายโศวรมันจึงย้ำเตือนให้กษัตริย์ในอนาคตตั้งอยู่ในธรรม ปกป้องประชาชนผู้ดำเนินชีวิตตามขั้นตอนอาศรม บูชานับถือเทพ พร้อมกับลงโทษบุคคลที่สมควรลงโทษ พร้อมกับย้ำเตือนพระโอรสและขุนนางของพระองค์ให้รักษาบุญที่พระองค์ทำสำเร็จและเป็นประโยชน์ต่อประชาชนให้คงอยู่ ตามที่พระองค์ได้ประกาศไว้ นอกจากปรากฏการแสดงความประสงค์ของกษัตริย์ในจารึกแล้ว ยังปรากฏการสาปแช่งและการอวยพร ซึ่งเป็นชนบในการประพันธ์จารึกมักจะปรากฏอยู่ส่วนท้ายจารึก ดังต่อไปนี้

แนวคิดการสาปแช่งและการอวยพร

การสาป (Cursing) และ การอวยพร (Blessing) คือความปรารถนาดีและร้ายที่แสดงออกมาทางคำพูด เพื่อให้ไปตกลงหรือส่งผลแก่บุคคลใดคนหนึ่ง หรือติดอยู่กับวัตถุและสถานที่ (Crawley:1955: 367) คำสาปและคำอวยพรมีอยู่ทุกวัฒนธรรมทั้งสองชนิดมีลักษณะเหมือนกัน คือ การแสดงความปรารถนา (ปร-อรุ) เพื่อต้องการจะมี, จะเป็น หรือทำให้บางสิ่งบางอย่างเกิดขึ้น ถ้าปรารถนาในด้านลบก็เป็นคำสาป ถ้าปรารถนาในด้านดีก็เป็นคำอวยพร ทั้งสองชนิดมีปรากฏในจารึกประเภทกัลปนา หรือบันทึกตัวเขียนประเภทอื่นๆ ในแทบจะทุกวัฒนธรรม แต่ลักษณะ เนื้อหา อาจจะต่างกัน แต่ก็มีแนวคิดคล้ายกัน คือ เพื่อคุ้มครองสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และสิ่งของทรัพย์สิน การแสดงความปรารถนามีเหมือนกันทุกศาสนา อาจจะเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน สะท้อนให้เห็นความเชื่อทางด้านศาสนาและความคาดหวังจากสิ่งที่เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ เช่น ในวัฒนธรรมพุทธ

คนบริจาทานย่อมมีความปรารถนาดีในการทำบุญ และปรารถนาผลดีจากสิ่งที่ตัวเองทำ คนที่ร่วมอนุโมทนาบุญถ้าปรารถนาก็จะได้ผลดีด้วย ผลบุญก็สามารถอุทิศไปให้ญาติ เช่น พ่อแม่ โดยแสดงออกทางความปรารถนา ในด้านการสาปแช่ง คนที่ทำลายสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งของที่เชื่อว่ามีพลังศักดิ์สิทธิ์ ก็จะถูกประณามหรือแช่งให้ได้รับผลร้ายหรือทุกข์ต่างๆ และจะถูกขู่ด้วยกฎข้อห้ามของสถานที่ที่ได้รับผลร้ายไม่เฉพาะกับตัวเองเท่านั้นรวมทั้งญาติตนเองด้วย ในจารึกยโสธรราชธรรมปรากฏการสาปแช่ง และการอวยพร ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญของจารึก ดังนี้

การสาปแช่งในจารึกยโสธรราชธรรม

‘คำสาป’ มักจะปรากฏให้เห็นความเชื่ออันมีอยู่ในวรรณคดี เช่นมหากาพย์มหาภารตะ และรามายณะ ฤๅษีผู้มีตบะแก่กล้ามักจะมีอำนาจสาปคนได้ คำสาปของฤๅษีได้ชื่อว่าเป็นคำสาปที่ไม่สูญเปล่า (อโหมศปาต) (Hopkis,1932:316) ความเชื่อเรื่องผลกรรมและความเชื่อเรื่องโลกนี้และโลกหน้า ถูกนำมาใช้ในคำสาปด้วย ซึ่งความเชื่อในเรื่องคำสาปในจารึกยโสธรราชธรรมนี้ ผลที่จะได้รับคือความเดือดร้อนในนรก อันเป็นความเชื่อวัฒนธรรมต่างถิ่นคือศาสนาพราหมณ์ ดังข้อมูล

คนเหล่าใด พึงนำสิ่งของที่กลบนาไว้หนีไป และละเมิดต่อพระราชโองการ คนเหล่านั้นจงไปสู่นรก トラบเท่าที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ยังคงดำรงอยู่ (K.95.48) บุคคลเหล่านี้นำสิ่งของมีค่าของเทวะเหล่านี้ไป บุคคลเหล่านั้นพึงเป็นผู้อันพระราชาลงโทษ และจงไปสู่มุคคติ (K.323.92) บุคคลใด ย่อมนำสิ่งของมีค่าอันพระเจ้าแผ่นดินพระราชทานไว้ในอาศรมนี้ไป บุคคลนั้นจงตกลงโดยพลันในทุกคืนรทมิเรารูระนรกเป็นต้น (K.701.108) ขอให้ผู้ที่นำทรัพย์ที่พระราชาศรียโสธรมันผู้เป็นกษัตริย์กัมพูชาถวายไว้มีชำระใช้เป็นต้นในอาศรมนี้ไปด้วยความโลภ จงไปตกนรก **พร้อมกับพวกญาติ** (K.290.107)

จากข้อมูลจารึกจะเห็นได้ว่าผู้สร้างจารึกได้แสดงความปรารถนาให้สิ่งไม่ดีไปตกกับคนอื่น โดยการสาปผู้ที่จะมานำสิ่งของที่กลบนาไว้ และละเมิดต่อพระราชโองการของกษัตริย์ คำสาปในจารึกเขาพระบาท K.95 ซึ่งเป็นอาศรมนอกเมืองพระนคร สามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วน (1) *คนที่รับผลคำสาป* ได้แก่ คนที่นำสิ่งของกลบนาในอาศรมและละเมิดระเบียบในอาศรม (2) ผลที่จะได้รับ คือ เกิดในนรกตราบเท่าที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ยังส่องแสง ส่วนจารึกโคลง K.323 คนสร้างจารึกได้สาปให้ผู้ให้นำทรัพย์ของอาศรมซึ่งเทพในอาศรมเป็นเจ้าของไป โดยแสดงความปรารถนาด้านลบ

ต้องการให้ได้รับโทษถูกพระราชาลงโทษในโลกนี้ก่อน และเมื่อตายไปก็ปรารถนาให้ไปเกิดในทุคติ จารึกประจำอาศรมในเมืองพระนครได้ระบุดังที่ชื่อนรก ได้แก่ เรารุจะนรก นอกจากปรารถนา ให้ผู้ละเมิดสิ่งของที่กัลปนาไปตกนรกแล้ว ยังปรารถนาให้ญาติของผู้ละเมิดไปตกนรกด้วย จะเห็นได้ว่า ผู้แสดงคำสาปได้ใช้ความเชื่อเกี่ยวกับโลกนี้และโลกหน้า ความเชื่อเรื่องนรก มาเป็นเครื่องมือในคำสาป ซึ่งเป็นความเชื่อที่ฝังอยู่ในจิตใจของชาวเขมรโบราณสมัยนั้น เพื่อเป็นข้อเตือนใจผู้คิดจะมา ทำลายอาศรมและเสริมความมั่นคงให้อาศรมตั้งอยู่มั่นคงเป็นประโยชน์สำหรับทุกฝ่าย นอกจาก ปรากฏการสาปแช่งแล้ว ข้อมูลจารึกส่วนท้ายยังปรากฏคำอวยพร ซึ่งจะได้ทำการวิเคราะห์ในหัวข้อ ต่อไป

การอวยพรในจารึกยโสธรราชธรรม

คำว่า ‘พร’ เป็นคำสันสกฤตจาก ธาตุ √วृष् แปลว่า ‘เลือก’ (Assavavirulhakarn, 2005: 983) แนวคิดเรื่องพรเป็นแนวคิดที่มีอยู่ในยัญพิธีของศาสนาพราหมณ์ พราหมณ์จะประกอบยัญพิธี เพื่อเอาใจเทพเจ้า ยชมานะ ผู้อุปถัมภ์หลักในการประกอบยัญพิธีจะเลือกพรที่จะรับ การได้รับพร ผ่านพิธีกรรมที่จัดขึ้นนี้ เรียกว่า ‘กรรม’ การประกอบพิธีกรรมและลำดับการของพิธีกรรมในสมัยหลัง ก็สลับซับซ้อนขึ้น การจัดทำยัญพิธีเพิ่มขอบเขตขึ้นคือเป็นการคำจุนโลก เรียกว่า ‘ธรรม’ (หน้าที่) ในระดับบุคคล การประกอบพิธีกรรมก็เป็นเรื่องภายในจิตใจมากขึ้น เป็นเรื่องทางศีลธรรม เกี่ยวกับ ความดีความชั่วที่จะให้ผล เช่นการบำเพ็ญตบะของแต่ละบุคคลเพื่อจะเอาใจเทพเจ้าให้ประทานพรตน ในจารึกยโสธรราชธรรมปรากฏข้อมูลการอวยพร โดยผู้สร้างจารึกปรารถนาให้ผลที่ดีเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทำ ตามสิ่งที่กัลปนาไว้ในจารึก ดังข้อมูล

คนเหล่าใด ปฏิบัติตามพระราชโองการที่พระเจ้ายโสธรมณีกัลปนาไว้ ทำของถวายให้มากขึ้น ขอให้คนเหล่านั้นจงได้รับผลครึ่งหนึ่งแห่งบุญ (K.95.49) บุคคลเหล่าใดยอมรักษาคุ้มครอง (สิ่งของ) พระราชาจงปกป้องคุ้มครองคนเหล่านั้น และบุคคลเหล่านั้นก็จงไปสู่สุคติอัน เป็นหนทางที่ประเสริฐ (K.323.92) ส่วนบุคคลใด ย่อมมอบให้สิ่งอันงอกงามไพบุลย์ บุคคลนั้น พึงไปสู่สถานที่อยู่ อันไม่แก่ ไม่ตาย รุ่งเรือง บริสุทธิ์ อันเป็นสิ่งดีเยี่ยมสมควรได้รับ (K.701.108) บุคคลเหล่าใด มีความศรัทธาอย่างยิ่งทำให้เกิดความเจริญงอกงามในอาศรม

บุคคลเหล่านั้นพร้อมกับญาติ จึงได้รับที่พึงในสรวงสวรรค์ อันเป็นแดนเกษม ดีเยี่ยม ไร้ทุกข์ ภัย ทั้งหมดแล ตราบเท่าที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ยังส่องแสง (K.290.108)

จากข้อมูลคนสร้างจารึกให้พรแก่คนที่ทำความมั่งคั่งโดยการบริจาคทรัพย์สิ่งของให้แก่อาศรม รวมทั้งปฏิบัติตามระเบียบในพระราชโองการของกษัตริย์ โดยผลที่จะได้รับคือได้บุญ พระราชาปกป้องคุ้มครอง เกิดในภพหน้าที่มีแต่ความสุข ไปเกิดในแดนสวรรค์อันเป็นดินแดนที่มีแต่ความเกษม ไร้ความทุกข์ ในจารึกปราสาทเทพปรัมม K.290 ซึ่งเป็นจารึกประจำอาศรมเนื่องในศาสนาพุทธปรากฏการ อวยพรให้หมู่ญาติของผู้ทำความดีในอาศรมได้รับพรด้วย

สรุประเบียบการบริหารอาศรม

การศึกษาวิเคราะห์ระเบียบการบริหารอาศรมที่ปรากฏในจารึกยโสธรราชธรรมสมัยพระเจ้า-โยศวรมันที่ 1 ได้ข้อสรุปโดยสามารถจัดระเบียบเกี่ยวกับการบริหารอาศรมที่ปรากฏในจารึกได้เป็น 6 หมวด ดังนี้ (1) *บุคคลากรในอาศรม* มีการแต่งตั้งบุคคลากรมาบริหารอาศรม มีการแบ่งหน้าที่ออกเป็น แผนกต่างๆ ได้แก่ แผนกพิธีกรรม, แผนกการศึกษา, แผนกรักษาทรัพย์ และแผนกคนงาน แต่ละแผนกขึ้นตรงต่อหัวหน้าอาศรม (2) *แขกในอาศรม* มีการระบุตำแหน่งบุคคลผู้เป็นแขกอาศรมตามศักดิ์ ในการได้รับสิทธิ์ในการดูแลก่อนหลังในอาศรม (3) *พิธีกรรมในอาศรม* ปรากฏพิธีกรรมศราภที่ กำหนดไว้ในวันสิ้นเดือนทางจันทรคติและวันวิษุวัต และพิธีอาบที่ทาน้ำ (4) *การศึกษาในอาศรม* ประกอบด้วย อาจารย์ใหญ่ มีหน้าที่ในการบริหารเกี่ยวกับการศึกษา อาจารย์ทั่วไป มีความรู้ด้าน ไวยากรณ์และคัมภีร์แต่ละนิกายที่ตนสังกัด นักศึกษา ในอาศรมทั้ง 3 นิกายเป็นนักบวชมิวัตรปฏิบัติ ประจำวัน เช่นการทำพิธีตรีสังขยา มีอาจารย์ความประพฤติเคร่งครัดในศีลและเอาใจใส่ในการศึกษา วิชาที่สอน เป็นวิชาที่เป็นคุณสมบัติด้านความรู้ของอาจารย์แต่ละลัทธิประกอบด้วยวิชาด้านภาษา วิชาด้านศาสนา และวิชาด้านการปกครอง อุปกรณ์การศึกษา มีขั้นตอนการจัดหาอุปกรณ์และบันทึก ข้อมูลอย่างเป็นระบบ เริ่มจากกำหนดคนจัดหาใบลาน กำหนดคนที่จะบันทึกข้อมูล จัดหาอุปกรณ์การ เขียนและบันทึก การสนับสนุนการศึกษา ในแต่ละอาศรมมีระเบียบการจัดถวายปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ ได้แก่เครื่องอุปโภคและบริโภคแก่อาจารย์และนักศึกษาเป็นประจำทุกวันเหมือนกันทุกอาศรม (5) *ระเบียบและบทลงโทษในอาศรม* มีการวางระเบียบไว้สำหรับทรัพย์ในอาศรม ระเบียบข้อปฏิบัติ ในบริเวณอาศรม ระเบียบข้อห้ามในบริเวณอาศรม มีบทลงโทษกำหนดไว้สำหรับแขกภายนอกอาศรม และบุคคลากรอาศรม (6) การแสดงความประสงค์ การสาปแช่ง การอวยพร กษัตริย์แสดงความ ประสงค์ต่อทายาทและกษัตริย์ในอนาคตให้ช่วยกันดูแลอาศรมและตั้งอยู่ในหน้าที่ของแต่ละคนให้ดี

มีการใช้แรงจูงใจและความเชื่อทางศาสนาในการสาปแช่งและการอวยพรเพื่อเสริมความมั่นคง
ให้อาศรมอยู่คู่แผ่นดินตลอดไป

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

6.1 สรุปผลการศึกษา

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อแปลจารึกยโสธรราชสมภพภาษาสันสกฤตเรียบเรียงเป็นภาษาไทย จากนั้นศึกษาวิเคราะห์โครงสร้าง และสารัตถะด้านต่างๆ โดยนำข้อมูลจารึกยโสธรราชสมภพพระเจ้าโยศวรมันที่ 1 จำนวน 5 หลัก ได้แก่ จารึกเขาพระบาท K.95, จารึกโลเลย K.323, จารึกไพรปราสาท K.279, จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290, และจารึกปราสาทกอมันับ K.701 มาเป็นข้อมูลหลักในการศึกษาวิเคราะห์

ผลจากการศึกษาจารึกยโสธรราชสมภพทั้ง 5 หลักพบว่า จารึกยโสธรราชสมภพเป็นจารึกประเภทกัลปนาไม่ปรากฏนามผู้ประพันธ์แต่จารึกเป็นพระราชโองการสถาปนาอาศรมของพระเจ้าโยศวรมันที่ 1 วัตถุประสงค์ในการประพันธ์เพื่อชี้แจงรายละเอียดระเบียบที่ต้องปฏิบัติในชุมชนอาศรมซึ่งมีคนหมู่มากอาศัยอยู่ ระเบียบนี้เป็นคำสั่งของกษัตริย์ซึ่งใช้ศัพท์เฉพาะทางว่า ‘ศาสน’ ในตอนท้ายจารึกพระองค์มีคำสั่งเชิงขอร้องให้กษัตริย์องค์ต่อไปดำเนินตามและรักษาสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างไว้ให้ดำรงอยู่ตลอดไป จารึกใช้อักษร 2 ชนิดในการจาร คืออักษรนาครี และอักษรขอมโบราณ จารึกยโสธรราชสมภพ 3 หลักที่มีที่ตั้งอยู่ในเมืองพระนครใช้อักษรนาครีชนิดเดียวในการจารข้อความ จารึกใช้ภาษาสันสกฤตในการประพันธ์ อายุจารึกจารขึ้นระหว่าง ปี พ.ศ. 1432-1453 ซึ่งอยู่ในช่วงสมัยของกษัตริย์ผู้ถวายอาศรมและเป็นเจ้าของอาศรมเองด้วยครองราชย์ จารึกมีการใช้ฉันทลักษณ์ 8 ชนิดในการประพันธ์ มีการวางเนื้อหาโครงสร้างจารึกเป็น 5 โครงสร้าง เนื้อหาในแต่ละโครงสร้างของจารึกแต่ละอาศรมมีความสัมพันธ์กันใช้บทสนทนาแบบเหมือนกัน แม้จะนับถือศาสนาต่างลัทธิกันโดยเฉพาะพุทธ-ศาสนา ในด้านเนื้อหาหัวข้อของกษัตริย์ จารึกทั้ง 5 หลักใช้บทสรรเสริญวงศ์ของกษัตริย์แบบเดียวกัน ในด้านโครงสร้างเนื้อหาระเบียบอาศรมในแต่ละอาศรมมีระเบียบเหมือนกัน แตกต่างกันเฉพาะข้อปลีกย่อยในแต่ละอาศรมตามตามหลักลัทธิของแต่ละนิกาย

นอกจากพิจารณารายละเอียดรูปแบบภายนอกจารึกและเนื้อหาโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างจารึกโดยสังเขปแล้ว ผู้วิจัยยังได้แปลข้อความจารึกจากภาษาสันสกฤตเรียบเรียงเป็นภาษาไทย พร้อมทั้งอธิบายคำศัพท์บางประเด็นที่สำคัญในจารึก ทำให้ได้คำแปลฉบับภาษาไทยที่สมบูรณ์ และเห็นมุมมองด้านต่างๆในจารึกที่กวีในแต่ละอาศรมได้รจนาไว้ โดยเฉพาะความงดงามด้านภาษาที่กวีใช้ความรู้จากหลากหลายศาสตร์ในการสร้างสรรค์งานจารึกให้ปรากฏมีขึ้น

ในด้านการใช้ภาษาที่เป็นอสังการในจารึกยโสธรราศกรมพบการใช้อสังการแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่อสังการทางเสียงและอสังการทางความหมาย โดยพบการใช้อสังการทางเสียงประเภท **ยวมกและอนุปราสะ** พบตัวอย่างการใช้ยวมกที่ปรากฏในตำแหน่งหลากหลายในฉันทบางโคลก แม้ว่าฉันทบางโคลกจะไม่มีอสังการทางเสียงก็ตาม แต่ก็แสดงให้เห็นว่ากวีนอกจากมีความสามารถในการเลือกใช้คำศัพท์ให้ได้ความหมายและเข้าเกณฑ์ของฉันทลักษณ์แล้วยังแสดงภูมิความรู้ความสามารถในการเล่นเสียงโดยเฉพาะการซ้ำเสียงพยางค์เป็นคู่ ๆ การซ้ำลักษณะนี้เป็นศัพท์อสังการประเภท **ยวมก** พบตัวอย่างการซ้ำเสียงพยางค์ 1 คู่ ปรากฏตำแหน่งในบาทที่ 1 และบาทที่ 2 และอีก 1 คู่ในบาทที่ 3 และบาทที่ 4 ในฉันทโคลกบทเดียว, พบยวมกปรากฏในตำแหน่งท้ายบาทที่ 3 และต้นบาทที่ 4 ในฉันทโคลกบทเดียว, พบยวมกปรากฏในตำแหน่งกลางบาทที่ 3 ในฉันทโคลกบทเดียว, พบยวมกปรากฏในตำแหน่งกลางบาทที่ 1 ในฉันทโคลกบทเดียว นอกจากนี้แล้วยังพบการใช้อสังการประเภทอนุปราสะชนิด **ฉกานอนุปราสะ** เป็นการซ้ำเสียงพยัญชนะเป็นคู่ๆหรือกลุ่มพยัญชนะเป็นคู่ๆ โดยเฉพาะบทประณามพจน์ขึ้นต้นจารึกกวีแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการซ้ำเสียงพยัญชนะเป็นคู่และเป็นกลุ่ม พบการซ้ำเสียงพยัญชนะ ‘nd’ 1 คู่ ในบาทที่ 1, ซ้ำกลุ่มเสียงพยัญชนะ ‘r v nd’ 1 คู่ ในบาทที่ 2, ซ้ำเสียงพยัญชนะ ‘nd’ 3 ครั้ง ในบาทที่ 3, ซ้ำเสียงพยัญชนะ ‘nd’ 3 ครั้ง ในบาทที่ 4, และซ้ำเสียงพยัญชนะ ‘ndh’ 1 คู่ ท้ายบาทที่ 3 และบาทที่ 4 ในฉันทโคลกบทเดียวกัน การเลือกซ้ำเสียงพยัญชนะในฉันทบทนี้แสดงให้เห็นถึงอัจฉริภาพของกวี ยังพบการซ้ำเสียงพยัญชนะในลักษณะดังกล่าวในฉันทโคลกบทอื่นๆด้วย นอกจากนี้ยังพบการซ้ำเสียงพยัญชนะเดี่ยวในบทประพันธ์ ลักษณะการซ้ำแบบนี้เป็นอนุปราสะชนิด **ฉกตตยอนุปราสะ** ตัวอย่างการซ้ำเสียงเช่นนี้ พบการซ้ำพยัญชนะเดี่ยว ‘l’ จำนวน 6 ครั้ง, พยัญชนะเดี่ยว ‘m’ 6 ครั้ง, พยัญชนะเดี่ยว ‘d’, ‘dh’, ‘p’ อย่างละ 3 ครั้ง, และพยัญชนะเดี่ยว ‘n’ 2 ครั้ง ในฉันทโคลกบทเดียว นอกจากนี้ยังพบการซ้ำเสียงคำศัพท์และความหมายในฉันทโคลกบทเดียวลักษณะการซ้ำแบบนี้เป็นอนุปราสะชนิด **ฉกานอนุปราสะ** ตัวอย่างพบการซ้ำเสียงคำศัพท์ ‘prthu’ ซึ่งมีความหมายเหมือนกันปรากฏในคำสมาส 5 ครั้ง ในฉันทโคลกบทหนึ่ง

การใช้ศัพท์อสังการในจารึกยโสธรราศกรมดังที่ได้วิเคราะห์และสรุปมาในเบื้องต้น กวีนิยมใช้ศัพท์อสังการประเภทอนุปราสะมากกว่าศัพท์อสังการประเภทยวมก และการใช้ออนุปราสะแต่งคำประพันธ์นั้นกวีนิยมใช้ออนุปราสะชนิดฉกานอนุปราสะ

ในด้านอสังการทางความหมาย อรรถาสังการหมายถึงการประดับตกแต่งความหมายเป็นเครื่องมือที่กวีใช้ในการประพันธ์บทกวีนิพนธ์โดยเฉพาะส่วนเนื้อหาบทสวดศุภกษัตริย์ ผู้วิจัยพบการ

ใช้ธรรมาลังการที่เด่นในเนื้อหาส่วนนี้จำนวน 14 อลังการ โดยผู้วิจัยใช้ทฤษฎีอลังการของมัมมภูจะเป็นหลักและกวีท่านอื่นเสริมในการวิเคราะห์เนื้อหา จัดกลุ่มการวิเคราะห์ตามกวีรยุคยะเป็น 5 กลุ่ม พบการใช้อลังการ 9 ชนิด ที่เด่นในกลุ่มอลังการแสดงความหมายเปรียบเทียบ ในกลุ่มย่อยนี้ กวีนิยมใช้อุปมาลังการเป็นเครื่องมือในการประพันธ์บทกวีนิพนธ์สรรเสริญกษัตริย์โดยนำเทพการติเกยะ พระพรหมและพระวิษณุ ที่ปรากฏในตำนานเทพปกรณัมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมาเปรียบกับกษัตริย์, นำพระเจ้าปฤถุ พระเจ้าทิสีปะ พระมนู อรชุน ซึ่งเป็นวีรบุรุษในตำนานเทพปกรณัมมาเปรียบเทียบ นอกจากนี้ยังนำดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาเปรียบกับกษัตริย์, โดยนัยยะการเปรียบอลังการชนิดนี้เน้นที่คุณสมบัติของสิ่งที่เปรียบและสิ่งที่นำมาเปรียบ ทั้งเทพ วีรบุรุษในตำนานและสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติล้วนมีคุณสมบัติที่โดดเด่นเมื่อนำมาเปรียบแล้วทำให้สถานภาพของกษัตริย์ปรากฏชัดโดดเด่นมีความสำคัญขึ้น กวีใช้อลังการ **สตันเทพะ** ในการเปรียบกษัตริย์เป็นพระปรเมศวรซึ่งอลังการชนิดนี้เน้นที่ความเด่นของสิ่งที่ถูกเปรียบโดยกษัตริย์นิยมคติไสวณิกายกวีจึงใช้อลังการชนิดนี้ได้เหมาะสม

กวีนิยมใช้อลังการ **อุตเปรกษา** รองลงมาจากอุปมาลังการเป็นเครื่องมือประพันธ์กวีนิพนธ์ซึ่งอลังการชนิดนี้เน้นที่การจินตนาในการบรรยายภาพ โดยนำคุณสมบัติต่างๆของกษัตริย์ เช่น ธรรม, ความดี, ความงาม, ราชสมบัติ ซึ่งมีความเหมาะสมกับอลังการชนิดนี้ช่วยในการบรรยายภาพพจน์กษัตริย์ให้เด่นชัดขึ้น กวีนิยมใช้อลังการประเภท **รูปกะ** รองลงมาจากอุตเปรกษาสิ่งที่เด่นของอลังการชนิดนี้คือการบรรยายภาพให้กษัตริย์เป็นอีกสิ่งหนึ่งคุณสมบัติของดวงจันทร์ส่องอิทธิพลต่อน้ำทะเลการอุปลักษณ์กษัตริย์เป็นดวงจันทร์ส่องรัศมีคือพระเกียรติยศทำลายศัตรูจึงเหมาะสำหรับอลังการชนิดนี้เป็นเครื่องมือในการบรรยายภาพ กษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุดเดิมเป็นกลุ่มชนชั้นนักรบกวีใช้อลังการประเภท **อติศโยคติ** ในการพรรณนาภาพพจน์ด้านการใช้อาวุธของกษัตริย์ให้เหนือเกินจริง กษัตริย์เองเชื่อว่าเป็นองค์สมมติเทพอลังการประเภท **ปรติวัสตุ** มาเหมาะสมที่กวีใช้เปรียบกษัตริย์กับพระมหากษัตริย์ในด้านการปกครอง

กวีใช้อลังการที่เน้นการพรรณนาแยกกันระหว่างสิ่งที่ถูกเปรียบกับสิ่งที่นำมาเปรียบและอลังการที่มีความโดดเด่นที่คุณสมบัติของประธาน กวีใช้อลังการประเภท **วยติเรกะ** บรรยายชัยชนะของกษัตริย์เหนือศัตรูโดยไม่ต้องใช้อาวุธนำข้อมูลเทพปกรณัมในฉากที่พระวิษณุใช้อาวุธจักรทำลายศัตรูมาเปรียบเทียบเพื่อทำให้กษัตริย์โดดเด่นกว่า กวีใช้อลังการประเภท **สโหคติ** พรรณนาคุณสมบัติของ

กษัตริย์ในการปราบศัตรูด้วยพระขรรค์ให้เห็นเป็นภาพ 2 บทบาทในคราวเดียวกัน กวีใช้ถ้อยคำการชนิด **เศลชะพรรณนากษัตริย์**ให้มี 2 บทบาทโดยการใช้คำศัพท์ในประโยคเดียวแต่สื่อได้หลายความหมาย

นอกจากนี้กวียังใช้ถ้อยคำการนอกกลุ่มเปรียบเทียบแต่เป็นที่นิยมน้อยกว่า ได้แก่ **วิโรธะ** ใช้เป็นเครื่องมือในการประพันธ์บทกวีบรรยายคุณสมบัติความขัดแย้งของกษัตริย์ ใช้ถ้อยคำการประเภท**การณ** **มาลาพรรณนา** เหตุผลความงามของกษัตริย์ไม่ควรเปรียบกับดอกบัว ใช้ถ้อยคำการประเภท**ปรัตยนิกะ** พรรณนาศัตรูเคารพพระบาทเป็นสัญลักษณ์แห่งความภักดี ใช้ถ้อยคำการประเภท**อรรณานตรันยาสะ** พรรณนาถึงสัจพจน์เสริมความสำคัญของกษัตริย์ ใช้ถ้อยคำการประเภท**อุทาทตะ** บรรยายความเหมาะสมด้านสถานภาพและคุณสมบัติต่างๆ

จากข้อมูลการใช้ถ้อยคำการในจารึกยโสธรราชธรรมสังฆมเชมรโบรมณยุคนั้นได้รับอิทธิพลความเชื่อ ศาสนาพราหมณ์ ปราภฏเทพกรรมัมและลัทธิที่นับถือต่างๆ ศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนในสังคมสมัยนั้น ศาสนาและความเชื่อมีพลังเหนือความคิดและจิตใจของบุคคลในสังคม กวีประพันธ์จารึกโดยอาศัยความเชื่อจากศาสนา มาประดับเสริมความงามด้านภาษาให้เด่นชัดขึ้น เพิ่มความงามให้มีคุณค่าโดยมีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางสอดแทรกแฝงไปด้วยความเชื่อเรื่องเทพกรรมัม อาศัยกลวิธีอถ้อยคำซึ่งเป็นศาสตร์ด้านกวีนิพนธ์เป็นเครื่องมือในการสื่อความหมาย อาจกล่าวได้ว่าศาสนาความเชื่อที่ที่มาจากตำนานที่กวีนำมาสอดแทรกในบทประพันธ์โดยอาศัยกลวิธีอถ้อยคำทำให้เกิดความงามเสริมคุณค่าและเดชาภาพต่อองค์กษัตริย์ ในทางกลับกันกษัตริย์เองก็สะท้อนความงดงามเสริมคุณค่าศาสนาให้เด่นยิ่งขึ้นด้วย

ในด้านสารัตถะ ผู้วิจัยศึกษาเนื้อหาในจารึก 2 ประเด็นหลัก ได้แก่ สารัตถะการสดุดีกษัตริย์ตามหลักราชธรรม และสารัตถะระเบียบการบริหารอาศรม ได้ข้อสรุปว่า **หลักราชธรรม** หมายถึงหน้าที่ของกษัตริย์ ธรรมกินความหมายกว้างขวางซึ่งความหมายเดิมแปลว่า ‘ทรงไว้’ หน้าที่ของกษัตริย์ที่วางหลักไว้ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์คือการปกครองและการลงโทษ โดยกษัตริย์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ในคัมภีร์แนวธรรมศาสตร์จึงได้วางหลักปฏิบัติไว้สำหรับกษัตริย์โดยเฉพาะว่าต้องปฏิบัติอย่างไรบ้าง ผู้วิจัยพบการสดุดีกษัตริย์ตามหลักราชธรรมในจารึกยโสธรราชธรรมที่สำคัญและโดดเด่น ผลจากการศึกษาสามารถแบ่งได้เป็น 4 หมวดสำคัญ ได้แก่ (1) **การสดุดีกษัตริย์ด้านการศึกษา** หมวดนี้ กวีสดุดีกษัตริย์มีความรู้เกี่ยวกับวิชาการด้านศาสนา, วิชาการด้านปรัชญา, วิชาการด้านภาษา, วิชาการด้านการแพทย์, และวิชาการด้านศิลปะต่างๆ วิชาการเหล่านี้เป็นคุณสมบัติจำเป็นสำหรับกษัตริย์ในการใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองประชาชน (2) **การสดุดีกษัตริย์ด้านการปกครอง** กษัตริย์

ถือว่าเป็นผู้นำสูงสุดจึงอยู่ในฐานะผู้ปกครอง กวีสฤตทิพรณนาภาพกษัตริย์มีบทบาทต่อรัฐอธิปไตยและมีบทบาทต่อประชาชนที่พระองค์ปกครองให้กินดีอยู่ดี มีบทบาทประทานทรัพย์ให้ประชาชนของพระองค์ไม่ขาดตกบกพร่องแม้กระทั่งผู้ไม่ปรารถนาขอก็ได้รับประโยชน์ด้วย มีบทบาทต่อกษัตริย์ในรัฐปริมณฑล ซึ่งถือว่าเป็นมิตรหรือศัตรูก็ได้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ โดยกวีสฤตทิพรณนาภาพกษัตริย์ใช้คุณหรืออุทธรณ์ 6 ประการดำเนินการต่อรัฐต่างประเทศ (3) *การสฤตทิพรณนาภาพกษัตริย์ด้านพิธีกรรม* กวีพรณนาภาพกษัตริย์มีบทบาทด้านนี้ในฐานะเป็นองค์อุปถัมภ์จัดให้มีการประกอบพิธีกรรมเพื่อความผาสุกแก่ประชาชนพร้อมถวายทักษิณาแก่พราหมณ์ (4) *การสฤตทิพรณนาภาพกษัตริย์ด้านสงคราม* กวีสฤตทิพรณนาภาพกษัตริย์มีความกล้าหาญใช้อาวุธปราบปรามศัตรูยึดเอาแผ่นดินศัตรูมาไว้ในครอบครอง ในสนามรบพระองค์จะใช้ธนูและพระขรรค์เป็นอาวุธหลัก เมื่อศัตรูบาดเจ็บพระองค์จะยึดหลักคุณธรรมไม่ฆ่าเติมศัตรู การสฤตทิพรณนาภาพกษัตริย์มีบทบาทตามหลักราชธรรมในจารีกยโสธราศรม มีความสอดคล้องกับหลักราชธรรมที่วางไว้ในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์เป็นส่วนใหญ่

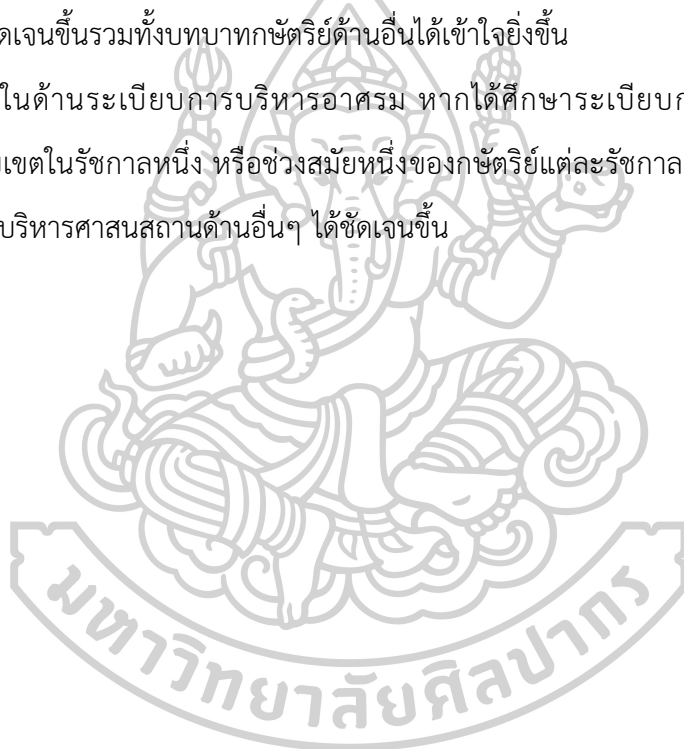
ในด้านระเบียบการบริหารอาศรม การศึกษาวิเคราะห์ระเบียบการบริหารอาศรมที่ปรากฏในจารีกยโสธราศรมสมัยพระเจ้าโยศวรมันที่ 1 ได้ข้อสรุปโดยสามารถจัดระเบียบเกี่ยวกับการบริหารอาศรมที่ปรากฏในจารีกได้เป็น 6 หมวด ดังนี้ (1) *บุคลากรในอาศรม* มีการแต่งตั้งบุคลากรมาบริหารอาศรม มีการแบ่งหน้าที่ออกเป็นแผนกต่างๆ ได้แก่ แผนกพิธีกรรม, แผนกการศึกษา, แผนกรักษาทรัพย์ และแผนกคนงาน แต่ละแผนกขึ้นตรงต่อหัวหน้าอาศรม (2) *แขกในอาศรม* มีการระบุตำแหน่งบุคคลผู้เป็นแขกอาศรมตามศักดิ์ในการได้รับสิทธิ์ในการดูแลก่อนหลังในอาศรม (3) *พิธีกรรมในอาศรม* ปรากฏพิธีกรรมศราทที่กำหนดไว้ในวันสิ้นเดือนทางจันทรคติและวันวิษุวัต และพิธีอาบที่ทาน้ำ (4) *การศึกษาในอาศรม* ประกอบด้วย อาจารย์ใหญ่ มีหน้าที่ในการบริหารเกี่ยวกับการศึกษา อาจารย์ทั่วไป มีความรู้ด้านไวยากรณ์และคัมภีร์แต่ละนิกายที่ตนสังกัด นักศึกษา ในอาศรมทั้ง 3 นิกายเป็นนักบวชมีวัตรปฏิบัติประจำวัน เช่นการทำพิธีตรีสันธยา มีอาจารย์ระพฤติเครงครัดในศีลและเอาใจใส่ในการศึกษา วิชาที่สอน เป็นวิชาที่เป็นคุณสมบัติด้านความรู้ของอาจารย์แต่ละลัทธิ ประกอบด้วยวิชาด้านภาษา วิชาด้านศาสนา และวิชาด้านการปกครอง อุปกรณ์การศึกษา มีขั้นตอนการจัดหาอุปกรณ์และบันทึกข้อมูลอย่างเป็นระบบ เริ่มจากกำหนดคนจัดหาไปลาน กำหนดคนที่จะบันทึกข้อมูล จัดหาอุปกรณ์การเขียนและบันทึก การสนับสนุนการศึกษา ในแต่ละอาศรมมีระเบียบการจัดถวายปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ ได้แก่เครื่องอุปโภคและบริโภคแก่อาจารย์และนักศึกษาเป็นประจำทุกวันเหมือนกันทุกอาศรม (5) *ระเบียบและบทลงโทษในอาศรม* มีการวางระเบียบไว้สำหรับทรัพย์ในอาศรม ระเบียบข้อปฏิบัติในบริเวณอาศรม ระเบียบข้อห้ามในบริเวณอาศรม มีบทลงโทษกำหนดไว้สำหรับแขกภายนอกอาศรมและบุคลากรอาศรม (6) การแสดงความประสงค์ การสาปแช่ง การอวยพร

กษัตริย์แสดงความประสงค์ต่อทายาทและกษัตริย์ในอนาคตให้ช่วยกันดูแลอาศรมและตั้งอยู่ในหน้าที่ของแต่ละคนให้ดี มีการใช้แรงจูงใจและความเชื่อทางศาสนาในการสาปแช่งและการอวยพรเพื่อเสริมความมั่นคงให้อาศรมอยู่คู่แผ่นดินตลอดไป

6.2 ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะจารึกกลุ่มยโสธรอาศรมซึ่งทำให้เห็นมุมมองด้านการใช้อลังการสมัยต้นพระนครและภาพสะท้อนบทบาทกษัตริย์บางแง่มุมเท่านั้น หากได้ศึกษาจารึกกลุ่มอื่น เช่นจารึกกลุ่มยโสธรตฎาจะรวมทั้งจารึกทั้งรัชกาลของกษัตริย์องค์นี้ (พระเจ้ายโสธรมั่งที่ 1) จะทำให้เห็นมุมมองด้านอลังการชัดเจนขึ้นรวมทั้งบทบาทกษัตริย์ด้านอื่นได้เข้าใจยิ่งขึ้น

อนึ่ง ในด้านระเบียบการบริหารอาศรม หากได้ศึกษาระเบียบการบริหารศาสนสถานโดยจำกัดขอบเขตในรัชกาลหนึ่ง หรือช่วงสมัยหนึ่งของกษัตริย์แต่ละรัชกาล ก็จะทำให้เข้าใจวิถีชีวิตหรือแง่มุมการบริหารศาสนสถานด้านอื่นๆ ได้ชัดเจนขึ้น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และนิยะดา ทาสุนทร. (2529). จารึกเพนียด 1. ใน *จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 : อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15-16*. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2544). คำบรรยายเรื่อง จารึกสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา. ใน *ภาษา-จารึก 7, 33-43*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. (2544). อุตเปรกษา. ใน *ภาษา-จารึก 7, 33-43*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และอุเทน วงศ์สถิตย์. (2557). *รายงานการวิจัยจารึกหันไชย*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- โจว ต้ากวน. (2557). บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ. พิมพ์ครั้งที่ 3. (แปลโดย เฉลิม ยงบุญเกิด). กรุงเทพฯ: มติชน.
- ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร. (2521). จารึกบนเสาหินที่ตำบลพระบาทของพระเจ้าอโศกมหาราช ม.ศ.811 พ.ศ. 1432. *ศิลปากร 22, 4, (พฤศจิกายน 2521): 46-59*.
- _____. (2522). จารึกบนเสาหินที่ตำบลพระบาทของพระเจ้าอโศกมหาราช ม.ศ.811 พ.ศ.1432. *ศิลปากร 23, 1-2, (มีนาคม-พฤษภาคม 2522): 75-97*.
- ณัฐพล จันทร์งาม. (2550). *การศึกษาวิเคราะห์จารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ดารุณี บุรณวัฒน์. (2522). *อุปมาในบทละครสันสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 ถึง 12*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิพัทธ์ แยมเดช. (2558). *การศึกษาอลังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พระมหาปราโมทย์ แก้วนา. (2558). *การศึกษาจารึกแม่บุญตะวันตก*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิต
สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วชิราภรณ์ วรรณดี. (2522). *ศัพท์ลังการในเรื่องพุทธจรีต ของ อัศวโฆษะ*. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันตก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อนงค์ นาคสวัสดิ์. (2522). *นวนทีในบทละครสันสกฤต*. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชา
ภาษาตะวันตก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาต่างประเทศ

Acharya, Prasanna Kumar. (1927). *A Dictionary of Hindu Architecture: treating of
Sanskrit architectural terms, with illustrative quotations from silpasastras,
general literature and archaeological records*. London: Oxford University
Press.

Assavavirulhakarn, Prapod. (2005). "Blessing." **Encyclopedia of religion** Vol. 2:
979-985.

Banasik, B., (2014). Field of Art in Indian Art Theory. In *Athens: ATINER'S Conference
Paper Series, No: ART2014-1135*.

Barth, Auguste. (1885). *Inscriptions Sanscrites du Cambodge*. Paris: Imprimerie
nationale.

Basham, A.L. (1954). *The Wonder That Was India*. New York: Grove Press, Inc.

Bee, Robert. (2003). *Tibetan Buddhist Symbol*. Chicago: Serindia Publication, INC.

Belvalkar, S. K. (1924). *Kāvyaḍarṣa of Daḍḍin: Sanskrit Text and English Translation*. Poona:
The Oriental Book-Supplying Agency.

_____.(1924). *Kāvyaḍarṣa of Daḍḍin: Sanskrit Text and English Translation*.
Poona: The Oriental Book-supplying Agency.

Bergaigne, Abel. (1893). *Inscriptions Sanscrites de Campa et du Cambodge*. Paris:
Imprimerie nationale.

Bharata Muni. (1951). *The Nāṭyaśāstra: A treaties on Hindu Dramaturgy and
Histrionics*. Translated by Monomohan Ghosh. Calcutta: The royal Asiatic

Society of Bengal.

- Bhat, B. Vishwanath. (2000). *Udbhaṭa's Kāvyaḷaṅkārasārasaṅgraha: A Critical Study*. Ph.D. Dissertation, Department of P.G. Studies in Sanskrit, Bangalore University.
- Bhattacharya, Pratim. (2016). *A New Light on The Alaṅkāras Mentioned by Vāmana in His Kāvyaḷaṅkārasūtravṛtti*. Ph.D. Dissertation, Department of Sanskrit, University of Calcutta.
- Bühler, G. (2006). *The Laws of Manu, The Sacred Books of The East*. Vol.25. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Briggs, Lawrence Palmer. (1999). *Bangkok: The Ancient Khmer Empire*. White Lotus.
- Bronner, Yigal. (2007). *This is no Lotus, it is a Face: Poetics as Grammar in Daḍḍin's Investigation of the Simile*. In *The Poetics of Grammar and the Metaphysics of Sound and Sign*, 91-108. Edited by S. La Porta and D. Shulman. Leiden and Boston: Brill.
- Carman, John. B. (2005). "Bhakti." In *Encyclopedia of religion*. Vol. 2. Edited by Lindsay Jones. New York: Thomson Gale.
- Chakrabarty, Haripada. (1989). *The Alaṅkārasarvasva of Ruyyaka, A Study*. Ph.D. Dissertation, Department of Sanskrit, University of Gauhati.
- Chakravarti, Adhir. (1978). *The Sdok Kak Thom Inscription Part I: A study in Inddo-Khmer Civilization*. Calcutta: Sanskrit College.
- _____. (1980). *The Sdok Kak Thom Inscription Part II: Text, Translation and Commentary*. Calcutta: Sanskrit College.
- Chandler, David P. (1983). *A history of Cambodia*. Colorado: Westview Press.
- Chemburkar, Swati, and Kapoor, Shivani. (2018). The PĀŚUPATA Sect in Ancient Cambodia and Champa. In Tran Ky Phuong, Vo Van hang, and Peter D. Sharrock. (Eds.), *Vibrancy in Stone: Masterpieces of the Danang Museum of Cham Sculpture* (pp. 45-56). Bangkok: River books.
- Choudhary, Satya Dev. (2002). *Glimpses of Indian Poetics: A Survey of Sanskrit Poetics*. Dew Delhi: Sahitya Akademi.
- Clothey, Fred W. (1978). *The Many Faces of Murukan: The History and Meaning of a South Indian God*. Hague: Mouton Publishers.

- Coe, Michael D. (2003). *Angkor and the Khmer Civilization*. New York: Thames & Hudson.
- Cœdès, George. (1908). La stele de Tép Pranam. *Journal asiatique* 11, 203-225.
- _____. (1928). La tradition généalogique des premiers rois d'Angkor d'après les inscriptions de Yaçovarman et de Rājendravarman. *Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient* 28: 124-144.
- _____. (1932). À la recherche du Yaśodharāśrama. *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient* 32, 1, 71-112.
- _____. (1937). *Inscriptions du Cambodge Vol I*. Paris: École française d'Extrême-Orient.
- _____. (1951). *Inscriptions du Cambodge Vol III*. Paris: École française d'Extrême-Orient.
- _____. (1952). *Inscriptions du Cambodge Vol IV*. Paris: École française d'Extrême-Orient.
- _____. (1953). *Inscriptions du Cambodge Vol V*. Paris: École française d'Extrême-Orient.
- _____. (1971). *The Indianized State of Southeast Asia*. Translated by the French by Susan Brown Cowing; edited by Waler F. Vella. Honolulu: The University of Hawaii.
- Crawley, A.E. (1911). Cursing and Blessing. in *Encyclopaedia of Religion and Ethics*. Vol. IV: 367-374.
- Daniélou, Alain. (1985). *The Gods of India: Hindu Polytheism*. New York: Inner Traditions International.
- Dasa, Gaurapada, (2017). *Versified History of Sanskrit Poetics: The Soul is Rasa*. Vrindavan: RasBihari Lal and Sons.
- De, Sushil, Kumar. (1925). *History of Sanskrit Poetics*. Vol.1-2. London: Luzac & Co.
- Dowson, John. (1957). *A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History, and Literature*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Døngart, Kenn. (2016). *Kuṇḍalinī: The Hindu Tenets of the Serpentine Energy in Theory and Practice*. M.A. Thesis, Department of Cross-Cultural and Regional Studies, Faculty of Humanities, University of Copenhagen.

- Estève, Julia and Soutif Dominique. (2010). Les Yasodharāśrama, marqueurs d'empire et Bornes sacrées: conformité et spécificité des stèles digraphiques khmères de la région de Vat Phu. *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient*. 97-98, 331-355.
- Finot, L. (1904). Notes d'épigraphie, VIII. *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient* 4: 675-676.
- Flood, Gavin. (1996). *An Introduction to Hinduism*. New York: Cambridge University Press.
- Furui, Ryosuke Furui. (2020). *Land and Society in Early South Asia Eastern India 400-1250 AD*. New York: Routledge.
- Gerow, Edwin. (1971). *A Glossary of Indian Figures of Speech*. the Hague and Paris: Mouton.
- _____. (1977). *A History of Indian Literature: Indian Poetics*. Jan Gonda Ed. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gonda, J. (1969). *A Ancient Indian Kingship from The Religious Point of View*. Leiden: E.J. Brill.
- Goodall, Dominic. (2017). What Information can be Gleaned from Cambodian Inscriptions about Practices Relating to the Transmission of Sanskrit Literature?. In Vincenzo Vergiani, Daniele Cuneo, and Camillo Alessio Formigatti (Eds.), *Indic Manuscript Culture through the Ages* (pp. 131- 160). Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- Grierson, George A and others. (1923). The Following Report of the Committee on Transliteration, Appointed by the Council of the Royal Asiatic Society on 17th January, 1922, Was Adopted by the Council at Its Meeting Held on 8th May, 1923, and is Published for General Information. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, No. 3 (July)*: 525-536
- Gupta, D.K. (1970) *A Critical Study of Dandin and His Works*. Delhi: Meharchand Lahhmandas.
- Hopkins, E. Washburn. (1932). The Oath in Hindu Epic Literature. *Journal of the American Oriental Society Vol. 52 (December)*: 316-337.
- Ingalls, Daniel H. H. (1965). *An Anthology of Sanskrit Court Poetry: Vidyākara's "Subhāṣitaratnakōṣa"*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Jacobsen, Trudy. (2008). *Lost Goddesses: The Denial of Female Power in Cambodian History*. Copenhagen: Nias Press.
- Jha, Ganganath. (1967). *Kāvya prakāśa of Mammaṭa*. Varnasi: Bharatiya Vidya Prakashan.

- _____. (2005). *Mammata Kāvya prakāsha: Text with English Translation*. Delhi: Bharatiya Vidya Prakashan.
- Jha, Kalanath. (1975). *Figurative Poetry in Sanskrit Literature*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Kale, M.R. Trans. (1922). *The Raghuvamśa of Kālidāsa with the Commentary (the Sanjīvanī) of Mallinātha*. Bombay: Gopal Narayen & Co.
- Kale, M.R. ed. (1928). *Bhavabhūti's Mālatīmādhava with the Commentary of Jagaddhara*. Bombay: Gopal Narayen.
- Kangle, R. P. (1960). *The Kauṭīliya Arthaśāstra, Part I: A Critical Edition with A Glossary*. Bombay: University of Bombay.
- _____. (1963). *The Kauṭīliya Arthaśāstra, Part II: An English translation with critical and explanatory notes*. Bombay: University of Bombay.
- _____. (2010). *The Kauṭīliya Arthaśāstra, Part III*, Repr. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Kane, Pandurang Vaman. (1941). *History of Dharmasāstra*. Vol. II. Part. I. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute.
- _____. (1946). *History of Dharmasāstra*. Vol. III. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute.
- _____. (1970). "The Origin and Growth of Poetics in Sanskrit." In *An Introduction to Indian Poetics*, 2-7. Edited by V. Raghavan and Nagendra. Madras: Macmillan and Company.
- _____. (2002). *History of Sanskrit Poetics*, Rep. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Karan, Anita. (1988). *Pratihārendurāja's contribution to Sanskrit Poetics*. Delhi: Eastern Book Linkers.
- Kedārnāth, Pandit, ed. (1943) *Nāṭyaśāstra by Śrī Bharatamuni*. Bombay: Satyabhāmābāi Pāṇḍurang for the Nirṇaya Sāgar Press.
- Koller, John M. (1972). Dharma: An Expression of Universal Order. *Philosophy East and West*, Vol. 22, No 2 (April): 131-144.
- Kunthea, Chhom. (2016). *Le rôle du Sanskrit dans le développement de la langue khmère: une étude épigraphique du Vie au XIVE siècle*. Doctoral thesis defended at the École pratique des hautes études.
- Lāl, P., Trans. (2009). *The Mahābhārata of Vyāsa, Book XII The Complete Śānti Parva Transcreated from Sanskrit*. Kolkata: Writers Workshop.
- Lienhard, Siegfried. (1984). *A History of Classical Poetry: Sanskrit, Pali, Prakrit*.

- Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Lochtefeld, James G. (2002). *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism*. New York: The Rosen Publishing Group, Inc.
- MacClish, Mark. (2018). King Rājadharmā. In Patrick Olivelle and Donald R. Davis. (Eds.), *The Oxford History of Hinduism Hindu Law: A New History of Dharmaśāstra* (pp. 257-272). Oxford: Oxford University Press.
- Macdonell, Arthur. A. (2007). *A Sanskrit grammar for Students*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Mādhavānanda, Swāmī. Trans. (1950). *The Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad with The Commentary or Śāṅkarācārya*. Mayavati, Almora, Himalayas: Advaita Ashrama.
- Majumdar, R.C. (1944). *Kambuja-Desa, Or An Ancient Hindu Colony In Cambodia*. Madras: University of Madras.
- _____. (1953). *Inscriptions of Kambuja*. Calcutta: The Asiatic Society.
- Mani, Vettam. (1975). *Purāṇic Encyclopaedia*. Reprint. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Maxwell, T.S., (2014). *Digraphic Stele Inscription of Prāḥ Thāt Khtom K.110.*, n.p.,
- Mirnig, Nina. (2018). *Liberating the Liberated: Early Śaiva Tantric Death Rites*. Vienna: Austrian academy of sciences press.
- Mishra, Sucheta. (2005). *Ekāvalī: A Critical Study*. Ph.D. Thesis, P.G. Department of Sanskrit, Utkal University.
- Misra, Bidisha. (2015). *The Kāvyaṅilāsa of Cirañjīva Bhaṭṭācārya: A Critical Study*. Ph.D. Thesis, Department of Sanskrit, University of Calcutta.
- Morgan, Les, (2011). *Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech*. Los Angeles: Mahodara Press.
- Olivelle, Patrick. (2005). *Manu's Code of Law: A Critical Edition and Translation of Mānava-Dharmaśāstra*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Padoux, André. (1990). *Vāc: The Concept of the Word in Selected Hindu Tantras*. Translated by Jacques Gontier. Albany: State University of New York Press.
- Pandid Durgaprasad and Parab, Kashinath Pandurang. Edit. (1893). *The Alankarasarvasva of Rajanaka Ruyyaka with the Commentary of Jayaratha*. Bombay: Nirnaya Sagara Press.
- Panśīkar, Wāsudev Laxmaṅ Śāstrī, ed. (1936). *Yādnyavalkyasmṛiti of Yogīshvara*

- Yādhyavalkya with The Commentary Mitākṣarā of Vidnyāneshvara*. Bombay: Satyabhāmābāi Pāṇḍurang for the Nirṇaya Sāgar Press.
- Pollock, Sheldon. (2013). Praśasti and Its Congeners: A Small Note on a Big Topic. In *Rājamahima: Felicitation Volume in Honour of Prof. C. Rajendran*, 21-39. Edited by N. K. Sundareswaran. Calicut: University of Calicut.
- Pottier, Christophe. (2003). Yaśovarman's Buddhist Āśrama in Angkor. In *the Buddhist Monastery: A Cross-Cultural Survey*, 199-208. edited by Pierre Pichaed and François Lagirarde. Paris: École française d'Extrême-Orient.
- Pottier, Christophe and Luján-Lunsford Rodolfo. (2005). De brique et de grès: précisions sur les tours de Prah Kô. In *Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient* 92, 457-495.
- Pou, Saveros. (1989). *Nouvelles Inscriptions du Cambodge I*. Paris: Ecole française d'Extrême-Orient.
- _____. (2001). *Nouvelles Inscriptions du Cambodge II&III*. Paris: Ecole française d'Extrême-Orient.
- Prabhupada, A. C. Bhaktivedanta Swami, Trans. (1976). *Śrīmad Bhāgavatam*. New York: Bhaktivedanta Book Trust.
- Rocher, Ludo. (2005). "Manu." *Encyclopedia of religion* 8: 5678-5679.
- Sarma, Gayatri. (2002). *A Comparative study of Figures of speech in Vāmana's Kāvyaśāstrakārasūtravṛtti*. Thesis, department of Sanskrit, Nalbari Sanskrit College, Gauhati University.
- Sayers, Matthew R. (2013). *Feeding the Dead: Ancestor Worship in Ancient India*. New York: Oxford University Press.
- Śivadatta, Paṇḍit and Kāśīnāth Pāṇḍurang Parab, eds. (1894). *The Nāṭyaśāstra by Śrī Bharatamuni*. Bombay: Tukārām Jāvajī proprietor of Jāvajī Dadajī's Nirṇaya-sagar Press.
- Salomon, Richard. (1998). *Indian Epigraphy: A guide to the study of inscriptions In Sanskrit, Prakrit, and the Other Indo-Aryan Languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Sharan, Mahesh Kumar. (1974). *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia*. Delhi: Abhinav Publications.

- Socheat, Chea. (2018). «*Saugatāśrama*», *Un āśrama bouddhique à Angkor (Ong Mong)*. Doctoral thesis defended at the University Paris-Sorbonne.
- Storm, Rachel. (2000). *Indian Mythology: Myths and Legends of India, Tibet and Sri Lanka*. London: Anness Publishing.
- Supatra Indana (Julapan). (2003). *A Critical Study of Kāvya in Sanskrit Inscriptions in India and Cambodia*. Ph.D.Thesis, University of Pune.
- Tagare, G.V. (2000). Rep. *The Brahmānda Purāna. Part I*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Taylor, Frederic W. (1911). *Principles of Scientific Management*. New York: Harper & Brothers.
- Tarafder, Dharendra Nath. (1987). *Style, Stylistics and the School of Rīti*. Ph.D. Thesis, Department of Sanskrit, University of Poone.
- Tiwari, Sushama. (1995). *The Art of Thomas Hardy's Novels: Indian Aesthetic Perspectives*. Ph.D. Thesis, School Study in English, Pt. Ravishankar Shukla University.
- Vachon, Michelle. (2015, 17 October). *Royal Outposts. The Cambodia daily*. Online. Retrieved 29 August 2021 from <https://english.cambodiadaily.com/lifestyle/roy-1-outposts-97324/>
- Vasu, śrīśa Chandra. ed. (1962). *The Aṣṭādhyāyī of Pāṇini, Vol.I*. Delhi: Motilal Banarsidass. (Reprint).
- Vickery, Michael. (1998). *Society, Economics, and Politics in Pre-Angkor Cambodia: The 7th-8th Centuries*. Tokyo: The Centre for East Asian Cultural Studies for Unesco.
- _____. (1999). The Khmer Inscriptions of Roluos (Preah Ko and Lolei) : Documents from a Transitional Period in Cambodian History. *Seksa Khmer, Nouvelle Série No. 1 (Janvier): 47-92*.
- Williams, M. Monier. (2011). *Sanskrit English Dictionary*. 16th Reprint. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Willis, Michael. (2009). *The Archaeology of Hindu Ritual: Temples and the Establishment of the Gods*. New York: Cambridge University Press.
- Wilson, Horace Hayman. Tran. (1865). *The Vishnu Purana*. London: Trübner & Co.

ภาคผนวก

จารึกเขาพระบาท K.95

1. ^[1]อุตฺตปตฺติสฺสฺสิตฺติสฺงหฺร- กรณฺณ ชคตํ ปตฺตินํ ।
 นมนนฺตุ มนฺนถาราทิ- มุราริจตฺรณนํ ॥
2. อาสีทฺนินฺทิตฺปุเรศฺวรวงฺศชาติ-
 ศฺ ศรีปฺุชก^[1]รา^[2]กษ อิติ ศมฺภูปฺุราปฺตราชฺยะ ।
 ราชฺโณ มเหฺนทฺรคิริมฺุรทฺทกฺฤตาสฺปทสฺย
 มาตฺุระ สฺถิรสฺ สมิติ มาตฺุลมาตฺุโล ยะ ॥
3. ตทวงฺศโช วุยาธฺปฺุราธิราช-
 สนนฺตาน^[1]สํปาทิตฺมาตฺุ^[3]วงฺศะ ।
 ราเชนฺทฺรธรรมเมติ คฺุณฺนกราคิ-
 รวาท ยศฺ ศมฺภูปฺุเร 'ปี ราชฺยม ॥
4. ตสฺยาลงฺกตฺุทฺทินางฺศฺวิศฺุทฺทกิริตฺเตะ
 ปฺุโตร พฺุทว นฺถปฺุติรฺ นฺถปฺุตินทฺรทฺเวยาม ।
^[1]โย ทฺุทปฺุตศฺตฺุรฺกฺุชเค^[4]นทฺรกฺุชงฺคศฺตฺุร-
 รฺ ยโยธฺาครนฺิรฺ ยโยธิ มหิปีตฺิวรฺมมฺนามา ॥
5. อถ ทฺุวิโซ 'คสฺตย อิติ ปฺุรตีโต
 โย เวทเวทางฺควิทารยฺยเทเค ।
 ลพฺุโธทโย ยาม^[1]หิชีทฺุธวงฺศา
^[5]โยคฺุมตีติ ปฺุรธิตา ยฺุคฺุภิ ॥
6. สฺุตฺส ตโยรฺ ยโย ยโยธิ ทฺุรฺมมทศฺ ศฺริ-
 นเรนทฺรธรรมเมติ นเรนทฺรารฺยยะ ।
 มหิปีเตสฺ ตสฺย สฺุเตว ลกฺุขมี-
 รฺ นนเรนทฺรลกฺุขมีริติ ยา พฺุทว^[1]ว ॥
7. ^[6]ตสฺยามริทฺุวิรทฺราชมฤคาคิเปน
 ชนเยชฺุ ราชปฺุติวรฺมมฺนราธิเปน ।
 ราเชนทฺรทฺเวยมรคฺุภฺุณฺิโกทปาติ
 ยา ทิงฺมุชวาลิวิกิริณฺณวิศฺุทฺทกิริตฺติะ ॥

8. ตস্যามซี^[VII]ชนทเนก^[7]นเรนทรสิงห-
 วงโคทยาย ส มหิปติวรมมทเวะ |
 เทวิมนุตตมวปุศศริยมินทรเทวี
 ทุคธาพิธาตยศสน ตปตีมิวารุกะ ||
9. อถาภวต ตสย มเห^[8]นทรไศล-
 กถตสฤติเต^[VIII]ศ ศรีชยวรมมนามนะ |
 นเรนทรวฤณทารกวนทิตางฆเร-²¹⁶
 ส สุรยยทโยติส สุนรรนุนวีรยยะ ||
10. มหิปติศ ศรีชยวทรุโณ โย
 ครเกศวรศ ศรีชยวทรนาชยะ |
^[9]ราชยสฤติศ ศรีชยวรมมนามา
^[X]มหามหิปาลคีโรธตางฆริะ ||
11. ตস্যอิราโซ ชนนี่ชนนยา
 ชมณยโซ ชยยปรากรโม ยะ |
 รุโทรกจิตโต รณเราทกรมมา
 ศรี^[10]รุทรวรมเมติ วิศุทธรมมา ||
12. ตภากิเน^[X]โย คุณรัตนสินธุ-
 ร ววสุนธราโทหวิทศรพุทธิระ |
 ปฤฎูปโม ยะ ปฤฎิวินทรานทยะ
 ปฤฎวีปติศ ศรีปฤฎิวินทรวรมมา ||
13. ราชนยวงสามพรจนทรเลขา
 ศรีรุทรวรมมา^[11]วนิปาลกนยา |
^[XI]ราชย สตี ศรีนฤปตีนทรวรมม-
 ปุตรยาส สุตตา ยา สุรสุนท^[11]รีว ||

²¹⁶ ศัพท์ ‘-วฤณทารก-’ ในคำสมาส ‘นเรนทรวฤณทารกวนทิตางฆเร’ ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น ‘วฤณทารก’

14. ตโยะ กุมาโร 'ริกรินทร์สิงโ
 นฤสิงหวนทโย นรสิงหฤตตะ |
 คำ ทิงมุขแปรงขท^[12]ขณทกัรตติ-²¹⁷
 ร ยยศ ศรินทรว^[XII]รุมมา สกลำ พภาร ||
15. ศิลาเมเย เวศมนิลิงคไมศ
 ศรินทรศวรารากิขยมติษจิปท ยะ |
 อีสสย เทวยาศ จ สม ษท อรจจ-
 ศ จขาน จ ศรินทรตฎากมครยม ||
16. ^[13]เตไนต^[XIII]สยามวนิปดินา ศรินทรเทวยาม มหิษยาม
 นิศเสชาศาวิตตยศสา เตชสาเมกราคี |
 ภูฤตตปุตรยามิว ปุริโทตปาทิตะ การตติเกย-
 ศ ศกตี พิภรท रिपुकुलि^[14]หิ ศรียโค^[XIV]วรัมมเทวะ ||
17. อุตตุงคานยุดตมางคานิ วฤทธานยนยตร ภูฤตตะ |
 อตยุดตุงคตวมิจฉนโต 'กูรววน ยจจรณามวุไชะ ||
18. ครุส สุริวโรส สรวไว- ร วรสตรีกัร มม^[15]โนภาวะ |
 มเหนโทร ธรณินาไถ- ร ยย เอโก^[XV]ปเยวมิริตะ ||
19. ไทตเยนทรวโกษนिरภท- วิทยามิว คทาภฤตา |
 ศิกษิตศ ศิฆรหส์โต โย ยุทโธทฤตปทวิษ^[16]ทธเตา ||
20. ทคธางคสยาปยงคสย สติต เสานทรยยช ยศะ |
 ตท ทครมิว รุเทร^[XVI]ณ โย นุ กานตตมะ กฤตตะ |
21. ยสย ภรมติ สรววตร ยศส จนุทรางศุนิรมมลม |
 ปรตาป^[17]ไศษณภยา- ท ทุธาพริวิว ทิงมุเข ||
22. ยสยาธวรานโลทรุต- ฐมฐูปิตมมพรม |
^[XVII]นีโลตปลทลศยาม- น นูนมทยาปี ทฤศยเต ||
23. ยสย เตโชนยวปุ- ^[18]สตุยาคทิกะยวณศริยะ |
 ฤษไมตสาหคณาศลาฆา- ยไศธรมมธยลงกฤตตะ ||
24. เยน วรฤติธธรมเมณ ^[XVIII]ทธตา วสุโธทฤตติม |
 มาธเวเนว วิธวสตะ กวาปยธรมมะ ^[19]ปฐธาติ ||
25. ขทคาสขลิตปาเตน²¹⁸ ปุนรัมมิศรางคชนทนาต²¹⁹ |

²¹⁷ ศัพท์ '-ขณท-' ในคำสมาส 'ทิงมุขแปรงขทขณทกัรตติ' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น '-
 ขณท-'

	สุสธิตาท เยน นานโย ทวิ-	ท ทวิรุจฉินโน 'ปตท ยูธิ
26.	ยัม วิกษย วิสมโย ธาตุ-	^[XXIX] รติวายุ ปรชาปติะ
	อาตมณะ ^[20] ปรตีสฤษโฏ เม	กิมภุต ปรเมศวระ
27.	ทวาทยามวารยยวีรยยาภยา-	น นาทท วิชฎูปทวยม
	โลโก 'ยณ ชยิณา เยน	มเหนเทรณ ตรวิษฎูปะ
28.	ภูริ ^[XX] รตนสุ ^[21] รณนาท ^[220]	ทกษินานำ สุกษินะ
	โกฏีโหมาทิชณานา-	มาหฺรตฺตา โย มหิปติะ
29.	วสุไธกปุเร ยสย	วาหุปรากการปาลีเต
	โนโทยโค โยคินำ ศานเตา	^[22] เกว ^[XXI] ล ธนวินามปี
30.	เยน ตุลยัม ภาเวท วกตร-	เมกสยาปี ปุรา ยทิ
	มุโขปมานตาณ จนโทร	นานิเยต วิปศฺจิตา
31.	สมเร ยัม สมทวิกษย	ทฺรุมมทاراتิมณฑม
	^[23] ทฺสสห ^[XXIII] มสฺตกามโฆไซ-	รวริตฺตยภยปูชยต
32.	จตสรศ คิวโยรรจจา	ยศฺ ศฺรุตฺริว ปาวนึะ
	ทวิเป ศฺรินทฺรตฺฎากสย	ปีตฤฎฺตโย สมํ วยธาด
33.	ทฺีรฆวฤตฺโตรุก ^[24] ถิน ^[221]	สวภุชสฺปรทฺธเวย ยะ
	^[XXIII] โลหเมกาลิปาเตน	ตรินทํ สมชนฺทยต ^[222]
34.	ยส สวยทกษินภษิปต-	ศโร หริสฺสทท ยูธิ
	เอโก โคครทเณ ^[25] วีโร	ชหาร วิชยศฺริยม
35.	ยศศจฺนทฺรทมโกษภัม	กมฺ ^[XXIV] เชศานวยามวเร
	ยโคธรรตฺฎากาขยัม	ยศฺ จการ ปโยนิมิ
36.	ยโคธราศฺรเม ทตเต	ศฺริ ^[26] มตฺนเทวกมฺรตฺติมิะ
	จฺนทนาทฺริคเณศาย	ศาสนํ ส วยธาทิม
37.	รตนกายน ^[XXV] รูปยาทิ	ควาศวมหิษทฺวิปาะ
	นรนาเรยโย ธรารามา	ยานิ จานยานิ กานิ จิต

²¹⁸ ศัพท์ '-ขทค-' ในคำสมาส 'ขทคาสขลิตปาเตน' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น '-ขทค-'

²¹⁹ ศัพท์ '-ขนท-' ในคำสมาส 'มิตรางคขนทนาต' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น '-ขนทน-'

²²⁰ ศัพท์ '-สุวณน-' ในคำสมาส 'ภูริรตนสุวณน-' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น '-สุวณน-'

²²¹ รูปศัพท์ '-ถิน-' ในคำสมาส 'ทฺีรฆวฤตฺโตรุกถิน-' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น '-ถิน-'

²²² รูปศัพท์ '-ขนท-' ในคำสมาส 'ตรินท และสมชนฺทยต-' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น '-ขนท-'

38. ^[27]ตานิ สรววณิ ทตตานิ ศรียโศวรมมภูงูชา |
 สวาศรม 'สมินนหารยยาณิ ราชญาปี กิมุตไร่ |
- √39. ^[XXVI]ราชกุณยนตเร ราช- ทวิชาตินฤปสูนวะ |
 วิเศยรตฺร นิรทโท^[28]ช- น ต เอวาภรณานวิตา |
40. ตทนยส ตุ สสามานย- ชโน โนทตเวษณะ |
 นนทยวารตต์ วินา ปุชป- น น มาลาทิวิชิตะ |
41. ภรณนุช²²³ วินา ตนวิม น ไหม ภู^[29]ษณ ภเชต |
 โภชยานิ ไนว ฤชิต น ชาเทต ฤมกน ตตา |
42. กลหน น จ ฤรวิต สามานโย น วิเศทปี |
 ทุศศีลา ยตยส สรวเว น ศยริน กทา จ น |
43. วราหมณา ไว^[XXVII]ษนวาศ²²⁴ ไสวา ชนาศ ศิชฎาจ จ ศีลินะ |
 ศยริน สรวว เอไเวเต ชปรยานสมนวิตา |
44. อนตเรไณว ราชานั ปุสตาทาคเตา วหิ |
 ปรา นา^[31]ฉลาทิตศ ฉไตร- ฤ ยยานาทวตเรทปี |
45. อาศร^[XXIX]เม ยะ กุลปติ- ฤ นนียุกตส ตาปโสตตมะ |
 เตนนานนปานกรมโก- ราชาระ ปรศรยาทิกะ |
46. อติธินา^[32]น ทวิชาทินา ฤपालสุตมตริณาม |
 วลาธิปानา ไสวานา ไชณวานาน ตปสริ^[XXX]นาม |
47. เศรษฐานา²²⁵ มนุชานาญ จ สามานยานา ปุรยตุนตะ |
 ยถากรม วิธา^[33]ตวย สรววทา ปุริชุนม |
48. กลปิตฺ เย วิลุมเปย- ฤ ลลงฆเยยฺจ จ ศาสนม |
 เต ยา^[XXXI]นตุ นรกี ยาว- ต สติเตา จนทรวาทากเรา |
49. อนุกุรยยฺริ^[34]เย ตุ ศาสนํ ปริกลิปตม |
 วรทชเยยฺจ จ ปุณยสย²²⁶ ผลารทํ ปุราปุนุตฺเต |
50. ^[XXXII]อมวฺเชนทปรตาเปน กมวฺเชนทฺเรณ นิรมมิตม |
 อมวฺชาเกษณ เตเนทํ กมวฺชาเกษรมาชยยา |

²²³ ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'กรณ'

²²⁴ ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ไชณว'

²²⁵ ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'เศรช'

²²⁶ ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ปุณย'

จารึกโคลง K.323

- นมศ ศรีนทรธรรมเมศวราย
1. ^[1]ปฺรากุ เกวโล 'ปี ภควานุ รตเย ตริธา โย
ภินนศ จตุรมมุขจตุรภูษศมภูมฺรตติะ |
ปรารมภ เอว ภูวนสย ปุณรุ ยยุคานเต
ไกวลยเมติ จ ศิวาย นโม' อสตุ ตสฺไม ॥
 2. ^[2]วนเท 'รวินทรปัณณทิตเกศวณฺฑ²²⁷
ภกตยารวินททุกศมปยรวนทโยนิม |
นมรามเรนทรทิติเชนทรศิชนทพนธ²²⁸
มณฑารษณทมกรณทสุคนฺธิตางฺขริม²²⁹ ॥
 3. อาสีทนินทิตปุเรศวรวงศชาติ-
^[3]ศฺ ศรีปุษกรากษ อิติ ศมภูปุราปฺตราษยะ |
^[4]ราชโย มเหนทรศิริมฺรทกถาสปทสย
มาตุะ สถิรส สมิติ มาตุลมาตุโล ยะ ॥
 4. ตทวงศโย วยารปุราธิราช-
สนตานสํปาทิตมาตถวงศะ |
ราช^[4]นทรธรรมเมติ คุโณกราศิ-
รวาป ยศ ศมภูปุเร 'ปี ราษยม ॥
 5. ตสยากลنگตฺหินางศฺวิศุททกิริตเตะ
^[5]ปุโตร พภูว นฤปติร นฤปตีนทรเทวยาม |
โย ทฤปตศตฺรภูษเคนทรภูษงคศตฺร-
รโยธธาครนिरฺ ยยฺธิ ^[5]มทิปติวรมมนามา ॥
 6. อถ ทวิโซ 'คสตุย อิติ ปรตีโต
โย เวทเวทางควิทารยฺยเทเศ |
ลพโธทโย ยา มหิษีทรวงศา
ยโศมตีติ ปฺรลิตา ยโศ^[6]ภิระ ॥

²²⁷ 'อรวินทรปัณณทิตเกศวณฺฑม'

²²⁸ '-ศิชนท'

²²⁹ '-มณฑารษณทมกรณท'

7. สุตส ตโยธฺ ยโย ยุธิ ทุรัมมทศฺ ศรี-
 นเร^[6]นทรวรมเมติ นเรนทรวรัยยะ |
 มหิปเตสฺ ตสยฺ สุตเว ลกษฺมี-
 รุ นนเรนทรลกษฺมีริติ ยา พภูว ॥
8. ตสยामริทวิรทราชมฤคาธิเปน
 ชนเยษุ ราชปติวรมมนราธิเปน |
^[VI]ราเชนทรเทวยมรครุณิโกทปาติ
 ยา ทิ^[7]งฺฆวาลิวิกีรณณวิศุททีกิรตติะ ॥
9. ตสยามชีชนทเนกนเรนทรสิงห-
 วงฺไสทยาย ส มหิปติวรมมเทวะ |
 เทวิมนุตตมวปฺศศริยมินทรเทวิ
 ทุคธาพิธธาต^[VI]ยศสนฺ ตปติมิวารุกะ ॥
10. อถาภวตฺ ตสยฺ มเหนทร^[8]เศล-
 กถตสเถเตศฺ ศรีชยวรมนนามนะ |
 นเรนทรวฤณทารกวนทิตางเขร⁻²³⁰
 สฺ สुरुยโยติสฺ สุนฺรณูวิริยยะ ॥
11. มหิปติศฺ ศรีชยวรัทโน โย
 ครเกศฺวรสฺ ศรีชยวรัทนาชยะ |
 ราชยสเถตศฺ ศรีชยวรมนนามา
^[9]มฺหามหิปาลศิโรธฤตางฆริะ ॥
12. ตสยฺอิธาไซฺ ชนนิชนนยา
 ชมฺนยไซฺ ชยยปรากรโม ยะ |
 รุโฑรกจิตโต รณเรทรรกรรมมา
 ศรีรุทรวรมเมติ วิศุ^[IX]ทธธรมมา ॥
13. ตทภาคิเนโย คุณรตนสินธุ-
^[10]รุ ววสุนฺธราโทวิทศุทพุทธิะ |
 ปฤฎูปโม ยะ ปฤฎิวินฺทรวนฺทยะ
 ปฤฎิวิปติศฺ ศรีปฤฎิวินฺทรวรมมา ॥

²³⁰ ศัพท์ ‘-วฤณทารก-’ ในคำสมาส ‘นเรนทรวฤณทารกวนทิตางเขร’ ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น ‘วฤณทารก’

14. ราชนยวงศามพรจนทรเลขา
 ศรีรุทรวรมมาวนิपालกนยา ।
 ราชณี^[X] สตี ศรีนฤปตีนทรวรมม-
 ปุตรยาส สุตา ยา สุรสุนท^[11]รีว ॥
15. ตโยะ กุมารโ 'ริกรีนทรสิงโห
 นฤสิงหวนทโย นรสิงหฤปตะ ।
 คำ ทิงมุขแปรงขทชนทกีรัตติ-²³¹
 ร ยยศ ศรีนทรวรมมา สกลำ พการ ॥
16. ศิลาเมเย เวศมณี^[XI]ลึงคไม้ค
 ศรีนทรศวรารภิชยมติชชิปท ยะ ।
^[12]อัสสย เทวยาศ จ สม ษท อรจจ-
 ศ จขาน จ ศรีนทรตฎากมครยม ॥
17. เตไนตสยามวนิปตินา ศรีนทรเทวยาม หิษยา
 นิศเสชาศาวิตตยศสา เตชสาเมกราคีระ ।
 ภูฤฤตปุตรยามิว ปุร^[XII]ภีโทตปาที^[13]ตะ การตติเกย-
 ศ ศกตี พิลรท ริปุกุลภีท ศรียโศวรมมเทวะ ॥
18. คมภีราหุลาทิวโปไซ ยโต ชคติ ทุสสุหะ ।
 พรสสาร พรตาปาคณี- ร อคนิเรการณณวาทิว ॥
19. เยน พทโธทธตา กีรัตติ- รจฉินนคณวิสโตระ ।
^[14]ชีรณณ^[XIII]พรหมานทชนทสย ปุณะชนทภยาทิว²³² ॥
20. ทวิทโย ยสย คามภีรยเย ลินธูรสติ วเล 'นิตะ ।
 ไธรยเย เมรรู หริรววิรยเย รูเป ทคโธ น ตู สมระ ॥
21. ยตร วิรยยาหฤตดา ลคณา ศรีส ตยกตวา นฤปมณทล²³³ ।
^[15]ทิงนาคมทคณธานธา นา^[XIV]ลิมาลาพชมีกษเต ॥
22. ราชยลภษมีมวบายว ไยว ลภษมีปติปรากรัมมะ ।
 โย ธรรมมารากีรณณา- ญ จกาเรวามราวตีม ॥

²³¹ รูปศัพท์ '-ชนท-' ในคำสมาส 'ทิงมุขแปรงขทชนทกีรัตติ' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น '-ชนท'

²³² รูปศัพท์ '-ชนท-' ในคำสมาส 'พรหมานทชนทสย' และ 'ชนทภยาทิว' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น '-ชนท'

²³³ รูปศัพท์ '-มณทล' ในคำสมาส 'นฤปมณทล' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น '-มณทล'

23. ปรตาศปตปเต ภูวเน ยสย สหุทธิโวษมนา ।
^[16]ภูทิตทริทรมทรวงค- สมุทธานุ ทราคะ ทุรุตฺ ยศะ ॥
24. ^[XV]นารายณะ กิล ปุรา สตรีกฤโต 'มฤตตฤษณยา ।
 ส ยทรูปามฤตฺ วิกษย น ชาตฺ นุ ปุमानุ ภเวต ॥
25. ปุรุณโณ 'ปยธฤษยสโตว 'ปี คมภีโร 'ปี มหานปี ।
^[17]ยสย ยาเน ชุฆุรณณาริ- รรมมารุตสเยว สาคระ ॥
26. ^[XVI]ศมินา เยน คุปตาศปี กฤตเย ศกตึะ ปรกาศิตา ।
 ตาศปสาเกน หริณา นขาลีว คุเทากสา ॥
27. พภณช รตนรจิตฺ ภูภฤตฺปติศิโร รणे ।
^[18]รตเย โย ชยศรีภีะ กรีทาพริง²³⁴ กลปยนนิว ॥
28. ^[XVII]ฆฤษเฐา ทวิษา ศิขารตโน- ราปิลมธูธารยา ।
 ภาษาลิเตา รณรฤตารเทธา ยสย ปาเทา สสักรम्म ॥
29. น จจาล จลาปี ศรี- ส ติษจันตี ยสย วภษสิ ।
^[19]วฤเทร สรสวตีวฤตรา- ท วินยศรวณาทิว ॥
30. ^[XVIII]อทกษิโณ 'ปี วโกร 'ปี วิธิรุ ยยสยานวมนยต ।
 สรววาทมนาศปทานานิ เตโชนยภยาทิว ॥
31. ศงเก สมธิกั ยสย คามภีรยย์ สาคราหปี ।
^[20]ตลา ทิ ตทภียาราดิ- รภยคาหต สาครม ॥
32. ^[19]ราชเฐร เกษเตร ปรตาศปาคนิ- ทคธฤตฺปตาริโทเทเท ।
 อุปตฺ ศรทธามพุภีริ ยเยน ธรรมวิซั วยวรทฤต ॥
33. เยโนปเมยตัม มนเย กามะ กานโต 'ปี นารุหตี ।
^[21]ส ทิ เจต สारววसरววงโค น ปตงคายิต 'นเล ॥
34. ^[XX]โหมโยคาทินิรโต เวทสกตตะ ปรชาศปติะ ।
 วิชัตตรา สทฤโต โย 'ปี ปไรรจลิต 'ภาวต ॥
35. ยุธิ ขทคสหาย²³⁵ ย- ส สมน ทวยมทรศยต ।
^[22]อุทฤตฺปตวิทวิษัา ขณท- มขณทยจ²³⁶ นิซั ยศะ ॥
36. ^[XXI]ปรชานุศาสโน ธรรมไม- ร โยโยคีศวรปรายณม ।
 ราชนยวนทยจโรณ โย 'ภูณ มนุริวาประ ॥

²³⁴ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monies Williams ออกเสียงเป็น 'กริตท-'

²³⁵ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monies Williams ออกเสียงเป็น 'ขทค-'

²³⁶ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monies Williams ออกเสียงเป็น 'ขณท-'

37. อภรังกษ์ สุธาเฮาด- มริเวศเมนทุมณฑล²³⁷ |
^[23]ศกตริร ยยสยากรโธท ภูโย มฤคางค์ วาษปทุรททินม ||
38. ^[XXII]อเนน โจทิตา ภูปา วุยชน มามิติว ยม |
 วีรมาลมพย วุทโธ 'ปี ราชธรมโม 'วธิต กลิม ||
39. โย วิปตสวปี สทวฤตตี นนทินิม สรววกามทาม |
^[24]ปราชาสปตกริน เธนุ ทิลีป อิว นาซหาค ||
40. ^[XXIII]ยสยาสงขมโขทธต ธุมซาไลส ตรงคิระ |
 ศตกรตูปทากรานติ- มานส เสापานวานิว ||
41. ยะ ปราชานาน น นีรคา- น มุทรรตตมปี มานสาต |
^[25]กเลา กอปถสกตานี มนำสิ วินยณนิว ||
42. ^[XXIV]กรตยาเคน ยสยารโธ วรทธิโต ทิคคชสย ทิ |
 อุตสารณามุชาโมโท มเท ลคนาลิวรทณะ ||
43. ชคนมณฑลเจตามสิ²³⁸ โย ชคราห วปุรคุไณะ |
^[26]นิรชชิตสย มโนชสย สงศรยามรุษณาทิว ||
44. ^[XXV]วิหาย ปรัตยุปกฤติ- ณ ชคตยุปจการ ยะ |
 เอกทาศปี กทา สूरยยะ ปรัตติโพเธปสุรมุชาต ||
45. อรุธิปราชฤติสรววารธ- วุยตริกตารธทานตะ |
^[27]ทิวยะ กลปทุโรม เยน ภูมิภูโต 'ปี ทรศิตะ ||
46. ^[XXVI]จตุราศรมมรยยาทำ ศาสิตา กลปยณนปี |
 อาศรมานา ปรัชศตานา ศตน ทิกษุ จการ ยะ ||
47. ทตตวาเนกทา รามะ กศยปาย มหิมิติ |
^[28]จิคิษเยว โย นิตยั เหมาทริมทิสท ทิวเซ ||
48. ^[XXVII]เมธาธิธิตาศลาฆา ภทรรตา กรุณารุทรรตา |
 อนยเทารุภาคยภิตเยว กานตาส ตา ยมุปาสต ||
49. สสุรุโตทิตยา วาจา สมุทาจารสารยา |
^[29]เอโก ไวทยะ ปตรราปี ปราชวยาธิง ชหาร ยะ ||
50. ^[XXVIII]สุวณณ สวจณมรจจิษม- ต สนิคิ์ คุรุสมั นหต |
 วสุธามปี คำ ภูโย ราชรัตน พการ ยะ ||

²³⁷ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monies Williams ออกเสียงเป็น 'มณฑล'

²³⁸ รูปศัพท์ '-มณฑล-' ในคำสมาส 'ชคนมณฑลเจตามสิ' พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น '-มณฑล-'

51. ยส สรววศาสตร์ศสเตรสุ ศิลปภาษาลิปิขวปี |
^[30]นฤตตคีตาทีวิชฌาเน- ขวาทีกรตุเตว ปณทิตะ²³⁹ ||
52. ^[XXX]สวยาปสวโยโทรมมุกไต- รุ โยโย ขหาร ชยศรัยยะ |
 วาไณส สรวววงคมุกไตส ตู กามวาไณรุ ววรวงคนาะ ||
53. ขระ ขทโคกปาเตน²⁴⁰ ยสยาจเฉที ตริธา มหาน |
^[31]โหลททโท²⁴¹ 'ริมานส ตู ทูรตศุ ศตธา สวยม ||
54. ^[XXX]อตุราตีปุณณัม สวโย โน ยนนิว รสาตลม |
 ยศ จขาโนรุมภีร์ ตฎากัม ศรัยโศธรม ||
55. ยศ จกรยนตฺรณเธรณ ลกษั วิทฺธย นวียต สติตม |
^[32]นารชฺชนะ เกวลั กิรตตยา ภีโม 'ภูทปี รงหสา ||
56. ^[XXXII]จันสนธิปโยธิภยา มิโตรววี เยน ปาลิตา |
 คุณาวลิว กิรตติส ตู วิทเยว ศรัยวามิตา ||
57. ตตโตวกตฺริภวตฺ สรวว- สตุโว ยสย คุณาหฤตตะ |
^[33]ยท ยตฺ สุปศติ เมเรา ที เสาวรณณน ตตฺ ตทีภิชิตม ||
58. ^[XXXIII]ศรัยโศธรมมณา²⁴² เตน ศรัยโศธรมมโศภินา |
 ราเชนทฺเนนทวูกเตรณ จนเทรณทวูกสุภุษา ||
59. อิมาสฺ สวสฺติลปฺรจิตา ครุณำ ปุนยวฤทฺธเย²⁴³ |
^[34]จตฺสรศฺ ศิวศรววณี- ปฺรติมา สลาปิตาสฺ สมม ||
60. ^[XXXIII]วิจิตฺรตฺนรจิตํ ภูษณงฺ กนกกามพรม |
 กรงกกาลเฮาตามโภ- ภาชนานี ปฺรติครหะ ||
61. ศิวีกาวยชนจณตฺตร- มายูรามตฺรราศยะ |
^[35]วหฺนึ ไหมเราปยานี ปุไซปกรณานี จ ||
62. ^[XXXIV]อิทฺยจ สวกฤตฺน ตาร- ตฎากัม หุลาทิกานฺติภีชะ |
 จตุษฺโกณีกฤตฺน ตวษฏฺฐรา วิรุวิมพมิวามฤคม ||
63. นฤตตคีตาทีจตุรา- ศฺ ศลาขฺยา นรววรวงคนาะ |
^[36]สมครกรทฺคราม- โคธรรามมณฺทลม²⁴⁴ ||

²³⁹ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ปณทิต'

²⁴⁰ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ขทก'

²⁴¹ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ทณท'

²⁴² ศัพท์ 'ศรัยโศธรมมณ' ในบาทที่ 1 Barth (Bergaigne, 1893: 399, Not) เสนอคำอ่านเป็น 'ศรัยโศธรมมณ'

²⁴³ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ปุนย'

²⁴⁴ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'มณทล'

64. ^[XXXV]อิทฺนฺ เตน จ ตตฺ สรวฺวํ สรวฺวํ สงฺสฺถาปนาทึเน ।
ทตฺตํ ราชธาธาธาเซน ชคชฺชวลิตเตชสา ॥
65. ศฺรินฺทรวรุมเมศฺวราทึนํ เทวานํ สรวฺวกิงฺกราธา ।
^[37]วิศฺวุมภธาธาธาเซน น นึโยชฺยาสุ สุวกรุมมณึ ॥
66. ^[XXXVI]อาคมะ ประจกรฺสย ราชฺณูร ยทึ ภเวตฺ ตทา ।
นึโยชฺยาสุ ตทฺวินาศาย นานฺยทา ตฺ กทา จ น ॥
67. อตฺรางคเน นฤปติเรว นฤปาตฺมโซ ’ปี
ภู^[38]ชาวิภูชิตตฺนุระ ชลฺ วิตโตชฺม ।
ทวาเรน เตน มหตาปี วิเศทฺภุษา-
^[XXXVII]ศฺ ศึชฺญาสุ ตฺ วิปรยติมนฺตฺริวลาธาธาธา จ ॥
68. พฺราหมณาทิสฺ สสามานฺย- ชโน โนทฺธตเวชกะ ।
กรณฺณ^[39]ภูษํ วินา ตฺนุวิ น ไหม ภูษณฺ ภเชต ॥
69. นนฺทยวาวรตฺตํ วินา ปุชฺปะ- น น มาลาทึวิภูชิตธา ।
น ชาเทตฺ คุรมุํ มุกตฺวา นฤตฺตาคา^[XXXVIII]ราทึวาทฺยตธา ॥
70. น นึลจิตฺตวสโน น คุรฺยยาตฺ กลหนฺ ตธา ।
^[40]น โภคาภยฺนตฺรคฺโต น จ ศฺสฺตฺรธโร ภเวต ॥
71. น กลฺจิตฺตวมนฺเยต น คฤทฺถนึยาจ จ มานฺุชาน ।
เอวมาทึนฺยการฺยยาณึ คุรฺยยานฺ นาทฺร ศึวาทฺคเน ॥
72. ^[XXXIX]อุทก จตฺรุมฺมุชทวารา- ทาศฺรमानฺตาท วฺรชฺน นฺระ ।
ปรา นาจณาทิตฺตฺ ฉตฺไตร- รฺ ยยานาทวตฺเรทปี ॥
73. ยสุ สาธฺระ ปุชฺชนปรารฺถึ ปฺรุชธา สฺตฺริชโน ’ปี วา ।
ยถาวิภวปฺุชธาธาธาธา ปฺรวึเศตฺ โส ’ปี ภกฺติตธา ॥
74. ศึชฺญา ทฺรวินทึนํสาสุ ตฺ ^[XL]ศฺรทฺธาภกฺติมหาธนะ ।
^[42]ปุชฺปะเปณฺาปี วิเศยฺสุ เต ภกฺตึรฺ ทึ ปฺรมา ศึเว ॥
75. ฉินฺนางคาสฺ ตวฺงกิตฺตฺจคา เย ภฤตฺตฺนนาธา คุพฺชวามนาธา ।
มหาปาตฺกึโน เย จ หึนเทศาสุ ตธา ปฺเร ॥
76. เย คุชฺฉาทึมหาวฺยาธา- ปิตฺตางคฺา²⁴⁵ วิครฺหิตธาธา ।
กทาจิตฺปี เต สรวเว น วิเศยฺสุ ศึวาทฺคณฺม ॥

²⁴⁵ รูปศัพท์ ‘กุชฉ-’ และ ‘ปิตต-’ ในคำสมาส ‘กุชฉาทิมหาวยาธิปิตตางค’ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น ‘กุชฉ-’, ‘ปิตต’

77. มาเหศวรา ชิตาตมานะ กุลศีลาทีโศธิตะ |
เต เทวปริจรยยาธา ภเวยสุ ศานตมานสาะ ||
78. เย ศาสนมัทน ทรปปา- ล ลงฆเยย รยยที ทวีชาะ | vadha daṇḍa
วธททาทยนรหตวา-²⁴⁶ [XLII]นุ นิรวาสาสา ต อโต 'งคนาต ||
79. ราชปุตราส ตู ทาปยาส เต เหมวิงศตปไลรุ มิมิตม |
ตทรทธรวินยะ การุโย นฤปติชาติมนตรินาม ||
80. ตทรททกน ตู ทาปยาส เต เหมทททาต^[45]ปตริณะ²⁴⁷ |
ตสยาปยรทณ ตู มุขยานำ เศรษฐินำ²⁴⁸ วินโย มตะ ||
81. [XLIII]ทาปยาส ตทรทธรวินย ไสวไวษณวกาทุยะ |
ตสยาปยรทณตุ วินย- ส สามานเยชु สมิริตะ ||
82. ธนน ทาตุม^[46]ศกตาส สยุ- ส สามานยา ยที มานุชาะ |
ปฤษเถ²⁴⁹ เวเตรณ ตาน หนยา- จตมิตยอนุศาสนม ||
83. ปูชา ปุโชปกรณ กาลศเศา^[XLIV]จัม ปรงกลปิตม |
เอตจจานยจจ สรวเวชु กษีเย^[47]ไตกตมท ยที ||
84. กุลปตยาทโย 'ธยภษา ทาปยา โทชานวิทส สท |
เหมวิงศตปลาทเยก- ปลานตกมณุกรมาต ||
85. กุลปตยาทยส์ปฤกเต โทเช โทษกฤเทว ตู |
[XLV]ย^[48]ถารหน ทรวินน ทาปโย ทณทโย²⁵⁰ วา เทศกาลตะ ||
86. ปูชากาลวยติกรานโต ภาเวท ยที ปุโรหิตะ |
รูปยัม วิงศตปลนทาปยะ ปลานี ทศ ยาชกะ ||
87. สวการุยยัม ยทยุเปเกษต ทวา^[49]ราชยโก 'ถ เลขกะ |
รูปยัม ปญจ^[XLVI]ปลน ทาปย- ส ตริปลน ตูปกลปะกะ ||
88. การี มหานสาธยภษ อากมาธยภษกส ตถา |
รูปยณ เต ตริปลน ทาปยา องคนาธิปติส ตถา ||
89. สุวรรณ^[50]ราชตالاเก ทรวาณยณยานี ทาปเยต |
อิตเยชา ตาปสาธินา [XLVII]มรยยาทา สธาปิตา ภาเวต ||

²⁴⁶ รูปศัพท์ 'ทณท-' ในคำสมาส 'วธททาทยนรหตวาน' พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ทณท-

²⁴⁷ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ทณทาท-

²⁴⁸ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'เศรษฐิน'

²⁴⁹ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ปฤษ'

²⁵⁰ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ทณท'

90.	याजते श्रीयत्स्वर्गमा
ओम् रक्षत गार् वो	ภาวิกรมพุตีสุวรรณ ।
[51]ธรมม์ ธรมมธนา อิติ ॥
91.	ऐष गारो हि गुपाना
पालं पालनीयाना-	गल्पिते प्रमेथिना ²⁵¹ ।
नु त ^[XLVIII] ण्ठयानानु ²⁵² तण्ठनण्ठ यत् ॥
92.	ऐषा वसुधरा राधया
[52]पान्ति ये पातु तान् गुप-	तण्ठयาสु ते यान्तु तुरुक्तमित् ।
सु ते 'पि यान्तु प्रि पत्तम् ॥
93.	ओम्पुเชन्तरप्रतापेन
ओम्पुชากुचेन तेनेत्	गम्पुเชन्तेरण्ठ निरुमित्तम् ।
गम्पुชากुชरमाชयया ॥

²⁵¹ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ปรเมษจิน'

²⁵² พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ทณฺฑย'

จารึกไพรปราสาท K.279

ด้านที่ 1 (A)

1. [1] ปรากุ เกวโล 'ปี ภควาน รตเย ตริธา โย
ภินนศ จตุรมมุขจตุรภูษสมภูมูรตติะ |
- [2] ปรรามภ เอว ภวนสย ปุณร ยยุคานเต
ไกวลยเมติ จ ศิวาย นโม' อสตุ ตสโม ||
2. [3] วนเท 'รวินทริปุมณทิตเกศวณท²⁵³
ภกตยารวินทฤศมปยรวนทโยนิม |
- [4] นมรามเรนทริทิติเชนทริศินทพนธ²⁵⁴
มณฑารษณทมกรณทสุคนธิตางขริม²⁵⁵ ||
3. [5] อาสีทนิทิตปุเรศวรวงศชาติ-
ศุ ศรีปุษกรากษ อิติ ศมภูปุราปตราชยะ |
- [6] ราชโย มเหนทริคิริมูรทฤกฤดาสพทสย
มาตุะ สฤธิส สมิติ มาตุลมาตุโล ยะ |
4. [7] ตทวงศโซ วุยาชปุราธิราช-
สนตานส์ปาทิตมาตุวงศะ |
- [8] ราเชนทรวรมเมติ कुโณกราคี-
รวाप ยศ ศมภูปุเร 'ปี ราชยม ||
5. [9] ตสยากลงกตุหินางศวิศุทฤกัรตเตะ
ปุ้เตร พภูว นฤปติรุ นฤปตินทรวैयाม |
- [10] โย ทฤปตศตฺรภูษเคนทรวุชงคศตฺร-
รุ ยโยธาครนัร ยยุธิ มหิปีติวรมนามา ||
6. [11] อถ ทวีโซ 'คสตุย อิติ ปรีตีโต
โย เวทเวทางควิทารยยเทเศ |
- [12] ลพโธทโย ยา มหิชีทวุงศา
ยโศมตีติ ปรีถิตา ยโศภิยะ ||

²⁵³ 'อรวิทริปุมณทิตเกศวณท'

²⁵⁴ '-ศินท'

²⁵⁵ '-มณฑารษณทมกรณท'

7. [13] สุตส ตโยธ ย์โย ยุธิ ทุรัมมทศ ศรี-
นเรนทรวรมเมติ นเรนทรวรายะ |
- [14] มหิปเตส ตสย สุตเว ลกษมี-
ร นนเรนทรลกษมีริติ ยา พภูว ||
8. [15] ตস্যามริทวิรทราชมฤคาธิเปน
ชนเยษุ ราชปติวรมมนราธิเปน |
- [16] ราเชนทรเทวยมรครุภริโกทปาทิ
ยา ทิงมุขาวลิวีกิรณณวิศุททกัรติตะ ||
9. [17] ตস্যามชีชนทเนกนเรนทรสิงห-
วง์โคทยาย ส มหิปติวรมมทเวะ |
- [18] เทวิมนุตตมวปุศุศริยมิทรเทวี
ทุคธาพิธเธาตยศสน ตปตีมิวารุกกะ ||
10. [19] อถาภวต ตสย มเหนทรไศล-
กถตสเถเตศ ศรีชยวรมนามนะ |
- [20] นเรนทรวฤณฑารกวนทีต่างเขร-²⁵⁶
ส สूरयथโยติสु सुनरुनुवीरयये ||
11. [21] มหิปติศ ศรีชยวทรทโน โย
ครเกศวรรศ ศรีชยวทรนาชเยะ |
- [22] ราชยสเถเตศ ศรีชยวรมนามา
มหามหิปาลศโรธฤตต่างฆริะ ||
12. [23] ตস্যอิธาโซ ชนนิชนนยา
ชมนยโซ ชยยปรากรโม ยะ |
- [24] รุโทรกจิตโต รณเรทกรรมา
ศรีรุทรวรมเมติ วิศุทธรมา ||
13. [25] ตทภาคิเนโย คุณรตนสินธุ-
ร ววสุนธราโทวิทคธพุทธิะ |
- [26] ปฤฎูปโม ยะ ปฤฎิวินทรานทเยะ
ปฤฎวีปติศ ศรีปฤฎิวินทรวรมมา ||

²⁵⁶ ศัพท์ ‘-วฤณฑารก-’ ในคำสมาส ‘นเรนทรวฤณฑารกวนทีต่างเขร’ ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น ‘วฤณฑารก’

24.	[47]	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - - ๙	ยุทธาพธา โย วุยธาต ธรรวม
	[48]	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - - ๙	สเปรมวิชยศรียะ
25.	[49]	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - - ๙	ยัม วิภษยาธิกวิกรมม
	[50]	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - - ๙	-ต กากาส สมภวน ยูธิ
26.	[51]	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - - ๙	วิป(ท) ศรีปริครหม
	[52]	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - - ๙	สรส ตุลยถ จการ ยะ
27.	[53]	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - - ๙	นุ โน ปรามียต ปณฺฑิตะ ²⁵⁹
	[54]	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - - ๙	ไวริพน(ธา) นิ ๙ - ๙ ๙

ด้านที่ 2 (B)

28.	[1]	นानารตไนรปิ จิต-	นุ นมรภูมินทรเศขรม
	[2]	ยสยงมรินขรศมีพธิ	รตไนเรวารุไณริว
29.	[3]	ยะ ปราปย ราชยมชย	๙ ๙ ๙ ภริ ททุรุชชยง กลิม
	[4]	๙ ๙ ยสย ชเย ศกตะ	ปุรุโษตตม เอว ทิ
30.	[5]	จิ ๙ ๙ ²⁶⁰ โยธนาราดิ-	รุ ภิม 'ปยาเซา วเลน ยะ
	[6]	ลกษมีลุพธิ ปริณต-	นุ ธฤตราษฏรมหษยต
31.	[7]	ยชถฐมธวโชทฐต-	ฐไมรุ ฐสริตนุ นกะ
	[8]	ฐุมวรุไซริว พเภา	ภฤศม ยสย กเลรุ ววเซ
32.	[9]	โย ราชรตนมรฤภย-	ศ จินติตานปยจินติตาน
	[10]	อรถาน ทิศย ชหาเสว	มณินย จินติตทายินม
33.	[11]	ดิษจนตยुरสี ยสย ศรี-	รสถิราปิ สติราภวต
	[12]	อเนกคุณสมพนธา	วีรยยปราการวาริตา
34.	[13]	ตปตน ตีวรปรตาปน	ภวนัน หลาทยนนิว
	[14]	โย 'กิริต สรววตศ ศุภร-	ยโศมถตมনারตม
35.	[15]	สรววานนทกริ กิริตติะ	กามินี กามจารินิ
	[16]	ตถาปิ ยสย ทยิตา	๙ ๙ จ คทิตา พุไระ ²⁶¹

²⁵⁹ ปณฺฑิตะ

²⁶⁰ Auguste Barth อ่านเพิ่มเติมเป็น 'ชัชฌนุร ทุรยโยธนาราดิรุ' (Bergaigne, 1893: 420, Not)

²⁶¹ ข้อความบาทที่ 4 Barth อ่านเพิ่มเติมเป็น 'ปคฺนินิ จ คทิตา พุไระ' (Bergaigne, 1893: 421, Not)

49. [43] ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ - - ๕ รุ ยยสย วิษโณริวากเว ।
 [44] ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ - - ๕ เซถยมนนย น ทุษกรม ॥
50. [45] ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ - - ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ เจตสา ।
 [46] ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ - - ๕ ๕ -าย พุราหฺมณาศฺรมะ ॥
51. [47] ๕ ๕ ๕ ศฺรียโศวรมม- ๕ ๕ ๕ ทมิหาศฺรเม ।
 [48] ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ - - ๕ ๕ ๕ กรมกโรริติ ॥
52. [49] ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ - - ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ สํปทม ।
 [50] ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ - - ๕ ๕ ๕ นานปี ปาลเยต ॥
53. [51] ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ - - ๕ ทาติถยานิ จ วรทฺธเยต ।
 [52] ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ - - ๕ ๕ ๕ สฺถานินาน น ทิ ॥
54. [53] อถาวนินทร เอวาทฺร สวโรโช 'ปี วา คตะ ।
 [54] ตํ ยถาศฺรสมสํปตฺตยา ยตโนสฺ สุรวทฺธจเยต²⁶⁶ ॥

ด้านที่ 3 (C)

55. [1] ส หิ วิศฺวมภฺราริศ- สฺ สุรววโลกคฺรุสฺ สมฤตะ ।
 [2] ยพิษฺภูณ ตสฺย ตตฺ กุรยยา- ทฺ วยาสคิตฺมิทํ ยถา ॥
56. [3] สุรววโลกคฺรุณฺ ใจว ราชานํ โย 'ติมนฺยเต ।
 [4] น ตสฺย ทตฺตณฺ น กฤต- น น ศฺราทฺธิ ผลติ กฺว จิตฺ ॥
57. [5] อถ ทฺวิโช 'ธิกํ ปุชฺยะ ปฺเรภโย วหโว ยทิ ।
 [6] ปฺราปตาสฺ เต กรมศศฺ ศิล- คุณวิทฺยาวิเศษตะ ॥
58. [7] ราชปฺตรศ จ มนฺตริ จ วลาธฺยภฺษศ จ สชฺษณะ ।
 [8] เต สุรวเว ปุชฺณียาสฺ สยฺ- รานฺปูรววา ปฺรยตฺนตะ ॥
59. [9] มานโย วิเศษตศฺ ศุโร รณฺ ทฤษฺภูปฺรากรมะ ।
 [10] รณฺารถิ ตฺวรณฺารถิกโย ธรรมมรฺกษา หิ ตตฺสฺถิตา ॥
60. [11] ไศวปาศฺุปตาจารยฺเยา ปุชฺเยา วิปฺราทฺนนฺตรม ।
 [12] ตโยศ จ วยากฺรณะ ปุชฺณียो 'ธิกํ ภเวต ॥

²⁶⁶ ข้อมูลโคลกนี้เป็นเป็นท่อนล่างของด้านที่ 2 ของจารึก ข้อมูลโคลกขาดหายทั้งหมด อาศัยการเทียบเคียงเนื้อหาที่เหมือนกันกับโคลกที่ 54 ในจารึกปราสาททอมนับ K.701 และโคลกที่ 51 ในจารึกปราสาทเทพนม K.290

61.	[13]	ไศวปาศุปตชฎาน-	ศัพทศาสตร์วิททำ วรระ
	[14]	อาจารย์โย 'ธยาปกศ เศรษฐ-	มตร มานโย วรราศรมเม
62.	[17]	อาจารย์ยวท คฤหัสถ์ 'ปี	มานนีโย วัหุศรุตะ
	[18]	อภยาคตคณานาถจ	ปรา วิทเยติ มานวม
63.	[17]	วิตต์ พนรุรุ วุยะ กรมม	วิทยา ภวติ ปณจมี
	[18]	เอตานิ มานยสถานานิ	ครีโย ยท ยทุตตรม ²⁶⁷
64.	[19]	สามานยमानวานุ สรววาน	वालฤทธรุชาน วิदान
	[20]	ทีนानาถามศ จ ยตเนน	ภเรท ภกเตาษาทีภี
65.	[21]	นิตยั เหมารจจนวีธี	วิทธีต ยถาวีธี
	[22]	ตถุณทาโนปจาราภย้า	กปีลามปี ปุชเยต
66.	[23]	ศราทโรปราคกาเลษุ	ปีณทพิชัวโยรปี ²⁶⁸
	[24]	ตนทุลสุโยกยา ²⁶⁹ ชารุยยา	กुरुยยาทาศรมยชวณะ
67.	[25]	เย ภกตยา ปติตา ยุทเจ	เย จ ภกตาะ ปราสวะ
	[26]	อปีณชวะ กฤปณานาถ-	वालฤทธาศ จ เม มฤตาะ
68.	[27]	เอเตชาเมว สรวเวชาถ	จตุราคมกตันทุโละ
	[28]	มาสาวสาเน สรววตร	ปีณเตะ กुरुวืต ตรูปปณม
69.	[29]	เอตสมิน นาศรม ปีณทง	กฤตวานีเย จ สรววสะ
	[30]	ยโศธรรตฎากานเต	ตสมินเนว तु นีรวูเปต
70.	[31]	ยโศธรรตฎากาขย-	ตีรตสนานวิธายกาน
	[32]	ตสยาน ตปสยมาสสย	เปารณณมาสยถจ โภชเยต ²⁷⁰
71.	[33]	ตรีสนธยวีธีสัฏกตาศ	ศีลาธยณตตปุระ
	[34]	คฤหัสถกรมมนิรมมฤตาะ	ยโตโย วิชิตเนทริยาะ
72.	[35]	วรัชสาสนนุยศยิตา	เอกภกเตน ชีวินะ
	[36]	เอววิธปี ยโตโย	วาสดวยา พุราหมณาศรม

²⁶⁷ ข้อความโคลงนี้ตรงกับข้อมูลคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์อัยยที่ 2 โคลงที่ 136 (Olivelle, 2005: 426-27) และคล้ายกับข้อมูลในคัมภีร์ยาชญวาลกยสมฤติอัยยที่ 1 โคลงที่ 116 ดังนี้ วิทยากรมโยพนรุ-วิตไตร มานยา ยถากรมม | เอเตะ ปรงูเตะ ศุโทร 'ปี - วารธเก มานมรทติ || (Yājñ.1.116)

²⁶⁸ รูปศัพท์ 'พิชัว' ในคำสมาส 'ปีณทพิชัว' พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monies Williams ออกเสียงเป็น 'วิชัว'

²⁶⁹ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monies Williams ออกเสียงเป็น 'ตณทุล'

²⁷⁰ ข้อความโคลงที่ 70 ถึงโคลงที่ 75 bergaigne (1893) பிரவர்தவரவமவைப் பராகுஷபாபாதி 1 และபாபாதி 2 โคลงที่ 70 และ பாபாதி 3 โคลงที่ 75 ข้อความนอกนั้นขาดหาย อาศัยข้อมูลที่ Coedès (1932: 87-88) பிரவர்தและอ่านเพิ่มเติมโดยเทียบเคียงกับ จารึกปราสาทเทพรัมณัม K.290 โคลงที่ 68-74 และจารึกปราสาทกอมันบ K.701 โคลงที่ 71-77

73.	[37]	พราหมณา ยตโย เย 'ปี	สทาศยยนตตฺปฺราษ
	[38]	เอเตษามียตี วฤตติรุ	ทฺทาทวฺยา ปฺรติวฺาสรฺม ²⁷¹
74.	[39]	จตวารี ทนตกาษฺรานี	ตถาษฺณ กฺรมฺกานี จ
	[40]	ตนฺทุลารฺทธาตฺมกานฺนญจ ²⁷²	ษษฺฐีส ตมฺพุลกานี จ
75.	[41]	ทีปิกามฺษฺฐีเรกา จ	ตฺไถษฺโยกฺปฺลกะ
	[42]	สรฺววานเยตานิ เทยานี	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - ๙ ๙ ²⁷³
76.	[43]	ตโต 'อนฺยาน ปุชเยทฺ วิธิ-	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - ๙ ๙
	[44]	วฤตติรุ ทฺเทยา ตถาจารย์เย	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - ๙ ๙ ²⁷⁴
77.	[45]	ทนตกาษฺตรยสารฺท-	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - ๙ ๙
	[46]	ตมฺวูลฺวิงฺศตี ²⁷⁵ เทว จ	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - ๙ ๙ ²⁷⁶
78.	[47]	เอก จ ๙ ๙ ๙ - - ๙	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - ๙ ๙
	[48]	ยติภยศฺ จ ปฺรเทยานี	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - ๙ ๙ ²⁷⁷
79.	[49]	ทนตกาษฺทวฺยณฺ ใจว	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - ๙ ๙
	[50]	ตฺริงฺศต ตมฺวูลฺปตฺตราณี	๙ ๙ ๙ ๙ ๙ - ๙ ๙ ²⁷⁸
80.	[51]	ตฺไถว ทีปิกามฺษฺฐี-	เรโกก ๙ ๙ - ๙ ๙
	[52]	เยวณฺสฺถาย ยตเย	ปฺรเทยฺ สรฺว - ๙ ๙ ²⁷⁹

²⁷¹ ข้อความโคลกนี้คล้ายข้อความโคลกที่ 72 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 แตกต่างเฉพาะชื่อเรียกนักบวชในบาทที่ 1 และคล้ายกับโคลกที่ 75 จารึกปราสาทกอมันบ K.701 แตกต่างเฉพาะชื่อเรียกนักบวชในบาทที่ 1

²⁷² รูปศัพท์ 'ตนฺทุล' ในคำสมาส 'ตนฺทุลารฺทธาตฺมกานฺน' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ตมฺพุล'

²⁷³ ข้อมูลโคลกนี้เป็นเศษจารึกท่านล่างด้านที่ 3 ปรากฏเฉพาะข้อความบาทที่ 3 อาศัยการเทียบเคียงและสืบสร้างบาทที่ 1 และบาทที่ 2 จากข้อมูลโคลกที่ 74 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 และข้อมูลโคลกที่ 77 จารึกปราสาทกอมันบ K.701 เป็นเนื้อหารายการสิ่งของสำหรับถวายมีใจความตรงกัน

²⁷⁴ ข้อมูลโคลกนี้เนื้อหาใจความไม่ตรงและเหมือนกับข้อความใดๆในจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 และจารึกปราสาทกอมันบ K.701

²⁷⁵ รูปศัพท์ 'ตมฺวูล-' ในคำสมาส 'ตมฺวูลฺวิงฺศตี' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ตมฺพุล-'

²⁷⁶ ข้อมูลโคลกนี้เป็นจารึกท่อนล่าง ด้านที่ 3 ข้อมูลบาทที่ 2 และบาทที่ 4 ขาดหาย เนื้อหาใจความเหมือนโคลกที่ 75 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 และเหมือนโคลกที่ 78 จารึกปราสาทกอมันบ K.701

²⁷⁷ ข้อมูลโคลกนี้เป็นจารึกท่อนล่าง ด้านที่ 3 ปรากฏเฉพาะบาทที่ 1 บางคำศัพท์ และบาทที่ 3 ส่วนบาทที่ 2 และบาทที่ 4 ข้อมูลขาดหาย เนื้อหาเป็นรายการสิ่งของสำหรับถวายตรงกับเนื้อโคลกที่ 76 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 และมีเนื้อหาคล้ายโคลกที่ 79 จารึกปราสาทกอมันบ K.701

²⁷⁸ ข้อมูลโคลกนี้เป็นจารึกด้านที่ 3 ท่อนล่าง ข้อมูลบาทที่ 2 และบาทที่ 4 ขาดหาย เนื้อหาตรงกับโคลกที่ 77 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 และเนื้อหาโคลกที่ 80 จารึกปราสาทกอมันบ K.701

²⁷⁹ ข้อความโคลกนี้เป็นจารึกท่อนล่าง ด้านที่ 3 บาทที่ 2 และบาทที่ 4 เนื้อหาจารึกขาดหายปรากฏเฉพาะบางคำศัพท์ ใจความตรงกับโคลกที่ 78 จารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 และจารึกปราสาทกอมันบ K.701

81. [53] ตพนนท ทวีตริภุทวาส ตนทุลาละ ทุมุกทวยม |
[54] ตมวูลวิงศตติศุ โจกา ทีปิกามุขฐีรรุเก |

ด้านที่ 4 (D)

82. [1] อธเยตริ คฤหัสเณ จ วฤตติรฺ ทูทยา ยถาวะ |
[2] อนนง กากษุ ทาทวย- มรฺทปรฺสกกตฺนทุลฺม²⁸⁰ ||
83. [3] ปรตยหง กลิปิตฺ ฎกตฺ ตนทุลาละยรฺทซาริกา²⁸¹ |
[4] ตนทุลา²⁸² ไนว ตานุ ททยา- ทู ททยาทนนานิ ตานิ ตู ||
84. [5] ตริณิ ปาตราณิ ยาวตฺ ตท- วุณชนน ทศปาตรตะ |
[6] สตการมาททานานา- มานุปรฺววิวยเปกษยา ||
85. [7] ฐสฺมาตมกณ ชฎาศุทธิ- กษารฐสฺมาตมกณ ตธา |
[8] เอกน ตทภาชนน ฐป- ภาชนํ วหนิภาชนม ||
86. [9] ฎถฺจการณ จ ทวีชาจาร์ย- ปริวฤทฺตปฺสฺวิษุ |
[10] เอไกตร จตฺรมมาสฺ ปรฺเทยฺ สรววเมว ตต ||
87. [11] ริกตปตฺตฺรฺ มซี มฤตฺสนา- มธฺเยตฺถุชฺ ทิเศทปิ |
[12] โภชยฺ วิเศษเยท ทเศ กาลे ปณฺโจตฺสเว ตธา ||
88. [13] ฎรฺยยาต ฎฐีชฺ สรววาสุ ศยณฺ ปรฺติวตฺสรฺม |
[14] อิทฺสธา ยตยสฺ สรวเว นารยฺกษฺ เวศยตางฺ คตาะ ||
89. [15] ยทฺยปาตฺกิโน ฎิตา อิทาคตฺย สฺมาศฺริตาะ |
[16] ปิตฺยิเตรน น ตานุ ททยาท คฤทฺถินิยานน ส ตานปิ ||
90. [17] ฎรมมณฺา มนสา วาจา น ทนฺยานน นามิชน ทิเศต |
[18] ปรฺสฺมายาศฺรมสฺยานตฺร ววหิรฺ ววาปิ กถฺยจณ ||
91. [19] สรววานวาทกาน สตตฺวาน อาศฺรมสฺยาสฺย สนนิเธา |
[20] ยไศธรรตฺฎากสฺย ตสฺยานเต จ น หิงฺสเยตฺ ||

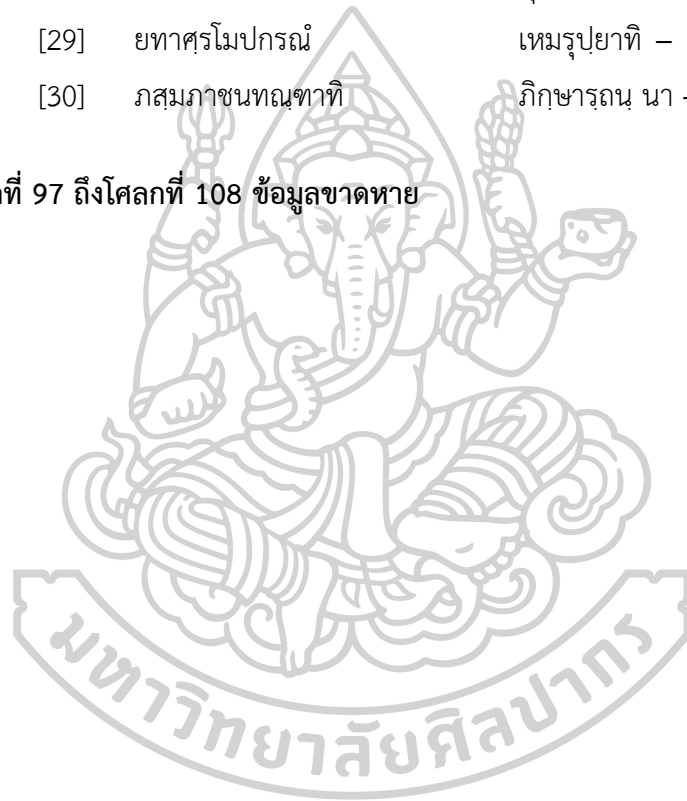
²⁸⁰ รูปศัพท์ว่า ‘-ตฺนทุล’ ในคำสมาส ‘อรฺทปรฺสกกตฺนทุลฺม’ ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น ‘ตณทุล’

²⁸¹ รูปศัพท์ว่า ‘ตฺนทุล’ ในคำสมาส ‘ตฺนทุลาละยรฺทซาริกา’ ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น ‘ตณทุล’

²⁸² ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น ‘ตณทุล’

92. [21] ราชาดมชา ราชเปาตรี ราชวฤทษตรียส สตีระ ।
 [22] อดรนยาตติวัต ปุชยา นาโรหะเย กุณีส ตู ตาเซ ॥
93. [23] ยาส ตทนายะ สตรีโย หีนา ยา วา จตุรวีกรมาะ ।
 [24] นาตฺร ปฺรเวศมฺรหฺนฺติ ตา เอวาภยาคตา อปี ॥
94. [25] จาตุราศรมยปติภี สรวุไวส สํภุย ยตฺนตะ ।
 [26] ยโศธฺรตฎากาขยํ ปาลนียมิทํ สทา ॥
95. [27] กิงกโรราศรมสยาสย ยท ฌนฺน ฌนินารุชชิตม ।
 [28] ตเทว นานยโต หารยยํ ภูกฺตวา สํวฺรทฺธย จาศรมม ॥
96. [29] ยทาศรมปกรณํ เหมรูปยาที – ๐ ๒²⁸³ ।
 [30] ภสมภาชนทณทาที ภิกษารุณฺ นา – ๐ ๒ ॥

โคลกที่ 97 ถึงโคลกที่ 108 ข้อมูลขาดหาย

²⁸³ Barth (1893: 425, Note) อ่านเพิ่มเติมในบาทที่ 2 เป็น 'เหมรูปยาทีกल्पิตม'

จารึกปราสาทเทพพนม K.290

ด้านที่ 1 (A)

1. [1] ปราก ภาวโล 'ปี ภควาน รตเย ตริธา โย
ภินนศ จตุรมมุขจตุรภูษศมภูมูรตติะ |
- [2] ปรรามภ เอว ภาวนสย ปุณร ยยุคานเต
ไกวลยเมติ จ ศิวาย นโม' อสตุ ตสไม ||
2. [3] วนเท 'รวินทริปุณณทิตเกศวฤณท'²⁸⁴
ภกตยารวินทฤศมปิยรวนทโยนิม |
- [4] นมรามเรนทริทิติเชนทริศินทพนธ'²⁸⁵
มณฑารษณทมกรณทสุคนธิตางขริม'²⁸⁶ ||
3. [5] สงสารปลษรวินิสสรณาภุบายัย
โย 'โพธยต ตริภวาน สวยเมว พุทธวา |
- [6] นิรวาณเสาขยผลทาย กฤปาตมกาย
พุทธาย วนทยจรณาย นโม'สตุ ตสไม ||
6. [7] อาสีทนิทิตปุเรศวรวงศชาติ-
ศ ศรีปุษกรากษ อติ ศมภูปุราปตราษยะ |
- [8] ราชโณ มเหนทริคิริมูรทฤกฤดาสปทสย
มาตุะ สฤทิส สมิติ มาตุลมาตุโล ยะ |
5. [9] ตทวงศโข วยารปุราธิราช-
สนตานสปาติตมาตฤวงศะ |
- [10] ราเชนทรวรมเมติ คุโณกราคี-
รวาป ยศ ศมภูปุเร 'ปี ราษยม ||
6. [11] ตสยากลงกตฺหินางศฺวิศฺททกัรฺตเตะ
ปุโตร พภูว นฤปตริ นฤปตึนทรวैयाม |
- [12] โย ทฤปตศตฺรภูษเคนทรวภูษงคศตฺร-
ร โยธาครนัรฺ ยยุธิ มหิปติวรมนนามา ||

²⁸⁴ 'อรวิทริปุณณทิตเกศวฤณท'

²⁸⁵ '-ศินท'

²⁸⁶ '-มณฑารษณทมกรณท'

7. [13] อถ ทวิโซ 'คสตุย อิติ ปรีตีโต
โย เวทเวทางควิทารยเยเตเศ ।
- [14] ลพโธทโย ยา มหิษิตุรงศา
ยโศมตีติ ปรีถิตา ยโศภิเ ॥
8. [15] สุตส ตโยร โยโย ยุธิ ทุรัมมทศ ศรี-
นเรนทรวรมเมติ นเรนทรวรายะ ।
- [16] มหิปเตส ตสย สุตเว ลกษมี-
ร นนเรนทรลกษมีริติ ยา พภูว ॥
9. [17] ตস্যามริทวิรทราชมฤคาธิเปน
ชนเยษุ ราชปติวรมมนราธิเปน ।
- [18] ราเชนทรเทวยมรครภริณีโกทปาที
ยา ทิงมุขาวลิวิกีรณณวิศุททกิริตติเ ॥
10. [19] ตস্যามชีชนทเนกนเรนทรสิงห-
วงโคทยาย ส มหิปติวรมมเทวะ ।
- [20] เทวิมนุตตมวปุศุศริยมินทรเทวี
ทุคธาพิธธาตยศสน ตปตีมิวารุกกะ ॥
11. [21] อถาภาต ตสย มเทนทรโคล-
กถตสเถเตศ ศรีชยวรมนามนะ ।
- [22] นเรนทรวฤณทารกวนทิตางเชร²⁸⁷
ส สूरय्यथोदिसु सुनूरुनवीरय्ये ॥
12. [23] มหิปติศ ศรีชยวทรทโน โย
ครเภศวรศ ศรีชยวทรทนาชยะ ।
- [24] ราชยสเถตศ ศรีชยวรมนามา
มหามหิปาลศโรธฤตางษริเ ॥
13. [25] ตস্যาธิราโซ ชนนิชนนยา
ชมนยโซ ชยยปรากรโม ยะ ।
- [26] รุโทรกจิตโต รณเรททรกรรมมา
ศรีรุทรวรมเมติ วิศุทธรุมมา ॥

²⁸⁷ ศัพท์ '-วฤณทารก-' ในคำสมาส 'นเรนทรวฤณทารกวนทิตางเชร' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'วฤณทารก'

14. [27] ตทภาคินเณโย คุณรตนสินธุ-
 ร ววสุนธราโทหวิทศพุทธิะ |
 [28] ปถุญโปโม ยะ ปถุถินทรวนทยะ
 ปถุถวีปติศุ ศรีปถุถินทรวรรมมา ||
15. [29] ราชนยวงสามพรจนทรเลขา
 ศรีรทรวรรมมานิपालกนยา |
 [30] ราชนี สตี ศรีนถปตีนทรวรรม-
 ปุตรยาส สุตตา ยา สุรสุนทรีว ||
16. [31] ตโยะ กุมารโ 'ริกรินทรสิงโ
 นถสิงหวนทโย นรสิงหฤตตะ |
 [32] คำ ทิงมุขแปรงขทขณทกัรตติ-²⁸⁸
 ร ยยศุ ศรีนทรวรรมา สกลำ พถาร ||
17. [33] ศิลาเมเย เวศมนิ ลิงคโมค
 ศรีนเทศวราภิชยมติษจีปท ยะ |
 [34] อีสสย เทวยาศ จ สม ษท อรจจ-
 ศ จขาน จ ศรีนทรตฎากมครยม ||
18. [35] เตไนตสยามวนิปตีนา ศรีนทรเทวยา มหิษยา
 นิศเศษาศาวิตตยศสา เตชสาเมกราคีะ |
 [36] ภูฤตตปุตระยามิว ปุริโทตปาหิตะ การตติเกย-
 ศ ศกตี พิภรท ริปุกลภัท ศรียโศวรรมเทวะ ||
19. [37] กษตตรวศ์นภศจนโทร โย 'ปี กัรตติกรง กิริน |
 [38] เกนาปี คมกัรตรน ทวิทตมถพธิมโศษยต ||
20. [39] มานินีมานเส ยสย กานตีปียุขปุริเต |
 [40] นยมชชน มนมโธ 'สุโย หรทาหยาทิว ||
21. [41] กัรตติทุคธาพธินิษยนโทร ภูวเน มธูรีฤตเต |
 [42] อสถานมิว ลาวนย์ วกเตร ยสยวสต สทา ||
22. [43] จตุษษษฎิกลาวลยา วาลยาต ปุระฤติ ปุษภละ |
 [44] อกษโย โย 'กลงโก 'ปี ขยาโต มฤทุโร ภูวิ ||

²⁸⁸ ศัพท์ '-ขณท-' ในคำสมาส 'ทิงมุขแปรงขทขณทกัรตติ' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น '-
 ขณท-'

23.	[45]	เอน ราชเย 'ภิชิกเตน	วิวิทภฤตยมนโทธิสะ
	[46]	ภิตยา หรัษณยศสา	สมมาปทิตา ภฤศม
24.	[47]	ครุชชทศเชนทรเมฆานำ	ยานะ ทานามวฤชฎิภิชะ
	[48]	ตตาน ศสตรวิฑุทภิชะ	ปฺราวฤช ฤษ ศรทยปี
25.	[49]	ยสยาปี วาหุยคล์	วหุวิทวิทเว ยุธิ
	[50]	สวยาปสวยคมิไตส	สหสรมิว ปตตริภิชะ
26.	[51]	รณ รณ 'ชิลาราดิน	ยตปรตปาวิภาวสุชะ
	[52]	ทคธวาททตฤปตเยว	เตชฌาย เจตาสี โยชิตาม
27.	[53]	ชาทคณยปรถิตโย 'ปี	ทฤปตทวิททวรงสเน ยุธิ
	[54]	ปรกรรชฌาปทานานาม	อนนตคณ อีริตชะ

ด้านที่ 2 (B)

28.	[1]	อุทครชชตยธิกั สิงโ	นิริชชยณนปี กุณชรม
	[2]	น ชาตุ วิสมีโต ยส ต	นิริชชยณ ราชกุณชราน
29.	[3]	ชิตาชะ ชทรโย เอน	วย สรววชิต ชิตาชะ
	[4]	อนเนติ หริเยวานตร	นุนีลินา หฤตสุ ทุรหฤทาม
30.	[5]	รักษามวูลิกตวฤทฤษย	ราชฎมณทลภุรหะ
	[6]	เอน ทตตน ทูริชาทภยศ	ศรีฝล สวาทูกามตะ
31.	[7]	มม กิรตติศ จรนต์เยกา	ทุรคเค ภวนคหวเร
	[8]	สขเลทิตี ภิเยวาศา	เอน นิษกณฎกาชะ กฤตชะ
32.	[9]	เสานทรยมณทิต ²⁸⁹ ยสย	มุขาชณเทนทุมณทล ²⁹⁰
	[10]	เกนาปยณนทยณ นิตยณ	นารีนยณนิริชม
33.	[11]	ยทคณฉิชิจิตาวานี	ภวินามติปาวานี
	[12]	อธวราคเนรุ หวิรคณธ-	ครเกว มรุตาง คติชะ
34.	[13]	อติศุกลคณ วิษณูร	ยย วิทมพยิตุ ธรรวม
	[14]	ทคธาพธิมธยมธยาสเต	การษณย ลุมปนนิวาตมณะ

²⁸⁹ รูปศัพท์ '-มณทิต' ในคำสมาส 'เสานทรยมณทิต' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'มณทิต'

²⁹⁰ รูปศัพท์ '-ชณท-' และ '-มณทล' ในคำสมาส 'มุขาชณเทนทุมณทล' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ชณท', 'มณทล'

35. [15] พรหมมาณพมณฑลเณ ยน ยโสภริ ภริเต ปุณะ |
 [16] ยโส ยท วรทิตน นิตยม อนนตปุรยณ นุ ตท ภาเวต ||
36. [17] ยสย เตโซ 'รยส สมฤตวา วเน วฤษฏิชทา อปี |
 [18] ปราวฤฎฎกาเล 'ตีสนตาปา ยुकานตาคินิตา อิว ||
37. [19] อนารตัม รโต ยสย ปุชกลางโค วุโษ 'ภาเวต |
 [20] หลทุกุหายำ วุษาขงกสย สนนินธเน วิเชริว ||
38. [21] ธเน ธนายยา ยสย ตาวเทว วิชฎมภิตม |
 [22] ยาวต ปุรณโณ 'รณินามรณะ เกาไลส ตีรณณสย กี่ ภาเวต ||
39. [23] อนนตวิทโย โลเกโส วฤษสละ กามทีปนะ |
 [24] ยศ ศงโร 'ปี สตตน ทตตทกโชทโย 'ภาเวต ||
40. [25] อปี เหมจลตนะ ประชวลนปี เตชสา |
 [26] กถมปยวลาเนา โย หลตส ติช นุ สุขั วยชัต ||
41. [27] อโห สงสรคคมาหัตมย ลกษมีรปี จลาจลา |
 [28] ยสมิน นิตจลยา ลคณา ภารตยา ยทจาปลา ||
42. [29] กลิกาโลรชชิตถ ชิตวา โย ธรรมเมไณว พุชกฤตม |
 [30] ตตสงศรยาทิวามโร นีรชชिकायाचिलान रिपुन ||
43. [31] นีรสตกณฎก่า สมิติา โย วิธวสตมทีภฤตม |
 [32] เอกจจตรามวิษมา ปฤถวิม ปฤถริวากโรต ||
44. [33] โย 'ปี ขทคสหโย²⁹¹ 'ปี ราชสิงหนิเชวิทะ |
 [34] อกรูรปริวาโร 'ย- มิติ เกนาปยุทีริตะ ||
45. [35] ยสยาซาสวานตส้วาส- ธรรมสเยวานุศาสนานต |
 [36] สามาทิภริ ยยถาภวย- มุปาโยร นยนยต ปรัชชะ ||
46. [37] โภ ทเรนนีรทฐาเรส สวจกรภรานติภริ ชุชยะ |
 [38] ยสย ตวภรานตจเกรณา- นีรทฐาริศตาช ชุชยะ ||
47. [39] ส ศ्रीयโศวรมมนุโป น ฤเบนุทระ กมพฤปติชะ |
 [40] เสาคตาภุททยาโยตี ภฤตวานุ เสาคตาศรมม ||
48. [41] ศาสนั ศ्रीयโศวรมม- ราชสเยทมิหาศรม |
 [42] กุลาชยภุเชณ กรตตวยง ภฤตไสนะ กรมมกโรริติ ||

²⁹¹ ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ขทค'

49. [43] วิพทยาทาศรมสยาสย ปรีวรทชนสंपทम् ।
 [44] อุตตโรตตรสंवृतथांगसु तथुनानपी पालयेत् ॥
50. [45] อติถिन मानयेत् यटना- तादित्यानि ज वरुथयेत् ।
 [46] อतिเถरु มมนนาต กฤตย- मरिगी स्थानिनानु न ति ॥
51. [47] อถาวนินทร เอวาทร सावरोโร 'पी वा कते ।
 [48] ตั यถाศรมसंपतया यत्नैसु सुर्ववृजयेत् ॥
52. [49] ส ति วิศ्वमกรारीศ- सु सुर्ववलोकुरुसु समฤते ।
 [50] ยथिष्णुन तस्य तत्त गुरुयया- तु वयासคีตमित्थ यथा ॥
53. [51] สุर्ववलोकुरुณु ไจว राชาน โย'ติมนयेเต ।
 [52] น तस्य तत्तन न กฤต- न न ศราทธี ผลति ก्व จิต ॥
54. [53] อถ ทวีโซ 'ธิกั ปุชเย ปเรภโย วหโว ยทิ ।
 [54] ปราปตาส เต กรम्मศศ ศील- कुณวิท्याวิเศษते ॥

ด้านที่ 3 (C)

55. [1] ราชบุตรศ จ มนตรีจ วลาธยภษศ จ สชชนะ ।
 [2] เต สุรวเว पुชนियासु सय- रानुपुरुवा प्रयत्नते ॥
56. [3] मानयो विशेषत्ศ सुโร रणेन तृष्णुप्रक्रमे ।
 [4] रणरति त्वरणरुทธิयो धम्मरक्षा ति तत्सुतिता ॥
57. [5] วิทยาภูโซ ทวีชาติ กิณจี- พุณมาจายยมรจयेत् ।
 [6] พุทชชานวิท ศาพท์ ทวีวิทनु तु विशेषते ॥
58. [7] พุทชชานวิทชานชลาศ ฉพทศาสตรวิทสุ ตถา ।
 [8] อทฐยาปกั วิเศษเน ตาภยามาจายยมรจयेत् ॥
59. [9] อาจารย์ยวท คฤหัสโธ 'ปี มานนีโย วหุศรुते ।
 [10] อภยาคตคณานาถจ ปรา วิทयेติ मानวม ॥
60. [11] วิตตัม พนธुरु วายะ กรम्म วิท्या ภาวติ पणज्मी ।
 [12] ऐतानि मानयस्थानानि क्रियो यत् यत्तुत्तरम्²⁹² ॥

²⁹² ข้อความโคลงนี้ตรงกับข้อมูลคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์อัยยาที่ 2 โคลงที่ 136 (Olivelle, 2005: 426-27) และคล้ายกับข้อมูลในคัมภีร์ยาชญวลกยสมฤติอัยยาที่ 1 โคลงที่ 116 ดังนี้ วิทยากรมวโยพนธู-วิทไตร มานยา ยถากรम्म । เอเต ประภูเตศุโทโร 'ปี - วารชเก มานมรทติ ॥ (Yājñ.1.116)

61. [13] สามานยमानวานุ สรววาน วาลวฤทธรุชาน วิदानุ ।
[14] ที่นानาถามศ จ ยตเนน ภเรท ภกเตาชธาพิภะ ॥
62. [15] นิตยั เหมารัจจนวีธี วิทธีต ยถาวีธี ।
[16] ตถณทาโนปจาราภย้า กปิลามปี ปุชเยต ॥
63. [17] ศราทุโธปราคกาเลขุ ปินโทวีชวโรปี²⁹³ ।
[18] ตนทุลสุโยกายา²⁹⁴ ชารยยา ปรงูรวูวีต ยถาวีธี ॥
64. [19] เย ภกตยา ปติตา ยุทเท เย จ ภกตาะ ปราสวะ ।
[20] อปินชาะ กฤปณานาถ- วาลวฤทธาศ จ เย มฤตาะ ॥
65. [29] เอเตชาเมว สรวเวชาณ จตุราตมกตทุไละ ।
[30] มาสาวาเสเน สรววตฺร ปินโตะะ กูรวูวีต ตฺรปฺปนม ॥
66. [23] เอตสมิน นาศฺรเม ปินทง กฤตวานีเย จ สรววศะ ।
[24] ยโศตฺรตฎากานเต ตสมินเนว ตุ นีรวูเปต ॥
67. [25] นภสฺยสฺย จตุรททศย้า ศุกลายามุตฺสวณ ตถา ।
[26] กูรยยาท ทานํ ปฺรททยาล จ พุทฺธศาสฺตฺเร ยโถทิตม ॥
68. [27] ยโศตฺรตฎากาชย- ตีรฺถสฺนानวิธายกานุ ।
[28] ตสฺยานุ ตปสฺยมาสฺสย เปารุณณมาสฺยาณจ โภชเยต ॥
69. [29] ตฺริสนฺธยวีธีสฺสกฺตาศ ศีลาธยยนตตฺปฺราชะ ।
[30] คฤทฺสกรมมณิรมมฤตาชะ ยตโย วิชิตฺนทฺริยาชะ ॥
70. [31] วรฺชาสฺวานนยศยิตา เอกภกเตน ชีวินะ ।
[32] สวธฺรมมกรมมสฺกฺตาศ เต วาสตวฺยาส เสาศตาศฺรเม ॥
71. [33] ยตยศฺ ศีลฺรหิตา พุชฺฐาศ ศฺรุตฺวิวฺรชชิตาชะ ।
[34] สวธฺรมมกรมมวิกรชฺฐา นีรวูวาสฺยาส เสาศตาศฺรมาต ॥
72. [35] ภิกฺษโว ยตโย เย 'ปี สทาธยยนตตฺปฺราชะ ।
[36] เอเตชามิยตี วฤตฺตีรฺ ทฺทาทวฺยา ปฺรติวาสฺรม ॥
73. [37] จตฺวาริ ทนตกาชฺธานิ ตถาชฺฐ กฺรมฺภาณิ จ ।
[38] ตนทุลารุทฺธาตมกานนญจ²⁹⁵ ชชฺฐิสฺ ตมพฺลุกานิ จ ॥

²⁹³ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ปินท-'

²⁹⁴ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ตมทุล-'

²⁹⁵ รูปศัพท์ 'ตมทุล' ในคำสมาส 'ตมทุลารุทธาตมกานนญจ' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ตมทุล'

74. [39] ทิปิกามุขฎีเรกา จ ตไธสโยกปูลกะ |
[40] อาจารย์ไวย สรววานี ตานี ทพยาต ปрызตนตะ ||
75. [41] ทนตกาษตรยสารทศ- นุ ตนทุลั ปรสถภกตกม |
[42] ตมวูลวิงศตี²⁹⁶ เทว จ กรมุกาณิ ษเทว จ ||
76. [43] เอก จ ทิปิกามุขฎี- รินธนสโยกปูลกะ |
[44] ยติภยศ จ ปรเทยานิ วฤทเธภยส ตานี สรววตะ ||
77. [45] ทนตกาษตรทวยณ ไจว ตนทุลั ปรสถภกตกั |
[46] ตริงศต ตมวูลปตตราณิ จตวารี กรมุกาณิ จ ||
78. [47] ตไธว ทิปิกามุขฎี- เรไธสโยกปูลกะ |
[48] เยวานสถาย ยตเย ปรเทยั สรววเมว ตต²⁹⁷ ||
79. [49] ตพนนุ ทวีตริกทวาส ตนทุลละ กรมุกทวยม |
[50] ตมวูลวิงศตีศุ ไจกา ทิปิกามุขฎีรรกเก ||
80. [51] อธเยตริ ศฤทสเถ จ วฤตติริ ทูเทยา ยถาวะ |
[52] อนนง กากษุ ทาตวย- มรทศปรสถกตนทุลม ||
81. [53] ปรัตยทง กลปีตี ภกตี ตนทุลลธาธยรทศซาริกา²⁹⁸ |
[54] น ทพยาต ตนทุลลนา²⁹⁹ ทพยาเทเวาทนิกฤตม ||

ด้านที่ 4 (D)

82. [1] ตรีณิ ปาตราณิ ยาวต ตท- วุณชนนุ ทศปาตรตะ |
[2] สตการมาททานานา- มานุปุรวูวีวเยภกษยา ||
83. [3] รูปภาชนภฤงคาเรา วหฺนิกษณเมว จ |
[4] เอไกกศศ จตุรมมาส- โภคยานเยตานิ ยตตนตะ ||
84. [3] อาจารย์เยภยาะ ปรเทยานิ วฤทษภิกษุภย เอว จ |
[4] ริกตปตตรั มซี มฤตสนา- มธเยตฤษุ ทิเศทปิ ||

²⁹⁶ รูปศัพท์ 'ตมวูล-' ในคำสมาส 'ตมวูลวิงศตี' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ตามพูล-

²⁹⁷ ชื่อความบาทที่ 4 ข้อมูลขาดหาย 3 พยางค์ อาศัยเทียบเคียงข้อมูลจากจารึกปราสาททอมัน K.701 โศลกที่ 82

²⁹⁸ รูปศัพท์ 'ตมวูล-' ในคำสมาส 'ตมวูลลธาธยรทศซาริกา' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ตมวูล-

²⁹⁹ ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ตมวูล-

85. [7] เทเศ กาลे จ สंपราปเต โภชนं பிரவ்ருத்யेत |
 [8] โภชयेत् तु विशेषेण प्लोजितस्वसामाम् ||
86. [9] กุรยयात् गुग्गुళुं सरुवासु ศยन् प्रदिवत्सรม् |
 [10] อิศลา यद्यส सरुवे नाद्यगुषे वद्यตาง् คตาง् ||
87. [11] ยथยปาตकिनो गीता अधाकद्य समासृतिता |
 [12] पीथियेत्र न तानु तथयाท कुहुณियानु न ส तานปิ ||
88. [13] กรมมณา मनसा वाजा न हन्यान नामिชนु ทิเศต |
 [14] प्रसमायाक्रमस्यान्त्र वุหिरु วुวาปี गद्यजन ||
89. [15] อหิงสรานु สกลานु สत्त्वานु³⁰⁰ आस्रमस्यास्य सन्निहा |
 [16] यत्स्रตฎागस्य तस्यान्ते ज न हิงसयेत् ||
90. [17] ราชาत्मชา राषเปาตรี राखवृทसृตริยसु สตี |
 [18] อตราण्याตีถิต พุชยา นาโรหะเย गुग्गुलु तु ตา |
91. [19] ยาส ตพนายะ สตรีโย หินา ยา वा जदुरविरुमा |
 [20] นาตร प्रवेศमरुन्दि ता आवग्याคता अपि ||
92. [21] जादुराक्रम्यपतिरि सरुवासु संगु यदनते |
 [22] यत्स्रตฎागाय्य पालनियमित् सता ||
93. [23] गिङ्गुराक्रमस्यास्य यथ चन चनिनारुชित्म |
 [24] तवै नान्यतो हारय्य गुकुत्वा सूरुथय जास्रम्म ||
94. [25] यथास्रमोपर्ण महुरुपयाทิ गल्पितम् |
 [26] गिङ्गागाชनजग्राति गिङ्गारुณु नान्यतो हरेत्³⁰¹ ||
95. [27] प्रययपरिजय्यारห- เมतावत् परिกลपितम् |
 [28] तासीทसनु तुगुโยषะ पकुषโยषะ ศกุลกฤษณโยषะ ||
96. [29] เทวา เลขเกา ราษกุฎิ- ปาเลา ปุสตรกรุกษิเณวา |
 [30] ตามพุลิเกา จ ปานีย- หาเรา ษฎุ ปตตรการกา |
97. [31] อุลโกธหาราศ จดวารส ตลา ศากาทิหารกา |
 [32] ทาสาศ จ เทวา ตทถยกา- วษฎุภา गुकुत्ตรา ชนา |

³⁰⁰ ข้อความบาทที่ 1 ในโคลงนี้ต่างกับข้อความในโคลงที่ 91 จารึกไพรปราสาท K.279 และจารึกปราสาทกอมันับ K.701 ดังนี้ 'สรุ
 วนาวาธกาน สดตวาน'

³⁰¹ ข้อความโคลงนี้มีเนื้อหาดูคล้ายกับโคลงที่ 96 จารึกไพรปราสาท K.279 แตกต่างกันเฉพาะบาทที่ 3 'ภสมภาชนทณทาทิ' และมี
 ข้อความแตกต่างกับโคลงที่ 96 จารึกปราสาทกอมันับ K.701

98. [33] ทาสยส ตนทุลการิณโย ทวาทไศว ปรุกลปิตาะ |
 [34] ตจ จ ปิณช็ีกถต์ สรวว์ ปญจาศต ปริมาณม |
99. [35] อธยาปกวิทคธสย ศीलส์วณสย จ |
 [36] ชนानธยาปกสย ตรีน กल्पเยต ปริจารگان |
100. [37] ปริจรยยากรา ทาสา นไวกา ทาสิกา กุชุเรา |
 [38] ปลง ศาฎเยะ กุลปเตส สัจเยา ทศ กถชีวลาะ |
101. [43] ยทเยว่ ศาสนมิทน น กุรววீต กุลาธิปะ |
 [44] นิรททยน ทณทยตำ ราชลา ส จายตตส ตปส์วิษุ |
102. [41] ภาวิษยตะ กมพุชราชราชาน
 ส ศรีโยศวรम्मมหาอิราชะ |
 [42] ปุณะ ปุณรยยาจต เอว ธรรม-
 มิมน นฤเปนทราชะ ปริรักษเตติ |
103. [43] สนาตโน ภูมิภุข่า ทิ ธรรมโม
 ธรรมสถิติหน้า ปริรักษณิ ยต |
 [44] วรณณาศรมาณน้ำ สุรูปุชานาน
 ทณทเยษุ ทณทศ จ ยลาปรารม |
104. [45] ธรรมมาติการาน ภาวโต 'ปี ชานน
 ปุณะ ปุณรทธรรมธนะ ปรยาเจ |
 [46] สวธรรมสรักษณลพธภาโว
 ธรรมิน ตถูปโต 'สตี ทิ ธรรมมารคไคะ |
105. [47] สรัักษยมาณ มม ศาสเน 'สมิน
 สัภาวินะ กมพุชภูมิปาลาะ |
 [48] สัวรททธิษยนติ จ ศาสนั วะ
 ปราคฎปกรมมานุกโรติ ภูปะ |
106. [49] เย มนตรีณส สรววลาธิปาศ จ
 ทุษณั ยทิ สยาต สุตตาศรเม 'สมิน |
 [50] ตต กมพุเชนทราย นิเวทยนตุ
 มนทรยาทิสงสเถะ ชล สรววการะ |

107. [51] เย ศรียโศวรมมนราธิเปน
ศรียมพุเชนเทรณ นราทิตตม ।
[52] อิกาศุรเม³⁰² ลุพชตยา หรนต์
สพานุชวาส เต นรกี ปตนต์ ॥
108. [53] เย ศรุตยา ปรมยา ปริวรุชยนต์
ตต สรวูเมว สุรนาถปที ปุรยนต์ ।
[54] นิรวูวธมครยมนขี สห พนรุสิ เต
ยวณ มฤคางกตปเนา ภูวเน วิภาตตะ ॥

³⁰² ศัพท์ 'อิก-' ในคำสนธิ 'อิกาศุรเม' อาจเป็น 'อิห' ศัพท์ แปลว่า ในที่นี้ ซึ่งมีความหมายเข้ากับบริบทมากกว่า

จารึกปราสาทกอมันับ K.701

ด้านที่ 1 (A)

1. [1] ปรากุ เกวโล 'ปี ภควาน รตเย ตริธา โย
ภินนศุ จตุรมมุขจตุรภูษศมภูมูรตติะ |
- [2] ปรรามภ เอว ภูวนสย ปุณรุ ยยุคานเต
ไกวลยเมติ จ ศิวาย นโม' อสตุ ตสไม ||
2. [3] วนเท 'รวินทริปุมณทิตเกศวฤณท'³⁰³
ภกตยารวินททุกศมปิยรวนทโยนิมิ |
- [4] นมรามเรนทริทิติเชนทริศินทพนธ-
มณฑารษณทมกรณทสุคนธิตางฆริมิ ||
3. [5] อาสีทนิทิตปุเรศวรวงศชาติ-
ศุ ศรีบุษกรากษ อิติ ศมภูปุราปตราชยะ |
- [6] ราชโธ มเหนทริคิริมูรทฤกฤตาสปทสย
มาตุะ สอิรส สมิติ มาตุลมาตุโล ยะ |
4. [7] ตทวงศโซ วุยธปุราธิราช-
สนตานส์ปาทิตมาตถวงศะ |
- [8] ราเชนทรวรมเมติ कुโณกราคี-
รวाप यศु ศมภูปุเร 'ปี ราชยมิ ||
5. [9] ตสยากลงกตุหินางศวิศุททกีรตเตะ
ปุ้เตร พภูว นฤปติรุ นฤปดินทรวैयाมิ |
- [10] โย ทฤปตศตฤกษเคนทรวกษงคศตรุ-
รุ ยโยธาครนึรุ ยยุธิ มหิปีติวรมนามา ||
6. [11] อถ ทวิโซ 'คสตุย อิติ ปรีติโต
โย เวทเวทางควิทารยเยเตเศ |
- [12] ลพโธทโย ยา มหิษิทวงศา
ยโศมตีติ ปรีถิตา ยโศภิยะ ||

³⁰³ รูปศัพท์ '-มณทิต-' และ 'วฤณท' ในคำสมาส 'อรวินทริปุมณทิตเกศวฤณท' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'มณทิต', 'วฤณท'

7. [13] สุตส ตโยธ ยโย ยุธิ ทุรัมมทศ ศรี-
นเรนทรวรมเมติ นเรนทรวรายะ |
- [14] มหิปเตส ตสย สุตเว ลกษมี-
ร นนเรนทรลกษมีริติ ยา พภูว ||
8. [15] ตস্যามริทวิรทราชมฤคาธิเปน
ชนเยษุ ราชปติวรมมนราธิเปน |
- [16] ราเชนทรเทวยมรครุภริโกทปาทิ
ยา ทิงมุขาวลิวีกิรณณวิศุททกัรติตะ ||
9. [17] ตস্যามชีชนทเนกนเรนทรสิงห-
วง์โคทยาย ส มหิปติวรมมทวะ |
- [18] เทวิมนุตตมวปุศุศริยมิทรเทวี
ทุคธาพิธธาตยศสน ตปตีมิวารุกกะ ||
10. [19] อถาภวต ตสย มเหนทรไศล-
กถตสทธิเตศ ศรีชยวรมนามนะ |
- [20] นเรนทรวฤณฑารกวนทีต่างเขร-³⁰⁴
ส สूरयथโยติสु सुनरुनुवीरयये ||
11. [21] มหิปติศ ศรีชยวทรทโน โย
ครเภศวรส ศรีชยวทรนาชยะ |
- [22] ราชยสทธิเตศ ศรีชยวรมนามา
มหามหิปาลศรีโรธฤต่างฆริะ ||
12. [23] ตস্যอิธาโซ ชนนิชนนยา
ชมนยโซ ชยยปรากรโม ยะ |
- [24] รุโทรกจิตโต รณเรทกรรมา
ศรีรุทรวรมเมติ วิศุทธรมา ||
13. [25] ตทภาคิเนโย คุณรตนสินธุ-
ร ววสุนธราโทวิทคธพุทธิะ |
- [26] ปฤฎโปโม ยะ ปฤฎิวินทรานทยะ
ปฤฎวีปติศ ศรีปฤฎิวินทรวรมมา ||

³⁰⁴ ศัพท์ ‘-วฤณฑารก-’ ในคำสมาส ‘นเรนทรวฤณฑารกวนทีต่างเขร’ ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น ‘วฤณฑารก’

14. [27] ราชนยวงศามพรจนทรเลขา
ศรีรุทรวรรณมานิपालกนยา ।
[28] ราชนี สตี ศรีนฤปตีทรวรรณม-
ปุตรยาส สุตา ยา สุรสุนทรีว ॥
15. [29] ตโยะ กุมาโร 'ริกกรินทรสิงโ
นฤสิงหวนทุโย นรสิงหฤปตะ ।
[30] คำ ทิงมุขแปรงขทขณทกัรตติ-³⁰⁵
ร ยยศ ศรีนทรวรรณมา สกลำ พการ ॥
16. [31] ศิลาเม เวศมนิ ลิงคไม้ค
ศรีนทรศวราภิชยมตีชจิปท ยะ ।
[32] อีสสย เทวยาศ จ สม ษท อรจจ-
ศ จขาน จ ศรีนทรตฎากมครยม ॥
17. [33] เตไนตสยามวนิปตีนา ศรีนทรเทวยา มหิชยา
นิตเศชาศาวิตตยศสา เตชสาเมกราคีะ ।
[34] ภูฤตตปุตรยามิว ปุริโกไทตปาทิตะ การตติเกย-
ศ ศกตี พิกรท ริปุกลภิกั ศรีโยศวรรณมเทวะ ॥
18. [35] ปทโมนนตีส ตมสสรชฎ- มนยเตโช ลยง คตม ।
[36] ลคนะ กกุภี รากศ จ ยสย ๒ ๒ ริโวทเย³⁰⁶ ॥
19. [37] ภคณราชทรมกรัท ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - ๒ ๒ ।
[38] ทวิชิวทมนั ยสย ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - ๒ ๒ ॥
20. [39] กิจจิทนุมนุกตวาลเย โย ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - ๒ ๒ ।
[40] พภา คมสตีมาลีว ภูรินาติจิโรท ๒ ๒ ॥
21. [41] สงกรานต์ ยนมุเช ชถานม- เอกวาจา คูโรร มมุชาติ ।
[42] สุขุมนยางศุมทวิมพา- ทินทรวิมพ³⁰⁷ อิวามฤตม ॥
22. [43] ยส สนิคธสาธตาทกฤษฏ- ศิกษิตาภิริวาทราต ।
[44] สกลาภีะ กลาสีภี- รนุกลาภีราศริตะ ॥

³⁰⁵ ศัพท์ '-ขณท-' ในคำสมาส 'ทิงมุขแปรงขทขณทกัรตติ' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น '-
ขณท-'

³⁰⁶ ข้อความบาทที่ 4 ข้อมูลขาดหายไป 2 พยางค์ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นศัพท์ 'รเวส' แปลว่า แห่งดวงอาทิตย์

³⁰⁷ ศัพท์ 'อินทร' ในคำสมาส อาจเป็นรูปคำศัพท์ 'อินทุ' ได้

23. [45] สมสตสัหิตาสินธุ- สมุตตารศรมาทิว |
 [46] วิศศราม มติรุ ยยสย ปเร รุทรางฆริโรจสิ ||
24. [47] ขณชยามาส กนทรปป- ทรปปิ สสุรติ เขาวเน |
 [48] ยส สนิคธสวางคเสภาคย- ทสยุดา रुषิตาทิว ||
25. [49] มุขชามนิ สุธาทิกธม อิติ สนิคธมนา อิว |
 [50] หฤตวา สุนถตสรวสรวี ตสเถา ยสย สรสวตี ||
26. [51] เยน เสาชนยพทเธน กฤโส 'ปี น วิลงฆิตะ |
 [52] พทธา कुณาส तु เกนาปี วฤทฐฎปาติลงฆินะ ||
27. [53] ปุชยั ปุณยภุชา ราชยั ทฤปตวต ๒ ๒ - ๒ ร ณะ |
 [54] ปรีเตน ครุณา ทตตี ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ - ๒ เท ||

ด้านที่ 2 (B)

28. [1] ยสย วกษะ กษมึ ลกษมิะ กษณั กษปะตุ๋ น จกษเม |
 [2] วามนปรมุขาการ- วิราคาทิว ศารุงคิณะ ||
29. [3] กาโม 'นงคะ ปุนส สางค อิตยทฎตมูเทว ยะ |
 [4] วาหินีปตยลงการ- มกโรศ จุมวิทะ ปเท ||
30. [5] มุรทฐนา ทธาร ยสยาชาม ทุรัมมโท 'ปี นราธิปะ |
 [6] เวล่ำ โลโลรมมิมาโล 'ปี โนรมมิมาลี ทิ ลงฆเยต ||
31. [7] ยศ เศารยยลัปทาธาร- ภาสุรส สุรราทิว |
 [8] ธาตรา เกนาปี กาเมน สาภาษาทคามาวาริตะ ||
32. [9] ศกตวิทยาคุณปาโยร ยยศ จตุรภีรลงกฤตะ |
 [10] วกไตรีว จตุรววกไตรี ภูไซริว จตุรภูชะ ||
33. [11] ทวิษิ กรูโร 'ปยมรโซ 'ปี ศูโร 'ปี วลวานปี |
 [12] ยะ ปุรชาวถุมหิตำ ศกตี น ชเหา มฤคราทิว ||
34. [13] ทานารทริตา ปุนร ฐลิ- ฐสรา ยสย ยายินะ |
 [14] วสุธาสหยวีรยเยว สวินนศุษกา มุหุรุ มมุหะ ||
35. [15] วิปทคุรุ้ ทฤตกฤปา ปตททฤษฎโยธนา ภูธม |
 [16] โย 'ทรศยทิวาตนวนน ปุนร ภารตวิครหม ||

36. [17] ปรต่าไป ยสย พุทธธรรณ ทวิภูปรต่าปมศีคตมต ।
 [18] อโห นวมิท โลเก ทคโธ วหนิรุ ยยทคณินา ॥
37. [19] น ทธยุรทฐวเร ยสย วาส์ สว สวรคควาสินะ ।
 [20] สรวเว สดตมาหุตตะ สุปตะ สอสมทาทิว ॥
38. [21] อากีรณณารณณวคณมกัร- ทานํ ยตฺร จ ยจจติ ।
 [22] นิมนคณศงกเยवास ยตมจจุจะปทญ ชคต ॥
39. [23] ยสยาปี ทารทาสางศ- ทารินา ยศสา พภา ।
 [24] มคณศกตสมุรตเพณ- มณทลิว³⁰⁸ วสุนธรา ॥
40. [25] โย ทธานโร สดตกรษํ วิสรูปทกริตส ตตะ ।
 [26] จาไรริว สทสรางศรุ องศุภิตศ ศุทธมณทละ ॥
41. [27] สุตธาตรี ยถารถาส ปตเยา ยตฺร ยทาทธะ ।
 [28] สรวตา ปยสา กาละ ปรัชชะ ปีนปโยธราต ॥
42. [29] สวุกตํ วทณํ ยสย โนปมารหํ สโรรฺหา ।
 [30] ชิตมพฺขํ หิ จนทฺเรณ จนทฺรสฺ เตน ตํ นีรชชิตะ ॥
43. [31] ปรสสาริตกระ กรตุํ ปรัชชานา วาษปมารชชนम् ।
 [32] ยะ ปรสทาทยิตาษสรํ สวิทเว ปิตเว จ ॥
44. [33] จิจเณทาติมทานตํ ยส ตริคฺชนน ทณฺหมายสม ।
 [34] ทถมพณฺธํ ปรธานาภํ พนธธวงสวิจฺษณะ ॥
45. [35] อรชชุนสยารชชุนาง กิรตติม สวยสาจิตยา จิตาม ।
 [36] รณณียะ ปรสตรียุ นิษกามะ กณมปยคาค ॥
46. [37] ยโตธรรตฎากาษยํ ยส ตฎากมมานุชม ।
 [38] จการ สรววภูपाल- มานานิว นิมชชยน ॥
47. [39] วิศุททฤษฏิกถยาน- มุขยธรรมานุสารินา ।
 [40] สทาปี วิษมา เยน สคมา ราชปทตติะ ॥
48. [41] เยน รณยชชสา สापปี สาทิตา สารสสวไนะ ।
 [42] กาณจิจณณนตการ- ธารินิ นคฺรี ทวิษาม ॥
49. [43] จนทฺรปรภา วยสยา เม กियทฺ ทูเร จเรทิติ ।
 [44] ยสย ตีรณณารณณวา กิรตติส ตตตวาโลกมนา อิว ॥
50. [45] ยเมกํ สุริรสเตาษิต สทเสรชฺ มหิภุชาม ।
 [46] ถุกเช กุชปีติ กศ จกษุรุ ววิภุชย จนทฺรณ นโวทิตม ॥

³⁰⁸ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น ‘-มณฑล’

51. [47] ศรียโศวรมมณา เตน ทธตา ฮาม ไวษณวม |
 [48] ไวษณวานนาติสรคคาย กฤโต 'ยั ไวษณวาศรมะ ||
52. [49] ศาสนั ศรียโศวรมม- ราชสเยทมิहाศรมะ |
 [50] กูลาธยเกษณ กรตตวยง กฤตไสนะ กรम्मกโรริติ ||
53. [51] วิทททยาทาศรมสยาสย ปริวรทชนสัปทม |
 [52] อุตตโรตตรสัฎทธางส ตชชนานปี ปาลเยต ||
54. [53] อติถิน มาณเยท ยตนา- ทาติถยานิ จ วรทเยต |
 [54] อติเถร มมนนาต กฤตย- มธิกั สถานินาน น ทิ ||

ด้านที่ 3 (C)

55. [1] อถาวนินทร เอวาตฺร สวารโธ 'ปี วา คตะ |
 [2] ตั ยถาศรมสัปตตยา ยตไนส สรวทจรจเยต ||
56. [3] ส ทิ วิศวมภราชิศ- ส สรววโลกคุรส สมฤตะ |
 [4] ยพิชฎน ตสย ตต กุรยยา- ท วุยาสคิตมิท ยถา ||
57. [5] สรววโลกคุรส ไจว ราชานั โย 'ติมนยเต |
 [6] น ตสย ทตตณ น กฤต- น น ศราทธั ผลติ กว จิต ||
58. [7] อถ ทวิโซ 'ธิกั ปุชยะ ปเรภโย วหโว ยทิ |
 [8] ปฺราปตาส เต กรมศศ คีล- คุณวิทยาวิเศษตะ ||
59. [9] ราชปุตฺรศ จ มนตรี จ วลาธยภษศ จ สชชนะ |
 [10] เต สรวเว ปุชนียาส สย- รานุปุรววา ปฺรยตฺนตะ ||
60. [11] มานโย วิเศษตศ ศุโร รณ ทฤษฏปฺรากรมะ |
 [12] รณารถิ ตวรณารถิกโย ธรรมมรภษา ทิ ตตสฺถิตา ||
61. [13] ไตรวิท्यानนฺตรั ปุชย อจารยยส ส จ ศาพทิกะ |
 [14] เอกวิทโยภย วิเศษณ พฺรหมจฺรยยจรส ตถา ||
62. [15] ปญจราตฺรวิทธานชวาท ศพทศาสตฺรวิทส ตถา |
 [16] อธยาปกรั วิเศษณ ตาภยามาจารยยมฺรจเยต ||
63. [17] อจารยยวท คฤทสโธ 'ปี มานนโย วหุศฺรตะ |
 [18] อภยาคตคฺณานาถจ ปฺรา วิทเยติ มานวม ||

64. [19] วิตต์ พนรุรุ วุยะ กรम्म วิทยา ภวติ ปณจมี |
[20] เอตานิ มานยสุณานานิ ครีโย ยท ยทุตตรม³⁰⁹ ||
65. [21] สามานยมานวานุ สรววาน วาลวุทฐุชาน วิตานุ |
[22] ที่นนานาถามศ จ ยตเนน ภเรท ภกเตาษธาทีภี |
66. [23] นิตยั เหมารัจจนวีธี วิทธีต ยถาวีธี |
[24] ตถุณทาโนปจาราภย้า กปีลามปี ปุชเยต ||
67. [25] ศราทโธปราคกาเลชุ ปินโทวิชูโรปี³¹⁰ |
[26] ตนทุลสุโยกายา³¹¹ ชารยยา กุรยยาทาศรมยชวณะ ||
68. [27] เย ภกตยา ปติตา ยุทเท เย จ ภกตาะ ปราสวะ |
[28] อปีณทาะ กฤปณานาถ- วาลวุทฐาศ จ เม กฤตตะ ||
69. [29] เอเตชาเมว สรวเวชาณ จตุราคมกตทุโละ |
[30] มาสาวสาเน สรววตร ปินโตะ กุรวีต ตรูปณม ||
70. [31] เอตสมิน นาศรม ปินทง กฤตวานีเย จ สรววศะ |
[32] ยโศธรรตฎากานเต ตสมินเนว ตู นิรวูเปต ||
71. [33] ยโศธรรตฎากาชย- ตีรุตสนานวิธายกาน |
[34] ตสยาน ตปสยมาสสย เปารณณมาสยาณจ โภชเยต ||
72. [35] ตริสนธยวีธีสัศกตาศ ศีลาธยยนตตปุระ |
[36] คฤทสกรम्मนิรมุกตะ ศศวาทินทริยนิครหะ ||
73. [37] วรชาสวนนยศยิตา เอกภกเตน ชีวินะ |
[38] เอวีธา ภาควตา วาสตวยา ไชษณวาศรม ||
74. [39] น ไชษณวาศรมสยาสย ไชษณโว วาสเยต สตรีย |
[40] กทา จิฟูปลเย 'ปี สหธรรมจรีมปี ||
75. [41] ไชษณวา วาลวุทฐาทุยา เย สทาธยเนน รตะ |
[42] เอเตชามียตี วฤตตีรุ ททาตวยา ปุรวาสรม ||
76. [43] จตวาริ ทนตกาษฐานิ ตถาษฏู กรมุกาณิ จ |
[44] ตนทุลลารุทฐาตมกานนญจ³¹² ชชฎิส ตมพุลกานิ จ ||

³⁰⁹ ข้อความโคลงนี้ตรงกับข้อมูลคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์อธยายที่ 2 โคลงที่ 136 (Olivelle, 2005: 426-27) และคล้ายกับข้อมูลในคัมภีร์ยาชญวาลกยสมฤติอธยายที่ 1 โคลงที่ 116 ดังนี้ วิทยากรมวโยพนรุ-วิตไตร มานยา ยถากรम्म | เอตะ ประภูโตะ ศุโทร 'ปี - วารชเก มานมรทติ || (Yājñ.1.116)

³¹⁰ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ปินท-'

³¹¹ พจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ตมพุล-'

77. [45] ทิปิกามุขฎิเรกา จ ตไธสโยกปูลกะ |
 [46] ตานยาจารย์ยาย เทยานิ ตไธว พรหมจาริเณ ||
78. [47] ทนตกาษตรยสารทฐิ ตนทูลปรสถภกตกม |
 [48] ตมวูลวิงศตี³¹³ เทว จ กรมุกาณิ ษเทว ตุ ||
79. [49] เอกา จ ทิปิกามุขฎิ- रिธนสโยกปูลกะ |
 [50] ไวษณเวภยะ ปรเทยานิ วฤทเธภยส ตานิ สรววศะ ||
80. [51] ทนตกาษตรทวยณ ไจว ตนทูลปรสถภกตกม |
 [52] ตริงศต ตมวูลปตตราณิ จตวารี กรมุกาณิ จ ||
81. [53] ตไธว ทิปิกามุขฎิ- เรไธสโยกปูลกะ |
 [54] เยวานสถาย ยตเย³¹⁴ ปรเทยิ สรววเมว ตต ||

ด้านที่ 4 (D)

82. [1] ตทนนน ทวิตริภทวาส ตนทูลาะ กรมุกทวยม |
 [2] ตมวูลวิงศตีศ ไจกา ทิปิกามุขฎิรรุเก ||
83. [3] อธเยตริ คฤสเถ จ วฤตติรุ ทเทยา ยถาวะ |
 [4] อนนง กากษุ ทาทวย- มรทฐปรสถกตทูลม ||
84. [5] ปรตยหง กลปิติ ภกตติ ตนทูลาธยรรทฐาริกา³¹⁵ |
 [6] น ททยาต ตนทูลาเนา³¹⁶ ททยาเทเวาทนิกฤตทาน ||
85. [7] ตริณิ ปาตราณิ ยาวต ตท- วุยณชนน ทศปาตรตะ |
 [8] สดการมาททานานา- มานุปุรววิวเยภกษยา ||
86. [9] จตรมมาโสภโภการุท ฆฎฐปาคินิภาชนม |
 [10] อาจารย์ยาโยกโค ตทยาช ชยายเส สาดตวตาย จ ||
87. [11] ริกตปตตริ มษิ มฤตสนา ททยาทธเยตฤสาธเว |
 [12] โภชยิ วิเศษเยท เทเศ กाले पण्णोत्तस्वे तदा ||

³¹² รูปศัพท์ 'ตมทูล' ในคำสมาส 'ตมทูลารทฐาตคานน' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ตมทูล'

³¹³ รูปศัพท์ 'ตมวูล' ในคำสมาส 'ตมวูลวิงศตี' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ตมทูล'

³¹⁴ บาทที่ 3 ในโคลกนี้ข้อมูลขาดหาย อาศัยการเทียบเคียงจารึกปราสาทเทพปรณัม K.290 โคลกที่ 78 'เยวานสถาย ยตเย'

³¹⁵ รูปศัพท์ 'ตมทูล' ในคำสมาส 'ตมทูลาธยรรทฐาริกา' ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ตมทูล'

³¹⁶ ในพจนานุกรมสันสกฤตฉบับ M. Monier Williams ออกเสียงเป็น 'ตมทูล'

88. [13] กุญฺย์มา กุญฺยยาทนุสมาอะ ศยน์ กุญฺรกรตตรี |
 [14] อิหสตา ไวยณฺวาสุ สรวฺเว นาธยเกเช วศยตาง คตาะ ||
89. [15] ยทฺยปาทกีนุ ภัตา อิหาคตย สมาศฺริตาะ |
 [16] ปิตฺยิตฺเร น ตานุ ททฺยาท คฤหณีนฺยานุ น ส ตานปิ ||
90. [17] กรมฺมณฺมา มนฺสา วาจา น หนฺยานุ นามิชนฺ ทิเศตฺ |
 [18] ปรสฺมายาศฺรมสฺยานตฺร วุหฺริรุ วฺวาปิ กถฺยจนฺ ||
91. [19] สรวฺวานวาทกานุ สตตฺวานุ อาศฺรมสฺยาสย สนฺนิธฺธา |
 [20] ยโศธฺรตฺฎากสฺย ตสฺยานฺเต จ น หิงฺสเยตฺ ||
92. [21] ราชาตฺมชา ราชเปาตฺรี ราชวฤทฺธสฺตริยสฺ สตีชะ |
 [22] อตฺรานยาตีถิตฺต พุชฺยา นาโรหฺเยะ กุญฺีสฺ ตุ ตาะ ||
93. [23] ยาสุ ตทฺนยาชะ สฺตฺริโย หินฺนา ยา วา จตฺรวิกรมาะ |
 [24] นาตฺร ปรเวศฺมรหนฺตี ตา เอวาภฺยาคตา อปิ ||
94. [25] จาตฺราศฺรมยปติภิชะ สรวฺไวสฺ สํภฺย ยตฺนตชะ |
 [26] ยโศธฺรตฺฎากาขยฺ ปาลนียมฺหิ สทา ||
95. [27] กิงฺกโรราศฺรมสฺยาสย ยทฺ ธนฺน ธนินารุชฺชิตฺม |
 [28] ตเทว นานยโต หารยฺยํ ภุกฺตฺวา สํวรฺทฺย จาศฺรมมฺ ||
96. [29] อสฺยาศฺรมนิเกตฺสย ภุกฺตฺสฺโนปกรณฺนายนตชะ |
 [30] อนฺยตฺร นาปเนยานิ ไหมมานิ รชตานิ วา ||
97. [31] ปรยฺยายปฺริจฺรยฺยารุห- เมตาวตฺ ปฺริกลฺปิตฺม |
 [32] ทาสีทาสฺนฺ ตทฺภโยชะ ปกฺษโยชะ ศฺกุลภฺยณโยชะ ||
98. [33] เทวา เลขเกา ราชกุญฺี- ปาเลา ปุสฺตกรภฺยณเภา |
 [34] ตามพฺลิกเกา จ ปานีย- ทาเรา ษฺฏ ปตฺตฺรการกาชะ ||
99. [35] อุลฺไกธฺหาราศฺ จตฺวารสฺ ตถา ศากาทิหารกาชะ |
 [36] ทาสาศฺ จ เทวา ตทฺธยภฺษา- วษฺภฺญา ภุกฺตฺกรา ชนาะ ||
100. [37] ทาสฺยาสฺ ตนฺทฺลการิณฺโย ทฺวาทฺไสว ปฺรกลฺปิตาะ |
 [38] ปฺลจาศฺเทษฺมา ปุรฺณณฺมา สฺยาท วฤทฺธา วา มาวมา ภเวตฺ ||
101. [39] อธฺยาปกฺวิทฺคธฺสย ศีลสํวรฺณสย จ |
 [40] ชนฺนธฺยาปกฺสย ตฺรีนฺ กลฺเปยตฺ ปฺริจารกานฺ ||
102. [41] ทาสฺเยกา นว ทาสาศฺ จ กรตฺตรี กุญฺรกรสฺ ตถา |
 [42] ปฺลจ ศาภฺยชะ กุลปเตสฺ ตถา ทศ ภฺยชีวลาชะ ||

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	พระมหาถาวร งามจันทร์
วัน เดือน ปี เกิด	18 มีนาคม 2529
สถานที่เกิด	อุบลราชธานี
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. 2551 สอบไล่ได้เปรียญธรรม 7 ประโยค การศึกษาคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2554 สำเร็จการศึกษาศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี และสันสกฤต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดจักรวรรดิราชาวาส เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

